Melléklet Fo 860

Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről

Medvetánc

Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről

/Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia/

Medvetánc könyvek

Medvetánc

AZ ELTE ÉS AZ MKKE
TÁRSADALOMELMÉLETI FOLYÓIRATÁNAK MELLÉKLETE

JELENTÉSEK A HATÁRON TÚLI MAGYAR KISEBBSÉGEKRŐL

BUDAPEST, 1988

Az utóbbi hónapokban a határainkon túl élő magyar kisebbségek sorsa, helyzete hirtelen a magyarországi nyilvánosság egyik állandóan tárgyalt fő témája lett. 1988 elején összeállított kötetünk így egy nem várt „telített" közegben jelenik meg, melyből szárazságával próbál kiválni. Azt dokumentálja, hogy a tárgykörnek olyan számottevő, részben közelmúltbeli magyar nyelvű irodalma van, mely a reális kép kialakításakor aligha kerülhető meg.

Az egyes tanulmányok megírása óta országonként változások észlelhetők, a szovjetunióbeli javulás, a romániai romlás mellett új helyzetet jelezhetnek egyes jugoszláviai nemzetiségi konfliktusok, s a mai olvasót joggal érdekelhetné a csehszlovákiai beszámoló folytatása, az elmúlt évek változásainak felmérése is. Kötetünk így is elsősorban áttekintő képet a legnagyobb magyar kisebbségek problémáiról. Egyenetlenségeit a rendelkezésünkre állott források különbségei magyarázzák.

(A szerk.)

TARTALOM

Egyetemes magyar felelősségtudat — *Mészöly Miklós* / 5

Liberalizmus és nacionalizmus — *Tamás Gáspár Miklós* / 17

Bibó István levele Szalai Pálhoz [1978] — 31

Limes — *Molnár Gusztáv* / 39

Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről — *Ara Kovács Attila–Dávid György–Joó Rudolf–Kőszegi László–Nagy József–Tóth Károly Antal–Vásárhelyi Judit* / 57

A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében — *R. Süle Andrea* / 139

Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal első jelentése a Magyarországra települő külföldi állampolgárok munkába állását segítő tanácsi tevékenységről és a további munkalehetőségekről — 155

Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal második jelentése a román állampolgárok magyarországi elhelyezkedési tapasztalatairól — 171

Romániai menekültek Magyarországon, 1988 — *Regényi Emil–Törzsök Erika* / 175

A magyar kisebbség Csehszlovákiában — *A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának munkaközössége* / 187

A csehszlovákiai magyar kisebbség történetének kronológiája 1944–1988 *Fényi Tibor* / 243

A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981) *Arday Lajos* / 265

A magyar tudományművelés Jugoszláviában *Für Lajos* / 305

Kárpátaljai magyarság 1918–1988 *Balla Gyula* / 317

Mészöly Miklós

EGYETEMES MAGYAR FELELŐSSÉGTUDAT*

Öreg téma, amit az akadémiai napok vezetősége vitára bocsátott: magyar felelősségtudat otthon és a világban. Öreg téma és valószínűleg fiatal is marad. A körülmények változhatnak, a feladatok nem. Ha az utóbbiaknak nem felelünk meg, az újra olyan körülményeket szül, melyek ugyanazokkal a feladatokkal szembesítenek. s már mióta leledzünk ebben a circulus vitiosusban! A sirám matuzsálemi, az önreformálódás embrió. Ha szólunk róla, nemzeti papagájnak érezhetjük magunkat. Monológ a zárka-kalitkában, döcögő párbeszéd a világgal, a megtépázott honi visszhanggal, mely korántsem úgy működik, ahogy Csokonai még reménykedve tapasztalhatta. Fáradtság ül rajtunk? Ne áltassuk magunkat; fölparázslásaink ellenére is ez bujkál bennünk. Torpanásaink, hibás helyzetfelismeréseink és belenyugvásaink pontos pszichogrammal figyelmeztetnek a látszatok törékenységére. Mégsem a nemzeti mélabú hangján szeretnék töprengeni. Kicsengésül azokra a felismerésekre szeretném tenni a hangsúlyt, melyek csírájukban megvannak s biztatóak. S egyúttal keresni a módját, hogy a további tisztázással hogyan lehetne erősíteni őket. Tudunk illúziókba menekülni vagy csupán biccenteni a fejünkkel József Attila kemény pátoszával (ami, sajnos, sokszor magunkat konzerváló bölcsesség is lehet, különösen télidőben) – ám mégis követelőbb (és persze nehezebb) Madách és Vörösmarty irracionális végszavaihoz felkutatni a mozgósítható erőforrásokat. Ez viszont nagyobb tárgyilagosságra kell kényszerítse a magunkról és lehetőségeinkről ápolgatott képet.

Mindenekelőtt azt gondolom, hogy az „egyetemes magyar felelősségtudat" meghatározás még „házi" használatra is csak azzal a kiegészítéssel párosul, hogy semmilyen vonatkozásban nem különíthető el az egyetemes emberi felelősség szempontjaitól. Tudom, hogy ezt itt senki nem gondolja másképp; de az igazsághoz tartozik, hogy otthon és a világban nem mindig van így. A nemzetféltés furorja pedig rossz stratégiai tanácsadó. Mérhetetlen veszedelmet látok abban, ha egyetemes és oszthatatlan fogalmakat vallásos hevülettel ruházunk fel kisajátított érték-kokárdákkal. Az ilyen érzelmi hangoltság kivédhetetlen teret nyit a félreértésnek, félremagyarázásnak, pontosan olyan kérdések esetében, melyeket magyarként érzünk sorsdöntőnek. Sorskérdéseink vitatásánál például visszatérő dilemma, hogy milyen mértékben töprenghetünk még érdemben magunkról, mint valami **kivételes** képződményről, aminek az egészséges patriotizmusa túlcsorduló romantizálására erős hajlamunk volt; és kívánatos volna, hogy csak múlt időben beszélhessünk róla. Mert a helyes válasz az, hogy nincs dilemma.

Az így hangszerelt töprengés kiáltóan időszerűtlen. Olyan önértékelési bizonyosságokból indul ki, ami ma különösképpen ellenérzést vált ki. A világ lépcsőjén mindenki lépett egyet – az önfelismerés felé. Világosabb lett – ha nem is realizálódhat mindenki számára –, hogy ő is ugyanúgy kivételes, mint én. Ehhez társul a közös fenyegetettség, ami nem ismer sem képzelt, sem valós hierarchiát. Civilizációnk és technikánk baljós árnyékában – mégha fogszorítva is – a világ ökuméniában kénytelen megfogalmazni magát, függetlenül az erkölcsi felismerésektől. Hogy meddig és milyen sikerrel, más kérdés. Sartre filozófiai aforizmája, hogy a „másik" az ellenség – és ezt értsük itt úgy, mint az ökumenia ellenpólusát – számunkra most kezd használhatatlan és fenyegető részeleme lenni annak az **origo**ig lebontott igazságnak, amitől a Históriát és emberéletet nincs módunk elválasztani. Félelmet keltően ellentmondásos igazság ez; a legjobb esetben is Jóbként érthetjük meg – egyébként csak domesztikálhatjuk. Ez azonban a felelősségtudat minőségén és egyetemességén múlik. Ugyanis, ha ez nem hibázik, olyan fogalmak tisztulhatnak meg az elfogult értelmezéstől, mint a belátás, a megértés, a kompromisszum, az áldozat és áldozatosság, a másik megbecsülése, a gyümölcsöző lemondás – vagy, ami lassan már alig kimondható, mert mosolyt kelt: az ember- és társszeretet. És ez nemcsak az egyes emberek viszonylatában van így, hanem a népek, nemzetek kapcsolatában, a politikában is.

A kérdés ilyen megközelítése persze naiv moralizálásnak, politikai széplelkűségnek tűnhet. Mégsem az. És épp az említett baljós lehetőségeink jóvoltából nem. Hiszen elég belegondolni: eddig csupán tépázhattuk egymást és a földgolyót – mégsem a jóvátehetetlenségig. A romokon új típusú virágzás indulhatott meg, sőt, minőségi szintemelkedés. Ma viszont a természet önszabályozó rendjébe is beavatkozhatunk, visszafordíthatatlanul és nem fölmérhető folyamatokat idézve elő. S ez majdnem földtörténeti választóvonalat húzhat. Machiavelli igazában most lett végképp korszerűtlen: már távlati realizmusa és indokoltsága sincs többé. Már csak az lehet megoldás, ha olyasmire szánjuk el magunkat – elsősorban a politika –, amit eddig idealista elképzelésnek szoktak minősíteni. A humánum, a szolidaritás, az erkölcsi zsinórmérték, a szellem és szószék igaza már nem csupán fölöttünk lebegő eszmény és mérce, amit vasárnapi ebéd közben szóba hozunk, hanem a legrealistább követelmény. A veszély nagyságához kell méreteznünk a biztosítékok megbízhatóságát. Tételszerűen állíthatjuk, hogy ma az ember forradalma a tét. S az ember, ha az, erkölcsi lény. Minden más címkéjű forradalom – így az osztályoké is, mely nem keveset tett azért, hogy a harcban és ellenségben való gondolkodás a természetes ösztönzéseken túl még hitvallásszerű, társadalmi követelménnyé is ideologizálódjék, átcsapva a személyes lét területére is; s aminek a tömegpszichológiai pusztító hatását talán még fel sem mértük igazán – röviden: minden eddig-volt forradalom az eszközök és módszerek vigasztalan restaurációját jelentette. Vagy épp a további barbarizálódást. Az öreg Malraux, akiről tudnivaló, hogy nem könyvekből is-

merkedett meg a csupán „tépázó" harcok és háborúk klasszikusnak elkönyvelt etoszával – egyszer így nyilatkozott: „A XXI. század vagy hívő lesz vagy nem lesz." Az ő szorongását ki-ki lefordíthatja a maga belső nyelvére. De hogy életpályája végén az ember erkölcsi forradalmát érezte a legsorsdöntőbb politikai realitásnak, aligha kétséges. S azt hiszem, magunkat illetően – egyénként és magyarként – mi sem juthatunk más felismerésre.

De fűzhetünk e gondolathoz más kézenfekvő érvelést is. Ha olyan büszkén ünnepeljük a természettudományunk forradalmát, vajon a lehetőségek ismeretében milyen reális indokkal akarjuk hinni, hogy erkölcsi forradalom nélkül képesek leszünk együtt élni és életben maradni vele? Hiszen a drámai éppen az, hogy az emberi képesség lehetőségei szembesülnek ma a döntés és beavatkozás illetékességének dilemmájával. S minthogy alig hihető, hogy bepillantásunk a természet rendjébe elérheti azt a fokot, ami a beavatkozás átfogó következményeit szavatolná, kényszerűleg azon múlunk, hogy fel tudjuk-e ismerni az önszabályozás elkerülhetetlenségét. Nem a képességeink önkorlátozását követeli az új helyzet, hanem a felhasználás etoszát.

Legfrissebben Csernobil figyelmeztette (egyelőre békésen) a világpolitika „realistáit", hogy a legkevésbé sem indokolt eddigi tevékenységük stratégiájában valamilyen speciális többlettudást feltételezni. E helyett – már-már patológiásnak tűnő rövidlátással – még mindig „klasszikus kártyapartiban" gondolkodunk, ahol csakugyan sikeres számítás lehet „jobb lapleosztásra" várni. Hiszen csábítóak a politikai-történelmi példák és mesterjátszmák. Csakhogy – távlatosan – nincs többé kivételezetten „jó lapleosztás". Itt tartunk. Várjuk, hogy ki lesz az, aki elfogadható garanciákkal képes megtenni az első lépést a **hátsógondolat nélküli** kompromisszum felé. A helyzetet dramatizálja, hogy világpolitikai döntésekben egyik fél sem rendelkezik korszerűbb felelősségtudattal a másiknál – jóllehet a hazai szabadságkategóriák látványosan nem összehasonlíthatók. A glóbus egyetemes sorsának biztosítékait illetően ikerazonos a szemléleti csőd. Hamis realisták lennénk, ha ezt a nagyhatalmak közti lidérces testvériséget nem érzékelnénk. A megegyezés feltételei közül kizárólag a félelem hatóképes, arról pedig az egyéni és tömegpszichológiából tudjuk, hogy teljesen irracionálisan csaphat át az ellentétébe. A félelem nem garancia – lásd az ámokfutást a zsaroló erőfölényért –, már csak azért sem, mert a tudomány sosem torpan meg, eredményei öngerjesztőek és további eredmények sorát hozzák létre. Így mindig ígérve van, hogy a pillanatnyi veszély elhárítható s helyette újabb „elháríthatatlan" veszély állítható csatasorba. Pontosan ezt gondolhatta végig Malraux és ezért gondoljuk mi is, hogy ma az ember forradalma a tét. Erkölcsi-szemléleti önreformálódás nélkül sem a nagy, sem a honi politikában nincs lényegi reform, csak késleltetett hibaismétlés. Vagyis – ahová mindig visszatér a gondolat – még a jogosnak érzett önérdek szférájában is az egyetemesség lehet már csak a felelősségtudat próbája.

Természetesen mindezek ellenére sem kell naivnak, politikai baleknak lennünk. Másról van szó: létezési stratégiánk hatékonyabbá tételéről. Arról, hogy kisnép voltunkat figyelembe véve, miképp maradhatunk meg a Históriában sajátságainkat és értékeinket megőrizve. Ami persze ismét nemcsak magyar gond, bár – európai viszonylatban legalábbis – mai helyzetünk joggal mondható rendhagyónak. (Erről azonban később.) Továbbá azt a felismerést sem kell elaltatnunk magunkban, hogy a História **versenykihívás** – némiképp analóg módon, ahogy Toynbee fogalmazza meg a Históriát és megmaradást –, amire a Természet és a Geográfia kényszerít rá. Csakhogy láttuk: a verseny egyetemes túlélést biztosító feltételei változtak meg gyökeresen. S főképp olyan kisnép számára, mely elégséges önerővel nem rendelkezik. Mi a nemzeti-politikai sorshelyzetünk tárgyalásán gyakorlatilag – és nem kevés ideje már – az alperes helyzetében vagyunk; s csupán szeretnénk elérni, hogy ne abban legyünk. Ám ennek az elfogadtatása sem megy új létezési stragégia nélkül; melynek sarkalatos eleme, hogy a nosztalgiák reálértékét ne becsüljük túl és kevesebb mazochista vigaszt találjunk a külső kényszerek ismételgetésében – minek eredménye többnyire az, hogy vívóállásban alszunk el. Álmokra természetesen szükség van, folyamatos infúziójuk nélkül kevésbé kutatnánk fel valódi lehetőségeink tartalékait. Álmainkat azonban a helyzeti adottságokból kell megszőnünk. Nem a „mi lenne, ha" tervezgetésében kell fáradhatatlannak lennünk, hanem a „mi lesz, ha" szívós kipróbálásában. Cselekvésben, nem szóban. Az egyre nemesebben megfogalmazott sirám – sajnos – egyre könnyebben csap be a cselekvés csalóka közérzetével.

Mi legyen hát a cselekvéseink és munkálkodásunk irányvonala? Milyen célvilág? Hogyan lábaljunk ki a „történelmi megvertség" közérzetéből? Vajon nincs-e a történelmi megvertségnek olyan ablaka, amelyen éppenhogy messzebb látni?

Olyan létezési feladat, „állapotbeli kötelesség" felismerésére gondolok, mely függetleníthető a mennyiségi, tehát épp az ellenünk kijátszható erőtényezőktől. Egy hozzánk hasonló kisnép – ha akarja és tudja vállalni – egyértelműen minőségre predestinált. Ezt a Németh László-i gondolatot ébren kell tartanunk. Vagy pontosabb filológiával: ezt a Széchenyitől kapott gondolatot. Egy századunkbeli kisnépnek a lelki, ösztöni, politikai imperializmus már nem lehet energialekötő gondja; és épp ezért lehet rangos esélye, hogy szerepet találjon a mellőzött értékek és egyetemes érdekű tevékenységek kimunkálásában. (És ha ezt itt, Svájcban hangsúlyozzuk, az még világosabbá teszi, mire gondolunk.)

A konkrétabb célvilágról – nem szakemberként, csupán gondolkodó állampolgárként és szépíróként – ezúttal sem tudnék mást mondani, mint amit számtalanszor sugalmaztam már otthon klubokban, egyetemen, másutt, vagy az amerikai felolvasó körutam során s egy ízben a Hollandiai Mikes Kelemen Kör összejövetelén. Jó meggyőződéssel ismételem el most is; mint a bevezetőben említett papagáj. Lényege az a felismerés, hogy a kisnépek önmegőrzésének hagyományos formái egyre kevésbé ígérhetnek sikert. Úgy tűnik, hogy nemzetlé-

tük egyre inkább „szublimált" formában lesz csak fenntartható. Ez a „szublimált" forma azonban nem keverhető össze a pusztán anyagi–termelői–gazdasági fennmaradással – a puszta „hongkongisággal". Noha ennek a jóléti kísértései nem lebecsülendők. Sőt, egy nemzettudatában sérült kisnépet akár az érdemi önfeladásba is belesodorhat. A feladat az, hogy kimért hátrányos helyzetünket belső szabadsággá, előnyhelyzetté dolgozzuk át. A mi utunk a negyedik út – az empátia, a jóakarat, a nyitottság, a közérdekű szubjektivitás: a lelki demokratizálódásé. A nemzeti pszichének ilyen áthangolása viszont a nevelésen és önnevelésen múlik. Mindenekelőtt az anyagi, hatalmi ösztönzéseket kell kimozdítani a maguk **öncélú** pályájáról. Szerep- és céltudatunkat olyan teljesítmények irányába kell fordítanunk, amelyek nem sebezhetők, nem elvitathatók, nem elszállíthatók – jóllehet épp a megoszthatóság a program iránya. Ez azonban nem ellentmondás, ha nemzetpolitikánk középpontjába a szellemi-minőségi produktiviást állítjuk – mintegy nemzeti létmeghatározó módon. Azaz nemcsak kultúrpolitikai ágazatként, hanem minden területre kiterjesztve a közvetlen hasznunkon túlmutató részvételt, támogatást, szervezést, gondozást és kitalálást. Röviden: fölismerni, hogy a nemzetközi-szellemi (akár) **ingyen**-szolgálatnak is nem csupán erkölcsi és tekintélyt öregbítő, de távlatilag anyagi és pénzügyi hozadéka is van. Vagyis: minden területen szorgalmazni kell az alkotó érdeklődés internacionalizálását, a szellemi exportot. A mi igazi, távlatos nyersanyag- és energiaforrásunk ugyanis a fejünkben van, nem az obskúrus hátterű marosi vízierőművekben. (És még sorolhatnánk a jelenünket és jövőnket hazárdul kockára tevő példákat.) Nevezhetnénk ezt – mutatis mutandis – a mi „szilikon-völgy" programunknak is. Ennek megfelelően az oktatási-nevelési norma sem az lenne, hogy jól-rosszul működő, többnyire export szempontjából is alig versenyképes egységek számára szállítsunk nagy tömegben felcser szintű szakembereket. Ez csak ott lehet kifizető, ahol az anyagi és mennyiségi mutatók eleve igénylik az ilyen típusú szakemberek viszonylag nagy számát. Az új program azt kívánná – ellentétben a mai célkitűzésekkel –, hogy minél nagyobb számban teremtődjenek meg az **école superieur**-ök feltételei. (Amit a 45 utáni friss induláskor vak ideológiai nagyvonalúsággal sikerrel elsorvasztottunk.) A cél és program épp az volna, hogy a lehetőség ésszerű határáig emelkedjék az alkotóképességeiben magas szinten iskolázott értelmiségiek száma, hogy a szellemi export versenyképessége – beleértve a személyek szervezett és támogatott, hosszabb-rövidebb időre szóló exportját is – minél biztosítottabb legyen. És ennek természetes kiegészítéseképp lehetővé tenni az önkéntes és szabad munkavállalást, tanulmányok végzését stb. a világ bármely pontján, a disszidensség büntető minősítése nélkül. E jogok csorbításának ugyanis nemcsak emberjogi vonatkozása van (és különösen a mi technikai századunkban alig menthető anakronizmusa) –, de eleve lehetetlenné is teszi a hajdani céhes vándorlások (és hazatérések) ismereteket gazdagító és munkaerkölcsöt nevelő iskolázását. Egy ilyen típusú átszerveződés mindenesetre az ember méltóságának és megbecsülésének alapvetően

más szemléletét, ideológiáját igényli, mint ami a lidérces emlékű hajrá-munkaversenyek csődjéhez, az állami és közösségi érdekek teljes lejáratódásához vezetett. Másrészt, bizonyosra vehetően minőségi javulást eredményezne a felelősségérzésben, és magát a nemzettudatot is korszerűsítené.

A program szakszerű és részletes kidolgozásához természetesen egy új reformkor szellemi műhelymunkájára van szükség, a legkülönbözőbb szakterületeken. Ennek ellenére az elmondottakban alig van olyan mozzanat, melyben az egyén, a család és más kisközösségi csoportok ne találhatnának cselekvési játékteret – mindennemű hivatalos támogatástól és engedélyezéstől függetlenül is. Ez pedig fontos árnyalat. Addig ugyanis, amíg a hatalmi támogatás és engedélyezés nem teszi vagy nem teheti meg, hogy átlépje a saját árnyékát – addig az egyén és az intimebb kisközösségek helyesbítő erőfeszítése pótolhatatlan marad. Mint a háztáji a mezőgazdaságban. Konferenciáink és tanulmányi napjaink akkor végeznek jó munkát, ha a szükséges diagnózisok felállítása mellett járható utakat kutatnak fel, javaslatokat és ajánlatokat tesznek. Végre is a szándékon, a képzeleten múlik, hogy a különböző szellemi-gazdasági, tudományos területen mi tehető a felelősségteljes partizánság kezdeményezése révén. Öreg tapasztalat, hogy a hatalom mindig képzeletszegényebb, mint az irányítottak összessége; jóllehet az átfogó tényismeret – különösképpen nálunk – kizárólagos jogkörrel a kezében van. Bergson poszthumusz filozófiai napljójában arról ír, hogy „az igazság szükségképpen az ellenzék oldalán van". Ami egyúttal a hatalom alkati korlátaira is utal. Ahol nincs törvényes ellenzék, ott még fokozottabban szükség van rá, hogy a „másképp gondolkodás" etoszát komolyan vegyék, kiemeljék a puszta vádiratszerkesztés meddő topogásából – vagyis programközpontúvá formálják. A nemzeti csőd záróakkordja nyilván az, ha a beteg és tehetetlen hatalom már maga is igényelné az infúziót, de már csak jártassághiánytól zavarodott műkedvelők, haszonlovagok és percemberkék, illetve, a közösségi érdek iránt közönyössé vált felcserek és ápolók állnak körülötte.

* * *

Ha mindezt végiggondoljuk, kevésbé retorikusan tehető fel a kérdés: vajon hogyan jutottunk idáig? – másrészt: ha csakugyan van sajátos magyarul értelmezhető egyetemes felelősségtudat, ez miképpen bilincseli össze az anyaország és a világban szétszórtan vagy a közvetlen határainkon túl élő magyarságot?

A „hogyan jutottunk idáig?" kérdés lehet a kétségbeesésé, de lehet a higgadt számvetésé is. Ha előbb egy új típusú célvilágról beszéltünk, most itt tehetjük hozzá, hogy a magyarság – mint nép, mint nemzet – az eszmeként is megfogalmazható szerep, feladat és célvilág hiányától szenved. Legalábbis a tünetek mélyebb elemzése erre utal. Mindenesetre sok példa van rá, hogy a fellengzősen homlokra sütött szerep bélyege nélkül is lehet harmonikusan, sőt, igen-igen hasznosan élni – egyénnek, népnek egyaránt. A szerep közérzetének kérdése –

csupán sommázva itt a kérdést – nálunk azért válhatott traumatikussá, mert egyrészt eltúlzott, másrészt az önmagában is szkizofrén felépítésű Monarchia keretében, százados huzavonáktól görcsössé vált elképzeléseket kellett végleg eltemetnünk. És Trianon általánosabb politikai bölcsességet is nélkülöző kíméletlenségét máig sem hevertük ki. Ady „Üdvözlete" a győzteseknek jóserejű maradt; lelki gubancunk lappangó vízjele. Hiszen az amputáltak lélektana közismert; az elveszített test-séma élménye a pszichét sem hagyja érintetlenül. Nincs ez másképp a nemzet pszichéjével sem, az is ismeri a fantom-fájdalmat. Emléke tovább él, ilyen vagy olyan áttételben, azt öncsalás volna tagadni. S bár vigasznak meddő, számos nációval osztozunk benne. Amiben viszont első helyen állunk Európában, az a történelmileg kialakult és közvetlenül összefüggő biológiai nemzettestünk olyan mértékű szétroncsolása, ami nemcsak előre jelezhette a politikai-gazdasági feszültségeket, hanem a harmonikus szomszédság lélektanát is eleve traumatizálta. S főképp oly módon, hogy a térség egyensúlyfeltételei miatt a pusztán emberjogi megnyugvás biztosítékai is hiányoznak, illetve, ami volna, a hivatalosan elnézett vagy éppen kezdeményezett hangulatteremtés és indulathullámzás hatására az is bármikor még törékenyebbé vagy semmissé válhat. Példa rá a romániai magyarság helyzetének tartós rosszabbodása, melyet azonban hiba és igazságtalan értékelés volna az összlakosság életkörülményeitől, szabadságjogaitól **minden vonatkozásban** elkülönítve mérlegelni. Lélektanilag mindezt még kritikusabbá teszi a történelmi jelenlétünk, pozitív teljesítményeink és tényeink tudománytalan kétségbevonása és torzítása, és mindennek bel- és külpolitikai stratégiává emelése. Vagy éppenséggel a pozitív eredményeink kisajátítását célzó heves erőfeszítések – ami azonban a nemzeti érzés Sturm und Drang-jának nem is annyira ritka bicsaklása. E tekintetben a mi fejlődésünknek is megvolt a maga Sturm und Drang időszaka. Amiből mi is kigyógyultunk. És ez nyilván nem kiváltság, hanem idő kérdése. Ezért indokolatlan, ha indulattal és nem higgadt tudományos érveléssel, felvilágosítással válaszolunk rá minden esetben, amikor szüksége mutatkozik. A szlovákiai magyarság léthelyzete is sokszor tükrözi ezeket a problémákat, noha kétségkívül más érzelmi hagyományok és politikai gyakorlat légkörében. Mintha ott sokkal nyomon követhetőbben az egész saját történelmi múlttal és sorssal való kielégületlenség motiválná a magyarsággal való sorsszerű együttélés konfliktusait a változott helyzetben, az elnyert autonómia hatalmi lehetőségeinek birtokában.

Ha mindezt a problémát összegezzük, kétségkívül a mai magyar közérzet egyik legpróbáratevőbb érzelmi válságát fogalmazzuk meg. Kérdés azonban, hogy ésszerű-e végletesen átadni magunkat a helyzet tragikus szemléletére alapozott közérzetünknek – ami a létezési stratégiát illetően szintén nem a legjobb tanácsadó. Abban is lebéníthat bennünket, amiben még van cselekvési szabadságunk. És azokra éppúgy vonatkozik ez, akik a helyzetet közvetlenül szenvedik, mint ránk. Talán népszerűtlen tárgyilagosságként cseng sokak fülében, ha azt mondom, hogy még a mai helyzet sem indokolja, hogy a magyar kisebbségek

biológiai, nyelvi fennaradása, kulturális alapbázisa **mindenestől** elsorvadjon. Ugyanis, ha semmi más lehetőség nem maradna is – az egyén, a család, a kisközösségek érték- és tudatmegőrző szívóssága képes átsegíteni a történelmi szakadékon. Számtalan heroikus példa bizonyítja. Például, a magunké, annyiszor. Ady **az Idő rostájá**ról beszél. A **rosta** embertelen, ez az ő mestersége. A mi sziszifuszi pályabérünk a szívósság. Egyebekben úgy szól a mese, ahogy Ady írja. Trianoni amputálásunk olyan faktum, amiért a nagyhatalmi politika jótáll; s amire az élet, a História szükségképpen új faktumokat épített rá. És teszi is minden nap. Más kérdés, hogy e faktumok hogyan egyeztethetők össze a nálunk regnáló „testvéri barátság" annyiszor hangoztatott frázisával. Ha úgy véljük, hogy nemzetpolitikánknak ebből a szempontból van és lesz történelmi gyónnivalója – nem tévedünk. Mégha egyelőre nem lehetünk is tisztában a kényszerek és tiltások tényeivel. A kérdés szövetségi és központi-hatalmi összefüggéseit, érdekegyeztető bonyolultságát hiba volna alábecsülni. Mégis elvárható, hogy a nemzetpolitika még a legnehezebb körülmények között is képes legyen a méltóság megkövetelte minimumra: a nyilvános álláspontrögzítésre és tisztázásra, az elvégzett diplomáciai munkával kapcsolatos tájékoztatásra. Ami – ha érdemi tárgyalásra éppen nincs is mód – legalább közérzeti és érzelmi támaszt nyújt az állampolgárnak, itt és ott. A politika ilyen esetekben emelkedhet a tekintélyt biztosító művészet szintjére. A mulasztottakat viszont köztudottan nehéz dolog már helyesbíteni – bár legfrissebben történt ilyen kísérlet. Mindenesetre, ha a hiányolt minimum elmaradását is a „testvéri barátság" politikai számlájára kell írnunk – akkor még indokoltabbnak kell éreznünk az egyéni, családi, kisközösségi csoportok helyesbítő és önmegtartó erőfeszítését – a határon innen és túl, Helsinki általunk is megerősített szellemében. Valójában az ún. **kontraszt társadalom** teológiailag is megfogalmazott modern elmélete sem mond mást, egy számunkra századok óta időszerűtlen igazságot fedez fel újra. Mi nemcsak kényszerülünk rá, de feladatunk is, hogy a korszerű rendezések és megoldások igénylői legyünk. Egyértelműen szakítanunk kell a határok mitizálásával; ami a világelrendeződésnek amúgy is szükségszerű fejlődési iránya. Következetesen vállalnunk kell az egyetemes emberi jogok minden mást bekebelező fontosságát. Emberi jogok nélkül az igazságosnak vélt határ is börtönfal. Az identitászavarunk felszámolódása döntően azon múlik, hogy képesek leszünk-e a fentiek szellemében „művégtagokat" kifejleszteni. Az előbb vázolt program nyelvén ez annyit tesz, hogy képesek leszünk-e aspirációinkat a szellemibe és minőségibe átmenteni.

Mindezt azzal egészíteném ki, hogy szerepünk magunkra méretezett játékterét egy új Közép-Európa-gondolatban kell megtalálnunk; mely az autonóm szellemiség és politikai érzület szempontjából ma különösen megérett az egymásrautaltságra. És ez szorosan összefügg a mitizált határok érzelmi és politikai kérdésével. A térség új típusú egységgondolatának kell legyünk a szívós előkészítői és népszerűsítői – nemcsak szellemileg és politikailag, hanem érzelmileg is. Még

akkor is, ha ez belátható ideig aligha jelenthet mást, mint érzelmi és szellemi konföderációt. Erősen hiszem, hogy csak ezen az úton randevúzhatunk a távolabbi jövővel, magyarként. Ám ehhez is átnevelődés kell. És főképp nem sértődhetünk meg, ha kinyújtott kezünk után nem kapnak azonnal; helyette sérelmeink összetevőit kell megtanulnunk történelmi távlatban mérlegelni. Tehát nincs szó semmilyen nemzetléttel járó kötelesség feladásáról, emberi jogokról való lemondásról, csupán a létezési stratégia reformjáról. Abba pedig sorsdöntően beletartozik, hogy ha bennünket érnek jogfosztások, diszkriminációk, az eleve többet jelentsen számunkra magyar sérelemnél. A bárhol megsértett emberi jogok kapcsán hangsúlyos részünk kell legyen a tiltakozó kiállásban, akcióban, szellemi hozzájárulásban; sőt, amennyire lehetséges, kezdeményezők és közvetítők legyünk. Egy ilyen nemzetpolitika és állampolgári magatartás a magyar sérelmek orvoslásához is kedvezőbb nemzetközi hajlandóságot ébreszthet. Mindenesetre ígéretesebb politika ez számunkra, mint az elfogultan irányított kampány-együttérzések hajrái – a „szelektív jogérzékenység" erkölcsi és politikai komédiája. Pusztán a portánk közeléből említve példát: elsősorban nekünk nem lehet mentségünk rá, ha pl. a bulgáriai törökök, a törökországi kurdok, a beszszarábiai románok vagy az erdélyi magyarok sorskérdéseit nem ugyanazzal az aktív szolidaritással mérlegeljük. Ha a kölcsönösség hiányával próbáljuk indokolni a közönyünket, mitsem értettünk meg az új létezési stratégia lényegéből.

* * *

Végül a felvetett alapkérdés: miben realizálódhatik a sajátosnak érzett felelősségtudat, amivel tartozunk egymásnak, bárhol éljünk is?

Először talán pár szót az alapkérdésről. A szétszórtság bizonyos mértéke minden nép számára természetes, és ami fontosabb: hasznos. Pontosabban, azzá tehető. A Hydra nem csupán rendhagyás, hanem mitológiai példázat is: a kivételes életösztön találmánya. Magyarán, annak az aktív felismerésnek a példája is lehetne, hogy a dacos romantizálások helyett igenis érdekünkben áll tudomásul venni: Extra Hungariam **est** vita. Gazdagabb vagyok, ha több „kihelyezett" fejjel, lábbal, tapogatóval rendelkezem. Következésképp nem gátolhatjuk, nem büntethetjük, ha szerveink ilyen dinamizmussal is megpróbálnak növekedni. Az egészséges életösztönnel és élelmességgel rendelkező népek soha nem feledkeztek meg az érvényesülésnek, a tágasabb jelenlétnek és önelfogadtatásnak erről a messzebbre tekintő életgyakorlatáról. Egy nép históriai jelenlétét és fontosságát nemcsak az szolgálja, amit a szűkebb határain belül teljesít. Nem kell említeni példákat. Más kérdés, hogy a szabad döntés esélyei és lehetőségei ebben a vonatkozásban nem minden nép számára egyformák, legalábbis nem mindig. A disszidensség egyetemes emberi jogokkal össze nem egyeztethető fogalma például – pontosan azzal, hogy az egyébként természetes szóródást (ha szabad így mondanom: kicsordulást) kikényszerített exodussá, bűnné súlyosította – mér-

hetetlen népi-nemzeti károsodást, veszteséget okozott. Nálunk ugyan lényeges javulás következett be ezen a téren, mégsem haszontalan, ha mementóként szót ejtünk a pusztításáról. A hűség és elidegenedés lassú őrlődésébe száműzött tömegek lelki válsága, érzelmi szkizofréniája – ami az utazás szabad lehetőségétől megfosztott vagy végletesen korlátozott tömegek közérzeti szkizofréniájának más előjelű változata – szükségképpen visszahatott az anyaországiakra is. A hazához és otthonhoz való viszonyt, e viszony pszichés elbizonytalanodásának sokkját az anyaországiakban is elkerülhetetlenül befolyásolta. És ez nem is történhetett másképp, hiszen minden egyes esetben vérségi, baráti és más érzékeny kapcsolatok zúzódtak szét pótolhatatlanul. Hogy ennek mi volt, mi lehetett az össztársadalmi hatása – nyílt vagy rejtett módon, áttételesen –, még mindig felderítésre váró kutatás tárgya lehetne. Bizonyos azonban, hogy a bizalom és biztonság devalvációja következett be egy olyan lelki zugolyban, amelyről ugyanakkor hinni akarjuk, hogy archaikus módon rendíthetetlen és kikezdhetetlen. S valószínűleg ezt is besorolhatjuk identitás- és felelősségtudat-zavaraink kórtörténeti adalékai közé. Másrészt – ha úgy tetszik – ezt a kölcsönös sérülést is olyan kapocsnak tekinthetjük, ami konkrét feladatokat ró ránk, kint és bent.

Röviden ennek a lehetőségeire, szempontjaira szeretnék kitérni még befejezésül. A lényeget tekintve itt is ismételni kell magamat, egy régi interjúban elmondottakat.

A világ minden pontján vannak – és kell legyenek – minden nézetkülönbségen túlmutató, oszthatatlan magyar érdekek. Ezeket sokféleképpen lehet jól, illetve rosszul képviselni. Egy biztos: távlatilag végképp semmire nem vezet, ha a politika a döntőbírája a kapcsolatok létének és alakulásának. Madách írja a *Napló*jában: „Az eszme előre megy, észre sem veszik, mint fogy a föld a lábok alatt s magok elismerik minden öt évben, mi ellen öt év előtt még küzdöttek." Nem kell magyarázni, hogy amiről itt szó van, azt ilyen taktikák nem tehetik eszközükké, gyökérzete mélyebbre nyúlik. Ha ezt a politika nem ismeri fel, előbb-utóbb olyan helyesbítésre kényszerül, amilyennek a tanúi voltunk és vagyunk. Mégha egyelőre bátortalan is ez a helyesbítés. Bár ez a mi struktúránkban szükségképpeni, mivel nem vagyunk berendezkedve kormányzati rotációra, a hatalom és hatalomletéteményezés önmegújító működésére, ami a döntések és módosítások demokratizmusát biztosítja. Így a disszidensség sem válhatott eleve emberjogi kérdéssé nálunk (sok egyéb mellett); helyette fellebbezhetetlen büntetéssé, feloldása pedig – esetenként – megbocsátássá abszurdizálódott. Csupán rövid ideje jutottunk el oda, hogy hivatalosan bevallott államérdekké lett ennek a gyakorlatnak a felszámolása. A politika számára is világos lett, hogy mind szellemileg, mind gazdaságilag zsákutca, ha a világban szétszórtan élő magyarok sommázó megítélését és kezelését ideológiai teszteléstől tesszük függővé. Aligha kétséges, hogy ebbe belejátszottak a hazai reformidőszak tovább már nem elodázható felismerései. Másrészt a társadalmi igény és szorítás is radikalizálódott; és már tud és mer megfogalmazódni az a banalitás, hogy egyet-

len politikai rendszer sincs abban a helyzetben, hogy az egyéni sorsalakítás szempontjait mindenben garantálni tudja. Így emberjogi alapja sem lehet az akadályoztatásnak. Minden ilyen modern kísérlet az „állampolgári jobbágyság" kísértetét ébresztgeti, újra kétségbevonva a szabad költözködés, letelepedés és munkavállalás jogát. És az „ideológiai tesztelésről" is kiderült, hogy mállékonyabb sikerű a reméltnél s távlatilag még a saját érdekeket és célkitűzéseket sem szolgálja, sőt végképp lejáratja. Fel kellett ismerni az egyszerű igazságot, hogy mindenki ott boldog vagy boldogtalan, ahol tud és akar boldog vagy boldogtalan lenni. Következésképp teljes értékű, alkotó és hasznos közösségi ember sem lehet másképp, csak önkéntes vállalással. Természetesen úgy volna teljes és megnyugtató a nálunk bekövetkezett javulás, ha annak pusztán rendeletekkel nem módosítható és visszavonható alkotmányjogi biztosítéka is volna. Itt még nem tartunk, bár a változás így is kivétel a térségünkben.

A jövőt illetően számolnunk kell vele, hogy a magyarság – mint minden más náció – a század új lehetőségeivel, az eddiginél sokkal „mobilabb" és változatosabb élettér igényével – szintén élni szeretne és törvényesíteni fogja ezt a jogát. Egy ilyen demokratikusan megszilárdult és törvényesített helyzetben viszont az összetartozás feladatai is változni, árnyalódni fognak. Mindenesetre kisnép státusunknál fogva mindig is jobban rá leszünk szorulva, hogy a világban való jelenlétünk – amennyire lehet – az anyaországba is visszaáramló erő és értékforrás maradjon. Ebből a szempontból jelentős változás, hogy az utolsó hatvan év kirajzása – egyre növekvő mértékben – fokozódó súllyal minőségi, értelmiségi volt. Nem azt akarom vitatni, hogy ez alig felmérhető veszteség is, amiben a politika felelőssége szinte „leltárszerűen" kimutatható. Csakhogy ezen már nem tudunk változtatni. A történészek feladata marad, hogy levonják a históriai kritika tanulságát és helyükre igazítsák a tényeket, amelyek nem jó helyen állnak a nemzeti vitrinben. Számunkra most változott helyzet van, sőt megjavult helyzet s az ésszerű az, hogy törvényes társadalmi radikalizmussal és a lehetséges magán csatornákon is ezt tervezzük és fejlesszük tovább. Az alaptény természetesen változatlanul az marad, hogy akik elhagyják az országot – és főképp végleg –, otthont és boldogulást keresnek másutt, nem szálláshelyet. Tudjuk, hogy ez sehol, senkinek nem könnyű. Az élet azonban többnyire megteszi a magáét és az egészség is azt követeli, hogy akik így döntöttek, az új nemzetkeretet, miliőt ne csak egyszerűen vállalják, elviseljék, hanem jogos önérzettel a magukénak is tudják. S többnyire meg is teremtődik az új önérzetnek valamilyen nem egységes, mindenesetre egyéni változata. Ha ezt nem vesszük figyelembe a kapcsolatok kiépítésénél, rossz pszichológiával közeledünk feléjük. Van azonban itt egy figyelemre méltó mozzanat: a határon túl élők jelentős részénél – már amennyire statisztikailag meg tudom ítélni – egyáltalán nincs szó magyarságtudatuk **ilyen vagy olyan formájának** feladásáról. Sőt, bennünket is megszégyenítő módon tárgyilagos, aktív és felelősségteljes ez a tudat. És még olyanoknál is tapasztaljuk ezt, akiknél már tényleg csak az eredettudathoz kap-

csolódó rokonszenv érzése lehet a motor. És ez a motor még mindig működik. Ez iránt meg különösképpen nem lehetünk közömbösek. Élő szövet ez, ami változatlanul a miénk is, csak kérdés, hogy mit kezdjünk vele. Azt hiszem, kizárólag az olyan kapcsolat lehet csak gyakorlatilag gyümölcsöző kint és bent, mely azzal a szellemi tapasztalattal és társadalmi hatékonysággal együtt fogadja el és becsüli meg őket, amit a világban képviselnek. Az életnek nincs olyan területe (valószínűleg a politikának sincs), ahol az ilyen kapcsolat ne lenne mással nem pótolhatóan hasznos, kölcsönösen.

Befejezésül egy fontos és egyszerű szót szeretnék kimondani: emlékezet.

Amerikából való elutazásom napján ott voltam Kovács Imre temetésén. Ő igazán elszánt harcosa volt a „magyar" ügynek. Ott állt a gyászoló család, odamentem részvétet nyilvánítani. A lánya már nem tudott magyarul. Ellenpéldát ott találtam, ahol nem vártam. Valamilyen szaküzletben a Canal Street környékén, New Yorkban. Három ortodox zsidó fiatalember volt a tulajdonos, az egyik zavartan, de hibátlanul beszélt velem magyarul, pedig már nem is Magyarországon született; az édesanyja volt amerikai. Nos, ahogy az egyik nem döntő ok a pesszimizmusra, a másik sem az optimizmusra. Mert hát milyen optimizmusra, milyen pesszimizmusra gondoljunk? Szüntelenül van és lesz is „lemorzsolódás". Így életszerű. De ugyanakkor van visszatérés is – közvetlenül vagy más szinten. Előadásaim hallgatói között számos helyen voltak második-harmadik generációs fiatalemberek, lányok, akik egy szót sem értettek abból, ami elhangzott, mégis szívós makacssággal jelen akartak lenni. Elbóbiskoltak, fölébredtek, de képesek voltak hajnalig együtt ülni velünk. Az ő **emlékezetük** a holnapi reális remény. És elsősorban azoknál, akik a választott ország, a választott új haza társadalmába, hierarchiájába rangosan beépültek. Emlékezetük nemcsak a mi számunkra lehet adott esetben – akár közvetlenül is – nélkülözhetetlen pillére a világban való számon tartott jelenlétünknek; hanem saját maguk számára is megőrizhet olyan érzelmi tartalékot, ami nélkül az eredet élménye szegényebb volna. Egy olyan világban, mely annyira a jelenre és a jövőre szegezi a tekintetét, mintha igaz lenne, hogy a fának a lombkorona is elég és helyettesítheti a gyökeret. Mint tudjuk ez a tévedés ma válságban van. És divatszerűen még fel is értékelődtek az eredet kapaszkodói. Itt nem erről a divattorzulásról beszéltünk.

A mi dolgunk, hogy a nem otthon élő magyarokban ne idegenedjék el a származás emlékezete, s hogy maradjon meg bennük az érzelem, ami másoknál érdekeltebbé, érintettebbé tudja tenni őket, hogy figyeljék és fontosnak tartsák, mi történik annak az országnak társadalmi, kulturális és politikai életében, ahonnét eljöttek, illetve, ahonnét eljött az ősük.

Egyebekben – ezzel együtt és e nélkül – úgy szól a mese, ahogy Ady írja.

---

* Előadásként elhangzott az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem akadémiai napjain, 1987. május 2-án a svájci Magliasóban. A szöveg magnófelvételből készült.

Tamás Gáspár Miklós

LIBERALIZMUS ÉS NACIONALIZMUS

Közismert dolog, elemezték is sokszor, hogy a liberális humanizmust kezdetben a hagyományos, pl. egyházi tekintélyelvűség és a jakobinus erényterror, később a jobb- és baloldali radikális kollektivizmus fogta harapófogóba. Az is köztudomású, hogy az általa kiküzdött tolerancia légkörében létrejött avantgarde vagy modernista érzékenység szembefordult racionalizmusával és moralizmusával, úgy találta byroniasan sötét izgatottságában, hogy itt a burzsoá, Bouvard és Pécuchet, Homais patikus lelkületével van dolga; a modern homme de lettres tisztában volt vele, hogy a feketemise à rebours-ja vonzóbb a mocsarak lecsapolásánál és az emberi jogoknál, s még ma is minden segédrendező, aki ad magára, túl van jón és rosszon. E század harmincas éveire úgy tetszett, hogy a liberális humanizmus kimúlt; Auschwitz, Vorkuta és néhány évtized kellett hozzá, hogy hirtelen visszanyerje becsületét és fölfedezze megcsúfolt nagyjait. Az okok közül itt csak egyet veszünk szemügyre: a liberalizmus összefonódását a nacionalizmussal. Ez az összefonódás első renden nem elméleti természetű volt. A Szent Szövetség restaurációs rendjének – ideológusai, ne feledjük, a romantika totalitárius szélsőségesei voltak, pl. Franz von Baader – összeomlásakor a nemzeti fölszabadító mozgalmak őszintén liberálisak voltak, bár a későbbi vad sovinizmus olyan előfutáraira is támaszkodhattak, mint a német diákegyletek, Burschenschaftok atyja, Turnvater Jahn. Ám ez utóbbiak jelentősége 1830-ban és 1848-ban nem volt túlzottan nagy. Mickiewicz, Mazzini, Kossuth nemzedéke a korhadt nemzetekfölötti monarchiák jármából kiszabadult független etnikai állam követelését teljes joggal a liberalizmus egyetemes programja részének tekintette. Ehhez a programhoz tartozott számára a tőkés modernizáció is meg egy csomó egyéb, ami előbb és utóbb a szabadelvű politikai éthosztól többé vagy kevésbé függetlennek tűnhetett föl. A nemzeti függetlenség eszméje – amelyről volt alkalmam beszélni máskor – egyrészt az állami szupremácia abroncsával fogta össze a hűbéri partikularizmustól konzervált, de szétesőfélben lévő tiritarka helyi autonómiákat és gubancos felekezeti viszonyokat, a nemzeti kultúra jelszavával és a közoktatás kényszerével pedig egységesítette a kedély, érzület, ízlés, érzékiség addig vízszintesen és függőlegesen tagolt szellemi kifejezésének hagyományosan kedélyes összevisszaságát, továbbá végképp szétdarabolta az iskolás konyhalatinnal összekapcsolt írástudói közösséget, amelyre – hogy Dantéval szóljak – a vulgáris elokvenciát kényszerítette. Provanszálok és cornwalliak, katalánok és mazurok, sabbatiánusok és szombatosok, rózsake-

resztesek és kolduló barátok, zsoldosok és az ország nyelvét nem beszélő közhivatalnokok párologtak el a föld színéről. Az államhatárokon leeresztették a sorompót, a kis hercegségek határairól, a szabad királyi városok kapuiból pedig eltűntek a vámosok őrbódéi. Másrészt ez az eszme a helyi hatalmi elitek, illetve a nemzetekfölötti monarchiák civakodását **népek** ellentétévé változtatta: az államnemzeti lojalitás beleszólt az emberek sorsába és érzéseibe, az etnikai előítéletek erejét is megsokszorozta.

A szentszövetségi elnyomással szemben a szabadság ügye egyszer s mindenkorra nemzeti ügy lett. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a két különböző világszemlélet igen robbanékony elegyet képezett. A modern humanista erkölcsre támaszkodó liberalizmus politikai egyenlőség-elve **a nemzetre vetítve** utat nyitott a kisebbségi etnikumok és az ilyen vagy amolyan okból idegennek minősülők hátrányos megkülönböztetésének, s ez sokkal radikálisabbnak és kínosabbnak bizonyult, mint a régebbi korok szintén nem kevéssé rettenetes vallásüldözései és martalóc-hadjáratai. A régi birodalmak – erre Gellner tanár ural – szívesen alkalmaztak kormányzatukban a politikai közösségből amúgy kizárt embereket: idegeneket, eunuchokat, rabszolgákat, más vallásúakat, azzal a hátsó gondolattal, hogy ezek nem örökíthetik át hatalmukat, tehát nem veszélyeztetik a dinasztiák uralmát. A nacionalizmussal keresztezett demokratikus és egyenlőségelvű liberalizmus okozta azt, hogy a nemzeti gyűlölködés elsősorban az idegen etnikumú kiváltságos kisebbségek ellen irányult – ezt ma is láthatjuk a délkelet-ázsiai kínaiak, az afrikai indiaiak, a haiti kreolok szomorú példáján. Ilyen kisebbségek pedig mindenütt voltak: a csehországi németek, az ukrajnai lengyelek, a dél-erdélyi magyarok, a havasalföldi görögök a szabadság és egyenlőség diadala előtt nyugodtan élhettek – a modern, független, világi török köztársaság megalakulása azonban sok millió kisázsiai görög és örmény halálába került; a dekolonizáció szintén rendet vágott a kisebbségek között. A jakobinus modell szerinti erőszakos asszimiláció, amelynek múltbéli és mai terheit ugyancsak nyögjük, a nemzet szabadságához és egyenlőségéhez szükségesnek vélte a kulturális egységet, az ellenforradalmi patois-k kiirtását. Mindez enyhén szólva korlátozta a liberalizmus érvényesülését, amely, tudatik, a kisebbségek védelmét sarkalatos elvéül vallja, de alkalmasabb volt a másként gondolkodók és hívők, mintsem a másként beszélők és öltözködők oltalmazására, éppen amiatt, hogy univerzalizmusa folytán nem foglalhatta (és máig sem foglalta) elméletébe az organikus-természeti megkülönböztetéseket, s mire kiharcolta a vallásszabadságot és a politikai véleménynyilvánítás szabadságát, arra ébredt, hogy összeolvadt a nacionalizmussal, amelynek minden premodern csoport a halálos ellensége, bármennyire ősinek hiszi is magát. Nem véletlen, hogy a tekintélyuralom és a diktatúra alatt a kisebbségi mozgalmak demokratikusak, ám a modern demokráciában olykor jobboldali vagy baloldali módon, de egyaránt romantikus kollektivisták. Az antiliberális kontinentális konzervativizmus joggal fedezi föl ma a **helyi** értékeket (no meg a környezetvédelmet): a modern nemzeti libera-

lizmus rosszul bánt a természettel, amelyen mindig a premodern értendő. Tudni való egyébként, hogy a nacionalizmusnak olyan változata is van, amely a nemzetek (értelemszerűen az egységes államnemzetek) mint kollektív individuumok egyenjogúságában hisz. Csak arra kell vigyázni, hogy ne tartozzunk valamely kisebbséghez. De a nacionalizmusnak ez a liberális eszmékkel leginkább egyeztetett variánsa, amelynek gyakorlati alkalmazása az önrendelkezési jog hírneves elve, a frázisoktól eltekintve fölöttébb ritka.

Ha egy pillanatra elvonatkoztatunk a történeti egybeeséstől, elvégre még cifrább kombinációkra is volt eset, meg kell kérdeznünk, hogy miként volt lehetséges a liberalizmus és a nacionalizmus összeszövődése – hiszen az előbbi alapjául szolgáló modern erkölcs s az utóbbival összefüggő nemzeti érzés ellentétét az imént véltük kimutatni. Az ok, azt hiszem, a következő: a nacionalizmus soha nem pusztán önmaga, hanem **önmagának s a vele szemben álló erkölcsiségnek a reflexiója.**

Azon túl, hogy a nacionalisták kezdetben liberálisok voltak és univerzalista világvallások hívei, tehát szükségképpen volt tapasztalatuk másfajta értékrendekről, a nemzeti érzés reflexivitása önmagában is kimutatható. Ez a reflexivitás több mozzanatból áll: (1) a nemzeti érzés konstruált jellegű, akárcsak a Civitas Dei, a jogállam vagy a szocializmus elképzelése; adottságként kezel valamit – a nemzeti „közösséget" –, amit létre akar hozni; nem azt sugallja, hogy a nemzeti közösséghez tartozni az egyetlen emberhez méltó állapot, nosza tegyük, hanem azt, hogy az igaz emberek már hozzá is tartoznak, jó lesz hát sietni; azaz preskripciót nem lehet leírni, legföljebb mint leírást megkonstruálni – ennek egyik lehetséges neve utópia. Az utópikus konstrukcióknak általában van valamilyen technikai elvük, amely a kívánalmat jövőként láttatja (ilyen Marxnál a történelmi szükségszerűségbe vetett hit, Kropotkin hercegnél a szolidaritás biológiai-antropológiai képzete); a nacionalizmusnak sem szüksége, sem módja nincs erre, hiszen a jövőről mint múltról kénytelen gondolkozni, ezért tölti el a sartre-i értelemben vett mauvaise foi, „rosszhiszeműség". A nemzeti érzés utópikus modelljének egyik legfőbb dolga az, hogy utópikus jellegét elrejtse és **modern** jellegét elhomályosítsa. Újabb keletű kötelessége az, hogy a nacionalizmust elválassza liberális múltjától és érvényesülésének a modern demokratikus nemzetállamhoz és „tömegtársadalomhoz" való kapcsolatától. (2) A nemzeti érzés reflektáltságának másik fontos mozzanata az, hogy lehetetlen döntenie „naturalizmusa" és a beépített unverzalizmus között. Vegyük csak fontolóra: a nacionalizmus egyik legfontosabb történelmi funkciója Ernest Gellner szerint is az volt, hogy egységesítette, méghozzá a magaskultúra hatalomátvételének irányában a kulturális dialektusokat; ezt természetesen csak a partikularizmusok ellenében tehette. Márpedig „természetszerűen" éppen ezek voltak adottak. A nacionalizmusnak ahhoz, hogy az maradjon, ami, valahol meg kellett állítania az egyetemes kiterjeszthetőséget, méghozzá lehetőleg valaminő „természeti" principiummal; ezért a nacionalizmus szükségszerű végkövetkeztetése, logikai

kényszer folytán, a fajelmélet; de hál'Istennek csak az elmebetegek vonják le mindennek a végső konzekvenciáit. Ugyanis a nacionalizmus egy sajátos fajta partikularizmust **és** univerzalizmust helyesel, más fajtákat tagad. De az **érzés** ilyen szőrszálhasogató megkülönböztetéseket nem kedvel, tehát kénytelen visszahátrálni a „mi" és a „ti" reflektálatlan törzsi megkülönböztetéséhez, legalább látszat szerint és éles helyzetben. A nemzeti érzés átéléséhez igen finom erkölcsi érzékre van szükség: a **derék** nacionalista tudja, hol kell megállni, s nyugodtan elhatárolhatja magát a túlzóktól. Az ilyesfajta erkölcsi érzék egyáltalán nem olyan szétfolyó és alaktalan, mint amilyennek látszik: pontosan azoknak az apró megkülönböztetéseknek a tudata, amelyeket az **érzés** spontaneitása végett el kellett rejteni. A nemzeti érzéshez hozzátartozik az a biztonság, amellyel átélője támaszkodhat „természet" és „szellem" helyes arányára, amely a racionális egyetemes kiterjeszthetőségnek határt szab. Az erkölcsi érzék e megbízhatósága nélkül a nacionalizmus csak véres barbárság lenne, amiről szó sincs. A dolognak igen nagy lelki előnye, hogy közelebb hozza a képzelethez az elvont liberális humanista erkölcsiséget. Mindenki tudja, hogy a „szabadságot az emberiségnek!" jelszó semmit sem jelent, míg a „szabadságot hazámnak!" jelszó olykor **mindent** jelenthet. A görög polisz polgára nevetett volna az első jelszón, de a másodikon is, ha valaki elmagyarázta volna neki, mit is szoktunk **mi** hazán érteni. Jelesül éppen az ellenkezőjét annak, amit ő. Egy absztrakciót.

Ilyesformán a nemzeti érzés átélője implicite elismeri, hogy vannak univerzális erkölcsi szabályok, csak éppen azt hangsúlyozza – ami igaz –, hogy univerzális érzelmek nincsenek, ha elvont vonzalmak lehetségesek is. Szemben a keresztyén etikával, bevallja, hogy nem szerethetünk mindenkit, s a legkevésbé úgy, mint önmagunkat. Nem vallás a nemzeti érzés, tehát nem rendelhet el érzületet; nem racionális erkölcs, nem állíthat föl szabályokat. Mégis mind a kettőt tennie kell bizonyos mértékig. Azt állítja voltaképpen, hogy **az erkölcsi szabályok az érzelmi átélhetőség határáig kötelezőek.** E határ meghatározása pedig politikájának föladata. (3) A nemzeti érzés reflektáltságának következő mozzanata a döntés szabadságához – vagy ha tetszik, az akaratszabadsághoz – való ambivalens viszonyában rejlik.

Első látásra nyilvánvalónak tetszik, hogy a nemzeti érzés bizonyos tekintetben föltétlenül determinista: föl kell tennie, hogy az emberek döntését (Willkür) meghatározza nemzeti hovatartozásuk. Bármilyen gyökeres is a nemzeti érzés „naturalizmusa", senki nem tagadja, hogy itt csak politikai relevanciájú döntésekről lehet szó, a többiről a nacionalizmusnak nem muszáj véleményt nyilvánítania, ha szokott is némelykor. De további megszorítások is helyénvalóak: ha a nacionalizmus nem fasiszta fajelmélet és fajüldözés – márpedig legtöbb fajtája **nem** az –, akkor legalább bizonyos mértékig meg kell engednie, szokás szerint némileg gyanakodva, hogy a nemzeti „szubsztancia" választható **is**. Ez ugyan csak kivételes esetekben merül föl, hiszen az ember kulturális stb. hely-

zetébe beleszületik, sőt, az esetleges döntési szituációba is, mindazonáltal elméletileg fontos. Ugyanis ha ez megengedtetik, akkor tovább nem tagadható, hogy a nemzethez tartozás erkölcsi előírás eredménye lehet. Ha az előírás föltételei teljesülnek, akkor – a materiális föltételek minden nehézsége ellenére – elvileg ily módon is alakulhat nemzet, amely tehát nem lehet kizárólag „sors", „a vér szava" és a többi. Nem is gondolnánk az olyan ellenszenves kijelentések hallatán, hogy azt mondja, „bár zsidó, azért jó magyar ember", mekkora erkölcsi vívmány ez tulajdonképpen. Képzeljük el, hogy a Kr. e. V. században így szól valaki: „bár perzsa, jó görög ember". Képtelenség. Nota bene, olyasmi sem volt, hogy „jó görög ember". Csak semmi elvontság, ó hetaire, mon bon.

A szabad döntésnek ez a lehetősége nyújt módot az asszimilációra; ennek mélysége – az asszimiláns befogadásának mértéke – attól függ, hogy a nemzeti érzés maga mennyire marad meg a politikai relevanciájú döntések körén belül, amikor minősít; minél inkább bekebelezi a magánéletet és minél érzelmibb, annál sekélyebb lesz az asszimiláció; az asszimiláns helyzetét nehezíti, ha a befogadó nemzetet más tényezők is jellemeznek nemzet voltán kívül, pl. harcias vallásosság vagy sajátos bőrszín. Itt is határba ütközünk azonban: a nemzeti érzés nem hív föl mindenkit arra, hogy csatlakozzék a nemzethez. Nem mondja, hogy csak ez lehet a jó mindenki számára, nem szólítja föl az idegeneket arra, hogy ne legyenek más isteneik ő előtte. A nemzeti érzés egyetemessége mondhatni potenciális, különössége aktuális. De csak a kettő együtt adja a dolog igazi ízét: az ambivalenciát. Az egyetemesség – az, hogy végső soron bárki csatlakozhat a nemzethez, ha eleget tesz bizonyos föltételeknek – a nemzeti érzés kinyilvánított erkölcsi vonatkozásához kapcsolódik, a különösség pedig a csak rejtetten erkölcsi vonatkozásához. Ugyan mi az **erkölcsi** abban, hogy csak annak a számára vetődhet föl a nemzethez tartozás, aki a körében él? A hit, hogy a hely és az idő az idevágó erkölcsi parancsolatok szemszögéből nem közömbös: ez az erkölcs sub specie temporis íródik. A hely szelleme teszi, hogy a közös körülmények hasonlóvá alakítják az embereket; s mivel csak számukra lehet fontos a nemzethez tartozás, döntésük szabadságának fele visszavétetett: a helybéli idegent már befolyásolta a klíma. A nemzeti érzés diktálta erkölcs erőssége a **relevancia**: szabályai csak ott érvényesek, ahol relevánsak, annál is inkább, mert szabályait a relevancia határainak tudatából meríti. Ezeket a határokat a diffúz nemzeti tudat birtokában a közoktatás, a sport, az olcsó sajtó és általában a tömegkommunikáció, a protestáns nemzeti egyház, a modern vulgáris (nem-latin) irodalom teremtette meg, s utólagos igazolásért a már megteremtett határokhoz lehet folyamodni. A relevancia materiális elve egyben a nemzeti érzés formaelve is; ahhoz ugyanis, hogy a belőle következő szabályokat megállapíthassák, szükség van arra, hogy a releváns értelmezési tartományt vagy vonatkoztatási alapot megkeressék. Ennek a keresése közben áll össze a nemzeti identitás megannyi elmélete. Mindegyikre áll azonban az a három jegy, amelyet V. S. Naipaul *Among Believers* című új könyvében a modern iszlámról írva vél fölismerni: igazságosság, egység és bosszú.

A nemzeti érzés mindig reinstaurációt, új alapítást hajt végre: helytelen állapotot kíván megszüntetni, elsősorban mindenfajta idegen uralmat vagy befolyást, hagyományos etnikai csoportokat olvaszt össze az új állami patriotizmus lángvágójával, továbbá bünteti a hűtleneket és jutalmazza a híveket, jelképesen vagy szó szerint. A reinstauráció egyszerre szakítás a múlttal és historizáló aktus; a nemzeti érzés csak **újjá**éled – innen a Risorgimento eszméje – valamely elítélendő szünet után; ez a szünet választja el a modern nacionalizmust a helyeslendő mítikus nemzeti **nagyléttől**. Minden nemzeti történetszemléletben megtalálható a hegeli triád: az ősi-egészséges tézis, a kozmopolita antitézis és a nemzeti szintézis. Mind az igenlésre, mind a tagadásra szükség van: a kontinuitás hiánya lehetetlenné teszi a mítoszi dimenzió bevezetését, a diszkontinuitás sugallatának hiánya lehűtené a harci hevet és az újdonságnak az újabb korokban nélkülözhetetlen varázsát.

A nemzeti érzés reflektáltságának további vonása az, hogy a releváns „tartomány" kikeresése során a nacionalizmus zászlóvivőinek elkerülhetetlenül a reinstauráció előtti, „antitetikus" időszakból kell előbányászniuk a nemzet lényegi vonásait. Ezt néha a vallásos meggyőződésből és életvitelből merítik, pl. Amerikában a puritanizmusból, a harmadik világ némely országában az iszlám egyik vagy másik változatából (figyelemre méltó, milyen sikertelen volt a Pahlavi-dinasztia kísérlete Iránban az Iszlám előtti árja múlt fölhasználására egy perzsa nacionalizmus megteremtésére; Perszepolisz egyrészt túl régen volt, a faji tényező – másrészt – túl állandó adottság; az „iszlám nacionalizmusból" nem lehet kitörölni az „idegen" arabokat, amire Naipaul is utal a pakisztáni Szinddel kapcsolatban). Másutt az „antitetikus" korszak reprezentatív státuszcsoportjainak jellemvonásaira volt szükség, pl. a lóra termett magyar nemes duhaj és elegáns hajlandóságaira, bár ez természetesen nem lehetett tartós. Ilyenkor az „antitetikus" kor másik csoportját vették elő, pl. az „ázsiai", hallgatag magyar paraszt imágóját. Világos, hogy az, aki magára ismer Liszt magyar rapszódiáiban vagy Brahms magyar táncaiban, az nem tud mit kezdeni Bartók és Kodály zenéjével, és megfordítva; természetesen nemzeti, nem zenei szempontból. Nyilvánvaló az is, hogy a nemzet előtti etnikai-lokális hagyomány használhatatlan: Firenze és Róma, Szentpétervár és Moszkva, Bécs és Berlin, Krakkó és Varsó különbsége tagadtatik a nemzeti „szintézisben". A régi világ etnikai színessége pedig a fő ellenség, maga a bűnös Babilon: elhullt a német Prága és Pest, a szláv-zsidó Bécs, a kínai Saigon-Cholon, a mandzsu Peking. A modern nacionalizmust zavarja, hogy a magyarul nem tudó szepességi németek és felső-magyarországi szlovákok politikai értelemben magyarnak tartották magukat („hungarus-tudat"). Ennek analógiájára, és egy ideig a csehek példájára, a magyarok is tarthatták volna magukat osztráknak.

Sőt, a föltörekvő nacionalizmus olykor a legtilosabb helyről is merít, nevezetesen a szomszédból. A német hadvezér irodalmi alakja Németország nemzeti-állami megalázottságának mélypontján jelent meg, francia vonásokkal és az

„antitetikus" múltba helyezve, olyan drámákban, mint az *Egmont*, a *Wallenstein*, a *Prinz Friedrich von Homburg*, s bár a legutóbbi egy évvel Napóleon veresége előtt íródott, a legkevésbé hősies valamennyi közül. Mindenesetre e darabok nélkül sem Moltke grófnak, sem Hindenburgnak nem jutott volna eszébe, hogy az legyen, aki volt. (Az is érdekes, hogy a német dráma sosem járt olyan közel Corneille-hez, mint éppen *Homburg hercegé*ben.)

A nemzeti érzés reflektáltsága másban is megmutatkozik. Ha föltételezzük, hogy a nemzetek és elveik közötti konfliktusnak van valami köze az államok küzdelmeihez, akkor azt kell hinnünk, hogy kell lennie valami közösnek, amire a küzdőfelek akarata irányul. Nos, valószínű, hogy pszichikailag az első világháború volt a legtisztábban nemzeti összecsapás a történelemben. De azt kell látnunk, hogy az antikizáló hazafiasság Rupert Brooke ephébosz-lírájában nem ütközik össze Gottfried Benn *Morgue*-jával, sem Ernst Jünger *Im Stahlgewittere* Cocteau *Thomas l'imposteur*jével; és mit kezdjünk Hemingway legőszintébb könyvével, a *Fiesta*val, amely a háborút kasztráló hatalomként írja le tekintet nélkül Woodrow Wilsonra? Láthatólag mindenki másra gondolt. Az élmény a háború előtt, alatt, után az erőszakos halálé és a vele kapcsolatos keresztyén váradalmakat illető kétségé; a háború elején a tömeg a nemzetiszínű zászlót lobogtatja, a végén a vöröset. A háború végén a csalódás és az összeomlás a nacionalizmus számára „antitetikus" kort hoz létre; de a reinstauráció gyorsan végbemegy. A nacionalizmusok közössége összecsapásuk időszerűvé válásával megszűnik, határ helyett távolság lesz az uralkodó metafora. A határ képzete valóságos távolságot igényel, és megfordítva, a távolság képzete tapintható határt, arcvonalat. Az ilyen paradoxiákat még hosszan lehetne sorolni. A nemzeti érzés paradox volta azonban reflektáltságából következik.

A reflexió kitüntetett tárgya persze a **határ**: az imaginárius térben az egyes nemzetek között, a képzelt időben az „antitetikus" és „szintetikus" korok között, ideológiailag a keresztyénség, a liberalizmus, a szocializmus és önmaga között. A határ maga materiális értelemben semmi: matériája azoknak van, amiket szétválaszt. Minden ellenkező szándék mellett is a nemzeti érzés elvéül szolgáló határ-képzet formális jellegű, s mint ilyen, modern. Csak éppen az ellenkezője a modern humanista erkölcs formaelvének, az univerzális kiterjeszthetőség – potenciális univerzalitás – principiumának.

Ám a dolog még ennél is bonyolultabb. A liberalizmus nemcsak a modern humanista erkölcs „tiszta" alkalmazása (a szocializmus még kevésbé, bármit mondjon Max Adler és kantiánus marxista követőinek egynémelyike; és bármi ehhez hasonlót állítottam érzelmi meggondolásokból magam is *A szem és a kéz* című könyvecskémben). A liberalizmus – történelmi okokból – igenis rendelkezett materiális, jelesül antropológiai előföltevésekkel. Az önálló, kételkedő, logikus-racionális, önmegtartóztató, józan individuum képe – ahogyan pl. James Stuart Mill önéletrajzában megpillanthatjuk – összekeveredik a modern erkölcs „tiszta" („formális") individualizmusával, az ipari társadalom követelményei-

nek megfelelően. L. T. Hobhouse, a századforduló liberális írója úgy látja: „A szabadság alapja a növekedés eszméje." A liberálisok is koruk preferenciáinak beépítésével erősítették elméleteiket, amelyek formális jellege akarva-akaratlan kicsorbult. Itt egyébként, úgy tetszik, valami általánosabbról is szó van. Az európai történelem – hogy a francia forradalom egy sajátságos jogi trükkjétől orozzam el terminusomat – gyakorta alkot **amalgámot** egyidejű tényekből. A kereszténység és a hűbériség, illetve a papi uralom, a liberalizmus és a kapitalizmus amalgámja nem tagadható, az analízis, sőt a gyakorlat azonban képes őket elkülöníteni. A historisták erre azt mondják nekünk, hogy pl. a liberalizmus nem jöhetett volna létre a tőkés piac, a gépi ipar, a modern nemzetállam nélkül. Ez talán igaz; mindenesetre ekkor és így született. Viszont az az erkölcsi fölfogás, amelyre támaszkodik, per definitionem független ezektől a tényezőktől, mint ahogy bármiféle történeti genezistől is független lenne. Érvénye – ha érvényes – nem nő és nem csökken attól a fölismeréstől, hogy bizonyos európai hagyományok nélkül alkalmasint senkinek nem jut az eszébe. A természetjog nem zavartathatja magát attól, hogy a bizánci-orosz kulturális régióban nincsenek gyökerei: az oroszokat éppen úgy megilleti az, ami a nyugati embert, akárcsak ha Borisz Godunov helyén Grotius, Arakcsejev helyén Pufendorf ült volna személyesen. Mi több, ezt sok orosz így is gondolja, szemben a szlavofilekkel és a bolsevikokkal. A spanyol és a genfi inkvízició nem érv a Hegyi Beszéddel szemben. A historizmus szokott eljárása – így sok esetben a marxizmusé – az, hogy genetikus magyarázatokkal helyettesíti a filozófiai érvelést. Ha a szabadság filozófiája, a gyakorlati ész elsőbbsége igaz avagy helyes filozófia (mi az igazság? – kérdezi a históriai relativizmus Pilátussal), akkor a tőkés ipari társadalmat illető szemrehányások nem vonatkoznak rá, akkor sem, ha netán hamis.

Mindez nem változtat azon, hogy a nacionalizmus ezzel az amalgámmal szembesült. Ott, ahol nem a filozófiai, hanem a **kulturális** individualizmusnak voltak gyökerei – Németalföldön, Angliában, Észak-Amerikában –, a liberális értékek nemzeti jellemvonásokká jegecesedtek, ahol meg nem, ott nem. Ezért a kontinentális európai és keleti nacionalizmusok a szabadelvűséget némi joggal nézték idegennek, különösen a gyarmati terjeszkedés időszakában. (Ezt a terjeszkedést egyébként, helyeslő vagy kárhoztató hangsúllyal, vagy egyszerre a kettővel, mint Spengler, sokan állították párhuzamba a modern erkölcs univerzalisztikus tendenciájával.) Ugyanakkor a „szabad nemzetek" szuverén gőggel lenézték azokat, amelyek úgymond eltűrik a zsarnokságot, mert nyilván gyávák és hitványak. Ennek nyomai máig megtalálhatók az Egyesült Államok külpolitikai retorikájában. A nacionalizmus tehát gyakorta a közötte és a liberalizmus között húzódó határra úgy reflektált mint **kettős** határra, amely egyrészt az univerzalizmustól, másrészt más nemzetektől tartja távol. A nemzeti érzés ebben az (azaz materiális) értelemben is erkölcsi lényegű: saját nemzetének, illetve a másokénak az erkölcsi preferenciáira gondol, amikor önmagát gondolja. A középponti határ-képzet mindkét oldal – bár nem elfogulatlan – mérlegelé-

sére készteti. Csak akkor nyugodhat meg, ha bebizonyosul, hogy saját értékrendje a **jó** – valaminő kritérium szerint. S ez a kritérium, minthogy modern világnézetről beszélünk, implicite a modern humanista erkölcs valamelyik kritériuma kell hogy legyen, mert szemben a zárt törzsi társadalmak szokáserkölcsével és utódaival, csak ez teszi lehetővé az **összehasonlítást**, csak ezen mérhetők le egymással vetélkedő értékpreferenciák. Mármost aki egy kissé kipróbálta a nemzeti érzést, tudhatja, hogy a méricskélés nem hiányozhat belőle. Nem állítottuk azt, hogy az erkölcs valamennyi kritériuma megfelelne, vagy **nyíltan** akármelyik. Hiszen a kantiánus etika voltaképpen a részrehajlást marasztalja el elsősorban, s vele minden önösséget. Ám az összehasonlítás lehetőségének megőrzéséhez a modern erkölcs valaminő elvont ideáját mégis fönn kell tartani. Konkrét kimondása persze túllendítené a nemzeti érzést önmagán. A nemzeti érzés erkölcsi lényege így rejtett, nem magán- és magáértvalóan az, nem azért, mert nem lehetne föltárni, hanem azért, mert **elrejtik**.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a nacionalizmus soha nem érte volna el döbbenetes mérvű érzelmi és indulati hatását, ha egy vonatkozásban a modern erkölcs és a liberális politikai gondolkodás elő nem készíti. Mindkettő tartalmazza ugyanis az emberek egyenlőségének filozófiai eszméjét, amiből az is következik, hogy az önálló és beszámítható fölnőttnek joga és kötelessége, hogy saját ügyeiben maga döntsön, s ilyen ügynek számít a politika is. Az általános választójog ezt kézzelfoghatóan illusztrálta. Annak révén, hogy a politika megszűnt hagyományos elitek kizárólagos társasjátékának lenni, a politikai szenvedélyek szélesebb körben terjedtek el, azt a látszatot keltvén, hogy a választópolgárok egyeteme holmi politika közösség. A politikai szenvedélyek természetesen időben és térben határolt tárgyra irányulnak; hiszen a hatalomnak nemcsak a mértéke avagy ereje számít, hanem kiterjedése és tartóssága is – a nézeteltérések pedig e tényezők köré szoktak csoportosulni. A politikai pártviszályok szükségképpeni korlátozottsága a számukra releváns szférára, összekapcsoltatván azzal a tudattal, hogy – egyenlők lévén – egyenlő mértékben az így körülcövekelt területen létre tökélt „politikai közösség" tagjai vagyunk, emberek, az uralkodó lojalitások és nem-egyéni vonzalmak természetét egységesítette, bábáskodott a modern államnemzet megszületésénél.

Ennek a kombinációnak a lelki befolyása olyan hathatós volt, hogy az embercsoportok közös ügyeiről való újdonat töprengések hasznos absztrakciója, „**egy** társadalom" vagy „**valamely** társadalom", minden további fontolgatás nélkül a nemzetállam határai között lett keresendő. Ez azonban csöppet sem magától értetődő, s a tudomány néhány jókora tévedése származik abból, hogy nem szokás megkérdőjelezni vagy legalább történeti viszonylagosságát kiemelni.

Nagyon sok mindent öntudatlanul is a nemzetállamra vetítünk, olyasmit is, amit nem kellene, de majd mindig jó okkal. Itt akad kevéssé elemzett történelmi tény nem is egy, amelyet tekintetbe illenék vennünk. Mindjárt az a szerep például, amelyet a szekularizációban játszott a nemzeti érzés. Nem vitás, hogy a

nagy univerzalista világvallások, különösen a keresztyénség, kifejezetten elvetették a nemzet előtti etnikai különbségeket; az evangéliumi keresztyénség végső soron kárhozatosnak, alacsonyrendűnek vagy közömbösnek tart minden nem vallási köteléket az emberek között, a törzsi szolidaritás kiváltképpen evilåginak minősül. A nemzeti érzés, amennyiben többé-kevésbé szerves folytatása a régi típusú etnikai öntudatnak, ellenfele a kersztyénségnek már csak azért is, mert szükségképpen vallási képzeteket is kell tartalmaznia, amennyiben pedig modern módon reflektált és szellemi (s többnyire ilyen), akkor pedig riválisa a keresztyénségnek. Szűken teológiai szemszögből a Mickiewicz- vagy Dosztojevszkij-féle nemzeti messianizmus egyfajta visszatérés a Választott nép doktrínájához, amelyet Pál udvariasan bár, de elvetett. Ebben az értelemben Hegelnek kétségtelenül igaza volt, amikor – máskülönben tévesen – azt írta, hogy a reformáció valamiféle **germán** elv megtestesülése: a nemzeti érzés és a keresztyénség első találkozása mindenesetre a reformáció közvetítésével zajlott le; s nem az alakuló modern nemzet húzta a rövidebbet. A nemzeti érzés épp annyira ambivalensen viselkedik a keresztyén univerzalizmussal szemben, mint a modern etikai és politikai univerzalizmussal szemben láttuk viselkedni. A nemzet előtti etnikai–vallási–helyi partikularizmusokkal szemben a keresztyén vallás szövetséges, de csak egy bizonyos határig; ekkleziológiai szempontból a megváltás csak az érzelmi átélhetőség határáig érvényes; gallikanizmus és **Kulturkampf** itt egyre megy. A nemzeti érzés az üdvtörténetet az emberiség elkülönböződésének, szétfejlődésének igenlésével helyettesítette s a keresztyén altruizmust „egészséges" kollektív önzéssel. Ranke kompromisszuma, amely szerint minden kultúra egyenlő Isten előtt (s minden történelmi korszak hasonlóképpen), kevesek örömére szolgált. Annál is inkább, mert ezt semelyik pozitív vallás el nem fogadhatja; a nemzeti érzés elvileg ugyan igen, de tapasztalatunk szerint nem nagyon fogékony rá; sőt nem is igaz. A vallás – elsősorban a katolicizmus és a görögkeleti ortodoxia – nemcsak hit, hanem valamely hierarchiához való hűség is. A nemzetállami lojalitás (illetve az összes lojalitások nemzeti keretbe helyezése) azonban erőteljesen meggyöngíti ezt a hűséget. A modern nemzeti gondolat fölbukkanása óta egyetlen nemzetközi szervezetnek sem sikerült konfliktus esetén fölülkerekednie – elegendő az Internacionálé bukására utalnunk az első világháború kitörésekor. A guelf–ghibellin párharc egyszer s mindenkorra eldőlt.

A nemzeti érzés méltányos elbánást követel valamennyi nemzetnek, s ennyiben a ius gentium alapján áll; másrészt azonban van egy ősi, hagyományosan a vallással összefonódott meggyőződés, amely gyakran azonosul vele: a primogenitura, az elsőszülöttség hite, s ez rácáfol az Isten előtti egyenlőségre és a ius gentiumra. Ez a ksatrija, a bráhmin és az érinthetetlen kaszt között nem lehetett vita tárgya, s nem az a Mayflower utasai és a wetback mexikói vagy Puerto Ricó-i bevándorlók között sem; a később érkezettek legföljebb a megkülönböztetés fontosságát vonják kétségbe. A nemzeti érzés rejtett univerzalizmusa azonban oda vezet, hogy a primogenitura jelentős, ám minden nemzetiség

igényt tart rá. A jelenkori nemzeti érdekek visszavetítése szó szerint halálos küzdelmet vált ki a történelem értelmezésében: mi Kelet-Európában jól tudjuk, milyen rablóhadjáratokat szoktak indítani a rivális etnikum eltüntetésére a múltból. Albrecht Dürer arra ébred, hogy magyar volt; Hunyadi János arra, hogy román; Oroszlánszívű Richárd arra, hogy angol; Weit Stoss arra, hogy lengyel. Erdélyben kigyomlálják a magyar föliratú sírköveket a temetőkből.

Minden nemzetiség azt kívánja bizonyítva látni, hogy ő az elsőszülött. Ám tudván tudja, hogy erre nem egyedül támaszt igényt, sőt azt is, hogy erre egyenesen mindenki igényt támaszt. Ez többnyire nem kételyt ébreszt, hanem harci kedvet. Az ősatyák szimbolikus és kölcsönös leöldöklése bosszúért lihegő, véres kísértetek kastélyává változtatja a történelmet. Ugyanakkor mindenki tudja, hogy mindenfajta elsőszülöttségi jog éppen a nacionalizmus – **minden** nemzet nacionalizmusa – miatt kétséges. Annál fontosabb erővel rávenni az ellenfelet, zömmel az alávetett kisebbséget, hogy tál lencse nélkül is átengedje a magáét. Meggyőződést csak az efféle győzelem hozhat.

Hogyan képes a nemzeti érzés elviselni az ambivalenciáknak ezt a tömegét? Nyilvánvaló, hogy önmaga racionális kontrolljának elutasításával.

Hozzunk föl erre egy Magyarországon közismert példát. Németh László mélymagyar–hígmagyar elképzeléséről beszélünk. Az 1918–19 előtti magyar nacionalizmus pártolta az asszimilációt, mert a magyar népelem csak relatív többségben volt. Az országot mintegy harmadára csonkító trianoni béke után – a hivatalos „nagymagyar" irredenta nacionalizmus mellett, amely a sok-etnikumú Szent István-i országot kívánta föltámasztani – az új antiliberális plebejus mozgalmak új nacionalizmust léptettek a színre, amely főleg az Osztrák–Magyar Monarchia nosztalgiáit hordozó főnemesi és polgári csoportok, valamint a zsidó tőke ellen irányult belül, és általában a demokratikus-liberális Nyugat ellen kívül, ugyanakkor az utódállamok hasonlónak hitt népi mozgalmai iránt érdeklődést tanúsított. Ez volt Németh László koncepciójának háttere. Módszere magába sűríti a modern nacionalizmus minden lényegi jellemzőjét, hiszen nem tesz egyebet, mint hogy a nacionalista diszkriminációt **saját** nemzetére is kiterjeszti!

Ahogyan a fajelmélet a nacionalizmus „természeti" oldalát, Németh László föltevése a „szellemi" oldalát viszi el a végső, szinte mazochista logikai tökélyig (ezt az öncsonkító jelleget legjobb kritikusa, Babits Mihály is észrevette). Véleményem szerint ez a föltevés mindennél jobban rávilágít a nacionalizmus – erkölcsi – lényegére. Szerinte a magyaroknak csak egy része éli át igazán a magyarság históriai és szubsztanciális mivoltát; a többiek idegen – nyugati – hatásra vagy idegen származásuk miatt értetlenül szemlélik a nyugati szubsztanciát. A modern magyar történelem a mély, illetve a híg (asszimiláns) magyarság politikai, gazdasági és kulturális küzdelme; a híg magyarság időleges győzelme különösen a fölvilágosodás és az 1867-es liberalizmus korszakában volt egyértelműnek mondható. Figyeljük meg: a **magyar** nemzet története a kevésbé és

inkább magyarok birkózásának története. Németh László nem volt rasszista: hígmagyar törzsökös magyar származású ember is lehetett számára, bár a tipikus „híg" főleg a zsidó vagy elzsidósodott asszimiláns, disszimiláns. A szellemi elvnek való megfelelés volt azonban a kritérium. Ám ezt a szellemi elvet olyan történelemből kellett desztillálni, amely az elvnek megfelelő és meg nem felelő csoportok küzdelme volt. Tehát olykor saját ellenkezőjéből. Honnan tudható akkor, hogy hol keressük a „mély" magyart? Ügyes megoldással ott, ahová toleráns és világpolgári korszakokban jelentős tehetségek szorultak ellenzékbe például organicista-romantikus eszméik antikapitalista, „agrárius" rokonszenveik miatt. A borúlátó avant-garde és a konzervatív romantika a „filiszter", illetve a „vámszedő" iránti ellenszenvével egyaránt alkalmas volt erre – persze mindkettő nemzetközi jelenség, de sebaj. Így szelektív nemzeti történetfölfogás vált lehetővé **a hagyományoktól függetlenül.** A hipotézis egyszerre avant-garde és konzervatív természetű. Elhárítja a nemzet előtti etnikai múlt kényelmetlen aspektusait, tehát a múltat mint tagolatlan adottat, s ezzel együtt vegyességét mint érvet fölhasználva a nemzeti jelent manicheus módra vágja ketté; a bűnbánók kooptálhatók a nemzet testébe, de nem a régi fölületes eljárással (névváltoztatás, hazafias frázisok, véráldozat), hanem a szellemiséget érintő hermeneutikai rendelettel. A liberálisok – ebben a vitában Babits – a hagyományt fejlődésként fogták föl és engedékenyen szemlélték. A modern nacionalizmus azonban apokaliptikus és pesszimista; kollektivizmusa elvont (ennyiben Németh László joggal nevezte magát szocialistának). Spiritualizmusa és elvontsága mutatja, hogy nem egyéb, mint a modern humanista erkölcsre való reflexió. Az akaratlagos döntés mint a „mély" nemzetbe való kooptálás alapelve fönnmarad, akár a liberális **body politic** esetében; csak elbírálása önkényes, mert kritériumát irracionális introspekcióból merítik.

Modern elképzelés, mert a politikai szubjektumok egyöntetű jellegét követeli és elmarasztalja a kívülmaradást; de archaikus is, mert a mozgó „szellemi" határvonalat politikai-gazdasági szankciókkal is megerősítené.

Az irracionális introspektív kritérium középponti helye határozza meg a modern nacionalizmus nyelv és fogalomhasználatát. Körülbelül így: legyen x, y két nemzet egy-egy tagja. Legyen x_d és y_d egy-egy nemzet „mély" tagja. Legyen D (x, y) a „mélység" tulajdonsága bármely nemzetre vonatkoztatva. Legyen x_e és y_e egy-egy nemzet „híg" tagja. Legyen E (x, y) a „hígság" tulajdonsága bármely nemzetre vonatkoztatva. Mondjuk ki, hogy van olyan x, amely x_d, van olyan x, amely x_e, és hasonlóképpen tovább. Mondjuk ki: nem igaz az, hogy csak olyan x van, amely x_d, és hasonlóképpen tovább.

Azt keressük, hogy ezekkel a terminusokkal meghatározhatunk-e egy-egy nemzetet, mondjuk N_1-et és N_2-t, föltételezve, hogy ezzel különbségüket is fölismerhetjük. Tudjuk, hogy az E (x, y) tulajdonság abban áll, hogy x_e és y_e valamiő idegen tulajdonsággal rendelkezik x_d-vel és y_d-vel szemben, az egyszerűség kedvéért tegyük föl, hogy egymáséival. Ez esetben x_d olyan, mint y_e, és

megfordítva, x_e olyan, mint y_d. Két eset lehetséges: vagy föltételezzük, hogy a D tulajdonság azonos minden nemzet esetében, így azonban N_1-et és N_2-t nem tudjuk megkülönböztetni egymástól, hiszen ha D (x) azonos E (y)-nal, akkor D és E különbsége nem világos; vagy pedig föltételezzük, hogy D (x) és D (y) nem ugyanaz a tulajdonság bármely nemzetre vonatkoztatva, ezzel pedig ellentmondtunk kiinduló föltételünknek. Ha viszont azt gondoljuk, hogy a följebbi egyszerűsítés nem célravezető, és D (x, y), illetve E (x, y) viszonya nem szimmetrikus, vagyis az E tulajdonság N_1 és N_2 nemzeten kívülről származik („kozmopolitizmus"), akkor az E (x, y) tulajdonság nem ugyanabban az értelemben tulajdonsága x-nek és y-nak, mint a D (x, y). Hiszen akkor x_d és y_d csak saját nemzetével áll vonatkozásban, x_e és y_e pedig valami mással is, olyan terminussal, amely leírásunkban nem szerepelt. Az is elképzelhető persze, hogy x_e nem más, mint olyasvalaki, akinek a tulajdonsága voltaképpen D (x, y) és E (x, y), így viszont x_e nem x_e, hanem x_{e+d}, ami önellentmondás. Ha ezek a gondok nem oldhatók meg, márpedig **nem** oldhatók meg, akkor ebből az következik, hogy így nem határozható meg N_1 és N_2 specifikuma, tehát D és E, „mélység" és „hígság" inkább különböző nemzetek egyedeit köti össze, mint egyazon nemzetéit, pl. ugyanannak az ideológiának a szálaival, s ha ezt egy-egy nemzetre akarjuk szűkíteni, akkor nem tehetünk mást, mint hogy ezeket az általános tulajdonságokat csak **az érzelmi átélhetőség határáig** vesszük tekintetbe; szándékos vakság. Mármost az introspekció éppen ennek a határnak a kijelöléséhez szükséges. Azt pedig aligha állíthatjuk, hogy a „gall-mélység" és „gall-hígság" meghatározható.

Mindez édeskeveset változtat azon a metafizikai szükségleten, amely a nemzeti szubsztancia intuitív megragadására tör. Honnan származik ez a szükséglet?

Furcsa módon éppen a nacionalizmussal, pontosabban a nacionalizmus ambivalens jellegével kapcsolatos elégedetlenségből. Akárcsak a liberalizmus, a modern nemzeti érzés is az ún. szerves közösségek fölbomlásából, az ipari társadalom „atomizáltságából" indul ki; céljaira a szuverén, vallásos, röghöz kötött, gazdaságilag önállótlan, kulturális dialektusába zárkózott ember nem alkalmas. Ezt az egyébként mérhetetlenül túlbecsült atomizáltságot a liberalizmus óvatosan helyesli, a nacionalizmus ambivalens érzelmekkel vállalja, csak a marxi szocializmus veti el nagy hévvel. Nos, ha a mai társadalom mesterségesen összetákolt és konvencionális, a hagyomány túl tarka, illetve túl egyetemes, akkor csak a **természet** marad, méghozzá egy megkonstruálandó emberi (tehát szellemi) természet, amely az embercsoportok közötti radikális különbségekről fogalmilag számot adhat. Csak egy természeti jellegű határvonal korlátozhatja hathatósan az erkölcs univerzális kiterjeszthetőségét és igazolhatja a szüntelen konfliktust és éber készenlétet. A nemzeti érzés lelkileg nem más, mint felelősség-áthárítás, az emberi gyarlóság megdicsőítése. Mégis, távolról sem amorális. A hiányt materiális értékekkel, az archaikus szokáserkölcs megelevenítésével pótolja. A szüntelen konfliktust kifelé sajátságos erények nyilvánítják meg: a vendég-

szeretet, a bátorság, a megbízhatóság, az asztali illem, a bőkezűség stb., stb. üzenetet hordoz a riválisfelé: erre számíthat, hisz ezzel kérkedünk. A materiális értékek közötti versengés nemcsak annyi, hogy némelyiküket elvitatjuk a vetélytárstól; nevelési eszmény, sporteszmény is egyúttal. Nem mindegy, ki szerez több jó pontot gazdagság, erő, szabadság szempontjából. S itt az univerzális ismérvek a sajátos „természetet" jutalmazzák játszmaelőny esetén. A nyertes hencegése, a vesztes kibúvói homéroszi és pindaroszi közhelyeket idéznek föl. A verseny akár valami jóért is folyhat, csak szemben az *Iliász*szal és az *Olümpiai ódák*kal, nem a tét a fontos, hanem az agón részvevői maguk. A tét a régieknél az isteni pártfogás és a győzelem szankciója, a moderneknél a „természeti" különbség megerősítése a megtagadott „szellem" hatalmával.

(*1985*)

BIBÓ ISTVÁN LEVELE SZALAI PÁLHOZ [1978]*

Kedves Barátom!

Elnézésedet kérem, hogy csak most válaszolok leveledre, és cikkedre[1], mivel mostanában jutott kezembe Litvánnak a könyve[2], amelyet most sikerült elolvasnom. Sajnálom, hogy nem tudok veled egyetérteni sem az Illyés publicisztikájának a megítélésében, sem az egész cikkedben említett probléma felvetésében és megválaszolásában. Egyetértek azzal a kiindulásoddal, hogy a magyar–csehszlovák viszony [a] kulcskérdése az egész keleteurópai, pontosabban közép-keleteurópai fejlődés demokratikus irányának. Ehhez a feltevéshez azonban olyan további követelményeket fűzöl arra nézve, hogy mit kellett volna – főleg nekünk – ebben a kérdésben csinálnunk, amelyek nem eléggé megalapozott előfeltevésekből indulnak ki. Meg kell állapítanom, hogy ennek a „kellett volná"-nak olyan akadályok voltak az útjában, amiknek a felelősségét nem lehet egyszerűen a magyarokra, sőt még egyszerűen a Horthy-rezsimre sem hárítani, amelyik a maga saját alapvetően gonosz és ostoba motívumai és indítékai szerint járt el, de nem egészen véletlenül.

Mielőtt a konkrét problémákba belefognék, arról szeretnék pár szót szólni, hogy történelmi kérdésekben milyen helyzetben lehet felvetni a „mit kellett volna", „mit lehetett volna", „mi lett volna" kérdéseit. A történelemnek rendszerint a háborúkat lezáró békecsinálások a nagy folyékony és képlékeny korszakai. Ilyenkor rengeteg múlik két-három, nem is esetleg nagykaliberű, de a döntő pillanatban ottlévő embernek a személyes állásfoglalásán, a személyes cselekvésmódján, azután a helyzet némi folyékonyság után többé-kevésbé megmerevedik, elsősorban a területi állomány merevedik meg, és utána az, amit nemzetközi politikának nevezünk, hosszú ideig eléggé kiszabott és kitaposott síneken megy tovább, ahol nem olyan túl nagy a játéklehetősége a döntő személyeknek abban, hogy mit csinálnak és mit csinálhattak volna. Ugyanez áttételesen érvényes nemcsak a külpolitikai, hanem egyéb kérdésekben is, egyéb döntő időpontok határpontjai között.

Ha ebből a szempontból nézzük a „mit kellett volna" és „mit lehetett volna" kérdését, akkor az egész magyar–cseh viszonynak a döntő „mit lehetett volna" kérdése előbbre datálódik, mint a Te általad fölvetett témák, nem a békekötés utánra, hanem az előttre, az 1918–19-es párisi békekonferenciára, aminek Benes egyik jelentékeny, bár hátmögött inspiráló figurája volt. Mikor Magyarország határaira került sor, akkor Benesnek a legszemélyesebb javaslata az volt, hogy Csehszlovákiának többszáz kilométeres dunai határra van szüksége, éspe-

dig az ő teljességgel komolytalan és frivol indoklása szerint azért, hogy ezáltal váljék dunai állammá. Mint hogyha az a tény, hogy területének kétharmad, vagy háromnegyed része a Duna vízrendszeréhez tartozik, nem lenne elég arra, hogy dunai állammá váljék. Nem is sokkal ez időpont előtt létezett már egy Hodzsa-féle[3] javaslat a szlovák államterület elhatárolására, és ebben teljes mértékben a nyelvhatár volt az irányadó, és még Pozsony sem szerepelt a szlovák követelések között. El tudom képzelni, hogy szlovák naiconalisták hatottak Benesre ennél sokkal nagyralátóbb határ-elképzelések irányában, azonban Benes Párisban kulcshelyzetben volt arra nézve, hogy mit javasol és mit nem javasol, és semmiképpen nem kellett különösebben félnie ezektől a szlovák túlzóktól; az ő saját nagyralátása volt, hogy ezt a követelést megtette, és abban a tökéletes vákuumban, ahol a magyar ellenvélemény egyáltalán el sem jutott odáig és az ország a nagyfokú tehetetlenség állapotában volt, az ő javaslatai ellenállás nélkül érvényesültek, a nyugati hatalmak abban a tudatban lévén, hogy Benes személyében a közép-keleteurópai demokratikus jövő elsőrendű képviselőjével állanak szemben. Ebben a helyzetben a magyar–csehszlovák határ megvonása döntő kérdés volt, mert a leendő magyar–csehszlovák viszony két olyan országnak a viszonya volt, amelyekben az adott helyzetben egyedül voltak meg a demokratikus továbbfejlődésnek a komoly reményei, amelyek aztán csak Csehszlovákia esetében realizálódtak. Ez az egész leendő középeurópai federatív fejlődés számára döntő lett volna egészen a második világháború kitöréséig, amely talán ki sem törhetett volna egy erőteljes kelet-középeurópai federáció létezése esetén, még akkor sem, ha ez a kelet-középeurópai federáció nem terjedt volna tovább Csehszlovákián, Lengyelországon és Magyarországon.

Közbevetőleg felelnem kell arra az elképzelésre vagy ellenvetésre, amely nemcsak a Te cikkedből, de a Litván könyvéből is bizonyos fokig kiderül, mintha a határok kérdése valami eminensen nemzeti kérdés volna, ellentétben a választójog vagy a földosztás kérdéseivel, amelyek eminensen demokratikus és szociális problémák. A kérdés nem ilyen egyszerű. A nemzetek önrendelkezési joga, amit 1918-ban a nyugati hatalmak meghirdettek, ha mégannyira is hangoztatták azóta is, hogy semmiféle kötelezettséget etekintetben nem vállaltak, igenis egy nagyon döntő demokratikus jelentőségű állásfoglalás volt. Tulajdonképpen nem volt más, mint a demokratizmus kifelé fordított, külpolitikai, államközi viszonylatra alkalmazott megjelenése. Egy ország, amelyik komolyan veszi a demokratizmust, nem törekedhetett idegen, máshová gravitáló, más nemzethez tartozó lakosságnak a bekebelezésére. És az, hogy Csehszlovákia alakulásakor ezt az alapvető szabályt nem tartotta be, nagyon súlyos akadálya volt annak, hogy Csehszlovákiának aránylag magasfokú belső demokratizmusa semmiféle vonzó kisugárzást nem tudott gyakorolni.

Érdemes egy szót szólni Csehszlovákia határbeli, nemzeti és nemzetiségi összetételbeli kialakulásáról. Csehszlovákia lényeges alapösszetartó ereje a csehek és a szlovákok nyelvi és etnikai közelállása volt. Ebben a konstellációban

már eleve hiba volt az is, hogy Csehszlovákia ugyanakkor a történeti Csehország teljes területét igényelte. Bármennyire is túlhaladott kérdés ez ma, tisztában kell lennünk azzal, hogy logikusan és értelemszerűen mikor a csehek egy új államszervezetet meg akartak alapozni, választaniuk kellett volna, hogy ezt a megalapozást a két lehetséges alap közül melyikre alapozzák. Az egyik lehetséges alap a történeti Csehország fenntartása és folytatása, amely története egész folyamán egy cseh–német együttes történeti konstrukció volt; a másik az etnikai azonosság, mely esetben az állam súlypontja a cseh és a szlovák nép etnikai közössége. A történeti Bohémiához tartozó és azzal összetartozást érző csehországi németek számára rendkívül üresen hangzottak a Libussa királynéról[4] való színcseh őslegendák és ugyanígy a szlovákok számára teljesen üresen hangzottak a történelmi Csehország jelentős történelmi eseményei; ezt a kettőt nagyon nehéz volt összehozni. Negyediknek jött ehhez a jelentős magyar kisebbség odacsapása, amelyiknek sem történeti, sem etnikai kapcsolata ezzel az államszervezettel nem volt. Vagyis az, hogy Csehország mindezek ellenére, vagy éppen mindezekért aránylag, az akkori körülmények között egy igen tisztességes kisebbségi politikát folytatott, nemcsak egy alapvető és mély demokratizmus volt az oka, mert ha ez dolgozott volna bennük, akkor meggondolták volna, hogy ezeket a területeket milyen arányban fogadják el, hanem sokkal inkább szerepelt az, hogy az összes utódállamok között Csehszlovákia volt az, amelyiknek a legtöbb olyan kisebbsége volt, akik számára az állam tökéletesen idegen volt és úgyszólván azt a kérdést vetette fel, hogy mit is keresnek ők ebben. Hogy ez később a csehszlovák állam demokratizmusát is aláásta, az a világháború szörnyűséges élményei után való csehszlovák reagálásban csúcsosodott ki; amikor is az történt, hogy Csehszlovákia először bekebelezett olyan népeket, amelyeknek semmi közük és akaratuk nem volt ehhez a bekebelezéshez, azután számonkérte tőlük, hogy miért nem voltak az új állammal szemben lojálisak, és miután megállapította, hogy nem voltak azok (nota bene a magyarok majdnemhogy lojálisabbak vagy korrektebbek voltak, mint a szlovákok), azután kitelepítéssel büntette őket.

Ebben a helyzetben vállalta el Benes egész Középeurópa számára a demokrácia tanító bácsijának, a demokráciára való leckéztetésnek az alapállását. Hozzá kell tennem, hogy ez a leckéztetés Németországnak és Magyarországnak szólt elsősorban és óvakodott a vele teljesen egy külpolitikai vonalat tartó Jugoszláviával és Romániával szemben ugyanezt folytatni, ahol erre legalább annyi ok lett volna. Ez a leckéztetés a csehszlovák államszervezet területi státusának a mélységes antidemokratizmusa folytán kb. olyan hatást gyakorolt Németországra is és Magyarországra is, mint amilyen a stréber, és ebből minden előnyt lefölöző jótanuló hatása a renitens és nem engedelmes, a stréber jótanuló láttán csak még annyival kevésbé engedelmes rossz tanulókkal szemben. A német és magyar jobboldalnak, majd a kibontakozó fasizmusnak éppen Benes személyén és a csehszlovák demokrata államon keresztül sikerült a demokratizmus egész

eszmerendszerét gyűlöletessé tenni olyan, alapkiindulásukban tisztességes értelmiségi rétegek számára is, amelyek egyébként nem lettek volna olyan könnyű préda a fasizmus számára; pontosan a nemzeti kérdésen keresztül, vagyis azon keresztül, hogy a csehszlovák államnak a demokratizmus hangoztatásán keresztül olyan nem demokratikus előnyökben van lehetősége részesülni, amelyeknek az ellentételeit ellenfeleiktől kereken megtagadják.

Ezek után nincs sok gyakorlati értelme arról beszélni, hogy az első világháború utáni magyar közgondolkodásnak le kellett volna tennie az integer Magyarország célkitűzéséről. A határok adva voltak, és ezek a 920-ban rögzített határok 25 évig determinálták úgyszólván mindazt, ami Kelet-Középeurópában történt, közöttük azt is, hogy Magyarországnak olyan kormánya lett, amilyen lett. Ezeket a határokat talán a legjelentékenyebb egyharmadukban az a Benes követelte ki és vitte keresztül, akinek valóban módjában lett volna mást, kevesebbet is kikövetelni. Nyilván Te se képzeled, hogy a Horthy-kormánynak kellett volna az integer Magyarország követeléséről letennie, hiszen Horthy egész kormányzata annak köszönhette létét, hogy elfogadta azt a trianoni határt, amit Károlyi nem tudott elfogadni. Ennélfogva szükségszerű volt, hogy pontosan ezt a születési foltját kellett kiegyenlítenie a Károlyiék és Jásziék elátkozásával és az integer Magyarország követelésével. Azonkívül minden ilyen programot a közvéleményben valamiféle reális alapra lehet csak helyezni. Az adott helyzetben két realitás létezett, az integer Magyarország, mint a múlt realitása, és a trianoni Magyarország, amelynél három millió kisebbségben lévő és többékevésbé elnyomott, vagy legalábbis új helyén a helyét nem találó magyar állandó sérelmi forrása és igazolója volt e helyzet kibírhatatlanságának. Ha lett volna akárcsak az egyetlen Csehszlovákia felé egy olyan közbülső realitás, amelyik az etnikai határok szigorú követésével a határon túli magyarok sérelmeit tárgytalanná tette volna, vagy ilyenek egyáltalán föl sem merültek volna, akkor erre a realitásra lehetett volna alapozni, ez mintául szolgált volna esetleg a másik két utódállammal szemben is egy reálisabb revíziós követelésnek a fölállításához. Az alapanyag a határon túli magyarok szenvedése vagy sérelme volt, de a vonatkozási pont, ami ebből megszületett, az továbbra is az integer Magyarország maradt, mint ami, ha másnak nem, a múltnak egy fogható realitása. A tényleges etnikai határ nem volt egy fogható realitás, aminek mint megoldásnak a hasznosságára és a célszerűségére példaként rá lehetett volna mutatni.

Ilyen módon végképpen érvénytelennek érzem azt a hivatkozásodat, hogy 945-ben a csehszlovák demokrácia súlyos antidemokratikus eltévelyedésének a fölhánytorgatása a részünkről azért nem volt erkölcsileg hiteles, mert elmulasztottunk kapcsolatot keresni a masaryki demokráciával. A masaryki demokráciával való kapcsolat-keresés a békeszerződés megkötése után csakis a status quo szigorú elfogadása alapján lett volna lehetséges, etekintetben Masaryknak a kissé naiv elképzeléseit senki sem veheti komolyan a később való területi változásra, aki csak egy kicsit ismeri a fennálló határok megmerevedésének a szük-

ségszerű folyamatát. Azt a hivatkozást, hogy a kapcsolatkeresés elmulasztásával eljátszottuk azt a jogunkat, hogy komolyan és súlyosan antidemokratikus cselekedetet szemrehányhassunk, nem érzem komolynak. Arra emlékeztet ez engem, amit a Rákosi-rezsim idején a Rákosi által támogatott református politikai vezetők hangoztattak, amikor az a követelés merült fel, hogy a rezsim bizonyos kinövéseivel szemben föllépjenek; azt mondták, hogy a református egyház azáltal, hogy nem lépett fel elegendő bátorsággal és határozottsággal a fasizmus ellen, eljátszotta azt a jogát, hogy bármiféle másirányú visszaélések ellen föllépjen. Ez, mint indoklás egyszerűen elfogadhatatlan.

Ilyen körülmények között Illyés Gyulának sem tudom felróni azt, hogy hangot ad egy sor kritikának és kifogásnak; ezekben a megnyilvánulásokban nem látok sehol sem, nemhogy integer Magyarországra, de még egyáltalán területváltozásra irányuló propagandát sem, egyszerűen a demokratikus szabadságjogok, vagy ha úgy tetszik a lenini nemzetiségi elvek számonkérését. Nem véletlen az, hogy Illyés Gyula egy szót sem ejt Jugoszláviáról, ahol a magyar kisebbség helyzete súlyosabb kifogásra nem ad okot. Vagy komolyan képzeled azt, hogy ha egyszer egy pillanatban a minden irányban komolyan vett demokratizmus a közép-keleteurópai országok egymás közötti viszonylatában érvényesülni kezd, hogy akkor bármiképpen meg lehetne akadályozni azt, hogy ezek a sérelmek nyíltan és világosan szóbakerüljenek? És nyilvánvalóan ezeknek a szóbahozása nem a leendő federációs fejlődés akadálya, hanem éppen ellenkezőleg, az előfeltétele. Nagyon lehet, hogy a határokon kívüli magyar kisebbségi helyzet komoly javításának az ára mindennemű területváltozásról való lemondás lesz, lehet hogy olyan területi megmerevedés következik Európában, amivel szemben minden, akármire alapozott területváltozási igény lehetetlenné válik; ezt az árat adott esetben valószínűleg meg is kell fizetni, és ez a leendő kormányoknak 60 évi megszokás után bizonyára könnyebb lesz, mint 60 év előtt a történelmi Magyarország szétszabdalásának a friss sebe után; de minderről csak egészen komoly javulás garanciái mellett lehet szó.

Sajnálattal bár, de ellent kell mondanom ezek után annak a tételednek, hogy Illyés publicisztikája veszélyezteti a keleteurópai demokratikus államok leendő összefogásának útját. Ennek az összefogásnak az útjában ennél sokkalta súlyosabb és egészen másféle akadályok állnak. És ezek között az akadályok között egyes szomszéd országoknak a politikája nem utolsó sorban szerepel. Én nagyon megértem azt, hogy a két legsúlyosabb akadály, a románok és a szlovákok rendkívül fölfűtött nacionalizmusa és magyar-gyűlölő nemzeti elfogultsága mögött lényeges tényező a magyarok várható területi követeléseitől és szupremáciai igényeitől való félelem; de arról is meg vagyok győződve, hogy a gyűlölködés jelen állapota mögött ma már nem annyira a most már nagyon régi magyar elnyomásnak az eleven emlékei vannak, mint inkább a saját rossz lelkiismeret mindazért, amit a kisebbségi magyarokkal szemben ők az elmúlt 60 év, vagy az elmúlt 30 év folyamán elkövettek. S miközben a minden területi változásról

való lemondás esetleges kényszerűségét mérlegelem, aggodalommal gondolok arra, hogy ez a két nacionalizmus nem fogja-e ezt a lemondást nem annyira a megkönnyebbülés indítékául, mint inkább a teljes szabadkéz megszerzésének a jegyében értékelni.

Mondanom sem kell, hogy nem tudom elfogadni, és nem is nagyon értem azt a tételedet, hogy a magyar oktobrizmus prágai vagy nem prágai orientációja nem Trianon körül forgott, hanem akörül, hogy a régi típusú radikalizmus nem tudott elzárkózni attól, hogy a magyar fejlődést ne egy iparilag, polgárilag fejlettebb struktúrára orientálja. Alig hinném, hogy ez az egész komplexum bármilyen összefüggésben szerepet játszott volna a magyar oktobrizmus prágai vagy nem prágai orientációjában. Az orientáció döntő tétele valóban az volt, hogy ez volt az egyetlen demokratikus lehetőségű orientáció és ennek a sikere elsősorban Trianon kérdése körül bukott meg. Ha Magyarországon szerencsésebb előfeltételek és szerencsésebb csehszlovák–magyar határ esetén megmaradt volna a Károlyi beindította demokrácia, akkor annak módjában lett volna egy fejlettebb strukturára orientálódni, ugyanakkor, mikor egyben módjában lett volna a parasztkérdés döntő vonatkozásait is figyelemmel szem előtt tartani. Az emigráció számára ezirányú problémák aligha vetődtek fel.

Még egy pár szót szólnék a népi mozgalom irányában tett, inkább odavetett megjegyzéseidhez. Pl. ahhoz, hogy: „A népieseknél egy olyan történeti strukturális és tájegységekben gondolkodó szemléletet is láthatunk, mely valóban mélyebb kulturális antropológiában tájékozódik, ám gondolkodásuk védtelenül nyitva maradt reakciós történeti bölcseletek és totalitáriánus értelemben kollektivista társadalmi bölcseletek felé is." Erre példa Németh Lászlónak a komolyan vevő írása Spengler művével szemben.[5] Érzésem szerint ez a példa igazán kevés, pontosan azzal a Németh Lászlóval szemben, akinek nagyon sok állásfoglalását lehet kritizálni, de totalitárius fertőzöttséget aligha lehet nála megállapítani. Egyáltalán a népiesek legszélesebb skáláját fogod egybe és az egészre vonatkoztatsz olyan valamit, amit legfeljebb egy-két szélső alakjára lehet alkalmazni. Én totalitárius állásfoglalást Erdélyi Józsefen kívül aligha látok bárkinél is. Sinkánál antiszemitizmust lehet megállapítani, ami mögött nem totalitáriánus inspiráció, hanem egész egyszerűen rosszul általánosított személyes szegényparaszti élmények vannak. Fel lehet hozni vádul a szabódezsői ihletést Féjánál is és Kodolányinál is, nagyon magas szellemi szinten Németh Lászlónál is, de ez sem tartalmaz totalitáriánus elemeket. Egyébként is, a népiek egy nagyon széles skálát alkotnak, pontosabban az az együttes, amelyet kívülről népieknek szokás nevezni. A népiek lényeges eleme azonban egy szegényparaszti orientációjú világosan és egyértelműen baloldali radikalizmus és azok, akik valóban politikai álláspontokat fejlesztettek ki közülük, – mert volt közöttük olyan, aki egyszerűen csak paraszt származású író volt és különböző megnyilvánulásait nem lehet egyszerűen egy népi politikai álláspont kontójára felhozni, – azoknak a legjellemzőbb képviselői Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Kovács Imre, s ezek-

nél se totalitáriánus, se semmi felróható jobboldali fertőzést megállapítani nem tudok. Veres Péternél szintén jelen van egy, lényegileg a Sinkáéval rokon, helyeselni nem helyeselhető állásfoglalás a zsidókérdésben, de ugyancsak egyéb lényegbe vágó totalitáriánus és jobboldali jelenségek nélkül.

A népieseknek, pontosabban egyes népi íróknak és publicistáknak a zsidókérdéshez való viszonyát érdemes inkább egyenként és árnyaltan elemezni, de a Te általánosításait úgy érzem itt sem állnak helyt. Az igaz, hogy a népiek, annak ellenére, hogy elsősorban Illyés és Erdei személyében nagyon sok közük volt a polgári radikalizmushoz, és ezt tudatosan ápolták is, valóban egészükben óvakodtak attól, hogy ezt az összefüggést a Horthy-korszakban nyíltan és hangosan vállalják, elsősorban annak tudatában, hogy ez micsoda csahos összeröffenést váltana ki a jobboldal és szélső jobboldal részéről. Azt azonban, hogy nem tudták szétválasztani a zsidó nagytőke bírálatát a századvégi „zsidó" radikalizmus bírálatától, nem veszem észre, mert egyáltalán nem is tudok olyan passzusról, ahol a népiek bármelyike is a századvégi zsidó radikalizmus ellen komolyan ellenséges állásfoglalást egyáltalán megfogalmazott, pláne nem a nagytőkével egy kalap alatt. Lehet, hogy Te tudsz ilyen passzusról, az általánosításodat így sem érzem eléggé helytállónak. A népi mozgalom 1937-től, a Márciusi Front alakulásától kezdve rendelkezett egy olyan szervvel, aminek az állásfoglalásait módunkban van többé-kevésbé hitelesekként elfogadni. A magyar szélső jobboldal ettől az időtől kezdve szüntelenül bocsátotta ki a maga felszólításait a népiekhez arra, hogy végre foglaljanak állást a zsidókérdésben, hangoztatván, hogy a nagybirtok-kérdés központba helyezése a zsidókérdésről tereli el a figyelmet. A népiek ennek a felszólításnak egészükben soha semmilyen formában nem engedtek, ellenkezőleg nagyon azt hangoztatták, hogy a zsidókérdés központba helyezése tereli el a nagybirtok-kérdésről a figyelmet. Nagyon szeretném a válaszodat arra, hogy a népi mozgalom mely időpontban volt olyan helyzetben, pláne egészében, hogy totalitáriánus mozgalmak határterületén volt. Nem tudom, hogy a Gömbössel való párbeszéd[6] már lejárt lemezére gondolsz-e, dehát ennek a párbeszédnek a pontos lefolyása ma már annyira ismeretes, hogy erre mint totalitáriánus kisiklásra való hivatkozás nehezen vehető komolyan.

Mindez nem akart az egész népi mozgalom szőröstül-bőröstül való apológiája lenni. Ha szükség volna rá, össze tudnám foglalni a népieknek, pontosabban egyes népieknek minden felróható eltévelyedését vagy hibás állásfoglalását, ennek most sem szükségességét nem érzem, sem azt, hogy ez az én feladatom volna, de a népiek valamennyire is komolyan vehető kollektív állásfoglalásait ma is elfogadhatónak és kifogástalannak érzem.[7] És az egész mozgalomhoz való személyes kapcsolatom lényege nem az, hogy minden állásfoglalásukat kritikátlanul magamévá teszem, hanem az, hogy túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon: az ti., hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszaba-

dulás követelményét és a szabadságjogok intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdaló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetik le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni. Elsősorban ez az én idetartozásomnak a motívuma.

Sajnálom, hogy ennyi ellentmondást és vitaanyagot halmozok árva fejedre, de lényegében talán ez az, amit kértél tőlem, még ha tartalmilag talán nem így gondoltad is. Jó volna minderről személyesen is elbeszélgetni. Jelentkezni fogok, ha ehhez lélegzetem és jó egészségem lesz.

Bibó István

---

* Jegyzetekkel közzéteszi Szilágyi Sándor.

E szövegközlés nem is másod-, hanem harmadközlés: a levél először a *Bibó Emlékkönyv*ben jelent meg (Litván György értékelő tanulmányával), majd a *Bibó István összegyűjtött munkái* 4. kötetében. Mégis indokolt újbóli közzététele, hiszen a kéziratos *Emlékkönyv* (még szamizdat utánnyomása is) és a berni kiadás gyakorlatilag hozzáférhetetlen a szélesebb érdeklődő-olvasói kör számára.

A levél eredeti, autográf javítású gépirata Szalai Pál birtokában van; ennek fénymásolata alpján közöljük a véglegesnek tekintett, javított szöveget, az eredetivel megegyező központozással és névírással. A levél keltezetlen; Szalai Pál birtokában van viszont Bibó István **1978. április 4-i** keltezésű kísérőlevele, melyben ezt olvashatjuk: „Kedves Pali! A cikkedre való válasz meglehetősen hosszúra sikerült, s maga is egy, kissé csapongó cikké kerekedett, mely lényege szerint ellentmondás; remélem, nem veszed rossz néven."

A kiemelés is érzékelteti: Bibó István tisztában volt vele, hogy írása nem egyszerű levélnek tekinthető. Nincsen tudomásunk róla, hogy próbálta-e valóban cikké átformálni és megjelentetni; nagyon kevéssé valószínű, hiszen Szalai Pál sem tudta megjelentetni a maga cikkét (melynek kézirata az idők során elkallódott).

A szöveg közléséhez ifj. Bibó István és Szalai Pál hozzájárult; szívességükért és a jegyzetekhez nyújtott felvilágosításaikért ezúton mondok köszönetet. (*Sz. S.*)

1 Az *Egy megjegyzés Litván György tanulmányához* című kéziratról van szó. (Szalai Pál szóbeli közlése)

2 Litván György: *„Magyar gondolat – Szabad gondolat"*. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. Budapest, Magvető (Gyorsuló idő), 1978.

3 Milan Hodža (1878–1944), szlovák politikus és történetíró. 1903-ban Budapesten hetilapot indít, *Slovensky týzdenník* címmel; 1905-ben országgyűlési képviselő. 1919–38 között Csehszlovákia különböző miniszteri tárcáit tölti be; 1935-től miniszterelnök. A Müncheni paktum után lemond tisztségéről.

4 Libuše (rég. Libussa) a monda szerint a Premysl-dinasztia ősanyja. V. ö.: Alois Jirásek: *Régi cseh mondák* (ford. Zádor András), Budapest, Európa, 1984. 35–53. o.

5 Németh László: *Oswald Spengler: Jahre der Entscheidung.* In: *A minőség forradalma.* Magyar Élet kiadása, é. n. (1940), Második kötet, 21–32. o.

6 Lásd: Lackó Miklós: *Az Új Szellemi Front történetéhez.* In: *Válságok – választások.* Budapest, Gondolat, 1975. 52–170. o.

7 Lásd erről bővebben: Bibó István: *Levél Borbándi Gyulához.* In: *Válogatott tanulmányok.* Budapest, Magvető, 1986. Harmadik kötet, 295–373. o.

Molnár Gusztáv

LIMES*

Alkotói körünk elnevezésével kezdeném. A Limes elnevezésre gondoltam. Miért? Mert a határon, a végeken, határhelyzetben vagyunk. Háromszorosan is. Etnikailag a perem-magyarság léthelyzete a miénk, szellem-történetileg a perem-európaiság, lélektanilag pedig szintén a normális, természetes emberi létezésmód határán, peremén állunk, vegetálunk. A „limes" a perem-létet, a határhelyzetet jelöli általános értelemben, miközben konkrétabb dolgokat is asszociál – itt húzódott, tudjuk, Erdély területén a római limes, itt húzódik a nyugati és a keleti kereszténység és vele a történeti értelemben vett nyugati és keleti Európa határvonala. Attól függetlenül, hogy – mint arra a *Bibó-Emlékkönyv*ben, majd külön kötetben megjelent tanulmányában[1] Szűcs Jenő rámutatott – az érdekszférák szintjén, a politikai magasstruktúrákban miként tolódtak erre vagy arra a nyugatiság és keletiség határai, mi – magyarságunknál fogva – Európa, az így felfogott Nyugat szerves alkotórészei vagyunk, pontosabban, hagyományainknál fogva megvan rá a lehetőségünk, hogy szervesen hozzátartozzunk. Ez az európai identitástudat annál élesebb bennünk, mivel érzékeljük, nagyon pontosan érzékeljük az európaiság határait.

A limes-helyzet pontos definiálása alkotói körünk és kvázi-folyóiratunk vagy „évkönyvünk" egyik fő feladata lehet. Remélem, mai első beszélgetésünk során legalább néhány támpontot sikerül majd körvonalaznunk. Én a limes-helyzet egyik, nemzeti-nemzetiségi vonatkozására térnék most ki. Két könyvből és egy kéziratból szeretnék kiindulni. Mindhárom tanulmánynak kiadói szerkesztője és egy kicsit szervezője is voltam. Fábián Ernőnek és Bíró Bélának a *Századunk*-sorozatban megjelent köteteire és Gyimesi Évának ugyanebben a sorozatba betervezett, de „elolvasásra" már fel sem küldött munkájára gondolok.[2] Fábián Ernő a transzilvanizmussal mint a két világháború közötti korszak legnagyobb hatású kisebbségi identitás-ideológiájával foglalkozik.

Gyimesi Éva ugyanezt a kérdéskört érinti, de teljesen más nézőpontból, Bíró Béla pedig a háború utáni általános társadalmi tartalmakkal telített kisebbségi-nemzetiségi helyzetet mint tragikus, illetve a tragikumot kizáró léthelyzetet vizsgálja. Ha most az 1918 utáni egész periódust vesszük szemügyre, abban – az erdélyi magyarság helyzetének változásait nyomon követve – három szakaszt különíthetünk el. Vagy más megfogalmazásban: helyzetünk, a maga folyamatosságában, három terminussal jelölhető, fejezhető ki, ami egyben e helyzet egyfajta definíciójának is tekinthető.

Az első a kisebbségi korszak, 1919-től 1940-ig.

A második a nemzetiségi korszak. Ez 1944-től nem tudnám pontosan megmondani, meddig, talán 1968–70-ig tartott. Ekkor még – a kultúra, a tömegkommunikáció szintjén – az erdélyi, romániai magyarság az ún. nemzetiségi politika szubjektumának, vagy legalábbis „társszerzőjének" tekinthette magát. Ekkor még voltak olyan nemzetiségi ideológusok, politikusok, akik úgy gondolták, hogy képviselhetik a nemzetiségi politikát.

Végül a harmadik szakaszt én – jobb megjelölés híján – diaszpóra-korszaknak nevezném. A metafora persze sántít, mert a diaszpóra-helyzet lényege az, hogy az eredeti nemzeti közösség minden tagja szétszórtságban, hazátlanná válva, „idegenben" él. Arról most nem is beszélve, hogy a mi esetünkben „Jeruzsálem temploma" – legalábbis külsőleg – épségben maradt, és csak a történelmi ország peremvidékein élők váltak hazátlanná, eredetileg ez utóbbiak, s így mi sem váltunk otthontalanokká. Az erdélyi magyarság jelentős része még ma is ott, azon a vidéken lakik és dolgozik, ahol ősei éltek. Ennek ellenére azt hiszem, hogy a hazátlanság mellett az otthontalanság és szétszórtság is egyre inkább jellemzővé válik életünkre. Azzal, hogy a székely városok is kezdik elveszíteni tisztán magyar jellegüket és vegyes lakosságúvá válnak, illetve váltak, területi otthonosságunk utolsó szigete is megszűnt létezni. De engem itt most nem a diaszpóra-helyzet szociológiai körülhatárolása, hanem a helyzet „hermeneutikája" érdekel.

Három korszak, tehát. Nyilván az utolsóról mondhatjuk a legtöbb újat, ennek pontos megragadása a mi tulajdonképpeni feladatunk, de a szétszórtságból és az otthontalanságból visszatekintve az első kettőről is lehet még mondanivalónk.

A kisebbségi korszakkal kapcsolatban mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy elődeink annak idején a kisebbségi mivoltnak, a kisebbségi státusnak a negatívumát érzékelték elsősorban, azt, hogy uralkodó nemzetből kisebbségi, az államhatalomból kirekesztett nemzetté váltunk. Ma már viszont mindenekelőtt az tűnik fel nekünk, hogy a többségi, ún. uralkodó nemzet közvéleménye és hivatalos képviselete nemcsak tudomásul vette, hanem nyilvánvalónak tekintette a kisebbségi magyarságnak a magyar anyanemzettel való történelmi, kulturális, sőt – hallgatólagosan – politikai összetartozását is. Amikor azt mondták, hogy te nemzeti kisebbség vagy, ezzel azt mondták ki, hogy a román állam területén élve – egy más nemzethez tartozol. Ebből, ha elkerülhetetlen kompromisszumok árán is, de egy sajátságos politikai, ideológiai, sőt kulturális életlehetőség adódott az erdélyi magyarság számára. A status quo többnyire hallgatólagos, de mindenképpen ízléstelenségektől mentes elismerése fejében lehetségessé vált a teljes magyar történelemhez és a teljes magyar kultúrához való hozzátartozás kinyilvánítása (kultúra alatt a többnyire kulturális keretek között és kulturális töltettel megfogalmazódó politikai alternatívákat, vagyis a politikai kultúrát is értve).

A különböző kisebbségpolitikai és kisebbség-ideológiai irányzatokkal szemben hatott persze egy inkább érzületi ellenzékiség is, amely a status quo egyértelmű elutasításából és a magyar államisághoz való hozzátartozás közvetlenebb kihangsúlyozásából táplálkozott, nagy vonalakban azonban inkább talán egy sajátos kettősség uralkodott: kevés kivételtől eltekintve mindenki úgy érzett, ahogy gondolom, mi ma is érzünk, a politika által megkövetelt játékszabályokat azonban betartották. Arra csak a Kommunisták Romániai Pártja vállalkozott, hogy nyílt revíziós politikát fejtsen ki, a nem román nemzetiségűek ún. teljes egyenjogúságát követelve, egészen az elszakadásig. A húszas években a párt választási propagandájának ez lényeges eleme volt (nem véletlen, hogy a pártnak, majd – logikus – betiltása után az irányítása alatt álló szervezeteknek Biharban, Szatmárban és Marosvásárhelyen akadt a legtöbb híve). A Magyar Párt ezt sohasem tette meg, bár szíve szerint, nyilván nagyon is megtette volna.

A lényeg az, hogy a kisebbségi korszakban végig fennállott egy olyan kompromisszum-lehetőség, amely ugyan távolról sem volt frusztráció-mentes, de az erdélyi magyarság, az erdélyi magyar társadalom számára lehetővé tette a fennmaradást, sőt a szellemi kultúra területén – számottevő gyarapodáshoz is vezetett.

Elméleti szempontból sokkal érdekesebb a nemzetiségi korszak, megítélése, értelmezése is sokkal nyitottabb. (Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a kisebbségi korszakot, különösen annak a harmincas évek végére eső utolsó korszakát ne lehetne a fentiektől eltérő módon is megítélni. Gyimesi Éva például, említett tanulmányában, éppen ezt teszi.)

Fábián Ernő *A tudatosság fokozatai*ban utal arra, hogy a transzilvanizmus mint kisebbségideológia végül is csődöt mondott, a harmincas évek végére korábbi egyensúlyi helyzetéből kilendült, végletessé váló politikai helyzet, egy újfajta történelmi szükségszerűség kollektív mámora Európában egyszerűen lesöpörte, vagy legalábbis lesöpörni látszott mind a liberális demokráciát és az azzal együtt járó szellemi-ideológiai toleranciát, illetve pluralizmust, mind a nemzeti kizárólagosságokon felülemelkedni óhajtó erkölcsiséget. Ez persze inkább csak a transzilvanizmus mélyebb ideológiai és erkölcsi tartalmaira vonatkozik, hiszen a transzilvanizmus mint identitás-ideológia (ebben igazuk van román bírálóinak) lényegében a magyar nemzeti identitás ébrentartását célozta – kisebbségi körülmények között, így semmi esetre sem kerülhetett volna válságba pusztán azért, mert Erdély magyar szempontból meghatározó része visszakerült Magyarországhoz. A transzilvanizmus (és vele az egész erdélyi magyarság) szerencsétlensége az lett, hogy a magyar nemzeti önazonosságtudat „korszerű" politikai, ideológiai, erkölcsi és pszichológiai tartalmai, a románság önazonosságtudatában beálló – talán kevésbé szembetűnő – mutációval párhuzamosan szétvetették a transzilvanizmus demokratikus kereteit. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy pontosan ez a törés, a transzilvanizmus 1940-ben bekövetkezett időszerűtlenné válása és bukása a kulcsa az elmúlt években felcsillanni látszó eszmetörténeti

időszerűségének. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy ez az időszerűség csak a transzilvanizmus ideológiai és erkölcsi tartalmaira, liberalizmusára és pluralista demokratizmusára és nem kisebbségideológiai mivoltára vonatkozik, egyszerűen azért, mert e tartalmakat – és csak azokat – egyénileg, vagy – kivételes esetekben, életképes mikroközösségeket alkotva – a szétszórtságban is magunkévá tehetjük. Mivel az erdélyi, a romániai magyarság, mint említettem, a maga egészében többé nem tekinthető sem kisebbségnek, sem pedig nemzetiségnek, identitástudata sem lehet „kisebbségi" vagy „nemzetiségi" – így transzilvanista sem. Itt jegyzem meg azt is, hogy a románság önazonosságtudata sokkal szervesebben és a szubjektív jogosultság nagyhatalmak által elismert és mondhatni kikovácsolt fegyverzetében vált kizárólagossá – éppen ezért sokkal nehezebben is téríthető vissza a liberalizmus és a tolerancia ösvényére.)

1944. augusztus 23-a után magyar részről csak a kommunisták és a szociáldemokraták jutottak nyilvánossághoz. (Az első hónapokban még szóhoz jutottak a polgári értelemben vett demokrácia hívei is, de erről talán majd egy más alkalommal.) Az ún. polgári elemek többnyire passzivitásba süllyedtek, vagy beépültek az új politikai-intézményi keretekbe, érdekes módon inkább a kommunista irányítás alatt álló Magyar Népi Szövetségbe és csak kisebb részben a Szociáldemokrata Pártba. A 44 augusztusa, illetve (Észak-Erdélyben) októbere utáni magyar és a baloldali román sajtóban (ami akkor még meglehetősen hű tükre az új alapokon megszerveződő társadalmi nyilvánosságnak) immár nem magyar „kisebbség"-ről, hanem **magyar nemzetiség**ről beszélnek.

A baloldal a „kisebbségi" helyzetet mint antidemokratikusat elutasította és az „együttélő nemzetiségek", sőt az „együttélő népek" kifejezést használva a „jogegyenlőség"-et kívánta kihangsúlyozni.[3] Ennek a baloldali hozzáállásnak az egyik legradikálisabb képviselője az észak-erdélyi „köztársaság" idején[4] Jordáky Lajos volt. Egyik, a cenzúra által nem engedélyezett cikkében például élesen bírálta a bukaresti sajtóban 1944. novemberében publikált Vladescu–Racoasa-féle Nemzetiségi Statutumot, azt állítva, hogy az tulajdonképpen a korábbi kisebbségi erők szellemét tükrözi, mert például a 20 százalékos arányszámhoz köti a kettős nyelvhasználatot. Jordáky az észak-erdélyi magyar baloldal legnagyobb részével együtt nemzetiségi státus alatt valóban a teljes egyenjogúsítást, az „uralkodó nemzet" és a kisebbségiek közötti megkülönböztetés teljes eltörlését értette. Más kérdés, hogy ezt egy olyan, némi anarchista lendülettől sem mentes forradalmi vízió keretén belül tette, amely viszont a „munkásosztály", a „dolgozó osztályok" és a „kizsákmányolók" és „reakciósok" között tételezett feloldhatatlan ellentéteket, és ennek megfelelően eltérő jogosultságot. Vagyis csak a „dolgozó osztályok"-nak volt joguk „teljes szabadság"-hoz, a „reakciósok"-nak nem. (A lényeg tehát az, hogy a jogi szféra autonómiájáról, a mindenki és minden társadalmi csoport fölött álló törvényesség eszméjéről egyik esetben sem beszélhetünk – de ez megint egy külön téma lehet.)

Mindenesetre – ezt nem szabad elfelejtenünk – a szándékok szintjén itt a teljes társadalmi és ezen belül nemzetiségi önkormányzat meghirdetésével állunk szemben, amelyről csak a dogmatikus kommunisták esetében állíthatjuk, hogy egy, az önkormányzat eszméjét és gyakorlatát teljességgel kizáró hatalmi szándék eszközeként nyilatkozott meg. De – az értelmiségiek esetében – itt is a legjobb esetben sajátos önszuggesztióról és nem valamiféle machiavellisztikus számításról van szó. Ami pedig a Magyar Népi Szövetséghez csatlakozott értelmiségieket és még inkább a szociáldemokratákat illeti, ők valóban hátsó gondolatoktól mentes, tényleges és demokratikus önkormányzatot akartak. (Erről egy más alkalommal bővebben is beszámolhatok.)

Ettől az önkormányzati intermezzótól most eltekintve, leszögezhetjük, hogy a kisebbségi mivoltot mind a magyar államiság tapasztalatát magukkal hozó észak-erdélyiek, mind az Antonescu-korszak nyílt megkülönböztetési politikáját elszenvedő dél-erdélyiek egységesen és egyöntetűen visszautasították, és szabad emberhez méltatlannak tekintették. Akkor a kisebbségi státusnak mindenki csak a negativitását érzékelte.

Mi újat hozott a nemzetiségi korszak? Mindenekelőtt azt, hogy a két világháború közötti korszakban megtapasztalt hontalanságot, amit az 1944–45-ös magyar összeomlás rendkívüli mértékben elmélyített, egy újfajta otthonosságérzettel, a **honosság** intézményes biztosításával igyekezett felváltani. (Az előadásom elején javasolt hármas felosztás tehát, némi hegeliánus csalafintasággal a hontalanság–otthonosság–otthontalanság triászaként is felfogható. Ha a kisebbségben még csak a haza, addig a diaszpórában már az otthon is elveszett.) Az otthonosság meghirdetése azt jelentette, hogy szakítani kell a kisebbségi korszak sirámaival, a haza, az ország elvesztése fölött érzett fájdalom sóhajaival, és be kell rendezkedni az új, demokratikus Romániában, amelyhez hozzátartozunk, amelyben testvériesen együtt élünk a többségi románsággal. Végeredményben óriási lépés volt ez – **az integrálódás irányába**. Ami akkor alig vevődik észre. Nem szeretnék minősíteni, nem azt akarom kihangsúlyozni, hogy jó volt-e vagy rossz az, hogy mindenki a nemzetiségi politikára esküdött, és nem akadt senki, aki a kisebbségi helyzet magyar nemzeti szempontból tekintett relatív előnyeire is rámutatott volna. A mi dolgunk itt most az, hogy megállapítsuk, hogy megpróbáljuk meghatározni vagy legalábbis körülhatárolni, melyek voltak az első, és melyek a második korszak legfőbb jellemvonásai. Kétségtelennek tűnik, hogy a nemzetiségi krédó, a nemzetiségi státus vállalása és igénylése az integrálódás irányába tett hatalmas lépésnek bizonyult. És ebben az értelemben én szerves összefüggést látok a lehető legpozitívabb értelemben vett 1944 utáni korszak, ha tetszik, nemzetiségi „egyenjogúsítás", és a jelenlegi korszak, a teljes jogfosztottság, a teljes politikai és kulturális integrálás korszaka között. Ezt mindannak a meglehetősen gazdag dokumentációs anyagnak az ismeretében állítom, amelyet az 1944 utáni korszakról sikerült összegyűjtenem

és áttanulmányoznom. A lényeges vagy kevésbé lényeges hangsúlyeltolódások, majd mutációk mind egy egységes, összefüggő folyamat fokozatai.

A korábbi megfosztottság, kirekesztettség megszüntetése lényegében nagyon is kétértelmű – „objektíve" kétértelmű – cselekedet volt. Az állam nemzeti jellegének két háború közötti erőteljes kihangsúlyozása után a mindenkit magához ölelő demokratikus államiság korszaka következett. A magyarság immár nem mint valami más, mint egy, az államhatalommal szemben külsőleges entitás jelenik meg a színen, hanem mint a „demokratikus" államhatalomnak a románsággal egyenlő jogokat élvező szubjektuma. Egyszóval ami addig „külső" volt, most „belső"-vé vált. Az addig önmagát előlünk elsáncoló állam most magához ölelt bennünket. A kirekesztettség, a megkülönböztetés persze hogy felháborító és elfogadhatatlan volt. Természetesnek tűnt, hogy most, az új történelmi helyzetben az állam, a hatalom felénk fordulását mi az állam felé fordulással viszonozzuk. El kell ismernünk, hogy ez a korszak hangadó magyarjainál a Duna-medencei államszövetség vagy legalábbis a Groza által felröppentett román–magyar vámunió sűrű emlegetésével párosult, amiből arra következtethetünk, hogy tudták, vagy legalábbis érezték: a demokratikus beilleszkedés csak úgy válhat tényleges nyereséggé a romániai magyarság számára, ha egy teljesen új nemzetközi, pontosabban regionális átszerveződéssel párosul. Ellenkező esetben, vagyis, ha a Romániában új hazára lelő magyar nemzetiséget történelmi hazájától és anyanemzetétől el akarják szakítani, a kinyújtott kéz levágott kézzé válik – mint Kacsó Sándor emlékezetes *Utunk*-cikkében szépen megfogalmazta.

Hogy mindebből mi lett, arról ne beszéljünk. Inkább arról – a még szomorúbb tényről – beszélhetnénk, hogy Kacsótól Balogh Edgárig és Méliusz Józsefig a legtöbb lelkes apostol még akkor is a kinyújtott kéz gesztusába merülten révedezett, amikor már rég nyilvánvalóvá lett, hogy a dunai államszövetség helyett a negyvenes évek végére megvalósuló ún. „szocialista tábor" sokkal végletesebben és véglegesebben elszakította nemcsak a kisebbségeket anyanemzeteiktől, hanem az egyes nemzeteket is egymástól, mint azt a nemzeti kizárólagosság hívei valaha is álmodni merték volna.

A lényeg az, hogy a nemzetiségi helyzet már a kezdet kezdetén a későbbi szomorú fejleményektől volt terhes. Bizonyára sokan vannak olyanok, akik az egyes periódusok öntörvényű, sajátos mozzanataira helyezik a hangsúlyt. Én úgy vélem, hogy a Szovjetunió katonai (valamint ebből következő ideológiai és gazdasági) jelenlététől meghatározott egész háború utáni korszak – legalábbis a 90/10 százalékos országok sorába tartozó Romániában – egységes szerkezetű, és így a bennünket közvetlenül érintő nemzeti kérdést is ennek az egységes folyamatnak a részeként lehet a legadekvátabb módon megragadni. 1948-ig a sajtó is tartalmaz információkat, szerencsére meglehetősen sok egyéb dokumentum is előkerült, úgyhogy meglehetősen pontosan nyomon követhetjük a szövetségesből az államhatalom részévé avanzsáló magyarság útját.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a „román nép és az együttélő nemzetiségek jogegyenlőségén alapuló testvériesség állampolitika lett Romániában" (Gheorghiu-Dej, 1947. május 1.), a demokratikus kormányzásnak – Kacsó Sándor 1947 őszi szavai szerint – „ugyanaz lett a célja, mint magának a nemzetiségnek".[5] Ezzel – írja Kacsó – „a nemzetiség politikai képviseletének... a feladata és szerepköre is megváltozott". A „romániai magyar nép"-nek immár nem „harcolnia" kell nemzetiségi egyenjogúsításáért, hanem az állampolitika minél maradéktalanabb végrehajtásán kell „dolgoznia". A *Jelszó és tartalom* című cikk kéziratában Kacsó egy helyütt a nemzetiség politikai képviseletéről eredetileg azt írta, hogy „szövetségese" az államhatalomnak. Aztán ő maga – nem a cenzúra – kihúzta azt, hogy „szövetségese", és fölé írta, hogy „alkotó része". Ezzel véget ért a nemzetiségi korszak kezdetével elindított politikai integrálódás első szakasza, amelyben a romániai magyarság még bizonyos politikai autonómiával rendelkezett, amelynek során – a Magyar Népi Szövetség révén – „önszántából", mint „szövetséges" hirdette az integrálódás, a teljes beilleszkedés politikáját. Az államhatalmi integrálódás így is, úgy is bekövetkezik – a szövetségesi periódusban kialakult beidegződések nélkül viszont talán a „nemzetiségi" illúziók hamarabb szertefoszlottak volna.

Mára – közel negyven évvel a magyarság politikai-hatalmi integrálásának teljes megvalósítása után – mindenesetre szertefoszlottak. Az államhatalom – melynek évtizedek óta „részei" vagyunk – elérkezettnek látta az időt arra, hogy immár ne csak politikailag, hanem kulturálisan is – előbb csak nemzeti történelmünktől teljesen megfosztva-elszakítva, majd az iskola révén nyelvileg is asszimilálva – integráljon bennünket.

Mi lehet a mi válaszunk erre az új, minden eddiginél súlyosabb, de legalább nyílt helyzetre? Mindenekelőtt az, hogy megpróbáljuk illúziómentesen leírni és értelmezni.

Ami a diaszpóra-helyzet empirikus, szociográfiai vagy szociológiai leírását illeti, itt meglehetősen tehetetlenek vagyunk. Tudunk például az ipartelepítésekkel egybekapcsolt népességmozgásokról, de a pontos adatok hozzáférhetetlenek számunkra. Már a puszta érdeklődés is rendkívüli veszélyekkel járna. Így csak egyedi vagy globális érvényű megállapításokat tehetünk (például azt, hogy a Székelyföld a kétnyelvűvé válásban ott tart, ahol a Váradtól Szatmárig húzódó határmenti sáv tarthatott húsz vagy harminc évvel ezelőtt), anélkül, hogy ez utóbbiakat módunkban állna ellenőrizni vagy igazolni.

Sokkal több esélyünk van az értelmezés terén. Itt különböző hipotéziseket állíthatunk fel (ilyen az én tételem is a nemzetiségi és a diaszpóra-helyzet szerves, benső összefüggéséről), szembesíthetjük őket, félreértéseket tisztázhatunk, sőt még elméletalkotással is kísérletezhetünk (ezt próbáltam meg a kollíciós társadalmi modell elméletével[6]).

Ami a folytonossági tételt illeti, mindenekelőtt a kényszerűséget vállalható programmá oldó engedmények sorozatáról beszélhetünk. Az erdélyi magyar-

ság politikusai és értelmiségijei 1945 nyarán, Patrascanu hírhedt kolozsvári beszéde idején szembesültek először a román nemzeti eszme, a román nemzeti állam eszméjének újbóli kinyilvánításával. Ebben a helyzetben nemcsak az Észak-Erdélyben a szovjet hadsereg árnyékában megvalósult, a nemzeti szuverenitás merev kizárólagosságán felülemelkedő tényleges kétnyelvűség, hanem a Magyar Népi Szövetségnek a maximális politikai legalitást és integrációt maximális autonómiával, önkormányzattal egyeztetni óhajtó egész Kurkó-féle vonala is elve bukásra volt ítélve. Az 1945 őszi marosvásárhelyi százas intézőbizottság ülésén elfogadott, pontosabban elfogadtatott elvi állásfoglalástól[7] egyenes út vezet Kurkó és hívei 1947-es félreállításáig, a 49-es letartóztatásokig és az immár teljesen feleslegessé váló szervezet 1952-es felszámolásáig.

Ez nem az MNSZ megbélyegzését akarja jelenteni. Csupán azt, hogy a politizálásnak azokból az alapelveiből, amelyeket az MNSZ magáénak vallott, amelyekre egész tevékenységét alapozta – logikusan következett mindaz, ami következett. Pokoli circulus vitiosus alakult ki. Az augusztus 23-a után elszabaduló félelmetes erejű magyarellenes indulatok láttán logikusnak tűnt, hogy az erdélyi magyarságnak az önvédelmi harc, lényegében a nemzeti szabadságharc valamilyen sikerrel kecsegtető taktikáját kell kidolgoznia. „Ezt a harcot azonban – írta Kacsó Sándor 1946. január 6-i, Márton Áronhoz intézett levelében – csak akkor vívhatjuk a siker reményével, ha eszmeileg meg tudunk maradni az ilyen irányban ható politikai erők oldalán", és minden „olyan mozdulat, amelyet a román demokratikus erők bizalmatlansággal néznének, vagy éppen ellenséges cselekedetnek vehetnének, olyan magyarellenes és lesben álló erőket szabadítana fel, amelyek keserves megpróbáltatásoknak tennék ki népünket, s amelyeket eddig is csak a demokratikus erők fékeztek le". Vagyis a nemzeti önvédelmi harcot csakis olyan körülmények között vívhatjuk meg sikeresen, ha lemondunk minden olyan „mozdulat"-ról, ami a nemzeti önvédelmet szolgálja. Az engedmények így a magasabb rendű politikai cél szempontjából mindig észszerűnek mutatkoztak. A cél még akkor is szinte változatlan fényességgel ragyogott, amikor már rég csak visszfénye volt önmagának, amikor a tényleges politikai élet szférájából a publicisztika imaginárius terébe költözött.

Az értelmezés szintjén senkivel és semmivel szemben sem lehetünk kíméletesek – nem tehetünk magunkévá egyetlen olyan nézőpontot sem, amely az akkori, az 1945. március 6-a utáni politikai struktúrán belül helyezkedett el. Nem az a dolgunk, hogy akkori politikai stratégiákat visszamenőleg igazoljunk vagy – erőltetett módon – aktualizáljunk, hanem az, hogy – ha nem is teljességgel érzelemmentesen, de lehetőleg elfogultságok nélkül – felfedjük a dolgok mechanizmusát. Azt hiszem, kiindulópontként nyugodtan leszögezhetjük, hogy az adott politikai létfeltételek között lényegében senkinek sem volt igaza, se a kommunistáknak, se a szociáldemokratáknak, se azoknak, akik kívül maradtak és kívülről sírtak-ríttak és búsmagyarkodtak. A dolgok elkerülhetetlenül bizo-

nyos irányba haladtak – logikus volt a végeredmény, miközben meghazudtolta minden résztvevő a partikuláris igazságát.

Csak azért, mert Lakatos István nekem rokonszenvesebb, mint a Népi Szövetség emberei, és inkább igaza volt és van, mint amazoknak – nem fogom a 44–48 közötti eseményeket szociáldemokrata nézőpontból megítélni. A szociáldemokratákat lényegében – akárcsak az MNSZ-t – a saját maguk által vállalt politikai létfeltételek fojtották meg. Ők ugyanis lelkesen egyetértettek azzal, hogy az ún. történelmi pártokat a demokratikus játékszabályokat felrúgva, erőszakkal el kell távolítani a politikai színtérről ahhoz, hogy az „igazi demokrácia" korszaka elkezdődhessék. Csakhogy ugyanennek a politikai módszertannak az egyenes folyománya volt – egy-két évvel később – az ún. jobboldali szociáldemokraták erőszakos eltávolítása és magának az SZDP-nek a felszámolása is. Szó sincs tehát arról, hogy bármilyen **akkori** partikuláris nézőpontot teszünk ma magunkévá. Teljesen kívül helyezkedünk az egész akkori politikai berendezkedésen – én elméleti szempontból **is** ezt tartom igazolható nézőpontnak.

De tovább megyek. A kívülhelyezkedést a másik nagy politikai alternatíva, a szovjet katonai és – kommunista közvetítéssel – politikai jelenlét miatt „nem realizált"-tá vált nemzeti-parasztpárti alternatíva esetében is érvényesnek tekintem. Semmi esetre sem állítom azt, hogy Maniuék programjával, törekvéseivel nekünk ma – visszamenőleg – azonosulnunk kellene pusztán azért, mert igazságtalanul söpörték le őket a politika színpadáról, mert a kommunista vezetés által gyakorolt „módszertani" tekintetnélküliséggel, a megbélyegzésekkel, a felfegyverzett rohamcsapatok erőszakcselekményeivel, a manipulált sajtókampányokkal szemben ők a polgári demokrácia játékszabályaira hivatkoztak és az egyetemes emberi jogok – a véleménymondás, a sajtó- és gyülekezési szabadság, a magánkezdeményezés és -vállalkozás – feltétlenségét hirdették. És nemcsak azért, mert Maniu, a „gondviselés küldte politikus áldását adta a bosszú és megtorlást hirdetve Észak-Erdélybe induló „önkéntesek" csapataira, hanem azért is, mert a „nemzetáruló", „szovjet-" és „magyarbérenc" kommunistákkal való leszámolás jogán előbb-utóbb feltehetően valamilyen nemzeti alapon álló autoritarisztikus rendszert vezetett volna be vagy segített volna hatalomra.

Az értelmezés szintjén tehát két, egyképpen elfogadhatatlan politikai alternatívával állunk szemben, amelyek mindegyike a politikai (nemzeti) kizárólagosság (feltétlen uralmi igény) jegyében a más politikai felfogásúak, illetőleg a más nemzetiségűek megsemmisítését vagy – amennyiben lemondanak politikai (nemzeti) kötődéseikről és kellő átnevelésen esnek át – integrálását tekintette legfőbb céljának.

Mint ismeretes, Romániában az történt, hogy a kommunista politikai kizárólagosság, saját pozitív tartalmait levetkőzve nemzeti kizárólagossággá **is** vált, vagyis magába olvasztotta a megsemmisített politikai alternatíva asszimilálható tartalmait. Hogy ez a minden ízében torz képződmény hogyan is alakulhatott ki, ezt

majd egy külön előadás keretében próbálom meg vázolni, miután áttanulmányozom az augusztus 23-a utáni nemzeti parasztpárti sajtót és beszéltem azokkal a még elérhető nemzeti parasztpárti politikusokkal és értelmiségiekkel, akik a sajtó mögötti összefüggéseket és szándékokat is meg tudják némileg világítani.

A másik változatról – ami nem következett be – mindenesetre máris meg merném kockáztatni azt a feltételezést, hogy a polgári demokrata ideológiai és intézményi külsőségekbe csomagolt nemzeti kizárólagosság az elképzelhető autoritarisztikus intermezzo ellenére is alighanem hamarabb elvezetett volna a román nép tényleges demokratizálásához, mint a kierőszakolt sztálini mintájú totalitarizmus, mely utólag „nemzetivé" válva a román kultúrában és a román népben bennerejlő pozitív képességeket és lehetőségeket lényegében befagyasztotta, sőt – bizonyos területeken – teljesen szét is rombolta. De ez puszta feltételezés, és az igazat megvallva, bármennyi pótlólagos információ kerüljön is felszínre, mindenkorra puszta feltételezés marad, mert az a bő félév, ameddig a „történelmi" Románia felelős és felelőtlen tényezői viszonylag szabadon cselekedhettek és juttathatták kifejezésre szándékaikat, semmiképpen sem jogosíthat fel bennünket arra, hogy azt a bizonyos nem realizált alternatívát a mából visszatekintve **az erdélyi magyarság szempontjából** vállalhatónak vagy akár elfogadhatónak tekintsük.

Ha megpróbálunk eltekinteni szimpátiáinktól és előítéleteinktől, jogos fájdalmainktól és vágyainktól, azt látjuk, hogy **ezen a szinten**, az értelmezés szintjén a különféle politikai igazságok kölcsönösen relativizálják egymást mind a magyarságon belül, mind országos viszonylatban. Ha a politikai viszonylagosságok rendszerét mint egészet tekintjük, az adott történelmi helyzet által meghatározott politikum, politikai szféra sajátos telítődését figyelhetjük meg. Ez a szféra valahogy feltöltődik, telítődik önmagával anélkül, hogy ki tudna emelkedni a viszonylagosságokból és korlátozottságokból, anélkül, hogy túl tudna mutatni önmagán.

Ezen a ponton ráébredhetünk arra, hogy az a bizonyos kívülállás nemcsak az elméleti értelmezés „lehetőségé"-nek feltétele, hanem emberi „lehetőségünk"-é is. Nemcsak elméleti, hanem emberi szükségesség. Nem szabad persze megfeledkeznünk arról, hogy ez a kívülállás, politikán kívüliség vagy politikafölöttiség számunkra nemcsak elméleti végeredmény, hanem egyúttal közönséges, empirikus adottság is. Evidens, hogy a romániai magyarság ma semmiféle konstruktív politikai stratégiát nem érvényesíthet – elméletileg persze akárhányat kidolgozhatunk vagy felmelegíthetünk –, nem lehet tehát meglepő senki számára sem, hogy érdeklődésünk elsősorban metapolitikai célok, metapolitikai érvényű igazságok felé fordul. Ezzel a ténnyel is összefügg (de, mint jeleztem, nem csak ezzel), hogy az 1944–45-ös fordulattal Romániában kibontakozó politikai élet egyik részvevőjével, egyik komponensével sem tudhatunk ma azonosulni. Amennyire a hozzáférhető adatok lehetővé teszik, leírjuk és értelmezzük az

egyes politikai szervezetek, irányzatok ideológiáját, taktikáját és stratégiáját, sőt igyekszünk elméletileg releváns ítéletet alkotni magáról az egész politikai életről is – de választani nem választhatjuk azt a korszakot, sem részeiben, sem egészében, éppen mert szerves egységet alkot az egész máig tartó fejlődési vagy ha úgy tetszik, visszafejlődési folyamattal.

Ez mondható el – nagy vonalakban – az értelmezés szintjéről. A harmadik az értékelési szint. Arról szó sincs, hogy lemondanánk az értékelésről, csak külön kell választani az értelmezéstől. Ez magától értetődő módszertani követelmény, de más dolog, ha ezt mint elvi követelményt szögezzük le, és megint más, ha ítéleteinknek lényegében mi magunk vagyunk a tárgyai.

Ahhoz, hogy a mi szétszórtságban és otthontalanságban kulmináló helyzetünk értékeléséig, értékelő megítéléséig egyáltalán eljuthassunk, a megvalósult történelem, a megvalósult politikai történelem és az ahhoz kapcsolódó konzervatív vagy radikális, azt megrögzíteni vagy azt demokratizálni akaró ideológiák értelmezésén túl a belülről kiharcolt áttörés ellenzéki ideológiájának az értelmezését is el kell végeznünk. Más szavakkal: a marxista–kommunista ellenzékiség illúziói után a marxizmuson és a kommunista politikai rendszeren kívül elhelyezkedő politikai ellenzékiség illúzió-mivoltát is fel kell ismernünk.

A hetvenes évek végén Európa keleti peremén még komolyan felcsillant egy történelmi esély, a politikai kizárólagosságot kompromisszumra kényszerítő társadalmi autonómia antitotalitarisztikus alternatívája. Nehéz, talán nem is lehet megmagyarázni, hogy is van ez. Valahogy benne volt a levegőben. Nemrég elővettem néhány, a hetvenes évek második felében írott szövegemet. A lengyel események akkor még sehol sem voltak. Nem tudtunk, én legalábbis nem tudtam a lengyel ellenzékről, nem ismertem az elképzeléseiket. Olyasféle érzés lett úrrá rajtam akkoriban, hogy valamiféle döntés készülődik, hogy olyan helyzet közeleg, amelyben eldőlhetnek a dolgok Kelet-Európában. Nem lehetett azt tudni, hogy pontosan hol, Lengyelországban-e vagy máshol, mindenesetre valahol biztosan történni fog valami. Meg voltam győződve erről.

Arról, hogy a kelet-európai társadalmak **belülről és alulról** képesek lesznek valamilyen áttörésre. Képesek lesznek arra, hogy lerázzák az egész rájuk erőltetett hatalmi gépezetet. Lerázzák... Hát ilyen romantikusan fogtam én fel a dolgokat akkor... De nem is annyira a módozat volt a lényeg, hanem a társadalom és ezen belül természetesen a kultúra autonómiájának a kinyilvánítása, felmutatása, demonstrálása.

Más kérdés, hogy én ezt kezdettől fogva nem valamiféle – kikényszerített – partnerségként, hanem törésként fogtam fel. Amikor 1977-ben először találkoztam a pesti ellenzékiekkel, nem értettünk szót, mert ők már akkor az önmagát korlátozó ellenzékiség álláspontjára helyezkedtek, ismerték a lengyelek, Michnik és Kuron írásait. Én, itteni, romániai tapasztalataim az uralkodó politikai ideológiát a neki megfelelő totalitarisztikus hatalmi struktúrával együtt kívülről értelmező és megítélő filozófusi „előéletem" alapján hitetlenkedve,

őszinte elképedéssel, néha egyenesen ingerülten hallgattam nyugodt és bizakodó fejtegetéseiket az erejének fokozatosan tudatára ébredő társadalomról, amelynek megvannak az eszközei – sztrájkok stb. –, hogy autonóm akaratát kifejezésre juttassa. Ezt én nem is vontam kétségbe, hisz alig néhány hónap választott el akkor bennünket a zsílvölgyi sztrájktól. Még ma is él az emlékezetemben az a csodálatos, semmi máshoz nem hasonlítható érzés, amely akkor kerített hatalmába, amikor megtudtam, mi történt Petozsényban. De én azt is tudtam már, hogy a sztrájk aktív résztvevőit szétszórták az ország összes bányáiba vagy hazaküldték, vezetőiket pedig a Bihar megyei Stéj (Groza Péter város) elmegyógyintézetébe zárták. A kikényszerített partnerségben bízó – tulajdonképpen nagyon nemes és taktikailag elkerülhetetlen – illúziót én a lelkem mélyén új ellenzéki barátaim korábbi marxista mivoltával hoztam összefüggésbe. Én akkor egyértelműen totalitarisztikusnak neveztem a kelet-európai rendszereket, ők viszont azt állították, hogy erről szó sincs, hiszen e rendszerek már rég nem képesek ellenőrizni a társadalom egészét. Ebben igazuk is volt, csak abban tévedtek, hogy ez a felemásság, ez a tökéletlenség (úgy látszik, semmi sem tökéletes, sem a nyitott, sem a zárt társadalom) valaha is elvezethet a politikai teljhatalom és a gazdaság fölötti állami ellenőrzés megkérdőjelezésének a tudomásulvételéhez. A spanyol modellről volt szó. Arról, hogy el lehet-e jutni politikai és társadalmi konvulziók nélkül, vagyis törésmentesen a diktatúrától a demokráciáig. Számomra nyilvánvaló volt, hogy nem lehet. De az is, hogy el kell, hogy el lehet jutni a demokráciáig. El sem tudtam volna képzelni azt, amit ma tudok, hogy mi itt, az egész perem-európai régió egy gazdaságilag, kulturálisan és adminisztratív szempontból is halóló struktúra foglyai vagyunk, amely továbbfejlődésre már nem képes, de félelmetes tartalékokat tud még mozgósítani, hogy életben tartsa önmagát, és hogy visszaszorítson minden belülről jövő áttörési kísérletet. Ehhez meg kellett tapasztalni 1981 decemberét és az azután következő évek rettenetes, kétségbeejtő bénultságát.

Nem azt akarom tehát mondani, hogy én milyen bölcs voltam, és pesti barátaim mennyire naivak. Ők is, én is – és még nagyon sokan Kelet-Európában – egy történelmi illúzió alanyai voltunk. Vannak ilyenek. Nem szimpla tévedésről van szó, amire utóbb rájöttünk, hogy azoknak adjunk igazat, akik már akkor azt mondták, hogy kár a gőzért. Nem ilyen egyszerű a helyzet. Hiszen akkor valami mégiscsak volt, magában a történelemben volt valami, most pedig nincs. Az egyébként lényeges taktikai különbségektől most eltekintve, nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy akkor, mondjuk 1977 és 1982 között történelmi esélyként élt Kelet-Európában egy bizonyos ellen-alternatíva, nevezzük lengyel típusú alternatívának, amely az autonóm társadalom ellenvilágát akarta megteremteni a hatalom világa mellett, vagy ha kell, azzal szemben.

Ennek a kelet-európai alap-alternatívának a keretében próbáltam én meg körvonalazni azokban az években egy sajátos kisebbségi alternatívát. A kisebbséget alkotó közösséget autonóm társadalmi testületként fogtam fel, egyfajta

kvázi-társadalomként, amely egy új demokratikus hatalmi szerkezettel szembesülve és az etnikai erőviszonyok józan mérlegelése alapján, saját nemzeti és társadalmi identitásának feladása nélkül illeszkedhetne be – valóban őszintén és hátsó gondolatok nélkül – az országos politikai és kulturális körforgásba. Az volt tehát az alapgondolatom, hogy nyilván, nem itt, hanem valahol Kelet-Európában megtörténik az áttörés, ami az egész kelet-európai hatalmi struktúrát megingatja, ebben a helyzetben itt is bekövetkezik egy mélyreható változás, amely lehetővé teszi számunkra, hogy autonóm kvázi-társadalomként megnyilvánuljunk. Nem egyszerűen nemzetiségi, kisebbségi autonómiáról lett volna itt szó, hanem a société civile elméletének és programjának kisebbségi alkalmazásáról.

A lengyel események sajnos azt igazolták, hogy az a bionyos áttörés nem következett be, amit én reméltem, és a párt és a társadalom közötti kompromisszum sem bizonyult tartósnak, amelyben a lengyel és a magyar ellenzék annyira bízott. A hatalomnak megvoltak az eszközei még abban az országban is, amely a legtovább jutott autonóm akarata kinyilvánításában, hogy visszaszorítsa, vagy legalábbis dezorganizálja az autonóm társadalmat. Eszébe sem jutott, hogy partnernek tekintse.

A kérdés az, hogy ebben a helyzetben, amely sem kisebbségi, sem nemzetiségi, sem általános kelet-európai szempontból nem tesz lehetővé számunkra semmilyen történelmi reményt, amely arra késztet bennünket, hogy mint mondottam – a hivatalos és félhivatalos illúziók után az ellenzéki illúziókkal is leszámoljunk, ebben a helyzetben, amelyet én – nemzeti és társadalmi szétszórtságunk tényéből kiindulva – **diaszpóra-helyzetnek** neveznék, mégis mi az, amit választhatunk? Mint magyarok nem választhatjuk sem a kisebbségpolitikai, sem a nemzetiségpolitikai alternatívát, kelet-európaiakként pedig az ellenzéki politikai alternatívát sem, mert ezek mindenike sajátos értékeink társadalmi érvényesítésének valamilyen lehetőségén vagy legalábbis reményén alapul. Márpedig ilyen lehetőségünk és ilyen reményünk nincs. Ha pedig a politikum, a történő történelem szférája számunkra úgyis zárójelbe tétetett, egyszerűen nem tehetünk mást, mint hogy magyarokként a teljes magyarságot, európaiakként a teljes európaiságot válasszuk. Nem külön modellekkel, külön utakkal akarunk kísérletezni, hanem az alapmodellek elmeszesedett értékeit, az európai és magyar hagyományokat kívánjuk a mi eleven, de intellektuális kontroll alatt tartott kétségbeesésünkkel felfrissíteni.

„Több mint huszonöt éves kisebbségi életünk alatt – mondotta Márton Áron 1946-ban – megtapasztaltuk a politikai és gazdasági elnyomásnak nyílt és rejtett módszereit és különböző fokozatait; folyamatos és egyre súlyosabb küzdelemre kényszerültünk kulturális és nyelvi értékeink megvédéséért; a politikai, gazdasági és társadalmi helyzet, mely osztályrészünk lett, komoly akadályt vetett népünk természetes szaporodása elé is.

Nem vállalhatjuk többé ezt az igazságtalan és megalázó helyzetet. És kérjük, ne kényszerítsék ezt ránk azok sem, akik a sorsunk feletti döntés jogát maguknak fenntartották. [...]

Lengyelország második felosztása után mondotta a neves francia P. Gratry: Európa Lengyelország felosztása óta a halálos bűn állapotában van. Az egymásra következő két háború mérhetetlen pusztításai arra engednek következtetni, hogy Európát valóban a saját bűnei verik. És nyomhatja Európa lelkiismeretét a mi nemzetünk sorsa is. Nemzetünket a múlt háború után négy országba osztották szét. Sok szenvedés, amit ennek a népnek azóta magára kellett vennie, ennek a hatalmi intézkedésnek a következménye. Tudjuk, hogy a népek nagy családjával szemben elhanyagolható mennyiség vagyunk, de a kis népek nagy szövetségese, a megsértett erkölcsi rend bosszút állhat érettünk is.

Szabad emberhez és szabad néphez méltó életet kívánunk élni, mert ehhez Isten adta jogunk van. [...]

A püspöknek meg kellett hallania híveinek nagy aggodalmát, és ki kellett mondania azt, amit nekik nincs szabadságukban kimondani. Az a százezres tömeg, amely tegnap és ma itt hullámzott, és a többi százezrek, akik ezeket hazulról lélekben kísérték, ezért is imádkoztak. Ez azonban nem politika. Itt az életünkről van szó. És az emberi élethez a Teremtő Istentől nyertük a jogot. Az önmagunk becsülete, a jövő nemzedékek sorsáért reánk háruló felelősség követeli, hogy jogaink védelmében tiltakozzunk egy igazságtalan ítélet kimondása és végrehajtása ellen."

Perem-helyzetünkben a teljes magyarsághoz való metapolitikai kapcsolódásunk elemi igényét senki sem fejezte ki szebben és világosabban, mint Márton Áron. A püspök pontosan negyven évvel ezelőtt,[8] Csíksomlyón elhangzott szavai fejezik ki azt az erkölcsi tartást, amelyre, függetlenül attól, hogy hívők vagyunk-e vagy hitetlenek, reformátusok vagy katolikusok, ma feltétlenül szükségünk van, amelyre talán egyedül támaszkodhatunk mint a politika fölött álló szilárd alapra.

A leírás nyújtotta konkrétumokat a politikai létszféra egészéhez viszonyító értelmezés azonban a metapolitikai állásfoglalások, választások (negatív) politikai dimenziójának a felmutatása tekintetében sem lehet kíméletes. Így meg kell állapítania, hogy a fenti metapolitikai hitvallás politikai szempontból nemcsak hogy veszélyes, de irreális is volt, és ma változatlanul, ha nem még inkább az. Nem áltathatjuk magunkat illúziókkal. Kevesen, egyre kevesebben vagyunk, Magyarország kicsiny, rengeteg belső gonddal küszködő ország, s ezen kívül az ún. nemzetközi politikai világrend jelen állapota, valamint geopolitikai helyzetünk sem teszi lehetővé, hogy sorsunk lényegbevágó megváltozását remélhessük. És mégis, ennek ellenére, egyszerűen nincs más választásunk, mint rámutatni arra, hogy 1919-ben és 1946-ban velünk igazságtalanság történt. Ezt a megállapítást ma, 67 és 40 évvel a bennünket sújtó ítéletek után szomorúan igazolja az a magyar, német és zsidó szemszögből egyaránt kulturális genocídiummal egyen-

értékű folyamat, amelynek során a politikai és nemzeti egyneműsítés „eredményeképpen" az Európára olyannyira jellemző népi és kulturális sokszínűség az első világháború után Romániához csatolt magyarországi területeken lényegében megszűnt létezni. A második világháború és (a németek esetében) az azt követő évek megpróbáltatásai után még mindig maradt annyi német és zsidó népesség Erdélyben, hogy, ha csekélyebb súllyal is, de – kedvező körülmények között – kifejezésre juttathatták, sőt tovább gazdagíthatták volna sajátos kulturális örökségüket. Ehelyett – mint tudjuk – az történt, hogy előbb a zsidók, majd a hetvenes évek elejétől a németek is a tömeges kivándorlás útjára léptek. (Zsidó népesség alatt csak a saját vallási-nemzeti identitásához ragaszkodó zsidóságot értem, és nem számítom ide a zsidó származású magyarokat.)

Maradtunk mi, a másfél–kétmilliónyi magyarság, amelynek értelmiségiei – elkerülhetetlen módon – egyre nagyobb számban települnek át Magyarországra, vagy szóródnak szét a nagyvilágban, tömegei pedig szervezetlenül és gazdátlanul kallódnak. Ezt a tömeget Románia nyilvánvalóan asszimilálni akarja, Magyarország pedig egyelőre nem tud mit kezdeni vele.

Ebben a helyzetben kisebbségi vagy nemzetiségi politikai és kulturális stratégiák felújítása helyett sokkal célravezetőbbnek tűnik az igazságigénynek az összmagyarságon, az összmagyar kultúrán és nemzeti lelkiismereten belüli és a világ előtti ébren tartása. Tudomásul kell vennünk, hogy a saját erőnkből nem tudunk magunkon segíteni.

Ugyanez a szomorú, de logikus felismerés mondatja velünk azt is, hogy a kelet-, pontosabban a perem-európai régió vagy az anakronisztikus totalitarizmus foglya marad, vagy valamilyen formában „visszatér" Európához, amelyhez, vagy legalábbis amelynek a perifériájához hagyományai, kultúrája, erkölcsi értékrendje révén szervesen hozzátartozik. Középút, úgy látszik, nincs.

A mi dolgunk az, hogy ébren tartsuk másságunk tudatát, hogy ragaszkodjunk európai és magyar mivoltunkhoz. Erdélyben, Bukarestben, Budapesten, Münchenben vagy Amerikában. Ébren kell tartanunk metapolitikai együvétartozásunk tudatát, egyek kell hogy legyünk az erkölcsi felháborodásban, de a – sokszor kellemetlen – tények tiszteletében és az elmélet érzelemmentes törvényeihez való ragaszkodásban is.

Politikai program helyett tehát alkotói program, kisebbségi–nemzetiségi társadalom- és kultúrmodell helyett nemzeti, kelet-európai helyett planetáris modell. Ezt választva kétségtelenül feladunk bizonyos „pozíciókat", elhagyunk nem egy, a külső kényszert sajátunkká oldó lelki és ideológiai sztereotípiát, de csak azért, hogy „visszatérjünk" teljesebb értékű, igazabb mivoltunkhoz: önmagunkhoz.

De ugyancsak e mellett szól az alábbi, kevésbé patetikus érv is: vajon belenyugodhatunk-e abba, hogy van egy magyar nemzeti nézőpont, amit a mai Magyarországon képviselnek, amit **csak** a mai Magyarországon lehet képviselni, és ezen kívül vannak úgymond a különböző kisebbségi–nemzetiségi ideológiai és

kulturális lehetőségek? Már a puszta kérdésfelvetés is iszonyú lemondást feltételez. Képtelenség a nemzeti mivoltot, a nemzeti érzést és tudatot az államiság kereteire korlátozni. Többek között azért is, mert az állam nemcsak körülhatárolt terület, hanem hatalmi rendszer is, vagyis kétszeresen is korlátozó tényező. A nemzeti nézőpont nem rendelhető alá egyiknek sem, épp ellenkezőleg, mindkettő fölött kell állnia. Ennek a politika fölött álló nemzeti nézőpontnak az érvényesítése kínálkozik számunkra mint **lehetőség** a diaszpóra-helyzetben. Az európai nézőpont érvényesítésének lehetőségével együtt.

Ha Európa, a Nyugat belenyugszik abba, hogy hatóköre csak Bécsig terjedhet, ezzel önmagáról mond le. Nekünk itt, egyáltalán nem európai körülmények között, minden politikai, sőt társadalmi fogódzótól függetlenül is a teljes európaiságot kell mércének tekintenünk, mert tudjuk, hogy az európai értékeket világmodellé tágító nyugatiság, ez az egyáltalán nem eszményi, de mégis emberi világ csak akkor válhat valóban planetáris jellegűvé, ha a bennünket fogva tartó totalitarizmust véglegesen a történelem lomtárába tudja majd utasítani.

A teljes nyomorban, szétszórtságban, kifosztottságban élve is vannak tehát bizonyos lehetőségeink. Egyetemeket, könyvtárakat, nyilvános vitákat sajnos nem pótolhat a nemes szándék, de lehet, hogy vannak olyan részterületek, a magyar nemzeti és az európai identitásnak lehet, hogy vannak olyan összefüggései, amelyek innen, a távolból talán világosabban láthatók. Egyáltalán nem biztos, hogy mi meglátjuk azokat, vagy hogy helyesen látjuk, amit látunk, de – csak ezt akartam kihangsúlyozni – nem vagyunk esélytelenek, ha látni, vagy ahogy Bretter mondaná: förkészgetni akarunk.

Ez eddig rendben is volna. Van számunkra valamilyen szellemi életlehetőség. És ezzel kész? Zárójelbe tettük nemcsak a politikát, hanem az egész történelmet? Mégis, mi lesz velünk? A következő módon oldanám fel a dilemmát. Azt hiszem, mindannyiunkban van vagy legalábbis lappang valamilyen transzcendens remény. Én ezt nem vezetem le, nem ideologizálom meg, egyszerűen adottnak veszem. Ez a remény mondatja velem, hogy ami van, nem maradhat úgy, ahogy van. Ugyanakkor tudom, hogy a dolog nem azon múlik, hogy én mit csinálok. Azon az én erkölcsi és intellektuális életbenmaradásom múlik, nem a történelem. A transzcendens remény a történelemben bennerejlő, de nem racionalizálható lehetőséget célozza meg. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a történelemben nincsenek értelmes összefüggések. Nagyon értelmes dolog például, hogy mi egy alapvető értékeinkkel összeegyeztethetetlen világban éljük le az életünket. Legalább olyan értelmes, mint az az irracionális vágy, hogy mindazt, amit most a szélesebb nyilvánosság teljes kizárásával teszünk – egyszer majd nyíltan (például a kolozsvári magyar egyetemen) is megtehetjük. De be kell látnunk, hogy ez a történelmileg lehetséges fejlemény nem valamilyen racionális stratégia eredményeként fog bekövetkezni – ha egyáltalán a mi életünkben bekövetkezik –, hanem teljesen váratlanul.

Az autonóm társadalmat továbbra is racionális, értékeinkkel összeegyeztethető ideológiai és politikai modellnek tekintjük, de autonóm önmagunkat pillanatnyilag csak a politikán kívül, sőt bizonyos értelemben csak a társadalmon kívül valósíthatjuk meg. Ha valamilyen történelmi véletlen folytán a politikum és a társadalom szférája valahol Kelet-Európában otthonossá válhatna számunkra, vagy még inkább, ha megérnénk a limes, a Nyugatot Kelettől elválasztó anakronisztikus limes számunkra és valamennyi perem-európai nép számára kedvező kimozdulását arról a holtpontról, amelybe a második világháború végével került, gondolom, nem tanakodnánk sokat azon, hogy mi a teendőnk.

A lényeg azonban az, hogy **most** ne azon törjük a fejünket, miként is változtathatnánk meg a világot, hogyan is valósíthatnánk meg azt a bizonyos autonóm társadalmat. A Szolidaritás tízmillió tagja törte ezen a fejét, és sajnos nem juthatott semmilyen eredményre.

A mi dolgunk az – azt hiszem, ez jobban is illik hozzánk –, hogy szerény alkotói közösségként igyekezzünk megőrizni azt a szellemiséget, amelyet a valamikor volt egész (nemzeti és európai egész) örököseiként így is, úgy is magunkkal hurcolunk. Amelyre majd, ha a két világrendszer viaskodásában életképesebbnek bizonyuló demokrácia véglegesen kiszorítja Európából az emberi képességeket takarékon tartó vagy éppenséggel visszafejlesztő totalitarizmust, talán támaszkodni lehet. Ha még lesz akinek.

---

* A Limes-kör első, 1985. szeptember 20-i bukaresti találkozóján elhangzott vitaindító előadás 1986. májusában lejegyzett és néhány ponton kiegészített változata.

1 Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest, 1982.

2 Fábián Ernő: *A tudatosság fokozatai.* Bukarest, 1983; Bíró Béla: *A tragikum tragédiája.* Bukarest, 1984; Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok.* 1985. (Kézirat)

3 A román *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 1945. augusztus 6-i 176. számában közölt törvénymódosítás értelmében a Radescu-kormány által (baloldali nyomásra) elfogadott törvényből törölték a „kisebbségi" szót. Vö.: *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. (Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal.)* Budapest, 1983, 126. o.

4 1944. okt. 11. és 1945. márc. 11. között.

5 Kacsó Sándor: Jelszó és tartalom. *Romániai Magyar Szó,* 1947. okt. 13.

6 Vö.: Molnár Gusztáv: *Ó, Anglia, Anglia...* Esszé az angol forradalomról. Bukarest, Kriterion Kiadó, 1948, 102. o.

7 A Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi határozata kimondja, hogy az erdélyi magyarság nem kívánja Erdély újabb kettéosztását, ami azt jelentette, hogy – még jóval a békeszerződés előtt – elfogadták Erdély Romániához való tartozását.

8 Márton Áron 1946. pünkösdi szentbeszédének szövegéhez csak ez év (1986) tavaszán jutottam hozzá, és a véletlen úgy hozta, hogy épp május 20-án pünkösd harmadik napján foglaltam bele tavaly őszi előadásom szövegébe (*M. G.*).

Ara-Kovács Attila–Dávid György–Joó Rudolf–*
Kőszegi László–Nagy József–Tóth Károly Antal–*
Vásárhelyi Judit

JELENTÉS A ROMÁNIAI MAGYAR KISEBBSÉG HELYZETÉRŐL[1]

BEVEZETŐ

A romániai magyar kisebbség helyzetének alakulásáról egyre aggasztóbb hírek érkeznek a magyarországi és a nemzetközi közvéleményhez. A mind súlyosabb válsággal küzdő romániai rendszer általában semmibe veszi az emberi jogokat és a politikai szabadságjogokat. Különösen nehéz helyzetbe kerültek az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségek, amelyeket a minden állampolgárt érintő kisemmizettség mellett, még a szélsőségesen nacionalista (egyes elemeiben fajgyűlölő) hatalom diszkriminatív és erőszakosan beolvasztó politikája is sújt. A kormányzat, a részben általa gerjesztett, kisebbségellenes és idegengyűlölő indulatokat **divide et impera** eszközként használja a románok és nem románok megértésének akadályozására, és ezzel anakronisztikus uralma meghosszabbítására.

Romániában – az 1980-as évektől mind nyíltabb eszközökkel – **kulturális népirtás** folyik, amelynek első számú célpontja a több mint kétmilliós, főleg Erdélyben élő magyar népcsoport. Egy nép nyelvének, kultúrájának, történelmi hagyományainak erőszakos kisajátítása, tagjai másodosztályú állampolgárokká süllyesztése, alapvető emberi – egyéni és kollektív – jogokat sért. A romániai magyar kisebbség ügyében magától értetődően fokozott a magyarországi érzékenység és felelősség, hiszen a határ két oldalán élők ugyanahhoz a nemzethez tartoznak; közösek történelmi hagyományaik és művelődési értékeik; a rokoni, baráti kapcsolatok természetes szálai fűzik őket össze.

E tanulmány szerzőinek sem közömbös, ha a magyarokat (vagy más nemzetiségűeket) bárhol diszkrimináció éri, ha a magyar (vagy más) kultúra szellemi és tárgyi értékeit a megsemmisítés fenyegeti. Ezért tartják kötelességüknek a tájékoztatást és figyelemfelhívást, különösen itt, Közép- és Kelet-Európában, ahol a politikai határok valójában sehol sem esnek egybe az etnikai határokkal, és ahol a kisebbségek elnyomása – magyar–román viszonylatban is – oly sokszor volt tragikus összeütközések forrása. A mai román állam magyarellenes politikája (többek között) olyan feszültségeket teremt az országon belül és a kétoldalú kapcsolatokban, amelyek beláthatatlan károkat okozhatnak mindkét

nép érdekeinek. Más politikai és etnikai problémákhoz kapcsolódva egy, a tágabb térségre és az egész kontinensre kisugárzó konfliktus tartós forrásává válhatnak. A helyzet rosszabbodásának megelőzése így nemcsak az etnikai létében megtámadott kisebbség érdeke, nemcsak romániai, illetve magyarországi ügy, hanem széles nemzetközi érdekű feladat.

A *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről* a hazai és nemzetközi közvélemény objektív tájékoztatását kívánja szolgálni a tárgyban. Összeállítóit elsősorban a mindenkit megillető demokratikus jogok, a népek és kultúrák egyenlősége, a nemzetek és nemzeti kisebbségek önrendelkezése iránti elkötelezettség vezérli. Ebben a felfogásban a kisebbségi kérdés: az **emberek problémája.** A 20. század végéhez méltó megoldását mindenekelőtt a határok spiritualizálása, politikai elválasztó jellegük oldása, és az érintett egyének, közösségek számára a szabadságjogok maradéktalan biztosítása jelentené. Napjainkban különösen elfogadhatatlan az a jelenség, hogy önkényesen az állam határozza meg területi terjeszkedéssel szerzett polgárai nyelvét, kultúráját, etnikai azonosságát.

A szerzők véleménye szerint a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezése végső soron azokban a történelmi–társadalmi folyamatokban rejlik, amelyek valóságos politikai tartalmat adnak a népek önrendelkezése, egyenjogúsága és szuverenitása elveinek és hozzájárulnak a nemzeteket megosztó államhatárok lebontásához. A kielégítő megoldás keresése szorosan kapcsolódik a több közép- és kelet-európai országban felerősödő demokratizálódási törekvésekhez, és ahhoz a növekvő nemzeti emancipációs igényhez, amelynek az itt élő népek nemzetközi színtéren is mindinkább hangot adnak.

A szerzők: különféle társadalomtudományi ágakat képviselő erdélyi származású és magyarországi kutatók, közírók törekvése egy, a legújabb adatokra épülő, rövid, valóságfeltáró tanulmány összeállítása volt. A *Jelentés* célja tehát nem a romániai magyarság helyzetének részletes történelmi és átfogó mai monografikus bemutatása. (Ilyen jellegű és módszerű magyar- és idegen nyelvű munkák már korábban készültek, illetve készülnek. Lásd a bibliográfiát.) A jelen tanulmány a magyar kisebbségre vonatkozó alapvető tények rögzítésén túl, **elsősorban a vele kapcsolatos legújabb fejlemények összegzésére vállalkozik.**

A pontos és hiteles mai helyzetkép megalkotását rendkívül megnehezítette a megbízható források szűkös volta. A romániai magyarokról alig állnak rendelkezésre hivatalos statisztikai adatok; a meglévők pedig vagy hamisak, vagy szándékosan elszigeteltek, és csak igen korlátozottan alkalmasak az időbeni és egyéb viszonylatú összehasonlításra. Romániában a tényfeltáró empirikus szociológiai kutatásokat – nemcsak a kisebbségre vonatkozóan – napjainkra, kevés kivétellel – megszüntették. A sajtóban még korábban megjelent néhány adat a nemzetiségi iskolákról, kulturális intézményekről stb., az utóbbi években azonban már ezek is „államtitok"-nak minősülnek. Ebben a helyzetben szükséges, hogy a magyarországi elemzések, becslések, valamint az európai szaksajtó és tömegtájékoztatás közleményei mellett, olyan, kisebbséghez tartozó személyek közlé-

seire, munkáira is támaszkodjunk, akik érthető módon nem kívánják magukat forrásként megnevezni.

Az említett okokból néhol nem tudunk olyan pontosságú adatokkal szolgálni, amelyet a nemzetközi követelményekhez szokott olvasó joggal elvárna, néhol pedig az adatközlők védelmében kell eltekintenünk a dokumentációtól és forrásmegjelöléstől. Olyan népcsoportról készítettünk jelentést, amelyet korlátoznak tényleges múltja és valóságos jelene megismerésében, és – a homogenizálás jegyében – kétségbe vonják jogát a jövőhöz.

I. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS HELYETT

Aligha lehetséges néhány mondatban összefoglalni, néhány sorban világossá tenni a magyar–román viszonyt Erdély kérdésében. Lehetetlen ilyen áttekintést adni, mert a magyar–román kapcsolatok átfogó, sokrétű és történelmileg meghatározott rendszert alkotnak, amelyben célszerű különbséget tenni például a két állam (és a pártok), valamint a nemzetek – magyarok és románok – előítéletektől sem mentes, viszonya között. Bármilyen történelmi-, gazdasági-, társadalmi-, ideológiai problémák fonódnak is össze azonban a két nemzet együttélésében, bizonyos, hogy Erdély évszázadok óta kifejezője ennek a bonyolult kapcsolatrendszernek. Nem lehet kétségünk afelől sem, hogy az erdélyi kérdés nem csupán a magyarokat és románokat érinti, hanem európai összefüggésekbe is beleépül, vagyis tágabb környezetét is befolyásolja.

Az Erdély körüli vita érthetően a történelemben „élhető" meg a legtisztábban. Ezért kíséri olyan élénk érdeklődés mindig, ha a két ország történészei Erdélyről nyilatkoznak. Többek között e tény helyezte a közelmúltban Budapesten megjelent *Erdély történetét* is egyszeriben az érdeklődés középpontjába. De miként a kötetek vitája és (például hivatalos romániai) fogadtatása is megmutatta, a történelmi érvek sohasem önmagukban valók; szinte igazságtartalmuktól függetlenül transzformálhatók a mindennapi politikai gyakorlat igényei szerint. A történelmi tények elhallgatása, öncélú csoportosítgatása – történjék bármelyik nemzet részéről is – valami általánosabbat bizonyít. Egyfajta – társadalomtörténetileg magyarázható – beidegződést tár elénk, amelyben a tények (pl. az etnogenézis, ki mikor uralta a területet stb.) egyszeriben a kölcsönös vádaskodás eszközévé lesznek.

Jelentésünk tájékoztatásként, csupán néhány történeti vonatkozást kíván itt bevezetőben fölemlíteni, tudván, hogy a történeti tények elsősorban a szaktudósok elemzését igénylik, ám Erdély – és hozzá kapcsolódva a romániai magyarság – ügye, jelenlegi állapotában nem a történetírás eszközeivel írható le a legpontosabban.

Az európai államok többségében a politikai határok sem a múltban, sem a jelenben nem estek és nem esnek egybe az etnikai határokkal; eltéréseik hozzák

létre a nemzeti, nyelvi, etnikai és más kisebbségeket. Közép-Európa keleti felén nagyszámú, egymással többé-kevésbé széles felületen érintkező etnikum él államhatárokon átnyúló közösségekben, a nemzeti öntudat különböző fokán. A nemzeti fejlődés társadalmi alapjai is népenként, nemegyszer lényegesen eltérő jellegzetességeket mutatnak.

Ebben a régióban különösen élesen vetődött és vetődik fel az „államnemzet" és „kultúrnemzet" antagonizmusa, amely esetenként országokon belüli feszültségeket, nemzetek és államok közötti konfliktusokat is okoz. Ezek történelmi súlyát csak növelte a nagyhatalmi érdekek által diktált, első és második világháború utáni területi rendezés, amely egyes nemzetek önrendelkezési jogát figyelmen kívül hagyta. Az államnemzet–kultúrnemzet problémája a magyarok szempontjából különleges jelentőségű, mivel Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, az első világháború utáni területi változásokkal, magyar etnikumú népességének egyharmadát elveszítette. A 20. századi Európa közel hét évtizedes politikai-néprajzi ténye, hogy a magyar nemzet egyharmada Magyarország határain kívül, zömmel a szomszédos országokban, kisebbségi helyzetben él.

Az első világháború utáni határmegvonással a történelmi Magyarországból Románia kapta a legnagyobb területet; ez a történelmi Erdély, a Bánság (Bánát) és a Partium (Máramaros, Szatmárvidék és a Körösvidék) régióit foglalja magába. (Ezt a tájegység-együttest nevezzük továbbiakban **Erdélynek**, a fogalom ma elterjedtebb, kitágított értelmében.) Az 1920 után, a trianoni szerződéssel Romániának ítélt terület a középkori Magyar Királyság része volt. A török hódítás és a magyar állam részekre szakadása után a 16–17. században különálló fejedelemségként létezett, viszonylag laza függésben az Oszmán Birodalomtól, és mindig elismerve a magyar Szent Korona országainak egységét. A török uralom alóli felszabadulás után Erdély, mint fejedelemség csatlakozott a Magyar Királysághoz. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, megteremtvén a modern nemzeti államot, kimondta Magyarország és Erdély unióját, de ez csak 1867 után valósult meg és maradt fenn az első világháború végéig.

Erdély közel egy évezrede különféle népek: magyarok, románok, szászok, és más nemzetiségűek közös hazája. Sorsa összefonódik a magyar, a román és a német múlttal, ugyanakkor sajátos, önálló történelmi útja valamennyi itt élő nép kultúrájában és nemzeti tudatában mély nyomokat hagyott. Az együttélés és egymásrahatás pozitív tényei mellett az itt élő népek kapcsolatát, történelmileg változó erejű konfliktusok és ellentétek is terhelték.

Az erdélyi és az Erdélyen túlmutató magyar–román viszony rendezése, illetve végső kimenetele szempontjából véleményünk szerint teljesen közömbös, hogy a magyarok a sumérok utódai, vagy a „szkíták" (szittyák) leszármazottai-e, és a másik oldalon a románok első ismert ősei a trák–géta–dák törzsek valamelyike, vagy Traianus légióinak katonái voltak. Azt is fölösleges firtatni, hogy melyikük ősatyái jelentek meg először Erdély földjén.

Sokkal fontosabb megvizsgálni, hogy **milyen állapotban** érte őket a (felvilágosodás, majd a romantika, illetve – gazdaságilag – a tőkés fejlődés csírái formájában megjelenő és érvényesülő) **nemzeti ébredés**, a modern nemzetté válás kora.

A magyar történészeknek tárgyilagosan el kell ismerniük, hogy ez a kb. a 18. század utolsó harmadában beköszöntő időszak a magyarságot találta viszonylag előnyösebb helyzetben Erdélyben is. Még akkor is így volt ez, ha a török hódoltság korában (és persze már előbb is) mérhetetlen károkat, emberi és kulturális pusztulást kellett elszenvednie a magyar etnikumnak és viszonylagos hátrányba került Európa szerencsésebb régióival szemben. De államisága maradványait, intézményrendszerének részelemeit megőrizte és megmaradt „államalkotó" nemessége is.

A magyarországi nem-magyar népek elitjének ezekkel való azonosulása kezdetben ösztönösen, minden kényszer nélkül valósult meg. Az önkéntes asszimiláció mindaddig zökkenőmentesen ment végbe, míg a középkori Magyar Királyság hatalmi tekintélyére támaszkodott, illetve később, a 19. században a városiasodás–iparosodás spontán erői táplálták. (Erőszakos asszimilációs politikáról Magyarországon csak a 19. század végétől van értelme beszélni. A 19. századvég –20. századelő kisebbségekkel szemben elfogult, szűkkeblű magyar kormányzati politikája felelősségét nem csökkentjük, amikor egy másik történelmi tényt is hangsúlyozunk. Az Osztrák–Magyar Monarchia **liberális állam volt**: pártpluralizmus, sajtószabadság, a testületi és egyházi, gazdasági és kulturális autonómiák fejlett hálózata jellemezte, amely lehetőségekkel a nemzetiségiek is széleskörűen éltek. Ezért jogállásuk és tényleges helyzetük semmilyen tekintetben nem hasonlítható a 20. század későbbi nacionalista diktatúráiban, totalitárius rendszereiben élő kisebbségek helyzetéhez.)

Erdélyben ugyanazok a történelmi tendenciák érvényesültek, mint a Magyar Királyság egyéb részeiben, azzal (a magyar és román nemzettudat szempontjából) nem elhanyagolható különbséggel, hogy a középkori magyar állam intézményei – még 1437-ből származó (feudális) alkotmánya, a „három nemzet" és a „négy (bevett) vallás" szövetsége – 1848-ig úgyszólván érintetlenül megmaradt. Közöttük hiába keressük a 18. század közepéig vitathatatlanul Erdély legszámosabb népévé váló románság képviselőit. Ez érthetően rendkívül sérelmes helyzet az ekkortájt kibontakozó erdélyi román értelmiségi mozgalom számára. Az erdélyi belső hatalmi–politikai–ideológiai (vallási) viszonyok erősen magyar és protestáns karakterét fellazítani igyekvő katolikus Habsburg Monarchia számára viszont mindez kényelmes manőverezési lehetőséget biztosított. A románság egy részének katolizálása, a **vallási unió**, a görög-katolikus (unitus) egyház létrehozása és az a kilátásba helyezett **lehetőség**, hogy az áttérteket – elvileg – ugyanazok a jogok illetik meg, mint a római katolikus egyház papjait és híveit, erős és bármikor bevethető politikai fegyver birtokába juttatta Bécset. Ugyanakkor a katolikus iskolák látogatása óriási lehetőséget nyújtott az erdélyi

románságnak, hogy a korábbi évszázadok során a magyar vármegyei nemességbe olvadó (és így a románság számára elvesző) vezető rétege helyett egy olyan papi és kisnemesi eredetű értelmiséget fejlesszen ki magából, mely képes arra, hogy külön **nemzetiségi tudatát** a kor színvonalán megfogalmazza.

Minthogy pedig helyzete igen előnytelen (hiszen csupán egy zárt, s jóval korábban kialakult rendi keret tágítása-feszegetése révén érhette el célját: az erdélyi feudális alkotmány sáncai közé való befogadtatást), ekkor kialakuló érvrendszere (a dáko-román őshonosság tana) sem igen lehetett más, mint amilyen: rendi és sérelmi jellegű gondolati képződmény. A valóban hátrányos állapotokat (főként a saját – egyenrangú – nemesség csaknem teljes hiányát, illetve fokozatos beolvadását) nem a hatalmi és presztízs-szempontok szerint történt természetes asszimilációval és integrálódással magyarázta, hanem **csakis** és **kizárólag** hódítás és jogfosztás útján tudta elképzelni.

És ezen a ponton jelenik meg az az érzelmi és kompenzatív attitűd, amely e teóriát keletkezésekor azonnal beburkolja, mielőtt valóságtartalmának objektív, tudományos vizsgálatára bármiféle esély nyílna. Mindez egyben a dogmává és tabuvá válás első lépését is jelenti e nemzeti ideológiai elem növekedésének napjainkig tartó útján.

Történelmi érvek és ellenérvek sorjázása helyett fel kell tennünk a kérdést, hogy a mai közép- és kelet-európai társadalmi-, politikai- és gazdasági válság talaján, a népi kapcsolatok szintjén is veszélyesen elmérgesedő magyar–román viszonyban, hol kereshetjük a kibontakozás útját. Tudatosítani kellene mindkét nép legjobbjaiban, hogy sokkal több történeti körülmény (adottságok, érdekek, távlatok) szól megbékélésük, mint folytonos acsarkodásuk mellett. És nem utolsósorban: nem egy fatális, megfordíthatatlan folyamatról van szó. Ellenséges népek, nemzetek kibékülésére akár a közelmúlt Nyugat-Európája is jó példákat kínál. Gondoljunk csak a francia–német viszony normalizálódására! De ehhez tudomásul kellene venni minden felelősen gondolkozó magyarnak és románnak, hogy ez nem megy kölcsönös (és összehangolt) erőfeszítések és kivált nagy türelem, kölcsönös tolerancia nélkül.

Teendő akad tehát bőven, és a „hídnak" egyszer mégiscsak fel kell épülnie. A híd pillérei pedig csakis az egészséges és erős, az egyetemes emberi értékekben gyökerező **román**, illetve magyarországi és romániai **magyar** identitásra építhetők.

II. A KISEBBSÉG LÉTSZÁMÁNAK, TERÜLETI TAGOLÓDÁSÁNAK ÉS TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉSÉNEK ALAPJELLEMZŐI

Az 1980. évi népszámlálás Magyarországon 10 710 000 lakost mutatott ki, amelyből a statisztikák, felmérések és becslések adatai szerint 250 000–500 000 fő volt a nem magyarok (a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozók) száma.

A környező államok legutóbbi, az 1970–80-as évek fordulóján lezajlott népszámlálásai (zárójelben kiegészítve ezek adatait a becslésekkel) Csehszlovákiában 630 000 (700 000), a Szovjetunióban 171 000 (200 000), Romániában 1 671 000 (2,1–2,2 millió), Jugoszláviában 420 000 (460 000), Ausztriában 50 000 főre teszik a magyar nemzetiségű vagy anyanyelvű személyek számát. (Az ausztriai adat az őrvidéki (burgenlandi) autochton magyar lakosságot és az ausztriai magyar diaszpórát is magában foglalja.) Különböző ismérveken alapuló becslések szerint a nyugati (főként észak-amerikai és nyugat-európai) szórványmagyarság száma 1–1,5 millió fő között van. Európában és azon kívül kevés etnikumot jellemez hasonló földrajzi–politikai megosztottság. E sajátosság miatt a kisebbségi kérdés a magyar nemzet és Magyarország számára az egyik alapvető társadalmi, kulturális és politikai probléma.

A romániai magyarág ma számbeli súlyában és kulturális fejlettségében a magyar állam határain kívül élő legjelentősebb magyar népcsoport. Létszámát tekintve Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége, és ez önmagában is meghatározza helyzete alakulása politikai súlyát.

A romániai magyarok egy olyan soknemzetiségű állam polgárai, amely különböző történelmi utakat bejárt, eltérő kulturális, civilizációs jellemzőkkel rendelkező tájegységeket foglal magába. Erdély a társadalmi-civilizációs viszonyok szempontjából a legfejlettebb, hagyományaiban inkább Közép- és Nyugat-Európához kötődő, az etnikai megoszlás tekintetében a legváltozatosabb nagytáj. A történelmi különbség nemcsak és nem is elsősorban statisztikai mutatókban fejeződik ki, hanem sokkal inkább az egyes régiók és közösségek politikai-jogi kultúrájának, értékrendjének, életmódjának versengő-ütköző eltéréseiben. A mai hivatalos politika a kisebbségeket és az erdélyi románokat is hátrányosan érintő „egységes román nemzeti állam" eszméjével, homogenizáló és alsó szinten nivelláló gyakorlatával igyekszik feledtetni a történelmi és civilizációs sokféleség tényét.

Románia területén a legutolsó, 1977. évi népszámlálás 21 559 910 lakost talált, ebből nem román 2 352 419, az összlakosság 10,9 %-a volt. Az ország népességének etnikai megoszlása a népszámlálások **hivatalos** adatai szerint 1948–1977 között a következőképpen alakult: 1. táblázat

A magyar nyelvű népesség száma az első világháború után Romániához került területen az 1910-es magyar népszámlálás szerint 1 660 000 fő volt. A magyarok létszáma az első és második világháborút követően, főként az áttelepülések miatt jelentősen csökkent. Az áttelepülés az 1945 utáni évtizedekben is – csekély számban – folytatódott, nagyobb méreteket ismét az 1980-as évektől kezdett ölteni. A magyarság számának 1948–56 közötti jelentős (10 %-os) növekedése a következő két évtizedben a statisztika szerint megtorpant, holott az össznépesség növekedése továbbra is gyors ütemű és a természetes szaporulat a magyarok körében ugyancsak viszonylag magas (a székelyföldi területeken pl. meghaladja az országos átlagot, másutt a közepes érték körül mozog, csak két

1. táblázat

Románia népességének etnikai megoszlása a népszámlálások szerint 1948–1977

Népesség	1948	1956		1966		1977	
	anya-nyelv szerint	anya-nyelv szerint	nemze-tiség szerint	anya-nyelv szerint	nemze-tiség szerint	nemze-tiség* szerint	nemzetiség és anya-nyelv** szerint
	Szám szerint (ezer fő)						
Román	13 598	15 081	14 996	16 771	16 747	19 004	19 207
Magyar	1 500	1 654	1 588	1 652	1 620	1 707	1 671
Német	344	395	383	388	383	359	332
Zsidó/ jiddis	139	34	146	5	43	26	25
Cigány	–	67	104	49	64	230	76
Egyéb	292	258	270	238	246	233	248 ***
Összesen	15 873	17 498	17 489	19 103	19 103	21 559	21 559
	Százalék szerint						
Román	85,7	86,2	85,7	87,8	87,7	88,1	89,1
Magyar	9,4	9,5	9,1	8,6	8,5	7,9	7,8
Német	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0	1,7	1,5
Zsidó/ jiddis	0,9	0,2	0,8	x	0,2	0,1	0,1
Cigány	–	0,4	0,6	0,3	0,3	1,1	0,4
Egyéb	1,8	1,5	1,6	1,3	1,3	1,1	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A népszámlálás előzetes eredményei alapján

** A népszámlálás végleges eredményei alapján

Forrás: Román statisztikai adatok alapján közli *Erdély története.* Budapest, 1986. 1766. o.

*** Ebből 44 875 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű".

megyében: Biharban és Temesben stagnál). A tényleges létszámemelkedés azonban elsikkad az 1966-os és 77-es népszámlálások adatai közt; sem a román lakosságba való beolvadás, sem a kivándorlás nem magyarázza a jelzett számalakulást, így inkább a népességösszeírás torzítására kell gyanakodnunk.

Az 1956-os népszámlálás közöl **utoljára** településekre vonatkozó (községsoros) nemzetiségi adatokat, ezért a magyarság területi elhelyezkedésének térképen való ábrázolásánál is csak ezt az adatközlést tudtuk felhasználni. Következésképp a térkép a 30 évvel ezelőtti állapotot mutatja. Azóta főként a városok nemzetiségi megoszlása változott meg lényegesen. 1977 óta Romániában nem került sor újabb általános népszámlálásra; az államelnök 1987 decemberében egy pártkonferencián csupán azt jelentette be, hogy az ország lakóinak száma elérte a 23 millió főt. A természetes népmozgás említett irányait, és a vallási megoszlás erdélyi etnikai jellemzőit figyelembe véve, **a romániai magyar nemzetiség valóságos száma napjainkban, óvatos becslés szerint 2,1–2,2 millió fő között mozog,** vagyis Románia össznépességének 9,5 %-a.

A magyar nemzetiség túlnyomó többsége a trianoni szerződéssel Romániának ítélt területen (a tágabb értelemben vett Erdélyben) él, ezen a tájegységen kívül a moldvai Bákó megyének és Bukarestnek van jelentősebb magyar lakossága.

A moldvai autochton magyar népességet „csángóknak" is nevezik. Az erdélyi székelyektől különvált magyar néprajzi csoport évszázadok óta a magyar állam határain kívül, a Kárpátoktól keletre, román környezetben él. Történelmi és földrajzi okokból ezt a romániai magyar táji csoportot veszélyezteti legerősebben az erőszakos asszimilálálás politikája. A román állam teljesen elszigeteli őket a külvilágtól; magyar nyelvű iskoláik nincsenek, és (ha a második világháború utáni rövid – néhány éves – időszaktól eltekintünk) a múltban sem lehettek.

A moldvai magyarok vallásukhoz ragaszkodó katolikusok a román görögkeleti ortodox környezetben. A középkortól napjainkig elsősorban a vallás biztosította identitásuk fennmaradását, de paradox módon ugyanakkor magyarul nem tudó papjaik is okozták egy részük magyar anyanyelvének elvesztését. A Vatikán az 1600-as évektől küldött a nép nyelvén nem, vagy nem jól beszélő szerzeteseket, papokat Moldvába a magyarlakta településekre. A román királyság létrejötte és a nacionalizmus előtérbe kerülése következtében a múlt század második felétől egyre nehezebbé vált a csángók helyzete; templomaikban hivatalosan az állam nyelve – a román – vált a prédikáció és az ima nyelvévé. A moldvai magyarok erőszakos beolvasztása mintegy előjátéka volt az első világháború után megnagyobbodott Románia – rövid megszakításokkal folyamatos, az 1980-as évektől egyre durvábbá váló – kisebbségellenes politikájának. A moldvai katolikusok csaknem mind magyar származásúak; számuk jóval meghaladja a százezer főt. Közülük a magyar anyanyelvűek száma – ők tekinthetők etnikailag magyaroknak – 70–80 000 fő körül mozog.

Romániában a népesség felekezet szerinti megoszlása jelentős mértékben egybeesik a nemzetiségi tagolódással. A magyarok főként római katolikusok és reformátusok, valamint más (pl. unitárius) protestáns felekezetekhez tartoznak. A vallásfelekezetek becsült adatai közel állnak a 2. táblázat természetes szaporulat alapján végzett becsléseihez, így megerősítik azokat.

2. táblázat

A magyarok becsült lélekszáma Romániában és Erdélyben 1977, 1987.

Tájegység	Népszámlálás 1977	Becslés 1977	Becslés 1987
Erdély	1 651 000	1 850 000	2 030 000
Bákó megyei csángók	4 000	80 000	70 000
Bukarest	8 000	100 000	100 000
Románia egyéb részei	8 000	?	?
Összesen:	1 671 000	2 030 000	2 200 000

3. táblázat

A romániai magyarok száma a vallásfelekezetek becsült adatai alapján, 1987

Vallásfelekezetek	Hívek száma
Római katolikus	950 000
Magyar anyanyelvű római katolikusok az Iaşi egyházmegyében (csángók)	70 000
Magyar anyanyelvű római katolikusok a bukaresti egyházmegye területén	30 000
Református	800 000
Unitárius	80 000
Magyar evangélikus	30 000
Egyéb protestáns felekezetűek	90 000
Felekezeti nyilvántartáson kívüli egykori görögkatolikusok	80 000
Összesen:	2 130 000

Az 1977-es népszámlálás szerint Erdély összlakosságának 22 %-át alkotják magyarok; rajtuk kívül még németek (szászok, svábok), délszlávok, szlovákok, ukránok, zsidók és cigányok lakják kisebbségként, jelentősebb számban ezt a régiót; a nem-román népesség együttes aránya a hivatalos statisztika szerint az összlakosság 27 %-a.

4. táblázat

Erdély népességének etnikai megoszlása a népszámlálások szerint, 1948–1977

Népesség	1948	1956		1966		1977
	anyanyelv szerint	anyanyelv szerint	nemzetiség szerint	anyanyelv szerint	nemzetiség szerint	nemzetiség és anyanyelv szerint
	Szám szerint (ezer fő)					
Román	3752	4081	4052	4570	4559	5321
Magyar	1482	1616	1559	1626	1597	1651
Német	332	373	368	374	372	323
Zsidó/jiddis	30	10	44	1	14	8
Cigány	–	38	78	32	49	44
Egyéb	165	114	131	117	129	153*
Összesen:	5761	6232	6232	6720	6720	7500
	Százalék szerint					
Román	65,1	65,5	65,0	68,0	67,9	70,9
Magyar	25,7	25,9	25,0	24,2	23,8	22,0
Német	5,8	6,0	5,9	5,6	5,5	4,3
Zsidó/jiddis	0,5	0,2	0,7	x	0,2	0,1
Cigány	–	0,6	1,3	0,5	0,7	0,6
Egyéb	2,9	1,8	2,1	1,7	1,9	2,1
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Ebből 34 059 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű".

Forrás: román statisztikai adatok alapján közli *Erdély története.* Budapest, 1986. 1 1767. o.

A magyarok becsült arányszáma Erdély össznépességében ma meghaladja a 24 %-ot. A magyar nemzetiségűek nagyobb tömbben a Székelyföldön laknak (közel 500 helységet; e tájegység földrajzi kiterjedése nagyjából egybeesik az 1952-ben létrejött, később megszüntetett Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási területével). A magyar kisebbség számára hátrányos új közigazgatási határmegvonás, valamint a folyamatos és tömeges román betelepülés ellenére két székelyföldi megye: Hargita és Kovászna népességében a magyarok aránya ma is meghaladja a 80, illetve a 70 százalékot, Maros megyéé valamivel 50 százalék alatt van. Jelentős magyarlakta körzetek vannak még a magyar határ mentén, első-

sorban Románia északnyugati területén, Szatmár, Bihar, Kolozs és Szilágy megyében.

A mai romániai rendszerben, amelyet az élet minden területére kiterjedő függőség és túlközpontosítottság jellemez, a magyar kisebbség viszonylag kompakt településmódja ellenére nem rendelkezik semmilyen gazdasági és társadalmi autonómiával. Az önkormányzat, önigazgatás anyagi alapjait és politikai feltételeit az 1940/50-es évek fordulóján teljesen felszámolták, az 1970-es évek végétől a gazdaságirányításban ténylegesen a hadikommunizmus módszereit kezdték alkalmazni, az utóbbi években még a falvak háztáji gazdaságainak termelését is tervkötelezetté tették. 1981 decemberében rendkívül szigorú „munkafegyelmi dekrétumot" bocsátottak ki, 1985 januárjában az „életfontosságúnak" minősített ipari üzemekben közvetlen katonai irányítást vezettek be.

Ebben a környezetben a gazdasági egységeknek (vállalatoknak, termelőszövetkezeteknek) semmilyen helyi célokat követő önállóságuk nincs a fejlesztés, nyereségfelhasználás terén. Szigorú vertikális függőségben vannak a többnyire földrajzilag is távollevő döntéshozatali központtól, amely a gazdálkodó egységek közötti kapcsolatokat közvetlen adminisztratív előírásokkal szabályozza. A központi tervutasításos rendszer, az ipartelepítési politikával kiegészítve alkalmas eszköznek bizonyul arra, hogy a magyarlakta területek közötti szorosabb együttműködést, integrációt akadályozza, de ugyanebbe az irányba hat az országon belüli, egyéni és társadalmi szintű, közlekedési és kommunikációs lehetőségek folyamatos szűkülése, néhány téren teljes ellehetetlenülése is.

A romániai magyarság területi és társadalmi tagoltságának fontos jellemzője, hogy jelentős részük már 1945 előtt is városlakó volt; az erdélyi városokban a németekkel és a zsidókkal együtt a lakosság túlnyomó többségét alkotta. Napjainkra elsősorban a kompakt etnikai tömböket céltudatosan lazító állami ipartelepítés és a központi szakember-„kihelyezési" politika eredményeként lényegesen megváltozott az erdélyi városok: Kolozsvár, Temesvár, Nagyvárad, Brassó, Marosvásárhely lakosságának etnikai összetétele.

Mivel Románia állampolgárai számára a gyakorlatban nem biztosítja a szabad lakóhely- és munkahelyválasztás jogát, a kisebbség védtelen az egységét, hagyományos településmódját erőszakosan bomlasztó kormányzati politikával szemben. Ennek a törekvésnek történelmi hagyományai az első világháború utáni jelentős román területnagyobbodásig nyúlnak vissza, de elemeikben már fellelhetők a 19. századvég–20. századelő román belpolitikájában is.

Az 1940-es évek végétől egyre erősödött, 1975-től radikálisan felgyorsult a betelepülés a románlakta – elsősorban az 1920 előtti román királyságí (moldvai, havasalföldi) – területekről az erdélyi városokba, ipari központokba. Azok a román értelmiségiek, akik készek a zömében magyarok által lakott területekre beköltözni, rejtett javadalmazásban részesülnek; joguk van az illetékes minisztériumoktól 15 000–30 000 lei úgynevezett letelepedési segélyt kérni. Más társadalmi rétegek betelepülését egyéb gazdasági előnyök biztosításával szorgalmaz-

5. táblázat

Erdély nyolc nagyvárosának etnikai megoszlása magyarok és nem magyarok szerint, 1956–1977

	A lakosság száma	Ebből: magyar	A lakosság száma	Ebből: magyar	A lakosság száma	Ebből: magyar
	1956		1966		1977	
Arad	106 460	31 850	126 000	31 000	171 110	34 300
Brassó	123 834	22 742	163 345	27 800	257 150	34 000
Kolozsvár	154 723	74 155	185 663	76 000	262 421	85 400
Marosvásárhely	65 194	48 077	86 464	60 200	130 051	81 800
Nagybánya	35 920	15 322	64 535	20 600	100 992	25 300
Nagyvárad	98 450	58 424	122 534	63 000	171 258	75 700
Szatmárnémeti	52 096	31 204	69 763	34 500	103 612	47 600
Temesvár	142 257	29 968	174 243	31 000	268 785	36 200
Összesen:	778 934	311 742	992 547	344 100	1465 379	420 300
	Százalék szerint					
Arad		30,0		24,6		20,0
Brassó		18,3		17,0		13,2
Kolozsvár		47,3		41,4		32,5
Marosvásárhely		73,8		69,6		62,9
Nagybánya		42,6		31,9		25,0
Nagyvárad		59,1		51,4		44,2
Szatmárnémeti		59,9		49,4		45,9
Temesvár		21,1		17,8		13,5
Összesen:		40,0		34,8		28,7

Forrás: 1956., 1966., 1977. évi népszámlálás.

zák. Párhuzamosan, az erdélyi magyar értelmiségieket, szakembereket iskoláik befejezése után, túlnyomó többségükben kötelezően szülőföldjüktől távol, tisztán románok által lakott területekre irányítják. Erre a szigorúan központosított álláselosztási rendszer a hatóságoknak tág lehetőségeket biztosít. Következtében magyar orvos, tanár, agronómus stb. egyre kisebb számban kerül a magyar közösség által lakott területekre. Ez a tény nemcsak egy nemzetiség kohéziójának mesterséges eszközökkel való megbontását jelenti, hanem alapvető egyéni, személyiségi jogokat is sért. Így nem lehet másnak, mint embertelennek, a gyó-

gyítómunka elemi etikájával szembenállónak nevezni azt a kormányzati döntést, amely a románul nem, vagy csak gyengén tudó emberek többségét mindinkább megfosztja az anyanyelvüket értő és beszélő orvosoktól, ápolószemélyzettől. A példák sorát lehetne még idézni arra, hogy a gyors ütemű, masszív betelepítés, a belső kolonizáció, hogyan növeli a kisebbséghez tartozók emberi kiszolgáltatottságát a foglalkoztatás, a pedagógia, a szociális gondoskodás stb. terén.

A tapasztalatok szerint a hatóságok a beruházások földrajzi elosztását, munkahelyek létesítését vagy megszüntetését, a munkahelyi felvételeknél érvényesített numerus clausust, a magyarok számára „zárt városok" kijelölését, a letelepedési engedélyekkel, a lakásépítésekkel és lakáskiutalásokkal való célirányos politikát, valamint a „körzetesítést": egyes települések kiemelt fejlesztését, mások visszaszorítását egyaránt felhasználják az erdélyi kistájak és városok nemzetiségi jellegének radikális átalakítására. Így kívánják egyrészt mindenütt biztosítani a román többséget, másrészt a magyar nemzetiség (főként az értelmiség) szétszórását; falura, illetve távoli nem magyarlakta területekre irányítását. Ennek a politikának következményeként a magyarság földrajzi és társadalmi értelemben is mindinkább a perifériára szorul.

A román kormányzat 1988 elején Európában példa nélkül álló „településszisztematizálási" programot hirdetett meg. A tervek szerint mintegy nyolcezer falut számolnak fel erőszakkal „a mezőgazdaság korszerűsítése", és „agrár-ipari komplexumok" létrehozása címén. A hatalom a gyenge mezőgazdasági teljesítmények okaként nem az ésszerűtlen gazdasági rendszert, hanem a kevés megművelhető földterületet jelölte meg, és a termőterület növelést a „perspektíva nélküli települések" tömeges lerombolásával kívánja elérni. A falvak számának radikális csökkentése, a népesség új, blokkszerűen kialakított településközpontokba való összpontosítása valamennyi érintett számára – nemzetiségi különbség nélkül – alapvető emberi jogokat sért; helyi közösségeket, építészeti értékeket, műemlékeket rombol szét. A magyarok, németek (erdélyi szászok és bánsági svábok), délszlávok (szerbek és horvátok), szlovákok, ukránok és más nemzetiségek hagyományos lakóterületének megsemmisítése nem titkoltan emberi és kulturális kohéziójuk erőszakos felbomlasztását célozza. A „falvak szisztematizálásának" barbár elképzelése a hitleri és sztálini önkény óta nem ismert legszélsőségesebb módszereket idézi fel az 1980-as évek végén kontinensünkön. Ha megvalósul, a kisebb nemzetiségek létezésének még az emlékét is felszámolja, de a nagylétszámú erdélyi magyarság történelmi és kulturális azonosságára is jóvátehetetlen csapást mér. Következtében Hargita, Kovászna, Kolozs, Bihar, Maros, Szatmár, Fehér és a többi megye több száz magyar többségű, vagy jelentős magyar lakosságú települése tűnik el a térképről.

Az 1920-ban Romániához került területen élő magyarság lényegében a második világháború végéig teljes rétegzettségű társadalmat alkotott, amely a nagypolgárságtól és az arisztokráciától a proletáriátusig és a parasztságig különféle osztályokat, rétegeket, csoportokat foglalt komplex rendszerbe. Az utóbbi

negyven évben a romániai magyar társadalom kétpólusúvá egyszerűsödött: a zömét kitevő, egyre erőteljesebben pauperizálódó ipari és mezőgazdasági dolgozó tömegek felett egy mindinkább vékonyodó értelmiségi elit réteg helyezkedik el. Ez a változás – amely fő vonalaiban követte az eltömegesedés, alsó szinten nivellálódás általános romániai (és részben kelet-európai) irányzatát – a kisebbség szempontjából külön veszteséggel is járt. Eltűnőben vannak ennek a közösségnek a közép-rétegei, amelyek szerepe a nemzeti identitás megtartásában mindig is jelentős volt. A csonkuló társadalom – többek között – csonkuló nyelvi állapothoz vezetett: megszűnőben van a különféle gazdasági, műszaki, kulturális, politikai, egészségügyi stb. tevékenységhez kapcsolódó, élő magyar szaknyelvi sokféleség; helyébe a kevesek által művelt **irodalmi** nyelv és az egyre több idegen elemet tartalmazó **köznyelv** – fenyegetően elváló irányzatú – dichotómiája lépett.

A romániai lakosság iskolai végzettségének nemzetiség szerinti megoszlásáról utoljára az 1966. évi népszámlálás közölt adatsort. Akkor a magyarok valamivel országos arányszámuk fölött szerepeltek az alacsonyabb iskolai kategóriákban (és ezen belül főként a – részben magyar nyelvű – szakközépiskolákban és az ipari szakiskolákban), arányszámuk alatt voltak viszont képviselve az egyetemet és főiskolát végzettek között. Az értelmiségi kategóriában 1956 óta folyamatos a magyarság részarányának csökkenése, amely az egyetemi felvételeknél érvényesülő diszkriminációval, a felsőfokú anyanyelvi oktatás csaknem teljes felszámolásával és a növekvő számú kivándorlással magyarázható.

Figyelemre méltó még a diplomások lakóhely szerinti megoszlása is. Míg a román lakosság nagyobb hányada él falun, mint a magyaroké és a németeké, a falusi lakosságban az egyetemet végzett románok aránya a saját nemzetiségen belül kisebb, mint a másik két nemzetiségnél. Az erdélyi városokban – a már említett állami szakember-irányítási és kihelyezési politika következtében – fordított a helyzet, vagyis a magyar és német kisebbség értelmisége mélyen számaránya alatt van képviselve.

A kisebbség központilag irányított deklasszálásának része a romániai párt- és közigazgatási szervekben, a gazdaságirányításban és a fegyveres erők vezetésében évtizedek óta folyó, de az 1980-as években radikálisan felgyorsuló káder-csere: a magyar nemzetiségű városi és megyei párttitkároknak, a néptanácsok vezető tisztviselőinek, vállalatigazgatóknak, a katonaság, rendőrség, állambiztonság magyar tisztjeinek felváltása román nemzetiségűekkel. A magyar nyelvű iskolák vezetésének románosítását az 1980-as évek közepén hajtották végre drasztikus gyorsasággal: 1984–87 között a magyar nemzetiségű iskolaigazgatók felét menesztették és helyükbe románt neveztek ki. Magyar nyelvű kulturális intézmények (pl. színházak) élére magyarul nem tudó román nemzetiségűeket állítottak. Ezek az események lényegében kiteljesedései annak az 1950–1960-as évek fordulóján kezdődött irányzatnak, amely például a magyar és román oktatási intézmények egyesítésekor – az egyetemtől az általános iskoláig terje-

dően – azt az általános szabályt követte, hogy az új közös intézmény igazgatója rendszerint a román nemzetiségű, helyettese pedig általában magyar lett.

A gigantomániás, túlfeszített ütemű román gazdasági politika, és annak nyilvánvaló csődje az ország egész lakosságát sújtja, de különösen káros az erdélyi magyar kisebbségre. Az export- és belső piaci nehézségekkel küzdő, mindinkább dezintegrálódó gazdaság gyors ütemben növeli – a Romániában egyébként formálisan törvényellenes – munkanélküliséget. Megbízható források szerint ma Erdélyben 300–400 ezerre tehető a munkanélküliek száma, többségük 18–26 év közötti; körükben igen magas a magyarok számaránya. Az energia-, nyersanyag-, és megrendeléshiány miatt általában csökkent az üzemek termelése, s ennek következtében, az új munkabérszabályozás szerint, a munkások csak fizetésük egy részét kapják meg. A jövedelem-kiesést 1985-ben és 86-ban több vállalatnál prémium-osztással ellensúlyozták, a külön javadalmazásból azonban, diszkriminatív módon, a magyar alkalmazottak nem vagy csak kisebb mértékben részesültek.

Az általános elnyomorodás az erdélyi falvak külső képén is mindjobban meglátszik. Románia még a sztálini típusú agrár-korlátozások korát éli; gyakori az élelmiszertartalékok hatósági elkobzása és egyéb olyan módszerek alkalmazása, amely a piacra termelést még szerény méretekben is korlátozza. A kormányzat ezzel a politikával – többek között – azok elé a gazdasági-emberi kapcsolatok elé emel újabb adminisztratív akadályt, amelyek a magyarlakta vidékek falvai és városai között a múltban természetes módon megvoltak, illetve ma is meglehetnének.

III. POLITIKAI-JOGI RENDSZER, AZ URALKODÓ NEMZETI IDEOLÓGIA ÉS A KISEBBSÉG

A politikai-jogi rendszer alakulása és a kisebbség 1945 után

A Romániában élő magyarok jogi helyzetét alapvetően két tényező határozza meg: az általános jogállapotok, valamint a magyar kisebbség éppen aktuális politikai megítélése, amely az etnikai beolvasztás általános stratégiájába illeszkedik bele.

Romániában a törvény betűje, szelleme és a joggyakorlat között szakadék húzódik. A jogszabályok alkotásában és azok alkalmazásában a Román Kommunista Pártnak van döntő szerepe. Minden kezdeményezés (nemcsak a jogi természetű) általában a párttól indul ki. A törvények zöme a pártfőtitkár által elnökölt Államtanács rendeleteinek – mindig egyhangú – parlamenti jóváhagyásával jön létre. Emellett a Ceausescu-érában törvények helyett mindinkább az elnöki dekrétumok váltak a jogi szabályozás fő eszközeivé.

A törvények és rendeletek – általános megfogalmazásuk következtében – sokféleképpen értelmezhetők a konkrét helyzetekben. Végrehajtási utasításaik gyakran nem nyilvánosak. Mindez a központi és helyi pártszervek számára (melyek vezetői egyszemélyben a közigazgatási szervezetek, a tanácsok irányítói is) széles körű – önkényes – mozgásteret biztosít. A jogszabályok értelmezése és alkalmazásuk módja pártutasítások függvénye, amelyek felülbírálhatják (és alkalmasint felül is bírálják) a jogszbályban betű szerint megfogalmazottakat. Ezért sok esetben formálisan vissza nem vont jogszabályok érvénye szűnik meg a gyakorlatban, vagy ennek fordítottjaként: nem kodifikált irányelveket alkalmaznak. Jelentős szabályozó szerepük van a többnyire szóban közölt titkos utasításoknak, amelyek a jogtalanságok és jogi visszaélések nem dokumentálható forrásai. (Csak közvetve, hatásukban lehet őket kimutatni, például az egyetemekre bejutó magyar és más kisebbséghez tartozó diákok hosszú ideje igen alacsony, és egyre csökkenő számában.)

A joggyakorlatban jelentős szerepet tölt be a rendőrség és az állambiztonsági hatóság, a Securitate is. Az utóbbi utasításai esetenként meghatározóak egy adminisztratív döntés, vagy bírósági itélet megszületésében, különösen, ha az ügynek politikai jelentőséget tulajdonítanak.

Mindebből következik, hogy a tételes jogi vizsgálatok nem sokat árulnak el a romániai tényleges joggyakorlatról, és a valóságos jogi viszonyokról. A belőlük levonható következtetések mindenekelőtt történelmi szempontból figyelemreméltóak: általuk nyomon követhetjük azt a visszafejlődési irányzatot, amely az 1945–47 közötti ellentmondásos, de sok tekintetben biztató időszaktól a mai, szinte teljes jogfosztottság állapotáig húzódik.

Ha a háborút közvetlenül követő évek magyar- (és más kisebbség)ellenes intézkedéseit, és cselekményeit (az internáló táborokat, a „Maniu gárdák" 1944 őszi vérengzéseit, az „idegen" vagyonok értelmezése körüli hatósági visszaéléseket, a román állampolgárság elismerésének bonyodalmait, a különféle szintű közigazgatás nacionalista irányú gáncsoskodásait) egy átmeneti korszak bizonytalanságaiból adódó jelenségeknek tekintjük, és a jellemzőbb irányzatokat emeljük ki, akkor elsősorban pozitív jogi fejleményeket kell számbavennünk.

Nem sokkal azután, hogy 1944 őszén Észak-Erdélyben – a magyarok ellen elkövetett atrocitások miatt – átmenetileg bevezették a szovjet katonai közigazgatást, a második Sănătescu kormány idején létrehozták a Kisebbségi Nemzetiségek Minisztériumát (575/1944. számú, november 14-i törvény) egyelőre hatáskörének, feladatainak megjelölése nélkül. A Rădescu kormány működése alatt bocsátották ki a Nemzetiségi Statutumot (86/1945. számú, február 6-i törvény), amely alapvető tételes jogi változást jelentett a két világháború közötti időszakhoz képest. (Ezzel együtt megszűnt viszont az a jogi-politikai lehetőség, hogy a kisebbség panaszaival nemzetközi fórumokhoz – a háború előtti Romániából a Népszövetséghez – fordulhason.) Románia történelmében új jogi

mozzanat volt azonban, hoy a Statutum nemcsak minden állampolgár teljes jogegyenlőségét mondta ki fajra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül, hanem egy sor területen kollektív jogokkal is konkretizálta ennek tartalmát.

A Groza-kormány 1945. március 6-i megalakulása és vele a Nemzeti Demokratikus Arcvonal nevű pártkoalíció hatalomra kerülése után (mely fejleményt a Magyar Népi Szövetség – a magyar kisebbség háború utáni egyedüli politikai szervezete – is támogatta), a hivatalos megnyilatkozások a magyar, német, zsidó, szerb, ukrán, szlovák és más kisebbség helyzetének megnyugtató rendezését ígérték. Ennek szellemében – de a korábban megindult folyamatok folytatásaként – született meg a 630/1945. számú, augusztus 6-án megjelent törvény, amely a Nemzetiségi Statutum egyes rendelkezéseit fejtette ki részletesebben. A Nemzetiségi Statutum és a 630/1945. sz. törvény alkalmazására vonatkozóan a Minisztertanács 1946. szeptember 26-án kiadta a 11. és 12. számú szabályrendeletet. Ezek a jogszabályok egyrészt tiltották az etnikai, nyelvi és felekezeti alapú hátrányos megkülönböztetést, másrészt megteremtették a nemzetiségi kollektív jogok néhány alapintézményét: rendelkeztek az anyanyelvhasználat jogáról a magán- és közéletben, az állami hivatalok kötelezettségeiről e téren, a nemzeti kisebbségek állami és felekezeti iskoláiról és azoknak a többségi iskolákkal való egyenlő kezeléséről stb.

Bár az idézett két szabályrendelet néhány eleme visszalépést jelentett a Statutumhoz képest, és a körülmények szigorodását mutatta, hogy politikai súlyosztóba került a Magyar Népi Szövetség 1946. július 3-i nemzetiségi törvénytervezete is, amely a Nemzetiségi Statutumnál szélesebb körben határozta volna meg a kisebbségek jogait, az 1945–46-ban létrejött jogi alapon mégis fellendülés következett be a romániai kisebbségek kulturális és szervezeti életében. Magyar, német és jiddis nyelven államilag támogatott színházak jöttek létre; anyanyelvi iskolák kezdték meg működésüket az ország legkisebb nemzetiségei – köztük Románia történelmében első ízben olyan közösségek, mint a törökök és tatárok – számára. Kedvező volt ehhez a politikai légkör is. Bár a megfélemlítés légkörében lefolyt választások hamisított eredményei mást látszottak bizonyítani, az országban még erős tömegbázisa volt a többpártrendszernek. A baloldali vezetésű és irányvonalú Magyar Népi Szövetség, amely valamennyi romániai magyar képviselőjeként kívánt a politikai színtéren megjelenni, a Nemzeti Demokrata Arcvonalat, és ezáltal a kommunista pártot támogatta. Ez indította Gheorghiu Dej-t arra, hogy az RKP KB 1946. július 6-i ülésén kijelentette: az erdélyi magyar lakosság a demokrata erők szövetségese a reakció ellen folytatott politikai harcban.

A Nemzetiségi Statutum és a hozzá kapcsolódó jogszabályok mind a romániai magyarságnak, mind a nemzetközi közvéleménynek azt bizonyíthatták: minden garancia megvan arra, hogy a nemzetiségi kérdés végre rendeződjön ebben az országban. A Magyar Népi Szövetség a békeszerződés előtt még kérdéses

magyar–román határral kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy ellenzi Erdély megosztását, és a román demokrácia megerősödésével biztosítva látja a kisebbségek jogait és fennmaradásukat. Ez a nyilatkozat a nagyhatalmi politikában ugyan keveset számított, de hivatkozási alappá vált a román kormányzat számára belső és nemzetközi fórumokon.

Az egypártrendszer létrejöttével (a hagyományos pártok szétzúzásával, a király lemondatásával, az államosításokkal) napirendre került minden autonóm, a központi akaratnak nem, vagy nem egyértelműen alávethető szervezet felszámolása. A magyar kisebbség esetében ennek egyik első lépése volt az addig viszonylag önálló hatalmi tényezőként megjelenő Magyar Népi Szövetség vezetésének átszervezése (Kurkó Gyárfás elnököt 1947-ben menesztették), s még lojálisabb elemekkel való felváltása.

1948 júliusában a Román Munkáspárt Központi Vezetősége meghirdette az osztályharc fokozódását, ami a magyarokra vonatkozóan elsősorban a vezető értelmiségiek elleni hadjárat kezdetét jelentette. Az RKP által 1948 decemberében a nemzetiségi kérdésről kiadott állásfoglalás minden nemzeti kisebbséget elítélt valamilyen címen. A magyarokat, akiket még két éve „a demokrata erők szövetségeseinek" neveztek, most nacionalistának nyilvánították. 1949–51 között koholt vádak alapján elítélték az MNSZ több vezetőjét. Börtönbe kerültek más magyar közéleti személyiségek és az egyházak vezetői is. Ebben az időben román nemzetiségű politikusokat, papokat, kulturális személyiségeket ugyancsak tömegesen tartóztattak le a sztálini politikai perek általános kelet-európai forgatókönyve szerint.

Az 1940-es évek végére – a magán- és az egyházi tulajdon kisajátításával, a magyar és román szövetkezetek összeolvasztásával – a kisebbséget megfosztották önálló anyagi alapjaitól, felekezeti iskolái állami kézbe kerültek, és mindinkább a központi hatalom szellemi kiszolgálóivá lettek. A Magyar Népi Szövetség ekkor már csak papíron létezett, de az 1944 után is fennmaradt, illetve létrejött kulturális intézmények tovább működtek, ellenük később, az 1950-es évektől indult támadás.

A tételes jogszabályok alakulását a következőkben főként az alkotmányok megfelelő szövegrészeinek változásán követhetjük nyomon. A háború után Románia három alkotmánya (1948., az 1952. és az 1965. évi) nemzetiségekre vonatkozó megfogalmazásai sok hasonlóságot mutatnak, de magukon viselik az adott kor sajátos történelmi jegyeit is.

Az 1948. évi alkotmány kihirdetése idején – bár következetlen és hiányos megvalósulással – a gyakorlatban is érvényben volt a Nemzetiségi Statutum és a hozzá kapcsolódó néhány jogszabály. Valószínűleg emiatt, néhány előírás, amely a későbbi alkotmányokban szerepel, az első, háború utáni alaptörvényben nem található meg. (Pl. nem esik szó benne az anyanyelvű könyvek, újságok, folyóiratok, színházak biztosításáról, és arról sem, hogy a nemzetiségek által lakott területeken a közintézmények kötelesek azok nyelvét is használni.)

Az 1948. évi alkotmány lényeges különbsége az 1952-es és 1965-ös alkotmányokkal szemben, hogy nemcsak a minden fokú anyanyelvi oktatás jogát, hanem a minden fokú anyanyelvi oktatás **szervezésének jogát** mondta ki.

Az 1952. évi alkotmány, szovjet mintára, elrendelte a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását, amelyet „a kompakt székely magyar lakosság lakta terület" tíz rajonjából alakítottak ki. A 21. szakasz szerint a tartomány Szabályzatát a néptanács dolgozza ki, amire azonban végül is nem került sor. A meghirdetett autonómia így teljesen illuzórikussá vált a helyi szervek függősége, alávetettsége általános romániai rendszerében. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása után a kisebbségi nyelv közéleti használata mindinkább erre a területre korlátozódott, az egész országra érvényes Nemzetiségi Statutum – anélkül, hogy visszavonták volna – a gyakorlatban ekkor szűnt meg létezni. A romániai magyarság kb. egyharmadát magában foglaló „autonóm" tartomány egyfajta kultúrgettóvá lett, amihez hozzájárult néhány magyar kulturális és oktatási intézmény Erdély fővárosából, Kolozsvárról Marosvásárhelyre kényszerítése is.

Az RMP KB 1960. december 19-i ülésén fogadták el Nicolae Ceauşescu (akkor mint az RMP Központi Vezetősége egyik titkára) előterjesztésében azt a határozatot, amely javasolta a Nagy Nemzetgyűlésnek a Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási határainak és nevének megváltoztatását. Új neve: Maros-Magyar Autonóm Tartomány lett; elcsatolták tőle a színmagyar Sepsi és Kézdi rajonokat (járásokat), miközben egyesítették vele a román többségű Sármás és Ludas rajonokat, valamint Dicső rajon egy részét. Ezáltal a tartományban a magyarok aránya csökkent.

A ma is érvényben lévő, bár időközben többször módosított, alkotmányt 1965. augusztus 21-én fogadta el a Nagy Nemzetgyűlés. Ennek legfontosabb változását az 1968. február 17-i törvény jelentette, amely megszüntette az ország tartományok szerinti közigazgatási felosztását (így a Maros-Magyar Autonóm Tartományt is) és bevezette a megyerendszert.

Az érvényben lévő alkotmány három helyen említi a kisebbségeket. A 2. szakasz egyik bekezdése szerint az ország dolgozói „nemzetiségi különbség nélkül építik a szocialista társadalmi rendet".

A 17. szakasz szerint: „Románia Szocialista Köztársaság állampolgárai nemzetiségre, fajra, nemre vagy vallásra való tekintet nélkül egyenlő jogokat élveznek a gazdasági, politikai, jogi és társadalmi élet minden területén.

Az állam szavatolja az állampolgárok jogegyenlőségét. Tilos ezen jogok bármilyen korlátozása és gyakorlásuk során bármilyen megkülönböztetés nemzetiségi, faji, nemi vagy vallási alapon.

Minden olyan megnyilvánulást, amelynek célja ilyen korlátozások bevezetése, a nacionalista-sovén propagandát, a faji vagy nemzeti gyűlölet szítását a törvény bünteti."

Az idézett szakasz annyival bővebb az 1952. évi alkotmány megfelelő szö-

vegrészénél, hogy az egyenlő jogok körét kiterjeszti a jogi és társadalmi életre is, továbbá az állam nevében szavatolja a polgárok jogegyenlőségét.

A sajátos nemzetiségi jogok körét az alkotmány 22. szakasza fogalmazza meg: „Románia Szocialista Köztársaságban az együttélő nemzetiségeknek biztosítva van az anyanyelv szabad használata, továbbá könyvek, újságok, folyóiratok, színházak és a minden fokú oktatás a saját nyelvükön. Azokban a területi-államigazgatási egységekben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű lakosság is él, minden szerv és intézmény, szóban és írásban az illető nemzetiség nyelvét is használja, és tisztviselőket nevez ki ezek soraiból, vagy más olyan állampolgárok közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját."

Az alkotmány idézett megfogalmazásai kevésbé konkrétak, mint a Nemzetiségi Statutum szövege, mely jogszabály egyébként – formálisan – továbbra is érvényben van, de nem lehet rá hivatkozni. Részletesebb szabályozást az alacsonyabb jogszabályok csak néhány jelentéktelen ponton nyújtanak. A néptanácsok szervezetéről szóló 57/1968. sz. törvény az alkotmányból ismert megfogalmazáshoz annyit tesz hozzá, hogy a nemzetiségek által is lakott területeken a határozatokat azok nyelvén is közzé kell tenni. Arra nézve azonban semmiféle támpontot nem nyújt, hogy milyen ismérvek alapján határozandók meg a körzetek, ahol ennek az előírásnak eleget kell tenni.

Általánosságban mozog a 11/1968. sz. törvény is, amely szerint a nem román nemzetiségű diákok választhatnak körzetük román, vagy saját nemzetiségük nyelvén oktató iskolája között. A törvény az egyetemekről szólva nem említi meg az oktatási nyelv kérdését, és nem rendelkezik a felvételi vizsgák nyelvével kapcsolatban sem. A 28/1978. sz. nevelés- és oktatásügyi törvény szabályozása már részletesebb és rögzíti az anyanyelvhasználat jogát többek között a felsőoktatásban és a felvételi vizsgákon is. A törvényt 1978. december 26-án hirdették ki a Hivatalos Közlönyben, a megvalósulás tehát túlnyomórészt már az 1980-as években követett politikán mérhető le. Ez az az időszak, amelyben a román kormányzat minden eddiginél erőteljesebb támadást indított a kisebbségek kulturális és oktatási intézményei ellen.

A jogi szabályozásnak az 1940-es évek végétől szűkülő kerete egy változó, de irányzatában a kisebbségek számára mind kevesebb lehetőséget biztosító politikai feltételrendszerbe illeszkedik be. A pártdokumentumok – amelyek az utóbbi évtizedekben mindinkább a párt főtitkárának megnyilatkozásait jelentik – meghatározó szerepet játszanak a társadalmi és állami lét minden területén, így a jogi-politikai viszonyokban is.

A román nemzetiségi politika valódi természetét nem érthetjük meg egy fontos, újra és újra jelentkező taktikai elem feltárása nélkül. Ennek lényege az, hogy a meg-megújuló magyarellenes támadásokat (az intézmények leépítését, az emberek bebörtönzését stb.) követően, gyakran ezekkel párhuzamosan,

olyan új lehetőségeket is ad a román kormányzat, amely által a kisebbség, úgy érezheti, hogy nemcsak veszített, de kapott is valamit. A veszteség utáni lélektani helyzetben, minden adomány – ha látszólagos is – a megmaradás újabb esélyének tűnik a vesztes számára. Ez a kitűnően felépített és nagy pontossággal végrehajtott lélektani hadművelet általában eléri célját: a szerény – s többnyire átmeneti – nyereség a kisebbség szemében a valóságosnál jobban felértékelődik, új távlatként jelenik meg, különösen akkor, ha egy szigorú üldözési időszak után következik be.

A nemzetiségi visszafejlődés említett mélybe tartó spirálja történelmi tényekkel illusztrálható. Az 1950-es évek elején a magyar (és más) kisebbséget kollektívaként ért „nacionalista" vádak, és vezetőik bebörtönzése után nem sokkal a magyarok számára létrejött az önkormányzatot – legalábbis formálisan – kilátásba helyező Magyar Autonóm Tartomány. Alig oszlatták fel a Magyar Népi Szövetséget, nem sokkal rá egyes bebörtönzött kommunista vezetőit – de csak azokat – amnesztiában részesítették. Emellett visszavonták a román nemzet és a nemzeti kisebbségek homogenizálásának néhány évvel azelőtt meghirdetett koncepcióját, és egy pár év haladékot kaptak a megszüntetéssel fenyegetett moldvai magyar (csángó) iskolák is.

Ebben a „húzd meg – ereszd meg" játékban mindvégig fontos szerepet játszott a külpolitikai helyzet alakulása. Az MNSZ vezetői és más magyar személyiségek koholt perében az egyik fő vádpont a magyarországi „titoista" Rajk Lászlóval való összejátszás volt. Az 1956-os magyar forradalmat követően az egész romániai magyarságra kiterjesztették a revizionizmus vádját, és 1957–61 között több hullámban újabb magyarellenes pert rendeztek. Közben – ellentételezésként – párthatározat erősítette meg, hogy az egyetemekre magyar nyelven is lehet felvételizni.

1968-ban is a nemzetközi politikai motívumok (csehszlovákiai események, jugoszláviai föderalizációs vita stb.) keveredtek a belpolitikaiakkal. Romániában ebben az évben szűnt meg a Maros-Magyar Autonóm Tartomány. Ezzel egyidejűleg pártplénum foglalkozott a nemzetiségi sérelmekkel, amelyen a vezetés ígéretet tett arra, hogy nagyobb teret biztosít az iskolákban és a kulturális életben a magyar nyelvnek. Valóban megalakult a nemzetiségi könyvkiadó, új lapok jöttek létre, heti két és félórás adásidővel beindult a televízió magyar nyelvű műsora. Az 1970-es évek első felében ismét fordulat, újabb asszimilációs hullám következett be; kezdetben még esetenként taktikai ellentételezéssel – az 1980-as évek közepétől már anélkül.

Az új szakasz egyik jellemzője a nyíltan diszkriminatív törvények megjelenése, bizonyítva egyrészt a román törvényalkotás inkoherens voltát (az alkotmányban rögzített jogegyenlőséggel szembenálló normák létrejöttét), másrészt a kisebbség(ek) tényleges politikai helyzetének súlyosbodását.

Ilyen jogszabály az Államtanács 225/1974. számú, december 6-i törvényerejű rendelete, amely megtiltja, hogy román állampolgár elsőfokú rokonain

(gyermekein, szülein, testvérein és házastársán) kívül bármely más idegen állampolgárt elszállásoljon. A rendelet még a sátorhely biztosítását is tiltja, megszegése 5 000–15 000 lej pénzbírsággal büntetendő. Az elszállásolási rendelet főként a kisebbségieket sújtja, de közülük is – számarányuk miatt – leginkább a magyarokat. Nyilvánvaló célja a magyarországiakkal – és általában a kisebbségek anyanemzetével – való személyes kapcsolatok korlátozása. A jogszabály etnikai diszkriminatív jellegét méginkább bizonyítja a 372/1976. számú, november 9-én kelt módosítása, mely szerint Romániában lakhellyel rendelkező „bármilyen rokonaiknál" megszállhatnak külföldi, de „román származású személyek".

Itt említendő az Államtanács 402/1982. számú, november 1-jei törvényerejű rendelete is, mely szerint a külföldi letelepedésüket (kivándorlásukat) kérő személyek taníttatási költségeiket a hivatalos jóváhagyás elnyerése és az útlevél kézhez vétele közötti időszakban konvertibilis valutában kötelesek megtéríteni. Ezt a rendeletet valószínűleg csak a diplomáciai zsarolás alkalmi eszközeként használták, hogy nyilvánosságra hozatalával, majd „liberális" nem-alkalmazásával Románia kiérdemelje az Egyesült Államoktól a kedvezményes kereskedelmi elbánást, az MFN státusát. A rendeletet azonban vissza nem vonták és diszkriminatív jellege egyértelmű: mindenekelőtt a német kisebbség tagjait sújtja, akik évente tízezres lélekszámban hagyják el Romániát, és akiknek rokonaik, ismerőseik, illetve az NSZK fizeti meg a kívánt összeget, mivel román állampolgár nem rendelkezhet külföldi fizetőeszközzel. Elméletileg azonban a kivándorolni szándékozó magyarokkal és más nemzetiségűekkel szemben is lehetett volna (vagy lehetne) alkalmazni. (Minthogy több példát ismerünk arra, hogy a Magyarországra áttelepülni kívánó, de kötelező hároméves „stagiaturá"-jukat le nem töltött, egyetemet végzettekkel lejben megfizettetik egyetemi taníttatásuk költségeit, túlmenően ösztöndíjuk – ha volt – visszatérítésén.)

Minden kisebbséget érintő, szélsőségesen megkülönböztető, már-már rasszista jellegű jogszabály a román Államtanácsnak az oktatási intézmények szervezeti felépítéséről szóló 273/1973. számú, május 13-i törvényerejű rendelete. Eszerint azokban „a községekben, amelyekben az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató" általános iskolák működnek, illetve az „együttélő nemzetiségek nyelvén oktató líceumokban"... „román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni, **függetlenül a tanulók számától.**"

Ugyanez a rendelet azt is megszabja, hogy az általános iskolák osztályainak létszáma legalább 25 fős, a líceumi osztályoké pedig 36 fős legyen; ennél kisebb létszámú osztályok működéséhez a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium külön jóváhagyása szükséges. Ez a megfogalmazás értelemszerűen a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató intézményeket sújtja.

Az idézett rendelet a nemzeti kisebbségek iskolái románosításának legfőbb jogi alapja. Figyelemreméltó, hogy a jogszabály szövegét nem feltételes módban, hanem imperatívuszban fogalmazták: a román tagozatokat vagy osztályokat létre **kell** hozni.

A kisebbség napjaink romániai politikai és ideológiai rendszerében

Románia ma az az állam, amely Európában – Albániával együtt – a leginkább őrzi politikai szerkezetében és hatalmi módszereiben a sztálinista hagyományt. A román társadalom csaknem minden részletében államosított (etatista) társadalom, amelyben az egyének és különféle társadalmi csoportjaik közügyekre gyakorolt hatása teljesen jelentéktelen.

Közép-Kelet Európa országaiban az 1940-es évek végén egy monolit, egyközpontú politikai szerkezet jött létre, amely felszámolta a hatalmi ellensúly és ellenőrzés valamennyi demokratikus intézményét. Románia történelme (a hosszú oszmán uralom, a fanariota hagyomány, az újkor több fontos európai szellemi áramlatától való kényszerű elszigeteltség) részben magyarázza, hogy miért tudott a sztálinista diktatúra ebben az országban napjainkig szinte érintetlenül fennmaradni, sőt az utolsó egy-két évtizedben a Ceauşescu család dinasztikus törekvéseiben kiteljesedni. A sztálinista rendszer túlélésének okát másrészt abban az (ugyancsak történelmileg determinált) tényben találjuk, hogy a román vezetés a nacionalizmust legitimáló eszközként tudta céljai érdekében felhasználni. Ez először a külpolitikában bizonyult hasznosnak, majd – párhuzamosan Románia általános nemzetközi leértékelődésével – egyre inkább belpolitikai („demokrácia- és életszínvonalpótló") funkciót kapott.

A mai román politikai rendszer így sajátos módon elegyíti a sztálini diktatúrát, a hagyományos bizánci-balkáni despotizmust és a szélsőséges sovinizmust. Románia ennélfogva egyszerre autokrata és etnokrata állam. Jelenlegi vezetése a román állampolgárok elnyomását és elnyomorodását egyre kevésbé osztályharcos és mindinkább nacionalista, nemzeti felsőbbséget sugalmazó frazeológiával igyekszik ellensúlyozni. Ideológiájában, leginkább fasiszta mintára emlékeztetően a kisebbség – és általában az idegen – bűnbak és veszélyforrás. Az egyéni és csoport-autonómia teljes hiánya, a valamennyi életszférára kiterjedő hatalmi kiszolgáltatottság, és félelem légkörét kialakító rendőr-terror mellett, a nemzeti gyűlölet tudatos szítása is akadályozza a különféle etnikumokhoz tartozó demokratikus erők egymásratalálását, egy közös ellenállás szerveződését.

A nacionalista ideológiában a román nemzeti szupremácia hirdetése és a kisebbségellenesség logikai párt alkot. A gyakorlatban azonban az elmúlt két évtizedben is előfordult, hogy taktikai okokból a román kormányzat engedményt tett a kisebbségeknek, így a magyaroknak is. Ez történt pl. az 1960-as évek végén, amikor engedélyezték néhány új nemzetiségi intézmény, szervezet létrejöttét. Köztük kezdetben, politikai szempontból különösen ígéretesnek tűnt a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának működése, amely – hasonló nevű német szövetséggel együtt – „érdekképviseleti szerv"-ként alakult meg (jellemző módon nem jogi aktus, hanem párthatározat alapján) a kormányzat által kinevezett tagokkal. A Tanács az első években, a várakozásoknak megfelelően, fontos – a nemzetiségeket valóban érintő – kérdéseket is megvitatott. Történetében azonban 1971-ben fordulat következett be; három éven át nem hívták

össze ülését, irányító testületét teljesen kicserélték. A vezetésből kimaradtak a magyar szellemi élet olyan neves képviselői, mint Sütő András, Domokos Géza, Balogh Edgár, Méliusz József; helyükbe a kormányzati politikát teljesen kiszolgáló, a kisebbség által nem ismert, vagy el nem ismert személyek kerültek.

A Tanácsnak ma sincs alapszabályzata, tagsága és apparátusa. Igen ritkán, kezdetben évente egy alkalommal, később teljesen rendszertelenül (többéves szünetekkel, kizárólag nemzetközi eseményekhez kapcsolódva) ülésezik. A sztálini típusú politikai berendezkedés jellegzetes látszat-szervezete. Ülései román nyelven folynak és kizárólag demonstratív-propaganda jellegűek. A legutóbbi évek román–magyar államközi vitáiban a Tanácsot arra a szégyenletes szerepre kötelezte a román kormányzat, hogy Magyarországgal szemben a hivatalos román nacionalista álláspontot képviselje. Ülésein a kötelezően kijelölt felszólalóknak gyakran előregyártott szövegeket kell felolvasniuk; a vonakodókat (ez történt pl. az 1987 elején tartott tanácsülés után), munkahelyi vagy hatósági felelősségrevonásban részesítik.

Az erdélyi magyarságnak valójában nincsenek tényleges politikai kompetenciájú képviselői a párt legfelső vezető testületeiben. Akik még ilyen szintű funkciókat töltenek be – pl. Fazekas János, Gere Mihály – a magyarságtól teljesen elszigetelve élnek, illetve formailag sem magyar nemzetiségűként jelennek meg a politikai színtéren. (Pl. Gere Mihály neve többnyire román írásmóddal: „Mihai Ghere" szerepel a romániai sajtóban.) Sem egykori környezetük, sem kinevezőjük, a párt főtitkára, nem tekinti őket a magyarság képviselőjének.

Lassan minden vezető párt- és állami funkcióból eltávolítják azokat, akiknek reális esélyük lenne nemzetiségük érdekeinek képviseletére. 1987-ben leváltották Szász Józsefet a 80 %-ban magyar Hargita megye párt első titkári funkciójából, és helyébe román nemzetiségű személy: Aurel Costea került; a magyar politikust a románlakta Turnu Severinbe helyezték át. A magyarlakta területeken egyedül a Kovászna megyei pártszervezetnek van még magyar nevű (de román nemzetiségűnek számító, és családjában is románul beszélő) párt első titkára: Rab István személyében. Az 1980-as években drasztikusan csökkent a központi vagy helyi állami-közigazgatási vezető posztokon dolgozó magyar nemzetiségűek száma. Nincs magyar nemzetiségű miniszter, bár a miniszterhelyettesek közül még három magyar.

Király Károly az 1970-es évek elején magas politikai funkciókat betöltött, majd többszörösen meghurcolt magyar közéleti személyiség 1977-ben, a belgrádi konferenciához címzett levelében, a kisebbségek szempontjából sérelmesnek nevezte a Nagy Nemzetgyűlés (a formális parlament) nemzetiségi összetételét. A magyarok és más kisebbségek akkor is alacsony részaránya azóta tovább csökkent ebben a testületben.

A fegyveres erők: a katonaság, rendőrség, állambiztonság hagyományosan a román nacionalizmus fellegvárai. Az 1980-as évek második felére, a hadsereg vezetéséből minden nemzetiségi tisztet eltávolítottak, alsóbb fokokról a kisebb-

ségekhez tartozó tisztek leváltása folyamatban van. A polgári rendfenntartás, illetve a katonai és nacionalista szellemben való nevelés szervezeteiként létrejött paramilitáris alakulatok (a Hazafias Gárda, a Haza Sólymai) vezetésében még a nemzetiségek által nagy számban lakott területeken is alig találunk kisebbségekhez tartozókat.

Az állambiztonsági szervezet alsóbb szinten alkalmaz kisebbségi vagy kisebbségi származású ügynököket és besúgókat, felső irányítása azonban kizárólag – a rendszer által megbízhatónak ítélt – „színroman" kézben van. A titkosrendőrségnek különösen jelentős szerep jut a kisebbségellenes politika végrehajtásában. Minden alkotmányos alapot nélkülöző, drasztikus eszközökkel félemlítik meg a nemzetiség neves személyiségeit; napirenden vannak a jogellenes házkutatások, kihallgatások; az utóbbi években előfordultak balesetnek, öngyilkosságnak álcázott merényletek is. A román titkosszolgálat nyugati tényked ésének egyik fontos területe a romániai etnikai helyzetről való hamis kép kialakítása külföldön. A dezinformatív kiadványok terjesztése mellett ügynökei arra törekednek, hogy megakadályozzák nemzetközi fórumok Romániát elítélő határozatait, valamint a román és magyar emigráció demokratikus irányzatainak közeledését a kisebbségi kérdésben. Jellemző, hogy a román kormányzat e tevékenységében a vasgárdista és egyéb szélsőjobboldali emigrációval tudta kialakítani a legszorosabb együttműködést.

Figyelemre méltó az az ideológiai rokonság, amely a mai romániai sztálinista rendszert a múlt vasgárdista hagyományával és a román szélsőjobboldali emigráció jelenlegi szellemi irányzataival összeköti. A létrejött szellemi konszenzus egyik közös eleme, hogy a román, több évezredes történelmi múltú, ősi nemzet, és civilizációs szempontból felsőbbrendű az őt körülvevő népeknél. Ez a nézet a történészek között vitatott, az erdélyi román nemzeti mozgalom kezdeteiig visszanyúló dákoromán kontinuitás elmélet vulgarizált, politikai dogmává merevült változata, amely kezdetben a magyar állami szupremáciával szemben a román nemzetiségi törekvések ideológiája volt, ma elsősorban a kisebbségek, főként a magyarok ellen irányul.

A kép, amely napjainkra a hivatalos ideológiában a magyarokról kialakult, fő vonásaiban a következő: A IX. században Erdélybe bevándorolt mongol eredetű nomád magyar hordák leigázták a dákok és a rómaiak keveredéséből született őshonos román népet, sok mindent átvéve azonban annak intézményrendszeréből. A hódítást követő évezredben folyamatosan elnyomták a románokat és minden eszközzel magyarosítani igyekeztek őket.

A mai magyarok örökölték őseik gőgjét, nyughatatlan, állandóan elégedetlenkedő természetét. Jelenleg, a kulturális jogok igényével igyekeznek erdélyi dominanciájukat visszaállítani; arra törekednek, hogy több joggal rendelkezzenek, mint a románok saját ősi földjükön. Lelkük mélyén rejtegetik revíziós, irredenta, sőt fasiszta hajlamaikat, bár kifelé igyekeznek jó arcot mutatni; barátságról beszélnek, miközben csak az alkalmat várják, hogy hajdani gonosztet-

teiket megismétlendő újra véres bosszút álljanak a románokon. Ezért létük veszélyt jelent a mai Románia számára. Jellemvonásaik és törekvéseik közösek, bárhol éljenek is, ezért gyanús minden kapcsolat, amit az erdélyi magyarok határon túli ismerőseikkel, rokonaikkal fenntartanak.

E tézisek – különböző változatokban, részletezésben és kiegészítésekkel – egyre nagyobb súllyal jelentkeznek a román közírásban, irodalomban, az ideologizált történetírásban és az iskolai oktatásban. (A magyarellenes gyűlöletkeltés és szándékosan torzított történelembemutatás néhány példáját lásd a bibliográfiában: Lăncrănjan, Ion 1982, 1986.; Arhangelii cruzimii 1982.; Teroarea horthysto-fascistă 1985.; A Magyar és Német Nemzetiségű... Előre 1987. márc. 1–5.; Igazság 1987. márc. 4. stb.)

A kisebbségellenes propaganda nem hatástalan. A gyakori ismétlés növeli az állítás hitelességét, különösen, ha a célzott lakosságcsoport (a többség) hiúságára apellál. Az elfogadást segíti az a tény is, hogy a múlt néhány neves román személyiségének írásaiban is fellelhető – noha lényegesen más történelmi kontextusban és eszmei tartalommal – a magyarellenesség. (Mint ahogy az fordítva is igaz: a nemzeti ébredés időszaka óta, a területi és társadalmi ütközésektől motiváltan, egyes magyar kulturális és politikai személyiségek tudatában is torz kép élt a románokról.) Az alapvető probléma ma az, hogy az ideológia és a tájékoztatáspolitika monopolisztikus irányítása a román átlagpolgár számára napjainkban nem teszi lehetővé eltérő nézetek, álláspontok megismerését, érkezzenek azok román, magyar vagy más oldalról. Az információs források mesterséges beszűkítése nagy szerepet játszik abban, hogy a román nemzetiségűek jelentős része úgy tűnik, tényként fogadja el a nemzeti kérdésben hivatalosan terjesztett nézeteket és eszméket. Erdély földjén évszázadok óta élnek különböző nyelveket beszélő, különféle vallásfelekezetekhez tartozó emberek. Közöttük az együttélés számos pozitív formája is kialakult. A modern nacionalizmus két évszázados kibontakozása folyamán, épp e terület hovatartozása kapcsán került ellentétbe a magyar és román nemzeti ideológia. A 19. és a 20. század tragikus konfliktusaiban volt alkalmuk magyaroknak és a románoknak is tapasztalatból megismerniük a diszkriminációt és a jogfosztottságot.

Ma a román nacionalizmus kirekesztőleges ideológiája egy totalitárius államhatalom teljes támogatását élvezi. Mindazonáltal a mindennapokban, az emberi érintkezés számos területén megmaradt valami a régi erdélyi türelmességből. Észlelhetők az elemi emberi szolidaritás megnyilvánulásai, különösen olyan románok és magyarok között, akiknek már apái és nagyapái is együtt és egymás mellett éltek.

Az egyéni emberi kapcsolatok szintjén gyakori a különféle nemzetiségekhez tartozók egymást segítése, az együttműködés a munkatársi-, szomszéd- és baráti kapcsolatokban, például a létfenntartási cikkek – a mai Romániában különösen nem könnyű – beszerzésében. Közvetlenebb személyes viszonyban – kizá-

rólag négyszemközti beszélgetéseken – hangot kap a mindnyájukat elnyomó rezsimmel való szembenállás is.

A személyes tapasztalatok szerint a magyarellenes uszítás legkevésbé a tiszta román vidékek földműveseire hat, akikre valóban jellemző a hagyományos román vendégszeretet és az idegenekkel szembeni előzékenység. Ugyancsak nehezebben befolyásolható a hajdani magyar többségű erdélyi városok autochton román lakossága is; általában ők azok, akik a legtöbb magyar kapcsolattal, a magyar népre és kultúrájára vonatkozó ismerettel rendelkeznek.

Az idegengyűlölő hangulatkeltés inkább hat a román falvakból a magyarlakta városokba áramlott, illetve az Ókirályságból Erdélybe vándorolt tömegekre, akik – mint újonnan jöttek – egzisztenciális okokból leginkább hajlamosak az előjogokkal rendelkező őslakosok pózát felvenni. Ide sorolhatók azok a fiatalok is, akik az utóbbi időben fejezték be iskoláikat, és már a nyílt sovinizmus légkörében nevelődtek. Közülük kerülnek ki, akik megszólítják, fenyegetik, esetleg tettleg bántalmazzák (erre az utóbbi években számos példa volt) azokat a kisebbségieket, akik elfelejtik, hogy „román kenyeret esznek", és az utcán, járművön magyarul mernek beszélni.

Ilyen légkörben a magyar kisebbség helyzetéről románokkal nyíltan szót váltani még négyszemközt is nehéz. A téma tabu; ha mégis felvetődik, a választ rá a tapasztalatok szerint általában az „egy hajóban utazunk" megfogalmazás egyenlősítő szemléletével adják meg a román beszélgető partnerek.

Az óvatos válasz, vagy hallgatás mögött megértés és együttérzés is rejtőzhet, amelyet ma – mivel az hazaárulás-számba menne – többen nem mernek kinyilvánítani, még kevésbé nyilvános fórumon hangoztatni. Ha Romániában egy demokratikus, az eltérő véleményeket és érdekeket megtűrő politikai rendszer jönne létre, csak akkor derülne ki, hogy ki érez tényleges szolidaritást az elnyomott nemzeti kisebbségekkel.

Egy ilyen fordulat a magyar kisebbség tagjainak a reveláció pillanata is lehet, amikor valódi barátokra találnak a közös problémák megoldásában. Elsősorban a román demokratikus erőkön múlik majd, hogy az együttesen remélt változás, ha megvalósul, a magyar és a többi kisebbségnek ne egy újabb illúzió szertefoszlásának tapasztalatát hozza, hanem a régóta várt tényleges önkormányzatot és egyenjogúságot jelentse.

Az 1940-es évek végétől az erdélyi magyaroknak lényegében nincsenek – legálisan nem lehetnek – önálló és demokratikus érdekkifejező és érdekérvényesítő szervezetei. A helyzetüket érintő valódi kérdésekről nyilvános fórumon egyéni vélemények sem fogalmazódhatnak meg. Négy évtized óta egy-egy neves értelmiségi (pap, költő, tanár) ellenállása, tiltakozása hol egy szentbeszéd teológiai fejtegetésében, hol egy vers metafórájában fejeződött ki, hol – a teljes kilátástalanságban, reményvesztettségben – az öngyilkosság tragikus formáját öltötte. (A kolozsvári magyar egyetemnek a románba való erőszakos beolvasztása

után néhány magyar egyetemi tanár és diákvezető: Szabédi László, Csendes Zoltán és felesége, valamint Tóth Sándor saját maga vetett véget életének.)

A magyar kisebbség ellenállása formájában politikusabb arculatot az 1970-es évek második felétől öltött. Voltak, akik álnéven (Lázár György), voltak, akik saját néven (Takáts Lajos, a kolozsvári magyar egyetem volt rektora; Király Károly közéleti személyiség, a Román Kommunista Párt központi bizottságának volt tagja) memorandumokat, leveleket, helyzet-értékelő jelentéseket hoztak nyilvánosságra a nyugati sajtóban. Ezeket megjelenés előtt román párt- és kormányzati szervekhez, illetve nemzetközi fórumokhoz juttatták el.

A kisebbségi, az emberi és a vallási jogok melletti kiállás ebben az országban napjainkban hatalmas kockázattal jár. A romániai állami terrorizmus működési mechanizmusát, a megfélemlítés-elhallgattatás brutális módszereit az Amnesty International jelentései; az USA Kongresszusának a legnagyobb kereskedelmi kedvezményről folyó vitái során tett tanúvallomások; az Egyesült Államok külügyminisztériumának az emberi jogok helyzetét összegző éves jelentései; Ion Mihai Pacepa, külföldre távozott román állambiztonsági tábornok dokumentum értékű ismertetői (pontos felsorolásukat lásd a bibliográfiában) világszerte ismertté tették.

Az 1970–80-as évek fordulóján fiatal erdélyi értelmiségiek (Ara-Kovács Attila, Szőcs Géza, Tóth Károly Antal és mások) Nagyváradon létrehozták az *Ellenpontok* című földalatti magyar tájékoztatót, amelynek a szerzők hatósági őrizetbevételéig és külföldre (Magyarországra és Nyugatra) kényszerítéséig 9 száma jelent meg. Az *Ellenpontok* rövid működése, majd az Erdélyi Magyar Hírügynökség megalakulása, a szaporodó tiltakozó nyilatkozatokkal együtt, a magyar kisebbség ellenállásának egy új, tevékenyebb szakaszát jelzik. Megjelenésük válasz az általános romániai viszonyok gyors ütemű romlására, és a kisebbség teljes kulturális felszámolását napirendre tűző állami politikára.

IV. AZ ANYANYELVI INTÉZMÉNYRENDSZER: HÍRKÖZLÉS, OKTATÁS, MŰVELŐDÉS

A hírközlés intézményei

Egy demokratikus országban a sajtó, rádió, televízió a kisebbség számára egyszerre biztosítja az anyanyelvi kommunikáció lehetőségét (és általa az anyanyelvi kultúra megtartását és fejlesztését), valamint a sajátos kisebbségi érdekek és nézetek kifejezését. A román politikai struktúra nem ismeri a vélemények pluralizmusát; az 1940-es évek végétől a sajtószabadság a román állampolgárok és társadalmi csoportjaik számára a gyakorlatban nem létezik. A magyar (és más nemzetiségű) sajtó így egy állami tulajdonú, monopolisztikusan irányított,

végletesen manipulált tömegtájékoztatási rendszer része. A magyar nyelvű kiadványok köre az utóbbi egy–másfél évtizedben folyamatosan szűkül, a fennmaradók pedig nemcsak hogy nem képviselik a kisebbség saját érdekeit, értékeit, de mindinkább a kormányzat nacionalista propagandájának, etnikai elidegenítő politikájának eszközeivé válnak.

A hírközlés modern elektronikus eszközeinek széles körű elterjedésére akkor került sor Romániában, az 1950-es, 1960-as években, amikor már teljes volt a tájékoztatás központosítása és államosítása. Így a romániai magyar kisebbség tömeges méretekben először már ezzel a központosított tájékoztatási rendszerrel találkozott, és bizonyos értelemben a központi kormányzat jóindulatú gesztusának tarthatott minden magyar szót a rádió hullámhosszán vagy a televízió képernyőjén.

A sajtó területén viszont 1948–49 után a központosítással együttjáró uniformizálás kedvezőtlen következményeit érzékelhették. A sztálini korszak túlpolitizált és unalmas sajtója a romániai magyarok szemében azért lehetett különösen feltűnő, mert Erdélyben igen gazdag magyar nyelvű hírközlés és magas színvonalú publicisztika létezett a két világháború közötti korszakban. Az akkori magyar sajtó változatosságára példaként említjük, hogy az 1930-as évtized elején volt olyan esztendő, amikor Nagyváradon egyidőben hét magyar nyelvű napilap jelent meg. Az 1950-es évek elején szinte minden korábbi orgánum megszűnt, elszürkült a kulturális és irodalmi sajtó, számos helyen teljesen elsorvadt a helyi magyar újságírás.

A sajtó jelenlegi szerkezete alapvetően az 1950-es évek elejének terméke: egyetlen országos, ún. központi napilap jelenik meg Bukarestben, helyi napilapok az egyes magyar lakosságú közigazgatási egységekben (tartományokban, majd megyékben), valamint ún. réteglapok az ifjúság, a falusi lakosság számára. Emellett országos kulturális-irodalmi hetilapot, irodalmi folyóiratokat és szakfolyóiratokat adnak ki.

Az elmúlt évtizedekben két időszakban lehet a magyar hírközlés rendszerének viszonylagos bővüléséről beszélni. Először az 1950-es évek végén volt tapasztalható némi élénkülés, majd ezt követte a hatvanas évek végi pezsdülés, amikor az új közigazgatási rendszer következtében az új megyék új sajtóorgánumokat kaptak (többek között Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda is). 1971-től jelent meg Bukarestben *A hét* címmel egy új kultúrpolitikai hetilap, és megindult a román televízió magyar adása. A hetvenes évek elején kedvező irányzatokat, a magyar nyelvű hírközlés rendszerének bővülését lehetett észlelni. A televízió a hétfői adásnapon 2–2,5 órányi magyar műsort sugárzott, a román rádió három adója (Bukarest, Kolozsvár és Marosvásárhely) naponta 7 órán keresztül sugárzott magyar nyelven.

Az évtized közepén fordulat következett be a kisebbségi politika e területén is. Gazdasági nehézségekre hivatkozva jelentős – 30–40 %-os – mértékben csökkentették a sajtótermékek terjedelmét és példányszámát, ami igen fájdal-

masan érintette a magyar lapokat. A következő években a román lapok terjedelme lassan nőtt, míg a magyaroké nem változott. Kedvezőtlenül hatott a magyar sajtóra a terjedelemcsökkenéssel egyidejűleg végrehajtott 10–15 %-os áremelés is, ami az országos sajtótermék-áremelésnek duplája volt. Egyre erősebben érezteti hatását a magyar nyelvű hírközlésben a hivatalos államnacionalista propaganda, a pártfőtitkár kultusza, a román történelem egyoldalú, romantikus képekben felidézett hagyománya, ugyanakkor kevesebb hely és lehetőség maradt a nemzetiség kulturális és történelmi értékeinek ápolására. Az 1980-as évek elején–közepén ebből a szempontból tovább romlott a helyzet, nem egy esetben a hírközlés eszközeit – magyar nyelven is – a nemzeti kisebbségek elleni hangulatkeltésre használták a propagandisták. A mind nehezebbé váló gazdasági helyzetben a televízió és rádió híradásai egyre jobban dicsőítették a pártfőtitkár-elnököt, a „Ceauşescu-kormány ragyogó eredményeit" és Románia nagyságát.

1984 decemberében újabb súlyos veszteségeket szenvedett el a magyar nyelvű hírközlés rendszere. Megszűnt a magyar adás a román televízióban, megszüntette magyar nyelvű adásait a kolozsvári és marosvásárhelyi rádióstúdió. A bukaresti magyar nyelvű rádióműsor adásidejét először napi 60, majd 30 percre csökkentették. Külön veszteség, hogy a felszámolt három stúdió művelődéstörténeti értékeket tartalmazó archívumait, filmtárát, illetve hangszalag tárát vagy ismeretlen helyre szállították (pl. ez történt a bukaresti magyar TV stúdió anyagával), vagy a szakszerűtlen tárolás miatt (a kolozsvári stúdió szalagtára) fenyegeti megsemmisülés.

A legutóbbi években a magyar kisebbség sajtójában megnőtt a románból fordított cikkek aránya; egyes lapokat (pl. *Jóbarát, Tanügyi Újság*) ma már mint román megfelelőik tükörfordítását adják ki. Emellett a magyar nyelvű sajtónak is részt kellett vállalnia a Magyarország és Románia közötti sajtópolémiákban, természetesen egyoldalúan csak a hivatalos román álláspontot képviselve. A román párt vezetői számos esetben így is elégedetlenek voltak a nemzetiségi lapokkal, folyóiratokkal; az 1980-as években leváltották például a bukaresti *A hét* főszerkesztőjét és főszerkesztőhelyettesét, valamint a *Korunk* című nagymúltú kolozsvári társadalomtudományi folyóirat és néhány megyei lap élén hajtottak végre a magyar nyelvű kultúra színvonalas képviselete szempontjából hátrányos személycseréket. Az utóbbi években a kisebbségnek nem volt lehetősége helyi időszaki kiadványok megjelentetésére, gyakorlatilag megszűnt a magyar nyelvű iskolai sajtó. Csökkent a magyar nyelvű megyei újságok példányszáma, 1986 januárjával beszüntették a *Művelődés* című havi folyóiratot.

A kisebbségi oktatásügy alakulása

A második világháború után kiépült sztálini totalitarizmus, amint az már az előzőekből is kitűnt, a beolvasztási politika minden addiginál pusztítóbb fejezetét nyitotta meg a romániai magyarság történetében. Az erőszakos asszimilá-

ció törekvése ettől kezdve már nemcsak a királyi Románia politikai hagyományainak folytatását jelentette, hanem ezt követelte meg a monolit hatalmi berendezkedés – a társadalom önszerveződésének és autonómiáinak felszámolására irányuló – fejlődési logikája is. E tekinetben Romániában komoly ellenállást a kisebbségek már korábbról meglévő egyházi, kulturális – és a (kezdeti időszakban) politikai – intézményrendszere jelentette.

Az 1940–44 közötti magyar közigazgatás Észak-Erdélyben (mely idő alatt a terület újra magyar szuverenitás alá került), lehetővé tette, hogy az erdélyi magyarság hagyományainak és fejlettségének megfelelő kulturális intézményi kereteket építsen ki. A román fennhatóság visszaállítása után ez alkotta kiindulópontját annak a nemzetiségi intézményrendszernek, amelynek központi eleme az anyanyelvi oktatásnak az iskolázás minden szintjére kiterjedő, a magyarság tanulási és művelődési igényeivel arányos, országos hálózata volt.

Az 1947. évi békekötéssel megszűnt az a nemzetközi nyomás, amely a román kormányzatot a kisebbségi jogok tiszteletbentartására kényszerítette és hamarosan megkezdődött az újjáalakult államkeretek közt éppen csak létrejött magyar intézmények – több évtizeden át tartó – lépcsőzetes felszámolása.

Az oktatásügy területén statisztikailag is bizonyítható az anyanyelvi oktatás fokozatos szűkítése és a magyar nemzetiség tanulási lehetőségeinek erőteljes korlátozása, képzettségi szerkezetének deformálása. A nemzeti azonosságtudatot közvetlenül gyengíti, hogy a tananyagok harcos román nacionalista beállítottsága következtében a magyar diákok egyre nagyobb hányada – román iskolába kényszerülve – még az irodalom terén sem ismerheti meg rendszeres módon saját nemzete kulturális hagyományait. Ez a politika már az anyanyelvi képzést előkészítő magyar óvodákban megkezdődik, amelyek számát az utóbbi két évtizedben elsősorban a nagyvárosokban és a vegyes lakosságú falvakban szorították drasztikusan vissza.

1945 után a romániai magyarság számára nagy jelentőségű volt, hogy **az általános és középiskolai hálózat** mellett a nemzetiségi felsőoktatásnak is tág keretei jöttek létre. Az 1872-ben alapított – 1918 után románná, majd 1940-ben ismét magyarrá lett – kolozsvári egyetem utódjaként létrehozták (természetesen a tovább működő román egyetem mellett) a **Bolyai Jánosról elnevezett magyar tannyelvű egyetemet**, és ennek filiájaként a később önállósult **marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti kart**. Ugyancsak Kolozsváron **mezőgazdasági szakiskola, zenekonzervatórium, képzőművészeti szakiskola**, Marosvásárhelyen **színi akadémia, tanítóképző** és az 1948-tól megszervezett csángó iskolák ellátására **Bákóban magyar tanítóképző** létesült.

A visszaszorítás következtében az anyanyelvi oktatás ma már csaknem kizárólag az általános iskolai szintre korlátozódik, de lehetőségei ott is drasztikusan szűkülnek. A kormányzat alapvető módszere kezdetben a kisebbségi iskolák román tanintézetekkel való egyesítése volt. Az erózió 1956-ban indult meg az elemi iskolákkal, 1958-ban megszűnt az utolsó iskola is a Kárpátokon túli,

moldvai csángó magyarok részére. 1959-ben szűnt meg, a már említett módon, az önálló kolozsvári magyar egyetem, és megkezdték az önálló magyar középiskolák felszámolását. Az 1980-as évek közepétől közép- és felsőszinten önálló magyar (és más kisebbségi nyelvű) oktatási intézmény már nincs. A kisebbségi iskolák tehát vegyes nemzetiségű iskolák tagozataivá váltak, ezekben pedig jórészt informális módszerekkel – belső (általában csak szóbeli) utasításokkal és megfélemlítéssel manipulálva – fokozatosan sorvasztották a nemzetiségi nyelv használatát. A kormányzat ennek végrehajtására jogi eszközül a már említett, diszkriminatív 278/1973-as törvényt használta fel, amelynek értelmében az általános iskolákban 25, a középiskolákban 36 jelentkező esetén nyitható csak nemzetiségi osztály, míg a románok esetében semmilyen számbeli korlátozás nincs. Ezen az alapon akár nemzetiségi többségű területeken is kikényszeríthették a román túlsúlyt. Ahol pl. csak 1–2 román gyerek volt, már román osztályt kellett nyitni, máshol a szülőket kényszerítették, hogy „gyermekük jövője érdekében" román osztályt kérjenek, ismét máshol a tanfelügyelőségeket körzetesítették úgy, hogy az adott területen a román többség biztosítva legyen (ez esetben természetesen megtiltva azt, hogy a tanulók egyik körzetből a másikba átmenjenek) stb. Az anyanyelv háttérbe szorításának egyik rejtett módszere a nemzetiségi tagozatokon oktatott tantárgyak egyre nagyobb hányadának román nyelvűvé tétele.

A hetvenes években az általánosan képző középiskolákat a „dinamikusan fejlődő népgazdasági igényekre" hivatkozva szaklíceumokká szervezték át. Ennek során egyrészt új létszámkeretekkel lehetett manipulálni, másrészt a változás a kormányzat számára alkalmat teremtett arra, hogy a kisebbségek nyelvén elsősorban az alacsonyabb társadalmi presztízsű szakmákban engedélyezze az osztályok nyitását. Sajátos módszere a kisebbségek szakmai képzése korlátozásának, amikor pl. az Erdélybe telepített új gyárak szakmunkásgárdáját a Kárpátokon túli városokban megnyitott ipari iskolákban oktatják, mivel csak ott hoznak létre ilyen profilú képzést.

A 6/1969-es törvény II. fejezet, I. cikkely, 9. szakasza előírja, hogy az együttlakó nemzetiségek iskoláiban csak az iskola, ill. tagozat előadási nyelvét ismerő tanszemélyzet oktathat. Ezzel szemben 1985-ben és 1986-ban – az Oktatási Minisztérium szóbeli utasítására – a magyar többségű Hargita és Kovászna megyékbe döntően magyarul nem tudó román tanárokat neveztek ki, akik közül azóta többen bizonyították a tanulókkal és egész környezetükkel szembeni nacionalista elfogultságukat. Ez az intézkedés az eddigi egyik legdurvább támadás az anyanyelvi oktatás ellen. A számszerű tények a következők: Hargita megyében, ahol 1982-ben a tanulók 86 %-a járt magyar tagozatra, 1985-ben 223 frissen végzett tanár kapott állást. Ezekből 8 volt magyar anyanyelvű, 26 tanár román tagozatra került, 191 magyarul nem tudó pedig magyar tagozatra. Az ez alkalomból kiadott szóbeli utasítás szerint – éles ellentétben a fent idézett törvénnyel – minden tanár azon a nyelven tanít, amelyen jobban beszél. Kovászna

megyében 1985-ben 132, 1986-ban 150 magyarul nem tudó tanárt neveztek ki magyar tagozatra.

1986 őszéig Hargita megye mind a 23 középiskolájában magyar volt az igazgató, ekkor 17 iskolába román igazgatót neveztek ki. Ezzel együtt megindult egész Erdélyben a még magyar általános iskolai igazgatók tömeges leváltása is. (Ez a módszer annak a tanerő-betelepítési politikának a folytatása, amelyet a királyi Románia már az 1920-as években is alkalmazott. Jogszabályban így az 1924. évi, július 26-i törvényben rögzített jelentős anyagi kedvezményekkel ösztönözték a román tanítókat, hoy a román kultúrzónának minősített magyar környezetben – pl. Erdélyben, döntően a Székelyföldön – létrehozott állami román iskolákban tartósan pedagógusi állást vállaljanak. A céljaiban változatlan politika, a mai totalitárius államban, új eszközöket – pl. a központosított állás-elosztás rendszerét – tudja beolvasztási stratégiája szolgálatába állítani.)

Ha ezt az irányzatot kiegészítjük az anyanyelvükön tanuló magyar általános- és középiskolások számának alakulását mutató adatokkal, világossá válik, hogy a román kormányzat a nemzetiségi oktatás közeli teljes felszámolására készül.

6. táblázat

Az 1–8. osztályba járó, magyarul tanuló iskolások száma és aránya az összes általános iskolába járóhoz viszonyítva

Év	Összes tanuló[1]	Magyarul tanuló[2]	%
1976	3 019 776	171 974	5,64
1980	3 308 462	179 569	5,42
1985	3 035 209	80 806	2,66
1986	3 030 666	60 613	2,00

Forrás: az összes tanulók számát az *Anuarul statistic al RSR. 1986.* alapján (1), a magyar nyelven tanulókét nem hivatalos források (az Erdélyi Magyar Hírügynökség jelentései, valamint a bibliográfiában idézett kéziratos tanulmányok) alapján (2) közöljük.

Ugyanez az irányzat érvényesül a líceumokban is, mint azt a 7. táblázat mutatja.

A magyar nemzetiség társadalmi súlyát értelmiségi utánpótlásának oktatáspolitikai korlátozásával is igyekszik csökkenteni a román rendszer. Ehhez elsősorban az egyetemi numerus clausus nemzeti kisebbségekre alkalmazott válfaját használják fel. 1970–1980 közötti időszakban ez a szám – az egyetemi hallgatók nemzetiségi összetételével kapcsolatban különböző helyeken közölt hivatalos adatokból megállapíthatóan – az összes nemzetiséget illetően 8,08–8,32 %

között mozgott, míg a magyarokra vonatkozóan 5,38–5,80 % között váltakoztak az egyes évek értékei. Összehasonlításul 1977-ben a nemzetiségek arányszáma az összlakosságon belül a népszámlálás szerint 10,9 %, a magyaroké pedig 7,9 % volt. Tekintettel azonban arra, hogy az 1977. évi népszámlálás gyaníthatóan erősen torzít a románok javára, minimális becslés szerint is a magyarok tényleges arányszáma ekkor csaknem 9,3 % volt. Ez azt jelenti, hogy az 1977-ben Romániában nappali tagozaton tanuló 7497 magyar egyetemi hallgató helyett tényleges számarányuknak megfelelően legalább 12 000 hallgató kellett volna hogy legyen.

7. táblázat

A líceumok nappali tagozatain tanuló összes és a magyarul tanuló diákok száma és aránya, 1976–1986 között

Év	Összes tanuló	Magyarul tanuló	A magyarul tanulók %-os aránya
1976	901 977	26 417	2,97
1980	979 741	28 568	2,91
1985	1 237 955	16 284	1,31
1986	1 226 927	16 073	1,31

Forrás: ugyanaz mint 6. táblázat.

A hátrányos megkülönböztetés még egyértelműbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a magyarok a vizsgált időszakban általában arányszámuk felett végezték el a középiskolát, míg a románoknál ez az arány fordított. Az egyetemi felvételeknél alkalmazott diszkrimináció nem új jelenség; már 1966-ban, a hivatalos statisztikák szerint is kimutatható volt: ekkor a felnőtt román népességben az egyetemi diplomával rendelkezők aránya 2,2 %, míg a magyaroknál 1,5 % volt.

A romániai magyarság két legfontosabb szellemi központja a kolozsvári és a marosvásárhelyi egyetem. E két intézmény oktatói nemzetiségi összetételének változása – amelyet hivatalos adatok alapján mutatunk be – újabb adalék ahhoz az irányzathoz, amely a magyar nemzetiség visszaszorulását jellemzi a romániai felsőoktatásban.

8. táblázat

A kolozsvári egyetem tanári karának nemzetiségi összetétele 1970/71–1980/81

	1970–71[1]		1977–78[2]		1980–81[3]	
	szám	%	szám	%	szám	%
Összes tanár	819	100,00	777	100,00	772	100,00
Román nemzetiségű	564	68,86	586	75,41	601	77,84
Kisebbségi összesen	255	13,13	191	24,58	171	22,15
Magyar	194	23,68	148	19,04	139	18,00
Más nemzetiségű	61	7,44	43	5,33	32	4,14

Forrás:

1 Dános Miklós: Egyetemi fokon. Beszélgetés dr. Demeter János egyetemi tanárral, a Babes-Bolyai Tudományegyetem prorektorával. *A Hét* (bukaresti magyar nyelvű hetilap), 1971. július 9.

2 Drondoe Grigore-Kovács Iosif: Educarea tinerei generaţii în spiritul unităţii şi frăţiei. *Scînteia* (az RKP központi napilapja), 1978. június 30.

3 Kovács József: Pregătire temeinică, absolvenţi competenţi la Universitatea „Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca. In: *Învăţămîntul în limbile naţionalităţilor conlocuitoare din România.* Editura didactică şi pedagogică, Bucuresti, 1982. 94. o.

9. táblázat

A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet tanárainak nemzetiségi összetétele, 1970/71–1982/83

	1970/71[1]		1982/83[2]	
	szám	%	szám	%
Összes tanár	300	100,00	277	100,00
Román nemzetiségű	95	31,66	128	46,20
Kisebbségi összesen	205	68,33	149	53,79
Magyar nemzetiségű	182	60,66	138	49,81
Más nemzetiségű	23	7,66	11	3,97

Forrás:

1 *A Hét* 1971. május 28.

2 *Új Élet* 1983. 3. sz. 4.

A magyar kisebbség kulturális intézményei

A nemzetiséget, így a romániai magyarságot is főként nyelve, kultúrája és az ebben megnyilvánuló etnikai tudata különbözteti meg a vele együtt élő többségi román nemzettől és a többi nemzetiségtől. A korszerűsödés (városiasodás, iparosodás) folyamatában némiképp csökken a kultúraátadás, -átvétel hagyományos erőinek (a családnak, faluközösségnek) a súlya és párhuzamosan nő a művelődési **intézményrendszeré**. Az általános jelentőségnövekedéssel ellentétben, az utóbbi években, a romániai magyar kisebbség kulturális intézményeit gyorsuló ütemben számolják fel.

1980-ban több mint 200 könyvcím jelent meg magyar nyelven 2,3 millió példányban; az évtized második felére mind a címek, mind a példányok száma nagymértékben (kb. egyhatodára) csökkent. Az évtized elején 19 romániai könyvkiadó magyar nyelvű könyveket is megjelentetett; ez a tevékenység 1988-ra – kevés kivétellel – a bukaresti Kriterion nemzetiségi kiadó keretei közé szorult, és ennek létét is folyamatosan a felszámolás veszélye fenyegeti. A kormányzat kezdetben politikai indokokat igyekezett találni az intézmény működésének beszüntetésére, majd 1986-ban gazdasági visszaélésekkel próbálta a szerkesztőket megvádolni. 1987-ben a kiadó társadalomtudományi részlegének felelős szerkesztőjét politikai vádak alapján elbocsátották. Előírások kötelezik a kiadót, hogy a megjelentetett (erősen csökkent számú) művek mind nagyobb hányada legyen román könyv magyar fordítása. Egy belső bizalmas utasítás szerint a Kriterion nem adhat ki magyar nemzetiségkutatási műveket, megszűnt a népismereti dolgozatok sorozata és az első kötetesek Forrás-sorozata. Évek óta kész kéziratú, alapvető fontosságú munkák (pl. az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* 5. kötete, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 2. kötete) várják a kiadás engedélyezését. Sokatmondó, hogy ugyanakkor egyes magyarellenes, a kormányzati politika nacionalista igényeit teljesen kiszolgáló könyveket a Kriterionnak kell megjelentetnie.

A magyar néprajzzal, történelemmel, művelődéstörténettel, szociológiával foglalkozó szak- és ismeretterjesztő munkák számának drasztikus csökkentése komoly csapás a romániai magyar társadalomtudomány művelőire, akik már eddig is meg voltak fosztva a tudományművelés önálló magyar intézményi-szervezeti kereteitől. A megszorítások egyre sűrűbben jelentkeznek az irodalompolitikában is; ezek és egyéb kisebbségpolitikai jelenségek miatt több író, irodalmár áttelepült Magyarországra; 1987-ben Kányádi Sándor, a romániai magyar irodalom egyik neves személyisége, kilépett a Romániai Írók Szövetségéből.

A romániai magyar könyvkiadást Magyarország igyekszik támogatni, a két ország **kiadóközi és könyvforgalmazási megállapodása** értelmében olyan tételben vásárol Romániától magyar könyveket, amely az ottani könyvkiadást „rentábilissá" teszi. Magyarország a könyvkiadás költségeinek mind nagyobb hányadát vállalja át. (Az 1980-as évek elején ez a hányad kb. 30 % volt, azóta még

emelkedett.) Ehhez kapcsolódva kell megemlíteni a magyar–román könyvcsereegyezmény román részről történő szabotálását is. Az eredeti elképzelés szerint a romániai magyar könyvkiadás szervesen kiegészült volna anyanemzeti importtal (így a Magyarországon kiadott magyar klasszikusokkal, mai magyar irodalommal, tudományos és technikai tárgyú művekkel, lexikonokkal stb.). Ez a kiegészítés már az 1970-es években is elégtelen volt (lásd Takáts Lajos volt egyetemi rektor memorandumát), azóta fokozatosan szűkült és mára teljesen megszűnt.

A **közgyűjtemények**, így a könyvtárak 15–20 évnél régebbi magyar vonatkozású anyagai nemcsak a külföldi (pl. magyarországi), hanem a romániai kutatók számára is gyakorlatilag hozzáférhetetlenek. A kisebbség művelődésében történelmileg nagy szerepet játszó katolikus, protestáns egyházi gyűjtemények felbecsülhetetlen értékei nemcsak feldolgozatlanul állnak, hanem részben, vagy egészben a megsemmisülés veszélye fenyegeti őket. Ennek oka egyrészt az állagmegóváshoz szükséges szakképzett személyzet és anyagi fedezet hiánya, másrészt a kisebbség kollektív „emlékezet-vesztését" előidézni kívánó politika. Ily módon számos levéltári állag pusztult el, illetve szenvedett súlyos károsodást, vagy vált hozzáférhetetlenné. Bezárt például a nagyváradi székeskáptalan levéltára és könyvtára; hozzáférhetetlen lett a kolozsvári Katolikus Status (lásd később) levéltára.

Erdély nagy múzeumaiban ma már nyomát sem lehet fellelni az egykori, nagy szakértelemmel összeállított és a sokféle nemzetiség együttélését valóságosan tükröző kiállításoknak, műtárgyaknak. A levéltárak (pl. a kolozsvári városi levéltár) közép- és újkori, magyarokra, németekre, zsidókra vonatkozó anyagai raktárra kerülnek és pusztulás fenyegeti őket. A magyar és más nemzetiségű könyvészeti- és iratanyag egy részét Erdélyen kívül koncentrálják (így került az 1986-ban megtalált Kájoni kódex, több történelmi értékű kézirattal együtt Bukarestbe). Újabban az egykori egyházi iskolákra vonatkozó levéltári anyag állami begyűjtése folyik meg-megújuló formában.

Évtizedek óta folyamatos a magyar történelem és kultúra Erdélyhez, vagy Erdélyhez is kötődő kiemelkedő személyiségeinek kisajátítása román részről. Romániai kiadású tankönyvekben, esetenként idegen nyelvekre is lefordított történelmi munkákban így lett románná Dózsa György, I. Rákóczi György (és vele az egész Rákóczi család) vagy – a román népdalok gyűjtése ürügyén – Bartók Béla. Ez a módszer Romániában belül elsősorban a magyar kisebbség történelmi tudatának elbizonytalanítását célozza, de sérelmes az egész magyar nemzeti művelődés számára is.

Az említett kisajátítást természetesen nem a román nemzeti kultúra igényli, hanem döntően a kormányzati önkény manipulációs szempontjai irányítják. Az államnacionalista rendszer nemcsak a kisebbségi kultúra, hanem általában a kultúra ellensége; nem kizárólag a nemzetiségi oktatásügyet sorvasztja el, hanem a korszerű impulzusoktól elzárta, nemzetközi összehasonlításban nagyon ala-

csony szintre süllyesztette a román rendszer iskolarendszerét is. Ellenséges a kisebbségi értelmiséggel szemben, nem utolsósorban azért, mert általában értelmiség-ellenes; okkal tart a román művelődés valódi képviselőinek történelmileg emlékező, nemzetközileg összevető értékelésétől is.

Ismeretes, hogy a román kormányzat a román nemzet történelmi építészeti remekeit sem kíméli (lásd Bukarest belvárosának átalakítását), a nemtörődömség azonban többnyire céltudatos beolvasztó szándékkal párosul, ha a **kisebbségi emlékhelyek** megsemmisítéséről van szó. Több százra tehető azoknak az épségben maradt erdélyi kastélyoknak, templomoknak, erődítményeknek, történelmi jelentőségű temetőknek a száma, amelyek fennmaradása az utóbbi évtizedekben került igazi veszélybe. Építészeti emlékeket, művészettörténeti értékű városrészeket (pl. Nagyvárad belvárosának jellegzetes utcáit, épületegyütteseit) pusztítják el városrendezés címén. A hatóságok esetenként még azt is akadályozzák, hogy felekezeti adakozásból renováljanak templomokat. (Ez történt az 1986 koranyári földrengés során megsérült három magyar templom: az ákosi, a csomakőrösi és a sepsiszentgyörgyi esetében.)

A Magyar Autonóm Tartomány megszüntetése után Erdély egész területén felgyorsult a magyar feliratok (bolt-, intézmény- stb. megnevezések) eltávolítása a román mellől. Az 1980-as években egyre több, magyar kultúrához, történelemhez kötődő utcanevet cseréltek át románra, túlnyomóan magyar többségű településeken.

A nagy hagyományú, a 18. századra visszanyúló **erdélyi magyar színjátszást** ma két önálló színház (Kolozsvárt és Temesvárt) képviseli, és négy színháznak van magyar tagozata: a marosvásárhelyinek, a nagyváradinak, a sepsiszentgyörgyinek és a szatmárinak. (A sepsiszentgyörgyi társulatot 1987-ben szűkítették le a román színház mellett működő tagozattá.) Kolozsvárnak önálló magyar operatársulata is van, a magyar színházzal közös épületben. Magyar nyelvű színészképzés 1954 óta Marosvásárhelyt, a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben folyik, jelenleg szintén tagozatos formában, az 1970-es évektől csökkenő létszámban (az utóbbi időszakban átlagosan 2–4 fős évfolyamokkal). A színész-utánpótlás korlátozása és a kivándorlás miatt (az 1980-as években sok magyar színész és rendező hagyta el Romániát és települt át, főként Magyarországra) csökken, illetve elöregszik a színházi szakembergárda.

A romániai költségvetési megszorítások és az értelmiség-ellenes politika miatt általában csökken a színháznak nyújtott állami támogatás; a magyar színházakat azonban emellett még a szűkös keret nacionalista-diszkriminatív elosztása is sújtja. (1987-ben a kolozsvári Román Nemzeti Színház díszlet- és jelmez kerete tízszerese volt a városban működő magyar színház hasonló célú pénzügyi alapjának.) A mostoha anyagi feltételek mellett az állami műsorpolitika is mindinkább korlátozza a magyar színházakat kultúra megtartó-közvetítő feladataik ellátásában. Kötelező előírás, hogy többségében román jelenkori műveket kell játszani; tiltott a magyar klasszikusok zömének, az egész kortársi magyar dráma-

irodalomnak a bemutatása, és az utóbbi években néhány neves romániai magyar szerző darabjának színrevitele is politikai okokból lehetetlenné vált.

A kisebbségek kulturális életét a kormányzat egyre inkább **amatőr keretek** közé igyekszik szorítani, miközben ezt a tevékenységet is megfosztja eredeti funkciójától. Példa rá a „Megéneklünk, Románia" (Cîntarea României) évenkénti fesztivál, amely létrejötte kezdetén még a nemzeti kisebbségek kultúrájának is egyfajta működtető fórumot biztosított, napjainkra azonban a Ceauşescu-kultusz dilettáns – egyre kevésbé kulturális és mindinkább politikai – monstre rendezvényévé vált.

Az egy-két évtizede még a fiatalok ezreit megmozgató magyar táncházak, színjátszócsoportok, irodalmi-, önképző- és honismereti körök mára fél-illegalitásba süllyedtek. Folyamatos rendőri ellenőrzésnek és zaklatásnak vannak kitéve. A falukutatók, honismereti gyűjtők munkáját a hatóság ahol tudja, akadályozza; jelentések számolnak be gyűjteményeik elkobzásáról, a velük szemben elkövetett atrocitásokról, pl. a Torockó vidékén, Kalotaszegen és főként a moldvai Csángóföldön.

V. A VALLÁSÜGY, A MAGYAR KISEBBSÉG EGYHÁZAI

A római katolikus, református és unitárius egyházi közösség

Romániában a magyar kisebbség utolsó, még viszonylag önállósággal rendelkező intézményei az egyházak. A homogenizációs politikának az 1980-as években kibontakozó újabb szakaszában éppen ezért – elsősorban a római katolikusok és reformátusok vonatkozásában – az egyházi keretek felbontására irányuló határozott törekvéseknek vagyunk tanúi. Ennek megértéséhez röviden érintenünk kell az általános valláspolitikai helyzetet és a románok egyházait is.

A sztálinista rendszer türelmetlen valláspolitikája irányzatában valamennyi hívő ellen irányul, így a románok ellen is. A hatalom általános törekvése egyrészt a vallásgyakorlat visszaszorítása még a magánszférán belül is, másrészt az egyházi hierarchia állami célok szolgálatába állítása. A kisebbségek egyházaihoz való viszonyt ezen kívül az is meghatározza, hogy azok a nemzeti kizárólagosságra irányuló politika természetes ellenlábasai. Az egyes felekezeteket illetően tehát eltérőek a módszerek és az eredmények is.

A románok elnyomása egyházi szempontból sok tekintetben súlyosabb, mint a kisebbségeké, mivel a másfélmillió románt számláló **görög katolikus** egyházat 1948-ban rendeletileg az **ortodoxiá**ba olvasztották, a görögkeleti egyház vezetőit kicserélve pedig mindenben az állami törekvéseket szolgáló hierarchiát hoztak létre. Ezt a politikai realitást fejezi ki az 1948-ban beiktatott bukaresti pátriárka Iustinian Marina – egyébként teológiai szempontból képtelenséget tartalmazó – nyilatkozata, amely szerint: „Isten az ortodox egyháznak azt a

küldetést adta, hogy mutassa az igazság útját mindazoknak, akik hisznek a haladás és a szocialista jólét közeli megvalósulásában." (S. Grossu 199. o.) Az ortodox egyház e platform jegyében megtarthatta szerzetesi közösségeit, a hozzá tartozó birtokokkal, továbbá kiterjedt intézményhálózattal, román és idegen nyelvű sajtóval és széles körű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik. Az emigráns román irodalom és a nemzetközi sajtó viszont gyakran közöl részletes beszámolókat az egyházuk küldetéséhez hű román ortodox és egykori görög katolikus papok és világiak súlyos megpróbáltatásairól.

A román ortodox egyház sajátos eszközeivel hatékonyan vesz részt a nacionalista állampolitika megvalósításában, illetve belső és külső propagandájában. Nem meglepő tehát, hogy az utóbbi évek magyarellenes gyűlöletet keltő sajtókampányában is folyamatosan aktív szerepet játszik. (Lásd a bibliográfiát.) Le kell azonban szögezni, hogy bár az ortodoxiát Romániában nemzeti egyháznak tekintik, annak hivatalos, politikai arculatát nem lehet a román kereszténységgel azonosítani, mégha a magyar kisebbség egyházaival való szolidaritás gesztusai a román–magyar kapcsolatok mai helyzetében ritkán tapasztalhatók is.

A magyarok egyházait a vázolt politika a templomok falai közé szorította, megfosztva azokat a közművelődést és a nemzeti kultúrát szolgáló minden intézményétől és a külföldi kapcsolattartás csaknem minden lehetőségétől. Feloszlatták az oktatásban és a lelkipásztori munkában hagyományosan nagy szerepet játszó szerzetesrendeket. Megszüntették a római katolikus egyház gazdasági és kulturális ügyeit intéző, évszázadokon át önálló anyagi alapokkal rendelkező, Status működését. (A Status jellegzetes autonóm erdélyi intézmény volt. Mint választott katolikus világi testület a protestáns fejedelemség idején létesült és a második világháborút követő évekig állt fenn. Kezdetben egyházigazgatási feladatokat is magára vállalt. Birtokait (szántóföldjeit, erdeit) már az 1921. évi román földreform csaknem teljesen kisajátította.)

A kisebbségi egyházak közül ma minimális kiadói tevékenysége van a református és az unitárius egyháznak; a reformátusok évi 82 oldalnyi terjedelemben, 1100 példányban jelentetik meg – belső terjesztésben – a *Református Szemlét*. *A Románia Szocialista Köztársaságban levő református egyház* (Kolozsvár, 1976) című propagandafüzet szerint 1945–1976 között 9 önálló kiadványt bocsátottak közre. Ugyanezen forrás szerint bibliák, énekeskönyvek kiadásával „nem foglalkozik" a református egyház, mivel a nyugati testvéregyházak könyvsegélyében részesült. (1972-ben, elhúzódó tárgyalássorozat eredményeként, a World Reformed Alliance 20 000 bibliát ajándékozott a romániai református egyháznak; ennek döntő hányada azonban nem a címzettekhez, hanem romániai raktárakba került. 1984-ben a visszatartott bibliákat a brailai papírgyárban WC-papírrá dolgozták fel; a tény nyilvánosságra kerülése nagy nemzetközi felháborodást váltott ki.)

A katolikusok számára készült kiadványok között kell említeni a Gyulafehérváron és Szatmáron megjelenő római katolikus falinaptárt. Az utóbbi évtize-

dekben megjelent egy imakönyv, egy kiskatekizmus és liturgikus naptár is. Biblia kiadására az elmúlt negyven évben az egyháznak nem volt lehetősége.

Elsősorban a magyar és német kisebbséget sújtotta az egyházi iskolák államosítása, amelyet az érvényben lévő alkotmány 30. szakasza is megerősít: „Az iskola külön van választva az egyháztól. Egyetlen felekezet, kongregáció vagy vallásközösség sem létesíthet vagy tarthat fenn más tanintézeteket, mint a vallásfelekezet személyzetét kiképző különleges iskolákat." Az ortodox egyház saját iskoláit már a királyi Romániában önként állami kezelésbe adta, így a románság túlnyomó részét ez a fejlemény nem érintette.

A következőkben a romániai magyarok nagy többségét átfogó római katolikus és református egyház helyzetével foglalkozunk részletesebben.

A **római katolikusok** lélekszáma jelenleg óvatos becslés szerint meghaladja az egymilliót. Közülük több mint 900 000 él Erdélyben és körülbelül 100 000-re tehetjük a Kárpátokon kívül élő magyar anyanyelvű római katolikusok számát. Ez utóbbiak legfontosabb csoportját az anyanyelvüket őrző moldvai csángók alkotják. A magyarokon kívül közel 160 000 bánsági sváb és ugyanezen a vidéken mintegy 20 000 más nemzetiségű, továbbá Moldvában és Bukarestben kb. 150 000 román anyanyelvű, ill. nemzetiségű hívő tagja még a katolikus egyháznak Romániában. A római katolikusok összlétszáma tehát 1,3–1,4 millió között van, megközelítőleg 3/4 részük magyar.

A magyarok egyházi közigazgatása négy 11. századi eredetű egyházmegyére épül. 1918-ban teljes egészében Romániához került az 1009-ben alapított Erdélyi Egyházmegye, amelynek székhelye Gyulafehérvár. Az átcsatolt partiumi és bánsági területeken három – Magyarországra is átnyúló – egyházmegye helyezkedett el: az érseki rangra emelt egri püspökségből 1804-ben kivált Szatmári, az 1093-ban alapított Nagyváradi és a török kor után létrejött temesvári székhelyű Csanádi Egyházmegye. Az utóbbi ebben az időben többségében sváb jellegű volt. Az új helyzettel kapcsolatban a Szentszék 1927-ben kötött konkordátumot a román állammal. Ennek értelmében összevonták a szatmári és a nagyváradi püspökséget, az Erdélyi Egyházmegye nevét Gyulafehérvári Egyházmegyére változtatták, a Csanádi Egyházmegye Romániába eső része pedig a Temesvári Egyházmegye nevet vette fel. Az egyezmény egyszersmind érseki rangra emelte az 1873-ban alapított bukaresti püspökséget, egyházjogi szempontból ennek rendelve alá a döntően magyar jellegű három erdélyi római katolikus és az iaşi-i római katolikus püspökséget. (A jelzett időben csak az erdélyi egyházmegyének több mint 375 000 híve, míg a bukaresti érsekségnek 26 plébániához tartozó 50–60 000 híve volt.) Ez a helyzet – az 1940–1944 közötti változásoktól eltekintve – 1947-ig állt fenn, amikor is a román állam felmondta a Szentszékkel kötött megegyezést, 1948-ban a görög katolikusokat a görögkeletiekkel való egyesülésre kényszerítette és a továbbiakban – az 1950-ben hozott vallásügyi törvény (Legea cultalor) alapján – az erdélyi területeken csak a gyulafehérvári püspök joghatóságát ismerte el, a másik három püspökséget főesperességnek

tekintette. A konkordátum felmondásából viszont az is következett, hogy megszűnt a bukaresti érsekség joghatósága az erdélyi egyházmegyék felett.

Az elmondottak világosan jelzik a román kormányzatnak azt a sikeres törekvését, amely a kisebbségek súlyát és mozgásterét az egyház szervezeti kereteinek megcsonkításával és az azonos felekezethez tartozó románok aránytalan előnyökhöz juttatásával igyekszik csökkenteni. A magyar katolikus egyházi vezetés átalakítására és ezen keresztül az egyház belső élete közvetlen ellenőrzés alá vonására tett kitartó kísérletek azonban mindeddig kudarcot vallottak.

1945 után az állam az egyházi kinevezésekbe messzemenő beleszólási jogot biztosító statutumot akart kikényszeríteni. Ezzel szemben a három másik püspökséget is képviselő Márton Áron ellenjavaslatot nyújtott be. A tárgyalásoknak Márton Áron püspök letartóztatása vetett véget 1949-ben. Ezt az egyházi elöljárók sorozatos letartóztatása és bebörtönzése követte. Az ezek helyébe állított, az egyházmegyei irányítást jogtalanul kisajátító egyházi személyek fennhatóságát az egyházmegye papsága nem ismerte el. Márton Áront 1955-ben szabadlábra helyezték és ettől kezdve ismét helyreállította püspöki joghatóságát egyházmegyéje fölött. Ezen az sem változtatott, hogy 1956 őszétől 1967 végéig a gyulafehérvári püspöki palotában háziőrizet alatt tartották. 1980-ban az 1951-ben elítélt és 1964 decemberéig kényszermunkatáborokban, börtönökben fogva tartott Jakab Antal, Márton Áron bizalmas munkatársa lett Gyulafehérvár püspöke.

Mindez jelzi, hogy a magyar katolikusok nagyfokú kiszolgáltatottságuk ellenére meg tudták őrizni belső önállóságukat. Ennek egyik fontos következménye, hogy az államnak alig van beleszólása a papok és elöljárók kinevezésébe. Egyedül a jogi személyként elismert stallumok és intézmények személyi kérdéseiben érvényesítheti vétójogát. Ez szűk körre korlátozódik: a püspöki hivatal, a hittudományi főiskola és a hivatalosan elismert négy főesperesség, illetve a főesperességként kezelt szatmári, nagyváradi és temesvári egyházmegyék ordináriusai tartoznak ide. Ezek közül a püspök, a segédpüspök és a három ordinárius kinevezése a Szentszék hatásköre, a többi a gyulafehérvári püspöké. Az említett végójognak azért is viszonylag csekély az értéke, mert az államnak – mint az 1950-es évek eleji próbálkozások kudarcai mutatják – nincsenek a papság által is legitimnek elismert jelöltjei.

Önállóan jár el az egyház a hitoktatás kérdéseiben is. A világi hatóságoknak nincs beleszólása a hitoktatás nyelvébe, módszerébe, helyiséghasználatába, az oktatottak számába stb. A vallásoktatás korlátozására csak olyan külsődleges eszközök állnak rendelkezésre, mint a megfélemlítés, az iskolai foglalkozások időpontjának célzatos szervezése stb.

A legfontosabb vonásokat kiemelve a mai romániai magyar római katolikus egyházról elmondható, hogy azt erős, független gondolkozású papság és hierarchia és a hívek széles körére kiterjedő intenzív hitélet jellemzi, amely egyben az anyanyelv használatának is fontos intézményi keretet ad. A legfőbb nehézségek

között az egyházi sajtó csaknem teljes hiányát és a magyarországi testvéregyházzal, illetve a világegyházzal való kapcsolattartás erőteljes adminisztratív korlátozását kell említenünk.

A nyolcvanas években azonban a magyar nyelvű egyház integritását fenyegető újabb állami törekvések jelentek meg. 1982-től a gyulafehérvári hittudományi akadémiára olyan zártszámot próbálnak rákényszeríteni, ami távlatilag aláásná a papi utánpótlást. (Itt megjegyezzük, hogy Erdélyben papi hivatást választókban egyáltalán nincs hiány.) Az 1977. évi 40-nel szemben 1983-ban 25, 1985-ben és 1986-ban 16 volt a felvehető papnövendékek száma. A püspök és a mögötte álló papság ellenállása következtében azonban 1987-ben ismét 25 hallgatót vettek fel. A numerus clausus egyelőre a protestánsoknál okoz súlyosabb nehézségeket.

A román politika irányítói minden jel szerint elérkezettnek látják az időt az erdélyi katolikus közösségek magyar jellege felszámolására is. Erre a román görög katolikusoknak a világegyház szempontjából megoldatlan problémáját és az iparosítással összefüggő telepítési politika eredményeként Erdélyben létrejött román anyanyelvű (döntően moldvai csángó eredetű) római katolikus diaszpórák által felvetett pasztorációs kérdéseket igyekeznek felhasználni.

A román görög katolikusok – akárcsak a szintén beolvasztott ukrán görög katolikusok – máig nem adták fel egyházuk visszaállításának gondolatát és ezt az álláspontot a Szentszék mindig is támogatta. Az eredeti vallásukhoz hű román görög katolikusok az egyesítés után a latin rítusú katolikus templomokba jártak, hitoktatásukat titokban, illegálisan magánlakásokon szervezték meg, sőt püspököket és papokat is szenteltek.

A román görög katolikusok problémájától alapvetően eltér a román nyelvű római katolikusoké. Miután a második vatikáni zsinat a nemzeti nyelvet tette a liturgia nyelvévé, Erdélyben joggal merül fel az oda betelepült-betelepített román római katolikusok román nyelvű egyházi szolgálatának igénye. Számuk néhány tízezerre tehető.

E két – belső feszültséget keltő – valós problémát felhasználva, a román államhatalom most arra biztatja a moldvai római katolikusok mellett a lényegesen nagyobb számú görög katolikust, hogy a városi plébániáktól román misét, a gyulafehérvári püspöktől pedig román plébániák létesítését követeljék. Ezt a plébánosoknál az állami egyházügyi megbízottak és az állambiztonság közegei is folyamatosan szorgalmazzák, és a követeléssel a román hívek „képviselői" a Szentszéknél is fellépnek.

Nem kétséges, hogy román nyelvű plébániák megjelenése a gyulafehérvári egyházmegye területén annak a folyamatnak a kezdetét jelentené a magyar jellegű római katolikus egyházban, amely a kulturális és oktatási intézmények tagozatosításával az elmúlt évtizedekben az anyanyelvi művelődés csaknem teljes felszámolásához vezetett. A politikai trendek ismeretében érthetővé válik a romániai magyar katolikusok félelme, miszerint a román államhatalomnak egyre

erőteljesebben kibontakozó aktivitása a katolikus egyház kérdésében voltaképpen arra irányul, hogy első lépésben románná tegyen minden római katolikust, majd később – alkalmas időben – ortodoxszá az egész romániai katolicizmust.

A román politika tehát arra törekszik, hogy a magyar katolikusok körében szembeállítsa egymással a nemzeti és vallási azonosságtudatot. Nem nehéz belátni, hogy a nemzet és vallás közötti választás feszültsége az identitás mindkét elemét alapjaiban rendíti meg. A vázolt konfliktus-helyzetből, az egyház küldetésével összhangban levő, mind a magyar, mind a román római katolikusok érdekeit szem előtt tartó kivezető utat olyan új egyházszervezeti megoldás jelenthetné, amely a hagyományos területi elv fenntartása mellett az egyházigazgatás szervezésénél figyelembe venné az anyanyelvi hovatartozást is. Vagyis a román és a magyar hívek egymástól független püspökségek alá tartoznának. Amennyiben azt a román római katolikusok száma Erdélyben indokolttá tenné, alapíthassanak saját egyházmegyét, addig viszont szórványként, tartozzanak valamelyik kárpátontúli román római katolikus egyházmegye fennhatósága alá. Ugyanígy az erdélyi egyházmegyén kívül élő magyar katolikus szórványok felett a gyulafehérvári püspök gyakoroljon joghatóságot. A jelzett megoldási javaslat egyébként a hatályos egyházi törvénykönyv előírásaival is összhangban van. (Vö. 372. Kánon 2. § és az 518. Kánon) Romániában a kérdés ilyen megközelítését az is időszerűvé és lehetővé teszi, hogy a Szentszékkel kötött konkordátum felmondása és a vallási törvény által teremtett helyzetben a római katolikus egyházmegyék határainak kérdése – mind a Szentszék és Románia kétoldalú kapcsolatai szempontjából, mind államjogi tekintetben – rendezetlen. (A javasolt rendezés nem vonatkozik az 1948-ban erőszakkal megszüntetett görög katolikus egyházra, amelynek hívei egyházuk számára az eredeti helyzet visszaállítását igénylik.)

A **református egyház** vezetése 1949-ben megkötötte az állammal az egyezményt. Ez széles körű beleszólási jogot biztosít a világi hatóságoknak az egyház belső életébe. Legmagasabb rangú egyházi és világi elöljáróikat (püspökök, főgondnokok, esperesek), több jelölt közül az állam választja ki. Mindez azt eredményezte, hogy számos fontos pozícióba a hatalomtól függő emberek kerültek, így ma a reformátusok helyzete kiszolgáltatottabb, mint a katolikusoké. Meg kell azonban említeni, hogy a presbitériumok, az egyháztanácsok továbbra is léteznek. Ezek bármennyire korlátozott hatáskörűek, mégis választott magyar testületek, és ez egy-egy településen tekintélyt biztosít számukra, szemben a diktatórikus hatalmi intézményekkel. A 732 anyaegyház, kb. 150 leányegyház és kb. 750 szórvány-gyülekezet 31 egyházmegyét és két egyházkerületet alkot. Jelentésünk időpontjában a presbiterek száma 12 000 körül van, a lelkészeké kb. 680. Istentisztelet-látogatás: 12 százalék közönséges vasárnapokon és 23 százalék ünnepnapokon. A konfirmált, tehát úrvacsora vételre jogosult egyháztagoknak 30 százaléka vesz rendszeresen úrvacsorát. Ezek a számok nemzetközi, köztük magyarországi adatokkal összehasonlítva gazdag, sokrétű egyházi tevékenységet sejtetnek.

Az egyházi tanácsok etnikai megtartó szerepének említése mellett meg kell azonban állapítani, hogy az egyházi élet „papközpontú", és ezt nem a hitelvek, hanem a történeti hagyományok alakították így ki. A „laikusok" egyházi alkalmazása és képzése elmaradott. A munka súlyát így a lelkipásztorok hordozzák. Számuk a következő öt évben további 75-tel fog csökkenni. Igy 1992-ben kb. 140 ténylegesen betöltetlen lelkészi állás lesz. A lelkészhiány oka az 1979 óta szigorított numerus clausus. Az egyetemi helyek számának korlátozása országos jelenség. A két ortodox, továbbá a római katolikus és a protestáns teológiára vonatkozóan is a központi állami hatóság állapítja meg a felvehető diákok számát. (Maga az Egyesült Protestáns Teológiai Fakultás létrejötte is az erőszakos állami intervenció következménye volt. A református, evangélikus és unitárius teológiai képzők kényszerű fúziójából 1949-ben született.)

1979 előtt a felvehetők (korlátozott) számát az egyházi hatóság igényeinek figyelembe vételével állapították meg. A református egyháznak így harminc éven keresztül évente átlag 23 végzettje volt. 1979 óta a numerus évente átlag 8,5-re csökkent. (Valójában 10 helyet engedélyeznek, de ebből levonandó a természetes lemorzsolódás, valamint közrejátszik az a körülmény, hogy 1986-ban egyetlen végzett lelkész sem volt, mert áttértek a 4 éves oktatásról az 5 évesre. Tehát ebben az időszakban évente 15-tel kevesebb végzett teológust vesz át az egyház. Jelenleg a kolozsvári teológiai intézetben a szokásos 115–120 helyett 48 református hallgató van. A helyzetet még egy körülmény súlyosbítja. A korábbi fejezetekben említett korlátozó intézkedések ellenére az elmúlt évtizedekben az urbaizáció növelte a magyar városlakók számát is, így a református hívőknek több mint fele a százezren felüli nagyvárosokban él, ahol a lelkészi állásoknak viszont csak 10 százaléka található. Ebből következően van olyan falusi gyülekezet, ahol 150 lelket, és van olyan városi mamutgyülekezet, ahol 30 000 lelket „gondoz" egyetlen lelkész. Tekintettel a szórvány-helyzetre és a nehéz közlekedési viszonyokra, a kis gyülekezetek nem bokrosíthatók – onnan tehát nem lehet lelkészeket elvonni a városi gyülekezetek javára. A városi gyülekezeteket fel kellene osztani, illetve bennük több lelkészi és segédlelkészi állást kellene szervezni, ami számszerűleg legalább 70–80 főt jelent. Az öt év múlva beálló lelkészhiány számadata ily módon nem a de facto 140, hanem a reális igényt jobban kifejező 210 lesz.

Az unitárius egyház, amely az erdélyi magyar művelődésben kiemelkedő szerepet játszott, jelenleg 80 000 tagot számlál. Püspöksége van Kolozsvárott, papképzése – a már említett egyesített teológián – ugyanitt folyik. *Keresztény magvető* címmel az egyház a múlt század végétől folyóiratot jelentet meg.

Az evangélikus vegyes nemzetiségű felekezet; tagjai zömében németek (szászok), kisebbrészt magyarok és szlovákok. A magyar hívek száma az 1980-as évek elején meghaladta a 30 000 főt; Kolozsváron anyanyelvi alapon püspökségük működik.

A szabadegyházak (baptisták, pünkösdisták, adventisták stb.) többnyire vegyes nemzetiségűek; egyházi becslések szerint hozzájuk jelenleg kb. 80 000 fő tartozik, számuk növekszik. A kis egyházakkal szemben az állam szelektív magatartást mutat. Jellemző adat, hogy a háború előtt 60 felekezet működött Romániában, most 12 felekezetet ismernek el.

A romániai magyarok és a zsidóság

Romániában a zsidó nemzetiségűnek tekintett lakosság csak az első világháborút követően, 1923-ban nyert román állampolgárságot. Ekkor is csak azért, mert a Magyarországtól Romániához csatolt területeken élő több mint százezer zsidó vallású személy, egykori hazájában nemcsak magyar állampolgársággal rendelkezett, de olyan polgári és emberi jogokkal is, amilyeneket az első világháború előtti Románia zsidósága nem ismert.

A megnagyobbodott Románia területén 1920-at követően mintegy 800 000 zsidó élt, akik közül a magyar kultúrával – és jelentős gazdasági potenciállal, nemzetközi kapcsolatokkal – rendelkező erdélyiek tömegét különféle jogi és politikai eszközökkel igyekeztek romanizálni.

A második világháború kezdetén, 1941–1942-ben, a fasiszta irányzatú román paramilitarista szervezet, a Vasgárda, a cuzista mozgalom és a hadsereg, közös erővel szinte teljesen kiirtotta az ország észak-keleti részén élő, kevéssé asszimilálódott lakosságot, míg dél-erdélyi és dél-romániai hitsorsosaikat megtizedelte, menekülésre kényszerítette, illetve koncentrációs táborokba zárta. Az ekkor Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély zsidóságát – a magyar belügyi szervek tevőleges asszisztenciájával – a németek a Harmadik Birodalomba hurcolták, többségük ott pusztult el.

A háborút átvészelt romániai zsidó népesség (számuk akkor valamivel meghaladta a négyszázezret) 90–95 százaléka az elmúlt 35 évben elhagyta az országot. Az 1950-es évek végétől egyre élesebben jelentkező állami és párt antiszemitizmus, és általában a kisebbségi kultúrák és az egyéni, közösségi szubkultúrák üldözése késztette őket erre, de nem hagyható figyelmen kívül e tekintetben a kor politikai voluntarizmusa által teremtett általános egzisztenciális bizonytalanság sem.

Romániában – a becslések szerint – jelenleg körülbelül 22–28 000 zsidó él; Moses Rosen országos főrabbi közlése szerint 65 %-uk kora 60 év fölött van. Az Erdélyben élők száma – becslések szerint – napjainkban már kevesebb mint 5 000 fő, és közülük legfeljebb 3 000 még a magyar anyanyelvű. Azokat, akik a romániai zsidóságból magyar nemzetiségűnek vallották magukat, többnyire kettős diszkrimináció érte. Sorsuk valamivel mindig nehezebb, lehetőségeik mindig szerényebbek voltak.

Ma, amikor egyes romániai pártkörökben esetenként nyíltan kérkednek azzal, hogy tíz éven belül Románia „zsidótlanított állammá" lesz, utólag rádöb-

benhet a szemlélő, hogy a romániai antiszemitizmus múltja és jelene révén az ország lakossága egy össztársadalmi hadgyakorlat tanúja volt; a nemzeti kisebbségek ellen meghirdetett harc első – és sikeres – főpróbáját látta. Ami a zsidósággal történt, ma már egyre inkább tapasztalható jelenné válik minden más romániai kisebbség számára is.

VI. A KISEBBSÉG KAPCSOLATA AZ ANYANEMZETTEL; MAGYARORSZÁG ÉS A ROMÁNIAI MAGYARSÁG

Az erdélyi magyarok hét évtizede román állampolgárok, a magyarországitól elkülönülő társadalmi, politikai, demográfiai s nyelvi-kulturális közegben élnek, és ez a körülmény náluk – a már említtt történelmi sajátosságokkal együtt – néhány önálló identitás-jegyet is kialakított. A magyarországi magyarsághoz való viszonyukban azonban mégsem a különbség, hanem az azonosság és a hasonlóság mozzanata a döntő; az a tény, hogy nyelvi, kulturális és történelmi értelemben a magyar nemzethez tartozónak érzik magukat, annak részei. Az erdélyi magyarság és a magyarországi magyarság egymáshoz kötődése természetes és jellegzetes nemzeti kisebbség–anyanemzet kapcsolat; a kisebbség rész–egész viszonyban van azzal a közeggel, amelytől politikai-jogi értelemben elválasztották, de művelődési–nyelvi–néprajzi jellemzői révén valamilyen mértékben továbbra is alkotó eleme maradt.

A mai Románia, összhangban belső etnikai beolvasztó-homogenizáló politikájával, tagadja a kisebbségek kettős: állampolgári és nemzetiségi kötődését. Ideológiailag hivatalos rangra emelkedett a kisebbségeket is bekelebelező „egységes szocialista román nemzet" eszménye, amelyhez viszonyítva már nem romániai magyarokról, németekről stb., hanem legfeljebb csak „magyar nyelvű románokról", vagy „német származású románokról" eshet szó. Ebben a helyzetben a magyar nemzethez tartozás nyilvánvaló történelmi, nyelvi és kulturális tényeire való tudományos utalások is „nacionalista", sőt „irredenta" minősítéseket kapnak hivatalos román részről.

Az ideológiai erőfeszítésekkel párhuzamosan a gyakorlati politikában is elszigetelni igyekeznek a romániai magyarokat a külvilágtól, mindenekelőtt Magyarországtól és a más országokban élő magyaroktól. Az anyanemzetétől és kulturális közössége más határon túli részéről elzárt kisebbség ugyanis védtelenebb az erőszakos asszimilációval szemben, és az egyéni emberi jogait, általános szabadságjogait sértő diszkriminációs cselekményeket is nehezebben tudja a nemzetközi közvélemény tudomására hozni.

A kisebbség–anyanemzet kapcsolat normális alakulásának előfeltétele a határok – valamennyi állampolgárt érintő – nyitottsága; az ennek megfelelő útlevél- és vízumpolitika, vám- és devizaszabályozás. Románia az európai kontinens azon államai közé tartozik, amely polgárait leginkább akadályozza a külső

kapcsolatteremtésben és őket távoltartani igyekszik a külvilág hatásától. A román állampolgárok magánutasként kétévente egyszer látogathatnak külföldre, így Magyarországra is. (E szabály alól elenyésző számban és rendkívüli esetben tesznek egyéni elbírálás szerint kivételt.) A kétévenkénti külföldi látogatás lehetősége is azonban, az esetek jelentős részében, csak elvileg-formailag létezik; a rendőri szervek a kérelmet gyakran hónapokig nem válaszolják meg, a kérelmezőket (főként a nyugatra vagy Magyarországra készülőket) esetenként kihallgatásoknak vetik alá, úticéljuk, kapcsolataik felől érdeklődnek részletesebben. A Magyarországra való utazástól az utóbbi években úgy is igyekeznek elriasztani a katonaköteles férfiakat, hogy útlevélkérelmük benyújtása után a hadseregbe (többnyire munkaszolgálatra) hívják be őket hónapokra. A kiutazás további korlátja, hogy a külföldre menőknek nincs legális lehetőségük arra, hogy pénzüket idegen devizára váltsák, és az esetlegesen pénzzé tehető, külföldre vihető áruk körét is erősen leszűkítették.

A magyarországiak és egyéb külföldiek Romániába látogatása is az utóbbi évtizedben nagyon megnehezült. A román határrendészeti szervek évente több száz, 1985-ben több mint ezer érvényes útiokmánnyal rendelkező magyar állampolgártól tagadták meg indoklás nélkül az országba való bebocsátást. A közúti és vasúti határátkelőkön – főként a magyar–román határszakaszon – több órán, esetenként egész napon át kell várakozni az országba való belépésre. A vámvizsgálat rutin módszere a testi motozás, amelyet elsősorban magyar, jugoszláv és nyugati beutazókkal szemben alkalmaznak. Romániába gyakorlatilag tilos magyar nyelvű könyveket és sajtótermékeket, hanglemezeket és műsoros kazettákat bevinni, bár a be nem vihető kulturális cikkekről hivatalos listát soha nem készítettek. De facto beviteli tilalom alá esik napjainkban mindenféle vallási szertartáseszköz és nyomtatvány, az utóbbi nyelvétől függetlenül. Az 1980-as évek közepéig Romániába – ha korlátozott számban és a cenzúra folyamatos szelektálásával is – lehetséges volt postai úton néhány sajtóterméket küldeni; rokonnak, ismerősnek Magyarországról megrendelni. Ez a lehetőség a tapasztalatok szerint egyre szűkül. Az erdélyi városok újságárusainál nem lehet hozzájutni magyarországi lapokhoz, ideértve az MSZMP központi orgánumát, a *Népszabadság*ot is. (Megjegyzendő, hogy a két világháború között az akkori, a román politikával szemben gyakran ellenséges, budapesti újságokat általában árusították Romániában.)

A központilag irányított elszigetelés a személyi kapcsolatokra is kiterjed. Ennek egyik jogi eszköze a már említett – elsősorban a magyarokat és a németeket sújtó – elszállásolási rendelet, amely a személyi szabadságjogok Európában ritka brutális korlátozásához szolgál normatív keretül. A határon túliakkal, így a magyarországiakkal való kapcsolatteremtéstől egyéb módszerekkel is igyekeznek távoltartani a román polgárokat. Egy 1985-ös bizalmas rendelkezés az alkalmazottakat kötelezi, hogy külföldi állampolgárokkal csak munkahelyük egy, erre a célra kijelölt helyiségében találkozzanak és a beszélgetés tartalmáról

ezután írásos beszámolót készítsenek. A jelentési kötelezettség minden román állampolgárt terhel, aki külföldivel kapcsolatba kerül.

Az elszigetelési törekvés természetesen hatékonyabb a központilag jobban irányítható-ellenőrizhető intézményközi kapcsolatokban. Románia és Magyarország között formálisan van államközi kulturális egyezmény, amit azonban román részről fokozatosan elsorvasztottak. A magyarországi kulturális, társadalmi, vallási és gazdasági szervezetek: egyetemek, színházak, egyházak, vállalatok stb. együttműködést szorgalmazó kezdeményezései a kezdeti lépések után, vagy még a javaslatok stádiumában sorra elhalnak. A romániai magyar egyházak papjai például semmilyen kapcsolatot nem tarthatnak a magyarországi testvéregyházakkal, és igen szűk körre korlátozzák az erdélyi református és katolikus egyház nagy hagyományú nyugat-európai kapcsolatait is. A rendszer mind a kisebbségi egyházak, mind a román többségi egyház vezetői közül csak saját bizalmi embereit engedi-küldi valláspolitikai és nemzetiségi kérdésekről külföldiekkel tárgyalni.

Még a nemzetiségi kérdés szempontjából legkisebb ideológiai veszélynek minősített gazdasági kapcsolatok is hivatalos akadályba ütköznek, ha tartósabb-szervezettebb együttműködés látszik kibontakozni egy magyarországi és egy romániai nyugati határszéli vállalat között. Egy olyan – az önálló külkereskedelmi jogot nem ismerő, hipercentralizált és alapvetően autark – gazdasági szerkezetben, mint a román, a határmenti gazdasági egységek érdeke – ha egyáltalán kifejeződhet – előbb-utóbb szükségszerűen alárendelődik más, központi (és többnyire gazdaságon kívüli) akaratnak. Lényegében ez a tény határozza meg az 1980-as évek végén Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád megye határmenti gazdasági és egyéb intézményi kapcsolatait a romániai Bihar, Arad és Temes megyékkel. Ez az együttműködés napjainkra vagy teljesen visszafejlődött, vagy néhány formális és a vezetői körre korlátozódó látogatásban merül ki.

A romániai és a magyarországi lakosság nyilvánvaló érdekei és igényei, valamint a magyar társadalmi és diplomáciai kezdeményezések ellenére a két ország kulturális együttműködése a mélypontra zuhant. Az 1970-es évek közepéig, ha kis számban is, önköltséges alapon tanulhattak romániai magyar diákok magyarországi egyetemeken, és meghívásra művelődési szakemberek (tanárok, néprajzosok, történészek, népművelők) vehettek részt magyarországi tanulmányúton, továbbképzésen, konferenciákon. Mára ez a lehetőség intézményesen megszűnt; több mint másfél évtizede nincs romániai ösztöndíjas diákja a hazai oktatási intézményeknek, évek óta nincs romániai résztvevője a nyári egyetemeknek; a romániai jelentkezőknek útlevél hiányában közvetlenül a kiutazás előtt kellett lemondani a részvételt például az 1985. évi békéscsabai nemzetközi néprajzi tanácskozáson és az 1986. évi hungarológiai kongresszuson. A romániai magyarság tudós képviselői nem vehettek részt a határon túl élő magyar történészek, illetve természettudósok, ugyancsak 1986-ban, Magyarországon tartott konferenciáin sem.

A román kormányzatnak az erőszakos beolvasztást célzó, elszigetelő politikája a 20 000 fős magyarországi román kisebbséget is sújtja. Nekik ugyan még az 1980-as évek közepén is lehetőségük volt romániai egyetemekre hallgatókat küldeni, illetve pedagógusaiknak, könyvtárosaiknak határon túli szakmai-anyanyelvi továbbképzésen résztvenni. Napjainkra a román kormányzat – a reciprocitás igényétől tartva – ezt a lehetőséget is egyoldalúan mindinkább szűkíti.

Az 1977-es debreceni–nagyváradi csúcstalálkozón a román fél taktikai okokból olyan megállapodásokat is aláírt, amelyek a kulturális-oktatási kapcsolatok fejlesztését segíthették volna. Ezek azonban nagyrészt nem valósultak meg. Románia nem járul például hozzá, hogy a két fővárosban tervezett magyar, illetve román kulturális intézet könyv- és folyóirat árusítással, -kölcsönzéssel is foglalkozhasson. Ez az álláspont mindeddig megakadályozta a két kultúrintézet párhuzamos megnyitását.

Mivel a román kormány az erdélyi magyarságot elzárni igyekszik a magyarországi nyomtatott kultúrától és személyes kapcsolatoktól (miközben a romániai magyar kultúra intézményi lehetőségei – mint láttuk – gyorsuló ütemben szűkülnek, vagy megszűnnek), a kisebbség kulturális ellátásában – anyanyelvi tájékoztatásban felértékelődik a magyarországi televízió és a külföldi (magyarországi és nyugati) rádióadások szerepe. Ezek vételi lehetőségei azonban egyrészt sok helyütt korlátozottak, másrészt pedig nézésük-hallgatásuk a hivatalos megítélésben állampolgári hűtlenségnek minősül, és ennek az utóbbi években a hatóságok (pl. Zilahon a budapesti tévé adásait fogni képes antennák leszerelésével) hatalmi tanújelét is adták.

Román részről a kisebbség–anyanemzet kommunikáció egyéni módjait is akadályozni igyekeznek, pl. az intézményes postacenzúrával és azzal a ténnyel, hogy Románia és Magyarország között nem járulnak hozzá közvetlen telefon távhívási rendszer kiépítéséhez. (Miközben mindkét országnak a legtöbb európai állammal van ilyen összeköttetése.) Lényegében azonban még a távhívás ténye is csak elvi lehetőség a román polgárok számára, mert az érvényes szabályok szerint csak negyedévenként egyszer van joguk külföldre telefonálni, ennek túllépése esetén büntetés jellegű pótdíj megfizetésére kötelezik őket.

A román kormányzat a romániai magyar kisebbséget túszként, a zsarolás eszközeként használja a magyar–román államközi kapcsolatokban. Egy-egy kisebbségellenes intézkedés jellege és időzítése nem hagy kétséget afelől, hogy az nem utolsósorban Magyarország elleni barátságtalan gesztus is akar lenni. (1988. április 4-e, a hivatalos magyar állami ünnep előestéjén rendelték el például Romániában, hogy a kisebbség sajtójában a romániai helységneveket csak románul szabad szerepeltetni.) Az intézkedés azonban nemcsak magyarellenes, hanem a német, szerbhorvát és más nyelvű sajtótermékeket is érint.

Az 1980-as évekre a romániai magyar kisebbség kapcsolatai Magyarországgal békeidőben példátlan alacsony szintre süllyedtek. A magyar–román határszakaszon például még akkor is egyértelmű a visszafejlődés, ha a két világháború

közötti – nem eszményi – állapotokhoz viszonyítunk; ha esetleg a magánszemélyek és sajtótermékek forgalmának akkori határon túli szabályozását vetjük össze a mai helyzettel. Még élesebb a kontraszt, ha az összehasonlítási alap a második világháborút követő egy-két év biztató romániai és magyar–román viszonylatú fejlődése. Az 1960-as évek végén, rövid időre ismét ígéretes pezsdülés jellemezte (a kisebbségek külső kapcsolataiban is) a romániai nemzetiségpolitikát, ennek azonban ma már csupán az emléke él, és azt is többnyire csak Románián kívül lehet felidézni.

A kisebbség–anyanemzet kapcsolat vázolt mesterséges leépítése ellentmond az elemi nemzetközi normáknak, így azoknak a kötelezettségeknek, amelyeket a román állam különféle egyetemes és regionális egyezményekben, nyilatkozatokban (többek között az európai biztonsági és együttműködési értekezlet záróokmányában) magára vállalt. Tehát nemcsak a pozitív európai példákhoz (a kisebbségek védelmére kötött 1945 utáni nemzetközi egyezményekhez: pl. az olasz–osztrák, jugoszláv–olasz, dán–nyugatnémet, brit–ír megállapodásokhoz; vagy a kulturális munkatervekre, közvetlen határmenti kapcsolatokra épülő magyar–jugoszláv együttműködéshez) viszonyítunk, amikor a romániai magyarok helyzetében a külső kapcsolatok tekintetében is alapvető változást tartunk szükségesnek. Románia arra irányuló politikája, hogy állampolgárait, és elsősorban kisebbségi állampolgárait a külvilágtól elszigetelje, a civilizált állami magatartás alapelveit sérti a nemzetközi kapcsolatokban. Ezzel a szemlélettel és törekvéssel szemben Magyarországnak, a Helsinki Záróokmányt aláíró minden államnak, valamint a magyar társadalom különféle csoportjainak és a nemzetközi demokrata erőknek, az eddiginél határozottabban indokolt fellépnie.

A helyzet gyors ütemű romlása egyre élesebben veti fel az anyanemzeti felelősség kérdését. A második világháború befejezése után a magyarországi közvélemény a legtöbb pozitív várakozással a romániai magyar nemzeti kisebbség helyzetét szemlélhette. Magyarország a párizsi béke aláírásával hivatalosan szakított az irredentizmus minden formájával. A két állam vezetői és hivatalos intézményei lépten-nyomon arról beszéltek, hogy gyökeres fordulat kezdődött a román–magyar viszonyban, és a két ország kapcsolataiban fontos szerepet szánnak Erdély magyar népének. Ezekben az években úgy tetszett, hogy gyökeres fordulat következhet be a két nép annyi tragédiával terhelt viszonyában. A sztálinizmus kora azonban nemcsak a társadalom, a gazdaság és a kultúra államosításával és központosításával járt együtt, hanem a nemzetiségi sokféleség iránti gyakori türelmetlenséggel és a térség országainak egymástól való példátlan elzárkózásával. Ebben az időszakban bekövetkezett az, ami korábban még a két állam ellenségeskedése idején is elképzelhetetlen volt, megszűnt a személyes érintkezés; 1949 és 1955 között gyakorlatilag nem lehetett a polgároknak az egyik országból a másikba utazni.

Magyarországon a Rákosi-korban az ország politikai vezetői egyszer s mindenkorra tabunak nyilvánították a szomszédos országokban élő magyarok kér-

dését. Ez irányú törekvésüket segítette az az általános memzetközi jogi és politikai szemléletváltozás is, amely a második világháború után a sajátos kisebbségi jogokat beolvasztotta az egyetemes emberi jogokba, és a kisebbségi problémát – kevés kivétellel – az államok kizárólagos belső kompetenciájába utalta. Az internacionalizmus értelmezése Magyarországon az 1940-es évek végétől egyre kevésbé számolt a nemzetiségekkel, a nacionalizmus érvei közé sorolták a határon túl élő magyarok puszta létét is. Olyan kérdéssé vált ez, amelyről nem volt ajánlatos nyilvánosan beszélni. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy magyar nacionalizmus és az egykori irredenta törekvések bírálatában a sztálinista ideológusok és propagandisták néha a szomszédos népek nacionalizmusának érveit használták fel Magyarországon.

1956 után sem nyílott azonnal lehetőség arra, hogy kapcsolatok jöjjenek létre a határ két oldalán élő magyarok között, hogy a magyarországi közvélemény tudomást szerezzen a romániai magyarok életéről, kultúrájáról. A hivatalos álláspont lényege továbbra is az maradt: Magyarországnak semmiféle köze nincs a vele szomszédos országokban élő magyarokhoz. A sajtó, az iskola úgy tett, mintha ezek a magyar nemzetiségek nem is léteznének. Magyar nemzetiségüket valló sportolók és művészek nevét például Magyarországon a román nyelv szabályai szerint közölték (pl. Iolanda Balaş, Ştefan Ruha), sok évszázados eredeti magyar városneveket román alakjukban használtak a budapesti újságok. A magyar politika és ideológia nyelvezetéből és fogalomkészletéből egyszerűen hiányzott a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos kifejezések köre. Közép-Európában egyedülálló módon a nacionalizmus kritikája csak a magyar nacionalizmusra vonatkozott. A túlzóan negatív magyarság-kép kedvezőtlen következményére kell emlékeztetni; Magyarországon megnehezítette az egészséges nemzeti önkritika kialakulását; torz viselkedéseket, hamis információkat konzervált; egyikmásik szomszédos országban viszont az ottani nacionalizmusnak adott fölmentést, sőt indirekt biztatást.

1958-ban Romániában tett legfelső szintű hivatalos látogatás során Marosvásárhelyen, az akkori Magyar Autonóm Tartomány székhelyén, magyar részről kijelentették, hogy Magyarországnak nincs semmilyen területi követelése Romániával szemben, arról azonban nem tettek említést semmilyen formában, hogy Magyarország érdekelt a romániai magyarság nemzeti megmaradásában. Amikor Magyarországon néhány értelmiségi nemzetközi fórumokhoz juttatta el tiltakozását a kolozsvári magyar és román egyetem egyesítése miatt, 1962-ben Budapesten bíróság ítélte el a tiltakozókat.

Az 1960-as évek elejétől a térség országai közötti turistaforgalom megkönnyítése lehetővé tette a rokoni és baráti kapcsolatok ápolását a Romániában és Magyarországon élő magyarok között, de a magyarországi nyilvánosság fórumain továbbra is tabunak számított a több mint kétmilliós nemzetiség létezése. A hivatalos (főként kultúr-)politika képviselői nemcsak közömbösen, hanem többnyire ellenérzéssel fogadták a problémával való bármilyen foglalkozás gon-

dolatát. Az 1970-es évek elején akadt olyan publicista is, aki azt írta Magyarország és Erdély viszonyáról, hogy az Franciaország és Algéria kapcsolatához hasonlítható, mintha valamilyen gyarmati függés lett volna az előbbi.

Az 1960-as évek közepétől először a magyar irodalmi élet, több magyar író, követelte a romániai magyar kultúra tudomásulvételét és megismerését Magyarországon. Az első változások is az irodalmi folyóiratokban voltak észlelhetők, ahol itt-ott fölbukkantak romániai magyar írók művei. A Magyar Irószövetség kritikai szakosztálya 1968 márciusában fogalmazta meg állásfoglalását a határon kívüli magyar irodalmakról, melyben arról van szó, hogy ezekért az irodalmakért mind saját hazájuk, mind a magyar irodalom egésze felelős, kötődésük tehát kettős. Lassan növekedett a határon túli (így romániai) magyarságra vonatkozó társadalomtudományi publikációk száma is, – kezdetben kizárólag egyéni és nem intézményesített kutatói vállalkozásként.

Ebben az időszakban lassan megkezdődött Magyarországon az egész nemzeti–nemzetiségi kérdéskör hivatalos átértékelése. Ennek egyik jellegzetes politikai megnyilvánulása volt az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottságának nyilvánosságra nem hozott állásfoglalása a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségekről (1969 augusztusában). Ekkortól lehet számítani azt az időszakot, amikor a magyarországi politika tudomásul vette a tényt, hogy milliós nagyságrendű magyar tömegek élnek a szomszéd országokban, s hogy e ténnyel – ha tetszik, ha nem – számolni kell.

Az 1970-es években a hivatalos magyar politika fokozatosan beépítette külpolitikai érvkészletébe a nemzetiségek híd-szerepének tézisét, a sajtó több tájékoztatást nyújtott a romániai magyarság életéről is. Felelős államférfiak hazai és külföldi megnyilatkozásaikban néha már megemlítették ezt a kérdést, mint olyan problémát, amely ugyan Románia belügye, de megoldásának módja hatással van Magyarországra, hiszen az ország lakossága jelentős részének van rokoni kapcsolata a határ túlsó oldalán.

Mindazonáltal a hivatalos magyar politikában számos tisztázatlanság is volt érzékelhető a hetvenes–nyolcvanas években is. Nem történt meg az elvek következetes végiggondolása, a lehetséges cselekvési módozatok kidolgozása. Az intézkedések gyakran ad hoc jellegűek voltak, nemegyszer gyanakvás fogadta azokat, akik aktívabb politikát sürgettek, alkalmanként hatósági zaklatásnak voltak kitéve a rendszeresen Erdélybe járó fiatalok.

A magyar diplomácia határozottabb elképzelései ebben a kérdésben a nyilvánosság előtt az 1980-as évek közepétől kezdenek körvonalazódni, amikortól Magyarország képviselői nemzetközi színtéren is szorgalmazzák a nemzetiségi jogok biztosítását. Jelentős fejlemény Szűrös Mátyásnak, az MSZMP KB nemzetközi titkárának 1988. januári nyilatkozata, amelyben a Kárpát-medencei magyar kisebbségeket, mint a magyar nemzet részét említette, és velük kapcsolatban egy koherensebb magyar politika néhány elemét vázolta fel. Szokai Imre és Tabajdi Csaba (a párt külügyi osztályának vezető munkatársai) 1988. febru-

árjában megjelent írása (lásd a bibliográfiát) még részletesebben szólt a kisebbségi kérdésben követendő magyar politika elveiről és gyakorlatáról.

VII. KIVÁNDORLÓK, ÁTTELEPÜLŐK, MENEKÜLŐK

Történelmi tapasztalatok szerint a tömeges népmozgások (lakosságcserék, kitelepítések, exodusok) térségünkben sem az érintett államok, sem a nemzeti–nemzetiségi közösségek szempontjából nem jelentenek megoldást. E tényt leszögezve ugyanakkor nem vonhatjuk kétségbe az egyénnek a kivándorláshoz való jogát sem, különösen, ha helyzete megalapozott aggodalomra ad okot.

Századunkban Magyarország napjainkban fogadja a harmadik kivándorlási hullámot Romániából.

Az első exodus az első világháborút követő időszakban zajlott le, amikor az Országos Menekültügyi Hivatal nyilvántartása szerint 1918–1924 között 197 000 magyar menekült át Romániából Magyarországra. Őket, lassúbb ütemben, 1924–1940 között további 169 000 fő követte. Különösen sokan vándoroltak el a háború befejeződésétől a trianoni szerződés megkötéséig tartó másfél esztendőben, amikor Erdély sorsa és a magyar nemzetiség jogállása még bizonytalan volt.

Nem telt bele egy emberöltő, a társadalmi emlékezet még őrizte az első kiáradás tapasztalatait, amikor 1940-ben a bécsi döntés visszacsatolta Magyarországhoz Észak-Erdélyt, miközben Romániában maradt Dél-Erdély. Etnikailag egyik régió sem volt homogén, és a döntést követő napokban románok és magyarok ezrei kerekedtek fel, hogy a megosztott erdélyi területekről az anyaországban telepedjenek le. 1940–1944 között Észak-Erdélybe és Magyarországra kb. 200 000 magyar menekült a két háború közötti huszonkét év során megtapasztalt román közigazgatás és terjeszkedés várható további erősödése elől. Sokan telepedtek vissza a korábban Magyarországra menekültek közül is; egy részük a második világháború után ismét román szuverenitás alá került Erdélyben maradt véglegesen; mások csatlakoztak az újra Magyarország és Nyugat felé menekülők százezres tömegéhez.

Napjainkra tetőzik a kivándorlás harmadik hulláma.

A mai román emigrációs politika nem egységes szempontok alapján működik. Napjaink Romániájának egyik alapelve az extenzív népességnövekedés érvényesítése minden áron. A népesedéspolitikával kapcsolatosak azok a korlátozások, amelyeket a kivándorolni szándékozókkal szemben általában támasztanak.

1974-ben Románia ugyan aláírta az *Emberi és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát*, amelynek 12. cikkelye kimondja, hogy „mindenkinek szabadságában álljon bármely országot, akár a saját hazáját is elhagynia"; a kivándorlás mégis súlyos korlátozás alá esik. A kivándorlási kérelmet beadókra állá-

sukból való azonnali elbocsátás, zaklatás, esetenként börtön vár. Az Amnesty International Romániáról szóló 1987. júliusi jelentése szerint százakat börtönöztek be azért, mert az ország elhagyására vonatkozó jogukat kívánták gyakorolni.

A román büntető törvénykönyv – mely ellentétben áll az említett, Románia által aláírt nemzetközi egyezménnyel – 245. cikkében arról rendelkezik, hogy az illegális határátlépés terve, szándéka is kísérletnek minősül, és 6 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetést von maga után. Az Amnesty International által ismert esetek többségében az illegális határátlépést megkísérlőket korábban zaklatták vallási, világnézeti, politikai meggyőződésük miatt, tehát őket ez a nemzetközi szervezet politikai fogolyként ismeri el és védelmébe veszi.

A román határőrök több esetben lelőttek a határon átszökni próbáló embereket. A 28 éves Lionte Gheorghét például már magyar felségterületen lőtte agyon az őt oda is követő román katona 1987. május 29-én. A román–jugoszláv határon is több ilyen haláleset volt. Mindez nem rettenti el az országot elhagyni kívánókat. 1986-ban, egyes bukaresti források szerint 70 000-nél is több elintézetlen hivatalos kivándorlási kérelem volt. Egy másik forrás 1985-ben másfél millió ilyen kérelemről tudott.

A kivándorlási jogukat gyakorolni kívánókkal szemben azonban nem egységes a román politika. A két világháború között a román Vasgárda által használt „zsidó- és magyarmentes Románia" (Vrem România fără unguri si fără jidani!) jelmondat visszacseng a mai „román Románia" jelszóban. A Romániában élő kisebbségek kivándorlási kérelme más elbírálás alá esik. Külön kategóriát alkot a zsidó és német emigráció és különt a magyar kivándorlás.

A zsidók 1930-ban Románia népességének 5 százalékát alkották. A holocaust nagyban megapasztotta ezt a számot, a megmaradtakat pedig a hivatalosan támogatott emigráció fogyasztotta el; az exodus lassan befejezéséhez közeledik. Egy olyan országban, ahol az antiszemitizmusnak mély történelmi gyökerei vannak, úgy tetszik, a kormányzat kettős érdeke, hogy az országban élő kicsiny zsidó közösséget kivándoroltassa: egyrészt közelebb kerül a román Románia-eszményhez, másrészt az Izrael (valamint az NSZK) által fizetett fejpénz révén a román állam külön bevételi forráshoz jut.

1930-ban 760 687 német élt az országban. Fél évszázad alatt számuk nagymértékben lecsökkent, az 1977-es népszámlálás végleges adatai szerint 332 000 fő volt. A nyolcvanas években évente mintegy 15 000 német hagyja el legálisan Romániát. Nem hivatalos megállapodás szerint egy aktív felnőtt kivándorlási engedélyéért 10 000, egy nyugdíjasáért 6 000, és a gyermekéért pedig 4 000 német márka fejpénzt fizet az NSZK. Nemzetközi sajtóforrások szerint Izrael 5 000 dollárt fizet egy egyetemi diplomás, és 2 500 dollárt egy szakmunkásképzőt végzett romániai zsidóért.

Az országot eddig legálisan elhagyók száma nagy mértékben az USA nyomására alakult, mivel a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt többek között eh-

hez a feltételhez kötötték. Nyugati források szerint 1984-ben 21 200 ember hagyta el törvényesen Romániát. Ebből 14 831 volt német.

Az egységes román nyelvű és nemzetiségű államot célzó ideológiának megfelelően a nacionalista rendszer érdeke, hogy a különféle kisebbségek hagyják el az országot. A magyarok esetében – a népességen belüli nagy arányuk miatt – lehetetlen ez a megoldás. Az elnemzetlenítés komplex módszerei között szerepel a **szelektív emigráció** támogatása. Míg például a kivándorlásnak még a szándékáért is súlyos megtorlás jár általában, 1986 januárjában az erdélyi magyarok prominens képviselőjével, Szőcs Gézával a rendőrség közölte, hogy tovább „nem tudják szavatolni a biztonságát", „jobb volna", ha elhagyná az országot. A kiemelkedő személyiségek esetében a kiutasítás volt célravezető. A kisebbségi csoport értelmiségének, vezető rétegének teljes leválasztására egy másik, burkolt módszer szolgál. 1985 közepétől a romániai magyaroknak módjuk nyílt arra, hogy Magyarországon keresztül előbb nyugatra meneküljenek, majd az osztrák határ lezáródása után, hogy Magyarországon maradjanak, mivel a lejárt útlevelekkel rendelkezőket a magyar hatóságok nem dobták vissza Romániába. A román hatóságok színleg nem helyeslik a kivándorlást, de ebben az időszakban tömegesen adtak útlevelet olyan értelmiségieknek is, akiktől korábban számos alkalommal megtagadták az utazást. Szinte biztatva őket erre a megoldásra.

A szelektivitást bizonyítja, hogy bár a román nemzetiségűek is tömegesen menekülnek (román családok Magyarországra szándékoznak áttelepülni), ők nehezebben kapnak ilyen célú útlevelet. Hivatalos magyar közlés szerint a magyar–román határt (sikertelenül) megsértők 65 százaléka román nemzetiségű. Valószínű az is, hogy a menekülés formái társadalmi rétegenként is szétválnak: míg az értelmiségre inkább a legális áttelepülés, az útlevéllel érkezés a jellemző, a nekikeseredett és kiszolgáltatottabb alsó rétegek folyamodnak a tiltott határátlépés eszközéhez.

A román és a legutóbbi időkig a magyar kormány sem közölte rendszeresen kivándorlási és bevándorlási statisztikáját, ennélfogva csak eseti közleményekre, illetve becsült adatokra támaszkodhatunk.

Egy, 1988. január 28-án elhangzott magyarországi hivatalos nyilatkozat szerint 1985-ben 1 709, 1986-ban 3 284, 1987-ben 6 499 letelepedési kérelem érkezett Romániából. Ezeknek mintegy 80 százalékát engedélyezték, tehát 1987-ben több mint 50 százalékos az össz-áttelepültek számának emelkedése. Öt év alatt 17 000 letelepedési kérelem érkezett, 91 százaléka a szomszédos országokból, ezen belül több mint 40 százaléka Romániából. Ezzel szemben 25 000 letelepedettet tartanak nyilván, vagyis a kérelmezők számánál 8 000-rel többet.

A magyar kormányszóvivő szerint a legutolsó években Romániából Magyarországra elsősorban családegyesítés indokával érkeztek. (A repatriálás, vagyis a Magyarországon született személyek „hazatérése" 1979-ben már lényegében befejeződött.) A családegyesítés legtöbb esetben névházasságot rejt, bár a magyarországiak soraiban fogyóban van az erre vállalkozók száma. Az áttelepülők

helyzete – a magyar hivatalosság által különleges elbánásban részesítettek kivételével – egészen a legutóbbi időkig nem volt kielégítő. Beilleszkedésüket, anyagi és társadalmi értelemben 1988 elejéig semmiféle hivatalos intézmény, szervezet, szociális ügykezelés nem segítette, csupán egyéni megoldásokra kellett hagyatkozniok a súlyos lakáshiánnyal és inflációval küzdő országban. Az áttelepülőket gyakran a társadalom különféle csoportjai részéről is vegyes érzelmekkel és magatartással fogadják, amit nem mindig jellemez a szolidaritás. A Magyarországra érkezők többsége értelmiségi, akik a kulturális leépülés elől, gyermekeik jövőjét féltve vállalkoztak a menekülésre.

1985. júniusától 1986. október 28-áig az egész világra érvényes román útlevéllel rendelkezőket a magyar határőrség nem tartóztatta föl Ausztria felé mentükben. Egy korábbi osztrák adat szerint ezzel 2 329 romániai állampolgár élt. Egy későbbi, 1987 elejéről származó forrás szerint 16 000 ember érkezett így Ausztriába, 75 százalékuk volt erdélyi magyar. Az osztrák menekültügyi hatóságok egészen a legutóbbi időkig kiemelt, gyorsított ügykezelésben részesítették a romániai menekülőket, jelenleg még nem ismeretes, milyen arányban, milyen célországok felé közvetítve őket.

Magyarok és románok egyaránt megkísérelték azt is, hogy Nyugat felé a jugoszláv–magyar határon át távozzanak. 1987 nyarán néhány hónapig erre volt lehetőség. Siker esetén Belgrádban az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa Hivatalának oltalma alá helyezték magukat. Ha ezt a címet nem sikerült elérniök, a jugoszláv hatóságok kiutasították őket.

Egy harmadik módja a menekülésnek a svéd vízummentesség miatt lehetséges. Postán elküldött, vagy devizáért Budapesten megváltott svéd repülőjeggyel is Nyugatra lehetett érni és ezzel is számosan éltek, főként svédországi magyarok segítségével.

Egyre nő a hivatalos papírok nélkül, lejárt útlevéllel, illegálisan Magyarországon tartózkodók száma, akiknek vagy nem sikerült továbbmenniük, vagy akik eleve a Magyarországon maradást célozták és kockáztatták meg, és akkor sem szándékoznak Nyugat felé tovább vándorolni, ha erre lehetőségük volna. Eljövetelük okai között egyre inkább előtérbe kerül a fokozódó elnyomás és a kilátástalan gazdasági helyzet. 1987 végéig viszonylag könnyebben lehetett őket a második gazdaságban munkához juttatni; a fiktív befogadó nyilatkozatok és valódi otthon megszerzése már súlyosabb kérdés. Az 1988. évi új adórendelet általában nehezítette ezeknek az embereknek a munkavállalási lehetőségét; ugyanakkor az év elejétől a magyar hatóságok egyre nagyobb számban adtak ki számukra munkavállalási engedélyt.

A Magyarországon tartózkodó külföldiekkel foglalkozó egyedüli hatóság mindeddig a KEOKH, a Belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Országos Hivatala volt. Számos esetben, rövid határidővel, meghosszabbította a lejárt útlevéllel itt tartózkodók engedélyét. 1987 december végén 160, Magyarországon lakó román állampolgár útlevelébe pecsételték be a román határszakaszra szóló,

rövid lejáratú „egyszeri kiutazási engedélyt" (többük korábbi tartózkodási engedélyének egyidejű visszavonásával). Úgy tudjuk, hogy az érintettek közül tizenketten vissza is mentek Romániába; sorsuk egyelőre nem ismeretes. (A határon elfogott menekülőket a román hatóságok állítólag Temesvár mellett felállított munkatáborba viszik; közülük kettőt – más adat szerint négyet – a megelőző években a milicia agyonvert.)

A kiutasítások hírére a magyar közvélemény tiltakozó levelekkel válaszolt. Egyesek a miniszterelnökhöz címzett levélben foglaltak állást a történtek ellen, és kifejezték reményüket, hogy a magyar társadalom szolidáris lesz a bujkálókkal, segíteni és rejteni fogja őket. Ezt követően a KEOKH felelős személyzetét lecserélték, az esetet hivatali túlkapásnak minősítették. (A helyzet, mint jeleztük, a jelentés megírása óta e tekintetben változott.)

Az öntevékeny társadalmat is feltételező magyar menekültügy hivatalos megszervezése a legutóbbi időkig váratott magára. A menekülők gyorsan növekvő száma egyházakat, magánszemélyeket karitatív bizottságok létrehozására késztetett 1987 végén, 1988 elején. Az evangélikus, református, katolikus és más felekezetet képviselő egyházi és világi személyek – lehetőségeik szerint – szervezetten igyekeznek segíteni a menekültek elszállásolását, élelemmel és ruhaneművel való ellátását, és támogatni őket a letelepedés-beilleszkedés egyéb problémáinak megoldásában. Az 1988. januárjában alakult öntevékeny Menedék Bizottság nyilatkozatban fordult a magyar kormányzathoz, a magyar társadalomhoz és azokhoz az országokhoz, ahová a romániaiak továbbmenekülnek, hogy legyenek szolidárisak velük, nyújtsanak segítséget számukra. A Bizottság már megtette első gyakorlati lépéseit.

Ezzel egyidőben az Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke megerősítette, hogy az érvényes útiokmánnyal érkezők, és maradni kívánók helyzetének rendezésére hamarosan kidolgozzák a szükséges intézkedéseket. A magyar parlament 300 millió forintot szavazott meg külön alapként az áttelepülők megsegítésére. 1988 februárjában hivatalosan bejelentették, hogy kormányzati, tárcaközi bizottság alakul a Magyarországon letelepedni kívánó külföldi állampolgárok ügyének intézésére. A segítségnyújtás operatív munkájából mind nagyobb szerepet vállal a Magyar Vöröskereszt is. A magyar kormányzat – 1988 márciusi állásfoglalása szerint – elsősorban saját eszközeivel kívánja megoldani a problémát, de nem zárkózik el nemzetközi támogatás igénybevételétől sem.

* * *

A romániai magyar menekülők egyre növekvő száma egyszerre tárja elénk az egyéni sorsalakulások megrázó példáit, és elemi erővel hívja fel a figyelmet egy egész népcsoport drámájára. A romániai magyarok egy mind szélsőségesebbé váló antidemokratikus rendszer kettős – politikai és nemzeti – elnyomása alatt élnek. Így következhetett be az, hogy egy több mint ezer éve szülőföldjén élő

nép a 20. század végén Európában a **kényszerű kivándorlás** vagy az **erőszakos beolvadás** képtelen választja elé került. A több mint kétmilliós magyar kisebbség azonban teljes létszámában nem tud és nem is akar kivándorolni, vagy beolvadni. A két negatív állításból egyetlen pozitív bizonyosság adódik: a sovén állami politika belátható ideig teljesen nem tudja nemzeti közösségüket ilyen módszerekkel felszámolni. Kollektív létük azonban – ma sokkal inkább, mint a múltban bármikor – veszélybe került. Saját sorsukat nem tudják irányítani, jövőképük nem lehet, teljesen kiszolgáltatottak egy szélsőségesen nacionalista diktatúra – szemléletében és módszereiben nemegyszer a fasizmust idéző – önkényének. Ebben a helyzetben a romániai magyarság segítséget csak kívülállóktól remélhet: Magyarországtól és a magyar társadalomtól, az európai államoknak a jog és humánum értékeit közös nyilatkozatba is foglaló együttesétől, és minden demokratikus kormányzati, társadalmi és szellemi erőtől, amely kész és tud érdekében valamit tenni.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tömeges menekülés csak következmény, amelynek általános politikai okait mindenekelőtt egy demokratikus irányú romániai változás segítené megszüntetni. Egy ilyen fejlemény előidézésében a román, magyar és más közép- és kelet-európai demokratikus erők érdekei egybeesnek.

A romániai magyar kisebbség helyzetének válságosra fordulása a magyar állam és a magyar társadalom halaszthatatlan teendőire is ráirányítja a figyelmet. Magyarországnak – tényleges nemzeti érdekeinek megfelelően, és a nemzetközi normák tiszteletben tartásával – az eddiginél sokkal határozottabban és koncepciózusabban kell megtámadott határon túli magyar kisebbségei védelmében fellépnie. A magyar kisebbségekkel való rendszeres törődésnek olyan átfogó nemzeti stratégia részévé kell válnia, amelyet csakis egy demokratizálódó, megújuló Magyarország tud sikeresen megvalósítani és nemzetközi méretekben képviselni. A Magyar Demokrata Fórum összejövetelei, valamint más, független állampolgári kezdeményezések az utóbbi időben azt is bizonyították, hogy a magyar társadalom különféle csoportjai és intézményei az eddiginél lényegesen nagyobb autonómiát igényelnek maguknak, hogy – saját céljaikkal és törekvéseikkel összhangban – a kisebbségek érdekében ők is hatékonyan cselekedhessenek.

A romániai magyar kisebbség kulturális pusztítása egyben tudatos lábbal tiprását jelenti mindannak, amit a 20. század végéig a nemzetek közössége egyetemes érdekeiben évszázadokon át felhalmozott. E tanulmány szerzői elismeréssel és köszönettel állapítják meg, hogy az utóbbi években tekintélyes nemzetközi fórumok, befolyásos nemzeti politikai intézmények és neves személyiségek ítélték el a világ több pontján az emberi jogok romániai tragikus állapotát s ehhez kapcsolódva a nemzeti és etnikai kisebbségeket üldöző politikát. Ilyen esetben a felelősség ténylegesen az emberiség egészéé. Századunk tragikus törté-

nelmi példái is bizonyítják, hogy ezt a felelősséget nem szabad az illető állam kizárólagos belső kompetenciájára hivatkozva elhárítani.

Az elkövetkező időben a magyar és nemzetközi közvélemény együttes cselekvő rokonszenvére valószínűleg még nagyobb szükség lesz egy veszélybe jutott népcsoport és egy demokratikus eszmény védelmében.

* Írói nevek.

1 A jelentést Joó Rudolf szerkesztette. A szerzők ezúton mondanak köszönetet Balogh Júliának, Bíró Zoltánnak, Für Lajosnak, Szőcs Gézának, Tamás Gáspár Miklósnak, Varga E. Árpádnak és mindazoknak, akik munkájukat hasznos tanácsaikkal, észrevételeikkel segítették. Ez a szöveg a Magyar Demokrata Fórum számára készült.

A „Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről" című tanulmány kéziratát a szerzők 1988. március végén zárták le. Azóta, főként a romániai településrendezési–megszüntetési tervek kapcsán, fokozódott a hazai és nemzetközi figyelem az erdélyi magyarság iránt. A „Jelentés" ezeket az újabb keletű eseményeket, magyarországi és külföldi megnyilvánulásokat már nem tartalmazza. A romániai magyar nemzetiség helyzetére vonatkozó megállapításainak érvényét azonban az eltelt időszak fejleményei véleményünk szerint csak megerősítették.

(A szerk.)

Magyar kisebbség Romániában

A magyar anyanyelvűek aránya (1956)

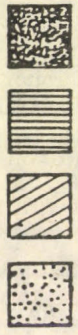

75 % fölött

50–74,9 %

25–49,9 %

5–24,9 %

Városok: magyarok

1.3 millió fő

80–120 ezer fő
10–20 ezer fő
2–5 ezer fő

történeti táj, tartomány határa: — — — —

Forrás: Dr. Kocsis Károly: A kárpátmedencei magyarság – határainkon kívül (4) – Romániában. *Földrajztanítás.* 1988/4.

Településregiszter

1. Satu Mare/Szatmárnémeti
2. Carei/Nagykároly
3. Baia Mare/Nagybánya
4. Baia Sprie/Felsőbánya
5. Sighetu Marmatiei/Máramarossziget
6. Viseu de Sus/Felsővisó
7. Simleu Silvaniei/Szilágysomlyó
8. Zalau/Zilah
9. Oradea/Nagyvárad
10. Salonta/Nagyszalonta
11. Beius/Belényes
12. Dr. Petru Groza/Vaskohsziklás
13. Vascau/Vaskoh
14. Nucet
15. Arad/Arad
16. Lipova/Lippa
17. Sinnicolau Mare/Nagyszentmiklós
18. Jimbolia/Zsombolya
19. Timisoara/Temesvár
20. Lugoj/Lugos
21. Buzias/Buziásfürdő
22. Caransebes/Karánsebes
23. Resita/Resicabánya
24. Anina/Stájerlakanina
25. Oravita/Oravicabánya
26. Baile Herculane/Herkulesfürdő
27. Orsova/Orsova
28. Lupeni/Lupény
29. Vulcan/Vulkán
30. Petrosani/Petrozsény
31. Petrila/Petrilla
32. Hateg/Hátszeg
33. Hunedoara/Vajdahunyad
34. Deva/Déva
35. Simeria/Piski
36. Orastie/Szászváros
37. Brad/Brád
38. Abrud/Abrudbánya
39. Sebes/Szászsebes
40. Alba Iulia/Gyulafehérvár
41. Aiud/Nagyenyed
42. Blaj/Balázsfalva
43. Ocna Mures/Marosújvár
44. Cimpia Turzii/Aranyosgyéres
45. Turda/Torda
46. Cluj-Napoca/Kolozsvár
47. Huedin/Bánffyhunyad
48. Dej/Dés
49. Cherla/Szamosújvár
50. Nasaud/Naszód
51. Bistrita/Beszterce
52. Vatra Dornei
53. Reghin/Szászrégen
54. Tirgu Mures/Marosvásárhely
55. Sovata/Szováta
56. Tirnaveni/Dicsőszentmárton
57. Sighisoara/Segesvár
58. Dubraveni/Erzsébetváros
59. Medias/Medgyes
60. Agnita/Szentágota
61. Sibiu/Nagyszeben
62. Cisnadie/Nagydisznód
63. Victoria/Győzelemváros
64. Fagaras/Fogaras
65. Rupea/Kőhalom
66. Codlea/Feketehalom
67. Brasov/Brassó
68. Risnov/Barcarozsnyó
69. Zarnesti/Zernyest
70. Sacele/Szecseleváros
71. Predeal
72. Azuga
73. Sinaia
74. Sfintu Cheorghe/Sepsiszentgyörgy
75. Covasna/Kovászna
76. Tirgu Secuiesc/Kézdivásárhely
77. Miercurea Ciuc/Csíkszereda
78. Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely
79. Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr
80. Georgheni/Gyergyószentmiklós
81. Borsec/Borszék
82. Toplita/Maroshévíz
83. Comanesti
84. Gheorge-Gheorgiu-Dej/Onest
85. Bucuresti/Bukarest

FELHASZNÁLT DOKUMENTUMOK, VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

A romániai magyar kisebbség képviselőinek Romániában vagy külföldön terjesztett memorandumai, dokumentum értékű kiadványai

Lázár György (erdélyi szerzők álneve): Jelentés Erdélyből. *Irodalmi Újság*, Párizs, 1977. március–április. (Rövidítve megjelent franciául: *Esprit*, Mars 1978. 68–80. o.; angolul: *Witnesses to Cultural Genocide.* First Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today. New York 1979. 88–145. o.)

Takáts Lajos (volt kolozsvári egyetemi rektor): *Memorandum.* Kézirat, Kolozsvár, 1977. (Angolul: *Witnesses to Cultural Genocide.* id. kiad. 145–161. o.)

Király Károly (az RKP KB volt tagja, romániai magyar közéleti személyiség) levelei a párt vezetőihez 1977–78. (Három, 1977-ben írt levele angolul: *Witnesses to Cultural Genocide.* id. kiad. 162–178. o.)

Malomkövek között (62 romániai magyar értelmiségi nyílt levele a román értelmiségiekhez.) 1978. május 25. (Angolul: *Witnesses to Cultural Genocide.* id. kiad. 183–209. o.)

Ellenpontok. Földalatti erdélyi magyar lap. Nagyvárad. Megjelent 8+1 szám: 1981. december–1983. január.

Az Ellenpontok szerkesztőinek memoranduma és programjavaslata az EBEÉ madridi utókonferenciája résztvevőihez. Erdély, 1982. szeptember. (Szövege angolul: *Human Rights Petition of the Hungarian Minority in Rumania.* Translation Prepared by the HHRF/CHRR New York 1985. 5–16. o.

Erdélyi Magyar Hírügynökség/Hungarian Press of Transylvania. Az erdélyi magyarság földalatti tájékoztatója. Alapítva: Nagyvárad 1983. május 20. – folyamatos. (1983:50, 1984:74, 1985:96, 1986:104, 1987:129 jelentés.)

Szőcs Géza író beadványa az RKP Központi Bizottságához. Kolozsvár 1984. november. (Angolul: *Human Rights Petitions* ... id. kiad. 17–36. o.)

Király Károly levele Nicolae Ceauşescu államfőhöz, az RKP főtitkárához 1987. augusztus 16.

Magyarországi társadalmi, politikai szervezetek és magánszemélyek állásfoglalásai

Első lépés. Memorandum a kolozsvári magyar egyetem bezárásáról és a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Bodor György, Zsigmond Gyula, Püski Sándor és Simándi Pál megbeszélései alapján összeállította Bodor György. Budapest, 1961. november.

19 magyar értelmiségi levele az MSZMP KB első titkárához a magyar nemzeti tudat és a határon túli magyar kisebbségek tárgyában. 1984. július 27.

„Aggodalom és féltés él szívünkben". A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházainak nyilatkozata a kisebbségi magyarság ügyében. *Református Lapja*, 1986. december 21.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar üzenete a Béke Világnapjára. *Új Ember*, 1987. január 4.

A Parlament külügyi bizottságának ülése. *Népszabadság*, 1987. március 6.

Köteles Pál író levele az USA Képviselő Háza, valamint Szenátusi Külügyi bizottságainak elnökeihez a romániai magyarság védelmében. Budapest, 1987. március 31.

Határidő Napló–Erdélyi Figyelő című független kiadvány első számának megjelenése. Budapest, 1987. március.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének közleménye. *Magyar Nemzet*, 1987. április 2.

A magyar kormány szóvivőjének nyilatkozata. *Magyar Nemzet*, 1987. április 2.

Szolidaritás Kányádi Sándorral. A Magyar Írók Szövetségének nyilatkozata. *Élet és Irodalom*, 1987. október

A Megbékélés közössége (Ökumenikus közösség) erdélyi szeretetszolgálata tájékoztatója. Budapest, 1988. január

346 magyar nyílt szolidaritási levele a románokhoz a brassói események kapcsán. Nyilvánosságra hozták: 1988. január 19-én Budapesten.

A Menedék Bizottság felhívása az Erdélyből, Romániából menekültek érdekében. Nyilvánosságra hozták: 1988. január 29-én Budapesten.

Erdős André magyar nagykövet felszólalása a velencei emberi jogi tanácskozáson. *Magyar Nemzet*, 1988. február 6.

Kormányközlemény az áttelepülők ügyeit intéző tárcaközi bizottság megalakításáról. Budapest, 1988. február 18.

A Magyar Demokrata Fórum állásfoglalása és ajánlásai a romániai magyar kisebbség és az erdélyi menekültek ügyében. Budapest, 1988. március 6.

Az emigrációban élő erdélyi magyarok és szervezeteik újabb keletű állásfoglalásai

Transylvanian World Federation (Erdélyi Világszövetség). New York–Sao Paulo. 1974-ben alakult. Több mint száz nyugati magyar szervezet és egyház a tagja. Kiadványai: nemzetközi tanácskozásokhoz és kormányokhoz eljuttatott memorandumok, állásfoglalások (*Statements*), dokumentációs gyűjtemények és tájékoztató füzetek.

Hungarian Human Rights Foundation/Committee for Human Rights in Rumania. (Magyar Emberi Jogi Alapítvány/Romániai Emberi Jogi Bizottsága) New York. 1977-ben alakult. Kiadványai: *Statement* és *Hungarian Human Rights Bulletin*, valamint nemzetközi tanácskozások alkalmával megjelentetett dokumentumgyűjtemények.

Rumania's Violations of Helsinki Final Act Provisions Protecting the Rights of National, Religious and Linguistic Minorities. Study prepared by HHRF/CHRR for the Conference on Security and Cooperation in Europe. Madrid 1980–81.

Transylvanian World Federation, American Hungarian Federation: Resolution and Proclamation to the Hungarian Nation and to the Hungarian Government. Cleveland (USA), November 1981.

Committee of Transylvania, Inc. (Erdélyi Bizottság, Inc.): Letter to Delegates of Ottawa Meeting of Experts on Human Rights. Ottawa, May 1985.

Memorandum and Testimony of the Transylvanian World Federation and American Hungarian Federation to the Conference on Security and Cooperation in Europe. Vienna, November 1986.

Memorandum of the Transylvanian World Federation to the Congress and the Government of the United States of America, Washington, D. C. March 1987.

Memorandum of the Transylvanian World Federation to the Government of the Union of Soviet Socialist Republics. Sao-Paulo, March 1987.

Külföldi (nemzetközi) állásfoglalások, nyilatkozatok

The Hungarian Minority Problem in Rumania. *Bulletin of International Commission of Jurists.* No. 17. (Dec. 1963)

Menschenrechte in der Sozialistischen Republik Rumänien. Internationale Gesellschaft für Menschenrechte. Frankfurt am Main, 1981.

Situation des minorités en Roumanie. Documents 5259, 5264, 5290. Conseil de l'Europe. Assemblée parlementaire. Septembre 1984.

Human Rights in Rumania. A Report from the Helsinki Watch. August 1984. New York.

Resolution on Minority Oppression in Rumania Adopted at the Meeting of the International Pen Assembly of Delegates Held in New York on January 14. 1986.

Mitying rumino–szovjetszkoj druzsbi. Recs tovarisa Gorbacsova M. Sz. *Pravda,* 1987. május 27.

Extension of MFN Status to Rumania. Amendment No. 232. Congressional Record Senate, June 26. 1987. p S8788. Washington

Sur la Roumanie. Résolution du Parlement Européen PE 119.816, PE 119.818, 119.819, 119.820 16 Décembre 1987.

Country Reports on Human Rights Practices for 1987. Romania. State Department Washington, February 1988.

Human Rights Situation in Romania. Congressional Record – House, February 18, 1988. p. H429.

A tárgyra vonatkozó néhány újabb keletű önálló kiadvány, könyv, könyvrészlet

Arhangheli cruzimii (Moisei), Tîrgu Mures, 1982.

A romániai magyar nemzetiség (szerk.: Koppándi Sándor) Bukarest, 1981.

Butnaru, I. C.: *Holocaustul uitat.* Tel-Aviv–Boston, 1985.
Carp, Matatias: *Carteă neagra despre suferinţele evreilor din România.* Bucureşti, 1984.
Ceauşescu, Ilie: *Transylvanie, terre ancienne roumaine.* Bucureşti, 1979.
Ceauşescu, Nicolae: *Die Lösung der nationalen Frage in Rumänien.* Bukarest, 1979.
Csoma Gergely–Domokos Pál Péter: *Moldvai csángó magyarok.* Budapest, 1988.
Connor, Walker: *The National Question in Marxist–Leninist Theory and Strategy.* Princeton, 1984. 237–238., 267–268., 340–342. o.
Erdély története (Főszerkesztő: Köpeczi Béla) Budapest, 1986. I–III. kötet.
Essays on World War I.: Case Study on Trianon. War and Society in East Central Europe Vol. VI. (Eds. Király, Pastor, Sanders) New York, 1982.
Fischer-Galaţi, Stephen: *Twentieth-Century Rumania.* New York, 1979.
Fischer, M. E.: National and Nationality in Romania. In: *The USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kossygin* (Ed. George D. Simmonds) Detroit, 1977.
Funnemark, Bjorn Cato: *S. O. S. Transylvania.* A Report on Suppression of the Hungarian Minority in Romania. The Norvegian Helsinki Committee. Oslo, 1988.
Genocide in Transylvania. Nation of the Death Row. Danubian Press. Astor Flo. 1986.
Groza Péter emlékezete. (szerk. Sipos Attila) Budapest, 1984.
Grossu, Sergiu: *Le Calvaire de la Roumanie chrétienne.* Paris, 1987.
Héraud, Guy: *L'Europe des ethnies. Section XIII; Roumanie.* Paris, 1974. 240–244. o.
Háttérvázlat Romániáról. München, 1986.
Illyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság.* München, 1985., 1986.
Uő.: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel.* Wien, 1981.
Uő.: *National Minorities in Romania. Change in Transylvania.* New York, 1982.
Kende Péter: *Erdélyből jöttek.* Budapest, 1988.
Kotzian, Otfried: *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungfeld zwischen Volksgruppe und Staat.* Augsburg, 1982.
Lăncrănjan, Ion: *The Story of Transylvania.* Bucharest, 1982.
Uő.: *Toamná fierbinte.* Bucureşti, 1986.
A Living Reality in Romania Today. Full Harmony and Equality between the Romanian People and the Coinhabiting Nationalities. n. p., n. d. (Bucharest, 1977.)
Pacepa, Ion Mihai: *Red Horizons.* Washington, 1987.
Păcurariu, Mircea: *The Policy of the Hungarian State concerning the Romanian Church in Transylvania under the Dual Monarchy 1867–1918.* The Bible

and Mission Institute of the Romanian Ortodox Church. Bucharest, 1986.
Pascu, Ştefan–Stefanescu, Stefan (szerk.): *Jocul periculos al falsificării istoriei.* Bucureşti, 1986.
Plămăndeala, Antonie: *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro–ungar (1867–1918).* Sibiu, 1986.
Pomogáts Béla: *Jelen idő az erdélyi magyar irodalomban.* Budapest, 1987.
Raffay, Ernő: *Erdély 1918–1919-ben.* Budapest, 1987.
Religious Life in Romania. Bucharest, 1987.
Romania. Forced Labor, Psychiatric Repression of Dissent. Persecution of Religious Believers. Ethnic Discrimination and Persecution. Law and the Suppression of Human Rights in Romania. Amnesty International 1978.
Rumänien, und die Menschenrechte. Anliegen der Minderheiten Schweizerische Helsinki-Vereinigung. 1987.
Schöpflin, George: *The Hungarians of Rumania.* London, 1978.
Sources of Human Rights Violations in Romania. (ed. Philip S. Cox) American Foreign Policy Institute Washington, 1986.
Száraz György: *Egy furcsa könyvről.* Budapest, 1984.
Teroarea horthysto–fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940–octobrie 1944. Bucureşti, 1985.
Transylvania and the Hungarian–Rumanian Problem. (Eds. Anne Fay Sanborn and Géza Wass de Czege.) Astor Plo. 1979.
Transylvania and the Theory of Daco-Rumanian Continuity. (Ed. Louis L. Lőte) Cleveland, Ohio, 1980.
Transylvania: The Roots of Ethnic Conflict. (Eds. John F. Cadzow, Andrew Ludanyi and Louis Elteto) Kent, Ohio, 1983.
The Truth about the National Question in Romania. Bucharest, 1976.
Der Unterricht in den Sprachen der mitwohnenden Nationalitäten in Rumänien. Bucuresti, 1982.

Újabb keletű tanulmányok, cikkek

Ara-Kovács Attila: *A nyolcvanas évek Romániája és az erdélyi magyarság.* Kézirat. Budapest, 1987.
Balogh Sándor: Transylvania and the Postwar Peace Settlement. *Külpolitika,* 1987. 148–170. o.
Benda Kálmán: A moldvai csángó magyarok. *Confessio,* 1986/3. 59–65. o.
Berindei, Mihnea: Les minorités nationales en Roumanie. In: *L'Alternative,* No. 3. 4–5. 1980.
The Bible as Romanian Toilet Paper. *The Wall Street Journal,* June 14, 1985.
Boissenin, Ilona: Written Interview with the Honorable David B. Funderburk, US Ambassador to Rumania 1981–85. *The Hungarian Quarterly,* October 1985. 22–23. o.

Borsi Kálmán Béla: *Néhány fogódzó a 18–20. századi magyar–román „differendum" történetéhez.* Kézirat. Budapest, 1987.

Butosi, John: The Reformed Church in Romania – In a Historical Perspective. *Reformed Review,* Winter 1987. 116–152. o.

A Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences. *The Times,* April 7, 1987.

Dávid Zoltán: Magyarok – határaink mentén. *Mozgó Világ,* 1982/7. 38–50. o.

Erdélyi, Árpád–Tegzes, András: A romániai magyar értelmiség jelenéről – jövőjéért. *Beszélő,* 1984/10. 14–15. o.

Fritsche, Michael: Sprachkonzeption und Sprachpolitik am Beispiel des rumänischen Sprachnationalismus. In: *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie,* 12. (1979) 90–108. o.

Für Lajos: Kisebbségi tudományművelés Erdélyben. *Alföld,* 1983/3. 37–57. o.

Graham, Bradley: The Voices That Refuse to Be Silenced. *The Washington Post,* June 18. 1985.

Ghermani, Dionisie: Die historische Legitimierung der rumänischen Nationalitätenpolitik. *Südosteuropa,* 35. (1986), H. 6., 340–354. o.

Les Hongrois de Transylvanie. *Esprit,* Mars 1978. 64–84. o.

Hungarians struggling for a place to stand in Romania. *The Toronto Star,* August 11. 1985.

The Hungarians of Romania: A Delicate Dispute. *The New York Times.* December 27. 1986.

Hungary, Romania Openly Dispute Minority Issue. *International Herald Tribune,* March 12, 1987.

In Siebenbürgen ist die Lage unverändert. *Wochenpresse,* Okt. 22. 1985.

Jelentés a magyar nemzetiségű dolgozók részvételéről a haza sokoldalú fejlesztésének és felvirágoztatásának művében. *Előre,* 1987. február 28.

Joó Rudolf: Kisebbségek a nemzetközi kapcsolatokban. *Századvég,* 1987. 4–5. 88–107.

Juhász, István: Dumitru Staniloae's Ecumenical Studies as an Aspect of the Ortodox–Protestant Dialogue. *Journal of Ecumenical Studies Fall,* 1979. Vol. 16. No. 4.

Juhász, Gyula: The Second Vienna Award. *Külpolitika,* 1987. 120–132. o.

Kamm, Henry: Rumania and Hungary. Let War of Words Slip Out. *The New York Times,* February 21, 1988.

Kovrig, Bennett: The Magyars in Romania: Problems of a „Coinhabiting" Nationality. *Südosteuropa.* Zeitschrift für Gegenwartsforschung, 35. (1986), H. 9., 475–490. o.

Köteles Pál: Töprengés egy torzkép előtt. Ion Lăncrănjan: Gondolatok Erdélyről könyvéről. *Tiszatáj,* 1982/9. 53–57. o.

Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség 1944–1948. *Történelmi Szemle,* 1985/1. 96–117. o.

de Luze, Daisy: Des Hongrois en Roumanie. *Réforme*, 11 Novembre, 1978.
Magyarnak lenni Romániában. *Magyar Hírlap*, 1988. január 30.
A Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsainak együttes ülésén elhangzott felszólalásokból. *Igazság*, 1987. márc. 4.; *Előre*, 1987. márc. 1–5.
Martos, Peter: Ceausescus terror. *Die Presse*, 13. März 1987.
Mehr Repression gegen Rumänien–Ungarn. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. März 1987.
Meier, Victor: „Rumäniendeutsche sind Vertriebene in Ihrem Land". *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4. November 1987.
Nationale Minderheiten und römisch–katholische Kirche in Rumänien. *Concilium.* Internationale Zeitschrift für Theologie, April 1982. 238–244. o.
Romania plans drive against its Hungarians. *The Sunday Times*, September 30, 1984.
A Romániában élő magyarok helyzetéről. (Szerzői kollektíva) Kézirat, Budapest, 1987.
Romanian Research Group: On Transylvanian Ethnicity. *Current Anthropology*, March 1979.; Sozan, Michael: Reply. *Current Anthropology*, March 1979.
Rugyenszkij, Nyikolaj: Csiszlennoszty i rasszelenyije vengerszkih grupp v Evrope za predelami Vengrii. *Szovjesztkaja Etnográfia*, 1982/3. 38–47. o.
Schöpflin, George: The ideology of Rumanian Nationalism. *Survey*, 20/2–3. 77. o.
Schöpflin György: Az emberi jogok és a nemzetiségi kérdés Romániában. *Századvég*, 1987. 108–120. o.
Steen, Edward: Final days of the Ceausescu era. *The Independent*, 17. December 1987.
Ströhm, Carl G.: Bukarest verstärkt Druck auf Siebenbürgen-Ungarn. *Die Welt*, 3 März 1987.
Szabó Katalin: Óhazában – újhazában. *Debrecen* (Várospolitikai hetilap), 1988. március 4. 3. évf. 9. sz. 1–3. o.
Szokai Imre–Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. II. 13.
Tamás. G. M.: *Censorship. Ethnic Discrimination and the Culture of Hungarians in Rumania.* International Helsinki Federation for Human Rights.
Tismaneanu, Vladimir: Byzantische Riten, stalinistische Alberheiten. *Europäische Rundschau*, 1987/3. 101–126. o.
Transylvanie: un prêtre catholique battu à mort. *Le Matin*, 5/6 Mai 1984.
Ungarns eigeengter Spielraum: Aussenpolitische Selbstbeschränkung in Budapest. *Neue Zürcher Zeitung*, 5. Oktober 1984.
Verdery, Katherina: The Unmaking of an Ethnic Collectivity: Transylvania's Germans. *American Ethnologist*, 12/1. 1985. 62–83. o.
Zathureczky, Gyula–Lázár, György: Die rumänische Nationalitätenpolitik. *Der Donauraum* 25 (1980), 4, 137–182. o.

A KISEBBSÉGEKET ÉRINTŐ, VÁLOGATOTT JOGSZABÁLYOK

1. DOKUMENTUM

*A NEMZETISÉGI STATUTUM (A 86/1945. SZ. TÖRVÉNY)**

Általános rendelkezések

1. § – Minden román állampolgár – származásra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül – egyenjogú a törvény előtt és ugyanazon polgári és politikai jogokat élvezi.

2. § – A faji származásnak a román állampolgárok jogi helyzetének megállapítása céljából való kutatása tilos.

3. § – A nyelvi, vallási, származási, illetve nemzetiségi különbség egyetlen román állampolgár részére sem képezhet akadályt, mind a polgári vagy politikai jogok megszerzését és gyakorlását, mind a közhivatalokba való kinevezést vagy bármely foglalkozás űzését illetőleg.

4. § – A nem román anyanyelvű, fajú vagy vallású állampolgárok ugyanolyan bánásmódban, valamint jogi és tényleges védelemben részesülnek, mint a többi román állampolgárok.

Az állampolgári jogoknak a román állampolgárok származása, vallás vagy nemzetisége alapján való közvetlen vagy közvetett korlátozását, valamint az ilyen alapon való kiváltságok megállapítását és a faji, vallási és nemzetiségi elkülönülés, gyűlölet és megvetés hirdetését a törvény bünteti.

5. § – Minden román állampolgár kizárólagos és egyéni joga anyanyelvének vagy nemzetiségének megállapítása. Ilyen tekintetben a hatóságok beavatkozása tilos, közegeik pedig kötelesek az illető állampolgár nyilatkozatát elfogadni.

A nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezések

6. § – A román állam hivatalos nyelve a román nyelv. Mégis, azokban a közigazgatási és bírósági kerületekben, melyekben a lakosság túlnyomó része nem románajkú, a 8. és a következő §§-ban foglalt rendelkezések nyernek alkalmazást.

7. § – A magántermészetű kapcsolatok tekintetében, mint a levelezésben, a távbeszélő-forgalomban stb., az ipari és kereskedelmi életben, a vallási életben és a sajtóban, valamint bármilyen természetű kiadványokban és közleményekben és a nyilvános gyűléseken a román állampolgárok szabadon és minden megszorítás nélkül használhatnak bármely nyelvet.

8. § – Azok a törvényszékek és járásbíróságok, amelyeknek körzetében a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a lakosság legalább 30 %-a nem románajkú, hanem egy más közös nyelvet beszéli, kötelesek:

a) az illető körzet 30 %-át kitevő lakosság által saját anyanyelvükön kiállí-

tott és benyújtott bármilyen beadványt elfogadni anélkül, hogy ezekről román nyelvű fordítást követelhetnének;

b) a beadványok felett ugyanazon nyelven határozni;

c) a felet saját anyanyelvén meghallgatni.

9. § – A 8. §-ban meghatározott törvényszéki és járásbírósági körzeteket a hivatalos népszámlálási adatok alapján az igazságügy-minisztérium jelöli ki.

10. § – Azok a községi és megyei hatóságok, amelyeknek körzetében a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a lakosság legalább 30 %-a nem románajkú, hanem egy más közös nyelvet beszél, kötelesek:

a) az illető körzet 30 %-át kitevő lakosság tagjai által saját anyanyelvükön kiállított és benyújtott beadványt elfogadni anélkül, hogy ezekről román nyelvű fordítást követelhetnének;

b) a beadványok felett ugyanazon nyelven határozni;

c) a felet saját anyanyelvén meghallgatni.

d) Ezekben a körzetekben a 30 %-ot kitevő nemzetiségek választott vagy jog szerinti képviselői a községi vagy megyei tanácsokban saját anyanyelvükön szólalhatnak fel.

11. § – Az előbbi §-ban meghatározott községeket és megyéket a hivatalos népszámlálási adatok alapján a belügyminisztérium jelöli ki.

12. § – A 9. és 11. §§-ban megjelölt bírói és közigazgatási hatóságokhoz tartozó bíráknak és tisztviselőknek ismerniük kell az illető nemzetiségek nyelvét is.

13. § – A nem román nyelven megjelenő napilapok és időszaki sajtótermékek megjelenési székhelyüket, valamint az ország többi helységeinek nevét az illető nemzetiség nyelvén jelölhetik meg.

14. § – Az anyakönyvekben és a családi állapotra vonatkozó okmányokban az állampolgárok családi neve csak az illető állampolgár személyi irataival igazolt alakban és eredeti helyesírással írható.

15. § – Azokban a városokban és községekben, amelyekben a lakosságnak legalább 30 %-a nem románajkú, hanem egy más közös nyelvet beszél, az utcák nevét az illető nemzetiség nyelvén is meg kell jelölni.

16. § – A köztisztviselők, fokozatukra való tekintet nélkül, semmi szín alatt nem kötelezhetők román nyelvvizsgára, amennyiben kinevezésük államilag elismert tanintézet által kiállított oklevél vagy bizonyítvány alapján történt.

17. § – Az 1944. augusztus 23-a után megjelent törvényeket és ezek végrehajtási utasításait hivatalos törvénytárban kell közzétenni mindazoknak a nemzetiségeknek a nyelvén, amelyek a legutóbbi népszámlálás adatai szerint az ország lakosságának legalább 5 %-át alkotják.

A helyi hatóságok rendeleteit, szabályzatait és közleményeit mindazoknak a nemzetiségeknek a nyelvén is közzé kell tenni, amelyek az illető megye vagy helység lakosságának legalább 30 %-át képezik.

A közoktatásra vonatkozó rendelkezések

18. § – A román állam biztosítja az anyanyelvi oktatást állami elemi, középfokú és felsőfokú iskolák útján mindazoknak az együtt élő nemzetiségeknek, amelyek megfelelő számú tanulóval rendelkeznek, azoknak a helységeknek a kivételével, ahol a felekezeti iskolák ezeket a szükségleteket kielégítik. A nem román nyelvű állami iskolák tanítói és tanári állásainak a betöltésénél az illető nemzetiséghez tartozók részesülnek előnyben.

19. § – A román felekezeti iskolákra vonatkozó rendelkezéseket a nemzetiségek felekezeti iskoláira is alkalmazni kell.

20. § – A nem román nyelvű állami iskolákban és ezek tagozatain, valamint a nemzetiségek felekezeti iskoláiban a tanulókat azon a nyelven kell vizsgáknak alávetni, beleértve az érettségi vizsgát is, amelyen az illető tárgyakat előadták, kivéve azt az esetet, amikor maga a tanuló kéri, hogy román nyelven vizsgáztassák.

21. § – A nemzetiségek felekezeti iskolái ugyanolyan államsegélyben részesülnek, mint a román felekezeti iskolák.

22. § – A szükségletekhez képest, illetve a hallgatók nemzetiségi megoszlásának figyelembevétele mellett a kolozsvári tudományegyetem jogtudományi és bölcsészeti karán magyar és német nyelvű tanszékek létesítendők.

A vallásgyakorlatra vonatkozó rendelkezések

23. § – Az elismert felekezetek vagyonukat a vallásfelekezetek működését szabályozó törvényes intézkedéseknek megfelelően, alapszabályaik vagy alapítási iratuk szerint kezelik.

24. § – A vallásügyi minisztérium kivételével más közigazgatási hatóságnak tilos az elismert felekezetek vallásgyakorlati kérdéseibe beavatkozni.

25. § – Az összes elismert felekezetek egyenlő képesítésű és azonos egyházi fokozatú lelkészei egyenlő javadalmazásban részesülnek, amennyiben felekezetük tagjai az államsegély folyósításának szempontjából a vallásfelekezetek működését szabályozó törvény által megkívánt számot elérik.

Záró és átmeneti rendelkezések

26. § – A nemzetiségi minisztérium az igazságügy-minisztériummal egyetértésben törvényhozási úton intézkedni fog az iránt, hogy a *Hivatalos Lap* 1939. július 31-iki 171. számában megjelent és a román állampolgárság megszerzéséről szóló törvény módosítását és kiegészítését tartalmazó törvényrendelet alapján benyújtott, de még el nem intézett kérvények elintézést nyerjenek, valamint az iránt is, hogy új jelentkezési határidő tűzessék ki.

27. § – A jelen törvény rendelkezéseinek végrehajtásáról a nemzetiségi minisztérium gondoskodik.

Az összes közigazgatási és rendőri hatóságok kötelesek végrehajtani a nemzetiségi minisztérium által a jelen törvény végrehajtásával kapcsolatosan kibocsátott rendelkezéseket.

A román állampolgároknak a jelen törvényben megállapított elvek megsértéséből vagy helytelen alkalmazásából fakadó panaszai, tekintet nélkül felekezetükre vagy nemzetiségükre, a nemzetiségi minisztériumhoz nyújtandók be.

28. § – A jelen törvénnyel ellentétben levő összes törvényes vagy rendeleti intézkedések hatályukat vesztik.

* (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában* című füzetben. Bukarest, 1948. A Nemzetiségi Minisztérium kiadása.)

2. DOKUMENTUM

*A NEMZETISÉGI STATUTUM GARANCIÁI (A 630/1945. SZ. TÖRVÉNY)**

„A Nemzetiségi Statutum ellen elkövetett egyes bűncselekmények megállapításáról és megtorlásáról szóló 1945. évi augusztus hó 6-i 630. számú törvény."

1. § – Fajelmélet alkalmazásának vétségét követi el és 3 hónaptól 1 évig terjedő fogházbüntetéssel büntetendő az, aki bírósági, közigazgatási vagy rendőri eljárás során, vagy bármely más módon, valamely román állampolgár faji eredetét, az illető jogi helyzetének megállapítása szempontjából kutatja.

Ugyanezt a vétséget követi el és ugyanazzal a büntetéssel büntetendő az a tisztviselő is, aki közokiratban a „faji eredet" kifejezést vagy e fogalom bármely, ezzel egyenlő értelmű megjelölését alkalmazza.

Ha a köztisztviselő valamely okirat kiadását megtagadja azzal a megokolással, hogy a kérelmező nem bizonyította be faji eredetét, a büntető törvénykönyv 243. szakaszának intézkedése alkalmazandó.

A jelen szakasz rendelkezései nem nyernek alkalmazást, ha a hatóságok maguknak az érdekelt feleknek kérelmére és az 1945. évi 2440. számú törvényrendelet 2. szakasza 4. pontjának 3. bekezdésében foglalt rendelkezéseinek megmegfelelően állapítják meg a kérelmezők jogi helyzetét, valahányszor ilyen eljárás szükségessé válik, kizárólag azon az alapon, hogy az illetők más faji eredetűeknek akarják magukat minősíttetni, mint amilyennek őket a múltban, a fajelmélet elveinek hatására minősítették.

2. § – A nemzetiség vagy anyanyelv önkényes megállapításának vétségét követi el és három hónaptól 1 évig terjedő fogházzal és 10 000-től 50 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki bármely román állampolgárt megaka-

dályoz abban, hogy az 1945. évi 86. számú törvény 5. szakaszának rendelkezései szerint önmaga, szabadon állapítsa meg a saját nemzetiségét vagy anyanyelvét, és aki ezáltal önkényesen változtatja meg az illető által bejelentett adatokat, vagy aki az illetőt bizonyos adatok bejelentésére igyekszik rábírni.

Visszaesés esetén az 1. bekezdésben említett büntetésen kívül még a polgári és a politikai jogok 1-től 3 évig terjedő felfüggesztése is alkalmazandó.

3. § – A név önkényes megváltoztatásának vétségét követi el, s amennyiben a tény nem merítené ki a büntető törvénykönyv 401. szakaszában foglalt cselekmény tényálladékát, 1-től 3 hónapig terjedő fogházzal és 5 000-től 20 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki bármely román állampolgárnak hivatalos személyi okirataival igazolt családnevét szándékosan megváltoztatja, vagy módosítja valamely nyilvántartásban, anyakönyvi okiratban vagy bármely más köziratban.

4. § – Állampolgári egyenlőség elleni vétséget követ el és 3 hónaptól 1 évig terjedő fogházzal és 10 000-től 50 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki hatáskörében:

1. közvetett vagy közvetlen módon korlátozza az állampolgári jogok gyakorlását;
2. közvetett vagy közvetlen módon kiváltságokat létesít egyes állampolgárok javára, akár azáltal, hogy közhivatali kinevezés vagy alkalmazás szempontjából különleges feltételeket szab meg, akár különbséget tevő bánásmód útján, akár pedig azáltal, hogy bármi tekintetben faji, vallási vagy nemzetiségi megkülönböztetést alkalmaz.

Visszaesés esetén az 1. bekezdésben említett büntetésen kívül alkalmazandó még a polgári és politikai jogok 1-től 3 évig terjedő felfüggesztése is.

5. § – Az állampolgári szabadság megsértésének vétségét követi el és 3-tól 6 hónapig terjedő fogházzal és 5 000-től 10 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki bárkit megakadályoz abban, hogy az 1945. évi 86. számú nemzetiségi alaptörvény II. fejezetének 1. cikkelyében foglalt feltételek keretében más nyelvet használhasson, mint az állam hivatalos nyelve, vagy aki ugyanazon okból magánérintkezésben bárkit háborgat.

A kísérlet büntetendő.

6. § – Állampolgári szabadságot sértő önkényeskedés vétségét követi el és 5 000-től 10 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki szokásos belföldi hírváltási eszközök (posta, távbeszélő vagy távirat) útján élőszóval vagy írásbelileg tett közlések továbbítását megtagadja, vagy megakadályozza azzal a megokolással, hogy az ezekben foglaltak más nyelven vannak írva vagy mondva, mint az állam hivatalos nyelve; kivéve a helységneveket (melyeket a címzésben hivatalos nyelven kell feltüntetni).

7. § – A nemzetiségek közötti egyetértés megsértésének vétségét követi el, és amennyiben a cselekmény nem merítené ki valamely súlyosabb bűncselekmény tényálladékát, 6 hónaptól 3 évig terjedő fogházzal és 20 000-től 50 000

lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki valamely nemzetiség becsületét vagy tekintélyét faji, felekezeti vagy vallási alapon bármi módon sérti, gyalázza, vagy gúny tárgyává teszi, továbbá az, aki a nemzetiségek békés együttélésére irányuló szándékot és törekvést magatartásával és tényked ésével támadja.

8. § – Az együttélő nemzetiségek, illetőleg felekezetek egymás elleni uszításának vétségét követi el, s ha a tény nem merítené ki valamely súlyosabb bűncselekmény tényálladékát, 6 hónaptól 2 évig terjedő fogházzal és 50 000-től 100 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki:

1. olyan természetű kijelentéseket tesz, melyek alkalmasak arra, hogy faj, nemzetiség vagy vallás ellen gyűlöletet szítsanak;
2. gyalázkodó kijelentéseket vagy állításokat tesz, hogy azáltal a nemzeti elzárkózás eszméjét hirdesse.

Ha a vétséget sajtó vagy más, nyilvános közlési eszköz által követte el, a büntetés 1-től 3 évig terjedő fogház és 50 000-től 100 000 lejig terjedő pénzbüntetés lesz.

Visszaesés esetén, vagy abban az esetben, ha a vétséget valamely köztisztviselő követte el, az 1. bekezdésben említett büntetésen kívül alkalmazandó még a polgári és politikai jogok 1-től 3 évig terjedő felfüggesztése is.

9. § – Nemzeti gyűlölködés szításának vétségét követik el, s ha a cselekmény nem merítené ki a büntető törvénykönyv 269. szakaszában megjelölt vagy bármely más bűncselekmény tényálladékát, 1-től 5 évig terjedő fogházzal büntetendők, akik valótlan, be nem bizonyított vagy rosszhiszemű beállítás alapján, a jelen törvény büntetéseire való hivatkozással, bárki ellen hamis vádat koholnak.

A büntetés végrehajtásának felfüggesztése nem alkalmazandó az ebben a szakaszban foglalt cselekményekre és büntetésekre.

10. § – A bűnvádat az ügyészség, az erre feljogosított hatóságok és jogi személyek, valamint a sértett fél teszik folyamatba.

Úgy a közvádat, mint a magánvádat 3 hónapi záros határidőn belül kell folyamatba tenni, attól a naptól számítva, amelyen az ügyészség, az ezzel a joggal felruházott hatóságok avagy a sértett fél tudomására jutott a bűncselekmény elkövetése és a tettes személye.

* (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában* című füzetben. Bukarest, 1948. A Nemzetiségi Minisztérium kiadása.)

3. DOKUMENTUM

*A NEMZETISÉGI ISKOLÁK TANSZEMÉLYZETÉNEK NYELVISMERETÉRE VONATKOZÓ JOGSZABÁLY (A 6/1969. SZ. TÖRVÉNY)**

„Azoknál az iskoláknál, amelyekben a tanítás az együttélő nemzetiségek

nyelvén történik, az előadó tanszemélyzetnek és kisegítő tanszemélyzetnek ismernie kell a tanítási nyelvet."

* Részlet a II. fejezet, I. cikkely, 9. szakaszból. (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye*, V. évfolyam, 33. szám, 1969. március 15.)

4. DOKUMENTUM

JOGSZABÁLY A NEMZETISÉGEK NYELVÉN ÉS ROMÁN NYELVEN OKTATÓ OSZTÁLYOK LÉTESITÉSÉRŐL
*(Az Államtanács 273/1973. számú törvényerejű rendelete)**

TÖRVÉNYEREJŰ RENDELET
a szervezeti felépítés egységes szabályainak megállapításáról
az oktatási intézmények számára

Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa **elrendeli:**

I. FEJEZET

[...]

II. KÖTELEZŐ ÁLTALÁNOS OKTATÁS

A kötelező általános oktatás a néptanácsoknak alárendelt általános iskolák révén valósul meg. Az általános iskolákat a következőképpen szervezik meg:

– I–VIII. osztályos iskolák azokban a helységekben, amelyekben az V. osztályba beírandó tanulók száma legalább 25;

– I–X. osztályos iskolák azokban a helységekben, amelyekben a IX. osztályba beírandó tanulók száma legalább 25.

Az elszigetelt helységekben, amelyekben nem szervezhetők 8 vagy 10 osztályos általános iskolák, I–IV. osztályos iskolák létesítendők, ha ezeknek az osztályoknak megfelelő korú legalább 7 gyermek van.

Azokban a községekben, amelyekben az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató iskolák működnek, román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni, függetlenül a tanulók számától.

Az általános iskolák mellett bennlakások, napközik vagy kantinok szervezhetők legalább 50 tanuló részére. Indokolt esetekben (kevés számú gyermekkel rendelkező elszigetelt helységek, nagy távolságok vagy más különleges helyzetek) a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium jóváhagyhatja általános iskolák, bennlakások, napközik vagy kantinok szervezését a fentebb előírt normatívák alatti létszámmal.

III. LÍCEUMI ÉS MŰSZAKI-SZAKMAI OKTATÁS

A líceumi és műszaki-szakmai oktatás líceumok, szakmai iskolák, mesteriskolák és líceum utáni iskolák révén valósul meg, amelyek az esetnek megfelelően, a néptanácsoknak, a minisztériumoknak, más központi szerveknek vagy iparközpontoknak vannak alárendelve, és amelyek működhetnek önállóan vagy legalább két oktatási intézményből álló iskolacsoportban.

A líceumi és műszaki-szakmai oktatási intézmények a működés első évében megszervezhetők a tanulók legalább két osztályával.

Egy osztály létszáma átlag 36 tanuló. A Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium kivételesen jóváhagyhatja egyes osztályok működését az utolsó 2 tanulmányi évben legalább 25 tanulóból álló létszámmal is.

Az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató líceumokban román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni, függetlenül a tanulók számától.

Annak érdekében, hogy a tanulóknak biztosítsák a szükséges ellátási feltételeket, bennlakások, iskolai napközik és kantinok szervezhetők legalább 100 tanuló részére. A Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium alaposan indokolt esetekben jóváhagyhatja egyes bennlakások, napközik vagy kantinok működését normatíván aluli létszámmal.

București, 1973. május 13.

Nicolae Ceaușescu
România Szocialista Köztársaság
elnöke

* (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *România Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye*, IX. évfolyam, 67. szám, I. rész, 1973. május 13.)

5. DOKUMENTUM

*A KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK ELSZÁLLÁSOLÁSÁRA VONATKOZÓ JOGSZABÁLY (AZ ÁLLAMTANÁCS 225/1974. SZ. TÖRVÉNYEREJŰ RENDELETE)**

AZ ÁLLAMTANÁCS TÖRVÉNYEREJŰ RENDELETE

az ideiglenesen Romániában tartózkodó külföldieknek szükséges lakterületek biztosításáról

România Szocialista Köztársaság Államtanácsa **elrendeli**:

1. szakasz. – Annak érdekében, hogy turistaként vagy más céllal ideiglenesen Romániában tartózkodó külföldieknek minél megfelelőbb lakáskörülményeket biztosítsanak, az illetőket szállodákban, motelekben, kempingekben,

otthonokban, valamint a szocialista szervezetek által ügykezelt lakásalaphoz tartozó más lakterületeken kell elszállásolni.

Az ideiglenesen Romániában tartózkodó külföldieknek vagy a külföldi jogi személyeknek szükséges lakástól eltérő rendeltetésű lakterületeket szintén a szocialista szervezetek által ügykezelt lakásalapból biztosítják.

Az 1. és 2. bekezdésben említett lakterületek esetében a lakbérleti szerződéseket a turisztikai hivatalok vagy az érdekelt szocialista szervezetek kötik meg.

2. szakasz. – Tilos az 1. szakaszban említett külföldieknek Romániában lakhellyel rendelkező természetes személyek általi elszállásolása – bérlet, albérlet, illetve vendéglátás formájában –, valamint területek rendelkezésre bocsátása mozgó szálláshelyek felszerelésére.

Romániában lakhellyel rendelkező természetes személyek az általuk bírlalt lakterületben csak olyan látogatóba jött idegeneknek adhat szállást, akik közeli rokonaik – gyermekek, szülők, testvérek, ezek házastársai és gyermekei.

3. szakasz. – Az ideiglenesen Romániában tartózkodó idegenekkel, illetve a külföldi jogi személyekkel, Romániában lakhellyel rendelkező természetes személyek által bírlalt lakterületekre megkötött, folyamatban lévő bérleti és albérleti szerződések a jelen törvényerejű rendelet közzétételének időpontjától számított 3 hónapon belül megszűnnek.

A megyei és a Bucureşti municipiumi néptanácsi végrehajtó bizottságoknak, az érdekelt minisztériumokkal és más központi szervekkel együtt, intézkedniük kell megfelelő lakterületek biztosítására szállodákban vagy a szocialista szervezetek ügykezelésében levő más épületekben, ezek bérbeadása céljából az olyan külföldi jogi és természetes személyeknek, akiknek a szerződése az 1. bekezdésnek megfelelően megszűnik.

4. szakasz. – A 2. szakasz rendelkezéseinek megszegése, amennyiben a cselekményt nem olyan körülmények között követték el, hogy az a törvény értelmében bűncselekménynek minősüljön, kihágást képez és 5 000-től 15 000 lejig terjedő pénzbírsággal büntetendő.

A kihágásokat a néptanácsi végrehajtó bizottságok meghatalmazottjai, a Belügyminisztérium tisztjei és altisztjei állapítják meg, akik a büntetést is kirójják.

Az 1. bekezdésben foglalt kihágások esetében alkalmazandók a kihágások megállapításáról és büntetéséről szóló 32/1968. számú törvény rendelkezései.

5. szakasz. – A lakásalap kezeléséről s a tulajdonosok és a bérlők közötti viszony szabályozásáról szóló, a Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye I. Részének 1973. március 31-iki 47. számában közzétett 5/1973. számú törvény 17. szakaszában, továbbá az állampolgárok rendelkezésére álló egyes lakterületek kibéreléséről turisták elszállásolására tárgyú, a Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye I. Részének 1967. április 20-iki 34. számában közzétett 862/1967. számú minisztertanácsi határozatban foglalt, a lakterületek idegenek részére történő bérbeadására és albérletbe adására vonatkozó ren-

delkezések, valamint a jelen törvényerejű rendelettel ellentétes bármely más rendelkezés hatályát veszi.

București, 1974. december 6.

NICOLAE CEAUȘESCU
România Szocialista Köztársaság
elnöke

* (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *România Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye*, X. évfolyam, 154. szám, I. rész, 1974. december 9.)

6. DOKUMENTUM

*A KÜLFÖLDIEKRE VONATKOZÓ SZÁLLÁSRENDELET MÓDOSÍTÁSA**

(Az Államtanács 372/1976. sz. törvényerejű rendelete)

AZ ÁLLAMTANÁCS TÖRVÉNYEREJŰ RENDELETE

a nem kereskedelmi műveletekkel kapcsolatos valutavásárlásnál és -eladásnál alkalmazandó valutafelárról szóló 184/1974. számú államtanácsi törvényerejű rendelet és az ideiglenesen Romániában tartózkodó külföldieknek szükséges lakterületek biztosításáról szóló 225/1974. számú államtanácsi törvényerejű rendelet egyes előírásainak módosításáról

România Szocialista Köztársaság Államtanácsa **elrendeli:**

[...]

IV. szakasz. – Az ideiglenesen Romániában tartózkodó külföldieknek szükséges lakterületek biztosításáról szóló, a 89/1974. számú törvénnyé vált 225/1974. számú államtanácsi törvényerejű rendelet 2. szakasza kiegészítendő a következő szövegű 3. és 4. bekezdéssel:

„A Romániában lakhellyel rendelkező bármilyen rokonaiknál úgyszintén megszállhatnak:

a) a külföldi állampolgárságú vagy állampolgárság nélküli, román származású személyek;

b) a külföldön letelepedett, érvényes román útlevéllel már nem rendelkező személyek, akik azonban nem mondtak le román állampolgárságukról;

c) a 2. bekezdés szerinti rokonsági fokú, az a) és b) pontban említett személyek házastársai és rokonai.

Kivételes esetekben, a Belügyminisztérium engedélyével, az előző bekezdés feltételei között szállás adható romániai származású más külföldi személyeknek is."

București, 1976. november 5.

NICOLAE CEAUȘESCU
România Szocialista Köztársaság
elnöke

* (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *România Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye*, XII. évfolyam, 96. szám, I. rész, 1976. november 9.)

7. DOKUMENTUM

A VÉGLEGESEN KÜLFÖLDRE TELEPÜLŐ ROMÁN ÁLLAMPOLGÁROK KÖLTSÉGTÉRÍTÉSI KÖTELEZETTSÉGÉRŐL

(Az Államtanács 302/1982. sz. törvényerejű rendelete)*

AZ ÁLLAMTANÁCS TÖRVÉNYEREJŰ RENDELETE

a véglegesen külföldi letelepedésüket kérő és erre jóváhagyást nyert személyek kötelezettségeiről, hogy egészében megfizessék az állam, a szocialista szervezetek és a természetes személyek iránti adósságaikat, és megtérítsék az iskoláztatásukkal kapcsolatban az állam által viselt egyes költségeket

Az egész nép életszínvonalának szüntelen emelését célzó általános párt- és állampolitika keretében jelentős alapokat utalnak ki arra, hogy a haza állampolgárainak biztosítsák az oktatás ingyenességét minden fokon, az ingyenes orvosi kezelést, átfogó társadalombiztosítási és szociális segítségnyújtási rendszert.

E kiadásoknak a szocialista erkölcs és méltányosság elvei szerinti megtérítéséért szükséges, hogy az országból véglegesen távozó személyek kártérítést nyújtsanak a társadalomnak az iskoláztatásuk és szakképesítésük érdekében tett anyagi erőfeszítéseiért, valamint a többi szolgálatért és szolgáltatásért, amelyekben az ország területének elhagyásáig részesülnek.

Ebből a célból Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa **elrendeli**:

1. szakasz. – A végleges külföldi letelepedésüket kérő és erre jóváhagyást nyert személyek kötelesek egészében megfizetni az állam, a szocialista egységek és más szervezetek iránti adósságaikat.

2. szakasz. – A végleges külföldi letelepedésük jóváhagyását elnyert személyek kötelesek a román államnak valutában megtéríteni a líceumi, felsőfokú és egyetem utáni oktatás, valamint a doktorátus keretében végzett tanulmányaikat, szakképesítésükkel és továbbképzésükkel kapcsolatos költségeket, ideértve az ösztöndíjakat is.

A tartozott összegeket azon díjak alkalmazása révén állapítják meg, amelyeket a törvény a Románia Szocialista Köztársaságban saját költségükön tanulmányokat folytató külföldiek számára előír.

A jelen szakasz rendelkezései nem alkalmazandók azon személyekre, akik az országból való végleges távozási kérelmük jóváhagyásának időpontjában eleget tesznek a törvény által a végzett munka utáni és a korhatári nyugdíj nyújtására előírt feltételeknek.

3. szakasz. – Az állam, a szocialista egységek, más szervezetek iránti adósságok, a tartásdíjak és a természetes személyek iránti többi adósság kifizetése, va-

lamint az iskoláztatási, szakképesítési és továbbképzési költségek megtérítése a külföldön való végleges letelepedés iránti kérelem jóváhagyása után s az útlevél kibocsátása előtt eszközlendő.

4. szakasz. — Az 1. szakaszban említett személyeknek a végleges külföldre távozásuk jóváhagyásának időpontjától az ország tényleges elhagyásának időpontjáig valutában kell viselniük az orvosi kezelés biztosításával kapcsolatos költségeket, a turisztikai szolgáltatások díjait és díjszabásait, valamint bármely más olyan díjat és díjszabást, amellyel, a törvény szerint, a România Szocialista Köztársaságban lakhellyel nem rendelkező külföldiek tartoznak.

5. szakasz. — A törvény szerint az állam tulajdonába mennek át az országból véglegesen távozó személyek épületei és földterületei.

6. szakasz. — A végleges külföldi letelepedésük jóváhagyását elnyert személyeknek a nemzeti kulturális vagyonhoz tartozó javai kötelezően átadandók az államnak, a Nemzeti Kulturális Vagyon Állami Központi Bizottsága által megállapított áron.

7. szakasz. — Az országból csalárd módon eltávozott, illetve azon személyek esetében, akik külföldre menvén nem tértek vissza az országba való visszatérésre megállapított határidő lejártakor, az iskoláztatási, szakképesítési és továbbképzési költségek megtérítése a belföldi vagy külföldi javaik és más járandóságaik végrehajtásával biztosítandó, a törvény feltételei között, a tartozás teljes fedezéséig.

8. szakasz. — A 2. és 4. szakaszban említett költségek megtérítése — az ösztöndíjakat is ideértve —, valamint a díjak és díjszabások kifizetése szabad devizában eszközlendő, bankátutalással vagy közvetlenül, tényleges valutában és csekkek útján.

București, 1982. november 1.

NICOLAE CEAUȘESCU
România Szocialista Köztársaság
elnöke

* (Hivatalos magyar fordítása megjelent: *România Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye*, XVIII. évfolyam, 95. szám, I. rész, 1982. november 1.)

R. Süle Andrea

A ROMÁN KOMMUNISTA PÁRT NEMZETISÉGI POLITIKÁJA A PÁRTDOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

A szocialista országokban a pártdokumentumok – párthatározatok, -állásfoglalások – meghatározó szerepet játszanak a társadalmi és állami élet minden területén, így a nemzetiségi politika kialakításában is. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból Románia, ahol az intézményi-jogi felépítés sajátosságai – a párt és az állam szervezeti összeolvadása és a pártdöntések jogszabályként való alkalmazása – következtében a jogi-politikai viszonyok közvetlenül levezethetők a párthatározatokból. Ebben a tanulmányban a Román Kommunista Párt (továbbiakban RKP) dokumentumai –, amelyek az utóbbi időben egyre inkább a párt főtitkárának a „kinyilatkoztatásait" jelentik – alapján próbáljuk meg elemezni az 1965–1987 közötti időszak, az ún. Ceauşescu-korszak nemzetiségi politikáját.

Vizsgálatunk során abból a tényből indultunk ki, hogy a monolitikus politikai rendszerekben a pártdokumentumoknak „kettős olvasata" lehetséges: egy felszíni „nyilvános" és egy mögöttes „belső" értelmezésük. Végeredményben ez a kettősség teszi lehetővé, hogy viszonylag hosszabb időszakot vizsgálva, a pártdokumentumokban deklarált nemzetiségpolitikai célkitűzésekből ugyanaz az irányzat rajzolódjon ki, amit a romániai nemzetiségi politika gyakorlata mutat.

*

A Román Kommunista Párt 1965. július 19–22-i IX. kongresszusa Románia új politikai és ideológiai korszakának kezdetét jelezte. A román külpolitika látszólagos függetlenségi törekvései és a nemzeti doktrína újraértelmezése a szovjet csapatok Romániából történő kivonásának (1958) és a Kelet-Európában a desztalinizáció következtében megindult „derusszifikációs folyamatnak" a következményei voltak. A IX. kongresszuson új értelmet kapott a „szuverén nemzet" és a „független állam" fogalma, de olyan megközelítésben, hogy Románia továbbra is példamutatóan szocialista maradjon, semmilyen tekintetben ne sértse a Szovjetunió érdekeit, és ne adjon okot az esetleges intervencióra.

„A nemzet és az állam még hosszú ideig alapját fogja képezni a szocialista társadalom fejlődésének. A nemzet fejlődése, a szocialista állam erősödése megfelel a társadalmi élet objektív követelményeinek, ez nemcsak hogy nem áll ellentétben a szocialista nemzetköziség érdekeivel, hanem éppen ellenke-

zőleg, teljes mértékben megfelel ezeknek az érdekeknek a dolgozók nemzetközi szolidaritásának, a szocializmus és a béke ügyének. Minden egyes szocialista nemzet, minden egyes egyenjogú, szuverén és független szocialista állam fejlődése és felvirágzása olyan lényeges követelmény, amelytől függ a szocialista országok egységének és összeforrottságának erősödése, befolyásuk növekedése az egész emberiség előrehaladására a szocializmus és a kommunizmus felé."[1]

Az RKP Központi Bizottságának jelentése félreérthetetlenül kifejezésre juttatta Romániának a politikai és gazdasági függetlenségre törekvő politikáját, anélkül persze, hogy ez a megfogalmazás a Szovjetunió érdekei ellen irányult volna. Mindössze a marxista–leninista alapelvek sajátos interpretációjáról volt szó, amely szerint „az államszuverenitás és a nemzeti függetlenség teljes egészében megfelel a szocialista internacionalizmus érdekeinek", másrészt a szocialista elmélet a kommunista testvérpártok között mindenféle antagonizmust kizár. A kongresszuson újraértelmezték és meghonosították a „szocialista nemzet" és a „szocialista nemzeti állam" kifejezéseket, és a hangsúlyt egyértelműen a „nemzeti" fogalmára helyezték.

A IX. kongresszus új fejezetet nyitott az RKP nemzetiségi politikájában is, bár az új politika lényegére inkább az 1965. augusztus 21-én elfogadott – többszöri módosítással még ma is érvényben lévő – új alkotmány világít rá. A változás irányát jelzi a „kisebbség", ill. a „nemzeti kisebbség" fogalmát felváltó „együttélő nemzetiségek" terminológia, amely látszatra rendkívül nagyvonalú. Azt sugallja ugyanis, hogy Romániában a kisebbségek a többségi nemzettel azonos státuszt élveznek. Valójában azonban az a politikai és ideológiai megfontolás áll mögötte, hogy a romániai nemzeti kisebbségeket a kisebbségi léttel együttjáró nemzetközi jogi védelem lehetősége alól kivonják. Az „együttélő nemzetiségek" megfogalmazás ugyanakkor arra is alkalmas, hogy elkendőzze a különböző történeti múlttal, eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális háttérrel rendelkező kisebbségek közötti különbségeket, amelyek nemcsak, sőt nem is elsősorban statisztikai mutatókkal fejezhetők ki, hanem az egyes földrajzi régiók, ill. etnikai közösségek politikai-jogi kultúrájának, értékrendjének és életmódjának eltéréseiben nyilvánulnak meg. (Ezért mondhatjuk azt is, hogy a román állam nivelláló törekvései a nemzeti kisebbségek mellett az erdélyi románokat is hátrányosan érintik.) Hasonló logika alapján a hivatalos román politikai szóhasználatban a „nemzetiségek lakta terület" meghatározást felváltotta a „vegyes lakosságú területek" terminológia, ill. az „együttélő nemzetiségek által lakott terület, ahol a románokon kívül más nemzetiségűek is élnek" megfogalmazás. Ez utóbbi szerkezet egyértelműen azt a képzetet kelti, mintha az adott földrajzi vagy közigazgatási egységben román többség alakult volna ki.

A nemzetiségi kérdés kezelésében a kiindulópontot az jelentette, hogy Nicolae Ceauşescu, akkor még a párt első titkáraként leszögezte, hogy Romániá-

ban megoldották a nemzeti kérdést; az „együttélő nemzetiségek" teljes egyenjogúságot élveznek.

„Örömmel mondhatjuk, hogy pártunk, amely már megalakulásakor felírta zászlajára »nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók testvéri összefogását«, örökre megoldotta Romániában a nemzeti kérdést, egyenlő jogokat biztosítva minden tevékenységi területen a haza összes állampolgárainak."[2]

A hivatalos álláspont szerint:

„Románia egységes nemzeti állam, területén egyetlen nemzet él, a szocialista román nemzet, mely a nemzetiségekkel testvéri egységben fejlődik és építi a szocialista társadalmat."[3]

„... mi már régen bíráltunk bizonyos korábbi téziseket, amelyekről még fennállásának idején maga a Komintern is lemondott, s amelyek szerint Romániát soknemzetiségű államnak tekintették. [...] Az a tény, hogy Románia területén magyarok és németek, valamint más nemzetiségűek élnek, a történelmi fejlődés eredménye. Ezek a nemzetiségek századok óta együtt éltek és együtt dolgoztak a román néppel. Románia esetében nem lehet soknemzetiségű államról beszélni, mert ez különböző nemzetek egyesülését feltételezi, ez pedig nem állt és nem áll fenn Románia esetében."[4]

A nemzeti kisebbségek létezését azonban nem lehet letagadni, ahogy ezt 1968 tavaszának erdélyi eseményei is bizonyították. A magyar kisebbség aktivizálódása bizonyos óvatosságra ösztönözte a román politikát. Nemzetközi politikai tényezők (a csehszlovákiai események és a Jugoszláviában lezajlott föderalizációs viták) is arra késztették a román vezetést, hogy szorosabbra vonja a belső erőket. Ennek érdekében bizonyos módosulás következett be a nemzetiségi kérdés kezelésében; a változás nem a politika lényegét, alapvető céljait érintette, csupán a megvalósítás módszereire korlátozódott. Az asszimiláció azonnali megvalósításának a terve hosszútávú célkitűzéssé vált. A gyakorlatban mindez azt jelentette, hogy néhány engedményt adtak a nemzeti kisebbségeknek. Ezek közé tartozott, hogy a Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának keretén belül létrehozták a nemzetiségi dolgozók tanácsait – a magyar, a német, az ukrán és a szerb dolgozók tanácsai alakultak meg –, amely „intézmények" látszat-aktivitásukkal levezetik a feszültségeket, de sem tényleges hatalmuk, sem beleszólási joguk nincs a kisebbségekkel kapcsolatos döntésekbe. A hivatalos politika szerint ezek a szervezetek a nemzeti kisebbségek érdekeit képviselik, a valóságban azonban a párt kisebbségellenes politikájának végrehajtói, következésképpen éppen a kisebbségek ellenére működnek.

„E tanácsok (értsd: a nemzetiségi dolgozók tanácsai – *S. A.*) egyik legfőbb feladata az lesz, hogy elősegítsék a párt- és a tömegszervezetek politikai nevelőmunkáját a szocialista hazafiság, a szocialista internacionalizmus, a közös társadalmi rendünk, a közös haza iránti hűség meghonosítására, a magasrendű kommunista erkölcsi tulajdonságok fejlesztésére bármilyen retrográd,

nacionalista koncepciókkal szemben, hogy szüntelenül emeljék a tömegek szocialista öntudatát. [...] a megalakítandó tanácsok biztosítani fogják a magyar, német és más nemzetiségű dolgozók egyre aktívabb közreműködését, az egész nép oldalán, a párt és az állam külpolitikájának a kidolgozásában és végrehajtásában."[5]

Ugyanez a pártplénum foglalkozott a nemzetiségi sérelmekkel is, és a vezetés ígéretet tett arra, hogy nagyobb teret enged a kisebbségi nyelvhasználatnak az oktatásban és a kultúra számos területén. Ekkor alakult meg a nemzetiségi könyvkiadó – a Kritérion –, és a többi kiadó is vállalkozhatott nemzetiségi kiadványok gondozására. Bővült a sajtótermékek skálája is, ekkor indult például Bukarestben *A hét* című hetilap.

A látszatengedmények részeként a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsának 1971. márciusi ülésén a pártvezetőség engedélyezte a nyilvános felszólalást, sőt egyesek magyarul mondhatták el beszédüket. Néhány probléma kritikus felvetését egy – az ülésen elmondott – Ceauşescu-tézis tette lehetővé. A párt főtitkára a következőképpen fogalmazott:

„... abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszú perspektívája van, következik, hogy a nemzetiség léte is hosszas perspektívájú. [...] a nemzetiségeknek továbbra is meglesz a maguk világos és jól meghatározott helye és szerepe, s még hosszú időn át megőrzik a maguk sajátos egyéniségét, akárcsak a nemzetek."[6]

A tanács ülésén felmerült bizonyos tantárgyak magyar nyelven történő oktatásának szükségessége, a kétnyelvű feliratok ügye, valamint a szakkönyv-ellátás gondjai. A kritikus hozzáállásra egyébként maga a pártfőtitkár adott bátorítást:

„... nincs olyan terület, ahol ne tevékenykednének különféle vezető tisztségekben – lentről egészen fel – magyar nemzetiségű dolgozók is. Van számos szektor, ahol jól vannak képviselve, de vannak olyanok is, ahol jelenlétük, véleményem szerint, nem kielégítő. Egyetértek azokkal az elvtársakkal, akik rámutattak, hogy jobb lenne ezt a jelenlétet erősíteni."

„Figyelmet kell fordítanunk az itt felvetett összes többi kérdésre a nyelvhasználatra vonatkozóan a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, beleértve egyes határozatok és végzések kinyomtatását is az együttlakó nemzetiségek nyelvén."

„Mi marxista–leninista álláspontról vetjük fel az oktatás kérdését: abból indulunk ki, meg kell teremteni a feltételeket, hogy a fiatalok, nemzetiségi különbség nélkül, bejuthassanak összes oktatási területeinkre; ott, ahol a nyelv kérdése szükségletként jelentkezik, mint ilyet kell megoldani, biztosítva a feltételeket, hogy a fiatalok azon a nyelven tanulhassanak, amelyet a legjobban ismernek. Tiszteletben kell tartanunk, hogy a fiatalok szabadon választhassák meg, milyen iskolába kívánnak járni és milyen nyelven kívánnak tanulni! Végső fokon ez is fontos vetülete a szocialista demokráciának."

„Oldjuk meg ezeket a kérdéseket, még ha nagyobb erőfeszítéseket követel-

nek is! Érezze mindenki, hogy azt a nyelvet használhatja, amelyet jobban ért – hiszen társadalmunk ezen csak nyerhet, az ilyen kérdések megoldása hozzájárul egész népünk egységének és összeforrottságának erősödéséhez."[7]

Az ülés valóban hozott eredményeket; magyar nyelvű szakiskolákat és szaklíceumokat létesítettek, a „vegyes lakosságú területeken" magyar nyelvű osztályok alakulhattak, a sajtó közölte azoknak az elméleti líceumoknak a listáját, ahol különálló egységekben magyarul folyik az oktatás. A párt főtitkára azonban világosan kifejezésre juttatta, hogy nem a kisebbségi különérdekek elismeréséről van szó, csupán megteremtik

„... a legjobb feltételeket ahhoz, hogy a magyar nemzetiségű dolgozók az egész néppel együtt fokozzák hozzájárulásukat szocialista hazánk fejlesztési programjának megvalósításához."[8]

Az átmeneti és részengedményekért cserében tehát teljes azonosulást kívántak meg a pártvezetőség irányelveivel.

A módosított politika lényegéhez az is hozzátartozott, hogy a meghirdetett engedmények egy részét sohasem alkalmazták, más részüket – bár nem deklaráltan – visszavonták, majd újra megadták. Így tovább fokozták a bizonytalanságot, ráadásul azt a látszatot keltették, hogy a hatóságokkal folytatott együttműködés könnyítéseket hozhat.

Az 1967–1971 közötti időszak román nemzetiségi politikájának valódi természetét bizonyítja az is, hogy a látszat- és részengedmények nyilvános – elsősorban külföldre irányuló – hangoztatásával párhuzamosan folytatódott a jogfosztás – példa erre a Magyar Autonóm Tartomány végleges felszámolása –, sőt megindult az erőszakos beolvasztás előkészítése. Az új politika lényegére Nicolae Ceauşescu, a párt főtitkára először 1970-ben tett utalást:

„A szocializmus építéséért folytatott közös harcban és munkában a román nép és az együttlakó nemzetiségek barátsága magasabb fokra emelkedett. A szocializmus fejlesztésének minden nagy sikere nemzetiségi különbség nélkül hazánk összes dolgozóinak műve. E testvériség állandó erősítése elválaszthatatlanul hozzátartozik szocialista társadalmunk homogenizálódása folyamatához."[9]

A Romániát nem vagy csak felületesen ismerők nem értik meg, hogy azonos időszakban hogyan férhetnek meg párhuzamosan egymást ennyire kizáró tételek és nyilatkozatok. Ezért elengedhetetlen, hogy e helyütt egy rövid kitérőt tegyünk, amely rávilágít a román nemzetiségi politika igazi arcára. E politika lényegi vonása, hogy az alaptendenciaként állandóan érvényesülő kisebbségellenességgel párhuzamosan – általában valamilyen külső vagy belső fenyegetettség érzetének a hatására – a román vezetés egyes területeken olyan intézkedéseket hoz, amelyek a kisebbségek szemében a fennmaradás esélyét jelentik. A feszítés–lazítás politikájának e kettősségében a hetvenes évek elejétől, miután Románia bel- és külpolitikai helyzete stabilizálódott, és a vezetés úgy vélte, hogy intézkedéseivel orvosolta a nemzetiségi sérelmeket, az RKP hozzáfogott új

nemzetiségi politikája részletes kidolgozásához, amelynek célja a kisebbségek gyors beolvasztása volt. A jelet az RKP elméleti folyóirata adta meg, amely hivatalosan is kinyilvánította az asszimilációs törekvéseket:

„Történelmi-szociális értelemben a nemzetiség egy ország elválaszthatatlan részévé válik, mert az egész néppel közösen egyazon eszméket és érdekeket vallja magáénak. [...] a fejlődés az illető állam alakulása folytán, a minél szervesebb integrálódás irányába halad."[10]

Ugyanez a megfogalmazás hangzott el – ezúttal már párthatározatként – a Román Kommunista Párt 1972. évi országos konferenciáján:

„Az Országos Konferencia úgy értékeli, hogy ezeknek a vonásoknak a kialakulása (értsd: a város és a falu közeledése, az osztályok eltűnése, a társadalom homogenizálódása, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbség elmosódása – *S. A.*) azonban nem vonja maga után a nemzet eltűnését, hanem megszabja magasabb szintre emelkedését, az új típusú nemzet, a szocialista nemzet kialakulásához vezet, amely összehasonlíthatatlanul erősebb és homogénabb a burzsoá nemzetnél."

„... a szocialista nemzet hosszú létének távlatai közepette még sokáig megmaradnak a nemzetiségek megkülönböztető vonásai; ezzel egyidejűleg a közeledés történelmi folyamata megy végbe, ami a jövőben még hangsúlyozottabb lesz. Ezért megingathatatlanul kell munkálkodni az összes dolgozók teljes jogegyenlőségének a biztosításán, nemzetiségi különbség nélkül, annak érdekében, hogy mind társadalmi, mind nemzeti jelleggel egyre hangsúlyozottabban **homogenizálódjék** a társadalom az egységes, kommunista rendszer építésének az útján."[11]

A román nemzetiségi politika „sarkköve" tehát a „nemzeti homogenitás" imperatívusza lett. E politika kiindulópontja, hogy a kisebbségek asszimilációja az emberiség fejlődésének törvényszerűsége, ezért ezt az objektív folyamatot minden eszközzel elő kell segíteni. A romániai nemzeti kisebbségek „integrálásának" tételét az RKP 1974. november 24–27. között megrendezett XI. kongresszusa rögzítette ismételten; a program VII. pontjában külön fejezet foglalkozik „A nemzetiségi kérdés a szocializmusban" problematikával. Az elvek a nemzeti kizárólagosságra igényt tartó állam politikai rendszerében és a marxista–leninista koncepcióra alapozva „nemzetiségre való tekintet nélkül", a „közös szocialista haza" felépítésében és a „kommunizmus felé haladó szocializmus" megvalósításában látják a romániai kisebbségek szerepét és jövőjét.

„... történelmi távlatban, a kommunista korszakban, párhuzamosan az osztályok eltűnésével, a fizikai és az értelmiségi munka, a mezőgazdasági és az ipari munka közötti különbségek fokozatos felszámolásával és a falusi életkörülményeknek a városiakéhoz való közeledtével, a dolgozók egysége nemzetiségi különbség nélkül magasabb fokra fog emelkedni; a dolgozók, nemzetiségre való tekintet nélkül, mindinkább beilleszkednek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus felépítésének folyamatába,

a kommunista társadalom egységes dolgozó népébe. Ugyanakkor ennek a jövőnek a távlataiban továbbra is fennmaradnak egyes sajátos vonások, elsősorban a dolgozók különböző kategóriái között a termelésben, a társadalmi tevékenységben betöltött szerepüktől függő különbségek, de mindez csak hangsúlyozni fogja az új társadalmi rend demokratikus jellegét, a dolgozó nép dialektikus egységét."[12]

A pártprogram ismételten leszögezte, miszerint az alkotmányos jogok – értsd a szocialista állam által biztosított általános emberi jogok – szavatolják valamennyi állampolgár, így a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének, egyenlőségét is. Sőt, a román álláspont szerint az alkotmányos keretek – a nemzetiségi oktatási hálózat, könyvkiadás, és sajtó – teljes mértékben kielégítik a szükségleteket, és a nemzeti kisebbségek jóval több lehetőséget kapnak, mint másutt, és mint ami „járna nekik".

„A tudományos szocializmus elveit tántoríthatatlanul alkalmazva, a párt biztosította az elnyomás és az egyenlőtlenség végérvényes felszámolását, nemzetiségre, vagy fajra való tekintet nélkül minden dolgozó teljes jogegyenlőségét. A nemzeti kérdés megoldása abban ölt testet, hogy minden állampolgárnak biztosítottak a feltételek ahhoz, hogy tevékenyen részt vegyen a gazdasági-társadalmi életben, a különböző tevékenységi területek, az egész társadalom vezetésében; abban ölt testet, hogy biztosított az anyanyelvű oktatás, az anyanyelv szabad használata."[13]

Csakhogy az Alkotmány szövegében deklarált elvi jogegyenlőség feloldódik az „együttélő nemzetiségek szocialista hazaszeretetének" és a „szocializmus közös felépítésének" frazeológiájában. A jogegyenlőség hangoztatása – miután az Alkotmány kollektív kisebbségi jogokat nem biztosít – a valóságban nemzeti önfeladást jelent. A „szocialista hazaszeretet" pedig megköveteli mindannak az elfojtását, ami partikuláris – tehát nemzetiségi jellegű, és egyúttal a többségi nemzet érdekeivel szemben teljes lojalitást követel.

Külön figyelmet érdemel a „nemzetiségre való tekintet nélkül" formula állandó ismételgetése, abszolutizálódása. Látszólag ez a jelszó a nemzetiségi szeparatizmussal szemben a nemzetekfelettiség – egyébként teljesen utópisztikus – eszméjét vallja. Valójában azonban ez a terminológia – a nemzeti kisebbségek között létező különbségek „összemosásával" – a kisebbségek beolvasztására irányuló politikai koncepciót és gyakorlatot igyekszik ideológiailag alátámasztani. A homogenizálási célkitűzések másik eszmei alapját az újrafogalmazott és bizonyos tekintetben új értelmet kapott osztályszempont hangoztatása jelentette. Az osztály nélküli „szocialista testvériség" és a múltban folytatott „közös harc" sztereotíp szólamai a „szocialista román hazába" való beolvasztás jelszavaivá váltak.

„Ezeken a tájakon évszázadok óta együtt élnek és dolgoznak románok, magyarok, németek. Mindaz, ami az évek során itt épült, a testvéri munka eredménye. Jól tudják, hogy a kizsákmányoltak, nemzetiségi különbség nélkül

nemegyszer együtt harcoltak a közös kizsákmányolók és elnyomók ellen. Amikor összefogtak, győzelmet arattak az elnyomók ellen, a szabadságért és a társadalmi igazságért vívott harcban. Nincs a világon olyan erő, amely megakadályozhatja az egyesülten cselekvő dolgozókat abban, hogy újabb győzelmeket érjenek el a szocializmusért vívott harcukban, hogy testvéri munkájukkal Romániát a haladás és a jólét egyre magasabb csúcsaira emeljék."[14]

Az asszimilációs politika elvi megnyilatkozásaival párhuzamosan a romániai nemzetiségek beolvasztásának gyakorlata határozott formát öltött, bár a hetvenes években a román vezetés még ügyelt arra, hogy a nemzetiségi politika tényleges szándékát esetenként taktikai lépésekkel ellensúlyozza. Az alkotmányos jogvédelem egyre inkább elveszítette jelentőségét, egy sor nyíltan diszkriminatív törvény állt szemben az Alkotmányban rögzített jogegyenlőséggel. A törvények mellett, amelyek – általános megfogalmazásuk következtében – többféle értelmezésre adtak lehetőséget, normatív szerepet kaptak az általában szóban közölt titkos utasítások, mivel ezek az intézményesített törvénytelenségek nem dokumentálható forrásait jelentik.

A romániai nemzetiségek beolvasztására irányuló politika „tervszerűségét" bizonyítja, hogy az „elnemzetlenítés" – a feszített ütemű iparosítás és a két szakaszban lezajló „kulturális forradalom" jegyében – a társadalmi élet minden területére kiterjedt, és az egyének számára legelőször és legközvetlenebbül a nyelvhasználat kérdésében fogalmazódott meg. A homogenizálási program szellemében a pártdokumentumok a hetvenes évek elejétől világosan kifejezésre juttatták, hogy a kisebbségek számára az anyanyelv használatának, tanulásának problematikája csak másodlagos jelentőségű terület, hiszen a többségi nemzet tagjaival való „egyenlőség" – értsd a románokká való előléptetés – feltétele a román nyelv ismerete, vagyis felemelkedés csak román nyelven lehetséges. A román nyelv prioritásának megfogalmazása egyúttal az etnikai szétszórást megvalósító gazdaságpolitika célkitűzéseinek is megfelel.

„A párt- és állami szerveknek és szervezeteknek a jövőben is figyelmet kell fordítaniuk a törvényes rendelkezések értelmében, az együttlakó nemzetiségekhez tartozó dolgozók anyanyelv-használatának biztosítására. Ugyanakkor figyelmet kell fordítani arra, hogy a nemzetiségi dolgozók elsajátítsák a román nyelvet, ily módon biztosítva számukra a messzemenő lehetőséget, hogy bármilyen területen és az ország bármely táján bekapcsolódhassanak a gazdasági-társadalmi munkába."[15]

„... mi nem tudunk külön fizikai, kémiai és más szakintézeteket létesíteni azoknak a fiataloknak, akik nem ismerik a román nyelvet. Ezért, ha nem teremtenénk meg a feltételeket a román nyelv megtanulásához, a magyar vagy a német fiatalt egyenlőtlen helyzetbe juttatnánk román kollégájával szemben. Nem lennénk marxisták, nem lennénk kommunisták, ha így járnák el. Más kérdés, hogy biztosítsuk [...] mindenkinek azt a lehetőséget, hogy saját nyelvén tanuljon, és megint más az a kötelezettségünk, a társadalomnak az a

kötelezettsége, hogy támogassa a más nemzetiségű fiatalokat a román nyelv [...] megtanulásában."[16]

Az eszmei „átállítás" alappillérévé vált tétel szerint az a nyelv, amelyen a gondolatok és fogalmak egy bizonyos rendszere kifejeződik, lényegtelen, amennyiben az, amit kifejez, szocialista.

„... szem előtt kellene azonban tartanunk, hogy a mai körülmények között nem csupán és nem elsősorban azzal kellene foglalkoznunk, hogyan folyik az oktatás egyik vagy másik nyelven – bár ennek is megvan a maga jelentősége –, hanem főként az oktatás tartalmával, függetlenül attól, hogy milyen nyelven adják elő az ismereteket. [...] Ugyanakkor tekintetbe kell vennünk [...], hogy a ma és a holnap fiatalságának, a szocializmus és a kommunizmus építőjének korlátlan és akadálytalan lehetősége kell hogy legyen ahhoz, hogy az ország bármely részén, bármely tevékenységi területen dolgozzék. [...] Ha valaki atomerőműben akar dolgozni, ha építünk egyet, tegyük fel Hargitában – ami egyébként távlatilag szándékunk –, ott egy nyelvet kell majd beszélni. Nem szervezhetjük meg a gyári munkát tolmácsok közreműködésével. [...] az a benyomásom, hogy egyes elvtársak, bár szándékaik jók, még a régi egyenlőtlenségi állapotokból származó régi mentalitások rabjai. Nem értik meg, hogy ebben az országban valami megváltozott, valami szüntelenül változik. A saját anyanyelven történő oktatás feltételeiről való gondoskodásnak nem szabad odavezetnie, hogy meggátolják a fiatalokat a román nyelv elsajátításában, mert a nyelv elsajátítása valóban módot nyújt számukra, hogy bármely tevékenységi területen dolgozzanak. [...] Biztosítva a feltételeket az anyanyelvű oktatáshoz, nem szabad arra a tévútra kerülnünk – s egyeseknek még ilyen a koncepciójuk –, hogy a lényeg az, milyen nyelven tanulsz. Nem ítélnénk meg a dolgokat forradalmi szellemben, nem lennénk kommunisták, ha nem hívnánk fel a figyelmet erre a hibára."[17]

„A problémákat (értsd: az anyagi és szellemi szükségletek kielégítésében még mutatkozó számos nehézséget és hiányosságot – *S. A.*) csak egyetlen nyelven oldhatjuk meg: a munka, az egység nyelvén, annak a harcnak a nyelvén, amelyet kommunista pártunk vezetésével folytatunk a XI. kongresszuson kidolgozott program megvalósításáért."[18]

A nemzetiségi kultúra „elrománosításának", másszóval az „egységes szocialista kultúra" megteremtésének folyamata az 1971–1976 közötti időszakban zajlott. Jóllehet e „kulturális forradalom" egész Románia szellemi arculatát átalakította, a kisebbségeket mégis érzékenyebben érintette, mivel megfosztották őket mindattól, ami sajátos, ami nemzeti, vagyis nemzeti kulturális örökségüktől. A párt kultúrpolitikájának képére formált nemzetiségi sajtó és irodalom – a kiadóknál és a szerkesztőségeknél a személycserék általában biztosítják a maximálisan lojális irányítást – egyre kevésbé képes megfelelni a nemzeti identitás ápolásában betöltött szerepének, elveszíti nemzetiségi jellegét és mindinkább a többségi nemzet eszmevilágának a kisebbség tudatába való átültetését vállalja magára.

A román „egységesítő kultúrpolitika" törekvéseit a román pártdokumentumok hűen tükrözik:

„Az irodalomnak és a művészetnek, függetlenül attól, hogy milyen nyelven lát napvilágot, hazánk új valóságát kell tükröznie, elő kell mozdítania a dolgozók nemzetiségi különbség nélküli testvéri közeledését, az egész nép szellemi felemelkedését a szocializmus és a kommunizmus építéséért vívott küzdelemben."[19]

„Romániában mintegy 30 000 különféle művészeti alakulat működik. Csupán az együttlakó nemzetiségek nyelvén több mint 2000 ilyen alakulat van, ami egyáltalán nem kevés. Sőt azt mondhatnánk, hogy általában túl sok ilyen alakulatunk van, tekintetbe véve, hogy megfelelő minőségű műsorokat kell biztosítanunk a számukra. A különféle művészeti tevékenységek szempontjából tehát nem panaszkodhatunk arra, hogy szegények vagyunk. A művelődési kongresszuson művészeti tevékenységünk nevelő tartalmát fogjuk megvitatni. Hiszen végső fokon, függetlenül attól, hogy milyen nyelven énekelnek, szavalnak, színdarabot játszanak, vagy milyen nyelven írnak, a lényeges az, amit mondanak és amit írnak. [...] Természetesen gondoskodjunk az ahhoz szükséges feltételek megteremtéséről, hogy az emberek azon a nyelven olvashassanak, hallgathassanak meg egy verset, egy kórust, egy színdarabot, amelyet jobban értenek. Ám gondoljunk elsősorban a közös nyelvre – amely forradalmi, dialektikus és történelmi materialista világszemléletünk. Különböző nyelveken kifejezve magunkat, az egységes forradalmi, marxista–leninista nyelven kell kiindulnunk. [...] Kellő figyelmet fordítva arra a lehetőségre, hogy a magyar vagy német nemzetiségű állampolgárok hozzájussanak a maguk nyelvén az irodalomhoz, hogy az illető nyelven hallgathassák az előadásokat, s a rádió- és televízióműsorokat, egyetlen pillanatra sem szabad megfeledkezni a forradalmi nevelés lényegbevágó problémájáról, amelyre állandó gondot, a legfőbb gondot kell fordítanunk. Csak így járunk el forradalmárok módjára, mint felelősségérzettel rendelkező emberek, szem előtt tartva népünk általános érdekeit, a szocializmust és a kommunizmust, a nemzetközi együttműködés, szolidaritás ügyét, a világbéke ügyét!"[20]

Az „egységes román nemzet" eszméjének, homogenizáló gyakorlatának igazolására egyre gyakrabban hangzott el az a tetszetősnek tűnő elmélet, miszerint a szigorúan vett „statisztikai arányok", a „statisztikai képviselet" a dogmatikus korszak öröksége. Nem az a fontos, hogy valaki magyar vagy német vagy román, hanem az, hogy értsen a munkájához, elvszerű és párthű legyen. Ugyanez az érvrendszer a kultúra területén a következőképpen hangzik:

„A papírkérdést illetően én már nem tudom kit hallgassak meg először, a magyar vagy a német nemzetiségűeket vagy a románokat, hiszen mindegyik több papírt kér. Meg kell érteni, hogy a papír nem nyelvi kérdés, hanem gazdasági probléma, s ennek megfelelően kell tekinteni, szem előtt tartva a világpiac mai helyzetét. [...] Természetes, hogy a kisebb létszámú magyar vagy

német olvasóközönséghez szóló könyvek példányszáma is kisebb. De talán nem kell gépiesen a lakosság számához viszonyítani a példányszámot."[21]

A tények azonban azt bizonyítják, hogy a statisztikai arányok figyelmen kívül hagyása – az állítólagos minőségi ismérvek javára – mindig a kisebbségek hátrányára változtatja meg a korábbi helyzetet.

A homogenizálási program természetéhez tartozott az is, hogy a nagyreményű nemzetiségi tanácsokat 1971 és 1974 között nem hívták össze. Időközben megváltozott a vezetőség összetétele, a magyar értelmiség prominens képviselőinek egy részét kihagyták. A gyűlések kizárólag román nyelven folynak, és a sajátos nemzetiségi problémák nagyrészt lekerültek a napirendről. Egyre inkább kidomborodott a tanácsok kirakatjellege – a tagok egy része legfeljebb csak a származását tekintve tartozik a nemzeti kisebbségekhez, de igazi közösséget nem érez velük –, általában olyan alkalmakkor hívják össze, amikor a külföld felé van szükség demonstratív fellépésre. A kisebbségek beolvasztására irányuló politikával kapcsolatban e fórumokon egyetlen alkalommal hangzott el nyilvános bírálat. Bodor Pál, aki akkor a Román Rádió–Televízió főszerkesztője volt, válaszolt a „nemzetiségre való tekintet nélkül" jelszó mögött meghúzódó tényleges politikai szándékokra: „Őszintén szólva nem tartom egészen megfelelőnek azt a megfogalmazást, hogy »nemzetiségre való tekintet nélkül« [...] Egy kommunista nem teheti meg, hogy ne legyen tekintettel valakinek a nemzetiségére. A nemzetiség sajátos pszichológiát, egy bizonyos múltat, jó néhány szokást és emléket, kontextust jelent. Mi már nagyon sok éve és joggal mondtunk le a kisebbségi fogalmáról. De a magyar nemzetiség a számok nyelvén szólva 60 esztendeje nemzeti kisebbség. Ebből számos érzékenység fakad [...] a hajdani kisebbségi komplexusokat, amelyek nem tűnnek el nyomtalanul egyik napról a másikra, nekünk is jól ismernünk kell, s tekintettel kell lennünk reájuk, politikai, nevelő és kulturális munkánk során."[22]

A párt főtitkára azonban ismételten kifejezésre juttatta, hogy a román vezetés kitart homogenizálási programja mellett, és semmiféle különérdek érvényesülésének nem ad teret:

„Mi új, forradalmi humanizmust teremtünk meg, amely mindennél előbbrevalónak tartja az embert, az emberi egyéniség sokoldalú kibontakozását, de nem bátorítjuk az individualizmust, hanem fokozzuk az egyén felelősségét a közösség, a társadalom iránt. Abból indulunk ki, hogy az egyén anyagi és szellemi jólétét, igazi szabadságát csakis az egész nép általános jólétének, szabadságának és függetlenségének a keretében lehet megvalósítani és érvényesíteni.

Ilyen összefüggésben kell értelmezni a nemzeti kérdést, a magyar, német és más nemzetiségű dolgozók teljes jogegyenlőségének biztosításához kapcsolódó problémákat is. Csakis a közösség keretében, a haza általános fejlődése, az ország civilizációs fokának emelkedése keretében lehet biztosítani jobb feltételeket a nemzetiségek érvényesüléséhez is. A problémák minden más

megközelítése csak értetlenséget és zavart szülhet, csak akadályozhatja az összefogást a hazánk sokoldalú fejlesztési programjának töretlen megvalósításáért."[23]

A hetvenes évek végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Romániában egy egyre fokozódó asszimilációs folyamattal állunk szemben, amelynek kezdeti fázisait számtalan – rejtett vagy nyílt – politikai-törvényalkotó fogás, sztereotíp jelszórendszer és látszatengedmény alkotta. A nyolcvanas évek elejétől az esetenkénti taktikai ellentételezések is elmaradnak, és a nyíltan diszkriminatív törvények fémjelzik a nemzeti kisebbségek beolvasztására irányuló politikát.

A Román Kommunista Pártnak a nemzeti kérdésben elfoglalt mai álláspontját a párt XIII. kongresszusának jelentése fogalmazza meg:

„Országunkban egyszer s mindenkorra megoldottuk a nemzetiségi kérdést a marxista–leninista szemlélet, a tudományos szocializmus elvei alapján, és biztosítottuk a haza összes honpolgárainak teljes jogegyenlőségét. Függetlenül a nemzetiségtől, a nyelvtől, amelyet beszélnek, valamennyien egyazon haza fiai, valamennyien Románia Szocialista Köztársaság honpolgárai vagyunk."[24]

A társadalom homogenizálásának bizonyítékaként a politikai szóhasználatból észrevétlenül eltörölték „az együttélő nemzetiségek" terminológiát, amelyet „a magyar nemzetiségű román" („német nemzetiségű román"), illetve „a magyarul beszélő román" („németül beszélő román") kifejezésekkel váltottak fel. Pártutasításra – valószínűleg a nemzetiségi dolgozók tanácsainak 1987. február 27-i ülésének előkészítéseként – a román távirati iroda jelentése a következőképpen fogalmazott:

„Közismert tény, hogy Románia nem soknemzetiségű állam, hanem a lakosság 89,1 százaléka román, 7,8 százaléka magyar nemzetiségű román, 1,5 százaléka német nemzetiségű román és 1,6 százaléka más nemzetiségű román."[25]

A „magyar anyanyelvű román" és a „magyar nemzetiségű román" terminus első hallásra nem tűnik egyébnek, mint egy logikátlan szószerkezetnek, amely az állampolgárságot és a nemzetiséget, ill. az anyanyelvet igyekszik összekapcsolni. Valójában azonban egy rendkívül szélsőséges asszimilációs program alapjait vetheti meg, amely az alábbi feltételezést fogalmazza meg: a dolgok természetes rendje szerint minden román állampolgárnak román nemzetiségűnek vagy román anyanyelvűnek kell lennie; mindenki, aki ebből a „sorból kilóg", az „egységes román nemzetet" bontja meg, következésképpen deviánsnak minősül. Ráadásul ez a terminológia – az anyanemzettel szemben – a többségi nemzettel rokon vonásokra, a többségi nemzethez tartozásra helyezi a hangsúlyt. E nemzetiségpolitikai koncepcióról ma még keveset tudunk. Első lépései – a helységnevek román nyelvű használatának kötelezővé tétele, valamint a románra nem fordítható személynevek anyakönyvezésének korlátozása – mindenesetre azt sejtetik, hogy megvalósítása döntően befolyásolja a Romániában élő nemzeti kisebbségek létének további alakulását.

[1] *Az RKP Központi Bizottságának jelentése a párt tevékenységéről az RKP VIII. és IX. kongresszusa közötti időszakban.*
[2] *Nicolae Ceauşescu beszéde a temesvári nagygyűlésen.* 1968. szeptember 20.
[3] *Az RKP Országos Konferenciájának határozata.* 1972. július 19–21.
[4] *Nicolae Ceauşescu interjúja az L'Unitá című újságnak.* 1971. április 21.
[5] *Nicolae Ceauşescu előadói beszéde egyes szervezeti intézkedésekről a dolgozó nép erkölcsi-politikai egységének, a román dolgozók és az együttlakó nemzetiségek dolgozói közötti testvériségnek, szocialista nemzetünk összeforrottságának további erősítéséért.* RKP Központi Bizottságának 1968. október 24–25-i plenáris ülése.
[6] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsának ülésén.* 1971. március 12.
[7] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsának ülésén.* 1971. március 12.
[8] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsának ülésén.* 1971. március 12.
[9] *Nicolae Ceauşescu beszéde a V. I. Lenin születésének centenáriumán tartott ünnepi gyűlésen.* 1970. május 4.
[10] *Lupta de clasă.* 1971. No. 7. 16–24.
[11] *A Román Kommunista Párt Országos Konferenciájának határozata.* 1972. július 19–21. (Kiemelés tőlem – *S. A.*)
[12] *Az RKP programja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia előrehaladására a kommunizmus felé.* Az RKP XI. kongresszusa. 1974. november 24–27.
[13] *Az RKP programja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia előrehaladására a kommunizmus felé.* Az RKP XI. kongresszusa. 1974. november 24–27.
[14] *Nicolae Ceauşescu beszéde a Nagykároly lakosságával tartott találkozón a Szatmár megyében tett látogatásakor.* 1969. július 14.
[15] *Az RKP Országos Konferenciájának határozata.* 1972. július 19–21.
[16] *Nicolae Ceauşescu beszéde az RKP Központi Bizottságának plenáris ülésén.* 1973. június 18–19.
[17] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén.* 1974. április 5.
[18] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén.* 1975. december 3.
[19] *Az RKP Országos Konferenciájának határozata.* 1972. július 19–21.
[20] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén.* 1975. december 3.
[21] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén.* 1974. április 5.
[22] *Bodor Pál felszólalása a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsának plénumán.* 1978. március 13–14.
[23] *Nicolae Ceauşescu beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes plénumán.* 1978. március 13–14.
[24] *Az RKP Központi Bizottságának jelentése.* Az RKP XIII. kongresszusa. 1984. november 19–22.
[25] *Agerpress.* Bukarest, 1987. február 16.

Felhasznált irodalom

A Román Kommunista Párt IX. kongresszusa. 1965. július 19–24. Bukarest, 1965. Politikai Könyvkiadó.

A Román Kommunista Párt X. kongresszusa. 1969. augusztus 6–12. Bukarest, 1969. Politikai Könyvkiadó.

A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája. 1972. július 19–21. Bukarest, 1972. Politikai Könyvkiadó.

A Román Kommunista Párt XI. kongresszusa. 1974. november 25–28. Bukarest, 1975. Politikai Könyvkiadó.

A Román Kommunista Párt XII. kongresszusa. 1979. november 19–23. Budapest, 1980. Kossuth Könyvkiadó.

A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa. 1984. november 19–22. Budapest, 1985. Kossuth Könyvkiadó.

A román nép és az együttlakó nemzetiségek testvérisége. (Szöveggyűjtemény) Bukarest, 1973. Politikai Könyvkiadó.

Ceauşescu, Nicolae: *Az egységes román nemzeti állam megteremtése.* (Románia elnöke társadalompolitikai gondolkodásából) Bukarest, Politikai Könyvkiadó. 1984.

Ceauşescu, Nicolae: *Beszéd a magyar nemzetiségű dolgozók országos tanácsának plenáris ülésén. 1971. március 12.* Bukarest, 1971. Politikai Könyvkiadó.

Ceauşescu, N.: *Beszéd a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén. 1974. április 5.* Bukarest, 1974. Politikai Könyvkiadó.

Ceauşescu, N.: *Beszéd a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén. 1975. december 3.* Bukarest, 1975. Politikai Könyvkiadó.

Románia Szocialista Köztársaság magyar és német nemzetiségű dolgozói tanácsainak plénumai. 1978. március 13–14. Bukarest, 1978. Politikai Könyvkiadó.

Románia Szocialista Köztársaság magyar és német nemzetiségű dolgozói tanácsának plénumai. 1983. március 30–31. Bukarest, 1983. Politikai Könyvkiadó.

Ceauşescu, N.: *Beszéd a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsai együttes ülésén. 1987. február 27.* Bukarest, 1987. Politikai Könyvkiadó.

Ceauşescu, N.: *Jelentés a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján, 1982. december 16–18.* Bukarest, 1983. Politikai Könyvkiadó.

Bondor-Deliman, Ecaterina: Naţionalităţile conlocuitoare în istoria şi viaţa social-politică a României Socialiste. *Lupta de clasă.* 1971 7. július. 16–24. o.

Barabás Béla–Enyedi Sándor–Süle Andrea: *A Romániában élő magyarság helyzetéről.* (Gépirat.) 1987.

Illyés Elemér: *Harminc év a romániai magyarság történetéből 1956–1986.* (Gépirat.) 1986.

Illyés, Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien – Siebenbürgen im Wandel.* Wien, 1981.
Schöpflin György: Az emberi jogok és a nemzetiségi kérdés Romániában. *Századvég* 4–5. Budapest, 1987.
Schöpflin, George: Rumanian Nationalism. *Survey.* 1974/2–3. 77–105. o.

AZ ÁLLAMI BÉR- ÉS MUNKAÜGYI HIVATAL ELSŐ JELENTÉSE A MAGYARORSZÁGRA TELEPÜLŐ KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK MUNKÁBA ÁLLÁSÁT SEGÍTŐ TANÁCSI TEVÉKENYSÉGRŐL ÉS A TOVÁBBI MUNKALEHETŐSÉGEKRŐL*

A Romániából Magyarországra áttelepülő külföldi állampolgárok száma 1988. április 1-jén elérte a 4000 főt. A nagyszámú és folyamatosan emelkedő áttelepülők letelepedésének és munkába állításának elősegítése érdekében a megyei (fővárosi) tanácsok munkaügyi osztályaitól gyorsinformációt kértünk az eddigi területi tapasztalatokról és a további munkáltatói fogadókészség alakulásáról.

A beérkezett tájékoztatók alapján megállapítható, hogy valamennyi területen nagy körültekintéssel és felelősséggel kezelik a hazánkba áttelepülő külföldi állampolgárok helyzetét. A jelentkező feladatok nagyságától függően, szükség szerint és folyamatosan alakulnak koordinációs bizottságok (április 1-jéig a fővárosban és 11 megyében).

A letelepedni kívánók 88 százalékban szakképzettek, döntően egyedülálló, fizikai foglalkozású férfiak.

A munkáltatók foglalkoztatási hajlandósága, az általuk felajánlott munkakörök, munkalehetőségek mind mennyiségét, mind pedig összetételét tekintve kielégíti, illetve meghaladja a jelenlegi ilyen irányú igényeket. A tapasztalatok szerint a munkába állítás csupán egyes felsőfokú végzettségű (pl. belsőépítész, biológus, balett-tanár, énekes stb.), valamint ún. „divatos" szakmával (kozmetikus) rendelkezők esetében okoz nehézséget, illetve egyes értelmiségieknél, akik diploma hiányában szakképzettségüket nem tudják igazolni (pl. egy-egy orvos, jogász stb.).

Alapvető gondként jelentkeznek a lakhatással, elszállásolással kapcsolatos feladatok. Különösen igaz ez a fővárosra, ahol a lakáshoz juttatás szinte megoldhatatlan. A vállalati munkásszállások – kevés kivétellel – csak egyedülállókat tudnak befogadni, ezért fokozottan fogalmazódik meg a kedvezőbb feltételeket biztosító vidéki munkába helyezési lehetőségek felkutatásának és kihasználásának szükségessége.

A munkavállalási engedélyek kiadásánál a tanácsi szervek gyorsan, rugalmasan járnak el, a nehéz helyzetben lévő külföldi állampolgárok munkába helyezését megfelelően segítik. A munkavállaló engedélyekkel együtt részükre helyben munkakönyvet is kiállítanak. A kiadott munkavállalási engedélyek számát és

megyék közötti megoszlását, valamint a jellemző szakképzettségek felsorolását az 1. számú melléklet tartalmazza.

A tanácsi szervek, a Vöröskereszt rendkívüli segélyekkel igyekeznek az áttelepülőket segíteni. Ezek mértéke azonban – a rendelkezésre álló keretösszeg, valamint az indokolt támogatások nagy száma miatt – a munkába állás és az első bérfizetés közötti időben megjelenő egyszeri és folyamatos kiadásokra nem elegendő.

A területi gyorsinformációk alapján beküldött országos munkába helyezési lehetőségeket a 2. számú melléklet tartalmazza. A felsorolásban a folyamatosan változó igények teljes körű bemutatása helyett a megyei összes lehetőségeket és a területen jelentős számú munkába helyezést vállaló munkáltatókat emeltük ki.

Külföldi (román) állampolgároknak kiadott munkavállalási engedélyek száma és egyéb jellemzők (1988. március 31-ig)

Megye	Kiadott munkaváll. eng. száma	A munkaváll. eng. rendelkezők között			Jellemző szakképzettség	
		nők	szakképzettek	szakképzettből szellemi fogl.	szellemi	fizikai
Fejér	6	–	6	2	tanító programozó mat.	1 lakatos 2 gépkocsivezető 1 köszörűs
Csongrád	20	8	16	10	2 mg. mérnök 1 kántor 1 üzemmérnök 1 ápoló 2 gyógyszerész 2 műsz. tervező 1 zenetanár	2 lakatos 1 cipőip. 1 dekoratőr 1 bádogos 1 nehéz gépk.
Hajdú	347	104	287	39	tanár, orvos, közgazdász, agrármérnök, üzemmérnök, állatorvos, pap, geodéta, gépészmérnök, üzemmérnök stb.	45 lakatos 18 géplakatos 16 gépk. vezető 8 víz-gázszerelő 10 szerszámkészítő 12 autószerelő 11 szövőnő 9 hegesztő 9 mg. szerelő 8 villanyszerelő 11 asztalos 7 esztergályos 7 kőműves stb.

Megye	Kiadott munkaváll. eng. száma	A munkaváll. eng. rendelkezők között			Jellemző szakképzettség	
		nők	szakképzettek	szakképzettből szellemi fogl.	szellemi	fizikai
Szabolcs	57	20	31	18	orvos, tanár, segédmunkás stb.	ffi szabó, esztergályos, kozmetikus, nehépgépkezelő, szobafestő, vízvezetékszerelő, kőműves
Baranya	76	12	67	2	vegyésztechnikus	10 lakatos 8 asztalos 8 kőműves 5 gépkocsivezető 5 mg. gépész esztergályosok, villanyszerelők, olajip. szakmunkás, traktorosok stb.
Győr	12	5	12	3	2 vegyészmérnök 1 orvos	1 eü. nővér 2 szabó 1 szerszámkészítő 1 szövő 1 gépész 1 géplakatos

Megye	Kiadott munkaváll. eng. száma	A munkaváll. eng. rendelkezők között			Jellemző szakképzettség	
		nők	szakképzettek	szakképzettből szellemi fogl.	szellemi	fizikai
Pest	84	32	64	16	3 agrármérnök 2 gépészmérnök 2 pedagógus pszichiáter, villamosmérnök, építészmérnök, lakberendező, vegyészmérnök, orvos stb.	8 lakatos 2 állattenyésztő 2 marós 2 esztergályos 2 elektroműszerész villanyszerelő szerszámkészítő kőműves festő-mázoló, gk. vez. tévészerelő stb.
Budapest	633	126	602	19	mérnök, pedagógus, közgazdász, énekes	
Nógrád	2	1	2	1	orvos	lakatos
Borsod	14	5	13	6	1 építészmérnök 1 üzemmérnök 4 orvos	1 gépkocsivezető 1 férfiszabó 1 esztergályos 2 szakmunkás 2 bútorasztalos 1 varrónő

Megye	Kiadott munkaváll. eng. száma	A munkaváll. eng. rendelkezők között			Jellemző szakképzettség	
		nők	szakképzettek	szakképzettből szellemi fogl.	szellemi	fizikai
Heves	7	4	6	2	1 gépészmérnök 1 számítógépkezelő	1 lakatos-hegesztő 1 vésnök 1 női fodrász 1 egészségügyi gondozó
Szolnok	9	3	9	6	1 közlek. gép. mérn. 2 orvos-asszisztens 1 gépészmérnök 1 cipőipari mérnök 1 gyógyszerész	autószerelő mezőg. gépszerelő
Békés	107	32	103	7	1 orvos 1 állatorvos 4 tanár 1 áruforg. ea.	lakatos, mg. gépszerelő kovács, kertész, autószerelő, ffi fodrász, szobafestő, bőrdíszműves
Bács-Kiskun	23	11	20	5	orvos, üzemmérnök, állattenyésztő mérnök, testnevelő tanár, üzemvezető	cipész, szövő, szerszámkészítő, mezőg. gépész
Tolna	20	4	9	5	–	2 asztalos 1 szerszámkészítő 1 villanyszerelő

Megye	Kiadott munkaváll. eng. száma	A munkaváll. eng. rendelkezők között			Jellemző szakképzettség	
		nők	szakképzettek	szakképzettből szellemi fogl.	szellemi	fizikai
Somogy	6	4	5	3	1 fogorvos 1 orvosi assziszt. 1 gépészmérnök	1 lakatos 1 technikus
Veszprém	19	7	14	–	–	
Zala	–	–	–	–	–	–
Vas	2	1	1	1	kántor	–
Komárom	17	1	16	2	orvos, mérnök	2 autószerelő 4 lakatos 2 mg. gépszerelő kőműves, esztergályos, hegesztő, szabó stb.
Összesen	1 461	380	1 283	147		

2. számú melléklet

Az áttelepülő külföldi munkaerő foglalkoztatási lehetőségeinek területi mutatói

Budapest

A Fővárosi Tanácsnál megalakult Koordinációs Bizottság szervezésében ideiglenes jelleggel központi ügyfélszolgálati irodát hoztak létre. Az iroda felé 302 munkáltató (közte 46 megyei foglalkoztató szerv), összesen 5063 fő részére jelentett be foglalkoztatási hajlandóságot. A felajánlott munkalehetőségek döntően férfi szakképzett fizikai munkakörökre vonatkoznak. A részletes nyilvántartás az irodában (Budapest V., Tanács krt. 28.) ismerhető meg. Az irodában 1988. március 31-éig összesen 633 román állampolgárságú személy részére adtak ki budapesti munkahelyre munkavállalási engedélyt.

Baranya megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyei munkáltatói igény mintegy 620 fő részére biztosít munkaalkalmat. A felajánlott munkakörök döntően fizikai szakképzett és szakképzetlen férfi munkaerő iránti igényeket jeleznek. A megyei munkáltatók többsége elszállásolás tekintetében is tesz javaslatokat (munkásszállás, bérlemény, albérleti hozzájárulás).

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

Mecseki Ércbányászati Vállalat	100 fő
Mecseki Szénbányák	315 fő
MÁV Körzeti Üzemfőnökség	125 fő
Bázis Déldunántúii Építőipari Vállalat	20 fő
BM Tanács Kórház-Rendelőintézet	20 fő
Gyermekkórház és Csecsemőotthon	15 fő
Dél-Dunántúli Vízügyi Építő Vállalat	17 fő

A megyében március 31-éig 76 munkavállalói engedély került kiadásra.

Bács-Kiskun megye

A megyei munkáltatók mintegy 210 fő részére jeleztek foglalkoztatási hajlandóságot. A szakképzett és szakképzetlen fizikai munkakörök betöltése esetén valamennyi külföldi állampolgár – közte családok – számára biztosítanának elszállási lehetőséget is (munkásszállás, szolgálati lakás, albérlet, üresen álló házak, tanyák).

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

DUTÉP Ablakgyára, Kecskemét	25 fő
Fémmunkás Vállalat, Kecskemét	27 fő
Kiskőrösi ÁG	40 fő
Dózsa Mgtsz, Rém	40 fő
Jonathán Mgtsz, Kiskunmajsa	20 fő
Kecskeméti Zománc- és Kádgyár	25 fő

A megyében március 31-éig 23 román állampolgár részére adtak ki munkavállalói engedélyt.

Békés megye

Az eddigi jelentős számú munkába helyezés mellett a megyei munkáltatók további 63 fő részére kínálnak – elszállásolással – férfi és női munkaerő számára döntően szakképzettséget igénylő foglalkoztatási lehetőséget. A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

Szarvasi Állami Gazdaság	11 fő
Orosházi Üveggyár	11 fő
Békéscsabai Állami Gazdaság	8 fő

A megyében március 31-éig 107 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Borsod-Abauj-Zemplén megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A 155 fős fizikai munkaerő iránti munkavállalói létszámigény döntően férfi szakképzett munkavállalók foglalkoztatását teszi lehetővé.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Diósgyőri Gépgyár	100 fő
BVM Alsózsolca	20 fő
Szabadság Mgtsz, Kesznyéten	15 fő
Ónódi Építőipari és Szolgáltató Kisszövetkezet	14 fő

A megyében március 31-éig 14 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Csongrád megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyei munkáltatók által bejelentett munkaerőigény 715 fő részére (ebből női 350 fő) döntően fizikai, szakképzettséget igénylő munkakörökben biztosít munkaalkalmat. A megyében rendelkezésre álló üres munkásszállások száma 412.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

Alföldi Porcelángyár, Hódmezővásárhely	159 fő
Tisza Volán	120 fő
MÁV	110 fő
MKT Kender- és Műanyagfeldolgozó Vállalat	79 fő
Szegedi Textilművek	54 fő

A megyében március 31-éig 20 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Fejér megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyei munkáltatók igényei alapján 270 fő román állampolgár elhelyezés melletti foglalkoztatására van lehetőség. A felajánlott munkakörök döntően fizikai foglalkozású szakképzett férfi munkaerőt igényelnek.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

26. sz. Építőipari Vállalat	58 fő
IKARUS	53 fő
Megyei tanács vb művelődésügyi osztály (általános iskolai tanító, tanár)	50 fő
KÖFÉM	21 fő
Dunai Vasmű	20 fő
MÁV Üzemfőnökség	20 fő

A megyében március 31-éig 6 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Győr-Sopron megye

Koordinációs Bizottság segíti a munkába helyezést. A megyei munkáltatói igények mintegy 540 fő román állampolgár foglalkoztatását teszik lehetővé. A döntően férfi, szakképzettséggel rendelkező munkaerő elszállásolása munkásszálláson, bérleményekben és albérletben valósítható meg.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

RÁBA	90 fő
MOFÉM	55 fő
Soproni Pamutipar	40 fő
ELZETT	30 fő
SOTEX	25 fő

A megyében március 31-éig 12 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Hajdú-Bihar megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyei munkáltatók további 207 fő szakképzett, döntően férfi munkaerő foglalkoztatását biztosítják.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

Erőműjavító Vállalat	60 fő
MGM Debrecen	45 fő
Hunyadi Tsz	20 fő
Autómechanikai Vállalat	20 fő

1988. március 31-éig 328 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalói engedélyt és 84 főt közvetítettek ki megyén kívüli – előzetesen felajánlott – munkahelyekre.

Heves megye

Koordinációs Bizottság segíti a munkába helyezést. A megyei munkáltatók 217 fő román állampolgár részére különböző szakképzettséget igénylő fizikai munkakörökben – döntően férfi munkaerő – elhelyezéssel (munkásszállás, albérlet, albérleti hozzájárulás, lakókonténer, szolgálati lakás) tudnak foglalkoztatási lehetőséget biztosítani.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Heves Megyei TANÉP Vállalat	49 fő
ÉMÁSZ	29 fő
HAÉV, Eger	18 fő
Szociális otthon, Bélapátfalva	16 fő
MEZŐGÉP, Eger	14 fő

A megyében március 31-éig 7 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Komárom megye

A megyei munkáltatók igényei alapján mintegy 200 fő szakképzett, döntően férfi munkaerő foglalkoztatására van lehetőség a megyében. Néhány munkáltató a foglalkoztatás feltételeként bértömeg-korrekciót jelöl meg (TANÉP Vállalat Esztergom, TANÉP Vállalat, Tata). A döntően szakképzettséget igénylő

fizikai munkakörök mellett az Almásfüzitői Timföldgyár – lakás biztosítással – 16 fő felsőfokú végzettségű szakember iránti igényét jelzi.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

Dorogi Szénbányák vállalat	58 fő
Vasbetonipari Művek lábatlani gyára	30 fő
TANÉP Vállalat, Esztergom	30 fő
TANÉP Vállalat, Tata	20 fő
Középdunántúli Vízügyi Igazgatóság	20 fő

A megyében március 31-éig 17 román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Nógrád megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyei munkáltatói igények alapján 214 fő, döntően férfi szakmunkaerő foglalkoztatására van lehetőség. Munkásszálláson 67 fő férfi számára tudnak férőhelyet biztosítani.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Szénbányák	145 fő
Ötvözetgyár	21 fő
Öblösüveggyár	21 fő
kohászati üzemek	15 fő

Március 31-éig 2 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Pest megye

A megyében mintegy 300 fő szak-, betanított és szakképzetlen munkaerő elszállásolással történő foglalkoztatására van igény.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Magyar Hűtőipar Hűtőház, Dunakeszi	69 fő
MEZÉPSZER	60 fő
MÁV Építési Főnökség	56 fő
DUTÉP	30 fő
BUDAFRUKT GT	30 fő

Március 31-éig 84 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Somogy megye

A munkáltatói igények alapján 290 fő (60 százalékban szak- és 40 százalékban betanított munkás) foglalkoztatására van lehetőség a megyében. Tekintet-

tel azonban arra, hogy a megyében szabad munkásszálló kapacitások nincsenek és az albérleti díjak magas összegét, vagy az ahhoz történő hozzájárulást a munkáltatók tartósan vállalni nem tudják, a külföldi munkaerő elhelyezésével kapcsolatos segítséget biztosítani nem tudják.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

Somogy Megyei ÁÉV	113 fő
Kapos Kereskedelmi Vállalat	50 fő
SM Tanácsi Építőipari Vállalat	24 fő
Kaposvári Ruhagyár	20 fő

Március 31-éig a megyében 6 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Szabolcs-Szatmár megye

A munkáltatói igények alapján 202 fő román állampolgár (60 százalékban szakképzett) foglalkoztatására nyílik lehetőség. A bejelentett munkaerőigények azonban csak mintegy 30 százalékára rendelkeznek szabad munkásszállói férőhellyel a munkáltatók, ami az áttelepülő külföldiek elhelyezését nagymértékben nehezíti.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Szabolcs-Szatmár megyei ÁÉV	80 fő
MÁV átrakó állomás, Záhony	70 fő
Alkaloida Vegyészeti Gyár, Tiszavasvári	37 fő

A megyében március 31-éig 57 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Szolnok megye

A megyében szállaslehetőség biztosításával 180 fő (90 százalékban szakmunkás, 10 százalékban betanított munkás) férfi munkaerő foglalkoztatására van lehetőség.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkáltatók:

MÁV Járműjavító	56 fő
Szolnok Megyei ÁÉV	46 fő
SZM Tanács Tervező és Építő Vállalat	30 fő
Cukorgyár	25 fő

Március 31-éig a megyében 9 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Tolna megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyében szállás biztosításával (munkásszállás, albérlet, szolgálati lakrész) 61 fő szakképzett román állampolgár foglalkoztatását tudják megoldani.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Tolna Megyei ÁÉV	30 fő
PATEX tolnai gyára	12 fő
MÁV Dombóvári Állomásfőnökség	12 fő

A megyében március 31-éig 20 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Vas megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyei munkáltatók elhelyezéssel 30 fő román egyedülálló állampolgár foglalkoztatását tudják vállalni.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló főbb megyei munkalehetőségek:

LATEX Fonó- és Szövőgyár	20 fő
TANÉP	6 fő

Március 31-éig a megyében 3 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Veszprém megye

A munkába helyezést Koordinációs Bizottság segíti. A megyében megfelelő elhelyezés mellett 179 fő döntően szakképzettséggel rendelkező román állampolgár foglalkoztatására van lehetőség.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Veszprémi Szénbányák	51 fő
MÁV	36 fő
Pápai Textilgyár	30 fő
Timföldgyár és Alumíniumkohó, Ajka	20 fő

Március 31-éig a megyében 19 fő román állampolgár részére adtak ki munkavállalási engedélyt.

Zala megye

A megyei munkáltatók különböző, de döntően egyéni elhelyezési feltételek biztosításával 234 fő román állampolgár részére tudnak munkalehetőséget biztosítani.

A román állampolgárok foglalkoztatásában részt vállaló jelentősebb megyei munkáltatók:

Zala Megyei ÁÉV	98 fő
Városi Tanács Kórháza, Nagykanizsa	33 fő
TUNGSRAM Rt., Nagykanizsa	32 fő
ALUGÉPGYÁR, Zalaegerszeg	13 fő

Román állampolgárok részére a megyében munkavállalási engedély a közelmúltban nem került kiadásra.

Az áttelepülő román állampolgárok foglalkoztatásával kapcsolatos összevont főbb területi mutatók

	Munkalehetőségek száma	Kiadott munkásszállói engedélyek (III. 31-ig)	Koordinációs Bizottság
Budapest	5 063	633	+
Baranya	620	76	+
Bács-Kiskun	210	23	-
Békés	63	107	-
Borsod-Abaúj-Zemplén	155	14	+
Csongrád	715	20	+
Fejér	270	6	+
Győr-Sopron	540	12	+
Hajdú-Bihar	207	328	+
Heves	217	7	+
Komárom	200	17	-
Nógrád	214	2	+
Pest	300	84	-
Somogy	290[1]	6	-
Szabolcs-Szatmár	202[2]	57	-
Szolnok	180	9	-
Tolna	61	20	+
Vas	30	3	+
Veszprém	179	19	+
Zala	234	–	-
Összesen	9 950	1 443	12

[1] A munkaerő lakhatási feltételei nem biztosítottak.
[2] A munkaerő lakhatási feltételei részben biztosítottak.

* A Foglalkoztatáspolitikai és Területi Főosztály által 1988. április 13-án kiadott, 76–1/1988. V/24. számú összefoglalót dr. Rózsa József állította össze.

AZ ÁLLAMI BÉR- ÉS MUNKAÜGYI HIVATAL MÁSODIK JELENTÉSE A ROMÁN ÁLLAMPOLGÁROK MAGYARORSZÁGI ELHELYEZKEDÉSI TAPASZTALATAIRÓL*

[...]

Kiadott munkavállalási engedélyek száma és területi megoszlása

A hazánkban ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező román állampolgárok részére a megyei tanácsok munkaügyi osztályai 1988. május 31-éig **4242 munkavállalási engedélyt** adtak ki.

Ebben a számban szerepel a március 31-éig kiadott engedélyek száma is. (1443 db) Tehát 1988. **április, május hónapban 2799 új munkavállalási engedély került kiadásra,** mely az előző hónapokat figyelembe véve, jelentős növekedést mutat.

Hajdú-Bihar megyei tapasztalatok szerint május közepétől már a kért munkavállalási engedélyek száma mérséklődött. A korábbi csonka családok helyett, egyre többen családdal kívánnak hazánkban letelepedni. Ez viszont szűkíti az elhelyezkedési lehetőségeket, annak ellenére, hogy a hónap végén is még a felajánlott munkahelyek száma – az ország különböző részéről érkező megkeresések alapján – Hajdú megyében elérte a 3500 főt.

Munkába helyezésük általános tapasztalatai

A munkavállalási engedélyek kiadásáért felelős, és a román állampolgárok munkába helyezését segítő – megyei munkaügyi osztályok általános tapasztalatok szerint részben kedvező, részben kedvezőtlen helyzetben voltak. **Kedvező volt a helyzetük,** hiszen a hazánkban letelepedni szándékozó román állampolgárok közel 90 százaléka szakképzett munkaerő. (Ezen belül kb. 15 százalékuk felsőfokú iskolai végzettségű: orvos, közgazdász, tanár, agrármérnök, restaurátor stb.) Szakképzettségük is általában a hazánkban hiányszakmáknak (esztergályos, lakatos, szerszámkészítő stb.) minősülő, vagy a minőségi munkaerőcsere végrehajtásában érdekelt munkáltatók szemében értékes szakmának számító területekre vonatkozik (autószerelő, mezőgazdasági gépszerelő, kőműves, cukrász, gépkocsivezető stb.). Így munkába helyezésük hazánk szakképzettségi strukturális feszültségeinek ismeretében általában nem okozott problémát. Alapvetően nem rontotta, még Borsod és Szabolcs megyében sem a szakképzetlen, több

Melléklet

Román állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek száma

Megye	Kiadott munkavállalási engedélyek száma (V. 31-éig)
Fejér	62
Tolna	48
Heves	47
Szolnok	42
Nógrád	11
Baranya	220
Győr-Sopron	100
Budapest	1 706
Békés	329
Bács-Kiskun	67
Somogy	48
Veszprém	74
Csongrád	97
Vas	12
Hajdú	684
Zala	21
Szabolcs	192
Komárom	64
Pest	271
Borsod	147
Összesen	4 242

* A Foglalkoztatáspolitikai és Területi Főosztály által 1988. júliusában kiadott, 76–2/1988. V/24. számú összefoglaló.

esetben deviáns vagy hátrányos helyzetű rétegek munkábahelyezési esélyeit, hiszen a munkáltatók az ő felvételüktől már az utóbbi 2–3 évben egyre inkább elzárkóznak.

A szakképzett román állampolgárokkal egyidőben érkező, viszonylag kis számú szakképzetlen dolgozó jó elhelyezkedési lehetőséget talált pl. Győr megyében, a mezőgazdaságban (állattenyésztésben).

Viszonylag **kedvezőtlen volt** a munkaügyi apparátus helyzete, hiszen olyan munkavállalók elhelyezkedésében kellett közreműködniük, akik nagyobb részénél a munkavégzési lehetőséggel párhuzamosan a szálláslehetőségekről is gondoskodni kellett. [...] Információink szerint több vállalat munkaerőgondjának az oldása érdekében munkásszállás hiányában IBUSZ szobák vagy lakások bérleti díjainak kifizetésével, vagy ehhez szükséges hozzájárulás vállalásával is igyekezett a szakképzett vagy nehéz fizikai munkát vállaló (földalatti munka) román állampolgárokat magához kötni.

A Balaton parti megyékben, igaz nem nagy számban, de többen vállaltak szeptember hónap végéig idénymunkát. További sorsukat, végleges letelepítésüket a téli hónapok során kell majd rendezni.

[...]

Regényi Emil–Törzsök Erika

ROMÁNIAI MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON, 1988

A Magyarországon rendezett első Forma 1-es autóverseny idején, addig soha nem látott módon, napokon át szabadon áramolhatott nyugatra a romániai rendszámú autók sora. Sőt, vonaton is át lehetett jutni román útlevéllel Ausztriába. Ez a helyzet néhány hónapig állt fenn, s futótűzként terjedt a híre Romániában. Az addig is minden valós információtól elzárt, ezért legendákban hívő emberek sokasága igyekezett – ha turista útlevelet kapott Magyarországra –, megragadni az alkalmat, hogy az évek óta egyre romló körülmények közül, lelki és fizikai terror és reménytelenség elől, nyugatra jusson. Néhány hónap után az osztrákok, arra való hivatkozással, hogy a menekült-lágerek megteltek, felszólították a magyar államot, hogy ne engedjen át román útlevéllel utazókat az osztrák határon. Ettől kezdve esetlegessé vált, egy-egy szolgálatot teljesítő tiszt jó szándékától vagy a szerencsétől függött, ki tud továbbjutni. 1986 végén már százával bujkáltak emberek Budapesten, illetve Magyarországon, hiszen akit a határnál a magyar szervek feltartóztattak, nagy valószínűséggel visszaadták Romániának. Az 1987-es év során folyamatosan érkeztek Romániából, s maradtak Magyarországon a nyugatra törekvő emberek, mert a határok ha nem is teljesen légmentesen, de újra lezárultak. Mégis, ha valaki kitartó, intelligens és rámenős volt, többszöri próbálkozással kijuthatott Jugoszlávia, illetve Ausztria felé – ők azonban csak töredékét jelentették a Romániából menekülőknek. Egy keskeny ösvény létezett Svédország felé is, Budapest és Stockholm között ugyanis közvetlen repülőjárat van, vízumkényszer pedig nincs, ha valaki felkerült az utaslistára Budapesten, kijuthatott Svédországba. Ez egyrészt valutáért vásárolt repülőjegy ellenében, román nevű és anyanyelvű román állampolgárok esetében volt lehetséges, másrészt teljesen csendben, a nyilvánosság kizárásával egy töredék magyar – elsősorban értelmiségi – számára is elérhető lehetőség volt, a Szűrös-titkárságon keresztül.

Dr. Nagy László budapesti ügyvéd a Bethlen-alapítvány jogásza az elsők között volt, aki a menekülők tömegével találkozott és azok jogi tanácsadója lett. 1986 óta több ezer romániai menekültet hallgatott meg. Adatai szerint a családegyesítés lehetőségének hiánya, illetve a politikai menedékjog meg nem ítélése miatt a Magyarországra érkezettek jelentős tömegei választanák, ill. választják a harmadik országba való távozást, hiszen 55 házas emberre 69 Erdélyben maradt közvetlen családtag, házastárs és gyerek jut. 1987 végén, illetve 1988 során eddig 550 fő, elsősorban értelmiségi, illetve magasan kvalifikált szakmunkás utazott tovább Svédországba – döntő többségükben magyar anyanyelvű román ál-

lampolgárként. Az NSZK-ba 100 fő jutott tovább. (Dr. Nagy tevékenységéről, tapasztalatairól az Új Tükör 1988. május 29-i számában olvasható cikk.)

1987 végére – annak ellenére, hogy addig csak kevés embernek sikerült Magyarországon át nyugatra jutnia – a sikeres eseteken felbuzdult romániai menekülők Magyarországra érkező áradata egyes becslések szerint már 5–6 ezer főre duzzadt. Ezek az emberek várták a jószerencsét.

1988 januárja azt a változást hozta, hogy immár senkinek sem sikerült továbbmennie Magyarországról, ugyanakkor Romániából újabb és újabb menekülők érkeztek. Ebben a helyzetben hangzott el Szűrös Mátyás beszéde; a hivatalos magyar politika részéről az első megnyilvánulása annak, hogy a kialakult helyzetről tudomást vesznek. Ezt követte a Magyar Nemzetben Szukai Imre és Tabajdi Csaba cikke 1988. február 13-án. A Szűrös-cikk után az addig bujkálók „megjelentek", – s a civil társadalom szolidaritásával – néhány elhivatott pap, ügyvéd, az elmúlt évek során marginalizálódott társadalomtudós, író, szociális munkás segítségével megkezdődött az ittrekedtek helyzetével való foglalkozás. Egyrészt a hatályos jogszabályok mentén információs segítségnyújtó szolgálatok kezdtek működni, másrészt megindult a pénz, élelem, ruhagyűjtés és segítségnyújtás, orvosi szolgálat megszervezése, munkaközvetítés.

A hivatalos szervek még hetekig nem voltak felkészülve e hatalmas tömeg kezelésére. Február végére már tízezres nagyságrendről beszéltek az „illetékesek" egyes tömegkommunikációs adásokban.

Debrecenben, Budapesten, később Szegeden az egyházak százaknak meg százaknak nyújtottak segítséget az első napok, hetek átvészelésére. A magyar társadalom pillanatok alatt a segítőkészség legkülönbözőbb tanújeleit adta. Budapesten a Csaba utcában a református közösségben, majd a létszám növekedése miatt Rákosszentmihályon indult meg a menekültekkel való foglalkozás. Február elejétől július közepéig 23 héten át 11 600 főnek nyújtottak segélyt, ebből 4100 személy a számontartott. A segélyezettek 95 százaléka magyar, 3 százaléka román, 2 százaléka német. Az addig befolyt adományok összege 2,7 millió forint, amiből 2,4 milliót fizettek ki a hozzájuk fordulóknak. Emellett nagyon nagy mennyiségű élelmiszert és ruhát osztottak szét.

A Menedék Bizottság felhívása 1988. január 30-án hangzott el a Jurta Színházban, Budapesten.

Február közepén Budapesten, a XI. kerület Bocskai út 10. szám alatti Evangélikus Lelkészi Hivatal adott lehetőséget információs szolgálat,segítségnyújtás szervezésére. Itt az elmúlt időszakban közel félmillió forint segélyt nyújtottak az érkezőknek, függetlenül attól, hogy magyarok, románok vagy szászok. Vallási vagy nemetiségi tekintetben tudomásunk szerint egyetlen helyen sincs diszkrimináció. Beindult a munkaközvetítés, megteremtődött az ideiglenes tartózkodási engedélyek megszerzésének lehetősége.

A Tárcaközi Bizottság megalakulásának első kézzelfogható jele Budapesten a Tanács körút 28. szám alatti ügyfélfogadás, illetve a területi tanácsi koordi-

nációs bizottságok, a budapesti rendőrfőkapitányság és a megyei kapitányságok tevékenysége – melyek az érkezőknek tartózkodási engedélyt állítanak ki, ami egyben munkavállalási engedélyként is szolgál. Bármennyire lelkiismeretesen és humánusan kezelik is az érkezőket e szervek dolgozói, az érkezők jelentős része – feltehetően a Romániában szerzett tapasztalatok miatt – nem fordul a magyar belügyi szervekhez. Így a kiadott tartózkodási engedélyek száma és a menekültek tényleges száma jelentősen eltér. Az ÁBMH jelentése szerint 1988. május 31-éig 4242 munkavállalási engedélyt adtak ki.

Május hó végén Pécsett is megindult az információs szolgálat. Ekkorra már az ország közvéleményét formáló tömegkommunikáció, a hivatalos politikai megnyilvánulások nyomán a katolikus egyház legfelső hierarchiája is imát mondatott a templomokban a Romániában élőkért, illetve az onnan érkezőkért. A legfelső katolikus klérus óvatoskodásától függetlenül meg kell jegyezni, hogy mind Budapesten, mind vidéken, kezdettől több plébánia nyújtott és nyújt segítséget az érkezőknek. Debrecenben a reformátusokkal, Szegeden és egyéb vidéki városokban pedig más felekezetekkel együtt alakultak ki a szervezett segítségnyújtás bázisai.

Az érkezők alulinformáltan, minden tapasztalat nélkül kerülnek valamelyik évtizedek óta lakáshiánnyal küszködő nagyvárosba. Rendkívül nehéz megértetni velük, hogy a viszonylag még mindig kedvező munkaerőpiaci helyzet ellenére sem Budapest az egyetlen hely Magyarországon, ahol élni lehet, sőt itt a legreménytelenebb a lakáshelyzet és évekig munkásszállásokon élni, perspektívátlan állapot.

Az információs szolgálatok egyik legfontosabb feladata tehát felvilágosítani a menekülteket, segíteni őket valamilyen életstratégia kialakításában, tájékoztatni őket a vidéki munkalehetőségekről, lakáshelyzetről, valamint arról, hogy családegyesítésre nem számíthatnak a közeljövőben, mert két szocialista ország között nem létezik ilyen egyezmény. A menekülők többsége a 16–35 éves korosztályból kerül ki, sokan a magyarországi hiányszakmákban rendelkeznek képzettséggel. Ugyanakkor természetes, hogy az érkezők nehezen ismerik ki magukat a magyarországi munkaerő-piacon. A nagyvállalatok munkásszállással kecsegtető ajánlatai jobban vonzzák őket az első időkben, s csak néhány hét után jönnek rá, hogy az önkizsákmányolásnak itt milyen – a nagy szervezeteken kívüli, bizonytalan, de közvetlenül nagyobb jövedelmet biztosító – lehetőségei vannak.

Legtöbbször magányosan, gyakran minden hivatalos irat nélkül, zegzugos határmenti ösvényeken át, lehetetlen, és leírhatatlan kockázatok árán érkeznek az első magyar településre. Január 29-e óta a magyar hivatalos szervek az ily módon érkezőket nem adják át Romániának, de tudomásunk van olyan esetekről, hogy a határon útiokmányok nélküli személyeket (romániai románt, cigányt?) feltartóztatnak s nem engednek be Magyarországra. 1988.június végétől a román–magyar határszakaszon az átjutás még nehezebbé vált. A román kato-

nák azonnal lőnek, vagy kutyákkal fogják el a menekülőket. Ugyanakkor a kishatárforgalomban is, némely városban is, az útlevél még mindig „megvásárolható". Július elején egy néhány napig tartó akció keretében – azokat, akiknek útlevele csak Magyarországra szólt, a határ román oldalán leszállították, és érvényes útlevelük ellenére sem engedték őket Magyarországra utazni. Aki Csehszlovákiába vagy az NDK-ba utazott, átléphette a román–magyar határt.

A Tárcaközi Bizottság mind a mai napig nem tette nyilvánossá a magyar állam szándékát: kit engednek, milyen feltételekkel, tovább; kinek milyen hivatalos segítséget nyújtanak, ha Magyarországon kíván maradni – mi lesz a költségvetésből elkülönített 300 millió forint felhasználásának módja, ill. mennyi a ténylegesen itt tartózkodók és a tovább utazni akarók létszáma; ezen belül mennyi a töredék család; valamint, hogy a Vöröskereszten keresztül, illetve más nemzetközi szervezeteken keresztül milyen segélyekre, segítségekre számíthat az ország.

Továbbra is megválaszolatlan kérdések:

– ha a Tárcaközi Bizottság feladatkörén kívül esik a kapcsolatfelvétel az ENSZ Menekültügyi Bizottságával, illetve a menekültekkel foglalkozó osztrák szervekkel, akkor ez kikre, milyen szervekre tartozik, s azok mit tettek eddig;
– a magyar hivatalos politika miért kezeli továbbra is két állam belügyeként a kisebbségi és menekült kérdést, mikor az nyilvánvalóan nem az;
– ha a magyar állam nem ad politikai menedékjogot a menekülteknek, miért nem rendezi jogilag továbbra sem a helyzetüket más módon;
– milyen kisebbségi koncepcióval rendelkezik a magyar hivatalos politika.

* * *

Az alábbi jelentésben egy, a menekülteket segítő információs szolgálat nyilvántartó kartonjaiból kigyűjtött és feldolgozott adatokra, valamint az ott végzett munka során nyert tapasztalatokra támaszkodunk. A Budapest, XI. Bocskai út 10. szám alatti – a püspökség által kijelölt – evangélikus templom lelkésze és felesége nem pusztán helyet és hivatalos hátteret biztosítanak a Szolgálat működéséhez, ők maguk lettek a Szolgálat kulcsemberei. A többi munkatárs: lelkészek, mérnökök, vallásos fiatalok, egy pszichológus és a Szolgálatot 1988 januárjában megszervező szociológusnő.

A kartonok adatai a Szolgálathoz információért, segítségért forduló magyar, román, német menekültek okmányain alapulnak. Ezek hiányában (pl. csoportos útlevél, illegális határátlépés stb. esetén) a menekült szóbeli közlései képezik a kitöltés alapját.

E helyen 1988. július 31-éig 938 erdélyi menekült ügyeit intézték (információnyújtás, munkaközvetítés, lakásszerzés, ruha-, élelmiszer-, pénzsegély stb.) és rögzítették adataikat. Ez az országosan mintegy 15 ezer főre becsülhető menekült-létszámnak 6–6,5 százaléka, tehát a minta alapján levonható következtetések feltehetőleg a vizsgált sokaság egészére is érvényesek.

A mintában szereplő 938 fő anyanyelvi csoportosítását az 1. táblázat szemlélteti.

Az adatok alapján feltehető, hogy az országban élő erdélyi menekültek mintegy négyötöd része magyar anyanyelvű, míg a románok aránya az eddig becsült számnál magasabb, eléri a 17 százalékot. A létszám 4 százaléka német, országosan ez – eddig – mintegy 600 főt jelenthet. A menekülők nemzeti megoszlásának stabilitására enged következtetni, hogy a június 20-án végzett hasonló jellegű felmérés óta mintánkban az arányok nem változtak, holott a július 31-éig eltelt alig több, mint egy hónap alatt a nyilvántartott létszám egyharmaddal nőtt.

A nemek szerinti megoszlás alapján látható, hogy a magyar anyanyelvűek esetében a nők aránya magasabb, mint a többi csoportban. Szinte azt mondhatjuk, hogy nem csak az egyes emberek, hanem maga a magyarság menekül. Sokszor irracionális erők és hiedelmek sodorják az embereket, mint általában a nagy veszélyek keltette pánikos állapotokban. Az értelmiség egy része is éppoly tervszerűtlenül, felkészületlenül indul neki az útnak, mint a nagy többség. Mint erre az 5. táblázat kapcsán még visszatérünk – sok az elhagyott gyerek. (Előfordult, hogy szülés után két hónappal jöttek át a szülők stb.) Mások – magyarok és románok egyaránt – arra törekszenek, hogy gyermekük itt szülessen meg.

A németek esetében a férfiak kiugró aránya a közismert „kiváltási" mechanizmussal magyarázható; a családfő az NSZK-ba kijutva – kb. fél évi munkája ellenértékéből – egyenként megvásárolhatja a román államtól addig visszatartott hozzátartozóit.

Orvosi kezelésre, életmentésre – néha csodát remélve – a vizsgált csoportból 29 fő érkezett, közöttük számos félrediagnosztizált, tragikusan elkezelt, a megfelelő orvosi segítség lehetőségétől elzárt eset. (Bechterew-kóros fiatal nő, otthon csontttébécének diagnosztizálva és félrekezelve; 14 éves lupuszos kislány; több – korábbi fázisban még gyógyítható – rákos eset; leukémia; cukorbetegség; szemészeti problémák, tébécé stb. Egy román nő gyermekét taníttatja járni a Villányi úti Mozgássérült Intézetben.)

A menekültek közül sokan szöktek a határon át és mind tud olyan esetről, amikor elfogtak szökéssel próbálkozókat. (De talán még tragikusabb annak az 50 éves apának az esete, aki átjött 19 éves lányáért, rábeszélte, hazavitte. A lányt a román politikai rendőrségen agyonverték.) Ennek ellenére többen – mintegy 15 fő – a különféle orvosi igazolások kétes értékű védelmére bízva magukat, hazatértek. További sorsukról nincsenek információink. (Itt tartózkodó menekültek is panaszkodtak titokzatos fenyegetésekről, követőkről, megfigyelőkről, a Keleti pályaudvaron az erdélyieket figyelő „szekus ügynök"-ről. A menekülteket ingyenesen támogató egyik neves ügyvédtől az egyik budapesti hídon, fényes nappal, tevékenységével kapcsolatos okmányokat raboltak el ismeretlenek.)

A menekültek kormegoszlását részben a korlátozások (gyermekek visszatartása), részben a helyzet által meghatározott egyes követelmények (pl. teherbíróképesség, szakmai képzettség stb.) erős korfüggősége is befolyásolta. (2. táblázat)

A 2. táblázat adataiból szembetűnik, hogy elsősorban a legproduktívabb korosztályok távoznak Romániából. Az összes menekültek kétharmada a 21–40 éves korosztályhoz tartozik. Szakképzettségük szerinti megoszlásukat a 3. táblázat mutatja be.

Az összes menekültek 15 százaléka értelmiségi. Különösen magas a műszaki értelmiség részaránya, sok a pedagógus, közgazdász, jogász. Számos orvos és művész is áttelepült. Körülbelül az értelmiséggel azonos súllyal szerepelnek mintánkban a nem diplomás szellemi foglalkozásúak is (egészségügyi asszisztens, műszaki rajzoló, könyvelő stb.). A szakmunkások aránya 52 százalék, sokan közülük Magyarországon hiányszakmának minősülő területen rendelkeznek képzettséggel (lakatosok, fémmegmunkálók, villanyszerelők stb.). A szakképzetlenek aránya csak 14 százalék (az egyéb foglalkozásúakkal, segédmunkásokkal, háztartásbeliekkel együtt). A magyar népgazdaság számára most úgy tűnik, előnyös a menekültek érkezése, az egyéni segítőkészség ily módon hathatós támogatást nyer a gazdasági érdek által. A magyar anyanyelvűek találnak szakmájukban elhelyezkedési lehetőséget, gyakran mielőtt még bármelyik segítő szervezetet felkeresnék. Munkába állásukat megkönnyíti, hogy körükben soknak két vagy több szakmája van.

Nyilvántartásunk lehetővé teszi az egyes menekültcsoportok eredeti lakhely szerinti megoszlásának felmérését is (4. táblázat).

Mint látható, a menekültek zöme (89, a magyarok esetében 90 százaléka) a városokból érkezett. Két város tartja a szomorú rekordot: Kolozsvár és Nagyvárad – innen jött az összes menekülő 37 százaléka. Jelentős létszám képviseli a nagyobb székelyföldi városokat, Sepsiszentgyörgyöt, Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt, és az egykor ugyancsak kizárólag magyarlakta határvidék városait. A megszüntetett „Maros Magyar Autonóm Tartomány"-ból érkezett az áttelepülők közel egyharmada, másik harmada a teljes magyar határvidékről.

Mindent összevetve: Erdély északi részéből érkezett a magyar menekülteknek majdnem 90 százaléka, míg a másik két nemzethez tartozók csak kb. fele számban menekültek innen. Erdélyen kívülről csak a menekülők 3 százaléka jött.

Mint már az első táblázattal kapcsolatban említettük, sok a csonka család (ahol csak az apa és az egyik gyerek, csak két szülő, csak az egyik szülő stb. jutott át). Ezt a problémakört az 5. táblázatunkba foglalt adatok segítségével jobban áttekinthetjük.

Az adatokból látható, hogy a román állam az összes érintett családok több, mint felénél visszatartotta az egyik szülőt, és a gyermekek háromnegyed részét nem engedte szüleivel elutazni. Ily módon minden 100 átjutott (teljes és csonka) családra 109 át nem jutott gyermek jut. Tehát a családok feléből egyik szü-

lőt, és a legtöbből egy vagy több gyereket ott tartottak. 100 átjutott házas felnőttre átlagban 117 ott tartott közeli családtag (házastárs és gyerek) jut. Ebből fakad a menekültek legnagyobb és legfájóbb gondja; a családegyesítés megoldatlansága.

E táblázat utolsó sorához: a 100 házaspárra jutó összes gyermekek száma ez esetben nem lehet kapcsolatban az egyes csoportok tényleges reprodukciós arányával, mert ez a magyarok esetében a legalacsonyabb. A mutató alakulását inkább a menekültcsoportok egyéb eltérő vonásai határozhatták meg. (Pl.: a magyarok közül a legéletképesebb, legjobb reprodukciós képességű réteg indult meg, a németeknél és a románoknál pedig azok, akik régóta erre készülve nem nősültek vagy legalább gyerekük nincsen.)

1. táblázat

A menekültek száma és megoszlása anyanyelvi és nemek szerinti csoportosításban, 1988. július 31-én

	Magyarok	Románok	Németek	Együtt
	f ő b e n			
Férfiak	418	98	25	541
Nők	327	60	10	397
Összesen	745	158	35	938
	%-ban (100 = anyanyelvi csoportok együtt)			
Férfiak	77	18	5	100
Nők	82	15	3	100
Összesen	79	17	4	100
	%-ban (100 = nemek szerinti csoportok együtt)			
Férfiak	56	62	71	58
Nők	44	38	29	42
Összesen	100	100	100	100

Az egyes menekültcsoportok kormegoszlása, 1988. július 31-én **2. táblázat**

Korcsoportok, év	Magyarok fő	%	Románok fő	%	Németek fő	%	Együtt fő	%
	férfiak							
0– 5	12	3	–	–	4	16	40	7
6–10	24	6						
11–15	10	2	8	8	1	4	52	10
16–20	33	8						
21–30	141	33	53	52	7	28	201	37
31–40	126	30	26	27	11	44	163	30
41–50	49	12	7	7	1	4	57	11
51–60	20	5	2	2	–	–	22	4
61–	3	1	2	2	1	4	6	1
Összesen	418	100	98	100	25	100	541	100
	nők							
0– 5	12	4	4	7	–	–	41	10
6–10	25	8						
11–15	12	4	4	5	–	–	40	10
16–20	24	7						
21–30	108	33	26	45	3	30	137	35
31–40	92	28	19	32	5	50	116	29
41–50	32	10	6	10	1	10	39	10
51–60	17	5	1	1	1	10	19	5
61–	5	1	–	–	–	–	5	1
Összesen	327	100	60	100	10	100	397	100
	Összesen							
0– 5	24	3	4	3	4	11	81	9
6–10	49	7						
11–15	22	3	12	8	1	3	92	10
16–20	57	8						
21–30	249	33	79	50	10	28	338	36
31–40	218	29	45	28	16	46	279	30
41–50	81	11	13	8	2	6	96	10
51–60	37	5	3	2	1	3	41	4
61–	8	1	2	1	1	3	11	1
Mindösszesen	745	100	158	100	35	100	938	100

3. táblázat

Az egyes menekültcsoportok szakképzettség szerinti megoszlása, 1988. július 31-én

	Magyarok		Románok		Németek		Együtt	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Értelmiségiek	91	15	27	19	3	10	121	15
pedagógusok*	19		3		2		24	
e.ü.-ek, orvosok	7		1		–		8	
műszakiak, mérnökök	29		12		–		41	
természettud. képzettségűek	3		1		1		5	
társ. tud. képzettségűek, jogászok, közgazdászok	18		7		–		25	
művészek	8		–		–		8	
főisk. és egy. hallgatók	7		3		–		10	
Nem dipl. szellemi foglalk.	99	16	10	7	3	10	112	14
Ipari és mezőgazd. technikusok	32	5	10	7	1	3	43	5
Szakmunkások	318	51	78	55	17	55	413	52
Vas- és fémipari	132		27		7		166	
lakatosok	80		17		3		100	
esztergályos, marós	41		6		3		50	
Gép-műszer-elektr. ipari	53		26		5		84	
vill. szerelők	20		17		3		40	
egyéb szerelők	19		5		2		26	
Egyéb nehézipari	28		6		2		36	
Könnyű- és élelmiszeripari	41		9		2		52	
textil-ruha-bőripar	37		9		2		48	
Faipari	13		2		1		16	
Építőipari	19		3		–		22	
Vendéglátóipari, szolgáltató	32		5		–		37	
Egyéb foglalk.	15	2	–	–	–	–	15	2
Segédmunkás és ismeretlen	43	7	12	8	5	16	60	8
Háztartásbeli	28	4	5	4	2	6	35	4
Mindösszesen:	626	100	142	100	31	100	799	100
Ittlévő gyermekek:	119	.	16	.	4	.	139	.
Együtt:	745	.	158	.	35	.	938	.

*Tanárok, tanítók és egy román anyanyelvű pap

4. táblázat

Az egyes menekültcsoportok száma és megoszlása eredeti lakóhelyük szerint, 1988. július 31-én

	Magyarok		Románok		Németek		Együtt	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Mindösszesen	745	100	158	100	35	100	938	100
Falvak	77	10	25	16	5	14	107	11
Városok	668	90	133	84	30	86	831	89
Kolozsvár	185	25	30	20	1	3	216	23
Nagyvárad	107	14	25	16	1	3	133	14
Sepsisztgyörgy	66	9	–	–	–	–	66	7
Marosvhely	54	7	2	1	–	–	56	6
Székelyuhely	41	6	–	–	–	–	41	4
Szatmárnémeti	36	5	4	3	1	3	41	4
Nagyszalonta	19	3	2	1	2	6	26	3
Arad	18	2	8	5	–	–	26	3
Nagybánya	17	2	5	3	2	6	24	3
Brassó	17	2	16	2	2	6	35	4
Temesvár	13	2	15	10	3	9	31	3
Bukarest	8	1	7	4	–	–	15	2
Erdély északi részén* fekvő települések	652	88	78	49	18	51	748	80
Magyar határvidék*	220	30	47	30	10	29	277	30
A volt „Maros Magyar Autonóm Terület”	233	31	5	3	–	–	238	25
Erdélyen kívüli és ismeretlen	16	2	14	9	1	3	31	3

* A jelölt sorok között természetszerűleg átfedések vannak.

Családegyesítési igények
1988. július 31-én

5. táblázat

	Magyar	Román	Német	Együtt
Ittlévő házas felnőttek száma (fő)	426	79	25	530
Az összes érintett házaspárok száma	290	64	17	371
ittlévő házaspárok száma	136	15	8	159
A hatóságok által visszatartott házastársak száma (fő)	154	49	9	212
A 100 házaspárra jutó visszatartott házastársak száma (fő)	53	77	53	57
Az összes érintett gyermekek száma (fő)	434	88	24	546
ittlévők száma	119	16	4	139
a hatóságok által visszatartottak száma	315	72	20	407
A visszatartott gyermekek száma az összes érintett gyermekek %-ában	73	82	83	75
A 100 átjutott teljes és csonka családra jutó visszatartott gyermekek száma (fő)	109	111	118	109
100 ittlévő házas felnőttre jutó visszatartott családtagok száma (fő)	110	203	116	117
100 házaspárra jutó összes gyerek (fő)	150	138	141	147

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség
Jogvédő Bizottságának munkaközössége

A MAGYAR KISEBBSÉG CSEHSZLOVÁKIÁBAN*

Az első harminc év

Az első világháborút lezáró békeszerződések értelmében a történelmi Magyarország elveszítette területének több mint a kétharmadát, lakosságának több mint a felét. Az elcsatolt területek egy részén a román, szlovák, szerb, horvát, ruszin vagy német nemzetiség volt többségben, de kevert és tisztán magyar lakosságú területeket is elvágtak az országtól. A magyar anyanyelvűek egyharmada – közel tíz millióból három millió – idegen állam alattvalója lett, s közülük mintegy másfél millióan az új határok mellett, az anyaország területével összefüggő tömbben éltek.

Az 1918-ban kikiáltott önálló Csehszlovákia kormánya kezdettől fogva arra törekedett, hogy az új állam határait minél tágabbra szabják. A vezető cseh politikusok most már nem tartották annyira szentnek a nemzeti önrendelkezésnek azt az elvét, amelyre a háború alatt oly sokszor hivatkoztak. Történelmi, gazdasági és stratégiai érvek alapján jelentős kiterjedésű tisztán magyarok lakta területre is bejelentették Csehszlovákia igényét. S a cseh hadsereg, a fegyverszüneti megállapodásokat megsértve újabb területeket foglalt el, hogy kész tények elé állítsa a kérdésben illetékes békekonferenciát.

Csehszlovákia a neki ítélt területeken túl magának követelte Párizsban a mai Kelet-Magyarország északi részén húzódó hegyvidéket Miskolc városával együtt, és egy korridort is igényelt, amely Nyugat-Magyarországon keresztül vezetett volna Jugoszláviába. Noha a konferencia ezt a követelést túlzottnak tartotta, olyan határvonalat hagyott mégis jóvá, amelynek szlovákiai oldalán egy tisztán magyarok által lakott széles területsáv maradt. A korábban Magyarországhoz tartozó terület egészén – tehát a második világháború után a Szovjetunióhoz csatolt részt is beleértve – az 1910-es népszámlálás szerint több mint egymillió magyar élt, a lakosságnak mintegy 30 százaléka. (A közel kétmillió szlovák 58 százalékot tett ki, a fennmaradó népesség ruszinokból, németekből és lengyelekből tevődött össze.)

A világháborút lezáró békeszerződések következményeképpen egész Európában közel 30 millió ember maradt kisebbségi helyzetben, illetve vált kisebbségivé. Védelmüket a Népszövetség által szavatolt kisebbségvédelmi rendszernek kellett volna biztosítania. Ennek érvénye kiterjedt a 13,5 millió lakosú Cseh-

szlovákiára is, ahol 4,5 millió ember élt kisebbségben. A papíron létező jogok azonban csak részben mentek át a gyakorlatba.

Az első köztársaság kora

A Csehszlovákiához került területek magyar lakosságát kezdettől fogva számos diszkrimináló intézkedés sújtotta. Sok ezer embertől megtagadták az állampolgárságot, ezek állandó létbizonytalanságban éltek. A húszas években végrehajtott földreform során a magyar napszámosok és szegényparasztok számarányuknál jóval kisebb mértékben jutottak földhöz. A magyar vidékekre nem csupán szlovák, hanem cseh telepeseket is hoztak, és főleg a cseh hivatalnokok tömegét, valamint cseh rendőrséget, pénzügyőröket.

Az új állam alkotmányában lefektetett nyelvtörvényt, amely szabályozta a hivatalos nyelvhasználatot és a nemzetiségi iskolák ügyét, a kormány és a helyi hatóságok minden módon szabotálták. Úgy rendezték át a közigazgatás területi egységeit, hogy a magyar többségű megyék száma a lehető legkevesebbre csökkenjen, s minél több megyében sikerüljön 20 százalék alá szorítani a magyarok arányát, ekkor ugyanis nem kellett elfogadni a hivatalos nyelvhasználatban a magyart. A szlovák többségű területen minden magyar iskolát felszámoltak. A magyar többségű és a tisztán magyar vidékeken nem szűnt meg, de egyre zsugorodott az anyanyelvi iskolahálózat. A magyar iskolák kevesebb támogatást kaptak, s a szülőket különböző kedvezményekkel igyekeztek rábírni, hogy gyermekeiket az újonnan szervezett szlovák iskolákba adják. Az 1921/22-es iskolai évben a mai Szlovákia területén körülbelül 720 magyar tanítási nyelvű elemi iskola működött 90 000-nél valamivel több tanulóval, pedig e tanévben több mint 120 000 magyar nemzetiségű tanuló járt elemi iskolába. A következő években tovább hanyatlott a magyar iskolák látogatottsága. Az 1926/27-es tanévben 695 magyar elemi iskolát találunk 66 260 tanulóval.[1]

Az új helyzetben rohamosan csökkent a magyarság lélekszáma. Az 1910-es népszámlálás szerint a mai Szlovákia területén kereken 896 000 ember vallotta magát magyar nemzetiségűnek, az 1921-es népszámlálás azonban már csak 651 000 magyart írt össze. A 245 000 főnyi apadás több tényezővel magyarázható. 1918 őszétől óriási méreteket öltött az állásukat vesztett magyar közalkalmazottak áttelepülése Magyarországra, számuk meghaladta a százezret.[2]

A korábban magukat magyar anyanyelvűnek valló, de valójában kettős kötődésű – magyarul és szlovákul, ruszinul vagy németül egyformán beszélő – emberek tömegének jelentős része is kivált a hátrányos helyzetbe került magyarságból. Az északi megyék és a bányavárosok szórványai s a nyelvterület peremén élő magyarok a természetes folyamatként meginduló asszimiláció vonzáskörébe kerültek. S a természetes asszimiláció mellett, sőt annál jóval erősebb mértékben szerepet játszott az erőszakos beolvasztás.

1930 decemberében került sor Csehszlovákiában a második népszámlálásra. Az 1921 óta eltelt időszakban a magyarok által lakott járások természetes szaporulata jóval nagyobb volt az ország más vidékein tapasztalhatónál, a szlovákiai magyarság lélekszáma a népszámlálás adatai szerint mégis kereken 76 000 fővel apadt.[3]

Bár az – elsősorban a csehek köréből kikerülő – uralkodó réteg a minél gyorsabb asszimilációra törekedett, az első köztársaság demokratikus politikai rendszerében a nemzeti kisebbségektől sem lehetett megtagadni az önálló politikai szervezkedés jogát. 1920-ban megalakult az Országos Keresztényszocialista Párt és az Országos Magyar Kisgazdapárt (az utóbbit később Magyar Nemzeti Pártnak nevezték); a két magyar ellenzéki párt még ebben az évben választási blokkba tömörült. A magyar pártokat a hagyományos politikai elit vezette, de a kisebbségi sérelmek által mozgósított tömegek jelentős részét sikerült maguk mögé állítaniuk; mind a kettő hétszáznál több alapszervezettel rendelkezett. A kormánypártok magyar csoportjainak nem sikerült számottevő befolyást szerezniük.

A magyar pártok a parlamentben, sajtójuk révén és nemzetközi fórumokon is szót emeltek a kisebbség gazdasági, politikai és kulturális érdekeinek védelmében; az őslakosok – magyarok, szlovákok, ruszinok és németek – összefogását hirdették a fejletlenebb déli országrészt elnyomó cseh érdekekkel szemben, autonómiát követeltek Szlovákiának és Kárpátaljának. A két párt 1936-ban Egyesült Magyar Párt néven fuzionált, ami tovább erősítette befolyását.

Az első köztársaságban legálisan működött a kommunista párt is. Különösen a földosztásnál kisemmizett magyar agrárproletárok és szegényparasztok közül, valamint Dél-Szlovákia magyar többségű városainak munkásságából és értelmiségéből váltak sokan kommunistává vagy szimpatizánssá, annál is inkább, mert a párt a húszas évek közepétől a nemzeti önrendelkezés alapján állt és következetesen hallatta szavát a kisebbségek mellett. Baloldali diákok hozták lére a Sarló mozgalmat, amely a térség népeinek együttműködésétől várta a társadalmi bajok orvoslását és a nemzetiségi kérdés megoldását, s a kisebbségeknek közvetítő szerepet szánt az ilyen együttműködés kialakításában.

A gazdasági válság, az egyre feszültebb nemzetközi helyzet, a hitleri Németország fokozódó agresszivitása s a csehek és szlovákok közti ellentét éleződése folytán mind távolabb került az erőszak nélküli és igazságos rendezés reménye. A kisebbségek hangja erősödött, egyre radikálisabb követelésekkel léptek föl. A csehszlovák kormány azonban csak 1938 nyarára jutott el addig, hogy komolyabb figyelmet fordítson a magyarok igényeire; az akkor készült kisebbségi statutum széles körű autonómiát kínált nekik is. Korábban ezt nagy vívmányként üdvözölték volna, ám most már törvényhozó és végrehajtó hatalommal fölruházott nemzeti önkormányzatot követeltek. 1938 őszén pedig a csehszlovákiai magyarság vezetői nyíltan megfogalmazták azt a célt, hogy a magyar többségű területeket vissza kell csatolni az anyaországhoz.

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugat-európai nagyhatalmak megállapodtak abban, hogy Cseh- és Morvaország németek lakta területeit Németországhoz csatolják. A magyar (és a lengyel) követelésekről csak az egyezmény függelékében esett szó. Eszerint a feleknek kétoldalú tárgyalások útján kell megkísérelniük a területi problémák megoldását. A csehszlovák–magyar tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. Ezután a rendezést – a csehszlovák kormány eredeti szándékának megfelelően – nemzetközi döntőbíróságra bízták. Nagy-Britannia és Franciaország a kérdésben érdektelennek nyilvánította magát, s így Németország és Olaszország külügyminisztereinek kezébe került az ügy. Az 1938. november 2-án hozott bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapott mintegy 12 000 négyzetkilométert régi északi területéből, majdnem egymillió – több mint 80 százalékban magyar nemzetiségű – lakossal.

Csehszlovákia 1938 őszén elveszítette nemzetiségi területeinek zömét. A szövetségeseitől és saját vezetőinek egy részétől sorsára hagyott ország jövője azonban továbbra is Hitler kezében maradt. 1939. március 14-én Szlovákia – a Német Birodalommal történt előzetes megállapodás alapján – kivált a köztársaságból. Másnap a német csapatok bevonultak Prágába.

Elterjedt, ám alapjában félrevezető az a beállítás, mely szerint a Csehszlovák Köztársaság bukását elsősorban a nemzeti kisebbségek, köztük a magyarok számlájára kell írni. A bomlásban jóval nagyobb része volt a szlovák szeparatizmusnak, a szlovák lakosság többségének támogatását élvező Hlinka-pártnak, ami azt mutatja, hogy a cseh vezetés politikája elidegenítette a csehvel rokon szlovák népet is.

Az uralkodó „csehszlovák" nemzethez nem tartozó kisebbségek akaratuk ellenére, önhibájukon kívül kerültek az új állam fennhatósága alá, ott – különösen a magyarok – másodrendű állampolgárok voltak, s hazájuknak továbbra is az anyaországot tekintették. Így a náci politika ténylegesen létező, jogos sérelmeket használhatott ürügyül hódító tervei megvalósításához. Nem csoda tehát, hogy a magyar kisebbség 1938 őszén élt a kínálkozó alkalommal – aminek távolabbi kihatásairól nem lehetett fogalma –, s örömmel tért vissza nemzeti államához. A München utáni Csehszlovákiának a megszűnésében pedig még kevésbé mondhatjuk felelősnek a magyar kisebbséget.

Bármilyen tragikus körülmények között bukott el Csehszlovákia, bármennyire visszataszító erők idézték is elő bukását, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a köztársaság létrehozóinak a határok kérdésében tanúsított mohósága teremtette meg azokat a nemzeti kisebbségeket, amelyeknek sérelmei alkalmat adtak Németország beavatkozására. E kisebbségek leválása – más körülmények között – természetes, a nemzetek önrendelkezési jogával összhangban álló folyamat lett volna.

München után

A kisebbségi kérdésnek az állam felbomlásában játszott szerepét a csehszlovák emigráns politikusok is világosan látták. Ám végül azt a sajátos megoldást tették programmá, hogy vissza kell állítani a München előtti határokat, a kisebbségeket pedig el kell űzni az országból, s így tiszta szláv államot kell létrehozni.

A volt köztársasági elnök, Edvard Beneš londoni kormányát 1941-ben a szövetséges nagyhatalmak Csehszlovákia törvényes kormányának ismerték el, s elfogadták az eredeti határok visszaállításának elvét. Nagy-Britannia kormánya 1942-ben jóváhagyta azt is, hogy a csehszlovákiai németeket a háború után ki fogják telepíteni. Az emigráns kormány ezután föllépett a magyarok elűzésének követelésével is. A döntő eredményt ebben a kérdésben Beneš 1943. decemberi moszkvai útja hozta meg.[4] A Sztálinnal és Molotovval folytatott tárgyalásokon megállapodtak, hogy a győzelem után a Szovjetunió megkapja Kárpátalját, az új csehszlovák állam pedig megszabadulhat a magyaroktól is. Ezután a moszkvai cseh emigráció új hangot ütött meg. Gottwald, a kommunista párt vezetője kijelentette, hogy „nincs messze az a pillanat, amikor megkezdődik hazánk megtisztítása a német és magyar áruló söpredéktől".[5]

1945. március végén a londoni kormány képviselői, a moszkvai kommunista emigráció vezetői, valamint a Szlovák Kommunista Párt és a Szlovák Nemzeti Tanács megbízottai Moszkvában együttesen kidolgozták a hazatérő csehszlovák kormány programját, amelyet Benes elnök is jóváhagyott. A programot 1945. április 5-én, Kassán hozták nyilvánosságra. A Kassai Kormányprogram értelmében valamennyi Csehszlovákiában élő magyar elvesztette állampolgárságát, kivéve azokat, akik résztvettek az ellenállási mozgalomban, vagy üldözték őket a köztársasághoz való hűségük miatt. A Kassai Kormányprogram a csehszlovákiai magyarság túlnyomó többségét hontalanságra ítélte.

A hontalanság évei

A Magyarországhoz visszacsatolt területek 1945-ben ismét Csehszlovákia részévé lettek (a Szovjetunióhoz került Kárpátalja kivételével). E területeken a Szlovák Nemzeti Tanács és a helyi nemzeti bizottságok vették kezükbe a hatalmat. Rendeletileg elbocsájtották a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat, majd a magánalkalmazottakat is. A magyarok tulajdonában lévő kis- és középüzemeket, beleértve a kisiparosok műhelyeit is, ún. nemzeti gondnokság alá vették. A városokban tömeges méreteket öltött a magyarok lakásának kisajátítása. S megkezdődött a kitoloncolás is: először kb. 20 000 magyart utasítottak ki az országból, főként olyanokat, akik 1938. november 2-a után költöztek ide.

1945 tavaszán és nyarán tömegével hurcolták internáló táborba és kényszermunka táborba a szlovákiai magyarokat, főleg a városok lakóit. Pozsonyból családostól telepítették ki őket. Szlovákia keleti feléből pedig 1944 őszén és telén ezrével vitték a magyar (civil) férfiakat (becslés szerint több mint tízezret) a Szovjetunióba kényszermunkára, ahonnan – ha túlélték a megpróbáltatásokat – leghamarább három és fél év múlva térhettek haza.

A csehszlovák kormány azonban távolról sem érte be ennyivel. Hozzájárulást kért a szövetséges hatalmak potsdami konferenciájától, hogy teljes egészében kitelepítés útján rendezhesse a kisebbségi kérdést. A potsdami konferencia ezt nem hagyta jóvá, ezért kétoldalú tárgyalásokra került sor. A tárgyalások 1946. február 27-én egy lakosságcsere-egyezmény aláírásával fejeződtek be. Ennek értelmében a csehszlovák kormány jogot szerzett arra, hogy kitoloncolja azokat a magyar kisebbséghez tartozó személyeket, akik egy 1945-ben hozott rendelet alapján fasisztának minősülnek, továbbá hogy áttelepülésre kényszerítsen ugyanannyi magyart, ahány szlovák nemzetiségű magyar állampolgár önként Csehszlovákiába költözik. Az egyezmény alapján a csehszlovák félnek toborozni is joga volt áttelepülni kívánó szlovákokat Magyarországon, és e jogával alaposan vissza is élt: a kiküldött bizottságok alaptalan ígéreteket tettek, koholt híreket terjesztettek. 55–60 000 jelentkezést sikerült összegyűjteniük ilyen módszerekkel.

Az egyezményt egyoldalú csehszlovák sikernek kell tekintenünk. A magyargyűlölő cseh és szlovák politikusok nem is titkolták örömüket, ugyanakkor rámutattak, hogy a lakosságcsere csupán az első lépés a magyar kisebbség teljes felszámolása felé. A kormány nyilvánosságra hozta, hogy további 200 000 magyart szándékozik kényszerrel kitelepíteni, s ehhez a párizsi békekonferencia hozzájárulását kérte. Az indoklás szerint ezen felül összesen még 200 000 magyar nemzetiségű személy távozna el az országból a lakosságcsere-egyezmény és az egyéb intézkedések következtében, a fennmaradó további 200 000 pedig visszakaphatná csehszlovák állampolgárságát, ha szlovák eredetűnek vallja magát s „visszatér" a szlovák nemzetiséghez. Így végeredményben megszűnnék létezni a magyar kisebbség.

A csehszlovák hatóságok az 1946. június 17-én kiadott rendelet értelmében meg is kezdték az ún. reszlovakizálást. A magyarokat választás elé állították: vagy szlováknak vallják magukat, s akkor megkapják az állampolgárságukat, vagy nem, s akkor vállalniuk kell a további bizonytalanságot és üldöztetést. A létfeltételeiben megingatott és már hosszú hónapok óta állandó üldözésnek kitett szlovákiai magyarság jelentős része – minthogy segítséget sehonnan sem remélhetett – eleget tett a hatóságok követelésének, a „reszlovakizáltak" száma összesen 327 000 főre rúgott. Több mint 200 000 magyar ilyen körülmények között is nyíltan vállalta nemzetiségét.

A párizsi békekonferencia 1946. szeptemberében kezdte meg a magyar békeszerződés tervezetének érdemi tárgyalását. A Csehszlovákia és Magyarország

között fölmerült vitás kérdések közül egyelőre csak azt döntötték el, hogy az 1938 előtti határvonalat egy helyen kiigazítják Csehszlovákia javára. A magyar kisebbség ügyét lényegében nyitva hagyták, újabb kétoldalú tárgyalásokat javasoltak. Ez csalódottságot keltett a cseh és szlovák soviniszták körében, s a sajtó uszító kampányba kezdett.

A békekonferencia befejezése után Csehszlovákia nem tartotta érdemesnek megint kétoldalú tárgyalásokat kezdeni. A kormány feltehetőleg abból indult ki, hogy a magyarok széttelepítése az országban több eredménnyel kecsegtet, mint a tárgyalások huzavonája.

A deportálás 1946. november 19-én a hajnali órákban kezdődött meg. A hatóságok katonai egységekkel körülzárattak egy-egy falut, majd fölszólították a családokat, hogy készítsék össze útipoggyászukat a legszükségesebb holmikból. Közölték velük, hogy minden egyéb ingó és ingatlan vagyonukat elkobozzák. Fellebbezésnek vagy jogorvoslatnak helye nem volt. A deportáltakat katonai tehergépkocsik vitték a legközelebbi vasútállomásra, ahonnan szigorú őrizet alatt, marhavagonokban szállították őket tovább Csehországba. Az akció 1946. november 19-től február 25-ig, tehát 99 napig tartott, s nem szünetelt a legnagyobb fagyban sem. Közel ezerre tehető azoknak a száma, akik áldozatul estek a végrehajtás során alkalmazott erőszaknak vagy a szállítás során kiállt szenvedéseknek.

Mintegy tízezer család, összesen 44 000 személy kényszerült elhagyni szülőföldjét. A deportálások 393 községet érintettek, főképpen a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásokban. „Bár ezt az akciót ‚toborzás'-nak nevezték, (...) voltaképpen – kevés kivétellel – nem toborzásról volt szó, hanem kényszerkitelepítésről. A kitelepítettekkel lényegében úgy bántak, mint háborús bűnösökkel" – állapítja meg egy szlovák történész.[6]

1947. április 12-én megkezdődött a lakosságcsere lebonyolítása is. Ezen a napon indultak el Szlovákiából az első csoportok Magyarország felé. A lakosságcserét a szlovák sajtó – pártállásra való tekintet nélkül – nemzeti győzelemként ünnepelte. 74 000 ember hagyta el Csehszlovákiát ennek az akciónak a keretében.

1948 januárjára nyilvánvalóvá vált, hogy a kitelepítéssel, belső deportálással és „reszlovakizálással" nem sikerült a cseh és szlovák soviniszták tervei szerint „véglegesen megoldani a magyarkérdést". A térség államai a Szovjetunió nyomása alatt egyre inkább egységes politikai tömbbe tömörültek, s ez ellentmondott a Csehszlovákiában élő több százezer főnyi magyar kisebbség elleni népirtó, illetve diszkrimináló politika nyílt továbbvitelének.

Elvontabb képet kapunk a csehszlovákiai magyar kisebbség sorsának a II. világháború utáni alakulásáról, ha a körülményeket a jogfosztó rendeletek és törvények alapján vizsgáljuk, amelyek elvben és sokszor tartalmilag is nagyon hasonlóak voltak a fasizmus korában hozott szlovákiai zsidóellenes törvényekhez.

Ezek a jogszabályok a kisebbségek életének az alábbi területeit érintették:

Az állampolgárság – A törvénytárban 1945-ben 33. sz. alatt közzétett elnöki dekrétum I. cikkelyének 1. bekezdése alapján: „Azok a német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok, akik az idegen megszálló hatalmak előírásai szerint német vagy magyar állampolgárságot szereztek, annak mgszerzése napján elvesztették csehszlovák állampolgárságukat." Ez azokat a magyarokat érintette, akik az első bécsi döntést követően a Magyarországhoz visszacsatolt területen laktak. A 2. bek. szerint „A többi német vagy magyar nemzetiségű állampolgár azon a napon veszíti el a csehszlovák állampolgárságát, amikor ez a dekrétum hatályba lép." Tehát 1945. augusztus 2-án az összes csehszlovákiai magyar „hontalanná" vált.

A zsidók állampolgárságát a Szlovákiából való kitelepítésükről 1942-ben hozott 68. sz. alkotmánytörvény szabályozta. Az 1. cikk. kimondta, hogy a zsidókat ki kell telepíteni a Szlovák Köztársaság területéről. A 3. cikk. 1. pontja pedig arról rendelkezett, hogy a kitelepített vagy az állam területéről eltávozott zsidók elveszítik a Szlovák Köztársaság állampolgárságát.

A zsidók, illetve a magyarok (és a németek) ellen hozott jogszabályok között e téren az volt a különbség, hogy a zsidókat az elhurcolásuk, esetleg elmenekülésük után, a magyarokat (és a németeket) saját otthonukban fosztották meg állampolgárságuktól.

Az állampolgári jogok – Az állampolgárság megvonásával a magyarok (és a németek) automatikusan elvesztették polgári jogaikat is. Tehát nem alapíthattak politikai pártot és nem lehettek semmilyen engedélyezett politikai párt tagjai. Nem vehettek részt a községi és a parlamenti választásokon és nem lehettek megválasztva. Elvesztették nyugdíjjogosultságukat és állami szolgálatban való alkalmazásuk jogát. Nem dolgozhattak a közigazgatásban sem.

A szlovákiai zsidóságtól ezeket a jogokat a II. világháború idején szintén megvonták, anélkül, hogy előzetesen megfosztották volna őket állampolgárságuktól. Ezt 1941-ben a Szlovák Törvénytár 198. sz. rendelete, valamint a korábban kiadott törvények tették lehetővé, amelyek a Szlovák Köztársaság Alkotmányának 4. cikkelyéből indultak ki. Ez hatalmazta fel ugyanis a kormányt olyan rendeletek meghozatalára, amelyek biztosítják a szlovák állam érdekeit.

Vagyonjogi helyzet – A csehszlovákiai magyarok állampolgárságát megvonó elnöki dekrétumot megelőzően jelentek meg a magyarok vagyonjogi egyenjogúságát megszüntető rendeletek. 1945. február 27-én hagyta jóvá a Szlovák Nemzeti Tanács a Törvénytárban a 4. sz. alatt kihirdetett rendeletet „a németek, magyarok és a szlovák nemzet árulói és ellenségei mezőgazdasági vagyonának elkobzása és szétosztása tárgyában". A teljes vagyonelkobzást az 1945/108-as Tt. sz. elnöki dekrétum mondta ki 1945. október 25-i hatállyal. Az elkobzott ingóságokat és ingatlanokat szlovák nemzetiségű igénylők között osztották szét. Ezt követően az 1946. április 10-én jóváhagyott 83-as Tt. számú törvény értelmében azon év május 3-tól megszűnt mindazok munkaviszonya, akik az 1945/

33 Tt. sz. elnöki dekrétum értelmében német vagy magyar nemzetiségűnek vallották magukat, vagy pedig annak lettek minősítve.

A zsidókkal szemben az 1940-ben kiadott 210. Tt. sz. törvény foganatosított hasonló elbánást. Ez a törvény felhatalmazta a szlovák kormányt, hogy „rendeletekkel tegyen meg minden intézkedést, amely szükséges: 1. a zsidóknak a szlovák gazdasági és szociális életből való kizárásához; 2. a zsidók vagyonának keresztények tulajdonába való juttatására".

A művelődés joga – A magyar és a német iskolák korlátozásáról a Szlovák Nemzeti Tanács már 1944. szeptember 7-én hozott rendeletet – 1944/6. Tt. sz. rendelet. Ennek alapján be kellett zárni minden magyar és német iskolát, amelyet az első bécsi döntés alapján Magyarországhoz csatolt területen nyitottak, kivéve az 1938. október 6-a előtt létesített elemi iskolákat (1–4. osztály). A vallásgyakorlás nyelvét is hasonló módon korlátozta a rendelet. Miután a szlovák nemzeti tanácsok 1945 májusában átvették a közigazgatást a szovjet katonai szervektől, megszűnt az összes magyar iskola, elbocsátották az összes magyar pedagógust, és betiltottak minden magyar nyomdai terméket. A nemzeti bizottságok (helyi hatóságok) pedig saját rendeletekkel tiltották a magyar nyelv használatát nyilvános helyeken. 1945. október 10-én 81. Tt. sz. alatt jelent meg az az elnöki dekrétum, amelynek 4. cikkelye alapján betiltották az összes magyar (kulturális és érdekvédelmi) egyletet. Vagyonukat pedig elkobozták. Az állampolgárságuktól megfosztott magyarok az iskolaköteles koron túl nem járhattak iskolába sem, emiatt a gimnazisták és egyetemisták ezrei szöktek át Magyarországra tanulni.

A szlovákiai zsidóságot hasonlóan sújtotta a Szlovák Törvénytár 1941/198-as sz. törvénye, az ún. „zsidó kódex", amelynek 30. és további cikkelyei elrendelték, hogy zsidók csak a zsidó egyház által fenntartott iskolákba járhatnak, betiltották azokat a sajtótermékeket, amelyeknek zsidó volt a szerzője stb. azért, hogy „ne befolyásolják károsan a szlovák szellemi életet".

Emberi méltóság – A magyarokat sújtó rendeletek egésze emberi méltóságában alázta meg a csehszlovákiai magyar kisebbséget. Jogfosztottsága következtében nem élvezett semmilyen jogi védelmet, ezért ki volt szolgáltatva bárki kényének-kedvének. Gyakorlatilag büntetlenül lehetett elkövetni ellenük erőszakot és jogi következmények nélkül lehetett megalázni őket, noha egyértelműen megalázó rendeleteket nem hoztak a magyarok ellen (nem úgy, mint a zsidókkal szemben a II. világháború alatt). Ennek [illegible]ére ide sorolhatjuk az 1946. júniusában hozott kormányhatározatot, amelyet június 17-én kiegészített a Szlovákiában székelő Belügyi Megbízotti Hivatal által kiadott reszlovakizálási rendelet. Ez magyar nemzetisége megtagadására szólította fel a magyar kisebbséget; valamint ilyennek tarthatjuk az 1945/88. Tt. számú, október 17-én megjelent, az általános munkavállalásról szóló elnöki dekrétumot, amelynek értelmében Csehországba deportálták kényszermunkára a magyarok tízezreit. Ennek főleg a végrehajtási módja volt megalázó. A deportálást a hadsereg hajtotta

végre erőszakos eszközökkel, Csehországban pedig a fizikai erőnlét alapján osztották szét a személyeket, elválasztva egymástól a családtagokat, akárcsak a fasiszta gyűjtőtáborokban a deportáltakat. Az emberi méltóságot sértő rendeletek közé tartozott a népbíróságokról 1945. június 19-én hozott és július 9-én kiadott 1945/16. Tt. sz. elnöki dekrétum is, amelynek értelmében gyakran szlovák fasiszták – volt Hlinka-gárdisták és a volt Hlinka Néppárt tagjai – ítélkeztek magyarok fölött, és nyilvánították a magyar kisebbség ezreit háborús bűnössé (lásd erről a kérdésről Janics Kálmán: *A hontalanság évei* című könyvét); valamint az 1945. október 10-i 137-es Tt. számú elnöki dekrétum, amely a politikailag megbízhatatlanok őrizetbe vételéről rendelkezett. Ennek értelmében bármely magyart hónapokig, sőt évekig börtönben lehetett tartani bizonyítékok és bírósági döntés nélkül.

Megalázó és a szövetséges hatalmak közötti egyezményeket sértő helyzet alakult ki 1944 őszén és telén a szovjet csapatok által elfoglalt területen amiatt, hogy a magyarok ezreit (becslés szerint a mai Szlovákia területéről több mint tízezer férfit) 3–4 évig tartó kényszermunkára a Szovjetunióba hajtottak – politikai bűnösökként –, ahol a hadifoglyoknak kijáró jogokat sem kapták meg és közönséges bűnözőkként bántak velük. Tilos volt levelezni otthon maradt családtagjaikkal. Az így elhurcoltaknak több mint a fele elpusztult.

Az 1948. február 25-i kommunista hatalomátvétel után már nem késlekedhetett sokáig az olyan rendezés, amilyen a többi kommunista irányítású országban végbement. De a sajtó magyarellenes hangja a februári fordulat után még hónapokig nem enyhült. Tovább folyt a lakosságcsere is. Az utolsó transzport 1949. április 5-én hagyta el Csehszlovákiát. Már ebben az időszakban került sor a helységnevek spekulatív történelmietlen szlovákosítására. A május 9-én elfogadott új alkotmányból kimaradtak a kisebbségek; a május 30-án megtartott nemzetgyűlési választásokon pedig a magyarok nem járulhattak urnához, az antifasiszták sem, csak a „reszlovakizáltak".

A magyarság életében csak 1948 októbere hozta meg a fordulatot. E hónap 12-én fogadták el a magyarok állampolgárságára vonatkozó rendeletet. Ez kisebbségi jogokat nem tartalmazott, csak az állampolgárságot adta vissza.

A magyar nemzetiség jogállása

A Csehszlovákiában élő magyar nemzetiségről először az 1956. júliusi alkotmánytörvény emlékezik meg. A 2. cikk szerint biztosítani kell „a magyar és az ukrán nemzetiségű lakosság gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit". Az 1960-as alkotmány tartalmilag egy kis lépéssel előbbre lép, s már csak a német és a cigány nemzetiség marad ki belőle. A 20. cikk kimondja, hogy „nemzetiségre és fajra való tekintet nélkül minden állampolgár egyenjogúsága biztosítva van", a 25. cikk szerint pedig „az állam biztosítja a magyar, az ukrán és a

lengyel nemzetiségű állampolgárok anyanyelvi oktatásának és kulturális fejlődésének minden lehetőségét és eszközét".

A nemzeti kisebbségek mai jogi helyzetét a két 1968-as alkotmánytörvény határozza meg. A 143. számú alkotmánytörvény a köztársaságot államszövetséggé alakítja át. Ennek megfelelően a magyar kisebbség ügyei gyakorlatilag a szlovák társállam belügyévé váltak, ami – tekintetbe véve a szlovák uralkodó réteg magyarellenes beállítottságát – nem mondható előnyösnek. A nemzetiségek helyzetét sajátképpen a 144. számú alkotmánytörvény szabályozza. Az 1. cikk rögzíti, hogy „a Csehszlovák Szocialista Köztársaság mint a cseh és a szlovák nemzet, valamint a köztársaság területén élő nemzetiségek közös állama a szocialista demokrácia és az internacionalizmus szellemében a magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetiségnek biztosítja a sokoldalú fejlődés lehetőségeit és eszközeit". Az alapelv megvalósulását a további cikkek taglalják.

A 2. cikk szerint „a nemzetiségek létszámuknak megfelelően nyernek képviseletet a képviseleti testületekben és más választott szervékben". Ezt annak fényében kell értékelnünk, hogy Csehszlovákiában – miként a hasonló társadalmi-politikai rendszerű országokban általában – a képviseleti testületek összetételét szükségképpen az uralkodó kommunista párt előzetes döntései határozzák meg. A párt a képviselők és tisztségviselők kijelölése során nemcsak a megbízhatóságot tartja szem előtt, nemcsak érdemeket jutalmaz, hanem arra is ügyel, hogy a képviseleti és kormányzati testületek összetétele bizonyos meghatározott szempontok szerint reprezentatív legyen. Az egyik ilyen szempont a lakosság nemzetiségi megoszlása. Egy másik szempont az, hogy mindenütt jelen legyenek a különféle foglalkozási és társadalmi csoportok tagjai: munkások, parasztok és értelmiségiek; férfiak és nők; fiatalok és idősebbek stb. A magyar nemzeti kisebbség vonatkozásában mindebből az következik, hogy az alacsonyabb társadalmi státusú foglalkozási csoportok kívánatos arányát jelentős részben a megfelelően kiválogatott magyar képviselőkkel biztosítják a Szlovák Nemzeti Tanácsban (a nemzetgyűlésben).[7] Természetesen a végrehajtó hatalom tisztségeiben is érvényesülnek bizonyos arányok, így a szlovák kormányban szokás szerint egy miniszter és két miniszterhelyettes származik a magyar nemzetiségből. A valóságos hatalommal bíró tisztségviselők kinevezésénél azonban a megbízhatóság szempontjai az elsődlegesek.

A 3. cikk megadja a nemzetiségeknek „a) a saját nyelvükön való művelődés jogát, b) a sokoldalú kulturális fejlődés jogát, c) a hivatalos érintkezésben a saját nyelv használatát, d) a nemzetiségi kulturális-társadalmi szervezetekben való társulás jogát, e) a saját nyelvű sajtóra és tájékoztatásra való jogot". E jogok azonban lényegében papíron maradtak, mint azt a következő fejezetek részletesen bizonyítják.

A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy miközben a hatóságoknak igen sok törvényes és törvényes alap nélküli, de a gyakorlatban rendszeresen felhasználható eszköz áll rendelkezésükre, hogy megakadályozzák e jogok érvényesülését,

addig a nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárnak általában nincs módja jogorvoslatot keresni. Az alkotmányos elvek megvalósulásához végrehajtási és eljárási jogszabályokra van szükség. Ilyeneket általában nem alkotnak, vagy ha mégis, nem hozzáférhetőek. Sokszor titkosan kezelik a végrehajtási utasításokat, s a titkosság leple alatt olyan rendelkezéseket is érvényben lehet tartani, amelyek egyenesen az alkotmányos elvek korlátozására vagy felfüggesztésére irányulnak. Ha pedig az állampolgár egy többé-kevésbé szabályozott területen és a szabályok ismeretében próbálja érvényesíteni alkotmányos jogait, az államhatalom – a helyi közigazgatáson, a rendőrségen, a tőle függő munkaadón stb. keresztül – általában könnyen elbátortalanítja.

Végül az idézett alkotmánytörvény 4. cikke biztosítja, hogy minden állampolgár szabadon, saját meggyőződése szerint dönthet nemzetiségéről. E törvénycikk tiltja az elnemzetietlenítésre irányuló mindenfajta törekvést. Ennek ellenére az említett politikában a gyakorlatban a magyar nemzeti kisebbség felszámolására irányuló törekvés érvényesül, s olykor nyíltan kifejezésre is jut. A magyar nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgár rendszerint nem számíthat védelemre akkor sem, ha alárendelt állami hatóságok vagy magánszemélyek sértik meg nemzeti érzelmeiben, sújtják hátrányos megkülönböztetéssel.

Mindamellett tényleges következmények is fakadnak abból, hogy formálisan érvényesek az említett kisebbségi jogok. A hatóságok parancsoló gazdasági vagy igazgatási kényszerűségekre hivatkoznak; a fejlődés elkerülhetetlen mellékkövetkezményének állítják be a nemzetiségi intézmények, a sajátos kultúra bomlasztását; rosszhiszeműen alkalmazzák a paritás elvét stb. Ez némely esetben lehetővé teszi a kisebbségi állampolgár számára, hogy szavukon fogja a hatóságokat: engedményeket érjen el, sőt visszavonulásra kényszerítse őket.

Települési és demográfiai viszonyok

A magyar népcsoport zöme egy folyamatos területsávon él Szlovákia déli határa mentén. A csehszlovák állam magyarellenes kisebbségi politikája ezért nemcsak a népcsoport létszámának és az összlakosságon belüli arányának csökkentésére törekszik, hanem arra is, hogy föllazítsa a tömör települési szerkezetet. A kivándorolt és kitelepített magyarok helyére cseh és főként szlovák népesség áramlott. A kormány ezt a folyamatot tervszerűen irányított települési politikával erősítette. Az 1945 után alapított szlovák kolóniák száma harmincra tehető. Csak 1945 és 1948 között legalább 150 korábban színmagyar falu vált vegyes lakosságúvá, s ez a politika 1948 után is érvényben maradt. A telepesfalvak és az elszlovákosított községek a több hullámban végbemenő közigazgatási összevonások során külön súlyt kaptak: rendszerint a környék szlovák jellegű települését emelik központi rangra.

Az összehasonlítás legalkalmasabb mércéjéül az 1919-es szlovákiai népességösszeírás adatai kínálkoznak. Eszerint Dél-Szlovákiában a magyar lakosság 787 községben érte el a népesség 10 százalékát, s ebből 505-ben 90 százalék felett volt a magyarok aránya. E falvak alkották – mintegy 11 400 négyzetkilométeren – a magyarság egységes települési területét. Ugyanakkor 13 városban is többségben volt a magyar lakosság, s ebből hatban aránya meghaladta a 90 százalékot. Szlovákia két legnagyobb városában, Pozsonyban és Kassán nagyjából egyensúlyban volt a magyar és a szlovák elem.

Az 1961-es népszámlálás 453 községben találta a magyar lakosság arányát 50 százalék fölött, s a szlovákiai magyarság 85 százaléka lakott itt. 1970-ben pedig 442 volt az ilyen községek száma, s a magyar lakosság 83 százaléka lakott bennük. Ekkor 533 olyan községet vettek számba, ahol a magyar nemzetiségűek aránya elérte vagy meghaladta a 10 százalékot. A teljesen magyar jellegű községek száma pedig, ahol a magyarok aránya meghaladja a 90 százalékot, csupán 183 volt.

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg Dél-Szlovákia magyar jellegű városaiban is. Pozsony és Kassa erőteljes fejlesztése folytán a magyar lakosság mind abszolút számban, mind viszonylagos súlyában jelentéktelenre zsugorodott. 1970-ben a közigazgatási átminősítések következtében 24-re emelkedett az olyan városi rangú települések száma, ahol korábban 10 százalék feletti magyar népesség lakott, de összlakosságuknak ma már csak töredéke magyar.

A magyar népcsoport által lakott terület – ahol a községekben a magyar lakosság eléri a 10 százalékot – az 1919-es összeírás által rögzített állapothoz képest 1 700 négyzetkilométerrel csökkent; ezen az elvesztett területen 1919-ben 100 000 magyar élt. A fennmaradó települési terület egészének a tömörsége is csökkent, nemcsak az egyes helységeké. 1970-ben csak összlakosságának 75 százalékát tették ki a magyarok.

1960-ban átrendezték a közigazgatás területi egységeit Csehszlovákiában; megszüntették a kis területű járásokat, s ún. nagyjárásokat hoztak létre, ezeket pedig kerületekben fogták össze. Ennek megfelelően a dél-szlovákiai magyarság 95 százaléka 13 járásban, illetve két kerületi jogú városban, Pozsonyban és Kassán lakik. De Szlovákia csaknem valamennyi más járásában is találni magyar szórványokat. Csehország területén pedig 1970-ben közel 20 000 magyar élt állandó jelleggel; számuk évről évre 300–400 fővel növekszik. A népcsoport szórványaitól is elszakadtan élő magyarok zöme szakképzett munkás és műszaki értelmiségi, aki megfelelő elhelyezkedési lehetőség hiányában költözött el Dél-Szlovákiából.

Az említett 13 járásból 7 a nyugat-szlovákiai, 3 a közép-szlovákiai és 3 a kelet-szlovákiai kerületben fekszik. A járások határát úgy alakították ki, hogy a magyar lakosság lehetőleg kisebbségben maradjon. Az eljárás célzatos és mesterséges voltát mutatja, hogy a 9 700 négyzetkilométernyi összefüggő magyar tele-

pülési terület 17 000 négyzetkilométer összterületű járási egységek között oszlik meg. Végeredményben a magyar lakosság csupán két járásban van abszolút többségben. Ennek a magyar jellegű falvak számára hátrányos területfejlesztési következményei vannak, s ilyen körülmények között súlyosabbá válnak a kisebbségi lét lélektani velejárói is.

1970-ben a magyar lakosság 49 százaléka 2 000, 75 százaléka 5 000 lakosúnál kisebb településeken lakott. (Egész Szlovákiában a lakosság 63 százaléka élt 5 000 lakosúnál kisebb településeken.) Jóllehet a kis települések erősítik az etnikai tömörséget, minden más tekintetben hátrányt jelentenek, mert országos összehasonlításban a 8 000 lakosúnál kisebb községek általában nem fejlődő, sorvadó településnek számítanak.

Ezt mutatja az 533 magyar jellegű település 1961 és 1970 közötti fejlődése. A községek 57 százalékának csökkent a lakossága; 45 százalékukban ezzel párhuzamosan fogyott a magyarok abszolút száma is, de viszonylagos súlyuk csak a községek 28 százalékában lett kisebb. A sorvadás túlnyomóan a 2 000-es lélekszám alatti községekre jellemző. A tízéves fejlődési tendenciákat együttesen vizsgálva: a magyar jellegű községeknek csupán egyharmada fejlődő település.

Az, hogy a magyar jellegű községeknek majd háromnegyedében nem csökken vagy éppen emelkedik a magyarok aránya, nem egyértelműen kedvező összefüggéseket takar. Az átrendeződés oka a rejtett munkanélküliség. A magyar környezethez kevéssé kötődő szlovák elem és általában a fiatalok távoznak el. A jobb munkavállalási lehetőségek felé elvándorló magyar fiatalok pedig az iparosodó szlovák és az iparilag fejlett cseh vidékeken hátrányos helyzetbe kerülnek a munkaerőpiacon s erős asszimilációs hatások érik őket.

De jelen körülmények között rendszerint kedvezőtlenül hat a magyarok lakta terület valamely részének gyors fejlesztése is, mert az iparban és a szolgáltatásban létesülő új munkahelyek betöltésére céltudatosan szlovákokat telepítenek a magyar vidékekre. A rimaszombati járásban például az 1961-es és az 1970-es népszámlálás között a 89 magyar jellegű község magyar lakossága 1,9 százalékkal gyarapodott, viszont a szlovákok száma ugyanezekben a falvakban 5,5 százalékkal nőtt, holott a járás egészének lakossága mindössze 3,8 százalékkal lett nagyobb. A járási székhelynek, Rimaszombatnak 1970-ben 15 000 lakosa volt, ebből 43 százalék magyar. A távlati fejlesztési terv szerint az ezredfordulóra 40 000 lakosú településsé kell duzzasztani. Mivel a járási székhely növekedési üteme 1961 és 75 között évi 1,43 százalék, magáé a járásé pedig 1,011 százalék volt, a tervet csak tömeges betelepítéssel lehet megvalósítani, ami – az eddigi tapasztalatok alapján biztosra vehetően – a magyar lakosság rovására fogja megváltoztatni a terület etnikai képét. Hasonló településfejlesztési tervek készültek a Duna csehszlovák szakaszán épülő bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer környékére vonatkozóan, ahol új települések létrehozásának lehetősége is fölmerült. Az elképzelések megvalósulása megbontaná a Csallóköz, a legegységesebb magyar terület etnikai képét.

A magyar lakosság abszolút számának alakulása az 1948 utáni időszakban látszólag kedvezőbb képet mutat, mint a települési viszonyoké. De a magyar kisebbségre vonatkozó népmozgalmi adatokat nagy óvatossággal kell kezelni, mert az összes gyarapodás magában foglalja a nemzetiségükhöz visszatérő „reszlovakizáltak" számát is. Az 1950-ben, a természetes szaporulat alapján készült előrebecsléshez képest 1961-ben 120 000 fős többletet mutatott ki a népszámlálás, s még 1970-ben is 7 000 fős többlet jelentkezett. Az 1970-es népszámlálás a lakosság anyanyelvét is külön vizsgálta, s a magyar nemzetiségűek mellett 52 000 magyar anyanyelvű, de szlovák nemzetiségű személyt is számba vett. Ezek az adatok jól mutatják, hogy mi volt a „reszlovakizálálás" valóságos tartalma, s egyben azt is, hogy a magyar kisebbség mennyire ragaszkodik nemzetiségéhez.

Mindent összevetve, a népszámlálás által kimutatott magyar anyanyelvűek száma egész Csehszlovákiában 1970-ben kereken 614 000-re rúgott, s ebből 565 000 vallotta magát magyar nemzetiségűnek, továbbá kereken 7 000 szlovák anyanyelvű is magyar nemzetiségűnek vallotta magát, tehát a magyar nemzetiség kimutatott összlétszáma 572 000 fő volt, ami lényegében azonos az 1930-ban megállapított lélekszámmal. Az 1980-as népszámlálás eredményéről a sajtóban közölt – nem végleges – adatok szerint a magyar nemzetiség lélekszáma az elmúlt évtizedben sem változott jelentősen. Ezeknek az adatoknak a megbízhatóságát illetően azonban kételyek merültek föl.[8]

A dél-szlovákiai területen élő magyarság élveszületési arányszámai már a század elején alacsonyabbak voltak, mint a szlovákok körében megállapítottak. Ugyanezt mutatják az 1950 és 1964 közötti adatok; 1964 óta nem közlik területi bontásban a születések nemzetiség szerinti megoszlását, de a magyarok lakta vegyes lakosságú járások élveszületési arányszámai általában elmaradnak a többi járásokétól és a kerületi átlag alatt maradnak. Kevés kivétellel az a jellemző, hogy a magyarok arányszámának emelkedésével csökken a járások élveszületési arányszáma is. Nevezetes kivétel a dunaszerdahelyi járás, ahol 90 százalékban magyarok élnek, és az élveszületési arányszám 1000 lakosra 1,96 százalék volt, meghaladta az 1,92 százalékos szlovákiai átlagot. A többi vegyes lakosságú járás mutatója 1,51 és 1,79 között mozog.

Az alacsonyabb természetes szaporulat nagyrészt, de nem teljesen a magyar és a szlovák lakosság eltérő korösszetételéből fakad. Az újabb adatok azt mutatják, hogy a magyarok között gyorsabban növekszik az egy- vagy kétgyermekes családok aránya, a három- és többgyerekeseké pedig csökken. Az 1974-ben magyar anyától született gyermekek 75 százaléka első vagy másodszülöttként jött a világra. A szlovák nemzetiségű anyák esetében ez az arány 72 százalék volt. Hasonló jelenséget mutat az 1970-es népszámlálás, amely szerint egy magyar családra 1,8 gyermek, egy szlovák családra 1,9 jut.

A magyar lakosság korösszetételét tekintve öregebb, mint a szlovák. A magyarok kormediánja 1970-ben 30,8 év volt, a szlovákoké 26,9. Mind a 14 éven

aluliak, mind a 15–49 évesek aránya kisebb a magyaroknál, s ennek megfelelően magasabb az 50 évesnél idősebbek aránya.

A magyarok halálozási arányszámai szintén magasabbak. 1960 és 1970 között 1000 lakosra kereken 1,1 százalék volt a halálozási arány, a szlovákoknál pedig 0,95 százalék. A magasabb halandóságot tükrözi a magyar nemzetiségű halottak aránya az összes elhalálozott között: 1961 és 1973 között ez az arány 14,4 és 13,7 százalék között mozgott, a teljes népességben viszont csak 12,4–12,1 százalék volt a magyarok aránya. A magasabb halandóságot az eltérő korösszetétel mellett az magyarázza, hogy sok „reszlovakizált" csupán halotti bizonyítványában tér vissza magyar nemzetiségéhez.

A magasabb halálozási és az alacsonyabb születési arányszám következtében a magyarok természetes szaporulata kisebb, mint a szlovákoké. Az 1970-es népszámlálás 0,4 százalékban határozta meg. Ki kell azonban emelni, hogy a 90 százalékban magyar lakosságú dunaszerdahelyi járás természetes szaporulata 1961 és 1973 között 9,9 százalék volt, ami arra mutat, hogy az etnikailag egységes települési szerkezetben lakó magyarok között mások a demográfiai magatartás jellemzői.

Ha már most a természetes szaporulat ismeretében vesszük szemügyre az adatokat, s igyekszünk kiszűrni a nemzetiségükhöz visszatérő „reszlovakizáltak" torzító hatását, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar lakosság tényleges gyarapodása kisebb a természetes szaporulatnál. Ez az asszimiláció következménye. Az asszimilációs veszteséget – az említett torzítás és egyéb okok következtében – igen nehéz felbecsülni, de nagyjából a természetes szaporulat felére tehető. Az asszimilációnak két fő csatornája van: a belső vándorlás és a vegyesházasságok.

Munkaalkalom hiányában a dél-szlovákiai magyar fiatalság mind az országos, mind a szlovákiai átlagnál nagyobb arányban kényszerül lakóhelyétől távol munkát vállalni. Az ingázók, akik naponta vagy hetente 50–150 kilométert utaznak lakóhelyük és munkahelyük között, a gazdaságilag aktív magyar lakosságnak körülbelül 50 százalékát tették ki a hetvenes évek elején, az összes szlovákiai aktív kereső között viszont 42 százalék, az összes csehországi között pedig csak 36 százalék volt ez az arány 1970-ben. Az ingázás egyre jobban terjed. Miközben a magyarok lakta Dél-Szlovákiában gyorsan csökken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, az ipar csak lassan húzódik észak-nyugatról lefelé, s nagy beruházásokra rendszerint az etnikai határ fölött kerül sor. Az ingázás iránya ezért a magyar területekről a szlovák területek felé mutat.

Az iparban dolgozó magyar munkavállalók igen jelentős része az építőiparban talál alkalmazást. A nagy építőipari vállalatok az egész ország területén működnek, s tevékenységük súlypontja természetesen a nagy beruházásokkal esik egybe. Ezért a magyar építőipari munkások – létszámuk 1970-ben 32 000 fő volt, s ma már túllépte a 40 000 főt is – lényegében vendégmunkás életmódot folytatnak a számukra idegen környezetben.

Az állandó elvándorlás is egyre erősebb. 1972-ben a magyarok 0,92 százaléka (mintegy 5 300 személy) költözött más járásba, mint ahol korábbi állandó lakóhelye volt; 1974-ben már 1,76 százalék (több mint 10 000 személy), s ezek 57 százaléka nő.

A vegyesházasság elsősorban a még nagyjából egységes települési területről elkerülő fiatalok körében terjed. Az elvándorlás csökkenti az azonos nemzetiségű házastárs megtalálásának esélyét és gyengíti a párválasztási hagyományokat. A Csehországban élő magyarok között általánosnak mondható a vegyesházasság.

A házastárs megválasztásában egyre nagyobb szerepet kap a réteg-hovatartozás, a foglalkozás, a műveltségi fok. A házasságkötésnél a fiatalok az ilyen jellemzők által meghatározott társadalmi státus megtartására vagy emelésére törekszenek. Jól ismert jelenség, hogy elsősorban a nők igyekeznek magasabb státusú házastársat találni. A csehszlovákiai magyarság társadalmi státusa egészében véve alacsonyabb, mint a szlovák népességé. Ilyen körülmények között a vegyesházasság nemcsak a tömör települési terület föllazulásának és az elvándorlásnak a következménye, hanem a társadalmi státus emelésére irányuló törekvéssel is összefügg.

1970-ben a népszámlálás 137 000 olyan családot vett számba, ahol a feleség magyar nemzetiségű, s a családok 90 százalékában a férj is magyar volt. Az 1964 és 1966 között Szlovákiában a házasságot kötő magyar férfiak 21,9 százaléka lépett nem magyar nővel házasságra; az 1971–1973-as évekre ez az arány 23,4 százalékra emelkedett. A magyar nemzetiségű nők esetében a megfelelő arányok: 24,2 százalék, illetve 24,4 százalék.

A vegyesházasság tehát viszonylag új jelenség, emelkedő irányzatú és magyar részről a nők körében gyakoribb.

Gazdasági viszonyok és társadalmi rétegződés

Szlovákia ipara az első köztársaság idején – a köztársaság fennállásának utolsó éveitől eltekintve – inkább stagnált, vagy még vissza is fejlődött: elveszítette magyarországi piacait, a prágai vezetés kedvezőtlen adó- és tarifapolitikával sújtotta, s egyébként sem állta a versenyt a fejlettebb országrészekkel. Ennek ellenére, a szlovák nemzetiségű lakosság társadalmi struktúrája nem alakult kedvezőtlenül: csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, erősödött a munkásság és a középosztály. A látszólagos ellentmondásnak az a magyarázata, hogy a gazdasági visszafejlődés súlya jelentős részben a magyar kisebbségre nehezedett. Nemcsak az államhatalom megváltozásától közvetlenül érintett magyar középosztály csappant meg, hanem a munkásosztály is.

Miközben az elmaradott agrárállamnak tekintett Magyarországon a mezőgazdaságból élők aránya 1921 és 1930 között 56 százalékról 52 százalékra csök-

kent, a csehszlovákiai magyar kisebbség társadalma ebben a tekintetben a régi Magyarország 1890-es szintjére süllyedt vissza. Az 1930 és 1950 közötti időszakról nehéz hiteles képet kapni. A jogfosztottság éveinek végére szinte teljesen eltűnt a magyar értelmiségi és hivatalnoki réteg. Minthogy a lakosságcsere és a belső deportálás a legnagyobb tömegben a magyar földműveseket érintette, 1950-re az ő arányuk is csökken. De az 1950-es népszámlálás szerint a magyar lakosságnak még mindig több mint a fele mezőgazdaságból él. (a szlovákoknál 39 százalék, a cseheknél 18 százalék.)

A mezőgazdaságban dolgozók százalékaránya

	1921	1930	1950	1961
Egész Szlovákia	60,4	56,7	41,9	27,0
Szlovákiai magyarok	61,2	65,3	55,1	40,5

A mezőgazdasági munkaerő átáramlása az iparba a nemzetiségi önazonosság megőrzésének és a magyarok társadalmi felemelkedésének szempontjából igen kedvezőtlen formában megy végbe. Nagyarányú az elvándorlás, s a felszabaduló mezőgazdasági munkaerő jórészt szakképzetlen építőipari munkásként talál alkalmazást. A lakosság mezőgazdaságban maradó része pedig rejtett munkanélküliséggel küzd. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy 1970-ben a 19 és 55 év közötti magyar nőknek körülbelül 48 százaléka volt állásban, a szlovákok között viszont körülbelül 62 százalékban vállalnak munkát az ilyen korú nők. A távlati fejlesztési tervek a mezőgazdaságból élő lakosság további nagyarányú csökkenését vetítik előre. A magyar kisebbséget azonban bizonyára a továbbiakban is hátrányosan fogja érinteni ez a fejlődés.

Feltehetően nem fog csökkenni az elvándorlás, s kedvezőtlen marad az iparban foglalkoztatottak megoszlása a különböző ágazatok között. Hogy ne így történjék, ahhoz a tervező és a gazdaságot irányító államhatalomnak tudatosan szem előtt kellene tartania a magyar kisebbség sajátos nemzetiségi és általános társadalmi érdekeit. Arra kellene törekednie, hogy a magyarok lakta területek arányosan részesedjenek a gazdasági növekedés előnyeiből, s eközben szervesen fejlődjék települési és foglalkozási szerkezetük. Ám a beruházási és munkaerőgazdálkodási adatokból világosan kiderül, hogy ennek éppen az ellenkezője történik.

Az egy főre jutó évi beruházási összeg alapján arra kell következtetnünk, hogy a túlnyomóan magyarok lakta déli járások elmaradottsága nem fog enyhülni. Ez a terület Szlovákia gazdaságilag legelmaradottabb övezete, de az állami költségvetés beruházásra fordított eszközeiből 1970 és 1975 között mégis 70–75 százalékkal kevesebb jutott itt egy főre, mint Szlovákia más részein.

A kelet-szlovákiai kerület 13 járásából a tőketerebesi és a rozsnyói járás az egy főre jutó évi beruházási összeg alapján a két utolsó helyet foglalja el. Hasonló a helyzet a közép-szlovákiai kerületben is, ahol a 13 járás közül a nagykürtösi az „előkelő" 9. helyen áll a beruházási összeg tekintetében, de így is a kerület legelmaradottabb járása; a losonci és a rimaszombati járás a 11. és 12. helyre szorult az elosztásban. A nyugat-szlovákiai kerületben nem ennyire egyhangú a kép, mert a galántai járás a 2. helyet foglalja el, de a két legnagyobb magyarok lakta járás, a dunaszerdahelyi és a komáromi itt is az utolsó helyen van.

A dunaszerdahelyi járásban az 1970 és 1975 közötti időszakban mindössze 476 fővel nőtt az iparban foglalkoztatottak száma (összesen 3200 személy). 1975-ben a járás ipari termelése a kerületi össztermelésnek csupán 2,6 százalékát adta. Más helyzet alakult ki a szovjet határ melletti tőketerebesi járásban. 1975-ben a járás összes ipari üzemeinek 47 százaléka magyar etnikai területen volt, ami kedvezőnek tekinthető. Tudni kell azonban, hogy ez nem abból fakad, hogy a fejlesztési döntéseknél figyelembe vették a magyarok érdekeit, hanem csupán a nemzetközi (szovjet–csehszlovák) együttműködés mellékkövetkezménye. Az itteni ipartelepek elhelyezését ugyanis a szovjet szénbehozatal és a Szovjetunióból jövő olaj- és gázvezeték határozza meg. Hogy a szlovák gazdasági vezetésnek mennyire nem áll szándékában a helyi magyar lakosság érdekeinek figyelembevétele, jól mutatja az a tény, hogy a környék több ipari üzemében – munkabiztonsági okokra hivatkozva – megtiltották a magyar beszédet, s a szakmunkásképző intézetekben sem szabad a magyar nyelvet használni, még az óraközi szünetekben sem, holott a tanulóknak majdnem a fele magyar.

Sok helyütt diszkriminációt alkalmaznak a munkások felvételénél és kiképzésénél. Kassa nagy iparvállalatainak szakmunkásutánpótlását tervszerűen a szlovák ifjúság köréből toborozzák. Kassa környékén a magyar lakosság részaránya megközelíti a 20 százalékot, a szakmunkástanulók aránya viszont csak 4–6 százalék. A párkányi cellulóz- és papírgyár szakmunkásképző iskolájában egyenesen azzal a megokolással szüntette be a magyar nyelvű oktatást a besztercebányai vezérigazgatóság, hogy az üzemnek a környék szlovákosítása is feladatai közé tartozik. A vajáni hőerőmű vállalat szakmunkásképzőjében pedig azt is megtiltották, hogy a magyar diákok egymás között anyanyelvükön beszéljenek.

A dél-szlovákiai iparfejlesztés egy másik típusának jellemző példája a galántai járás. A többi vegyes lakosságú járás helyzete sokban hasonlít hozzá. A közigazgatási központ még a magyar etnikai területen belül helyezkedik el, de a nyelvhatár szélén (ez öt másik vegyes járásban van így). A járás iparát nagyarányú beruházásokkal erősítették, de a fejlesztés éppen a nyelvhatár környékén összpontosult. Ez előnytelen helyzetet teremtett a magyar lakosság számára: a nagyarányú iparosítás ellenére a járásbeli munkavállalók igen nagy része ingázni kényszerül, s ezek túlnyomó többsége magyar.

Némi jóindulattal azt gondolhatnánk, hogy a magyarok lakta területen a me-

zőgazdaság-fejlesztés egyenlíti ki az ipari fejlődés elmaradását. Sajnos azonban a tények ennek a várakozásunknak sem felelnek meg. A nyugat-szlovákiai kerületben nagyjából egyenletes a különböző nemzetiségi összetételű járások részesedése a mezőgazdasági termelésből. A közép- és a kelet-szlovákiai kerületben nagyobbak az eltérések. Több járásban megfigyelhető, hogy a magyar falvak szövetkezetei magasabb jövedelmet érnek el, ilyen esetben azonban a gépek elosztását irányító járási mezőgazdasági társulás a gyengébb – szlovák tagságú – szövetkezeteket részesíti előnyben. A hetvenes évek első felében egész Szlovákiában nagyobb egységekbe vonták össze a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket. Amikor a szlovák szövetkezetek magyar szövetkezetekkel egyesültek, a vezetés rendszerint szlovák kézbe került, s a fejlettségbeli különbségek a magyarok rovására egyenlítődtek ki. Ez nagyban fokozta a nemzetiségi ellentéteket.

A nem termelő célú beruházási eszközök elosztásában is diszkrimináció érvényesül. A nyugat-szlovákiai kerület 29 városa közül 13 magyar jellegű. Megvizsgáltuk, hogyan oszlanak el az I. és II. kategóriába sorolt lakások az egyes városokban. Kiderült, hogy 1970-ben a szlovák városokban az összes lakás 42 százaléka I. osztályú, a magyar jellegű városokban viszont csupán 35 százalék; a II. osztályú lakásoknak 27 százalék, illetve 24 százalék az aránya. A magyar jellegű városok átlagszínvonalát javítja Vágsellye, ahol az elmúlt húsz évben a tervszerű betelepítés eredményeképpen jelentősen emelkedett a szlovákok aránya, itt 1970-ben 53 százalék volt az I. osztályú lakások aránya. Ennek ellenpéldája Zseliz, ahol nem növekedett a szlovák elem; itt 12 százalékot tesznek csak ki az I. osztályú lakások. Márpedig a városokban a kerületi terv szerint történik a tömeges lakásépítés.

A diszkriminációs gazdaságpolitika eredménye, hogy a magyar kisebbség társadalmi és gazdasági helyzete az 1970. évi népszámlálás adatai alapján egyértelműen hátrányosnak mondható. Az iparban foglalkoztatottak aránya közti különbség csökkent ugyan, de a mezőgazdaságból átáramló magyar munkaerő elsősorban építőipari segédmunkásként és rakodómunkásként nyer alkalmazást. A magyar lakosság domináns foglalkozási csoportja változatlanul a földműveseké (a szövetkezeti parasztokat és az állami gazdaságok mezőgazdasági munkásait a mai körülmények között egy csoportba vonhatjuk össze).

A magyarok lakta dél-szlovákiai terület a havi átlagkeresetek alapján Csehszlovákia legrosszabb jövedelmi zónája. Ez alapvetően a magyar nemzetiségű lakosság kedvezőtlen foglalkozási összetételével magyarázható. Tovább rontja a magyar családok életszínvonalát, hogy a nyugdíjasok, illetve az eltartottak aránya is hátrányosabb, mint a szlovákoknál. A nyugdíjasok igen jelentős része kiöregedett földművesszövetkezeti tag; ezek csak 1965 óta részesültek nyugdíjellátásban, s lényegesen alacsonyabb juttatást kapnak, mint a munkások és az alkalmazottak. A szövetkezeti tagok – a nyugdíjasok is – a háztáji gazdaság révén

igyekeznek mellékjövedelemre szert tenni. Ezért a magyar lakosságot különösen súlyosan érintette a háztáji termelés korlátozása a hetvenes évek első felében.

1967-ben Csehszlovákiában nagyszabású szociológiai vizsgálatot végeztek a társadalom rétegződésének feltérképezésére. Összetett mutatót alakítottak ki – a képzettség, a jövedelem, a munka bonyolultsági foka, az életmód stb. alapján – a társadalmi státus mérésére. Eszerint a következő rangsor jön létre a nemzetiségi csoportok között: 1. csehek, 2. lengyelek, 3. szlovákok, 4. ukránok, 5. németek, 6. magyarok és 7. cigányok. Az egyes járások besorolása lakóik társadalmi státusa szerint szintén azt az eredményt adja, hogy a magyar és a vegyes – magyar és szlovák – járások alkotják az ország leghátrányosabb társadalmi helyzetű övezetét. S nincs okunk feltételezni, hogy ez a kép lényegesen megváltozott volna az elmúlt évek során.

A gazdasági aktivitás és foglalkozási megoszlás Szlovákiában 1970

	szlovákok (százalék)	magyarok (százalék)
I. Gazdasági aktivitás		
Gazdaságilag aktív személyek	44,6	39,9
Inaktívak (nyugdíjasok)	13,7	17,3
Eltartottak	41,7	42,8
Háztartásbeli nők	6,9	12,7
15 éven aluliak	27,2	24,5
II. Az aktív keresők társadalmi csoportjai		
Mezőgazdasági munkások	2,1	7,1
Nem mezőgazdasági munkások	54,9	50,7
Alkalmazottak	29,6	16,6
Szövetkezeti parasztok	9,6	23,3
Egyéb	5,8	2,3
III. Az aktív keresők ágazatok szerint		
Mezőgazdaság és erdészet	18,6	34,7
Ipar	35,2	22,8
Posta és közlekedés	7,7	7,1
Kereskedelem és közélelmezés	7,0	6,6
Nem termelő ágak	19,9	15,1

Nemzetiségi iskolaügy

A nyílt magyarüldözés évei után úgyszólván a semmiből kellett újjáépíteni a nemzetiségi alapiskolák hálózatát: az oktatás folyamatossága teljesen megszakadt, a tanszemélyzet szétszóródott, az épületek tönkrementek vagy más célra használták őket. 1949-ben, amikor megindultak az első magyar osztályok, mindössze 110 magyar pedagógust sikerült munkába állítani, ez 5 százaléka volt a régi létszámnak. Éveken keresztül szakképesítés nélküli tanítók oktatták a magyar gyerekeket; a szakképzett tanítók aránya még a hetvenes években sem érte el a 80 százalékot.

Nincs adatunk róla, hogy az újonnan létrejött alapiskolák az iskolaköteles gyermekek mekkora hányadát vették föl. Mindenesetre a hálózat csaknem teljesen fedte a magyar települések hálózatát. A hatvanas évektől azonban már pontosan nyomon követhető, hogy állandóan csökken az iskolák száma, s állandóan nő a szlovák iskolába járó magyar diákok aránya. Az anyanyelvi iskolázás föladására a következő okok késztetik a szülőket: a helyi magyar iskolák megszüntetése; az iskolák rossz felszerelése; a hatóságok és a szlovák lakosság nyomása; hatósági korlátozások stb. Szerepet játszik a szülők egy részének téves felfogása is. Nem mindenki van tisztában az anyanyelvi alapfokú oktatás fontosságával a gyermek fejlődésében, sokan csak azokat az előnyöket látják, amelyek az uralkodó nemzet nyelvének hibátlan elsajátításából származhatnak.

1950 és 1978 között 233 magyar alapiskola szűnt meg. Ezt elsősorban azzal indokolták, hogy iskolaközpontokat kívánnak létesíteni, ahol gazdaságosabban lehet biztosítani az oktatás tárgyi feltételeit, s elég sok diák van együtt, hogy ne kelljen összevont osztályokat alakítani. A szlovák iskolák azonban nem szűntek meg a bezárt magyar iskolák mellett, vagy ha nem volt szlovák iskola, akkor alapítottak. A két-három összevont osztályból álló falusi magyar iskolák sorozatos felszámolásával 20–30 kilométeres felvevőkörzetek keletkeztek. Ilyen távolságból 6–14 éves gyermekek nem képesek bejárni, s ezért a közelebb eső szlovák iskolába kényszerülnek. Néhány esetben előfordult ugyan, hogy egy-egy szlovák iskolát is megszüntettek a magyar etnikai területen, ez azonban mindig maga után vonta a magyar iskola bezárását is. Például egy Komárom és Párkány között fekvő magyar község összesen hét tanulót számláló szlovák iskolájának megszüntetésekor a szlovák szülők panaszt emeltek, hivatkozva az államalkotó nemzet előjogaira: orvoslásul nem a szlovák iskolát állították vissza, hanem felszámolták a magyart ist.

Az iskolaközpontok létesítése a tisztán szlovák vidékeket is érintette, főleg a hegyvidéki tanyákat, de ott a gyermekeket buszon szállítják az iskolába. Magyar iskolabusz viszont nem létezik. Aminek az az oka, hogy a buszokat többnyire az iskolákat patronáló üzemek kölcsönzik. Márpedig Dél-Szlovákia iparosítása a szlovákosítási törekvésekkel is egybeesik, nem akad tehát üzem, mely magyar iskolát támogatna.

A magyar alapiskolai oktatás Szlovákiában

Tanév	Az iskolák száma	Az osztályok száma	A magyar alapiskolák tanulói	A magyar nemzetiségű diákok	Magyar nemzetiségű diákok szlovák iskolában (%)
1950/51	609	1 266	50 463	n. a.	–
1960/61	n. a.	2 557	72 144	89 000	17
1970/71	490	2 854	68 902	85 477	19
1977/78	376	2 395	55 805	70 893	21

A magyar iskolák az ötvenes évek elején rossz állagú, átmeneti épületekben nyíltak meg, s ezeket az idősebb diákok, tanárok és szülők segítségével tették úgy-amennyire használhatóvá. Új épületeket egészen a hatvanas évek közepéig nem építettek magyar iskolák számára. Ma is sok helyütt olyan házban kap helyet a magyar iskola, ahol nedvesek a falak, nincs folyóvíz, a mennyezetet gerendákkal kell alátámasztani. 1958-ban Füleken új iskola épült a magyar szülők közreműködésével, de az átadáskor kiderült, hogy szlovák iskola költözik az épületbe. A magyar iskola akkor az imént leírt állapotban volt. Így történhetett meg, hogy pár évvel később beszakadt az iskolaudvar végében ásott latrina deszkapadlózata, és néhány gyermek a pöcegödörbe esett. Hasonló eset történt 1977-ben Pozsony közelében. Egy új épületben mind a magyar, mind a szlovák iskola helyet kapott volna; az épületet jórészt a magyar szülők munkájával emelték, de a tanév kezdetén a szlovák igazgató nem engedte be a magyarokat. Csak a szülők sztrájkja kényszerítette ki az ügy rendezését.

A magyar alapiskolák visszafejlődésének további oka a szülők megfélemlítése. Csak egy jellegzetes példa a számtalan esetből. Az egyik tanévben Losonc város magyar alapiskolájának első osztályába 32 tanulót írattak be, ami két osztály nyitására adott volna lehetőséget. A beíratkozás februárban történt, ám szeptember elsejéig több szülő átíratta gyermekét a szlovák iskolába. Kiderült, hogy egyenként behívatták őket a városi nemzeti bizottság (tanács) oktatási osztályára, s eltanácsolták a magyar iskolától. Az ürügy az volt, hogy két osztály nyitásához több mint 32, vagyis legalább 33 tanuló szükséges, tehát csak egy magyar első lesz az iskolában, aminek pedig a zsúfoltságban tanuló gyermekek látnák kárát... De nemcsak a hatóságok, hanem a nemzeti gyűlölködéstől megfertőzött egyszerű állampolgárok is nyomást gyakorolnak a magyar szülőkre. Például a pozsonyi csokoládégyár egyik villanyszerelője elpanaszolta, hogy munkatársai megfenyegették: vagy kiveszi gyermekét a magyar iskolából, vagy kiverik a munkahelyéről.

A központi oktatásügyi hatóságoktól kiinduló támadások még veszélyeseb-

bek, mint a helyi kezdeményezések és a szlovákiai lakosság fenyegetései. A szlovák oktatásügyi minisztérium gyakran a paritás látszólag méltányos, a tényleges körülmények között azonban durván diszkrimináló elvét alkalmazza. Ezen elv mögé bújva igyekeznek 50 százalékra csökkenteni a magyar alapiskolába járó tanulók számát az olyan járásokban is, ahol a lakosságnak csak jóval kisebb hányada szlovák. 1976-ban a dunaszerdahelyi járásban került sor ilyen kísérletre. Ám ez többnyire túl durva beavatkozásnak bizonyult idáig, ezért új tervet dolgoztak ki. Eszerint nem szűnnének meg a magyar iskolák, de az ötödik osztálytól kezdve csupán a magyar nyelvtan és irodalom, a történelem és a földrajz oktatása folyna magyarul. Következésképpen a magyar alapiskolák felső tagozata csupán a tanórák 15–25 százalékában maradna meg magyar nyelvűnek.

A tervet egyelőre nem lehetett megvalósítani, mivel erős ellenállást, tiltakozó akciókat váltott ki a kisebbség körében. Ám így is állandóan csökken a magyar nyelvű oktatás. A testnevelés és az állampolgári ismeretek oktatási nyelve már évek óta kizárólag szlovák lehet. Egyre több órát vesz igénybe a természettudományi tárgyak szlovák nyelvű összefoglalása. A szlovák nyelv heti óraszámát 13-ra emelték az 1–4. osztályban; ez az összes tanítási óra fele. A felsőbb osztályokban is 30–40 százalékkal nagyobb óraszámban oktatják a szlovák nyelvet, mint a magyart.

Sok magyar szülő is azt gondolja, hogy a gyermek jövője szempontjából az a legjobb, ha minél hamarabb és minél többet foglalkozik a szlovák nyelvvel, vagy egyenesen szlovákul kezdi meg tanulmányait. Nem tudják, hogy igen súlyos, a gyermek egész további iskolai előmenetelét és fejlődését meghatározó lelki sérülést okozhatnak. Az iskola teljesítményi kényszere amúgy is nagy megterhelést okoz, s kevés gyermek képes megfelelni a követelményeknek, ha olyan nyelven folyik az oktatás, amelyet nem sajátított el kellő fokon.

Sajnos a magyar óvodai nevelés visszaszorítása miatt gyakran maguk a kisgyermekek is húzódoznak a magyar iskolától. 1978-ban a 18 000 magyar óvodásnak közel egyharmada szlovák óvodába járt. Itt többnyire azt a képzetet ültetik el a kisgyermekekben, hogy a szlovák magasabb rendű nyelv.

A magyar óvodák fölszámolása egyébként hasonló módszerekkel folyik, mint az iskoláké. Egy Losonc melletti községben, Pincen a helyi, magyar tagságú mezőgazdasági termelőszövetkezet tartotta fönn az óvodát. Amikor a hetvenes évek elején összevonták a termelőszövetkezeteket, egy 1926-ban alapított szlovák telepes községbe került az új nagyszövetkezet központja, s a magyar község kisgyerekeit szlovák óvónő kezére adták. De amikor ez 1979-ben szülési szabadságra ment, ideiglenesen magyar óvónő került a helyére, aki természetesen magyarul beszélt a kicsinyekkel. A szülők ekkor kérvényezték az új óvónő állandósítását, de a losonci járási hatóság 1980 januárjában elutasította kérésüket, s határozatában meg is fenyegette őket. Egy másik környékbeli község, Miksi óvodájában csak egy szlovák gyerek van, azt is Losoncról hordják oda.

Az óvoda szlovák vezetőnője azonban megtiltotta az egyetlen magyar óvónőnek is, hogy magyarul beszéljen, még a magyar szakácsnőhöz is szlovákul kell szólnia.

A szlovák oktatási nyelvű alapiskola választásának azonban olyan oka is van, mely – legalábbis a jelen körülmények között – meglehetősen ésszerűnek tekinthető. Az tudniillik, hogy a magyar nyelvű középiskolákban igen szűkösek a lehetőségek a továbbtanulásra. A magyar nemzetiségűek 15 éves korosztályának maximum 30–35 százaléka folytathatja anyanyelvén tanulmányait.

Az alapiskolák hálózatának újbóli kiépítését nem követte hasonló ütemben a magyar nyelvű középiskolák megnyitása. Pozsonyban és Léván csak 1958-ban indult meg a magyar nyelvű gimnáziumi oktatás. Losoncon, ahol 600 magyar szülő kérvényezte a középiskola megnyitását, a mai napig nem engedélyezték, holott ebben a városban a magyar nyelvű gimnáziumi oktatásnak csaknem 400 éves múltja van.

Az 1973/74-es tanévben 22 gimnáziumban folyt magyar nyelvű oktatás. 1978/79-ben már csak 19-ben, s ebből is 9 közös (szlovák–magyar) igazgatású volt. Jellemző eset a lévai magyar osztályok megszüntetése. Léván hosszú ideig 20 körül volt egy-egy osztály diákjainak létszáma. 1972-ben bejelentették a szülőknek, hogy nem telt ki a keret, s ezért nem nyílik magyar nyelvű első osztály. Pár hónap múlva kiderült, hogy Zselizen, a Lévához legközelebb eső magyar tannyelvű gimnázium első évfolyamára 17 lévait vettek föl; viszont ott meg nem engedélyezték egy párhuzamos első osztály indítását.

Igen nagy hátrányt jelent a magyar gimnáziumi oktatásban, hogy nem lehet a diákokat kollégiumban elhelyezni. A hálózat körzetesített iskolákból áll, egy-egy iskola 50–100 kilométeres körzetből vesz föl diákokat. Ám a 19 magyar és közös igazgatású iskola egyikének sincs internátusa.

Az 1979-ben elfogadott új oktatási törvény értelmében előnyben kell részesíteni a szakközépiskolai (az érettségi mellett szakmai képesítést is nyújtó) formát a hagyományos gimnáziummal szemben. A törvény végrehajtását szabályozó miniszteri rendelet szerint pedig járásonként nem működhet egynél több magyar gimnázium. Ami még inkább csökkenti a magyarok esélyeit a felsőoktatási intézményekbe való bejutásra is, mivel a szakközépiskolák végzős osztályaiból szintén központi rendelet szerint – átlagban csupán öt diák tanulhat tovább. Súlyos diszkriminációt jelent továbbá e téren az a miniszteri rendelet is, amely szerint külföldi egyetemre (tehát magyarországi egyetemre is) csak az jelentkezhet, aki a szlovák tannyelvű központi gimnáziumban érettségizett.

Az 1977/78-as tanévben kereken 5 400 magyar nemzetiségű gimnazista tanult Szlovákia területén, ebből 2 800 járt magyar, 1 700 közös igazgatású gimnáziumba, a többi szlovák intézmény növendéke volt. A szakközépiskolák magyar nemzetiségű diákjainak száma valamivel nagyobb, kereken 6 300, közülük mintegy 4 200 tanult magyar nyelven. A szakközépiskolák tanulóinak létszáma az említett törvény végrehajtása során valamelyest emelkedik. Ami a szakágaza-

tok szerinti megoszlást illeti, különösen kedvezőtlen, hogy a pedagógiai szakközépiskolákban, ahol óvónőket és internátusi felügyelőket képeznek, évente mindössze 80–90 magyar növendék végez, s ezeknek is csak negyede tanult magyar nyelven.

A magyar nemzetiségű fiatalok közül sokkal kevesebben járnak középiskolába, mint a hasonló korú szlovákok közül; még nagyobb az elmaradás, ha csak az anyanyelvükön tanuló magyar középiskolásokat tekintjük. Hasonló a helyzet a középfokú végzettséget nem nyújtó szakmunkástanuló intézetekben is. A magyar fiatalok hátrányos helyzete az alapiskola utáni oktatás terén részben a magyar családok hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetéből fakad, részben azonban közvetlenül a diszkrimináló oktatási politika eredménye. (S természetesen a fiatalokat útjukra bocsájtó családtagok gazdasági és társadalmi helyzetének hátrányos volta maga is összefügg az előző nemzedékkel szemben alkalmazott oktatáspolitikai diszkriminációval.) Az alapiskolák fokán a szülőkön is múlik, ha szlovák nyelven taníttatják gyermeküket. Középiskolai fokon viszont központi rendelkezések szabják meg, hogy hány iskola működhet, hány osztállyal és tanulóval. Bármiképpen döntenek a szülők, ennél több magyar fiatal nem tanulhat anyanyelvén. S a magyar és a szlovák nyelven tanuló középiskolások együttes létszáma is jóval alacsonyabb, mint amit a kibocsájtó családok gazdasági és társadalmi helyzete önmagában magyarázna. Még inkább áll ez a szakmunkástanulók létszámára.

A magyar nyelven érettségizők (itt nem különböztetjük meg a gimnáziumot és a szakközépiskolát) a magyar 19 évesek korosztályának 22 százalékát teszik ki; ha hozzávesszük a szlovák nyelven érettségiző magyar nemzetiségűeket is, akkor is csak a korosztály 30 százaléka szerez érettségi bizonyítványt. A szlovákok azonos korosztályából ellenben 43 százalék fejezi be középiskolai tanulmányait, s természetesen mind az anyanyelvén. A magyar nyelven képzett szakmunkástanulók a magyar nemzetiségűek megfelelő korosztályának csupán 10–11 százalékát teszik ki, s 35–40 százalékot ér el ez az arány, ha azokat is figyelembe vesszük, akik szlovák nyelven tanulnak szakmát.

A legnagyobb elmaradás a főiskolai és egyetemi képzésben mutatkozik. 1977-ben 533 magyar fiatalt vettek föl Szlovákia felsőoktatási intézményeibe, a 19 éves korosztály 5,9 százalékát. Szlovákia egész lakosságának e korosztályában 16 százalék a felvettek aránya. S mivel a magyarok és a cigányok jelentősen rontják az arányt, a szlovák nemzetiségűeknél több mint 18 százalékkal számolhatunk. Az arányok időbeli alakulása is kedvezőtlen. Az elmúlt évtizedben az egyetemre és főiskolára fölvett szlovák fiatalok aránya kétharmaddal nőtt, a magyaroké viszont csak egynegyeddel. A magyar diákok között kisebb ugyan a lemorzsolódás, de ez nem változtatja meg az összképet. A magyar kisebbség nem képes pótolni 1948 előtt elmenekült, elüldözött és erőszakkal be-

olvadásra kényszerített értelmiségét. A magyar kisebbségnek mindössze 0,8–0,9 százaléka rendelkezik egyetemi vagy főiskolai oklevéllel, míg a szlovákoknál már 4 százalék felé közelít a diplomások aránya.

1977-ben megkezdték a nyitrai pedagógiai főiskola magyar tagozatának fölszámolását. Korábban évente 40–60 pedagógus végzett itt, akik az alapiskolák magyar osztályaiban tanítottak. De már az 1977 előtti öt évben majdnem a felére csökkent a létszám, s a szakok számát is korlátozták. Egyébként az 1977/78-as tanévben egész Szlovákiában 7,5 százalék volt a magyar diákok aránya a pedagógiai főiskolákon, s ezek túlnyomó többsége is szlovák nyelvű képzést kapott. Még kedvezőtlenebb az arány a többi szakágazatban: a magyarok az összes szlovákiai főiskolás és egyetemista 4,25 százalékát tette ki ebben a tanévben. A magyar egyetemistáknak és főiskolásoknak a magyar nyelven tanuló 8 százalékát a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatának a hallgatói jelentették.

Az 1977/78-as tanévben kereken 50 000 diák látogatta Szlovákia főiskoláit és egyetemeit, s közülük 2 200 volt magyar. Korábban némileg javította a helyzetet az a 400–500 diák, aki a cseh országrészek felsőoktatási intézményeiben tanult. De mióta Szlovákia és a többi országrész viszonyát föderációs alapra helyezték, számuk – a korlátozó rendszabályok következtében – lényegesen megcsappant. A Magyarországon tanuló diákok száma elenyészően kicsiny. Az állami ösztöndíjak keretét 1970 óta jelentősen csökkentették, s megtiltották, hogy a szlovákiai magyar diákok saját költségükön tanuljanak az anyaországban vagy onnan fölajánlott ösztöndíjat fogadjanak el.

A magyar nemzetiségű tanulók oktatási nyelv szerinti megoszlása 1977/78-ban

Iskolatípus	magyar (%)	szlovák
Alapiskola	79	21
Gimnázium	83	17
Szakközépiskola	67	33
Szakmunkásképző	25*	75*
Főiskola és egyetem	8	92

* Hozzávetőleges becslés.

A tanulók aránya a megfelelő korúak között 1977/78-ban

	az anyanyelvükön tanulók		összesen	
	magyar	szlovák	magyar	szlovák
	%			
érettségizettek	22	43	30	43
egyetemre felvettek	...*	18	6	18
szakmunkásképzőt végzettek	10–11	50	35–40	50

* Elhanyagolható mennyiség.

Az anyanyelv használata

Az ötvenes évek óta érvényben vannak olyan jogszabályok, amelyek elvben lehetővé teszik a magyar nemzetiségű állampolgár számára az anyanyelv használatát az állami hivatalokkal való érintkezésben. E rendelkezéseket azonban vagy egyáltalán nem hozták nyilvánosságra, vagy csak késve és olyan módon, hogy az érintettek ne szerezzenek róla tudomást. E célt szolgálja az is, hogy csak szlovákul jelentek meg, mint általában minden jogszabály. Különösen sérelmes – mert a törvény előtti egyenlőség általánosan elfogadott jogelvébe ütközik –, hogy a magyar nemzetiségű állampolgárnak, amennyiben büntető eljárás folyik ellene, csak a legritkább esetben van módja rá, hogy tolmács révén érintkezzék a vizsgálatot folytató szervekkel és a bíróságokkal. A kérdést szabályozó törvények és rendeletek csak akkor teszik lehetővé az anyanyelv használatát, ha az illető nem beszéli kellő fokon az államnyelvet, ezt pedig az eljárást folytató hatóság állapítja meg.

Az érvényes jogszabályok szerint a magyarok lakta községekben a lakosság anyanyelvén is közzé kellene tenni a hivatalos rendelkezéseket és felhívásokat, valamint kétnyelvű űrlapokat és formanyomtatványokat kellene biztosítani a hivatalokhoz forduló magyar nemzetiségűek számára. Erre azonban egyáltalán nem kerül sor. Az állam és helyi szervei csak akkor ébrednek rá a magyar nyelv szükségességére, amikor valamilyen számukra fontos kötelesség teljesítésére hívják föl a nemzetiségi állampolgárt: például adóbevallást kell készítenie vagy katonai sorozáson kell megjelennie. Ma már jószerivel a katonai esküformula az egyetlen olyan hivatalos nyomtatvány Csehszlovákiában, amely magyar változatban is létezik. A kétnyelvűség lassan a nemzeti bizottságok (helyi tanácsok) tábláira és pecsétjeire szorul vissza. Sőt, a túlbuzgóság néhol innen is kiszorítja. A tőketerebesi járás nemzeti bizottsága 1978-ban megtiltotta a kétnyelvű bé-

lyegzők használatát a hozzá tartozó magyar községeknek: amíg az új, szlovák bélyegző meg nem érkezett, pengével kellett eltávolítani a magyar feliratot a régiről.

A magyarok lakta helységekben csak egy-egy véletlenül ottfelejtett tábla emlékeztet a kétnyelvűségre, s gyakran az is nyelvi torzszülemény: „ulica Podjavorinskej utca". A pályaudvarokon és autóbusz állomásokon nincsenek magyar nyelvű útbaigazító feliratok, nem létezik magyar menetrend. Súlyos veszélyek forrása, hogy a műszaki berendezéseken és a vegyi anyagok csomagolásán csak cseh vagy szlovák nyelven olvasható a használati utasítás. A magyar falvakban már több halálos kimenetelű balesetet okozott, hogy szakszerűtlenül kezelték és tárolták a műtrágyát és növényvédő szereket. A Csallóköz egyes községeiben műtrágyából származó nitrát szennyezte az ivóvizet, ami több csecsemő fulladásos halálát okozta. A dunaszerdahelyi járás Felső-Bár községében 1979-ben elpusztult egy növényvédőszerrel dolgozó munkás: a nyomozás kiderítette, hogy azért nem tartotta be a szükséges óvintézkedéseket, mert nem tudta elolvasni a szlovák nyelvű figyelmeztetést. Az ilyen – szaknyelven írt – figyelmeztetések ugyanis még a született szlovákoknak is gyakran nehézséget okoznak.

Még sokféle hátrányos következménnyel jár a magyar nyelv használatának célzatos elnyomása vagy elhanyagolása. Gondoljunk csak a magyarul tudó orvosok hiányára, ami elkerülhetetlen következménye a magyar orvosképzés elmaradottságának, vagy arra, hogy szinte alig van magyar nyelvű egészségügyi felvilágosítás és propaganda. 1985-ben a Csehszlovák Vöröskereszt szlovákiai tagozatának vezetősége betiltotta a magyar nyelvű egészségügyi felvilágosítást és a magyar szórólapok kiadását, arra hivatkozva, hogy ezzel is a szlovák nyelvi tudat elmélyítését kell elősegíteni. De az anyanyelv használatának, a gyakorlati élet szükségletein túl, szimbolikus jelentősége is van. A különféle feliratok nemcsak hasznos információkat közölnek, hanem észrevétlenül, de annál hatásosabban megerősítik a sajátos kultúra fennmaradásának tudatát.

A gyakran emlegetett földrajzi nevekkel, a városok, falvak, utcák és terek nap mint nap használt elnevezésével az anyanyelv átszövi a tájat és a lakóhelyi környezetet. Ezért a szavak körüli harcban nemcsak állami hatalmi eszközök jelennek meg, hanem a kisebbségi emberek is mozgósítják leleményességüket. Például a cenzúra évekig megakadályozta egy magyar író (Simkó Tibor: *Pólusok*) költeményeinek megjelentetését, mert az nem volt hajlandó szlovákra átírni – mértékes versformában! – a magyar helységneveket. A szerkesztők és újságírók kezét újabb és újabb, állandóan változó tilalmakkal kötik meg. Jelenleg első helyen mindig a helységnevek szlovák változatát kell használni, s csak azután lehet említeni a magyar nevet, de ezt is kizárólag a magyar községek esetében. Így Pozsony és Kassa neve tabu, amit esetenként úgy kerülnek meg a magyar újságírók, hogy körülírást alkalmaznak: Szlovákia fővárosa, Kelet-Szlovákia metropolisa.

A magyar helységnevek programszerű megváltoztatásának kezdetei a múlt

század első felére, a szlovák irodalmi nyelv megalkotásának korába nyúlnak vissza. Ekkor keletkezett Pozsony mai szlovák neve is: Bratislava (jelentése kb. testvérdicsőség), s ekkor próbálkoztak először a magyar nevek értelemszerű lefordításával is. Mára az eredmény teljesnek mondható, amit háromféle módon értek el. Részben fordítással (például Vendégi – Hostovce, Szentpéter – Svätý Peter); részben pedig úgy, hogy az eredeti magyar nevet egyszerűen átírták a szlovák hangképzés és helyesírás szerint (például Olgya – Ol'dza, Negyed – Neded); részben pedig egészen új elnevezésekkel, amelyeket a puszta fantáziából, a helyi termelőszövetkezetek nevéből, vagy a szlovák nemzeti történelemből merítették (Šafárikovo, Kolárovo, Hurbanovo, Štúrovo). Hasonló sorsra jutnak Dél-Szlovákia többi földrajzi nevei is. A hetvenes évek elején kiadott 1:50 000 léptékű térképeken már alig található eredeti formájában meghagyott magyar megnevezés.

A magyar nyelv elnyomása jellemzi a szlovák hatóságoknak a személynevekkel kapcsolatos politikáját is. A Polgári Törvénykönyv biztosítja ugyan a név védelmét, de a magyar nevek esetében a hatóságok ezt külön rendelkezésekkel korlátozzák vagy egyenesen semmibe veszik. A hivatalok általában arra törekszenek, hogy a különféle iratok kiállításakor elferdítsék – szlovák kiejtés és írásmód szerint átalakítsák – a magyar családneveket (például Csontos – Čontoš, Nagy – Nad'). Az érintettek pedig gyakran nem tudják megakadályozni az efféle mesterkedéseket, így a szlovák hivatali nyelvet gyengén beszélő magyar szülők gyermekük anyakönyvi bejegyzésekor, vagy a tizenöt éves fiatalok az első személyazonossági igazolvány kiállításakor. Utólag azután már igen körülményes és gyakran nem is keresztülvihető az eredeti állapot visszaállítása. A kérvényezőnek illetéket kell fizetnie, igazolnia kell, hogy nem áll büntető ítélet hatálya alatt és büntetlen előéletű, s be kell bizonyítania, hogy szüleit is magyar néven vezették be az anyakönyvbe, ami az 1945 és 1948 közötti állapotok – a „reszlovakizálási" kampány – következtében nem mindig igaz. Viszont a magyar nevek szlovák írásmód szerinti átalakítását nem kell engedélyeztetni, elég bejelenteni az óhajt.[9]

Magyar utónevet csak a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének engedélyével szabad adni az újszülötteknek, és csak abban az esetben, ha mind a két szülő – hivatalosan is – magyar nemzetiségű. De sok helyütt az anyakönyvi hivatalok még az ilyen akadémiai engedélyt sem akarják elfogadni. A férjes asszonyok neve a szlovákban az -ová, -a toldalék hozzátételével alakul ki a férj családi nevéből, ami sok esetben az alapszó hangalakját is módosítja (például Hudec – Hudcová). Jóllehet az akadémiai szabályzat szerint idegen szavaknál nem megengedett a tő ilyen megváltoztatása, a hivatalok ezt a szabályt nem tartják be. Így a magyar asszonyok neve eltorzul, gyakran a teljes felismerhetetlenségig. Például ha valakinek a férjét Szalmának hívják, abból a legjobb esetben is Szalmaová lesz; de ha megszegik az imént hivatkozott szabályt, akkor Szalmová; és ha végül szlovákosan is írják – Salmová.

A nyelvi elnyomásnak ez a formája a személyiség integritását sérti. A kívülálló is megérti a dolog súlyát, ha arra gondol, hogy milyen nagy szerepet játszik a saját személyiségtől való megfosztást vagy a személyiség teljes átalakítását célzó társadalmi technikákban a tulajdonnév körüli manipuláció: a lágerekben csak száma van a rabnak; valaha szokás volt, hogy úri házaknál mindig ugyanazon a néven szólították az inast, a szobalányt; a szerzetesek új nevet vesznek föl stb. Hasonló hatása van annak is, ha a verbális, sőt olykor még durvább támadás veszélyének teszi ki magát az, aki idegenek előtt magyarul mer megszólalni. Az anyanyelvi kommunikáció korlátozása – mint bármely más életszükségleté – tartós nyomot hagy a személyiségen.[10]

Nyilvános helyen – vonaton, buszon, áruházban, de a nyílt utcán is – bárki figyelmeztetheti a magyarokat, hogy szlovákul kell beszélniük. A felszólításnak kialakult sémája van. „Aki szlovák kenyeret eszik, az beszéljen is szlovákul!" Ez az a minta, és a változatok mind arra épülnek, hogy „a mi ételünket eszik". Annyira általános jelenség ez, hogy néha még a szigorúan ellenőrzött sajtó is szóvá teszi. Néhány évvel ezelőtt a magyar napilap egy e tárgyban írott olvasói levelet ismertetett. A levélíró elmondta, hogy a téli hónapokban egy ipari üzembe járnak dolgozni falujukból, s egyik társának, aki csak magyarul tud, ő tolmácsolt a bér elszámolásánál. „Minden rendben ment – olvashatjuk a lapban –, amikor egyszercsak megszólalt egy nő és megkérdezte tőlük, honnan valók. Megmondták még a járást is. A nő pedig folytatta: Maguknak nem volt lehetőségük megtanulni szlovákul? Nem szégyellik magukat? Tudják mit? Én enni sem adnék maguknak!"[11]

Az ilyen agresszió általában a védtelenebbek, gyermekek, asszonyok ellen irányul; a fenti esetben egy idős falusi segédmunkás volt az áldozata. De mindenki fenyegetett. Pozsony egyik új lakótelepének építkezésén figyelték meg, hogy az ott dolgozó fiatal hegesztők egymás között mindig magyarul beszéltek, de ha idegen tűnt fel, elhallgattak vagy szlovákra fordították a szót. S általában, ha az utcán magyarul beszélgető járókelők nem halkítják le a hangjukat, amikor közelükbe érünk, nagyon valószínű, hogy Magyarországról jött látogatóval találkoztunk.

Ilyen körülmények között a magyar nyelv használata sokaknál a magánéletre korlátozódik, az otthon falai közé szorul. A kétnyelvűségnek olyan típusa kezd kialakulni, amelyben kizárólagosan a második nyelv válik a szakjellegű és általában a magasabb műveltség befogadásának, a különböző szervezeteken belüli érintkezésnek, a magasabb státusú emberekkel való beszélgetésnek a nyelvévé.[12] Ez az anyanyelv elszegényedéséhez és eltorzulásához vezet. E tendencia ellen hat viszont, hogy a magyar lakosság jelentős része ma is tömör települési szerkezetben él, magyar nyelven tanul az alapiskolában, és hogy saját kulturális életet folytat, ha szűkös körülmények között is. Nagy jelentősége van az anyaország közelségének és a Dél-Szlovákiát besugárzó magyar rádiónak és televíziónak.

Művelődés és tájékoztatás

A nem hivatásszerű tevékenységet – miként a hasonló társadalmi-politikai berendezkedésű országok mindegyikében – az intézményes népművelés állami szervezete foglalja keretbe. E szervezet feladata, hogy biztosítsa az anyagi feltételeket, a szakszerű irányítást, s egyben politikai ellenőrzést is gyakoroljon az amatőr színjátszó csoportok, ismeretterjesztő előadások, évfordulók alkalmával rendezett megemlékezések, folklór együttesek, énekkarok stb. fölött. A közvetlen ellenőrzésnél is fontosabb, hogy a hivatalos népművelési szervezet puszta létezésénél fogva eleve gyanússá tesz minden kulturális tevékenységet, amely a feladatkörébe tartozna, de keretein kívül folyik. Ez alól csak a nagyüzemek, illetve az oktatási intézmények saját szervezésében folyó népművelés a kivétel.

A hivatalos népművelési szervezet diszkriminációs politikát folytat a magyar kisebbség rovására. A nagyüzemek éppen a magyar lakosság szlovákosítását tekintik missziójuknak, s földrajzi elhelyezkedésük következtében amúgy sem válhatnak a magyar kulturális élet központjaivá. A nemzetiségi iskolák állandó politikai nyomás alatt állnak, tanáraik túlterheltek.

A szlovákiai központi Népművelési Intézetben 1956 óta működött nemzetiségi – magyar és ukrán – osztály. (A Népművelési Intézet Nemzetiségi Osztályát 1983. március 1-jén a szlovák kulturális miniszter, Miroslav Válek költő rendelete alapján pótlás nélkül megszüntették.) De az alacsonyabb szinteken nem alakították ki a nemzetiségi népművelés szervezetét. A helyi népművelési központoknak nincs nemzetiségi részlege, még a magyar többségű járásokban sem. Ezek az intézmények a szlovák népművelés céljait szolgálják. Szlovákiában nem képeznek magyar nyelven népművelőket, s nem foglalkoztatnak Magyarországon kiképzett csehszlovák állampolgárokat sem. A szlovák népművelők jelentős része főhivatású alkalmazott, tisztes fizetésért végzi munkáját, s a szlovákoknál az alkalmi népművelési tevékenységet is díjazzák. A magyar népművelés irányítói és szervezői viszont (kevés kivételtől eltekintve) ingyen dolgoznak, lényegesen kevesebb anyagi támogatást kapnak munkájukhoz.

A magyar kisebbség önművelési igyekezetét ilyen körülmények között sem sikerül elfojtani. Az önálló kezdeményezés azonban rendszerint magára vonja a rendőrség figyelmét, s meghurcolás, a kelet-európai országokra érvényes kiutazási engedély megvonása, sőt, néha bántalmazás lesz a következménye. Különösen rossz szemmel nézi a rendőrség a tanárok által szervezett iskolán kívüli előadásokat és megmozdulásokat. Egy másik dolog, ami megtorlást szokott maga után vonni: kulturális kapcsolatok ápolása Magyarországgal és a más szocialista országokban élő magyar kisebbségekkel. Vágsellye magyar alapiskolájának egyik tanítóját több ízben megfenyegették magyarországi kapcsolatai miatt, pedig csupán a magyar kultúra néhány köztiszteletben álló képviselőjét hívta meg előadást tartani. A galántai rendőrség 1979. augusztus 8-án minden ok nélkül elfogta és megverte a csehszlovákiai magyar fiatalok az évi honismereti ke-

rékpártúrájának egyik helyi szervezőjét. A járási pártbizottság az utolsó pillanatban be akarta tiltatni a kerékpártúrát, de végül is nem merték vállalni a százznál több magyar nemzetiségű diák szétzavarásával járó kockázatot. S ezek egyáltalán nem elszigetelt esetek.

A tudományos és politikai ismeretterjesztés szervezete, a Szocialista Akadémia nem tart magyar nyelven előadásokat, magyar előadói testülete nincs, kiadványainak túlnyomó többsége szlovákul jelenik meg. Az ún. Szocialista Akadémia (a magyarországi Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megfelelője) magyar előadóit a Csemadok szervezi. Magyar nyelvű folyóirata, a *Természet és Társadalom* a megfelelő szlovák kiadvány fordítása, eredeti magyar írást nem közöl. Ha magyar szerző magyarul ad le cikket, azt le kell fordítani szlovákra, és miután elfogadta a szerkesztőbizottság a szlovák változatot, megjelenhet magyarul is.

A magyar könyvtári hálózat és általában a kisebbség rendelkezésére álló könyvállomány máig nem heverte ki a hontalanság éveinek pusztítását. Másfél millióra becsülhető az 1945 után elpusztított – máglyára vetett vagy zúzdába küldött – magyar könyvek száma. Egy 1968-ban készült felmérés szerint a közkönyvtárakban egy magyar lakosra 40 százalékkal kevesebb magyar könyv jutott, mint ahány szlovák könyv egy szlovákra. A magyar könyvek vásárlására fordított összeg ugyanebben az időben közel 30 százalékkal elmaradt a szlovákiai átlagtól. Azóta a helyzet tovább romlott, mert a beszerzésre fordítható összeg nem növekedett abban az arányban, ahogyan a könyvek ára, különösen a Magyarországról behozottaké.

A magyar könyvtárakat a járási tanácsok művelődési osztálya irányítja. A könyvtárak csak az általuk kiadott jegyzékben szereplő műveket rendelhetik meg külön engedély nélkül. Módszertani irányításuk a magyarellenességről hírhedt Matica slovenska (hangsúlyozottan szlovák jellegű kulturális és tudományos egyesület) hatáskörébe tartozik. Pozsonyban működött ugyan egy nagyobb magyar könyvtár is, de a hetvenes évek elején megszüntették. A magyar központi könyvtár alapításának kérelmét pedig elutasították az illetékes kormányszervek.

A magyar kulturális élet egyik legfájóbb pontja az anyanyelvi könyvkiadás és sajtó kérdése.

1945 és 1948 között magyarul még megszólalni is veszélyes volt Csehszlovákiában, nem csoda hát, hogy ebben az időben egyáltalán nem jelentek meg magyar nyelvű könyvek. Néhány propaganda kiadvány után, először 1950-ben hagyta el a nyomdát magyar szerző műve: Petőfi költeményei, igaz, némileg megcsonkítva, mert kihagyták azokat a versszakokat, amelyek állítólag sértik a szlovák nemzeti érzékenységet. Az ötvenes és hatvanas években a magyar könyvkiadásnak nem volt önálló szervezete, szlovák könyvkiadóknál működtek magyar részlegek. A Madách Könyv- és Lapkiadót 1969-ben alapították.

A Madách munkájának köszönhetően lényegesen emelkedett a magyar könyvkiadás színvonala, noha a szerkesztők tevékenységét a legkülönfélébb korlátozások nehezítik. A kapacitás 60–65 százalékát cseh és szlovák szerzők műveinek megjelentetése kötik le. (S tegyük hozzá, hogy az elmúlt tíz évben a cseh és a szlovák irodalom legjobb és legnépszerűbb alkotóit emigrációba kényszerítették vagy elhallgattatták.) Öt év óta ennek a fordítási irodalomnak a terjedelme mintegy 130 százalékkal nőtt, miközben az eredeti magyar műveké csupán 40 százalékkal. Diszkrimináció érvényesül a példányszámok megállapításánál is, az eredeti magyar művek példányszáma csupán egyötöde a fordításokénak.

A magyar könyvek kínálata rendszeresen elmarad a kereslettől. A példányszámokat a kiadók fölé rendelt hatósággal, a Kiadói Főigazgatósággal kell jóváhagyatni. Gyakran előfordult, hogy a könyvesboltok által előre lekötött példányszámnak is csak egy töredékét engedélyezik. A magyar kiadványok összpéldányszámának csupán 30–35 százaléka kerül belföldi forgalomba, a többit Magyarország veszi át a közös könyvkiadási egyezmény keretében. Az ennek fejében Magyarországról behozott könyvek növelik a példányszámot és gazdagítják a választékot. 1978-ban 135 címet vettek át Magyarországról, ez a tíz év előtti választéknak csupán a fele; a behozott példányok száma viszont újabban valamelyest emelkedett.

A Madách nem jogosult bármilyen témájú könyv kiadására. A szépirodalom, a művészet és a politikai ideológia körén kívül eső kiadványokat külön kell kérvényeznie. Nem alkalmazhat szakszerkesztőket, csak irodalmárokat; nem veheti igénybe külső szakemberek szolgálatait sem. A kiadó nem adhat megbízást valamely könyv megírására, csupán a kézirat leadása után köthet szerződést. Mindezek a korlátozások arra irányulnak, hogy ne válhassék a magyar írásbeliség teljes értékű műhelyévé.

A magyar kiadó statutuma szerint lapkiadó is. Ám csupán egyetlen folyóiratot ad ki, az évente tízszer megjelenő *Irodalmi Szemlét*. Más időszaki kiadványok megjelentetését a felettes szervek – többszöri kérés ellenére – nem engedélyezték. Az indok mindig a papírhiány volt. Általában erre hivatkoznak, amikor már meglévő lapokat felszámolnak vagy terjedelmüket csökkentik. Még a hatvanas években állították le a *Csehszlovákiai Sport* című hetilapot, majd megnyírbálták a *Pionírok Lapjá*nak terjedelmét és példányszámát, a hetvenes években pedig tízezerrel csökkentették a *Hét* példányszámát, amely ma sem éri el a harmincezret. A szlovák lapok összpéldányszáma viszont csaknem megkétszereződött az elmúlt másfél évtizedben.

Csehszlovákiában mindössze egy magyar napilap jelenik meg, az *Új Szó*, a kommunista párt kiadásában, valamint két képes hetilap, a *Nő*, a nőszövetség kiadványa, és a már említett *Hét*, a CSEMADOK (a magyar kulturális egyesület) lapja. Egy harmadik hetilapot, az *Új Ifjúság*ot, a kommunista ifjúsági szövetség adja ki. Ezek mind központi újságok, Pozsonyban szerkesztik őket.

Korlátozott példányszámban az újságárusoknál is kaphatók Dél-Szlovákiában. A többi magyar nyelvű sajtótermék szlovák lapok fordítása csupán, s olyan kis példányszámban jelenik meg, hogy gyakorlatilag nem jut el az olvasókhoz. A szlovák járási lapok magyar mellékleteit sem olvassák alacsony – nyelvi és tartalmi – színvonaluk következtében.

1970-ig egy magyar színház létezett, Komárom székhellyel, azóta Kassán is működik egy másik. Mind a kettő igen nagy arányban tart vándor-előadásokat, de a hosszan elnyúló területsávon, sok kis faluban élő lakosság zömét így sem tudja elérni. Sokkal fontosabb szerepe van a sajátos kultúra megőrzésében a rádiónak és a televíziónak.

A pozsonyi rádió szinte kizárólag politikai propagandát és zenét sugároz magyar műsorában, ezért a kisebbségi hallgatók érthető módon az anyaország adásai felé fordulnak. A televíziónak nincs magyar műsora Szlovákiában. Már 1967-ben párthatározat született magyar műsorok elindításáról. Akkor még csak egy csatornán sugárzott a Csehszlovák Televízió. Ezért egy további határozat úgy intézkedett, hogy csak a pozsonyi stúdió második adásában kapnak helyet a magyar műsorok. Most már két csatorna működik, s a legújabb határozat szerint a harmadik beindulásáig kell várni.

1983 novemberétől heti 30 percben már sugároz magyar nyelven műsort a Csehszlovák Televízió pozsonyi stúdiójának második csatornája. Az adásnak azonban nincs saját szerkesztősége és stábja. A műsort szinte kizárólag a magyarul aláolvasott szlovák híranyag tölti ki. Néha, 2–3 percben foglalkoznak ugyan a magyar kisebbség életét közvetlenebbül érintő kérdésekkel, többnyire egy-egy mezőgazdasági témájú riport keretében. A műsorban említett magyar helységek nevét kizárólag szlovákul használják. A tévéadást szigorúan bírálták a CSEMADOK XIV. Országos Közgyűlésének küldöttei (lásd az 1987-es dokumentumok közül a CSEMADOK-ról kiadott II. jelentést). Ám a magyarok lakta területről az anyaország közvetítő állomásait is jól lehet venni. S a Magyar Televízió műsorait a közvélemény magasabb színvonalúnak tartja, olyannyira, hogy számos szlovák néző is a budapesti műsort választja. Csehszlovák részről érezhetően nem örülnek ennek. 1977-ben úgy helyezték el az egyik kelet-szlovákiai jelerősítő berendezést, hogy az lehetetlenné tette a magyar adás vételét. Hónapokig tartott ez az állapot, mígnem olyan magasra csaptak a felháborodás hullámai – a kassai magyar munkások sztrájkkal fenyegetőztek –, hogy a kormány kénytelen volt engedni.

Az egyházak helyzete

Az elnyomott nemzeti kisebbségek rendszerint az egyházakban is támaszt keresnek. Amennyiben a szertartások a kisebbség nyelvén folynak, az anyanyelv magas műveltségi tartalmak hordozójaként jelenik meg, rangját egy nagy

tekintélyű intézmény szentesíti, ha egyébként a köznapi érintkezés otthoni nyelvévé van is lefokozva. A papság a nemzeti hovatartozáshoz ragaszkodó értelmiség menedéke lehet, amikor a hivatalokban, a tudományban, az iskolában nem kap helyet. (A történelem iróniája, hogy a magyar uralommal szembeforduló szlovák és román nemzeti értelmiség kialakulásában is nagy része volt az ilyen összefonódásnak a múlt században.) Különösen akkor tud a kisebbség az egyházra támaszkodni, ha a nemzetiségi és a felekezeti megoszlás legalább részben egybevág, vagyis valamelyik felekezet tagjai túlnyomórészt a nemzeti kisebbségből kerülnek ki.

Az egyházak mint szervezetek sem Csehszlovákiában, sem a többi hasonló társadalmi-politikai berendezkedésű országban nincsenek teljesen beletagolva a kommunista párt és az állam egységes szervezeti hierarchiájába. Nem érvényes rájuk a hivatalos ideológia; belső ügyeik legnagyobb részébe elvileg nincs beleszólása az államnak; részben saját gazdasági erőforrásaikból tartják fenn magukat; nemzetközi kapcsolataik nem követik mindenben az állam kapcsolatrendszerét stb. Mindez olyan lehetőségeket teremt, amelyeket a nemzeti kisebbségek védelmében is ki lehet használni. De az államhatalom beavatkozása, az egyházak függetlenségének korlátozása eltérő mérvű a különböző kelet-európai országok és a különböző egyházak esetében. Egészen más helyzetben van például az orosz ortodox egyház, mint a lengyel katolikus egyház. A csehszlovákiai egyházak sorsa ilyen összehasonlításban rendkívül nehéznek tekinthető.

Nagyon kemények a nyíltan kimondott, jogszabályi kötöttségek: az állam egyáltalán nem engedélyez egyházi iskolákat; a katolikus egyháznak nincsenek férfi szerzetesrendjei. Titkosan működik több rend, főleg ferencesek és a jezsuiták. Hasonlóan működnek titkos női rendek is. Ezekben azonban szinte kizárólag szlovákok vesznek részt. A magyar kisebbség körében a földalatti katolikus egyházi szervezkedés alig terjed. Elvétve akadnak laikus lelki közösségek. A papképző akadémiák igen szoros numerus claususnak vannak alávetve; szigorúan ellenőrzik és erősen adóztatják az egyházi bevételeket; kevés egyházi kiadványt engedélyeznek és nagyon éberen cenzúráznak; hitoktatás csak az állami iskolákban, külső megfigyelés alatt folyhat. De ennél is súlyosabbak az egyházat ellenőrző külön állami szervezetnek és a rendőrségnek azok az eseti, de állandóan ismétlődő beavatkozásai, amelyek a rettegetés légkörét keltik a papok és a hívek körében. Csak a katolikus egyházban 500 paptól tagadják meg a működési engedélyt Csehszlovákia területén, miközben plébániák állnak üresen. A híveikkel igényesebben foglalkozó papokat, ha teljesen el nem távolítják hivatalukból, az egyik egyházközségből a másikba üldözik a hatóságok. A gyermekeiket hitoktatásra beíratót szülőket a munkahelyükön zaklatják. S az is előfordul, hogy koholt vádak alapján perbe fognak egyházi személyeket, akik valamiért nem tetszenek a hatalomnak. 1976 táján nagy port vert föl a Trstenský-ügy: Trstenský plébános karácsony táján meglátogatta idős, beteg híveit, s apró ajándékokkal kedveskedett nekik. A dologból bírósági tárgyalás lett ellenforradalmi összees-

küvés címén. – Ilyen helyzetben a kisebbségvédelem terén sem lehet sokat várni az egyházaktól. (Németh Mátyás, a Rozsnyó melletti Hárskút magyar katolikus plébánosa ellen 1984. október 3-án indított a politikai rendőrség büntetőjogi eljárást a Büntetőtörvénykönyv 100. cikkelye 3. bek. a) pontja szerint lázításra tett előkészület gyanúja miatt, mert a nála tartott házkutatás alkalmával az állambiztonsági szervek nagy mennyiségű vallásos irodalmat foglaltak le. A rozsnyói járásbíróság 1985. május 14-ével 1 év szabadságvesztésre ítélte őt, két év felfüggesztéssel, valamint egy évre megvonta tőle a papi teendők végzésének engedélyét.)

A szlovákiai magyar lakosság felekezeti megoszlását illetően megközelítő becslésekre kell szorítkoznunk. A régi, még a felekezeti hovatartozást is kimutató népszámlálások alapján azt mondhatjuk, hogy származása szerint a magyar nemzetiségűek közel egyharmada a református egyházhoz tartozik, közel kétharmada pedig a (latin rítusú) római katolikus egyházhoz. A mai egyházi tagságról még nehezebb határozott állításokat tenni. Az egyházak nem hoznak nyilvánosságra adatokat, a helyzetet tapasztalatból ismerő papok pedig eltérő kritériumokat vesznek alapul becsléseikben. Mindenesetre bizonyosra vehető, hogy az általános szekularizálódási folyamat és az egyházakra nehezedő nyomás következtében az aktív hívek száma mindkét nagy egyházban lényegesen kisebb, mint a református, illetve katolikus származásúaké. Némely – nem hivatalos – becslés szerint a magyar kisebbség felekezeti származás alapján a következő arányban oszlik meg: katolikus – félmillió, református – 170 ezer, evangélikus – 40 ezer, görögkatolikus – 30 ezer, zsidó – 2 ezer, egyéb felekezetek – 10 ezer. Ez hozzávetőlegesen 750 ezer lélek, ami megfelelne a magyar kisebbség természetes szaporulatának, ha nem lenne kitéve asszimilációs kényszernek.

A szlovákiai reformátusok létszámát mintegy 160 000 főre tették a hetvenes évek elején, s ebből kb. 130 000 volt magyar nemzetiségű. Református egyházi körökből származó újabb becslés szerint (1986-os adat) a hívők összlétszáma 140–150 ezer, ebből 20 ezer a szlovák. A szlovákiai református egyház tehát egyértelműen magyar jellegű. Szervezete egyházmegyei szintű. A korábbi püspök – Varga Imre – 1980 decemberében meghalt. Mandátuma 1982-ben járt volna le. A halála utáni időszakban Horváth Zsigmond komáromi lelkész helyettesítette. Az új püspököt 1984. május 4-én választották. Varga Imre halála előtt a szlovákiai magyar református egyház egyik legtehetségesebb lelkészét – Mikó Jenőt – javasolta utódaként. A javaslatot elfogadta az állami egyházügyi hivatal is, amelynek akkori vezetője Kmet Ján volt. Őt azonban 1983-ban elmozdították hivatalából. Utódja – Nováková – kezdeményezésére a Szlovák Kulturális Minisztérium Egyházügyi Titkársága (ez az állami egyházügyi hivatal) visszavonta Mikó jelöltségére kiadott engedélyét. Ezt azzal indokolták az illetékesek, hogy Mikó kapcsolatban áll nyugati egyházi körökkel. A megokolás fonáksága azonban abban volt, hogy nem sokkal korábban a minisztérium küldte ki őt hi-

Évfolyam	Az évente felszentelt magyar papok száma	Megjegyzés
1974	12	ez a viszonylag nagy szám még az 1968-as liberális korszak utóhatásának köszönhető
1975	3	közülük egy megnősült
1976	3	közülük 1 kilépett
1977	1	
1978	1	
1979	3	közülük 1 görögkatolikus
1980	3	közülük 1 meghalt
1981	nincs adat	

1974—1981 között az első évfolyamba felvett növendékek összlétszáma évenként 30 körül volt.

1982	1	összesen 24-et szenteltek
1983	1	összesen 21-et szenteltek
1984	2	összesen 30-at szenteltek
1985	6	ezen felül 1 tud magyarul összesen 38-at szenteltek
1986	4	további 2 tud magyarul összesen 29-et szenteltek

1985—1986-ban az első évfolyamba felvett hallgatók összlétszáma elérte az 50-et. A felvettek kb. 8 százaléka volt magyar.

vatalosan a Reformátusok Világszövetségének kongresszusára Kanadába. Mikó helyett az akkor 72 éves – testileg és lelkileg beteg – Horváth Zsigmondot tették meg püspökjelöltnek. A püspökválasztás előtt behívatták a minisztériumba az espereseket, és utasították őket, hogy kötelesek Horváthot püspökké választani. Ennek ellenére két esperes mégis Horváth ellen szavazott. A szlovákiai re-

formátus egyház alkotmánya szerint csupán egy jelöltet lehet állítani a püspöki szék betöltésére. A püspöknek ezúttal is két helyettese van: Michal Hromaník és Gööz Bertalan. A püspököt – betegsége esetén – Hromaník fogja helyettesíteni, aki nem tud magyarul. A püspök halála esetén is ő végezné a mandátum lejártáig (ami 12 év) a püspöki teendőket.

Az egyházmegye súlypontja Dél-Szlovákia közepére esik. A reformátusok egyik része nagyobb, módosabb parasztfalvakban él. Közöttük egyelőre nincs számottevő lelkészhiány, s a közösségek képesek eltartani papjaikat; csak a magyar műemléknek számító templomok romladoznak. Jellemző eset a losonci református templom sorsa (Losoncon volt a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaság egyetlen magyar főiskolája: a magyar református teológiai főiskola). A legyengült gyülekezet már nem tudta fenntartani templomát, ezért lemondott tulajdonjogáról, és átadta az államnak múzeumi célra. Itt kell megjegyezni, hogy 1968-ban a losonci katolikusok javasolták, legyen ökumenikus templom az elhagyott állapotban lévő és kihasználatlan református templom. A losonci református közösség azonban ehhez nem járult hozzá. Nehebb a helyzet azokban a kisvárosokban, ahol a magyarság s ezzel a református egyház fokozatosan háttérbe szorul. Itt kibogozhatatlanul összefonódik a hatalom nemzetiségelnyomó és vallásellenes politikája. Ezt példázza a losonci református temető vandál földúlása: 1975-ben és 1976-ban ismeretlen tettesek több alkalommal megrongálták a síremlékeket.[13]

Tehát 1974–1986 közötti időszakban 39 katolikus és 1 görögkatolikus magyar pap lépett szolgálatba, közülük 1987-ben 36 folytatott papi hivatást. Tekintettel a kb. 300 magyar, illetve magyar jellegű plébániákra és az új liturgia által előtérbe került nemzeti nyelvhasználatra, ez rendkívül alacsony szám, amely nem csupán a hivatalos politika, hanem a szlovák katolikus egyház beállítottságának is a következménye. A magyar papnövendékek létszámának az emelkedése részben a hivatalos hatalom beavatkozásának tekinthető; az 1983-tól érvényben levő miniszteri rendelet szerint növelni kell a magyar főiskolások és egyetemisták létszámát.

A templomi istentisztelet nyelve a következőképpen alakult: 1945 és 1948 között a templomban is tilos volt a magyar szó. Választani kellett a szlovák és a latin között. Az utóbbit választották, tehát ekkor nemcsak a mise, hanem a szentbeszéd és az ének is latin nyelvű volt. A negyvenes évek végétől a nemzeti nyelv újra teret kapott, a második vatikáni zsinatot követően pedig teljesen felváltotta a latint. A tisztán magyar egyházközségekben ez általában nem okozott nehézséget. Ahol kétnyelvű a lakosság, ott mindkét nyelven tartanak istentiszteletet, de különösen némely városban arányeltolódások tapasztalhatók. Kassán a magyar nyelvű istentiszteletek aránya megközelíti a magyar hívők arányát. Pozsonyban viszont csupán egyetlen magyar misét tartanak.

Magyar nyelvű katolikus sajtót nem engedélyeznek Szlovákia területén. 1968–69-ben a magyar katolikus hívők Farkas Jenő papköltő kezdeményezésé-

re kérvényezték egy magyar egyházi lap engedélyezését, de nem kapták meg hozzá a szlovák többségű katolikus egyház támogatását sem.

A könyvkiadás néhány liturgikus kézikönyvre korlátozódik, de ezek is csak szlovák megfelelőikkel együtt, néha egybekötve jelenhetnek meg. Egyszer fordult elő kivétel, 1968-ban, amikor – Magyarországot megelőzve – kiadták a magyar misekönyvet és az istentiszteleti olvasmányokat tartalmazó szöveggyűjteményt a nagyszombati Szent Adalbert Társulatnál.

Katolikus teológusokat csak Pozsonyban képeznek egész Szlovákia területén. Az itteni akadémia hallgatóinak létszámát a hatóságok szabják meg. A hetvenes évek közepén 130–150 hallgató közül kb. 10 tudott magyarul, ami jó arány. Ám az elmúlt évtizedek összesített adatai hozzáférhetetlenek, s minthogy a magyar papság átlagos életkora igen magas, joggal föltételezhetjük, hogy a képzésben általában nincsen kellően képviselve a nemzetiség, illetve az elhelyezésnél alkalmaznak diszkriminációt. Az oktatás nyelve kizárólag szlovák, s nem engedélyezik, hogy magyar teológusok az anyaországban tanuljanak.

A több mint félmillió szlovákiai evangélikus közül csupán 5 000 magyar. Zömük magyar környezetben él, de gyülekezeti nyelvük egyre több helyen kettős. A városokban élő magyar evangélikus szórványok már nem alkotnak önálló közösséget. A lelkészutánpótlás egyáltalán nincs biztosítva. Egyetlen fiatal magyar lelkésze van az evangélikus egyháznak Szlovákiában, de ő sem magyar gyülekezetnél teljesít szolgálatot. Az egyház nem támogatja a Magyarországon való lelkészképzést, Szlovákiában pedig nem képeznek a magyar gyülekezetek számára lelkészeket. Michalko, a szlovákiai evangélikus egyház generális (egyetemes) püspöke 1982-ben nyilvánosan kijelentette, nem érdeke az egyháznak támogatni a magyar gyülekezeteket.

A magyar nemzetiségű görög rítusú katolikusokról és a szabadegyházak magyar tagjainak helyzetéről nem sikerült adatokat szereznünk. Magyar zsidó hitközség már nincs Szlovákia területén.

Egyesületi és politikai élet

A kelet-európai országok monopolisztikusan szerveződött politikai intézményi hierarchiájában ritkán jutott hely a nemzeti kisebbségek érdekeit képviselő szervezeteknek.

A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (CSEMADOK) rendhagyó jelenség. Ha történetének különböző szakaszain különböző mértékben is, s jóllehet állandó konfliktusban a párt szervezeti rendszerével, mindig magára vállalt bizonyos érdekvédelmi és politikai funkciókat. Igaz, születtek hasonló kisebbségi szervezetek másutt is. De ezek vagy rövid életűek voltak, mint a romániai Magyar Népi Szövetség, vagy a klasszikus szovjet mintától eltérő körülmények között jöttek létre, mint Jugoszláviában a Horvátországi Magyarok Szövetsége. A CSEMADOK ellenben 1949 márciusában alakult, s ma is fennáll.

A CSEMADOK azután jött létre, hogy a magyar kisebbség tagjai visszakapták állampolgári jogaikat. A kommunista párt ebben az időben már a magyar tömegeket is mozgósítani akarta, de korábbi, a kisebbség teljes fölszámolására irányuló politikája következtében sem a pártban és az alárendelt tömegszervezetekben, sem az államgépezetben és a helyi közigazgatásban nem voltak kellő számban magyarok, akiket fölhasználhatott volna. Ezért, gyorsan ki akarván törni maga okozta elszigeteltségéből, egy olyan egyesületet alapított, mely a magyarok körében egymagában volt hivatott pótolni a szlovákok között már évek óta működő teljes szervezeti rendszert. A CSEMADOK-nak a mindenes szerepét szánták. Jellemző, hogy megalakulásakor nem kapott határozott programot, sőt szervezeti szabályzatot sem.

A kísérlet veszélyességével a kommunista vezetők kezdettől fogva tisztában voltak. A párt kiküldöttje a következőket mondta az alakuló ülésen: „Nagy hiba lenne, ha valaki azt gondolná, hogy ez a kultúregyesület a csehszlovákiai magyar lakosság érdekeinek valamilyen védelmezője lesz. Az ún. nemzetiségi jogoknak, mint azt a múltból tudjuk, nem lehet biztosítéka semmilyen intézmény, sem ünnepi deklaráció. A polgárok egyenjogúságának és az egyes nemzetek közötti testvéri viszonynak egyetlen biztosítéka csupán olyan társadalom és állam lehet, mely megszünteti az osztályuralmat. A magyar nemzetiségnek megvannak ugyanazon politikai tömegszervezetei, mint a cseh és a szlovák dolgozóknak. Ezeknek a funkcióját semmilyen módon nem helyettesítheti a ma megalakuló kultúregyesület."[14]

Ennek ellenére, a CSEMADOK fennállásának első korszakában, 1949 és 1956 között valóságos „kispárt" szerepét töltötte be. Segítsége nélkül nem lehetett megoldani semmiféle gazdasági vagy politikai feladatot. Bár nevében kulturális egyesület volt, elsősorban a szövetkezetek szervezésében, a munkaversenyek elindításában, a magyar funkcionáriusok kiképzésében tevékenykedett. Igen jelentős szerepet vállalt a magyar iskolák újbóli megalapításában. A magyarlakta falvakban a CSEMADOK volt a legbefolyásosabb társadalmi szervezet.

A kommunista párt helyi szervei féltékenyen nézték a kisebbségi szervezet sikereit. Igen fokozta gyanakvásukat az 1956-os magyarországi felkelés: a veszélyes eszmék átterjedésétől tartottak. Ezért korlátozták a CSEMADOK működését, s vezetésében a teljesen szervilis elemet segítették többségre. Az önállóan gondolkodó vezetők ellenzékbe szorultak.

Az idejétmúlt Novotny-féle rezsim utolsó éveiben a kisebbségi szervezet belső ellenzéke is mozgásba jött. Ez tette lehetővé, hogy az 1968 januári fordulat után a CSEMADOK tevőlegesen bekapcsolódott a politikai rendszer pluralizálásáért folytatott küzdelembe. Az ellenzék átvette a vezetést, s az ún. Márciusi Nyilatkozatban a demokrácia oldalára állt.[15] A megújult CSEMADOK-nak jelentős része volt a nemzetiségi alkotmánytörvény kidolgozásában. A radikális fiatal nemzedék pedig ügyesen kihasználva a megnyíló lehetőségeket, önálló magyar ifjúsági szervezetet alapított.

A magyar kisebbség politikailag aktív része 1968-ban olyan érettségről és mértéktartásról tett tanúbizonyságot, mely a súlyos és hosszan tartó elnyomás után rendkívülinek mondható. Nem ütötték föl a fejüket megvalósíthatatlan irredenta törekvések, a magyarok az ország demokratikus átalakulásától remélték a kisebbségi sors enyhülését. A szlovák politikai vezető réteg lépéseit ellenben jobbára a nemzeti türelmetlenség vezette ebben az időszakban is. A kezdet kezdetén vereséget szenvedett az a kis csoport, amely a demokratikus átalakulást tekintette az elsődleges célnak. A többiek az egész átalakulásban mindenekelőtt a szlovák önkormányzat ígéretét látták. G. Husák egy 1968. márciusában tartott tömeggyűlésen azzal a szójátékkal válaszolt a magyarok követeléseire, hogy „a magyar nemzetiség helyzetét a többség megelégedésére fogjuk rendezni".[16]

Az 1968. januárjában megindult folyamatok egy részét a külső katonai beavatkozás után is továbbvitte a lendület. Csak 1969 második felében sikerült visszaállítani a kommunista párt egyeduralmát. A magyar ifjúsági szövetséget betiltották. A CSEMADOK vezetését megtisztították azoktól, akik nem tagadták meg a demokratikus eszményeket. Az egész szervezetet kollektív büntetéssel sújtották: kizárták a tömegszervezeteket összefogó Nemzeti Frontból.

A CSEMADOK ezután több mint egy évtizedig nem vállalt szerepet a magyar kisebbség érdekvédelmében, azonban a kulturális tevékenység színvonalát sem sikerült emelni. A Szlovák Kulturális Minisztérium – amelynek irányítása alá került – az önálló határozati joggal bíró szervezet minden döntését referensi beosztású hivatalnokokkal ellenőriztette. Ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette a szervezet önálló tevékenységét. Hozzájárult ehhez az is, hogy a minisztérium rendeletileg megtiltotta a CSEMADOK helyi szervezeteinek a magyarországi vendégelőadók meghívását előzetes hatósági jóváhagyás nélkül. 1984-ben bekövetkezett némi változás, midőn a CSEMADOK Központi Bizottsága is – a tagság nyomására – a Szlovák Kormány iskolaügyi törvényjavaslata ellen foglalt állást. Ezt követően a szervezet helyi csoportjainak vezetőit a politikai rendőrség sorban kihallgatta. Majd megvádolták a helyi szervezeteket, hogy tevékenységükkel elvonják a társadalmilag aktív lakosság figyelmét a más tömegszervezetekben folytatandó tevékenységtől. Ezt Juraj Zvara, a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága Politikai Főiskolájának professzora, a párt nemzetiségi-politikai főtanácsadója nyilatkozta 1985. januárjában a budapesti Gorkij Könyvtárban tartott kerekasztal-beszélgetésen. Nem sokkal később – 1985 tavaszán – megjelent könyvében (*Nemzet, nemzetiség, nemzeti tudat*; Madách, Pozsony, 1985, 189. o.) annak a nézetnek adott hangot, hogy a CSEMADOK léte ellentétben áll a marxista–leninista elvárásokkal, mert nemzetiségi alapon szervezi a dolgozókat. Ugyanezt a véleményt mondta el Ivan Bajcura párttörténész is előadásában az 1985 őszén megrendezett Fábry Zoltán Napokon Kassán. Ezek a CSEMADOK-kal szemben központilag terjesztett ideológiai fenntartások félelmet váltottak ki a csehszlovákiai magyarságban,

mert a kisebbségi jogok és a szűkös lehetőségek további korlátozását vélték látni bennük. 1986-ban azonban ismét fordult a kocka. A politikai vezetés úgy döntött, hogy a CSEMADOK-ot visszahelyezi a Szlovák Nemzeti Front tömegszervezetei közé. Így a CSEMADOK 1987. január 1-jétől ismét tagja lett a nemzeti frontnak (lásd a Jogvédő Bizottság 1987-es anyagai közül a CSEMADOK-ról kiadott I–IV. jelentést).

A csehszlovákiai magyarság 1969 után gyakorlatilag politikai képviselet nélkül maradt. A fokozódó nemzetiségi elnyomás – elsősorban a magyar iskolák elleni újabb és újabb támadások – arra kényszerítik a magyarokat, hogy a hivatalos kereteken kívül keressenek módot érdekeik védelmére. Ennek megnyilvánulása a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának 1978 óta folyó tevékenysége. A bizottság kéziratos formában terjesztett, illetve külföldön megjelentetett dokumentumokban ismerteti a kisebbség helyzetét.[17] Követelései a köztársaság alkotmányán alapulnak; ideológiai hovatartozását – a Charta '77 elnevezésű cseh polgárjogi mozgalomhoz hasonlóan – az emberi jogok egyetemes elvei határozzák meg.

Összegezés

Az egymillió főt számláló csehszlovákiai magyar kisebbséget az első világháború után megvont új államhatár szakította el az anyaországtól (ebből közel háromnegyed millió élt azon a területen, amely ma is Csehszlovákiához tartozik, a többi az 1945 után a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalján). A határt az etnikai s történelmi szempontok figyelmen kívül hagyásával, a lakosság megkérdezése nélkül állapították meg, engedve a győztesek oldalán álló új csehszlovák állam hódító igényeinek.

A két világháború közötti Csehszlovákiában sokféle hátrányos megkülönböztetés sújtotta a magyarokat. Külön nemzetközi egyezménnyel védett jogi helyzetük és az ország demokratikus berendezkedése azonban egészében elviselhető helyzetet biztosított a számukra. Mégis természetes, hogy visszavágytak az anyaországhoz s örömmel fogadták a müncheni értekezletből fakadó első bécsi döntést, amely az összefüggő magyar településterület zömét Magyarországnak juttatta.

Mivel a második világháborúban Magyarország ismét a vesztes oldalán állt, vissza kellett állítani az 1938 előtti határokat. Az emigrációból hazatérő csehszlovák politikusok azonban nem elégedtek meg ennyivel. Az első köztársaság bukásáért a nemzeti kisebbségeket – köztük a magyarokat – tették felelőssé, s a kisebbségi kérdés „végleges megoldására" törekedtek. Minden magyart megfosztottak állampolgári jogaitól; közel százezer főt erőszakkal Magyarországra telepítettek át; majdnem ötvenezer embert az országon belül deportáltak; több mint háromszázezer magyart arra kényszerítettek, hogy nyilvánítsa magát szlo-

váknak. A magyar kisebbség felszámolásának terve azonban meghiúsult. Előbb a nyugati nagyhatalmak hátráltatták, majd a Szovjetunió is ellenezte az uralma alá került népek közötti nyílt ellenségeskedést, s mindvégig nehézségeket okozott a magyarok szívós ragaszkodása nemzetiségükhöz.

A jogfosztottság évei 1948-ban értek véget, akkor ismerték el a magyarok állampolgárságát. A deportáltak zöme visszaköltözött falujába, a botcsinálta szlovákok fokozatosan visszatértek eredeti nemzetiségükhöz, s a magyar népcsoport pótolni kezdte az áttelepítés okozta demográfiai veszteséget. De 1948 egyben a kommunista hatalomátvétel éve is. A magyar kisebbség felszámolásának új, fokozatosabb, nem annyira drasztikus és nyílt politikája kezdődött ekkor.

Az új politika 1968-ig nem bontakozott ki teljes következetességgel, mert a Novotny-féle centralista rendszer a csehek és a szlovákok közötti ellentéttel volt elfoglalva, s rossz szemmel nézett a szlovák nacionalizmusra. Ám az 1968-as beavatkozás, a reformmozgalom letörése nyomán megerősödött és az ország politikai életében túlsúlyra jutott az akkor a Szovjetunióra tekintő szlovák nacionalizmus. A magyar kisebbség hideg módszerrel történő felszámolása ekkor az átgondolt kormányprogram rangjára emelkedett.

Ennek következtében erősen lelassult a csehszlovákiai magyarság demográfiai, gazdasági és kulturális fejlődése. 1970-ben közel hatszázezer csehszlovák állampolgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Ez nagyjából megfelel az 1930-as népszámlálás által – az ország mai határai között – megállapított létszámnak. A magyar lakosság asszimilációs vesztesége napjainkban a természetes szaporulat felére tehető. Az asszimiláció fő csatornái a belső elvándorlás és a vegyesházasságok. Az előbbi a szülőhelyek közelében munkaalkalmat nem találó fiatalok jelentős részét érinti; a vegyesházasság csak az utóbbi időben öltött komolyabb méreteket, s főként a nők körében emelkedő irányzatú. Mindent összevetve mégis megállapíthatjuk, hogy a magyar lakosság ellenáll az asszimilációs nyomásnak, ragaszkodik nemzetiségéhez.

A társadalmi szerkezet fejlődésének összképe lényegesen kedvezőtlenebb. Az államhatalom többszöri megváltozása, az évekig tartó nyílt magyarüldözés és a szovjet típusú rendszer bevezetésével járó gyökeres társadalmi változások mind abban az irányban hatottak, hogy a magyar népcsoport elveszítse értelmiségét és művelt középrétegét. Az ipari munkások és a mezőgazdaságból élők aránya is elmaradottabb társadalmi viszonyokat mutat, mint amilyenek Szlovákia összlakosságára jellemzőek, nem beszélve a sokkal fejlettebb cseh országrészekről. Az iparban dolgozó magyarok zöme szakképzetlen építőipari munkás, otthonától távol talál csak munkát. Igaz, Szlovákia 1968 után megindult gyors ütemű iparosítása a magyarság társadalmi és gazdasági fejlődését is érinti. De a beruházások súlypontja a szlovák területre esik, s a magyarlakta vidékek közelében épülő üzemek által támasztott keresletet a szakképzett munkaerő iránt nem a magyar lakosság tervszerű kiképzésével, hanem szlovákok betelepítésével igyekeznek kielégíteni. Így az ipari fejlődés a tömör települési szerkezet föllazulását vonja maga után.

A társadalmi és gazdasági fejlődésben való részvétel igen nagy mértékben a magasabb iskolai végzettség megszerzésén múlik. Ezen a téren pedig nyílt diszkrimináció érvényesül. A kilencosztályos alapiskolába járó magyar gyermekek egyötöde nem az anyanyelvén tanul. Folyamatos tendencia a magyar tanítási nyelv visszaszorítása részint a magyar iskolák és magyar tanítási nyelvű osztályok fokozatos felszámolásával, részint a tananyag magyar, illetve szlovák nyelven oktatott része közötti arány módosításával. Az elmaradás azonban a középfokú oktatás szintjén válik döntővé: a magyar tanítási nyelvű középiskolai osztályokban érettségizők korosztályuk 22 százalékát teszik ki; ha hozzávesszük a szlovák nyelven tanuló magyar nemzetiségű diákokat, akkor is csak a korosztály 30 százaléka jut el az érettségiig. A szlovák fiataloknál viszont az utóbbi években 40 százalékot ér el az érettségizettek aránya, s természetesen mindenki az anyanyelvén tanul. A főiskolákon és az egyetemeken még nagyobb az elmaradás: a 19 éves magyar fiataloknak mintegy 6 százalékát veszik föl, a szlovákok közül háromszor ennyit; s a fölvettek csak elenyésző töredéke folytatja tanulmányait magyarul.

Az anyanyelv használatát nemcsak az iskolában korlátozzák. Az állami hivatalokkal való érintkezésből kiszorul a magyar nyelv. Eltávolítják a magyar nyelvű feliratokat és tájékoztató táblákat. Korlátozzák a magyar személy- és helynevek használatát. Az iparban megtiltják a munkásoknak, hogy egymás között magyarul beszéljenek. Az anyanyelvükhöz ragaszkodó magyarok állandó inzultusoknak vannak kitéve, ha „nem az ország nyelvén" beszélnek. A hatóságok tűrik, a hivatalos propaganda burkoltan támogatja a nemzeti gyűlölködés spontán megnyilvánulásait.

A mai Csehszlovákia politikai rendszerében a kisebbségeknek nincs módjuk a szervezett fellépésre érdekeik védelmében. A szlovák katolikus egyház vezetése maga is magyarellenes beállítottságú, s az egyházakra általában olyan erős nyomás nehezedik, hogy még a kifejezetten magyar jellegű református egyház is csak kis mértékben képes kisebbségvédő feladatokat ellátni. Még leginkább a CSEMADOK-nak, a magyar kulturális egyesületnek sikerült némi politikai befolyásra szert tennie, különösen az 1968-ban megindult demokratizálódási folyamatban. Ennek következtében az ország megszállása után a CSEMEDOK-ot kizárták a Nemzeti Frontból, s a magyar kisebbség a legutóbbi időkig, 1987-ig gyakorlatilag képviselet nélkül maradt. Ezért a csehszlovákiai magyarok ebben az időszakban az érdekvédelem hivatalosan el nem ismert formái felé voltak kénytelenek fordulni.

A magyar lakossággal szemben követett diszkriminációs politika nemcsak a közvetlenül érintetteket sújtja. A Nyugat- és Kelet-Európa határán a nemzeti kisebbségek körül fellángoló konfliktusok már számos háború – köztük a két világháború – kirobbanásához szolgáltattak okot vagy ürügyet. Az elnyomott nemzeti kisebbségek kérdése két évszázada mérgezi a hasonló történelmi körülmények között, egymásra utaltan és szétválaszthatatlanul egymás mellett élő

népek és államaik viszonyát. Ez mindig jó alkalmat teremtett az agresszív nagyhatalmaknak a beavatkozásra, a kis népeket egymás ellen kijátszó politikára. A kisebbségek elnyomása ugyanakkor ellentmond az alapvető emberi jogoknak és lehetetlenné teszi a valódi demokrácia kialakulását a térség országaiban.

---

[1] Az 1921/22-es tanévre vonatkozóan a hivatalos statisztika csak Kárpátaljával együtt adja meg a magyar iskolák adatait. Ezért becslésünk a magyar nyelvű irodalomra támaszkodik. A felhasznált irodalom jegyzékében szereplő művek mellett Surányi Géza–Várady Aladár: *Magyar múlt és jelen.* Pozsony, 1928.

[2] Hoós István: *Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között.* Budapest, 1970. 48. o.

[3] A csökkenésben része volt a zsidó nemzetiség önkényesen létrehozott kategóriájával történő mesterkedésnek is: sok magyar anyanyelvű és zsidó vallású állampolgárt egyszerűen ide soroltak.

[4] V. Mastny: *The Beneš–Stalin–Molotov Conversations in December 1943: New Documents.* Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, (U. F.) XX. köt. (1972), 367–402. o.

[5] K. Gottwald: *Desat'rokov.* Pozsony, 1950. 343. o.

[6] J. Zvara: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában.* Pozsony, 1965. 63. o. – J. Zvara: *Mad'arská mensina na Slovensku po roku 1945.* Pozsony, 1969. 67. o.

[7] Borenich Péter *Hungária-expressz* című riportkönyvében (Budapest, 1979) egy szlovákiai magyar képviselőnővel folytatott beszélgetését idézi. A képviselőnő, aki foglalkozása szerint állatgondozó, elmondja, hogy újabban több magyart választanak meg, mert a munkásosztályból is kell tagoknak a Nemzeti Tanácsba kerülni.

[8] A pozsonyi *Új Szó* 1981. február 3-i számában megjelent cikk szerint 1980-ban egész Csehszlovákia területén kereken 579 600-an vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Ha a cikkben közölt adatok megfelelnek a valóságnak, akkor az asszimilációs veszteség az elmúlt évtizedben megközelítette a természetes szaporulatot. Ez olyan döntő változás lenne, amire az ismert körülmények nem adnak magyarázatot. Valószínűbbnek látszik, hogy valamiféle mesterkedéssel van dolgunk. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát több helyről értesítették, hogy a népszámlálásnál a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó tanulókat automatikusan szlovák nemzetiségűnek sorolták be.

[9] A névháború egyik legképtelenebb megnyilvánulása: a történeti irodalomban a mai Szlovákia területéről származó magyar történelmi személyiségek nevét is szlovákosítják. – Hanák Péter: *Címeres furcsaságok.* Élet és Irodalom (Budapest), 1981. február 21.

[10] Vö. J. Knappert: *The Function of Language in a Political Situation.* Linguistics, XXXIX. köt. (1968), 59. o. – H. L. Bretton: *Political Science, Language, and Politics.* – W. M. O'Barr–J. E. O'Barr (szerk.) *Language and Politics.* Hága–Párizs, 1976. 440. és 447. o.

[11] Bátky László: *Közös hazában.* Új Szó (Pozsony), 1978. február 17.

[12] J. A. Fishmann: *The Sociology of Language.* Rowley (Mass.) 1972. VII. fej.

[13] Vígh Károly: *A losonci református temető.* Új Tükör (Budapest), 1980. június 1.

[14] Varga János (szerk.): *A CSEMADOK 25 éve. 1949–1974.* Pozsony, 1974. 283. o.

[15] *A CSEMADOK KB állásfoglalása a CSKP KB és a SzlKP KB januári határozatához.* Új Szó (Pozsony), 1968. március 15. *Lásd Függelék.*

[16] *Minden politikusnak kötelessége figyelembe venni népe szavát.* Új Szó (Pozsony), 1968. március 20.

[17] Lásd például *Levél és jelentés Szlovákiából. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának újabb szövegei.* Magyar Füzetek (Párizs), 6. sz. (1980), 131–154. o.

Függelékek

1. táblázat

A magyarok aránya Dél-Szlovákia járásaiban
1970

Járás	Össz-lakosság	A magyar nemzetiségűek száma	%	A magyar nemzetiségűek száma	%
Pozsony-vidék	134 657	10 421	7,7	11 934	8,9
Dunaszerdahely	94 498	84 143	89,0	84 262	89,2
Galánta	134 214	62 568	46,6	64 630	48,2
Komárom	106 698	77 277	72,4	79 976	75,1
Érsekújvár	148 601	62 959	42,2	67 395	45,4
Nyitra	193 776	16 631	8,6	20 193	10,4
Léva	120 251	42 934	35,7	46 264	38,5
Nagykürtös	44 713	15 706	35,1	17 363	38,8
Losonc	94 384	22 762	24,1	24 526	26,0
Rimaszombat	97 716	47 310	48,4	48 082	49,2
Rozsnyó	82 154	23 018	28,0	26 311	32,1
Kassa-vidék	101 000	13 787	13,7	20 557	20,4
Tőketerebes	113 235	46 298	40,9	50 391	44,5

2. táblázat

A magyar nemzetiségűek arányának változása az 1970-ben városi ranggal bíró településeken

	1910			1970		
	Össz-lakosság	A magyarok száma	%	Össz-lakosság	A magyarok száma	%
Pozsony	78 223	31 705	40,5	283 539	9 932	3,5
Somorja	3 165	2 931	92,6	5 939	4 466	75,2
Dunaszerdahely	5 713	5 624	98,0	11 678	9 270	79,0
Szenc	3 915	3 657	93,4	8 657	3 035	35,5
Galánta	3 274	2 933	89,2	8 931	2 452	27,4
Vágsellye	4 890	4 299	87,9	12 975	1 973	15,2
Érsekújvár	16 228	14 838	91,4	25 332	7 152	28,2
Gúta	8 912	8 862	99,4	10 473	8 850	84,4
Nagymegyer	4 007	3 994	99,7	6 591	5 489	83,3
Komárom	22 337	19 924	89,2	27 031	16 048	59,3
Párkány	4 194	4 127	99,5	8 287	5 434	65,6
Zseliz	3 011	2 982	99,0	5 478	3 070	56,1
Nyitra	16 419	9 754	59,4	45 053	582	1,3
Léva	9 657	8 572	90,5	17 298	3 022	17,0
Ipolyság	4 206	4 003	95,2	5 049	2 979	59,0
Losonc	13 325	11 014	82,7	21 308	3 514	16,5
Fülek	2 665	2 576	96,7	7 822	5 201	66,5
Rimaszombat	7 968	7 189	90,2	14 927	6 390	42,8
Tornalja	2 553	2 512	98,4	4 944	3 555	71,9
Rozsnyó	7 502	6 578	87,7	11 710	3 974	34,0
Szepsi	2 197	2 163	98,5	5 397	2 103	39,0
Kassa	44 211	33 350	75,4	145 027	5 827	3,9
Királyhelmec	2 725	2 719	99,8	5 329	4 087	76,7
Nagykapos	2 528	2 488	98,4	4 939	2 934	59,4

3. táblázat

A mai Szlovákia területén élő lakosság nemzetiségi összetétele 1910–1980

Nemzetiség	1910 szám	%	1919 szám	%	1921 szám	%	1930 szám	%
Szlovák	1 686 713	57,6	1 962 766	66,6	1 952 866	68,1	2 250 616	67,7
Magyar	896 271	30,6	692 831	23,5	650 597	21,7	585 434	17,6
Német	196 958	6,7	143 589	4,9	145 844	4,8	156 279	4,7
Ruszin	97 051	3,3	93 411	3,2	88 970	3,0	95 783	2,9
Cseh*	–		–				121 696	3,7
Egyéb	49 832	1,8	55 710	1,9	84 397**	2,8	107 280**	3,2
Összesen	2 926 824	100,0	2 948 307	100,0	3 000 870	100,0	3 324 111	100,0

	1950		1961		1970		1980***	
Szlovák	2 982 524	86,6	3 560 216	85,3	3 878 904	85,5	4 321 100	86,6
Magyar	354 532	10,3	518 782	12,4	552 006	12,2	559 800	11,2
Német	5 179	0,1	6 259	0,1	4 760	0,1	5 100	0,1
Ruszin	48 231	1,4	35 435	0,9	42 238	1,0	37 200	0,7
Cseh*	40 365	1,2	45 721	1,1	47 402	1,0	55 200	1,1
Egyéb	9 678	0,3	6 621	0,2	10 922	0,2	9 400	0,3
Összesen	3 442 317	100,0	4 174 046	100,0	4 537 290	100,0	4 988 000	100,0

* 1910–1921 az egyéb nemzetiségűek között.

** A növekedés főleg a „zsidó nemzetiségűek"-ből: ezt a kategóriát önkényesen hozták létre a magyarok és németek számának csökkentése végett.

*** Nem végleges adat.

A magyar nemzetiségűek aránya Dél-Szlovákia járásaiban

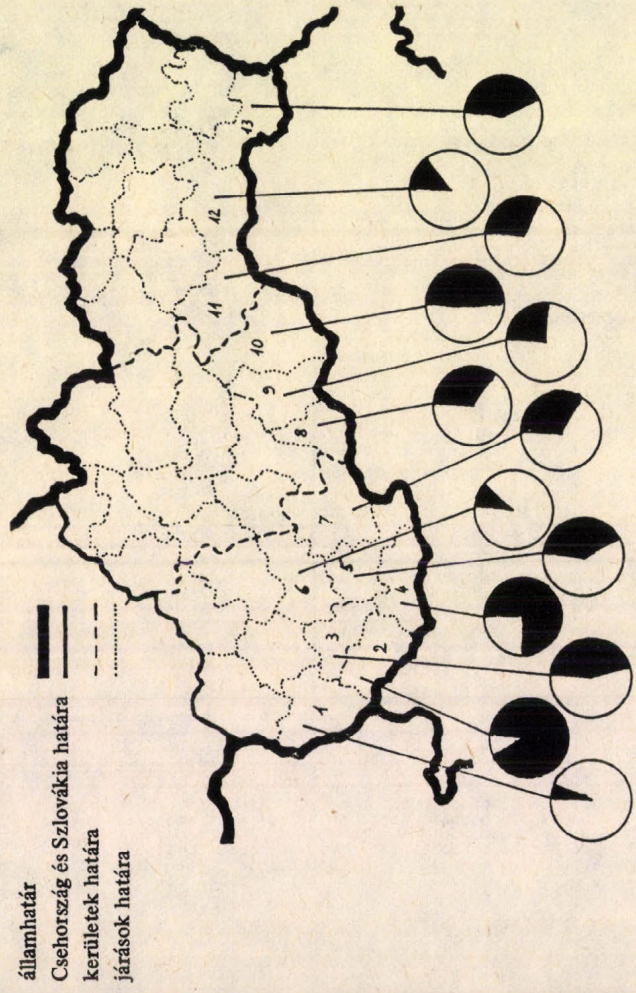

*A magyar többségű falvak területe**

* A magyar többségű (50 százalék fölötti arány) községek által körülvett szlovák többségű városi rangú települések nincsenek külön feltüntetve. (Lásd Függelék, 2. táblázat.)

A járások:

1 Pozsony-vidék
2 Dunaszerdahely
3 Galánta
4 Komárom
5 Érsekújvár
6 Nyitra
7 Léva
8 Nagykürtös
9 Losonc
10 Rimaszombat
11 Rozsnyó
12 Kassa-vidék
13 Tőketerebes

A járások:

1 Pozsony-vidék
2 Dunaszerdahely
3 Galánta
4 Komárom
5 Érsekújvár
6 Nyitra
7 Léva
8 Nagykürtös
9 Losonc
10 Rimaszombat
11 Rozsnyó
12 Kassa-vidék
13 Tőketerebes

Forrás: Sebők László: *Csehszlovákia, Jugoszlávia és Szovjetunió magyar lakossága.* (kézirat) Bp. 1986. Magyarságkutató Csoport Archívuma Lsz.: 236/1986.

Felhasznált irodalom

A magyar–cseh–szlovák viszony történetének máig legjobb feldolgozása Borsody István: *Magyar–szlovák kiegyezés.* Budapest, 1945. Magyarországon az utóbbi időkben főként Arató Endre foglalkozott a kérdéssel: *A magyar–csehszlovák viszony ötven éve.* Budapest, 1969. – Uő.: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975.* Budapest, 1977. Pártos szlovák nézőpontból, de még a kitelepítési terv kommunista részről történt elfogadása előtt íródott V. Clementis: *The Czechoslovak–Magyar Relationship.* London, 1943. Enyhén önkritikus szlovák feldolgozás J. Purgat: *Od Trianonu po Kosice.* Pozsony, 1970.

A magyar–csehszlovák határ kialakítását tárgyalja D. Perman: *The Shaping of the Czechoslovak State.* Leiden, 1962. A Csehszlovákiához került egykori magyar területek földrajzi, etnikai, demográfiai és gazdasági viszonyait részletesen ismerteti: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a Magyar Békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben 1920 január–március havában.* 1–3. köt. Budapest, 1920. (A francia és az angol kiadást lásd a nyugati nyelveken olvasható irodalom jegyzékében.)

Az első köztársaság korának kiegyensúlyozott ismertetése Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938.* Budapest, 1938. Élesebb, propagandisztikus hangnemű: *Memorandum. Concerning the Situation of the Hungarian Minoriy in Czechoslovakia.* Budapest, 1934. A baloldali jellegű magyar irányzatokról szól Balogh Edgár: *Hét próba.* Budapest, 1965. – Sándor László (szerk.): *Ez volt a Sarló.* Budapest–Pozsony, 1978.

A müncheni szerződésről szóló újabb munka K. Robbins: *Munich 1938.* London, 1968. A bécsi döntést tárgyalja J. K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei.* Tübingen, 1967. – E. Chászár: *Decision in Vienna.* Astor Park (Fla.), 1978.

Az 1945 és 1948 közötti időszak alapvető feldolgozása Janics Kálmán: *A hontalanság évei.* Bern, 1979. Szlovák részről némileg önkritikus hangon ír ugyanerről J. Zvara: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában.* Pozsony, 1965. A szlovák nyelvű változat már óvatosabban fogalmaz: *Mad' arská mensina na Slovensku po roku 1945.* Pozsony, 1969. Magyarországi források felhasználásával vizsgálja a kérdést Balogh Sándor: *1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény.* Történelmi Szemle (Budapest), XXII. köt. (1979), 59–87. old. A magyar és a csehszlovák kormány között 1945–1946-ban folytatott tárgyalásokról és Magyarországnak a békekonferencián követett magatartásáról tájékoztatnak: *Magyarország és a párizsi békeértekezlet.* 2. és 4. köt. Budapest, 1947. (A francia és az angol kiadást lásd a nyugati nyelveken olvasható irodalom jegyzékében.)

Az új csehszlovák állam szlovákiai részén először 1919. augusztus 20-án írták össze a népességet: *Soznam miest na Slovensku dl'a popisu l'udu z roku*

1919. Pozsony, 1920. A rendszeres tízévenkénti népszámlálások: *Volkszählung in der Čechoslovakischen Republik vom 15. Februar 1921.* 1–2. rész. Prága, 1924–1927. – *Volkszählung in der Čechoslovakischen Republik vom 1. Dezember 1930.* 1–4. rész. Prága, 1934–1938. – *Ščitáni lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k l. březnu 1961.* Prága, 1965. – *Ščitání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k l. decembru 1970.* Prága, 1975. – Az 1980. évi népszámlálás nem végleges adatai: *A népszámlálás első eredményei.* Új Szó (Pozsony), 1981. február 3.

A népmozgalmi adatokat részletesen közli: *Pohyb obyvatel'stva v Ceskoslovenské socialistické Republice v roce (...).* Prága 1967 skk. Amennyiben hozzáférhetők voltak, felhasználtuk a járási statisztikai évkönyvek sorozatát: *Statistická ročenka okresů (...).* A magyar nemzetiségű lakosság létszámát, demográfiai jellemzőit és népmozgalmi adatait részletesen elemzi az 1961-es és 1970-es népszámlálás alapján Janics Kálmán: *A szlovákiai magyar társadalom ötven éve.* Valóság (Budapest), XIV. köt. 6. sz. (1971), 20–31. old. – Uő.: *A Csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség.* Új Látóhatár (München), XXVII. köt. (1976), 523–537. old.

A nemzetiségi kérdés gazdasági vonatkozásaival foglalkozik V. Pavlenda: *Ekonomické zaklady socialistického riešenia národnostnej otazky v ČSSR.* Pozsony, 1968. Az 1970-es népszámlálás alapján készült, nemzetiségi vonatkozásokat is tartalmazó gazdasági és társadalmi adatgyűjtemény: *Vývoj společnosti ČSSR.* Prága, 1975. Járási bontásban közöl gazdasági adatokat: *Ekonomický vývoj 1975. ČSSR, ČSR, SSR, kraje, okresy,* Prága, 1976. – *Ekonomický vývoj 1978. ČSSR, ČSR, SSR, kraje okresy,* Prága, 1979. A társadalmi rétegződés nagyigényű vizsgálata P. Machonin és mások: *Československá spolecnost, Sociologická analýza socialni stratifikace.* Prága, 1969.

A szlovák hivatalos oktatásügyi statisztika kötetei: *Statistická ročenka školstva Slovenskej socialistickej republiky.* Pozsony, 1970 skk. Friss adatokat tartalmazó újságcikkek: Dr. Molnár János: *Jó munkával a társadalom hasznára.* Új Szó (Pozsony), 1979. szeptember 2. – Németh István: *Új iskolaév, új feladatok.* Új Ifjúság (Pozsony), 1979. szeptember 4. – Fibi Sándor: *Biztató eredmények.* Új Szó (Pozsony), 1979. szeptember 23.

Az anyanyelv használatára vonatkozó jogszabályokat elemzi Dr. Gyönyör József: *Egyenlő jogok és egyenlő kötelességek.* Új Forrás (Komárom), VII. köt. 3. sz. (1976), 59–69. old. A kétnyelvűség hatását tárgyalja Deme László: *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról.* Pozsony, 1978. – Jakab István: *Hogyan mondjuk?* Pozsony, 1978.

A népművelési tevékenységnek és a műkedvelő mozgalmaknak nincs rendszeres feldolgozása. A helyzetbe bepillantást engednek az olyan újságcikkek, mint pl. *Jelenidőben.* Nő (Pozsony), 1980. május 20. A nemzetiségi könyvtárügyről 1968-ban készült utoljára átfogó felmérés a CSEMADOK megbízásából; eredményei kiadatlanul maradtak. A magyar nyelvű könyvkiadásról szól Dusek

Imre: *A szlovákiai magyar könyvkiadás, két évtizede.* In: *Közös hazában.* Pozsony, 1972. 155–177. old. Újabb áttekintést ad a könyvkiadásról Kövesdi János: *Magyar nyelvű könyvkiadás Csehszlovákiában 1945 után.* Irodalmi Szemle (Pozsony), XXII. köt. 2. sz. (1979), 157–172. old.

A magyar nemzetiség mai egyházi életének nincs irodalma. A régebbi felekezeti statisztikák feldolgozása Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* München, 1975.

A magyar kultúregyesület története és dokumentumai Varga János (szerk.): *A CSEMADOK 25 éve, 1949–1974.* Pozsony, 1974.

Irodalom nyugati nyelveken

Les négociations de la paix hongroise. 1–3. köt. Budapest, 1920–1921.

The Hungarian Peace Negotiations. 1–3. köt. Budapest, 1920–1922.

The Situation of the Hungarian Minority in Czechoslovakia. Bécs, 1927.

Memorandum. Concerning the Situation of the Hungarian Minority in Chechoslovakia. Budapest, 1934.

V. Clementis: *The Czechoslovak–Magyar Relationship.* London, 1943.

La question des Hongrois de Tchéchoslovaquie. Párizs, 1946.

Kővágó József (szerk.): *The Cities of the Hungarian linguistic Territory in Slovakia.* Budapest, 1946.

La Hongrie et la Conférence de Paris. 2. és 4. köt. Budapest, 1947.

Hungary and the Conference of Paris. 2. és 4. öt. Budapest, 1947.

I. Kertész: *Minority Population Exchanges: Czechoslovakia and Hungary.* American Perspective, 1948, 138–144. old.

F. S. Wagner és mások: *Hungarians in Czechoslovakia.* New York, 1959.

K. Glaser: *Die Tschecho-Slowakei. Politische Geschichte eines neuzeitlichen Nationalitätenstaates.* Frankfurt/M.–Bonn, 1964.

J. M. Kirschbaum: *Slovakia. Nation at the Crossroads of Central Europe.* New York, 1966.

J. K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei.* Tübingen, 1967.

V. von Zsolnay: *Die Lage der Madjaren in der Slowakei.* Zeitschrift für Ostforschung, XVI. köt. (1967), 326–341. old.

M. Rechoigl (szerk.): *Czechoslovakia: Past and Present.* 2. köt. Hága, 1968.

P. Ignotus: *Czechs, Magyars, Slovaks.* The Political Quarterly, 1969. 187–204.

I. Révay: *Die Magyaren in der Tschechoslowakei.* In: M. Straka (szerk.): *Handbuch der europäischen Volksgruppen.* Bécs–Stuttgart, 1970.

R. W. Dean: *Nationalism and Political Change in Eastern Europe.* Denver (Col.), 1973.

A magyar anyanyelvűek aránya (1956)

75 % fölött

50–74,9 %

25–49,9 %

5–24,9 %

Városok: magyarok

1.3 millió fő

80–120 ezer fő
10–20 ezer fő
2–5 ezer fő

U S S R

H U N G A R Y

Y U G O S L A V I A

B U L G A R I A

Black Sea

HUNGARIAN MINORITY IN RUMANIA

Medvetánc
TÁRSADALOMELMÉLETI FOLYÓIRAT

S. J. Kirschbaum: *Le nationalisme monitaire: le cas de la Tchécoslovaquie.* Canadian Journal of Political Science, VII. köt. (1974), 248–267. old.

K. Janics: *Czechoslovakia's Magyar Minority: An Example of Diaspora Nationalism.* Canadian Review of Studies of Nationalism. III. köt. (1975), 34–44. old.

K. Bosl (szerk.): *Gleichgewicht – Revision – Restauration. Die Aussenpolitik der Ersten Tschechoslovakischen Republik im Europasystem der Pariser Vorverträge.* München–Bécs, 1976.

S. J. Kirschbaum: *National Self-Assertion in Slovakia.* – E. Homonnay: *The Hungarian in the Communist Successor States.* G. W. Simmonds (szerk.): *Nationalism in the USSR and in Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin.* Detroit (Mich.), 1977.

J. A. Mikus: *Slovakia and the Slovaks,* Washington (D. C.), 1977.

E. Chászár: *Devision in Vienna. The Czechoslovak–Hungarian Border Dispute of 1938.* Astor Park (Fla.), 1978.

* A jelentés eredeti változata a Minority Rights Group (London) számára készült, 1980–81-ben. (megjelent a Párizsi Magyar Füzetekben.) A szerzők az eltelt időszakot figyelembe véve a kéziratot némileg módosították és a mostani közlés számára kiegészítették.

Fényi Tibor

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR KISEBBSÉG TÖRTÉNETÉNEK KRONOLÓGIÁJA 1944–1988

1942 nyarán a Szovjetunió is hatálytalannak nyilvánít minden határváltoztatást, amely a müncheni megállapodások nyomán jött létre. A csehszlovák emigráció Eduard Beneš vezetésével megindítja harcát az egységes és kizárólagosan szláv állam megteremtése érdekében. A hosszú és bonyolult taktikázás célja, hogy elfogadtassák a nagyhatalmakkal a német és a magyar kisebbség kitelepítésének tervét.

1944 nyara – a kisebbségek felszámolását egyre inkább a moszkvai emigráció sürgeti. Klement Gottwald és csoportja nemzetiség-politikai elképzeléseit a Szovjetunióban végrehajtott nagyarányú kényszer-áttelepítések hatása alatt fejleszti ki.

1944. június–július – a csehszlovák emigráció szorgalmazza, hogy a szovjet csapatok Észak (tehát Szlovákia) felől támadjanak Magyarországra, s az előrenyomulók (Sztálint idézve) „rövid úton", a lengyelországi németekhez hasonlóan intézzék el a felvidéki magyar kisebbség sorsát. (S. Cambel szlovák történész – könyve tanúsága szerint – még 1972-ben is sajnálatosnak tartja, hogy az augusztus 23-i román átállás következtében a magyaroknak, ellentétben pl. a szepességi németekkel, „a támadás iránya miatt" nem volt hová futniuk.)

1944. július – Szlovákia illegális Kommunista Pártja Központi Bizottsága K. Šmidke útján helyzetjelentést küld Moszkvába: „Azt lehet mondani, hogy a magyarok, eltérően a németektől, rendesen viselkednek Szlovákiában, többségükben demokraták és sok a baloldali tájékozódású". (A dokumentumot csak negyedszázaddal később, 1969-ben hozzák nyilvánosságra, mivel megállapításai nem férnek össze a Kassai Kormányprogram magyarokra vonatkozó fejezetének indoklásával.) „A magyar kérdés rendezésének elképzelését 1944 nyaráig még nem egyeztette egymással a hazai illegális Kommunista Párt és a Gottwald vezette moszkvai emigráció. 1944 nyarán a hazai kommunisták még nem tudták, hogy a moszkvai emigráció a magyar kérdést teljes kitoloncolással akarja megoldani, ezért küldtek „ünneprontó" leveleket a magyarok demokratikus magatartásáról Moszkvába" – írja Janics Kálmán.

1944. szeptember 4. – Beneš aláírja a kisebbségek teljes jogfosztását kimondó határozatot, de a döntést a kormány brit kívánságra csak 1945. augusztus 2-án teszi közzé.

1944. szeptember 1. – megkezdődik a szlovák nemzeti felkelés, melynek a fasizmus elleni harcon túl elsődleges célja a cseh gyámkodó törekvésekkel szemben kedvezőbb államjogi helyzet kivívása Szlovákia számára.

1944. szeptember 6. – a Szlovák Nemzeti Tanács (továbbiakban SZNT) első rendelete a magyar iskolák bezárásáról (6/1944. SZNT r.). Ennek értelmében minden magyar iskolát megszüntetnek, bezáratják a szovjet hadsereg által korábban megnyitottakat is. Feloszlatják a magyar egyesületeket, megtiltják a magyar nyelv használatát az élet minden területén.

1944. december 4. – elnöki határozat a nemzeti bizottságokról és az Ideiglenes Nemzetgyűlésről. Magyar lakosságú falvakban tilos Nemzeti Bizottságot létrehozni. Ha már korábban létrejött volna, a Belügyi Megbízotti Hivatal (a belügyminisztérium) követeli a szovjet hatóságoktól az ilyenek feloszlatását, s helyettük túlnyomóan szlávokból álló Közigazgatási Bizottság létesítését. Ezek működését csak utólag szabályozza az SZNT belügyi megbízottjának 1945. április 7-i rendelete.

1945. február 16. – Beneš rádióbeszédéből nyilvánvalóvá válik, hogy a kormány a csehszlovák nemzeti állam megteremtése érdekében a magyar kisebbséget is fel akarja számolni.

1945. február – az SZNT különböző rendeletei a magyar lakosságot gyakorlatilag vagyonelkobzással sújtják.

1945. március – Klement Gottwald közli a londoni kormány megbízottaival: Molotov a nyugati hatalmak vonakodása ellenére helyesli, hogy a „lakosságcserét" a magyarokkal kötendő fegyverszünet feltételeként kezeljék. Tudatja, hogy „a Vörös Hadsereg segít a magyar kérdés megoldásában".

1945. április 5. – nyilvánosságra hozzák a Kassai Kormányprogramot. A dokumentum kijelenti, hogy az ellenállási mozgalomban közvetlenül részt vett magyarokon kívül minden csehszlovákiai magyar kollektíven felelős a háborús bűntettekért, ezért elveszíti csehszlovák állampolgárságát. (A Kassai Kormányprogram nemzeti kisebbségre vonatkozó 8. fejezete az előzetes megbeszélések taktikai megfontolásai alapján nem jelenti be a kisebbségek kitelepítését. A Kormányprogram nemzetiségekre vonatkozó részét K. Gottwald dolgozta ki.)

1945. április és 1946. júliusa között a magyar kormány 184 tiltakozó jegyzéket nyújt át a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének, Vorosilov marsallnak a csehszlovákiai magyar kisebbség diszkriminációjával kapcsolatban. (A tiltakozásoknak – a történészek utólagos megállapítása szerint – semmiféle hatása nem volt.)

1945. május – a magyar kormány kezdi megérteni, hogy a győztes Csehszlovákia magyarországi szlovákokkal akarja kicserélni az ottani magyar kisebbség egy részét, a magyarság fennmaradó részét pedig a Magyarországról kitelepített németek helyére kívánja áttelepíteni. Horváth Márton parlamenti megjegyzése szerint a kommunistáknak erről feltehetőleg már hosszabb ideje

tudomásuk van, hiszen ilyen lehetőségről maga Rákosi Mátyás beszélt a moszkvai rádió magyar adásában.

1945. május 23. – a csehszlovák vezetők bízva abban, hogy a nagyhatalmak jóváhagyják a magyarok általános kitoloncolását, a belügy-, a külügy- és a nemzetvédelmi miniszterből bizottságot hoznak létre a kitoloncolást végrehajtó katonai szervezet irányítására.

1945. május – ún. „nemzeti gondnokot" neveznek ki a nemzetiségi tulajdonban volt vállalatok élére. Az elnöki rendelet a kisiparos műhelyekre is vonatkozik, s nem tesznek kivételt a magyar származású zsidó polgárság vagyonával sem.

1945. július 17. és augusztus 2. között a potsdami értekezleten az USA megvétózza a Csehszlovákiában élő magyarok kitoloncolásának tervét, amelyet a Szovjetunió, a csehszlovák nemzeti állam megteremtése érdekében, teljes diplomáciai súlyával támogat. A konferencia zárónyilatkozata kötelezi Magyarországot az itt maradt németek kitelepítésére. (Ezt a magyar kormány nem kérte, s ilyesmire a többi legyőzött államot – Olaszországot, Finnországot, Romániát, Bulgáriát – nem kötelezték. A magyarokkal szemben alkalmazott eljárás célja feltehetőleg az, hogy „helyet csináljanak" a csehszlovákiai magyar kitelepítés áldozatainak.)

1945. augusztus 2. – a 33. sz. Köztársasági Elnöki Dekrétum a kollektív felelősség elve alapján csaknem minden magyart megfoszt állampolgárságától. A Dekrétum visszamenőleg igazolja a korábbi diszkriminációs intézkedéseket, s olyan rendeletek és intézkedések sorához szolgál alapul, melyek a magyarságot társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális téren a legteljesebb jogfosztottság állapotába juttatják. (Janics Kálmán kimutatta, hogy az 1945. évi 33. és 108. sz. dekrétum a magyarokról szóról szóra azt mondja ki, mint a szlovák fasiszta állam 1942-es alkotmánytörvénye a zsidókról: az állampolgárságtól való megfosztást és a vagyonelkobzást.)

1946. február 21. – nagyhatalmi nyomás alatt a nagyar kormány képviselői Budapesten aláírják a „lakosságcsere egyezmény" Csehszlovákia által megfogalmazott szövegét. Magyarország vállalja, hogy befogadja a csehszlovák kormány által háborús bűnösnek nyilvánított személyeket; hozzájárul, hogy az illetékes csehszlovák kormánybizottság korlátozás nélkül, minden eszközt, így a rádiót is felhasználva agitáljon a Csehszlovákiába való áttelepülés mellett az itt élő szlovákok körében. Csehszlovákia jogot szerez arra, hogy az áttelepülők számával megegyező számú magyart kényszer-kitelepítésre jelöljön ki Magyarországra.

1946. március 4. – megkezdi munkáját a Csehszlovák Áttelepülési Bizottság. Szakértőik saját propagandájuk hatása alatt mintegy 5–600 ezerre becsülik a Magyarországon élő szlovákok számát és azt várják, hogy többségük áttelepül.

1946. június 14. – átnyújtják a magyar kormánynak az áttelepülni kívánók névjegyzékét 92 390 névvel. A későbbiekben 29 950 személyt törölni kell a listáról, mert kétszer jelentkezett, meghalt, ismeretlen volt stb. A lakosságcsere lebonyolításáig még mintegy egy évet kell várni.

1946. június 17. – a csehszlovák kormány ún. reszlovakizációs rendeletével „megadja a lehetőséget" Dél-Szlovákia „elmagyarosodott tömegeinek" hogy „visszatérjenek eredeti nemzetükhöz". A kitelepítést elkerülendő, összesen 327 ezren kérik szlovákká nyilvánításukat. Több mint 200 ezer magyar az erőszak és a kilátásba helyezett erőszak ellenére sem reszlovakizál.

A rendelet célja az, hogy a magyarok számát legalább papíron mintegy 200 ezerre szorítsák le; kitelepítésükről a párizsi békekonferencia határozna. Szlovák nacionalista szervezetek kampányt indítanak a reszlovakizáltak s főleg gyermekeik között, hogy névetimologizálással, betelepülési statisztikákkal és minden más módon elhitessék: családjuk szlovák, csupán a történelem során „ideiglenesen" elmagyarosodott.

1946. július 8. – K. Gottwald miniszterelnök a parlament elé terjeszti a Nemzeti Front kétéves munkaprogramját. Ez kinyilvánítja, hogy a magyar kisebbség jogfosztottsága „a demokratikus Magyarországhoz való jó viszony érdekében áll".

1946. augusztus 14. – a békekonferencián Gyöngyösi János külügyminiszter felszólalásával kerül napirendre a magyar-kérdés. Beszédére másnap, 15-én J. Masaryk válaszol: azt bizonygatja, hogy a magyar kisebbség vezetői a lidicei gyilkossal, Frankkal szövetkeztek, s ezért a magyarság teljes kitelepítését követeli. A szovjet álláspontot A. J. Visinszkij fejti ki október 20-án. Ő teljes egészében átveszi Masaryk és Clementis magyarellenes vádaskodását, de elhallgatja a szlovák fasizmus szerepét. Kikerülhetetlennek mondja a magyarok kitoloncolását, annak ellenére, hogy szeptember 20-án az USA, 23-án pedig az Egyesült Királyság képviselője elfogadhatatlannak minősítette a magyar transzfert. (A két nyugati hatalomnak sikerült megakadályoznia a teljes kitelepítést, de – talán kompromisszumként – az 1947. február 10-én megkötött békeszerződésbe nem került olyan pont, amely garantálta volna a környező országokba került legalább 3 millió magyar nemzetiségű lakos kisebbségi jogait.)

1946. november 19. – az 1945-ben kiadott 88. számú Elnöki Dekrétum alapján „munkaerőtoborzás" címén Csehországba deportálnak mintegy 44 ezer magyart. A deportáltakat személyes használati holmijaikon kívül minden ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztják, néhány óra alatt kell felkészülniük az útra, marhavagonokban a kitelepített szudétanémetek helyére szállítják őket. Bár a dekrétum előírja, hogy figyelembe kell venni az áttelepítendők egészségi állapotát és családi körülményeit, a végrehajtók semmivel sem törődnek. A deportáltak szállásául szolgáló vagonok a tél közepén gyakran hetekig a nyílt pályán vesztegelnek, az odaérkező cseh gazdák pedig bizo-

nyos pénzösszeg lefizetése ellenében munkába állíthatják a kiszemelt magyarokat. Számos esetben családokat szakítanak szét, s gondosan ügyelnek arra, hogy egy-egy településre legfeljebb két–három magyar kerülhessen. (A február 25-ig tartó akciónak sok halálos áldozata is volt, számuk azonban ma már (vagy még?) nem állapítható meg pontosan. „A kitelepítettekkel lényegében úgy bántak, mint a háborús bűnösökkel" – állapítja meg J. Zvara szlovák történész, két évtizeddel később.)

1946. karácsony – a Szabad Nép ünnepi számában Révai József – éles ellentétben pl. Rajk Lászlóval, aki korábban gyors és hatásos intézkedéseket követelt a magyar kisebbség védelmére – burkoltan igazolja a csehszlovák érvelést.

1947. február – az Iskolaügyi Hivatal tanulmányaik megszakítására kényszeríti a cseh egyetemeken tanuló magyar nemzetiségű egyetemistákat. (A két állam megállapodása alapján a kitelepítésre kijelölt, de arra még csak – olykor évekig – várakozó fiatalok elvileg külföldi állampolgárnak számítottak, így kétszeres tandíjért, a magyar Kitelepülési Kormánybiztos védelme alatt állva folytathatják tanulmányaikat.)

1947. április 12. – megkezdődik a lakosságcsere. Az akciót a csehszlovák sajtó pártállásra való tekintet nélkül nagy nemzeti győzelemként ünnepli.

1947. szeptember 18. – hírközlő szervek bejelentik, hogy halálra ítélték Esterházy Jánost, az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnökét, a szlovák fasiszta nemzetgyűlés tagját. (Szerepének árnyaltabb megítéléséhez nem árt megemlíteni, hogy a zsidók deportálását kimondó 68/1942. sz. szlovák alkotmánytörvény megszavazásakor ő volt az egyetlen, aki nem-mel szavazott. 1944. október 15-e után a nyilasok bebörtönözték, mert nem volt hajlandó pártját nyilas szervezetté alakítani. A Gestapo elől Szlovákiában bujkált. A felszabadulás után mint háborús bűnöst a Szovjetunióba szállították, de csak enyhe börtönbüntetést kapott.) Halálos ítéletét később életfogytiglani börtönre változtatták. A börtönkórházban halt meg.

1948. február 25. – kommunista hatalomátvétel. A sajtóban folytatódik a magyarellenes uszítás, erőltetett ütemben folyik a kitelepítés. Az ún. Stanislav-féle helységnév reform kapcsán eltörlik Szlovákiában a magyar eredetű helységneveket.

1948 tavaszán a Nemzeti Bizottságok falragaszai több helyen arra szólítják fel a lakosságot, hogy mindazokat jelentsék fel a biztonsági szerveknél, akiket magyarul hallanak beszélni.

1948. április 10. – a kitelepítések megszüntetéséig Magyarországot 73 273 szlovák hagyja el. Csehszlovákiában 105 017 magyar lakost köteleztek áttelepülésre; hivatalos adatok szerint ténylegesen 68 407 fő költözött Magyarországra. Ugyancsak hivatalos verzió szerint további 6 000 személy hagyta el Csehszlovákiát önként. (Magyar becslések ennél lényegesen nagyobb számot valószínűsítenek.) A kitelepülőkön kívül távozniuk kellett azoknak is, akik 1938. november 2-a után költöztek csehszlovák területre (számuk mintegy 20–30

ezerre tehető). Mivel évekig nem volt Csehszlovákiában magyar nyelvű iskolai oktatás, igen sokan jártak magyarországi iskolákba; jelentős részük sosem tért vissza szülőföldjére lakni. A csehszlovák területről származó hadifoglyokat az új állam nem fogadta be, nem engedte hazatérni stb. Az áttelepítettek teljes létszáma mintegy 200 ezer főre becsülhető.

1948. május 9. – életbe lép az új csehszlovák alkotmánytörvény. Kisebbségekről nem tesz említést.

1948-ban a ki- és széttelepítések következtében legalább 150 magyar falu válik vegyes lakosságúvá. A városokban is jelentősen csökken a magyarok aránya. A kitelepítések elsősorban a magyarság szellemi irányítóit sujtották. A magyar kisebbség úgyszólván értelmiség nélkül maradt.

*

1948. június – Major István, az Első Köztársaság kommunista szenátora, Lőrincz Gyula festőművész, a kommunista ifjúsági mozgalom egyik alapítója és vezetője, valamint Fábry Zoltán antifasiszta író részvételével háromtagú bizottság jön létre, az ekkor engedélyezett *Új Szó* megindítása céljából. Ez megfelelő munkatársak híján csak fél évvel később, 1948. december 15-én jelenik meg, hetilapként.

1948. október 12. – a minisztertanács elfogadja a 245. számú ún. állampolgársági rendeletet, amivel újból megadhatják a Csehországba deportált magyar kisebbség tagjainak a csehszlovák állampolgárságot. Sokan közülük már korábban visszaszöktek szülőhelyükre, mások ekkor teszik ezt. A Csehországban maradók aránya mintegy 25 százalék. (A Szlovákiába visszaköltözőket a mai napig sem kártalanították elkobzott lakásukért, ingatlanjaikért.)

1948 őszén, 1949 tavaszán a deportálás, kényszeráttelepítés és vagyonelkobzás következtében előállt létbizonytalanságban a magyar parasztság nem műveli földjét, csak saját szükségleteire termel élelmiszert. A más körülményekhez szokott szlovák parasztok („telepesek") egyelőre nem rendelkeznek a régi gazdák mezőgazdasági szaktudásával. Az ily módon létrejött élelmiszerhiány a diszkriminációs politika felszámolásának egyik legfőbb gazdasági oka. A béketáboron belüli kiélezett ellentétek letompítását kívánta az elkerülhetetlennek hitt harmadik világháborúra készülő szovjet vezetés is.

1949. március 5. – megalakul a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (CSEMADOK), díszelnökké Fábry Zoltánt, elnökké Lőrincz Gyulát választják. Akik „nincsenek teljesen tisztában nemzetiségi hovatartozásukkal" (vagyis a korábban erőszak hatása alatt reszlovakizáltak) nem léphetnek be az egyesületbe.

1949. május 1. – az *Új Szó* napilappá alakul.

1949. szeptember 1. – megindul az oktatás az első magyar osztályokban. A kitelepítések következtében mindössze 110 magyar pedagógust sikerült munkába állítani, a régi létszám 5 százalékát.

1950. március 31. – a háború utáni első népszámlálás napja. Az új adatok szerint Csehszlovákiában 367 733 magyar él, ebből mintegy 13 ezer fő – részben a deportálások következményeként – Csehországban. Legalább 150 000 megfélemlített, reszlovakizált magyar íratja be magát szlováknak. (A reszlovakizáció megfélemlítő, elbizonytalanító hatása még harminc év múlva, az 1980-as népszámláls adataiból is kimutatható.)

1950. szeptember 1. – Komáromban megnyílik az első magyar gimnázium. Erőteljesen folyik a népiskolák szervezése is, de az iskolaköteles magyar gyerekek közel fele még mindig nem magyar iskolába jár. (Egyes adatok szerint 80 ezerből 34 200.)

1950-ben és a következő években hathetes gyorstalpaló tanfolyamokon képezik ki a magyar tanítókat. (Egynegyedük még húsz év múlva is szakképzetlen.)

1950 – a csehszlovák kormány Magyarországnak kívánja ajándékozni magyar történelmi személyiségek, írók, tudósok, művészek 1945 és 1948 között Szlovákiában eltávolított szobrait. A magyar szervek csak nagy nehézségek árán tudják visszautasítani az ajándékot.

1950 – a reszlovakizáltak is fokozatosan bekapcsolódhatnak a CSEMADOK munkájába, gyerekeiket magyar iskolákba is írattathatják.

1951. szeptember – Pozsonyban megszervezik a Pedagógiai Főiskola magyar tanszékét. (De tovább működnek a gyorstalpalók is.)

1952. július 1. – a Megválasztottak Testülete (Szlovákia központi végrehajtó hatalma) elrendeli Dél-Szlovákiában a kétnyelvűséget. (A rendeletet nem teszik közzé.) Egy másik határozat szerint a Belügyi Megbízotti Hivatal – helybeliek kérésére – engedélyezheti a községek eredeti nevének visszaállítását.

1953 – hosszas tárgyalások után Csehszlovákia és Magyarország közös könyvkiadói egyezményt köt. Megkezdi működését a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó. A központi szervek enyhültebb döntéseinek érvényre juttatását a helyi szlovák hatóságok minden eszközzel akadályozni igyekszenek.

1953-ban, majd 1954-ben is több mint 600 szülő kérvényezi, hogy nyissanak Losoncon magyar nyelvű középiskolát. A helyi hatóságok nem járulnak hozzá.

A magyar iskolákat rendszerint rossz állagú, átmeneti épületben helyezik el. Új épületet a hatvanas évek közepéig csak kivételes esetben építenek.

1954. április 8. – A Szlovák Kommunista Párt KB érvénytelennek nyilvánítja a reszlovakizációt. Az Igazságügyi Megbízott 2471/54. sz. rendeletében kimondja, hogy a bírósági döntéseket – ha az érdekelt úgy kívánja – magyar nyelven is kézbesíteni kell.

– A CSEMADOK a Nemzeti Front tagja lesz, azaz kulturális szervezetből társadalmi szervezetté válik.

1954. április 24. – a „szlovák burzsoá nacionalisták" koncepciós pere. G. Husákkal az élen öt kommunistát ítélnek súlyos börtönbüntetésre csehellenes

nemzeti elfogultság, a köztársaság megdöntésére szőtt összeesküvés stb. vádjával.

1955-től a hivatalos propaganda hatására a csehszlovákiai magyarok egy része úgy véli, hogy a korábbi, az egyenjogúság elérése körüli huzavonáért kizárólag a „burzsoá nacionalisták" a felelősek, Janics Kálmán szerint „a perekben a magyarellenes diszkrimináció kérdése szóba sem került, nem szerepelt a vádiratban, sem a védőbeszédekben, de az ítélet indoklásában sem. A koncepciós perek célja nem a magyarellenes diszkrimináció elmarasztalása volt, hanem a Szlovák Nemzeti Fölkelés államjogi hagyományainak lebontása (a szlovák törvényhozó- és végrehajtó hatalom korlátozása)".

– A magyar parasztság a szlovákoknál könnyebben lép be az ekkor szervezett téeszekbe; sokan remélik, hogy a belépés módot ad majd a korábban erőszakkal elvett földek visszaszerzésére. A falvakban erős feszültséget kelt, hogy a funkcionáriusok magyar területeken is jórészt a szlovákok közül kerülnek ki.

– Az amúgy is csak szórványos szlovákiai ipartelepítés csak elvétve érinti a magyarlakta területeket. Ez a politika konzerválja a magyarlakta vidékek mezőgazdasági jellegét.

1956. július – az új alkotmánytörvény 2. cikkelye mondja ki először, hogy az SZNT feladata, hogy „biztosítsa a magyar és ukrán nemzetiségű lakosság kulturális életének kedvező feltételeit".

1956 – a pozsonyi Népművelési Intézetben megszervezik a nemzetiségi (magyar és ukrán) osztályt. Alacsonyabb szinteken nem alakítják ki a nemzetiségi művelődés szervezetét, még a magyar többségű járásokban sem.

1956. szeptember 1. – Kassán tizenegy osztályos magyar iskola nyílik azután, hogy a helyi hatóságok évekig szembeszegültek a központi előírásokkal és a helyi igényekkel.

1956 tele – szlovák nacionalisták a magyar felkelést ürügyként használva korlátozzák a CSEMADOK tevékenységét, vezetésében a szervilis elemeket segítik hatalomra.

– Megszüntetik a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó önállóságát. A kiadó a továbbiakban a TATRAN könyvkiadó részlegeként működik.

1957 – a magyarokkal szemben érvényesülő általános bizalmatlanság számos vonatkozásban (pl. könyvkiadás, szabad nyelvhasználat, iskoláztatás területén) kérdésessé teszi az addig elért eredményeket.

1958. szeptember – a Pedagógiai Fakultást Pozsonyból Nyitrára helyezik. Itt elveszti hátországát, gyakorló iskolája sincs.

1958 – Füleken új iskola épül, nagyrészt a szülők társadalmi munkájával. Amikor elkészül, nem magyar, hanem szlovák iskola költözik az új épületbe. A helyi hatóságok ehhez hasonló döntései egyre feszültebbé teszik az együtt élő nemzetiségek viszonyát.

1959. február 5. – a Megbízottak Testülete 37. sz. határozata kimondja, hogy a törvényeket és más jogszabályokat magyar nyelven is közzé kell tenni.

1960. július 11. – hatályba lép az új alkotmánytörvény, amely először mondja ki a kisebbségek művelődéshez való jogát.

1961. március 1. – a népszámlálási eredmények szerint a magyar lakosság száma 533 934. Szlovákiában 518 782 magyar él, a lakosság 12,4 százaléka. A szlovákiai magyarság 85 százaléka lakik abban a 453 községben, amelyben a magyar lakosság aránya meghaladja az 50 százalékot. Az adatok megdöbbenést váltanak ki szlovák nacionalista körökből. Ettől kezdve a hatóságok kisebbségellenes intézkedéseit mindinkább a nacionalisták összehangolt akciói váltják föl.

1963 ősz – kétoldalú pártközi kapcsolatfelvétel eredményeként Batsányi János születésének 200. évfordulóján szlovák és magyar nyelvű emléktáblát állítanak fel Kassán. A Szlovák Tudományos Akadémia, a Matica Slovenska és számos egyéb szervezet korábban minden módon bizonyítani igyekezett, hogy Batsányi „nem volt elég progresszív", s így méltatlan az emléktáblára.

1963. december – megkötik a magyar–csehszlovák utasforgalmat szabályozó (széleskörűen engedélyező) megállapodásokat. A háború óta ez jelenti a legnagyobb előrelépést a kisebbségben élők és az anyaország viszonyában.

1963. december – a CSKP elítéli az 1946–48-as lakosságcsere módszereit és a reszlovakizációt. Megállapítja, hogy a magyarellenes nacionalizmus a párton belül is megnyilvánult. Viliam Široky miniszterelnök eltávolítása után termékeny vita indul meg a Beneš-féle magyarüldözés éveiről.

1964-től a CSEMADOK Magyarországról is meghívhat írókat, tudósokat, művészeket.

1964. február – Csehszlovákia vállalja, hogy kártalanítja a Magyarországra áttelepített állampolgárokat ingatlanaikért.

1964. július – megalakul a Magyar–Csehszlovák Kulturális Munkabizottság; a szervezet miniszterhelyettesek vezetésével évente kétszer ülésezik.

*

1965 – Ludovit Štur születésének 150. évfordulója alkalmából indított kampány a szlovák konföderációs kívánságok előcsatározását jelzi. A Matica Slovenska (szlovák nacionalista nemzeti művelődési társaság) által irányított kampány nyíltan cseh- és magyarellenes, antiszemita élű.

1965. március – Illyés Gyula a CSEMADOK Batsányi-emlékestjén éles kritikával illeti a magyarellenes szlovák nacionalizmust. A Szlovák Írószövetség kijelenti, hogy Illyésnek „nincs többé keresnivalója Csehszlovákiában".

1966. augusztus 25. – a *Predvoj* című lapban Andrej Repka cikket jelentet meg *Elnemzetlenítés?* címmel, melyben arról ír, hogy Dél-Szlovákiában a magyar környezetben élő szlovákokat az elnemzetlenítés fenyegeti. Hasonló tartal-

mú cikk jelenik meg más lapokban is, pl. a *Rol'nicke Noviny*-ban. Mindez annak az ország demokratizálódásával nacionalista hangulatkeltéssel szembeforduló csoportnak az összehangolt támadását jelzi, akik tevékenysége az elkövetkező években rendkívül feszültté teszi a magyar–szlovák együttélést.

1966 – a CSEMADOK-nak 507 helyi szervezete és 50 ezer tagja van. 386 népi akadémiáján közel négyezren tanulnak. Csaknem ezer szakkört és 115 honismereti kört működtet.

– Felgyorsul Szlovákia iparosítása. Az új létesítmények közül meg kell említeni a vágsellyei vegyi üzemet, a szeredai nikkelkohót, a párkányi papírgyárat, a dunaszerdahelyi cukor-, az ógyallai sörgyárat, a tornaaljai és lévai textilgyárat, a vajáni hőerőművet. Az üzemek többségét az etnikai határ szélére telepítik, munkásutánpótlásukat a szlovák fiatalság közül toborozzák, telepítik be. Az iparvállalatok vezetői egyik fő feladatuknak tekintik a szlovákosítást, s felváltva alkalmazzák ennek finomabb és durvább eszközeit. A vajáni hőerőmű szakmunkásképzőjében pl. azt is megtiltják, hogy a magyar fiatalok egymás között magyarul beszéljenek. Számos üzemben munkabiztonsági okokra hivatkozva tiltják a magyar beszédet.

1966-ban Csehszlovákiában 100 ezer magyar lakosra mintegy 370 főiskolai, egyetemi hallgató jut, míg az országos átlag ugyanennyi lakosra számítva 665 fő. A magyar diákoknak csak kb. egyharmada tanul műszaki főiskolákon, csökken tehát az esélye a magyar műszaki értelmiségi réteg kialakulásának, szélesedésének.

1966 – számos helyen hangot kap az a sérelem, hogy nem kielégítő a magyarok képviselete a különböző testületeknél, különösen a Nemzeti Bizottságok apparátusában.

1966. december – a CSEMADOK IX. közgyűlésén a szervezet egy fiatal munkatársa naiv irredenta nézeteknek ad hangot. Ezt politikusok, értelmiségiek, szlovák nacionalista szervezetek a CSEMADOK ellen igyekeznek kihasználni. A sajtó évekig tartó magyarellenes kampányba kezd.

1966 – megjelenik Jan Sindelka: *A nemzetiségi kérdés és a szocializmus* című könyve. Művében a marxizmus klasszikusainak azt a nézetét idézi, hogy a világ a szocialista forradalom általánossá válása után az egynyelvűség felé halad. Első lépésben a nemzetek közötti antagonizmus tűnik el, majd a két nemzet megismeri egymást, végül pedig egybeolvadnak, vagyis a kisebb nemzettöredék átveszi a nagyobb nemzet kultúráját.

1967 – visszatér az 1945–48 közötti időszak szélsőséges jelszava: „Szlovákiában csak szlovákul!" Ennek szellemében az üzemek egy részében tovább korlátozzák a magyar nyelvhasználatot, pl. a vágsellyei Duslo üzemben kötelező szlovák nyelvtanfolyamon kell résztvenni a magyar munkásoknak.

– Az év során a pártvezetés megbízásából nagyszabású szociológiai vizsgálatot végeznek a társadalmi rétegződés feltérképezésére. A képzettség, életmód, a végzett munka bonyolultsága, jövedelem stb. alapján összevont mu-

tatókban fejezik ki a társadalmi státust. A sorrend: 1. csehek, 2. lengyelek, 3. szlovákok, 4. ukránok, 5. németek, 6. magyarok, 7. cigányok.

1967 – párthatározat születik arról, hogy a Csehszlovák Televízió magyar adást is sugározzon. Később újabb határozat születik arról, hogy a magyar műsor csak a pozsonyi stúdió II. adásában kapjon helyet. (Megvalósítását 16 évig odázzák el, a magyar adás heti 30 percben csak 1983 novemberében indul be magyar szerkesztőség és stáb nélkül. A műsort magyar szöveggel aláolvasott szlovák híranyag tölti ki.)

1968. január – a CSKP Plénuma határozatot hoz a demokratizálódás szükségességéről, a szólás- és sajtószabadság megvalósításáról. Ezzel jó alapot teremt a nemzetiségi kérdés higgadt megvitatásához és rendezéséhez is.

1968. március 12. – a CSEMADOK KB a januári plénum határozata értelmében javaslatot terjeszt elő a nemzetiségi kérdés megoldására: hozzanak létre nemzetiségi bizottságot, illetve titkárságot a szlovák törvényhozó és végrehajtó szervekben. Javasolja a határozat az 1960-as területi átszervezés kiigazítását, a nemzetiségi iskoláztatás színvonalának emelését s az esetleges magyarországi továbbtanulás kérdésének tisztázását. A javaslat igen mértéktartó, nincs szó benne kisebbségi területi autonómiáról, csupán a területi- és kulturális autonómia némely elemét tartalmazza.

1968. április 10. – napvilágot lát a CSKP *Akcióprogram*ja, amely elemzi a társadalmi gyakorlat torzulásait s átfogó programot ad ezek megszüntetésére. Az akcióprogram a cseh–szlovák viszony rendezése mellett napirendre tűzi a nemzetiségi kérdés megoldását is. Kimondja, hogy „feltétlenül ki kell dolgozni az egyes nemzetiségek helyzetét és jogait rendező statutumot, amely biztosítja a nemzeti létük kiteljesülését és nemzeti sajátosságaik fejlődését". Szükségesnek tartja a tényleges egyenjogúság megteremtését, az arányos képviseletet az államhatalmi és közigazgatási szervekben s az élet minden területén. Legfontosabb kijelentése a nemzetiségekről: „joguk van önállóan és önigazgatással dönteni az őket érintő ügyekben".

1968. április – a szlovák lapok nem közlik a CSEMADOK KB javaslatát. A hónap közepén kampányba kezdenek: burzsoá nacionalizmussal vádolják Lőrincz Gyulát, a CSEMADOK elnökét, beszédeiből tendenciózus torzításokkal csak félmondatokat idéznek. A Szlovák KP hetilap a *Predvoj* más lapokkal egyetemben újra bizonygatja, hogy a szlovákok „csupán albérlők saját házukban", a magyar falvakban szervezkedés folyik ellenük. Követelik, hogy vessenek véget az úgymond húsz éve tartó erőszakos magyarosításnak Dél-Szlovákiában.

– A Matica Slovenská követeléseket juttat el állami- és pártszervekhez, lapokhoz: 1. a nemzetiségi politikának a szlovákok érdekeit kell védenie a más nemzetiségűekkel szemben; 2. kötelezővé kell tenni a szlovák nyelvhasználatot; 3. tájékoztatni kell a közvéleményt a Dél-Szlovákiában élők hősies és nehéz küzdelméről, amelyet az elmagyarosodás ellen vívnak; 4. mivel

a magyarországi szlovákok asszimilálódnak, a reciprocitás elve alapján lépéseket kell tenni a szlovákiai magyarok asszimilálása érdekében.
Miközben a feszült légkörben számos helyen atrocitásokra kerül sor, G. Husák legalábbis kétértelmű kijelentést tesz: „A magyar nemzetiség helyzetét a többség megelégedésére rendezni fogjuk!"
(Az elszabadult indulatok érzékeltetésére egyetlen esemény: a Štur emléktúra alkalmából 7 000 pozsonyi fiatal, többségében főiskolás, Dévénybe zarándokol. Útközben kövekkel dobálnak meg egy Hungarocamiont, a meglepetten kiszálló gépkocsivezetőt „disznó magyarok!" és hasonló szitkok fogadják.)

1968. április 30. – a szlovák állami és pártvezetés tárgyal a CSEMADOK, valamint az ukránok képviselőivel. Határozatot hoznak, mely szerint „A tanácskozás résztvevői elvárják a sajtó, a rádió s a televízió dolgozóitól, hogy megfelelő tárgyismeret birtokában foglalkozzanak a nemzetiségi kapcsolatok kérdésével." A hivatalos jelentést az *Új Szón* kívül mindössze egy szlovák és egy cseh lap közli – rövidítve.

1968. május – *Kulturný Život* és a *Smena* azt állítja, hogy lincselési kísérletre került sor, „mert szlovákok anyanyelvükön mertek beszélni Dél-Szlovákiában".

1968. május 9–11. – a pozsonyi főiskolás ifjúság „nagy nemzeti menetelést" szervez a vegyes lakosságú községekbe. Az akció hátterében az a Daniel Okáli áll, aki 1945–48 között az Áttelepítési Bizottság elnökeként a magyarok elleni fellépés fő szervezője volt. (A jelszó változatlan: „Magyarok a Dunán túlra!" – Olykor: a Dunába.)

1968. május 24. – CSKP *Akcióprogram*jával szembehelyezkedő szlovák nacionalisták összehangolt támadásai, a felkorbácsolt tömeghisztéria ellenére a Szlovák KP *Akcióprogram*ja még a prágainál is messzebb megy. Kilátásba helyezi olyan intézmények és nemzetiségi szervezetek létrehozását, melyek felelősségteljesen megoldhatják a nemzetiségek problémáit. Szorgalmazza, hogy az SZNT és a szlovák minisztertanács mellett megfelelő jogkörrel felruházott nemzetiségi titkárság alakuljon. Kimondja, hogy hasonlóképp kell eljárni a többi országos és helyi szervezetben is. Előírja, hogy a nemzetiségi kérdés rendezésére nemzetiségi bizottság jöjjön létre szlovákokból, magyarokból, ukránokból, továbbá azt, hogy az alsóbb párt- és állami szervek mellett is megfelelő végrehajtó apparátussal rendelkező nemzetiségi bizottságokat kell létrehozni.

1968. május–június – a Matica Slovenská gyűlések százait szervezi és határozatokat küld a sajtónak, állami- és pártvezetőknek. Előre kinyomtatott „sérelmi nyilatkozatokat" írattatnak alá a falvak lakosságaival, tekintet nélkül az ottani helyzetre.

1968. június 20. – a CSEMADOK nyilatkozata: „Távol áll tőlünk a szeparatizmus szándéka, csupán legsajátabb emberi és nemzetiségi jogaink biztosítása-

nak feltételeit kívánjuk megteremteni a CSKP politikájával és célkitűzéseivel összhangban."

1968. június – D. Okáli nagygyűlést tart. Egy mondat a hangulat érzékeltetésére: „Hasznos volna, ha sor kerülne a lakosságcsere befejezésére." Hasonló véleményt találhatunk a *Nove Slovo* június 27-i számában.

1968. június – a CSEMADOK kéri a Magyar Állami Operaházat, hogy halassza el a Sarló-emlékesti műsorát, mivel az előadásra szánt dalmű a kiélezett helyzetben végzetes félreértésekre adhatna okot. A félremagyarázásokra alkalmat adó mű címe: *János vitéz.*

1968. június 13–16. – magyar–csehszlovák párt- és kormánytalálkozó. Szóba kerül a nemzetiségi probléma is. „Nálunk is élnek szlovákok és Csehszlovákiában is élnek magyarok – így Kádár János –, ha ma még vannak is megoldásra váró kérdések, azokat rendezni kell, de nem a szenvedélyek alapján, mert a harag rossz tanácsadó. Nem a múltba kell tekinteni, hanem előre!"

1968. augusztus 21. – a Varsói Szerződés csapatai (Románia kivételével) megszállják Csehszlovákiát.

1968. augusztus 23. – a CSEMADOK felhívása szerint: „Nem volt nálunk ellenforradalom, és erre hivatott szerveink nem hívták be a Varsói Szerződés csapatait. Követeljétek, hogy a csapatok hagyják el hazánk területét!"

1968. augusztus 28. – a CSEMADOK KB állásfoglalása: „Figyelmesen áttanulmányoztuk népünk és pártunk vezetőinek moszkvai tárgyalásairól kiadott nyilatkozatait, és az általuk elfogadott megegyezéshez csatlakozunk."

1968. szeptember 8. – Husák a CSEMADOK KB ülésén ígéretet tesz, hogy október 28-ig külön nemzetiségi törvényt bocsátanak ki. (Ekkor ünneplik a Csehszlovák Köztársaság félszázados jubileumát.) „Magyar polgártársaink számára mind az általános polgárjogok, mind a nemzeti csoport szempontjából egyenjogúságot kell biztosítani", mondja.

1968. szeptember – a Matica Slovenská támadást indít a tervezett törvény biztosította jogok ellen, a Szlovák Írószövetség, a Szlovák Tudományos Akadémia és a Komensky Egyetem többi intézetével együtt.

1968. október 27. – a Nemzetgyűlés megszavazza a 143-as és 144-es alkotmánytörvényt. Az előbbi a köztársaságot államszövetséggé alakítja át, s ebből következően a magyar kisebbség minden ügye a szlovák állam belügyévé válik. A nemzetiségek helyzetét a 144-es alkotmánytörvény szabályozza. Ez – a tervezethez képest – már nem tartalmazza a kulturális és gazdasági egyenjogúságot, hallgat az ígért központi szervek létrehozásáról és a kulturális önigazgatás elvéről.

1968. október 29. – a szövegmódosítás nem jut el a hírközlő szervekhez, a *ČTK* és az *Új Szó* a törvénytervezet korábbi, a kisebbségek számára kedvezőbb változatát közli.

1968. október – megkezdi működését a szeptember 23-án ideiglenes intézményként felállított Nemzetiségi Bizottság. Ez 35 főből áll, ebből 18 ma-

gyar, 6 ukrán, 11 szlovák. Vezetője Fábry István.
A Nemzetiségi Bizottság az SZNT kezdeményező és ellenőrző szerve nemzetiségi ügyekben. Feladatai között szerepel az érdekvédelem ellátása is. Segédszerve az SZNT Nemzetiségi Titkársága, amely végrehajtó jogkörrel nem rendelkezik. (Vezetője 1968 novemberétől Tolvaj Bertalan.)

1968. november 23–24. – a második világháború óta az első magyar értelmiségi találkozó a Magas Tátrában. Írók, mérnökök, mezőgazdászok, pedagógusok stb. tanácskoznak. (A találkozót a hetvenes években munkásosztályellenes megmozdulásnak nyilvánítja a pártsajtó.)

1968. december – Pozsonyban megalakul a Magyar Ifjúsági Szövetség.

1969. január 1. – Fonód Zoltán vezetésével megkezdi működését a csehszlovákiai magyarság első önálló vállalata a Madách Kiadó.
– Megjelenik Martin Victor: *Dél-Szlovákia megszállásának története*, ami az újra jelentkező újnacionalista történetírás úttörő munkája.
– Megalakul az SZSZK első kormánya. Tagja Dobos László tárcanélküli miniszter. „Konkrét munkaköröm a nemzetiségek ügyének gondozása" – nyilatkozza az *Új Szó* január 19-i számában.

1969. január 30. – megalakul az új szlovák Szakszervezeti Tanács. A törvények által előírt arányos nemzetiségi összetétel elvét figyelmen kívül hagyják.

1969. március 2. – Stefan Sadovsky szlovák miniszterelnök: „Már előkészületben van a képviseleti testületek és végrehajtó szervek mellett működő nemzetiségi szervekről szóló törvényjavaslat." A javaslatból nem lett törvény.

*

1969. március – Prágában a Gyermek- és Ifjúsági szervezetek kongresszusán a szlovák küldöttek nem járulnak hozzá, hogy a magyarok a csehországi németekhez és lengyelekhez hasonlóan saját szervezetet hozzanak létre.

1969. május 26. – a Belügyminisztérium nem engedélyezi a Magyar Ifjúsági Szövetség működését.

1969 őszén sokasodnak a CSEMADOKot érő bírálatok a sajtóban.

1970. április 3. – a Kassai Kormányprogram meghirdetésének 25. évfordulóján a pozsonyi *Pravda* már nem ítéli el a magyarok ellen hozott diszkriminatív intézkedéseket. (A cikket Marta Vartiková jegyzi.)

1970 tavaszán a CSKP nemzetiségi politikáját már azok irányítják, akik az 1968-as *Akcióprogram* ellenzékeként léptek fel a nemzetiségi jogok (szerintük) túlzott kiszélesítése ellen. Mások is követik őket. Így pl. Juraj Zvara, aki 1969 májusában még a nemzeti önigazgatás híve volt a moravai nemzetiségi kongresszuson, április 19-én az *Új Szó*ban már arról ír, hogy a kulturális önigazgatás nem egyeztethető össze Lenin nézeteivel.

1970. április 29. – Dobos László minisztert és Szabó Rezsőt, az SZNT alelnökét felmentik tisztsége alól. A „nemzetiségi ügyeket gondozó tárcanélküli miniszter" ügyköre megszűnik.

1970. június 12. – megkezdi működését a Kassai Magyar Területi Színház.

1970 – Radikálisan csökkentik a magyarországi ösztöndíjasok számát. A szlovákiai magyaroknak megtiltják, hogy (akár saját költségükön) Magyarországon tanuljanak vagy a magyar államtól ösztöndíjat fogadjanak el.

1970. december 1. – népszámlálás. Csehszlovákiában 614 000 magyar anyanyelvű személy él, ebből 572 568 fő vallja magát magyar nemzetiségűnek. Közülük Szlovákiában 533 934-en laknak. 533-ról 442-re csökkent a magyar többségű települések száma; a magyarok hányada itt 1960-hoz viszonyítva 2 százalékkal kisebb, 83 százalék.

1971 – a magyar óvodákban és az általános iskolák első két osztályában is kötelezővé teszik a szlovák nyelv tanítását. (Korábban csak a 3. osztálytól kellett szlovák nyelvet tanulni.) Fokozatosan emelik a szlovák nyelvórák számát, heti 13-ig. Az 1–4. osztályban ez a heti tanítási órák felét teszi ki. Sugallják a tanároknak, hogy az összefoglalásokat szlovákul tartsák.

1971. március 29. – a CSEMADOK KB ülésén lemond Dobos László elnök. A KB további 25 tagját felmentik. Az új elnök Fábry István.

1972. január 13. – a *Hét* című lap közli, hogy a CSEMADOK tagjainak száma elérte a 62 ezer főt.

1972. április 15–16. – a CSEMADOK XI. országos közgyűlése. Julius Hanus miniszterelnök-helyettes bejelenti, hogy a szervezetet törlik a Nemzeti Frontból és áthelyezik a Művelődési Minisztérium hatáskörébe. Varga Béla titkár előadói beszédében helyteleníti az 1968. április 12-i állásfoglalást és annak nyilvánosságra hozatalát.

1972. július – megjelenik Samuel Cambel élesen magyarellenes műve: *A szlovák földkérdés 1944–48.* A könyv újra antifasiszta tettként értékeli a magyarság elleni erőszak-sorozatot. A szerző munkásságáért 1973. augusztus 28-án Állami Díjat kap.

1973–74-es tanévben 22 gimnáziumban folyik magyar nyelvű oktatás. 1978–79-ben már csak 19-ben s ebből is 9 közös, szlovák–magyar igazgatású. A gimnáziumok egyikének sincs internátusa, pedig 50–100 kilométeres körzetből veszik fel a gyerekeket.

– Folyamatosan csökkentik a Nyitrai Pedagógiai Fakultás magyar tagozatának létszámát.

1975 – öt év során a magyarok lakta Dél-Szlovákiában 70–75 százalékkal kevesebb állami költségvetési beruházási összeg jut egy főre, mint Szlovákia más részein.

1975. augusztus 1. – Helsinkiben Csehszlovákia is aláírja az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet *Záróokmányát*, ezzel kötelezi magát arra, hogy megtartja az alapvető emberi jogokat, amelyek nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül mindenkit megilletnek.

1976 – a központi oktatásügyi hatóságok egyes helyeken „paritás" címén a magyar többségű településeken is 50 százalékra próbálják csökkenteni a

magyar nyelvű tanulók, illetve osztályok számát. (Pl. a 89 százalékban magyar nemzetiségű Dunaszerdahelyen.) A „paritás" elvére csak ott hivatkoznak, ahol a szlovák lakosság van kisebbségben.

– A szlovák kormány megtagadja a Rákóczi emlékhelyeket felkeresni szándékozó magyar kormányküldöttség fogadását.

1977 – egy kelet-szlovákiai releállomás lehetetlenné teszi a magyar tévé adásának vételét. Csak sztrájkokkal való fenyegetés hatására változtatják meg működését.

1977. szeptember – Szlovákiában 376 magyar általános iskola működik, ezekben 55 805 diák tanul, míg az összes magyar nemzetiségű tanköteles száma 70 893. Gimnáziumban 5 400 magyar nemzetiségű tanul, közülük 2 800 jár magyar-, 1 700 közös- és 900 szlovák igazgatású iskolába. Szakmunkásképző intézetekben csak az adott korosztály 10–11 százaléka tanul magyar nyelven. Felsőoktatási intézménybe 533 magyar fiatalt vesznek fel, a megfelelő magyar korosztály 5,9 százalékát, míg ahasonló korú szlovákok 18 százalékát.

A magyar kisebbség tehát nem képes pótolni az 1945–48 között elűzött értelmiségét. Míg a magyar kisebbség tagjainak 0,8–0,9 százaléka végzett egyetemet vagy főiskolát, addig a szlovákoknak 4 százaléka.

– Megkezdik a Nyitrai Pedagógiai Főiskola magyar tagozatának felszámolását. Korábban évente 40–60 fiatal kapott tanári diplomát, erre az évre már csak 15 főt vesznek föl.

– Csökkentik a pozsonyi Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének kiadói tervét. A következő években katasztrofális tankönyvhiány lép fel minden magyar iskolában.

– Hosszas tárgyalások után az olajkrízis csúcspontján a szlovák kormány eléri, hogy Magyarország egyezményt ír alá a Bős (Gabčikovo)–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer építéséről. Az egyezményt szlovák nacionalista körök „nagy nemzeti győzelemként" értékelik. Szemükben a beruházás által okozott ökológiai és gazdasági károk eltörpülnek a nacionalista hasznok mellett. A terv ellenzőit azzal az érvvel próbálják meg odahaza leszerelni, hogy „ha le akarjuk rombolni a szlovákiai magyarok utolsó bástyáját a Csallóközt, akkor föl kell építeni az erőművet".

– Szlovák állami- és pártvezetők tervet dolgoztatnak ki a magyar iskolák fokozatos felszámolására. Első lépésként ötödik osztálytól akarják megszüntetni a magyar nyelvű oktatást, „amivel még kedvezőbb feltételeket lehet teremteni ahhoz, hogy a nemzetiségekhez tartozó állampolgáraink érvényesüljenek a társadalmi életben".

*

1978. március 25-én a *ČTK* hírt ad az oktatási nyelv megváltoztatásának előkészületeiről.

1978. április – Megalakul a Csehszlovákiai Magyar **Nemzetiség** Jogvédő Bizottsága, aminek célja az iskolák megvédése. (1979 őszétől a Bizottság nevében a ‚nemzetiség' szó helyett a ‚kisebbség' szerepel.)

1978. május – elkészül a Bizottság első munkaanyaga, amit később a Bizottság első dokumentumának neveznek, ami az iskolaügy helyzetét és lehetőségeit elemzi. A Bizottság által szervezett tiltakozások hatására a kormány visszavonja és néhány részletében átdolgoztatja a javaslatát, ami fölött a Szlovák KP KB ideológiai titkára vállal védnökséget. Az átdolgozott javaslatot (ami továbbra is a magyar oktatási nyelv felszámolásával számol) megküldik a CSEMADOK-nak és a pozsonyi magyar konzulátusnak is. Kidolgozói azzal számolnak, hogy 1979 februárjától fokozatosan bevezetik.

1978 tavaszán Janics Kálmánt megfosztják jolsvai körzeti orvosi tisztétől. A következő év januárjában az *Új Szó* fasisztának, hazaárulónak nevezi Janicsot, aki panaszt emel a Szlovák SZK Főügyészénél, majd 13 hónappal később megismétli panaszát. Választ nem kap.

1979. január 16-án szándékozik tárgyalni a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsa a törvényjavaslatot. A Bizottság ezt az alkalmat kihasználva újabb tiltakozó akcióba kezd. Levelüket megküldik a köztársasági elnöknek, valamint a csehszlovák politikai és kulturális élet más képviselőinek. Azt Ján Gregor a Nemzetiségi Tanács elnöke a törvényjavaslat tárgyalásakor felolvassa. A tervezetet ismét visszavonják.

1979. május – a Bizottság elkészíti 3. dokumentumát abból az alkalomból, hogy tíz éve adták ki a végrehajtási utasítással még mindig el nem látott nemzetiségi alkotmánytörvényt. Ezt megküldik a Charta 77 szóvivőinek is, akik kérik, hogy készítsenek számukra új anyagot, amiben az általános emberi jogok szempontjából elemzik a kisebbségi jogokkal kapcsolatos elképzeléseiket. – A csehszlovák pártvezetés utasítja az állambiztonsági szerveket, hogy számolják fel a Bizottságot.

1979. július 23. – a rendőrség Duray Miklóst elviszi munkahelyéről, majd letartóztatja. Szeptemberig mintegy 50 magyar értelmiségit hurcolnak el, több mint száz esetben foganatosítanak kihallgatást, házkutatást, útlevél-elkobzást stb. Ezek hatására a Bizottság néhány hónapig működésképtelen.

1979 őszén az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadásában megjelenik Janics Kálmán: *A hontalanság évei (A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után, 1945–48)* című könyve. Illyés Gyula írja előszavában: „Óriási munka tetőzése Janics Kálmán műve. S ugyanakkor saját szellemi életünkben útirányító vállalkozás. Hogy a magyar anyanyelvűség minden területéről hasonló helyzetfölmérést kapjon a világ lelkiismerete."

1979 végén a *Statisticka Rocenka ČSSR 1980* szerint a magyar kisebbség létszáma 608 000 fő.

1980. február – a Bizottság elkészíti *Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi megállapodások és a magyar kisebbség helyzete* című anyagát. A dokumen-

tumot eljuttatják a Helsinki értekezlet 13 résztvevőjének és néhány nemzetközi szervezetnek. Példákkal bizonyítják, hogy „a csehszlovák állam nemzetiségi politikája több lényeges kérdésben ellentmond az érvényes nemzetközi megállapodások szellemének (...) Gazdaságpolitikája ellenkezik a Gazdasági, szociális és kulturális jogok egységokmányának szellemével (...) Oktatási politikája nem egyeztethető össze az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozó egyezménnyel".

1980. január–március – Janics Kálmán egyre súlyosbodó támadásai Duray és a Bizottság ellen.

1980. április – első találkozó a Bizottság és a Charta 77 képviselői között. A Charta kifogásolja a Bizottság tagjainak névtelenségét, hogy nem csatlakoznak a Charta aláíróihoz. A Bizottság képviselője kijelenti, hogy tagjaik alá fogják írni a Chartát, ha az dokumentumot ad ki a magyar kisebbség helyzetéről.

1980 ősz – durva támadások, rendőri intézkedések a csehországi magyar diákok féllegális klubjai ellen. (A féllegalitás annak a következménye, hogy a CSEMADOK Csehországban nem fejthet ki tevékenységet, más szervezet viszont nem ad vagy nem adhat teret magyar diákok kulturális szervezeteinek.)

1980. december – meghal Varga Imre, a csaknem tisztán magyar szlovákiai református egyház püspöke. Az Egyházügyi Titkárság közbelépésére nem választható meg utódul Mikó Jenő, helyette a 72 éves, súlyosan beteg Horváth Zsigmondot kell megválasztani, akit betegsége idején Michael Hromanik helyettesít. A szlovákiai református egyház 7 egyházmegyéjében a 220 gyülekezetből mindössze 26 szlovák, illetve vegyes gyülekezet, a többi magyar.

1980. december – az Iskolaügyi Minisztériumban ismét napirendre kerül a magyar iskolák oktatási nyelvének szlovákra változtatása. Mivel ekkor a siker zálogát a titokban tartott előkészítésben látják, a Bizottság több száz levélben tájékoztatta erről szülőket, pedagógusokat, tiltakozásra szólítva fel őket. „Az ember természetes joga, hogy tudatának és személyi önállóságának, valamint döntési képességének teljes kibontakozásáig a számára legsajátosabb közegben – anyanyelvének szellemében – nevelkedjék. Ha a felnőttek megfosztják ettől a jogától az ifjú embert, erőszakot követnek el rajta, ami ellen minden becsületes embernek fel kell emelnie a szavát, tekintet nélkül nemzetiségére, vallására vagy faji eredetére."

1981 – csehszlovák részről felfüggesztik a magyar–csehszlovák kulturális egyezmény megújítását. Buša iskolaügyi és Válek kulturális miniszter arra próbálják Köpeczi művelődési minisztert rávenni, hogy a magyar kormány járuljon hozzá a kisebbségi iskolák kétnyelvűvé tételéhez. Ezt a magyar–csehszlovák kulturális egyezmény magyar–szlovák kiegészítésével kívánják elérni. A külön magyar–szlovák egyezményben nem született megállapodás, így a magyar–csehszlovák kulturális egyezményt csak 1985. decemberében újítják meg.

1981. február 20. – Marta Bornay a rimaszombati magyar gimnázium igazgatónője (az Iskolaügyi Minisztérium elképzeléseivel összhangban) olvasólevélben javasolja a pozsonyi *Pravdá*ban a magyar oktatási nyelv szlovákra változtatását „a magyar munkás- és parasztgyerekek érdekében".

1981. november – pénzügyi okokra hivatkozva, szigorúan korlátozzák a csehszlovák állampolgárok magyarországi utazását.

1982. június – az állambiztonsági szervek újabb rajtaütése a Bizottság tagjain. Durayt letartóztatják, majd 1983. január 31-én ügyét átadják a bíróságnak. A tárgyaláson neves magyar írók és a Nemzetközi Jogász Szövetség képviselői is megjelennek. A vád koronatanúja Janics Kálmán. Két nap után a tárgyalást előbb meghatározott, később meghatározatlan időre elnapolják, majd február 22-én a vád fenntartásával (98. § (2.) bek. 10 évig terjedhető büntetés) szabadlábra helyezik.

1983. március 1. – Miroslav Válek költő kulturális miniszter megszünteti a Szlovák Népművelési Intézet Nemzetiségi Osztályát.

1983. szeptember – a Bizottság megmaradt tagjai megszervezik a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportját, mivel újabb hírek érkeznek az iskolatörvény előkészítéséről.

– Miniszteri rendelet érdelmében növelni kell a magyar nemzetiségű főiskolások arányát.

1984 – 700 koronáról 1000 koronára emelik a lelkészek fizetését, ugyanakkor rendeletben szabják meg annak felső határát 1400 koronában. 1985-ben és 1986-ban az egyház által külföldről kapott segélyek szétosztását a papok megjavult anyagi helyzetére való tekintettel nem engedélyezik.

1984. február – példa nélkül álló tiltakozás-sorozat a magyar iskolák megszüntetésének terve ellen, tanárok és szülők együtt tiltakoznak. Az iskolatörvényről döntő SZNT ülést előbb március 27-re, majd április 2-re halasztják. Végül március 19-én 16 órakor a szlovák kormány rendkívüli ülésén visszavonja az oktatás nyelvével foglalkozó 32/a. cikkelyt. A Szlovákiában elterjedt vélemények szerint ebben (heves hazai ellenálláson túl) szerepet játszott az is, hogy L. Štrougal márciusi budapesti tárgyalásai a csehszlovák kormány által legjobban óhajtott kérdéskörben, a mikroelektronikai együttműködés területén sikertelenek voltak, amit a szövetségi kormány úgy értékelt, hogy „a szlovák kormánynak a tárgyalások légkörét mérgező törvényjavaslata miatt" fulladt kudarcba.

A döntéshez nyilvánvalóan hozzájárult az is, hogy a CSEMADOK KB elnöksége is a tömeghangulat hatása alatt elutasító álláspontra helyezkedett. (79-ben a kormány még figyelmen kívül hagyta a CSEMADOK, igaz, jóval határozatlanabb tiltakozását.)

1984. május 10. – a politikai rendőrség ismét letartóztatja Duray Miklóst, előzetes letartóztatásba helyezi Szarka Katalint, Bodnár Máriát, Petőczné Sárszögi Csillát. Utóbbiakat rövidesen szabadon engedik, Durayt azonban a ko-

moly nemzetközi tiltakozás ellenére ítélet nélkül börtönben tartják. 1985. május 10-én, elnöki amnesztia alapján szabadul.

– Fogvatartása idején Budapesten Duray-Bizottság alakul, New York-ban a Magyar Emberi Jogok Alapítványa (Hungarian Human Rights Foundation), valamint az Amnesty International kíséri figyelemmel sorsának alakulását. Bebörtönzése ellen tiltakoztak szlovák másként gondolkodók is, mint Jan Čarnogursky, Milan Simečka, Jozef Jablonicky és Miroslav Kusy. Dokumentumban ismerteti ügyét a Charta 77 is.

1984. október 3. – büntetőeljárás Németh Mátyás hárskuti plébános ellen „lázításra tett előkészület" címén, mivel házkutatatás alkalmával nagy mennyiségű vallásos irodalmat találtak nála. 1985. május 14-én egy év szabadságvesztésre ítélik, amit két évre felfüggesztenek, megvonva tőle a papi teendők végzésének engedélyét.

1984 ősz – a CSEMADOK KB-nak az iskolatörvényt elutasító állásfoglalása miatt a politikai rendőrség megfélemlítő célzattal sorra kihallgatja a helyi szervezetek vezetőit.

1985 – fellépés a szlovákiai fiatal magyar írók szervezete, az IRÓDIA ellen.

– A Csehszlovák Vöröskereszt szlovák tagozata megtiltja a magyar nyelvű egészségügyi felvilágosítások szervezését, szórólapok kiadását „a szlovák nyelvi tudat elmélyítése céljából".

1985 tavasz – J. Zvara, aki időközben a KB Politikai Főiskolájának vezető professzora lett és ilyen minőségében a párt nemzetiségpolitikai főtanácsadója, *Nemzet, nemzetiség, nemzeti tudat* című könyvében kijelenti, hogy a CSEMADOK léte ellentétben áll a marxista–leninista elvárásokkal, „mert nem „osztály, hanem nemzetiségi alapon szervezi a dolgozókat". Nézeteit a magyar–csehszlovák történész vegyesbizottság ülésén visszautasítják.

1985–1986 budapesti ellenzéki körökből javaslat érkezik a Charta 77-hez egy közös, magyar–cseh–szlovák állásfoglalás kidolgozását illetően, a szlovákiai magyar kisebbség helyzetéről. Szlovák ellenzékiek kinyilvánítják, hogy „Prága nem jogosult önmaga nyilatkozni ebben az ügyben", ezért a tárgyalások a továbbiakban Pozsonyban Duray Miklós és más magyar, illetve szlovák személyiségek bevonásával folynak. Bár az állambiztonsági szervek kihallgatásokkal és egyéb módokon igyekeznek megakadályozni, hogy ez a közös nyilatkozat megszülessen, mégsem ez az oka annak, hogy a dokumentumról ekkor nem születik megegyezés, hanem az adott pillanatban még összeegyeztethetetlen nézetek. A tárgyalássorozat, ha nem is az eredetileg várt eredménnyel végződik, de sok tekintetben hozzájárul az előítéletek lebontásához és annak felismeréséhez, hogy ettől eltérő formában az együttműködés fenntartható. Így születik meg a *Csehszlovákiai nonkonformisták a magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről* című kötet anyaga (Budapest, 1988. AB Független Kiadó).

1985. november – a Charta 77 dokumentumban tiltakozik a magyarországi utazási lehetőségek csehszlovák korlátozása miatt. E dokumentumban megemlítik azt, hogy e korlátozás különösen sújtja a magyar kisebbséget. Sajnos azonban a Charta mind a mai napig nem tett közzé dokumentumot a magyar kisebbség helyzetéről, jóllehet számos tagja a magyar kisebbség jelenlegi elnyomását a szlovákok csehek által való, a 60-as évekig tartó elnyomására vezeti vissza. Ők a cseh politika felelősségét is csökkenteni igyekeznének e dokumentum kiadása által. A Charta más tagjainak véleménye szerint e dokumentum csak akkor lesz kiadható, ha ahhoz megszerzik a szlovák értelmiség támogatását, s mivel szlovák aláírók elenyészően kevesen vannak, így elsősorban a szlovák katolikus körök támogatását várják. Mindeddig hiába.

1986. december – Ján Fojtik, a CSKP KB ideológiai titkára előadói beszéde: „Csehszlovákia magyar nemzetiségű polgárainak nincs szüksége külföldi gyámkodásra. Ezért a különböző elméleteket, hogy valamiféle olyan »hidat« alkossanak, amely szükséges a kapcsolatok fejlesztéséhez mondjuk a CSSZK és az MNK között, nem tekintjük átgondoltnak. Az ilyen »hidakból« könnyen képződhetne autonóm erő, amely kiválna az egyetemes közösségből. Ez csupán fölöslegesen bonyolítaná a helyzetet."

1987. január 1. – a magyar kormányzattal történt megállapodás értelmében a CSEMADOK-ot visszaveszik a Nemzeti Frontba, ahonnan 1972-ben a demokratizálódási folyamatban való részvétele miatt zárták ki.

– A magyar demokratikus ellenzék levele a Charta 77-hez, a mozgalom 10. évfordulója alkalmából. A magyar demokraták kitartó kezdeményezései az együttműködésre segítik a Csehszlovákián belüli párbeszéd kialakulását is.

1987 tavasz – J. W. Brügel (megh. 1986) nemzetközi jogász és történész tanulmányát közli a *Proměny* című, Amerikában megjelenő csehszlovák folyóirat 24/2-es száma. Az írás fontos dokumentuma annak, hogy cseh történészek már képesek a magyar–cseh–szlovák viszonyt államnacionalizmustól mentesen szemlélni.

1987. március 8–9. – egyetlen éjszaka négy magyar intézményben keletkezik tűz – köztük az *Ifjú Szívek* magyar dal- és táncegyüttes otthonában – feltehetően gyújtogatás következtében.

1987. március 10–16. – sorozatos kihallgatásoknak, megfélemlítéseknek vetik alá a Nyitrai Pedagógiai Fakultás magyar hallgatóit az állambiztonsági szervek.

1987 tavasz – megalakul a Csehszlovákiai *Magyar Hírek* című független hírügynökségi tájékoztató. Az év során mintegy negyedszáz dokumentumot közöl a magyar kisebbség helyzetéről.

1987. április – a New York-i *Czechoslovak Newsletter* megállapítja: „Az indokolt sérelmek szellőztetését – amelynek a magyar kisebbség képviselőinek szóvivője, dr. Duray Miklós ad hangot – támogatni kell, úgy mint a Charta 77 teszi. Azonban minden olyan tevékenységet, amely a Csehszlovák Köztársaság integritását ásná alá, el kell utasítani."

1987 nyár – együttműködés kezd kibontakozni cseh–szlovák és magyar környezetvédők között a Bős-Nagymarosi vízlépcsőrendszer ökológiai hatásának kölcsönös ismertetése tekintetében. Később már közös akciókat is kilátásba helyeznek. Ez felgyorsul akkor, amikor Csehszlovákiában a Tudományos Akadémia is kételyeinek ad hangot a tervek megalapozottságát illetően.

1988. áprilisában közös tiltakozó menetet szerveznek az építkezés ellen a Duna két oldalán. A magyar hatóságok a dunai kompjárat időleges leállításával megakadályozzák, hogy a szlovák és magyar környezetvédők a szlovák oldalon találkozhassanak.

1988-ra a csehszlovák hatóságok diszkriminatív áremeléssel igyekszenek megakadályozni, hogy az ott élő magyarok magyar nyelvű könyveket, folyóiratokat rendeljenek maguknak. Ennek érdekében pl. a *Látóhatár* árát a két év előtti 711 százalékára emelték, a *Valóság*ét 700 százalékra. Azt sem méltányolták, hogy a *Tiszatáj* profilja időközben megváltozott, árát 846 százalékra emelték föl.

Arday Lajos

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NEMZETISÉG HELYZETE (1981)

Történelmi bevezető

A történelmi Magyarország területének – Horvátország nélkül – 6,5 százaléka (21 ezer négyzetkilométer: Muravidék, baranyai háromszög, Bácska, a volt Temesi Bánság 1/3-a) 1,5 millió lakossal – kiknek 1/3-a volt magyar – 1918. december 1-jén a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált.

A Kis Antant megosztására törekvő magyar kormányok többször tettek kísérletet a királyi Jugoszláviával való jó viszony kialakítására (1926, 1940), de 1941-ben – a náci Németország szövetségeseként – mégis fegyveres erővel szállták meg az említett területek jó részét. Az 1938 és 41 között Magyarországhoz visszakerült területeken egyedül itt, a Bácskában bontakozott ki említésre méltó partizánharc, amelynek „megtorlása" szolgáltatott ürügyet a 2 500 áldozatot követelő Újvidék-környéki mészárlásra. 1944 őszén úgy látszott, a magyarok is osztozni fognak a német kisebbség sorsában. Noha a partizánhagyományokban a többi nemzetiség mellett helyet kapott a magyarság is (a Petőfi-brigád részvétele a népfelszabadító harcokban), még évekig „a fasiszta megszállókkal való együttműködés" vádjának gyanúja nehezedett rá és helyi kilengések, bosszúállások keserítették az ott maradt magyarok életét.

Az 1945–48 közötti időszak pozitívuma, hogy nem került sor nagyarányú kitelepítésekre, lakosságcserére, és azonnal hozzákezdtek a magyar nyelvű iskolahálózat és közművelődési tevékenység (lapkiadás) újjászervezéséhez. 1948 után a jugoszláv párt- és állami vezetés ellentéte az akkori Magyarországgal hozzájárult ahhoz, hogy az ottani magyar értelmiség egyes képviselői az egységes magyar nemzettudattól eltávolodva, közeledjenek a jugoszláv nemzet-eszményhez, s kialakítsanak egy különállást hangsúlyozó vajdasági tudatot.

* * *

A történelmi Magyarország éléskamrájává váló termékeny földre a X. században érkeztek a magyarok. A török előrenyomulás következményeként a XV. századtól megjelentek a délszlávok (szerbek, bunyevácok, sokácok), akik 1526 és 1697 után török és császári kiváltságokkal felruházva (szabad határőrök) egyre inkább birtokukba vették az elnéptelenedett, elvadult országrészt, bár a török defterek és az oszták katonai felmérések egyaránt bizonyítják a magyar népelem kontinuitását. A XVIII. században elsősorban németeket telepítettek

ide, de jöttek szlovákok, ruszinok, románok, s mások is, a Flandriáig terjedő birodalom minden népcsoportjából. A déli peremvidékeken nem éltek tovább a sok évszázados társadalmi-művelődési hagyományok és értékek,[1] mint a szomszédos Erdélyben. Az itteni magyarok: kunsági, viharsarki, Duna-menti, nógrádi, székely földnélküliek, szegedi paprika- és dohánytermesztők, makói hagymások, túlnyomóan 18–19. századi telepesek, bevándorlók leszármazottai. Míg a romániai és szlovákiai magyarság 1944-ig teljes társadalmat alkotott, erős történelmi hivatástudatot hordozó értelmiséggel, középrétegekkel, sőt arisztokráciával, addig az ún. SHS Királysághoz került magyar kisebbség már 1918-tól csonka társadalomban élt: a rendkívül szűk dzsentri- és földbirtokosréteg sorsára hagyta a kisparaszti-agrárproletár, munkás-kézműves tömegeket; az értelmiségiek és tisztviselők zöme – több hullámban – Magyarországra kényszerült. Ez a folyamat ismétlődött meg 1944-ben és részben 1948 után.

* * *

A királyi Jugoszlávia – Rehák László szavaival élve – nem volt képes, és nem is volt szándékában, hogy szabályozza, még kevésbé, hogy megoldja az ország kisebbségi kérdéseit.[2] Franciaországgal és a kis-antant államokkal szövetségben, az angolszász hatalmak támogatását élvezve, az új államot szerb fegyveres hódítás eredményének tekintette, s azt Belgrádból kormányzott Nagy-Szerbiává kívánta tenni, amelyben nem találhattak otthonra még a horvátok és a bolgár-makedonok sem, nemhogy a magyarok vagy az albánok.

A többnyelvű és kultúrájú Vajdaságban,[3] ahol 1/3–1/3 arányban éltek magyarok, délszlávok és németek, illetve más nemzetiségek, a fő veszélyt a magyarságban látták, és semmibe véve a Párizs-környéki békék kisebbségvédelmi rendelkezéseit, [4] tudatosan törekedtek gazdasági, társadalmi és kulturális erejének megtörésére tömeges kiutasításokkal, névelemzéssel,[5] a szervezetek, pártok feloszlatásával,[6] a szavazati jog megvonásával, szerb nyelvű ügyintézéssel, a felekezeti-nemzetiségi iskolák államosításával és elszerbesítésével.

Csehszlovákiához és Romániához hasonlóan a régen várt és elkerülhetetlenül szükséges földreformot is e cél elérésére használták fel: a szinte kizárólag magyar és német birtokosoktól elkobzott földet vajdasági és Szerbiából jött délszlávok között osztották szét, gondosan ügyelve arra, hogy a 20 ezer délről betelepített család és a dobrovoljácok zöme az északi határvidéken kapjon birtokot, megbontva ezzel a magyar településterületet. Sőt, a Magyarországgal határos 50 km-es sávban hadügyminiszteri engedélyhez kötötték a földek adásvételét, hogy így számolják fel az ottani magyar birtokokat.[7]

Ebben az időben a hivatalos politika tudatosan törekedett a nemzetiségek kijátszására egymás ellen. Az utódállamok általános gyakorlatát követve a zsidóságból nemzeti kisebbséget kreáltak; a magyarokkal szemben minden támogatást megadtak a gazdasági téren amúgyis vezető szerepet játszó németeknek.[8] Hogy elmagyarosodásuk addig erős folyamatát lelassítsák, sőt visszafordítsák,

elősegítették a Német Birodalom felé fordulásukat, s ezzel azután a Volksbund megerősödését, ami hozzájárult az 1941-es összeomláshoz és a Bánát német protektorátussá válásához. Így a két háború közötti időszakban nemcsak hogy nem jött létre a jugoszláviai magyarok, németek és a többi nemzetiségek együttműködése, de a legtöbbször ellenfelekként álltak szemben egymással a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén.

A korábban élvezett nemzeti-nemzetiségi, vallási és territoriális privilégiumokat, önkormányzati jogokat felszámolták. Az 1929-es királyi-katonai diktatúra bevezetése után az országot 9 banovinára osztották, tekintet nélkül a nemzetiségi megoszlásra, sőt épp a régi nemzeti-etnikai egységek szétzúzására törekedtek. Így került 385 ezer magyar és közel ugyanennyi német 2 millió szerbbel együtt a Dunai Bánságba.[9]

A Jugoszláv Kommunista Párt – a korábbi szerb szociáldemokrata nézetek továbbéléseként – az 1920-as vukovári kongresszuson síkra szállt ugyan a nemzetiségek nemzetközi szerződésekben rögzített politikai és polgári szabadságjogainak biztosításáért, de a korabeli dokumentumok szerint a nagyszerb unitarista-centralista nézeteknek is engedményeket tett. Az 1923–24-ben működött Jugoszláviai Független Munkáspárt – a JKP legális fedőszerve – alapító programjában ezt olvashatjuk: „A népek önrendelkezése alapján állva az NRPJ úgy látja, hogy a határok kérdését csak a népek szabad akaratával (népszavazás) lehet megoldani." 1923 decemberében, a JKP 3. Országos Konferenciájának a nemzeti kérdésről hozott határozata – a szovjet példa nyomán – harcra szólított az imperialista békeszerződések rendszere ellen, és elismerte az önrendelkezés jogát egészen az elszakadásig, de nem állította, hogy az mindig célszerű. A Komintern 1924 júniusában megtartott V. kongresszusának napirendjén szerepelt a nemzeti kérdés. A Balkán országaival külön is foglalkoztak, s a határozat az önálló Szlovénia, Horvátország, Macedónia, Erdély és Dobrudzsa megteremtésére, a magyar nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogának biztosítására szólított fel. Nem kívánták azonban támogatni sem a bolgár, sem a magyar irredenta mozgalmakat; ezért e területek függetlenségét, illetve autonómiáját, a községi önkormányzatokat tartották a legjobb megoldásnak. Mindezt a Bosković néven jelen lévő Filipović, a JKP titkára is elfogadta.

A JKP 1928-as IV. kongresszusa ment legtovább: a királyi diktatúra bevezetésének előestéjén a burzsoá Jugoszlávia szétzúzására szólított fel, a független Horvátország, Szlovénia, a független és egyesült Macedónia és Albánia létrehozásával. Nyíltan elismerték az elszakadás és a nemzeti elnyomás elleni fegyveres felkelés jogát, amely vonatkozott Jugoszlávia valamennyi nemzetére és nemzetiségére, beleértve a vajdasági magyarokat is, mivel Észak-Vajdaság magyar területeit „Jugoszlávia a trianoni békeszerződéssel annektálta".[10]

A 30-as évek közepétől, Tito vezető pozícióba kerülésével azonban visszatértek az állam területi integritását fenntartó, sőt az összes délszlávokat egyesítő, de szövetségi alapon újjászervezett Jugoszlávia eszméjéhez és gyakorlati megvalósításához.

1945-től a németek helyébe[11] fél milliónyi, zömében szerb nyelvű telepes érkezett a legelmaradottabb déli területekről, s természetesen ők élvezték az 1945–46-os második földosztás előnyeit is: a 700 ezer hektárnyi felosztott földterület 9/10-ét ők kapták; alig 1/10-e jutott a hasonló lélekszámú magyar lakosságnak, akik közül mindössze 18 ezren kaptak kisbirtokot, noha a magyar népesség csaknem fele nincstelen zsellér, vagy saját földjén megélni nem tudó kisparaszt volt. Ezeknek elenyészően kis hányada részesült a szerb telepes-birtokokból 1941-ben; 1944–45-ben a „megszállóktól" kapott földeket elkobozták, s még jól járt az a magyar család, amelyik ennyivel megúszta.[12] A szerbek, crna-goraiak, bosnyákok beáramlása tömeges méretű volt (1953 és 61 között is 11 százalékkal növekedett a Vajdaság népessége) és még ma is tart, a Koszovóból átköltözők újabb hullámával.

Demográfiai változások

A szomszédos országok közül Jugoszlávia az egyetlen, ahol a magyarok részaránya az elmúlt hetven évben állandóan fogyott, s ez a tendencia az 1960-as évek elejétől felerősödött:

	a magyar lakosság száma	a magyar lakosság százalékos aránya		az albán lakosság százalékos aránya Jugoszlávián belül
		a Vajdaságban	Jugoszlávián belül	
1910:	577 000	32,6		
1921:	468 000	27,5	3,9	3,7
1931:	468 000	25,9	3,7	
1941:	520 000	(becslés, Magyarország + Bánát + Horvátország)		
1948:	496 000	25,8	3,1	4,7
1953:	500 000	25,4	2,9	
1961:	504 000	23,9	2,7	4,9
1971:	477 000	21,7	2,3	6,3
1981:	427 000	18,9	1,9	7,7

Az albánok viharos, évtizedek óta állandó létszám-növekedése még inkább aláhúzza a magyar lakosság fogyását. Ma a Szerb Köztársaságban – Koszovót és a Vajdaságot is beleértve – születő minden második gyermek albán.

Ami az országon belüli megoszlást illeti, az 1981-es adatok szerint a magyarok 90,1 százaléka a Vajdaságban (385 000)

5,8 százaléka Horvátországban (25 000, 0,6 százalék)

2,2 százaléka Szlovéniában (9 000, 0,5 százalék)

1,9 százaléka Jugoszlávia többi köztársaságában él, elsősorban a nagyobb

A kétnyelvűek, vegyesházasságban élők minden alkalommal a többségi néphez tartozóknak vallották magukat; a két világháborút követő hatalomváltozás miatt mintegy 80 ezren Magyarországra költöztek; a háborúban, 1941 és 1944 között, legalább ugyanennyien elpusztultak. A százezres nagyságrendű veszteség azért nem mutatkozott azonnal, mert több tízezer német, akiket családi, nyelvi, érzelmi szálak fűztek az együttélő magyarsághoz, a háború után – érthető okokból – magyarnak vallotta magát. Ennek indirekt bizonyítéka, hogy a 60-as évektől rohamosan csökkent az egykor német többségű településeken (Apatin, Hódság, Verbász, Kula) a magukat magyarnak tartók száma. A szórványban élők tömeges disszimilációja mellett ezt a tendenciát magyarázza, hogy a nyugati munkavállalási lehetőségek megnyílásával közülük sokan elhagyták Jugoszláviát, s méginkább, hogy ez a generáció kihalóban van.[13]

A magyarság részaránya minden szomszédos országban állandóan csökken, de Jugoszláviában abszolút száma is egyre kisebb. Ennek elsődleges oka, hogy az összes magyarlakta területek közül itt a legalacsonyabb a népszaporulat. Jugoszláviában a Vajdaság – Szlovéniához és Horvátországhoz hasonlóan – amúgy is az utolsó helyen áll a születések, és első helyen a halálozások, s különösen az öngyilkosság terén, s bár az egyke már száz éve egyre terjed az ott lakó szlávok, sőt románok körében is, a legrosszabb népességi mutatókkal a magyarok rendelkeznek.

Az ezer főre jutó születések száma a Vajdaságban 1952-től 1978-ig 23,8-ról 14,1-re csökkent. Ezen belül a magyaroknál:

1953: 19,7, a természetes szaporulat 7,8;
1961: 15,2, " " 4,3;
1971: 11,4, " " -1,6.

Az albánok esetében ez 38,4, illetve 29, tehát négyszer annyi albán kisgyermek születik, mint magyar.

Ha összevetjük a Vajdaság 5 legmagyarabb községének (Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Topolya és Kishegyes) születési és halálozási számait 1976–77-ben, akkor 4,6 százalékos népesség-csökkenést látunk.[14] S ehhez jön még a külföldi munka, a kivándorlás és az asszimiláció okozta veszteség. A csaknem 90 százalékban magyar Kanizsán és környékén születik a Vajdaságban – és egész Jugoszláviában – a legkevesebb gyerek; s ez nem új tendencia.[15]

Életkorát tekintve a magyar Jugoszlávia legelöregedettebb népcsoportja. Az öregedési index 0,5 volt (1971-ben), miközben a reprodukcióhoz szükséges szinthez nem haladhatja meg a 0,4-et, s el kell érnie a minimálisan 15 ezrelékes szaporulatot.

A fogyás másik alapvető oka a nyugati munkavállalás és végleges megtelepedés lehetősége. Ujabb adatok hiányában csak azt mondhatjuk, hogy a hatvanas évek végén a Vajdaság lakosságának 1/5-ét kitevő magyarság adta a kivándorlók 2/3-át (évente 2000 fő), s ez megegyezik a természetes szaporulattal. A vendégmunkásként külföldön dolgozók száma ennek többszöröse volt. A kivándorlás

méreteire jellemző, hogy egyes bánáti falvak lakóinak többsége otthagyja szülőföldjét, s egy közösséget alkotva Kanadában, Ausztráliában telepedik le. A belgiumi „jugoszláv" bányász-kolóniák javarésze magyarokból áll. Herceg János számítása szerint a vajdasági magyar falvak fiatalabb korosztályainak 10 százaléka a 70-es évek közepén Nyugaton dolgozott.[16]

Az emigrációval foglalkozó jugoszláv szakemberek előtt sem ismeretes, hogy a vendégmunkások hány százaléka marad kint véglegesen, de azzal számolnak, hogy a jelenleg Nyugaton élő közel egymillió dolgozó és családtag harmada nem tér haza. Ez az arány sokak szerint a magyaroknál, makedónoknál és horvátoknál még magasabb. A kérdés egyik legjobb vajdasági szakértője szerint ez az oka annak, hogy a belgrádi demográfiai intézet előrejelzéséhez képest az 1971-es népszámlálás 48 ezerrel kevesebb magyart mutatott ki.[17]

Összefoglalva tehát, a rendkívül alacsony népszaporulat, a kivándorlás és a felgyorsuló asszimiláció következtében a jugoszláviai magyar nemzetiség létszáma az ezredfordulóra feltehetően 400 ezer alá, a Vajdaságon belüli részaránya pedig 15–17 százalékra fog csökkenni.[18]

Gazdasági viszonyok

A nemzetiségek keveredése miatt kizárólag a magyar lakosság gazdasági helyzetével foglalkozó tanulmányok eddig nem készültek, s ha alapos közgazdasági-szociológiai vizsgálatokra építve fel is mérnék a magyarok-lakta északkeleti körzetek gazdasági helyzetét, az eredmények aligha lennének általánosíthatók, hiszen a jugoszláviai magyarok kb. 1/3-a e tömbön kívül, szórványokban él. Így csak egyet tehetünk: a rendelkezésre álló adatok fényében a Vajdaság gazdaságát vizsgáljuk, s részletekbe menően a magyar többségű opštinákat (nagyközségek, körzetek).

Jugoszlávia megalakulásakor – ismét csak Szlovénia és Zágráb környéke mellett – a Vajdaság volt az új állam legfejlettebb, leggazdagabb, bár mezőgazdasági jellegű országrésze. Itt volt legmagasabb a városlakók aránya, s legsűrűbb a vasúthálózat. A királyi Jugoszlávia a vajdasági ipart és kereskedelmet négyszeres adóval sújtotta, ezért sok üzem és vállalat kénytelen volt áttelepülni Szerbiába, Belgrádba.[19] A magyar és német hadigépezet maximális kizsákmányolásra törekedett, az új Jugoszlávia pedig, egy gazdaságilag egységes és kiegyensúlyozott ország felépítését tűzte ki célul, s a déli területek fejlesztéséhez szükséges összegek tekintélyes hányadát innen vonta el. Szabadka és környéke – tágabb értelemben az egész magyar-lakta Észak-Vajdaság – az első világháború kitörésétől a hetvenes évek közepéig, tehát hatvan éven át visszamaradt a gazdasági fejlődésben. Különböző meggondolásokból Újvidék lett a tartományi központ, ennek minden előnyével. 1970 és 77 között a Vajdaság egészéhez viszonyítva Szabadkán az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottság

11, illetve 14 százalékkal csökkent. 1947-ben az egy főre jutó nemzeti jövedelemben a Vajdaság Szlovénia mögött a második helyen állt; az utóbbi évtizedekben a harmadik helyre szorult, alig maradva le Horvátország mögött, annak ellenére, hogy a fejlett területek közül egyedül itt maradt huzamos időn át a jugoszláviai átlag alatt az egy főre jutó beruházás értéke. A többi országrészektől jelentősen elmaradva 1948 és 1972 között a Vajdaság évi össztermék növekedése 5,1–6,2 százalék között mozgott.[20] A lemaradás nemcsak viszonylagosan, hanem abszolút értelemben is jelentkezett: a háború után az iparilag egyébként sem fejlett terület számos üzemét leszerelték és elvitték, hogy ezáltal is gyorsítsák az elmaradott déli országrészek felzárkózását. Nem csoda, ha ilyen gazdaságpolitika következtében veszélyesen lecsökkent a vajdasági gazdaság felhalmozó képessége,[21] romlott az ipar műszaki ellátottsága és csökkent a munka termelékenysége.[22]

A Jugoszlávia területének 8,4, lakosságának 1953-ban 10, 1978-ban 9 százalékát kitevő autonóm tartomány 1953-ban az összberuházások 3,6 százalékát, 1978-ban 10,9 százalékát kapta,[23] s az ipari termelésnek 1977-ben 9,8 százalékát, a mezőgazdaságinak 23,4 százalékát adta.[24]

A fejlesztés tehát, ha elkésve és vontatottan is, de a hetvenes évek közepén megindult. Az örvendetesen előrehaladó gazdasági fejlődés azonban nem érvényesül a magyarok-lakta körzetekben. Ott ugyanis – az 1977-es adatok szerint – az egy főre jutó nemzeti jövedelem az országos átlagot 20 százalékkal meghaladja, de a beruházások a jugoszláviai átlag 60 százaléka körül mozognak.[25]

1976-ban a Vajdaság lakosságának 37,8 százaléka, az aktív népesség 44,2 százaléka a mezőgazdasági termelésből élt. Számuk azonban rohamosan csökken, mert a fiatalok nem hajlandók vállalni ezt az életmódot. A jugoszláviai magyar lakosságnak hozzávetőlegesen a fele egyéni gazdálkodó,[26] így életkörülményeiket elsődlegesen a mezőgazdaság helyzete határozza meg. A kitűnő termőföldjeiről és termelési adottságairól híres tájon nem ritkák a milliomos családok. Az egyéni tulajdonban lévő földbirtok felső határa 1953-tól 10 hektár (17 hold); ahol pedig a családfő állandó munkaviszonnyal rendelkezik, 3 hektár (5 hold).[27] A modern gépparkkal és szállítóeszközökkel[28] rendelkező „családi vállalkozások" sok esetben 3–5 személy tulajdonában lévő „maximumot" művelnek, élvezve a nyugati mintájú farmer-gazdálkodás minden előnyét.

Ez azonban kivételes jelenség, mert ott is állandóan nő a társadalmi szektor részesedése: 1976-ban a művelhető földterület 84 százaléka volt magánkézben Jugoszláviában, s 63 százaléka a Vajdaságban. A magántermelők átlagosan 2,1 hektárt (alig 4 holdat) művelnek, s a kisparaszti gazdaságok 2–3 holdas, megélhetést többé nem nyújtó parcellákra osztódnak. A jószágállomány észrevehetően csökken. A Tisza-menti településeken a mezőgazdasági háztartások 26 százaléka föld nélküli (Kishegyesen 35,3 százalék), s 4 holdnál kevesebb földje van a mezőgazdasági foglalkozásúak 51 százalékának. A gazdaságok kétharmadában átlagosan 1,3 hektárt művelnek. Minden második földműves idősebb 50, s min-

den harmadik 60 évesnél. Ők már nem modernizálnak, nem ruháznak be, képtelenek áttérni a korszerű, gazdaságosabb árutermelésre.[29] A magyarok-lakta Észak-Bácskában ezeknek a törpebirtokoknak a száma egyre emelkedik. Százezer ember kötődik hozzájuk, akiknek egy része már kétlaki, ingázó, de a nadrágszíj-parcellák tulajdonosainak fele, az idősebbek csakis a föld terméséből kénytelenek élni. A földműves családból származó fiataloknak több mint 90 százaléka elhagyja a mezőgazdaságot, de a nagy magyar-lakta mezővárosok – a két Kanizsa, a két Becse, Zenta, Topolya – fejlődése megállt, ipari létesítmények híján nem tudják felszívni a munkát kereső helyi és környékbeli fiatalokat. A Vajdaságban a munkát keresők – főként iskolából kikerülő fiatalok – száma a hetvenes évek második felében mindig 70 ezer fölött volt. (Ezer lakosra vetítve arányuk 55, valamivel magasabb, mint az országos átlag.)[30] Ők a déli, szláv többségű ipari központokban – Nagykikinda, Nagybecskerek (Zrenjanin), Pancsova, Belgrád, Újvidék –[31], vagy külföldön néznek munka után. A kevés munkaalkalom, a népesség elöregedése és kihalása, a fiatalok elvándorlása következtében[32] az elmúlt évtizedben az alábbi körzetekben és mértékben csökkent a lakosság: Magyarkanizsa: 3 százalék (10,7), Topolya: 2 százalék (14), Kishegyes: 9 százalék (14); Csóka, Törökkanizsa, Törökbecse: 5–8 százalékkal (a zárójeles számok az agrárnépesség fogyását mutatják). Az ipar vonzó hatására gyarapodott viszont – átlagban 7 százalékkal – Temerin, Ada és Szabadka lakóinak száma, ez utóbbi kettőé főleg bánáti magyar átköltözőkkel. A mezőgazdasági népesség viszont ezekben a körzetekben is átlag 11 százalékkal csökkent.

Számítások szerint a jugoszláv mezőgazdaságban 1,5, az iparban 0,5 millió dolgozót lehetne nélkülözni. Ez a jelenlegi munkanélküliek és külföldön dolgozók 1,5 milliós táborával együtt 3,5 milliós értéket ad. A távlati elképzelések szerint 2000-re a Vajdaság lakosságának már csak 15 százaléka dolgozik majd a mezőgazdaságban.[33] Ha ez bekövetkezik, a hagyományos paraszti életforma megszűnésével, a jórészt még ma is zárt, a legtöbb esetben nemzetiségileg homogén falusi–mezővárosi település-szerkezet felbomlásával a nemzetiségi lét utolsó bástyái is ledőlnek.[34] A megoldás nyilvánvalóan nem az elmaradottság konzerválása, hanem az iparosítással, komplex területfejlesztéssel járó előnyök, a magyar nemzetiség részére is egyenlő feltételek biztosítása volna.

* * *

Az ún. baranyai háromszög – Pélmonostor (Beli Manastir) központtal – Horvátországhoz tartozik, magyar lakossága 13 500 fő (24 százalék). Az itt lakók 1/5-e dolgozik a társadalmi szektorban; közülük 39 százalék az iparban és 31 százalék a mezőgazdaságban – erdészetben. Az előbbiek Eszék, Pélmonostor, Kiskőszeg, Baranyavár üzemeiben találnak munkát.

Szlavóniában négy magyar többségű[35] és számos vegyes lakosságú településen élnek magyarok Eszék, Vinkovci és Daruvár környékén, 3,5 százalékos arányban. Termelésben elfoglalt helyük, életkörülményeik vajdasági honfitár-

saikéhoz hasonló, de közülük még többen vállalnak munkát az ország más vidékein és külföldön. A Szlovéniához tartozó Mura-mellék két nagyközségében élnek magyarok (9 500 fő), akik Lendván és környékén a lakosság 1/4-ét adják. A társadalmi szektorban dolgozók 3/4-ének az ipar ad kenyeret. Az eddigiektől eltérően az itteni beruházások közel 50 százalékkal meghaladják az országos átlagot. Bár ez a vidék is viszonylag fejletlen mezőgazdasági terület, meghatározó szerepe van annak, hogy a leggazdagabb, legfejlettebb köztársaságban található.[36]

Alkotmányos jogok, anyanyelv-használat

A mai jugoszláv nemzetiségpolitikai gyakorlat alapját az 1958-as VII. kongresszus és az 1959 márciusi KB határozat vetette meg:
– a nemzetiségi kérdés nem határkérdés, még ha esetenként össze is függ a kettő; e problémákat csak demokratikusan és az összes érdekelt egyetértésével lehet megoldani;
– különösen a nemzeti kisebbségekhez tartozók egyéni véleménynyilvánításának és cselekedeteinek megítélésénél óvatosan kell bánni a soviniszta jelzővel, mert igazságos, főként gazdasági igényeket is könnyen így minősíthetnek;
– a gyors társadalmi átalakulás új problémákat és követeléseket hoz felszínre; ezek elsősorban a gazdaságilag fejletlen körzetekkel kapcsolatosak, ahol a nemzeti kisebbségek élnek, s ez a gazdasági elmaradottság más problémák megoldását is gátolja
– ezért különös figyelmet kell fordítani e körzetek gazdasági fejlesztésére;
– az országban élő nemzeti kisebbségek és a szomszédos államokban élő jugoszláv (nem délszláv- stb.) kisebbségek kérdése elvileg azonos, és a jugoszláv vezetés ennek megfelelően alakítja politikáját;
– a szocialista Jugoszláviának nemzeti kisebbségeihez való viszonya soha nem függött a szomszédos országokkal fenntartott államközi kapcsolatoktól, még akkor sem, amikor ott üldözték a jugoszláv nemzetekhez tartozó kisebbségeket, mert a jugoszláv nemzetiségi politika a marxizmus elvein alapul;
– a nemzeti kisebbségek nemcsak anyanemzeteikhez tartoznak, hanem ahhoz az országhoz is kötődnek, amelyben élnek, különösen, ha ott biztosítják számukra az egyenlőséget és az akadálytalan fejlődést;
– ilyen körülmények között a nemzeti kisebbségek előmozdíthatják a szomszédos országok és népek közeledését.

A fentiekből következően néhány olyan gyakorlati intézkedésre tettek javaslatot, melyek máig sem veszítettek aktualitásukból:
– a vegyes lakosságú vidékeken a tisztviselők tanulják meg és munkájuk során használják a kisebbségek nyelvét; a kétnyelvűség érvényesüljön az államigazgatási és bírósági gyakorlatban;

– a pártszervezetek (1952-től a párt neve: Jugoszláv Kommunisták Szövetsége) vegyenek fel több nemzetiségit, különösen mezőgazdasági vidékeken;
– érdekeltebbé kell tenni a nemzetiségeket az ország védelmében – több hivatásos és tartalékos tisztet kell kiképezni soraikból, s fel kell számolni a velük kapcsolatos előítéleteket;
– javítani kell az okatás anyagi feltételeit; növelni kell a nemzetiségi tanulók számát; emelni kell a tankönyvek és a tananyag színvonalát; ahol a feltételek adottak, ott kétnyelvű iskolákat kell létrehozni;
– helyi vagy községi szervezeteket alakíthatnak kulturális igényeik kielégítésére, de a szocialista önigazgatási rendszerben nincs szükség „vertikális szervezeti egységesítésre", mert a nemzetiségekre vonatkozó összes ügyek természetesebben oldódnak meg az általános politikai-társadalmi szervezetekben és más önigazgatási formákban;
– elő kell segíteni a nemzetiségi nyelveken történő kiadási tevékenységet, lapkiadást és rádióműsorszórást;
– erősíteni és támogatni kell a baráti, jószomszédi és minden irányú együttműködést azokkal az országokkal, melyek határövezetében vegyes népesség él. Ez az együttműködés segítse a nemzetiségi csoportokat abban, hogy az államhatárok, mint falak, ne vágják el őket honfitársaiktól, hogy szabadabban és szélesebb körben érintkezhessenek velük; a nemzetiségi csoportok így a megosztás helyett legyenek a nemzetek és országok közötti közeledés és együttműködés tényezői.[37]

Az érvényben lévő 1974-es jugoszláv szövetségi alkotmány 245. szakasza kimondja: „A JSzSzK-ban a nemzetek és nemzetiségiek egyenjogúak, s egyenjogú nyelvük és írásuk is." Ebből következik, s ez valamennyi köztársaság és tartomány alkotmányában szerepel, hogy a nemzetiségek tagjainak joguk van
– állami szervek és közintézmények előtt anyanyelvüket és írásukat használni;
– anyanyelvi oktatáshoz;
– kultúrájuk fejlesztésére, s e célból
– szervezetek alapítására;
– nemzetiségi hovatartozásuk szabad kinyilvánítására, de erre nem kötelezhetők.

Alkotmányellenes és büntetendő bármilyen nemzetiségi jogegyenlőtlenség hirdetése és érvényesítése.[38]

A vajdasági alkotmány bővebben szól a kultúra fejlesztéséről, az anyanyelven történő oktatás-nevelésről, a tájékoztatásról és hivatali ügyintézésről,[39] de mindenben követi a szövetségi alkotmány rendelkezéseit.

Új elemeket találunk a szlovén alkotmányban, amely szerint „... a dolgozók és polgárok... megvalósítják az olasz és magyar nemzetiség egyenjogúságát, és **serkentik** sokoldalú fejlődésüket. ...A nevelő-óvóintézetekben és iskolákban törvénnyel a kétnyelvű oktatást is be lehet vezetni", a szlovén és az olasz, illetve magyar nyelv kötelező tanításával. „...A Szlovén Szocialista Köztársaság **gondoskodik** az olasz, illetve magyar nemzetiség nevelése és oktatása, sajtója és

más nyilvános tájékoztató eszköze és kulturális-művelődési tevékenysége egyéb formái fejlesztéséről, s a nemzetiségek jogainak megvalósításához szükséges káderek képzéséről, s e célból a szükséges támogatást **biztosítja.** A Szlovén SzK **támogatja** a nemzetiségek kulturális és anyanyelvi fejlődése érdekében az olasz, illetve magyar nemzetiség közötti, **és anyaországaikkal való kapcsolatuk fejlesztését.**" A nemzetiségek érdekközösségeket alakíthatnak.[40]

* * *

Az anyanyelvi oktatást és az egyenjogú nyelvhasználatot elméletileg már az 1946-os, és 1963-as alkotmányok biztosították. Azonban Jugoszlávia-szerte, így a **Vajdaságban** sem honosodott meg a nemzetiségi nyelvek használata a közéletben. A magyar nyelvi joggyakorlat sem, mert nem jelentek meg a kötelező érvénnyel bíró végrehajtási utasítások; ezért a vállalatok és közintézmények meg sem kezdték az alkotmány rendelkezéséből reájuk háruló gyakorlati feladatok végrehajtását.[41]

Érvekben nem volt hiány: nincs fedezet a nemzetiségi nyelvek párhuzamos használatával járó többletkiadásokra, a szocialista viszonyok önműködően biztosítják az egyenértékű fejlődést minden nép és társadalmi réteg számára; a nemzetiségiek, különösen a fiatalok, úgyis tudnak szerbül.[42]

Az említett 1959. március 24-i párthatározat, a gazdasági reform, az önigazgatásra való tényleges áttérés (1965–66), és az 1968-as év megrázkódtatásai (koszovói megmozdulások, Csehszlovákia) nyomán e gyakorlat tarthatatlansága egyre nyilvánvalóbbá vált. Egymás után láttak napvilágot az egyre több lehetőséget nyújtó alkotmányfüggelékek (1967–1971), majd 1974-től azok a rendeletek, melyek az új alkotmány előírásait kívánták átültetni a gyakorlatba.

Csupán a Vajdaságban több mint húsz törvény szabályozza a nyelvi egyenrangúság érvényesítésének módjait. Ezek hatálya kiterjed az

- oktatás és nevelés,
- a tájékoztatás,[43]
- a közigazgatási és bírósági eljárás,[44]
- a társadalmi-politikai közösségek és az önigazgató érdekközösségek tevékenységének,
- az anyakönyvek vezetésének,
- a helységek elnevezésének,
- a pecsétek használatának,
- a munkaviszony, munkaügyek,[45] valamint
- az egyenjogúság finanszírozásának területére.

„A nemzetiségi nyelv szabad használatát a közéletben és az adminisztrációban... a politikai szabadság kérdésének tekintjük – írja Molnár-Csikós László, a Hungarológiai Intézet munkatársa – s közben ez a jog inkább csak deklaratív, mert semmilyen szerv dolgozóit nem kötelezi arra, hogy a felekkel való érintkezést azoknak az anyanyelvén végezze."[46]

A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület – olyan szakemberek részvételével, mint Várady Tibor és Hock Rudolf – már 1971-ben javasolta: mondják ki, hogy a nyelvi egyenjogúságról szóló törvényt mindazokban a községekben kötelesek érvényesíteni, ahol nagyobb számban laknak nemzetiségiek, vagy ahol az összlakossághoz viszonyítva legalább 10 százaléknyi nemzetiség él.

Néhány szankció beiktatását is javasolták a törvénytervezetbe, abból kiindulva, hogy semmilyen kötelező erejű írott szabály nem képzelhető el büntető redelkezések nélkül, s megállapították a helység- és utcanevek, valamint a cégtáblák két vagy többnyelvű kiírása törvényes rendezésének szükségességét.[47] Mindebből alig valósult meg valami. Csupán a középületek bejáratánál láthatók ötnyelvű táblák, de Újvidéken elvétve akad csak kétnyelvű vállalati cégtábla, két- és többnyelvű helység- és utcanév-tábla pedig sehol sem található.

Előírták, hogy 1979 folyamán tartományi törvény szabályozza: a helység- és személyneveket a nemzetiségek nyelvén írják, a társultmunka-szervezetek, önigazgatási érdekközösségek, más szervek és vállalatok cégjelzését a nemzetiségek nyelvén (is) tűzzék ki.

Ez a törvény azonban nem született meg.[48] Így fordulhat elő, hogy Óbecse statutuma csak globálisan beszél a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról, s hogy a nemzetiségi nyelven történő anyakönyvezés azért nem indulhatott meg, mert nem döntöttek még a helység- és személynév-írás, illetve -használat ügyében.

Nyilvánvaló, hogy ma is érvényes az, amit Hock 1971-ben leírt: „...Senki sem érzi magát illetékesnek és felhatalmazottnak, hogy ezt a kérdést napirendre tűzze, és még kevésbé akad olyan szerv, amely ennek elintézésére illetékesnek érezné magát."[49]

A VSzAT alkotmánya 276. szakaszában megfogalmazottak alapján huszonegy községben két, tizenkettőben három, hétben pedig négy nyelv egyenrangú és hivatalos. A valóságban azonban nem készültek fel ennek végrehajtására, mert a közigazgatási szervek nem rendelkeznek megfelelő számú tisztviselővel a két- vagy többnyelvű ügyintézés és levelezés ellátására. Egy 1978-as adat szerint a községi igazgatási szerveknek 42, az ügyészségeknek 23 százaléka képes biztosítani a nemzetiségi nyelvek használatát.

A Vajdaságban az ügyfelek 29 százaléka – ez nagyjából megegyezik a nemzetiségek számarányával – a nemzetiségi nyelvek egyikén fordul a közigazgatási szervekhez, ugyanakkor azonban az eljárásoknak csupán 12 százalékát vezetik le e nyelvek valamelyikén. A tartomány 251 közigazgatási szerve közül mindössze 98-ban vannak megfelelő arányban képviselve a nemzetiségi tisztviselők. Magyar nyelvű űrlapokat 94 hivatalban használnak, 166 helyen (a hivatalos szervek 2/3-ában) betartják azt az előírást, hogy az eljárás nyelvét az ügyfél választja, de a jegyzőkönyeket csak 90 hivatalban (1/3) vezetik az eljárás nyelvén.[50]

A községi igazgatási szervek gyakorlata a következő:
– a magyar nyelv egyenrangúan használatos valamennyi ügyosztályon írásban és szóban a 8 bácskai magyar többségű körzetben;
– minden ügyosztályon, főként szóban: Csóka, Magyarcsernye, Törökkanizsa, Zombor;
– néhány ügyosztályon, esetenként írásban is: Újvidék, Kula, Szenttamás, Törökbecse, Nagybecskerek, Versec;
– csak fordítószolgálat útján: Apatin, Verbász, Pancsova, Begaszentgyörgy (Žitište).

A községi testületek ülésein mindenki anyanyelvén szólalhat fel.
– Ez történik Magyarkanizsán, Adán, Zentán és Csókán, ahol a küldöttek többsége mindkét nyelvet ismeri;
– állandó szimultán fordítást biztosítanak Szabadkán és Topolyán;
– a magyar nyelvű felszólalásokat tömör fordításban ismertetik Óbecsén, Kishegyesen, Zomborban, Temerinben és Törökkanizsán;
– ritkán élnek a magyarul történő felszólalás jogával a többi említett községben, noha pl. Magyarcsernye és Törökbecse, a két központi település lakóinak csaknem 80 százaléka magyar.

A tájékoztatást illetően:
– a községi képviselő testület elé kerülő anyagokat mindkét nyelven megjelentetik a 9 magyar többségű községben és Szenttamáson, Nagykikindán és Törökkanizsán;
– az anyagokat nem fordítják le, de magyarul is ismertetik az eseményeket a községi hivatalos lapban, a helyi sajtóban és rádióban Újvidék, Verbász, Kula, Apatin, Zombor, Versec és Nagybecskerek körzetében.

Bizonyos munkakörök esetében kötelező a nemzeti és nemzetiségi nyelv ismerete – 1974 óta nincs államnyelv! – s ez utóbbi használatáért nyelvpótlékot fizetnek. Zenta, Ada, Óbecse, Topolya és Szabadka igazgatási szervei nyelvtanfolyamot szerveztek a magyar hivatali nyelvben kevésbé járatosak számára, igaz, önkéntességi alapon.[51]

A helyzet **Horvátországban** sem sokkal jobb, mert a Horvát SzK Közigazgatási Intézetének megállapítása szerint „... a népesebb magyar nemzetiséggel rendelkező községek közül (Pélmonostor, Eszék, Dakovo, Vinkovci, Vukovár, Pakrac) csupán Pélmonostor statutuma rendelkezik a magyar nyelv használatáról, az is szerfölött hiányosan."[52]

A **Szlovén SzK** Képviselőházának 1977. április 28-i határozata kimondja: „A Szlovén SzK társultmunka-szervezeteinek, a terv- és fejlesztési szolgálatoknak nagyobb felelősséget kell tanúsítaniuk a vegyes nemzetiségű területek, különösképpen pedig a kevésbé fejlett és határmenti községek gyorsabb gazdasági fejlesztése terén. **Akképpen kell irányítani a fejlesztési folyamatot, hogy megőrződjön és tovább fejlődjön e terület nemzetiségi jellege...** A községi statutumok

határozzák meg pontosabban azt az alkotmányos rendelkezést, hogy **a község köteles szavatolni mindkét nyelv egyenjogúságát a társadalmi- és közéletben.** A községi statutumoknak rendelkezniük kell arról is, hogy a nyelvek egyenjogúságát a feliratok egyforma látszatával is biztosítsa; rendezni kell a nemzetiség tagjai családi- és személynevének eredeti írását, a házasságkötést, valamint a vegyes nemzetiségű területen tevékenykedő önigazgatási szervezetek és közösségek kétnyelvű ügyintézését...

A Szlovén SzK Végrehajtó Tanácsa (a kormány) a megfelelő társadalmi és önigazgatási tényezőkkel... kössön megállapodást, és javasoljon rendszerbeli megoldást az olasz és magyar nemzetiség külön szükségletei pénzelésére a Szlovén SzK alkotmányából eredő kötelezettségeivel összhangban."[53]

A Szlovén SzK Legfelsőbb Bíróságának végzése elrendeli, „... ha a nemzetiségileg vegyes területeken a bírósági eljárásban olasz, illetve magyar nemzetiségű fél vesz részt, az eljárást két nyelven kell vezetni, és a végzéseket is két nyelven kell kézbesíteni a feleknek..."[54]

A viszonyok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a Mura-melléken a mindennapi[55] és a hivatali életben – beleértve a magyar családi- és utónevek anyakönyvezését, a személyi igazolványok, jogosítványok, nyomtatványok használatát, az utca és helységnévtáblákat – megvalósították az ideálisnak tartott, két irányú, funkcionális kétnyelvűséget, mikor nemcsak a nemzeti kisebbségek beszélik és használják a többségi nemzet nyelvét, hanem fordítva is. Szlovéniában ez élő valóság; a Szerb SzK-hoz tartozó Vajdaságban ennek gyakorlati megvalósítására csak helyenként tettek kísérletet. Ugyancsak nem nyert polgárjogot „... az albán és magyar nyelv bizonyos fokú használata a köztársasági és szövetségi társadalmi-politikai szervekben, munkaszervezetekben és igazgatóságokon..." A hivatalos intézmények közül a vasút és a posta maradt el legjobban a nyelvi egyenjogúság megvalósítása terén.

Tény, hogy az otthonosság érzését keltő kétnyelvű feliratok terén Szlovénia, sőt Horvátország is megelőzte a Vajdaságot, a jugoszláviai magyarság túlnyomó többségének szülőföldjét.

A kisebbségek teljes egyenjogúsága – így az egyenrangú nyelvhasználat – gyakorlati megvalósításának szükséges, de **nem elégséges** alapfeltétele e jogok alkotmányos-jogi kodifikálása. Máig érvényes általános tapasztalat, hogy „... a kisebbségek jogszabályilag biztosított nyelvhasználata gyakorlatilag úgyszólván sohasem valósult meg a Vajdaságban teljesen a jogi rendelkezésnek megfelelően."[56]

Sem az első világháború után, amikor Jugoszláviát – a többi közép- és délkelet-európai államhoz hasonlóan – a békeszerződésben rögzített nemzetközi kisebbségvédelmi előírások kötelezték a nemzeti és vallási kisebbségek kollektív jogainak tiszteletben tartására, sem 1945 után. (Az ENSZ pusztán személyi jogok biztosítására korlátozott joggyakorlata visszalépést jelent a Népszövetség – igaz, csak elvi jelentőségű – kisebbségvédelmi rendszeréhez képest.)

Így az alkotmányokban biztosított egyéni és csoportjogok megsértése esetén nem lépnek életbe sem országokon belüli, sem pedig nemzetközi szankciók. Fennáll a veszély, hogy hivatkozva a súlyosbodó gazdasági helyzetre és az elkerülhetetlen takarékosságra, egyes hivatalok és vállalatok a nemzetiségi jogegyenlőség gyakorlati megvalósítására szánt összegeken kívánnak majd takarékoskodni – ezt Horvátországban már szóvá is tették.[57]

Társadalmi helyzet

A jugoszláviai magyarság társadalmi összetétele rendkívül hátrányos helyzetet mutat. Körükben a legmagasabb a szakképzetlen munkások aránya. „Társadalmi fejlődése és foglalkozási szerkezetének korszerűsödése lelassult – írja Kővágó László – s lényegesen elmaradt az országban végbemenő társadalmi átrétegződési, korszerűsödési folyamattól." Újabbak híján néhány 1968-as adat: a magyaroknál a fizikai munkás–szellemi dolgozó arány 82:18, szemben az országos 70:30-cal. A fizikai dolgozók csaknem fele szakképzetlen volt – e téren csak az albánok álltak mögöttük. Csak a legalacsonyabb diplomás kategóriában, a szakmunkásokat tekintve voltak az országos átlag fölött, minden másban mélyen alatta; így pl. a középiskolát végzettek száma a jugoszláviai átlag felét, az egyetemet és főiskolát végzettek annak harmadát is alig érte el. A magyar volt az egyetlen nemzetiség, amelynél nem csupán a 10 ezer lakosra jutó egyetemisták száma maradt el az országos átlagtól (58:86), de számuk is csökkent (1963: 2913; 1968: 2700).[58]

Ez a tendencia a következő évtizedben megfordult. Az 1975-ben és 1977-ben felsőfokú intézményt végzett magyar egyetemisták száma gyakorlatilag nem változott (230, illetve 245), de a főiskolásoké 1/3-dal nőtt (269:416). Arányuk azonban az országban diplomát szerzetteken belül rendkívül alacsony, 1–1,5 százalék körül van. Még rosszabb a helyzet a posztgraduális fokozatok terén.[59]

Az a Jugoszlávia egészére érvényes megállapítás, hogy az egyetemi hallgatók szociális összetétele kedvezőtlen, minden társadalmi réteg általában újratermeli önmagát, s hogy a paraszt- és munkácsaládokból kevesen jutnak el az egyetemre, fokozottan érvényes a magyar nemzetiségre.

* * *

Az 1960–70-es évek fordulóján Szerbia Közigazgatási Intézetének vizsgálatai és a Vajdasági Kommunisták Szövetsége adatai szerint a községi közigazgatásban dolgozók 66–74 százaléka szerb, s 6,5–17 százaléka magyar volt, az iskolai végzettségtől függően (1976-ban 15,3 százalék). M. Tepavac egykori vajdasági párttitkár, majd külügyminiszter szerint ez az arány a tartományi hivatalokban 75:8 volt, s a magyarok a gazdasági vezetőknek mindössze 10,3 százalékát adták.[60]

Az egyes társult munkaszervezetek tanácsaiban, illetve végrehajtó apparátusában a magyarok (százalékos) aránya a következő:

– földművesszövetkezetek:	20,2,	illetve	17,7
– bankok, pénzintézetek:	18,4,	””	13,8
– társadalombiztosító intézetek:	17,4,	”	8,3
– biztosító társaságok:	–		–
– egészségügyi intézmények:	17,9,	”	13,7
– általános és középiskolák:	16,1,	”	15,3
– egyetemek, főiskolák:	14,3,	”	22,5
– tudományos intézetek:	19,6	”	12,1[61]

Hasonló a helyzet a párt- és az ifjúsági szervezetekben. Míg a két háború közötti időszakban a JKP vajdasági tagjainak több mint egyharmada magyar volt, 1944 óta ez soha nem haladta meg a 9–10 százalékot.[62] Ennek legdöntőbb oka a (magyarok tartózkodó politikai magatartása, a VKSz szerb-horvát nyelvhasználata mellett) a JKSz szociális összetétele. „... A JKSz soraiban ugyanis viszonylag kevés a munkás – ezt több ízben megállapították már felelős pártfórumok – a magyarok viszont jelentős számban munkások. A JKSz-ben úgyszólván alig van paraszt, viszont a magyarság jelentős hányada még ma is földműveléssel foglalkozik. A magyarok között viszonylag kevés az értelmiségi és a hivatalnok, főleg magasabb, felelős beosztásban, viszont éppen ez a réteg igen népes a Kommunista Szövetség szervezetében” adja meg a részletes indokolást Varga László.[63] Mivel a magyarok mélyen számarányuk alatt képviseltetik magukat, sem a helyi, sem pedig a köztársasági, illetve szövetségi vezető pártszervekben nem tudják kifejezésre juttatni érdekeiket és törekvéseiket.

Hasonló a helyzet a hadseregben és a belügyi biztonsági szolgálatnál. Mivel a hadseregben az egységes szolgálati nyelv a szerbhorvát, itt tanulnak meg szerbül nemcsak a magyarok és albánok, de a szlovének és a macedonok is. Egyedül a területvédelmi alakulatoknál van lehetőség a szerben kívül más nyelv használatára.

Horvátországban 1949 óta eredményesen működik a magyarországi nemzetiségi szövetségekhez hasonló felépítésű és funkciójú Horvátországi Magyarok Szövetsége és az Olasz Unió.[64] Tevékenysége a nemzeti tudat fenntartásában, az anyanyelv-ápolás és kulturális cserekapcsolatok megszervezésében jelentős.

Szlovéniában a vegyes lakosságú községekben 1962-ben alakult meg a Szocialista Szövetség Nemzetiségi Bizottsága, 1975 elején pedig a Magyar Nemzetiségi Oktatási és Kulturális Érdekközösség. Létrehozták a községközi (Lendva, Muraszombat) koordináló bizottságot, mi több, a szlovén képviselőház mellett működő nemzetiségi bizottságot is, amelynek széles tevékenységi kört biztosítottak, így a nemzetiségekkel kapcsolatos problémák köztársasági szintű elismertséget és fórumot kaptak. Ezzel szemben Makedóniában és Szerbiában – így a Vajdaságban is – az a szűkkeblű szemlélet uralkodik, amely szerint „...külön függőleges szervezeti egyesítésre a mi rendszerünkben nincs szükség. A nemzeti

kisebbségek bármilyen kérdését az általános politikai és társadalmi szervezetek, a népbizottságok és a társadalmi önigazgatási szervek oldják meg a legtermészetesebb úton."[65]

A X. kongresszus téziseinek kapcsán ismét vita bontakozott ki a nemzetiségek vertikális jellegű kulturális és politikai szerveződéséről. A hivatalos állásfoglalás a dualizmus-kori magyar nézetre emlékeztet: az önigazgató társadalomban minden polgár egyformán érvényesítheti jogait, így nemzetiségi jogait is.[66]

A magyar értelmiség előtt két út áll: a sokszor tudatosan vállalt asszimiláció, amelynek jellemzői:

– a többségi nemzethez tartozó házastárs,
– a többségi nyelv használata a családban és a magyar munkatársakkal,
– a gyerekek szerb-horvát iskolába adása, azok valós vagy vélt érdekében.

A fiatalabbak inkább elhagyják szülőföldjüket; más köztársaságba vagy Magyarországra telepednek át, de leggyakrabban Nyugatra emigrálnak. Az önkéntes asszimiláció sokak számára könnyebb, s főként előnyösebb megoldás, mint pl. többletmunkát vállalva elsajátítani és használni munkakörük magyar szaknyelvét. Sokan úgy látják: a jugoszláviai magyarságra ez az elesettség, önálló életre képtelenség a jellemző, s ha nem tudja kiépíteni sajátos nemzetiségi létét, történjen meg hát a beolvadás minél előbb, minek ez a meghosszabbított haláltusa. Rehák László úgy látja, hogy az asszimilációra való hajlandóság s az osztályszempont túlhangsúlyozása és szembeállítása a nemzetivel, a nagyszerb nacionalizmus érdekét szolgálja.[67]

Mirnics Károly több tanulmányban foglalkozott az asszimiláció kérdésével és arra a megállapításra jutott, hogy mind a gazdasági fejletlenség és lemaradás, mind pedig az iparosodás és városiasodás folyamata elősegíti azt.[68] Az egyik azzal, hogy el- vagy kivándorlásra, legjobb esetben ingázásra kényszerít, a másik pedig azáltal, hogy elmaradott magyar-lakta körzetekbe ipart telepít, új lakónegyedeket épít, elsősorban a többségi néphez tartozók számára. (Tipikus példa erre a magyarcsernyei cukorgyár esete.)

Az asszimiláció egy sajátos, „átmeneti" formája, ha valaki „jugoszláv" nemzetiségűnek tartja vagy legalábbis vallja magát. Ez a tendencia különösen erősen érvényesül Szabadkán és általában a Vajdaságban, ahol 10 év alatt a négyszeresére, 164 ezerre emelkedett ezek száma. A helyi viszonyok ismeretében feltételezhető, hogy a vajdasági „jugoszláv"-ok zömét vegyes házasságban élő magyarok (és más, nem-délszláv nemzetiségűek) és gyermekeik adják. Hasonló okkal magyarázható a horvátországi magyarok számának 1/3-ot meghaladó csökkenése – különösen a gyenge nemzettudattal rendelkező szlavóniai szórványok körében nőtt meg e semleges kategóriát választók száma.

Mind több vegyes házasságot kötnek. A Vajdaságban ezek aránya 1956-ban 18, 1965-ben 26 százalék volt, a 70-es évek végén pedig megközelítette a 40 százalékot; Horvátországban hagyományosan magas ez a szám, és a Szlovéniában élő magyarok körében már 50 százalékra rúg.[69]

A kétnyelvűséget sokan és megalapozottan tartják a beolvadáshoz vezető út első és jelentős lépésének. Még a szlovén jó szándék és két irányú, funkcionális kettős nyelvűség ellenére is félreismerhetetlen a maréknyi magyarság asszimilációs vesztesége: számuk húsz év alatt 1/10-del csökkent, közülük 5–600-an nem a Mura-vidéken élnek, s a tanítási órákon kívül a magyar gyerekek már szlovénul játszanak, beszélnek szlovén társaikkal, de egymással is.

Egy nyelvhasználatra vonatkozó vizsgálat szerint Zomborban egy ismeretlen embert magyarul szólít meg a magyar nemzetiségű középiskolások 25 százaléka, mindkét nyelven 11 százalék, s csak szerb-horvátul közel 60 százaléka. Zentán ez az arány 37:20:38, Szabadkán 25:20:50, Újvidéken 4:3:93. Látjuk, hogy a magyar nyelv a mindennapi életben csak a 85 százalékban magyar Zentán egyenrangú a szerbbel, s hogy a tartományi főváros, 10 százalék alatti magyar lakosságával együtt valójában egynyelvű várossá lett.[70]

Az **egyházak**nak Jugoszláviában távolról sincs olyan erős nemzetiségi tudatfenntartó hatása, mint pl. Romániában. A Vajdaságban a római katolikus vallás militáns képviselői mindig is a bunyevácok és a németek voltak – ők adták a lelkész-utánpótlást. Jugoszláviában a katolicizmus mindig is a horvátok (és szlovének) nemzeti egyháza volt, azok érdekében lép fel a Vajdaságban is, ahol a magyarok 9/10-e katolikus. Az evangélikus egyház egyre inkább a szlovákokkal és a szlovénekkel azonosul.[71]

Magyarságtudatot őrző szerepe lényegében csak a kislétszámú református egyháznak van, elsősorban a szlavóniai és dél-bánáti szórvány-településeken. Az egyházak működésének a hivatalos ideológia általánosságban sem kedvez, de a mohamedán és a katolikus egyház tevékenységében egységbontó tendenciát is látnak. Különösen a szerbek, kiknek többsége vallásilag hagyományosan közömbös.[72]

* * *

Az asszimiláció a **társadalmi mobilitás**, az érvényesülés, a felemelkedés egyik formája. Az elmaradott mezőgazdasági körzetekből a nemzetiségek egyre nagyobb számban vándoroltak a többségi nép által lakott városokba, ipari központokba, s a munkássá válás, a középosztályba, esetenként a vezető elitbe való felemelkedés szinte minden esetben nyelv- és kultúra-váltással járt és jár együtt.[73]

A múltnak, a hagyományoknak igen nagy szerepe van e folyamat gyorsításában vagy lassításában: ha két nép évszázadokon át él békében, a másikat egyenrangúnak tekintve, akkor az egyéni érdekektől motivált asszimiláció tömeges lesz, korszakonként ellenkező előjellel – jó példája ennek a magyar–szlovén, a magyar–horvát, de még a magyar–szlovák viszony is.

A Vajdaságban, a magyar–szerb viszonyban csak napjainkban, az elmúlt negyedszázadban változott meg a helyzet. A korábban magyar és német többségű és jellegű városok szerbekké lettek, kialakult egy – vitathatatlanul szerb jellegű és dominanciájú – vajdasági érdekazonosság, mentalitás és életforma (a szóra-

kozást és ételeket is beleértve), amely azonban közelebb áll a magyarhoz, és általában a közép-európaihoz, mint a balkánihoz. Ez is jelentős mértékben hozzájárul az egybeolvadáshoz, s gyengíti a – mindenképpen alárendelt helyzetet jelentő – nemzetiséginek maradás szubjektív feltételeit.

A sokszor hivatalos intézkedésekkel is elősegített belső migráció e folyamat egyik látható megnyilvánulása. A környékbeli magyar falvakból Szabadkára, Újvidékre, Zomborba, Pancsovára, Becskerekre költözők még növelik, vagy szinten tartják e városok magyar népességét,[74] de gyermekeik már szinte bizonyosan „jugoszlávokká" vagy szerbekké lesznek. A magyar településeken működő üzemek újvidéki vagy belgrádi egységhez tartoznak, s azok utasítására, vagy egyszerűen gazdasági kényszerből gyakran „kölcsönadják" munkásaikat Belgrád, Rijeka, Maribor, Ljubljana nagyüzemeinek,[75] de sokan dolgoznak idénymunkásként a horvát tengerparton is. Jugoszláviában a legerősebb migrációs folyamatok a Vajdaságban észlelhetők, ami azt jelenti, hogy elsősorban magyarok és románok hagyják el szülőföldjüket. 1979-ben a külföldön dolgozó vajdaságiak 60 százaléka fiatal, 30 százaléka szakképzettséggel rendelkező és csaknem 28 százaléka magyar volt. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha vissza is térnek, szerb jellegű városokban telepednek le.[76]

Oktatási és kulturális helyzetük

Egy nemzetiség létéhez, fönnmaradásához elengedhetetlen a település viszonyainak és számának megfelelő anyanyelvi oktatási intézményhálózat. Ha nincs meg a lehetőség a korszerű műveltség és szakirányú képzettség, illetve a felsőfokú végzettség anyanyelven történő megszerzésére, ez a nemzetiségi tudat elcsökevényesedéséhez, a nemzeti kultúra elsorvadásához vezet, végső fokon pedig az asszimiláció felgyorsulását segíti elő.

Az óvodai hálózat Jugoszláviában fejletlenebb a magyarországinál; a 3–7 éveseknek mindössze 7 százalékát gondozzák. A Vajdaságban viszont a gyerekek csaknem 25 százaléka jár óvodába. A magyar nyelvű óvodákba járók aránya 17,6 százalék, a kétnyelvűekbe járóké 5,6 százalék; ez együttesen 1,5 százalékkal magasabb, mint a magyarság részaránya. 1970–71-ben 161 magyar foglalkozási nyelvű óvodába 6168 kisgyerek járt.

Teljes értékű anyanyelvi foglalkozás azonban csak az ún. „homogén" magyar óvodákban folyik, a szerb-horvát, mint környezeti nyelv gyakorlásával. A kétnyelvű óvodákban a nemzetiségi gyerekek számától függ a foglalkozás nyelve; ha sokan vannak, a foglalkozások fele az ő nyelvükön történik, ha kevesen, akkor csak napi 30 perces, vagy heti kétórás nyelvgyakorlást iktatnak be magyarul.

Az elemi, illetve általános iskolák és a tanulók száma az ötvenes évek elejétől állandóan csökken. 1953–54-ben 285 magyar tannyelvű iskolába csaknem 50

ezer gyerek járt, s másfél ezer pedagógus oktatta őket. 1977–78-ban ugyanezek a számok a következők: 172 : 33 200 : 2200.[77]

A Vajdaság magyar többségű területein kielégítőnek mondható a magyar nyelven oktató általános iskolák hálózata. 1970-ben, az iskolák alig 12 százaléka (26) volt ilyen – a többi magyar tagozattal is rendelkező ún. területi iskola. A magyarok által (is) lakott települések 40 százalékán csak alsó tagozat működött. A korábban önálló igazgatású magyar iskolákat az ötvenes évek végétől fokozatosan összevonták a szerb-horvát tannyelvű iskolákkal, s kialakították a területi iskolák rendszerét; ez a folyamat párhuzamosan ment végbe a nálunk is ismert körzetesítéssel, amely – bár az oktatás színvonalát emeli – nemzetiségi szempontból egyértelműen negatív hatású.[78] Az elemi vagy általános iskolák ugyanis sajátos nemzetiségi intézmények, amelyek az oktató-nevelő munkán kívül – különösen kisebb településeken – jóval szélesebb körű művelődési-kulturális feladatokat is ellátnak. Különösen Jugoszláviára jellemző, hogy sok esetben az iskola az egyetlen nemzetiségi szervezet, amellyel a nemzetiségi lakosság kapcsolatba kerül. Ezért pótolhatatlan veszteség egy magyar vagy vegyes lakosságú falu magyar iskolájának vagy felső tagozatának megszüntetése. A tanulók vagy a szerb-horvát tagozaton tanulnak tovább, vagy – jobb esetben – vállalják a legközelebbi magyar iskolába való bejárást, ha ezt a közlekedés lehetővé teszi. Mindenképpen szegényedik viszont a település élete a szakképzett pedagógusok távozásával.

A Vajdaságban nem ritkán olyan településeken is a magyar vagy szlovák tannyelvű tagozatokat vagy osztályokat számolták fel, ahol ezek a nemzetiségek laknak túlnyomó többségben. A megmaradottak egy részében is szerb-horvátul tanítanak egy vagy több tantárgyat. A nem anyanyelven folytatott tanulás veszélye, hogy a szerb-horvát tagozaton végzők zöme „akulturalizálódik": saját kultúrájával nem ismerkedik meg, anyanyelvét is csak konyhanyelv szinten beszéli, de nem lesz részesévé a szerb kultúrának sem, ha jól-rosszul ki is tudja magát fejezni szerbül.[79]

Általános jelenség, hogy a nemzetiségi iskolák régi épületekben,[80] korszerűtlen felszereléssel, alacsonyabb szinten oktatnak, bár tankönyveik semmivel sem rosszabbak. A továbbtanulásra és érvényesülésre vonatkozó meggondolások mellett ez is a többségi nép iskoláiba tereli a nemzetiségi tanulókat. Sok helyen – s mindenekelőtt azokon a településeken, ahol a magyarság kisebbségben van – erősödik az a tendencia, hogy noha megvolt a lehetőség az anyanyelvi iskoláztatásra, a magyar szülők a pedagógusok agitálása ellenére is szerb-horvát tagozatra adják gyerekeiket, sőt követelik – ahogy az megtörtént a Szerémségben – a magyar nyelvű oktatás megszüntetését. Jelenleg a vajdasági magyar gyerekeknek mintegy 25 százaléka nem anyanyelvén tanul; ez az arány Újvidéken, a Közép- és Dél-Bánátban eléri az 50, sőt egyes helyeken (Versec, Pancsova) a 65–70 százalékot is.[81]

A Vajdaságban egyedül Szabadkán vezették be a kétnyelvű oktatást, tíz évvel az azt lehetővé tevő párthatározat után. Az oktatás továbbra is anyanyelven folyik, de a tanulók „környezeti nyelv"-ként tanulják a magyart, illetve a szerb-horvátot.[82]

1970-ben a 188 vajdasági **középiskola** közül négy magyar, harmincegy kettős tannyelvű volt. A magyar középiskolásoknak csak 54 százaléka folytatta tanulmányait anyanyelvén. A szerb-horvát nyelven tanulók közel 2/3-a szakmunkásképző iskolába járt, mivel a magyar vidékeken, így Észak-Bácskában sem volt elég magyar tannyelvű szakoktatási intézmény. Lényegesen kevesebb magyar tanul tovább, mint a többi nemzetiséghez tartozók; a hetvenes évek elején a vajdasági középiskolások 15, a tanárok 15,3 százaléka volt magyar.[83]

A „középfokú hivatásirányú nevelés és oktatás" bevezetése (1977) után az egységes középiskolai hálózat I–II. (9–10.) osztályába járók, tehát általános képzésben részesülők soraiban a magyar nyelven tanulók száma több mint 50 százalékkal emelkedett. Ennek ellenére a nemzetiségi nyelven tanuló középiskolások száma csökkent (a magyaroké 2 év alatt 12 százalékkal, 2300-ról 2000-re). Mivel sok helyen nem érik el a törvényben előírt minimálisan 15 fős létszámot ugyanazon a szakirányon és évfolyamon, így egyre kevesebb nemzetiségi tannyelvű osztályt indítanak.[84] De még ezekben is káderhiányra hivatkoznak, s a tantárgyak egy jelentős hányadát szerbül adják elő.[85] A tartományi oktatási és kulturális titkárság (minisztérium) közlése szerint 1980-ban a választható 28 szakma mindegyike – a bőr- és gumiipari kivételével – elsajátítható volt magyar nyelven is.

Nem igaz, hogy a magyar tagozatra járók nem tanulják meg a többségi nyelvet, hiszen a megkérdezett középiskolások többsége mindkét nyelven rendszeresen olvas szórakoztató és szépirodalmat. Anyanyelv és nemzetiségi tudatromboló hatása van viszont annak, ha szerb-horvát tagozatra járnak; ezeknek a magyar diákoknak csaknem 1/4-e szerbül beszél magyar társaival.[86]

A közép- és felsőfokú szakképzés alakulása nemzetiségi szempontból negatív tendenciáket erősít: az ún. társadalmi tevékenységek szakiskoláinak felvételi keretét már az 1980–81-es tanévben ezerrel csökkentették. Így jogi előképzésben 413, népművelésin 203, fordítóin 170 fővel kevesebben vehetnek részt. Ennek megfelelően leszállították az egyetemi keretszámokat is: 1980-ban a jogi karon háromszázzal, a bölcsészkaron százharminchattal kevesebben kezdhették el tanulmányaikat.[87] Halogatják a zombori állatorvosi kar megnyitását is. A többségi nyelven történő szakoktatás kiterjesztése néhány év alatt a magyar és más nemzetiségi nyelvű középiskolai oktatás elsorvadásához vezetett. S ha a nagy szóródás–kis létszám miatt nem biztosított az anyanyelven való továbbtanulás, a szülők nem adják gyerekeiket nemzetiségi nyelvű általános iskolába se.

Az egyetemi és főiskolai képzésben részt vevők számát tekintve még kedvezőtlenebb a kép. Bár 1971 és 78 között a magyar hallgatók száma 2,3-szeresé-

re, a hallgatói összlétszám csak 1,8 szeresére nőtt, 1979-től, a szakirányú iskolákban végzettek megjelenésétől, a nemzetiségi hallgatók száma ismét visszaesett. Az egyetemet végzettek százalékos aránya az egyébként sem magas vajdasági átlag felét sem éri el.[88] Az újvidéki egyetemen és a szabadkai pedagógiai főiskolán folyó magyar szakos tanárképzéstől[89] eltekintve, felsőfokú tanulmányok csak a többségi nyelvek valamelyikén folytathatók, bár egy vajdasági törvény kimondja, hogy ahol harminc hallgató kéri, ott meg kell szervezni az oktatást nemzetiségi nyelven. A rendelet valóra váltása terén legtovább a szabadkai közgazdasági kar és az újvidéki jogi kar jutott. Az 1978–79-es tanévben a szabadkai intézményben, ahol a hallgatóknak 1/4-e magyar (nagyon sok az ott tanuló boszniai), az előadások 1/5-ét, a gyakorlatok 2/5-ét magyarul is megtartották. 1979-ben a Szabadkán működő műszaki főiskolai karok mindhárom évfolyamán megindult a magyar nyelvű oktatás. Az erősáramú villamosmérnök hallgatók fele magyar, ők anyanyelvükön tanulnak. A jogi karon két tantárgyat magyarul is előadnak, s tizenegy tantárgy gyakorlatai magyarul is folynak;[90] ez a kar óráinak 1/4-ét teszi ki. 1970-től a karon szaklektorátus működik, amelynek feladata a terminológiai gyakorlatok vezetése magyarul a nemzetiségi és szerb-horvát anyanyelvű hallgatók számára, az utóbbiak azonban ezt a lehetőséget kevéssé veszik igénybe. Eredetileg az volt az elképzelés, hogy a szaklektorátus tevékenysége az egyetem minden karára kiterjed, és tapasztalatai alapján mindenütt megindul magyar nyelven az egyetemi oktatás, de legalábbis egyes szaktárgyak előadása magyarul. Ennek megvalósítása mindmáig várat magára, bár egyes karokon (agrár, orvosi, műszaki) több magyar oktató dolgozik, mint a jogi karon – a bölcsészkaron például 15, a közgazdaságin 26 százalékos az arány, de az egyetem egészén nem éri el a 10 százalékot. „... Egyesek ezt a tudományos-pedagógiai intézményt – írta Rehák László – mindenekelőtt a szerb kultúra intézményének tartják, amelyre afféle fülbevalóként egy-két nemzetiségi tanszéket is ráaggattak."[91] Előrelépés csupán az összes karon oktatott marxista és társadalomtudományi tárgyak bővülő magyar nyelvű előadásában van.

Állandóan visszatérő panasz, hogy még a magyar területen magyar munkásokkal dolgozó vállalatok, községi igazgatási szervek sem támogatják ösztöndíjakkal a magyar egyetemi hallgatókat. Tartományi szinten pedig szinte hihetetlen anomáliák fordulnak elő: 1970-ben a tanulmányi kölcsönben részesülő 3500 vajdasági hallgatóból 306 volt nemzetiségi, de abból 51 koszovói albán; s más köztársaságokból (Crna Gora, Bosznia) valók kapták a Vajdaság által nyújtott kölcsön 51 százalékát.

Hasonló a helyzet a Jugoszláviában különösen neuralgikus pontnak számító diákotthoni ellátás terén. 1980-ban a Vajdaságból származó nemzetiségi hallgatóknak mindössze 5 százaléka jutott kollégiumi elhelyezéshez; a többi nemzetnél és nemzetiségnél ez 15 százalék, sőt a crna goraiak esetében – akik számarányukat messze meghaladóan töltenek be vezető pozíciókat az államapparátus-

ban, így oktatási-kulturális téren is – ez az arány 40 százalék. A Vajdaság saját, nemzetiségi polgárai kárára képez ki egyetemein és főiskoláin egy nagy létszámú értelmiségi vezető réteget, amely nem tér vissza az elmaradott déli területekre, hanem a vajdaságiak – elsősorban a nemzetiségi fiatalok – elhelyezkedési esélyeit rontja.

A hetvenes években több száz vajdasági magyar fiatal szerzett felsőfokú képesítést magyarországi egyetemeken és főiskolákon, néhányan az államközi egyezményekben biztosított lehetőségekkel élve, nagyobbrészt azonban saját költségen. Az utóbbi időben ennek lehetősége minimálisra csökkent.

A **horvátországi** magyarok oktatási-művelődési helyzetét nehezíti szétszórtságuk: a baranyai 15 ezer magyar még viszonylag egy tömbben él, de a 10 ezres szlavóniai, s méginkább a hasonló nagyságú horvátországi szórványra a teljes szétaprózottság jellemző. Előnyt jelent számukra a vajdaságiakkal szemben, hogy 1949-től működő szövetségük küzd az anyanyelvi oktatás erősítéséért, kiterjesztéséért, a körülmények javításáért, korszerűsítéséért. Az 1977–78-as tanévben 6 óvodában 156, 14 általános iskolában (melyekből 7 csak alsó tagozatos[92]) 859, és egy középiskolai tagozaton 158 magyar gyerek anyanyelvén folytathatta tanulmányait.[93]

A magyarországi nemzetiségi iskolákhoz hasonlóan 25 iskolában 24 tanár vezetésével 1167 diák látogatta az ún. anyanyelvápoló órákat; óraszámuk az alsó tagozaton heti hat, a felsőn három–négy. Évente átlagban száz gyerek kezdi el ilyen módon a magyar nyelv rendszeres tanulását; sokan közülük nem magyar nyelvűek.

Rontja viszont az összképet, hogy 1980–81-es tanévre megszűnt egy négy osztályos iskola, s csak 23 iskolában szerveztek anyanyelvápoló tanfolyamokat. A terület természetes központjában, Pélmonostoron, ahol az egyetlen magyar nyelvű középiskolai tagozat működik, nincs magyar tannyelvű általános iskola, csupán anyanyelvápolás, mindössze negyven fővel.[94] A horvát-szerb tagozatra járó 2000 tanuló között is szép számmal akad magyar anyanyelvű, de számukra eddig órarendi problémák miatt nem tudták megindítani az anyanyelvápoló tanfolyamokat.

A helyi igényeket ismerve, a szövetség javasolja, hogy még hat településen nyissanak magyar-, illetve kétnyelvű óvodát, Pélmonostoron, Béllyén és Dárdán pedig magyar, illetve kétnyelvű általános iskolai tagozatot. Pélmonostoron a pedagógiai és vasmunkás szak mellett indítsák meg a magyar nyelvű oktatást, egyelőre részlegesen a közgazdasági és matematikai tagozaton is. Nagy szüksége lenne magyar nyelven tanult szakemberekre a mezőgazdaságnak is, különösen a szőlészet-borászatban és állattenyésztésben.

Az eszéki pedagógiai főiskolán bevezették a magyar nyelvű tanítóképzést évfolyamonként 15 fővel, és a magyar nyelv választhatóságát az idegen nyelvek sorában.

A horvátországi magyarok értelmiségi utánpótlását az eszéki, zágrábi, budapesti és pécsi egyetemek és főiskolák biztosítják. Egyre nagyobb az érdeklődés

a magyarországi ösztöndíjak iránt: az 1980-ban rendelkezésre álló hat helyre tizenegyen jelentkeztek, s a zágrábi kormányszervek jóváhagyásával valamennyien megkezdhették tanulmányaikat Magyarországon. Az évente több tíz főre kiterjedő pedagógus-továbbképzés is Pécsett, Budapesten, Debrecenben[95] történik.

Az elmúlt években reményt keltő kijelentések és rendelkezések láttak napvilágot Horvátországban: mindenütt meg kell szervezni a nemzetiségi oktatást, ahol erre a legkisebb igény is jelentkezik; nemzetiségi anyanyelvű iskolában – a horvát-szerbet kivéve – csak nemzetiségi anyanyelvű pedagógus taníthat; nemzetiségi tagozat – mint Magyarországon – a kötelezően előírtnál kisebb létszámmal is indítható; az iskolai ügyvitelnek és az okmányoknak kétnyelvűeknek kell lenniük; a többségi lakosságnak is meg kell ismerkedni a velük együtt élő nemzetiségek nyelvével.[96]

Szlovéniában, ahol a Mura-melléki magyar és vegyes lakosságú településeken a Monarchiától örökölt apró, korszerűtlen épületekben működő osztatlan magyar tannyelvű négy- és nyolcosztályos iskolák (Hidvég, Radamos, Göntérháza), nem bírták a versenyt a modern, jól felszerelt szlovén iskolákkal, melyeknek növendékei előnyben voltak a továbbtanulásnál. Mivel a magyarlakta falvak (a lendvai körzet 41 településéből 25 magyar, vagy vegyes lakosságú) a hosszú ideig lezárt határ mentén sorakoznak, ez is hozzájárult a magyarságtudat·gyengüléséhez. Felgyorsult az asszimiláció folyamata, az ötvenes évek végén a magyar gyerekek fele (s éppen a városlakó lendvaiak) szlovén tannyelvű iskolába járt, amit leginkább a magyar szülők ambicionáltak.

A helyi szlovén és magyar vezetők a megoldást nem a magyar iskolák korszerűsítésében, hanem a kétnyelvű iskolák, ill. óvodák szervezésében látták. E szándékukat az 1959 márciusi KB határozat megerősítette. Ez a párthatározat fordulópontot jelentett: gyakorlati megvalósításában Szlovéniában mentek el a legtovább, s hatására, ha nem is állt meg, de lelassult az asszimilációs folyamat. A legnagyobb vívmány kétségtelenül a kétnyelvű oktatás bevezetése volt a vegyes lakosságú területeken (Lendván és környékén ez 13 ezer embert érintett, közülük 8000 magyart, s Muraszombat környékén további 3 községet, mintegy 2000 magyarral). Jugoszláviában, sőt egész Közép-Kelet-Európában egyedülálló módon nemcsak a kisebbség tanulja a többségi nemzet nyelvét, hanem a többségi nép gyermekei is a magyart, mégpedig kötelezően. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy a pedagógus állandóan két nyelven tanít: a szlovén magyarázatot megismételi magyarul, s a gyerekek mindkét nyelven felelnek. Az a cél, hogy az amúgy is együtt élők és dolgozók már az iskolában tanulják meg egymás nyelvét, hogy később a munka- és lakóhelyen nehézség nélkül érintkezhessenek; anyanyelvük és nemzeti kultúrájuk mellett ismerjék meg a másik nép történelmi-, kulturális értékeit, hogy így kialakuljon a kölcsönös megbecsülés egymás iránt.

Ezt az oktatási formát az 1959–60-as tanévben vezették be, s bár a kezdeti

nehézségek után a tapasztalatok kedvezőek voltak, a hatvanas évek végén mindkét nemzetiségnél felmerült az a panasz, hogy ez az oktatási forma egyik nyelv megtanulását sem teszi lehetővé. Sőt 681 lendvai szlovén alkotmányos pert indított annak megállapítására, hogy összhangban van-e a kötelező kétnyelvű oktatás a szlovén alkotmánnyal. A bíróság pozitív döntést hozott,[97] sőt javasolta, hogy a kétnyelvű oktatást terjesszék ki az óvodára és a középiskolára is. Az óvodákban ez megtörtént, s a hetvenes évek második felében a lendvai vasipari és pedagógiai szakiskolában is bevezették a kétnyelvű oktatást. A probléma még nincs megoldva, mert a kétnyelvű általános iskolát végzettek többsége Muraszombat középiskoláiban tanul tovább, de mivel ez a város nem vegyes lakosságú körzetben van, a magyar nyelv középiskolai oktatását csak a magyar nemzetiségű diákok számára lehet kötelezővé tenni.

1979-ben 11 kétnyelvű óvodába 380, a 13 kétnyelvű általános iskolába pedig 1300 gyerek járt, természetesen nem csak magyar anyanyelvűek.

Az 1976–77-es tanévtől kezdve a szlovén nyelvű középiskolába járó magyar diákok számára is bevezették a horvátországihoz hasonló anyanyelv-ápolást, heti három órában. A magyar fiatalok Ljubljana és Maribor egyetemein és főiskoláin tanulhatnak tovább. Mivel közülük sokan a lendvai ipari szakközépiskolában végeznek, kiemelkedően nagy számban találhatók meg a maribori műszaki főiskolán. Közülük kerül ki a Mariborban működő magyar lektor hallgatóinak fele. Magyar nyelvű pedagógusképzés a maribori pedagógiai főiskolán folyik, ahol a magyar lektorátust 1980-ban, kibővítve, tanszéki rangra emelték. Szervezés alatt áll a ljubljanai egyetem magyar tanszéke is. A vajdasági gyakorlattól eltérően a nemzetiségi egyetemisták előnyt élveznek a kollégiumi felvételnél, s biztosítják számukra a megfelelő anyagi eszközöket és szakmai-nevelői támogatást, hogy tanulmányaikat sikerrel befejezhessék.[98]

A kétnyelvű oktatás fenntartására, korszerűsítésére a szlovén párt- és állami vezetés kötelezte a helyi szerveket, mindenekelőtt azért, hogy példát mutassanak Ausztriának és Olaszországnak, ahol a szlovéniai olasz és magyar nemzetiség számát messze meghaladó szlovén kisebbség él. Komoly anyagi áldozatokat is hoznak, a kétnyelvű iskoláztatás költségeinek 50–70 százalékát állami dotációként, központi alapból fedezik, s ezek az iskolák anyagi kedvezményekben is részesülnek.

A tapasztalatok azonban távolról sem egyértelműen pozitívak. Közkeletű igazság, hogy az oktatás-nevelés anyanyelven a leghatékonyabb; a szinte mondatonként válogatott kétnyelvűség alig megoldható nyelvi-pszichológiai nehézségeket támaszt a pedagógusokkal szemben, akik között kevés az igazán kétnyelvű. A kétnyelvű óvodákban dolgozók többsége magyarul is beszélő szlovén, s a hetvenes évek elején az általános iskolai pedagógusok mindössze 20 százaléka ismerte megfelelően a magyar nyelvet. A felmérések tanúsága szerint az adott helyzetben még a kétirányú kettősnyelvűség is a törpe kisebbség beolvadását segíti elő. Szlovén társával a magyar gyerekek 2/3-a szlovénul beszél, míg

ez az arány a szlovéneknél 50 százalék alatt van; sőt a magyar diákok 10 százaléka egymás között is szlovénul beszél, különösen a vegyes családból származók.[99]

* * *

Jugoszláviában a nemzetiségi, így a **magyar kultúra** fejlesztése elé sem gördítenek akadályokat. Újvidéken jelenik meg a magyar nyelvterület legnagyobb terjedelmű, számos helyi és szakmai-tematikus melléklettel bővített (*Dunatáj, Kilátó, Szivárvány*), színvonalas és érdekes napilapja, a *Magyar Szó*, hétköznap 30 ezer, vasárnap 70 ezret is meghaladó példányszámban. A magyarok 80–90 százaléka rendszeresen olvassa.

1978-ban 45 magyar nyelvű újság jelent meg 13 668 000, s 15 folyóirat 219 ezer példányban.[100]

Korábban Zágrábban, most Eszéken jelenik meg a Horvátországi Magyarok Szövetségének hetilapja, a *Magyar Képes Újság* hatezer példányban. Az egyik legérdekesebb, legjobban szerkesztett magyar lap a *Képes Ifjúság*. Szabadkán jelenik meg – az újvidéki lapokkal rivalizálva – a *7 Nap*. A folyóiratok közül a *Híd*, 1971-től a Rehák László szerkesztésében megjelenő *Létünk* közli a legjobb tanulmányokat a jugoszláviai magyarság helyzetéről. Horvátországban a *Pillantás* című irodalmi folyóirat megindítása anyagi okokból késik. A lendvai *Földművesek Naptára* sok hasznos – főként mezőgazdasági – ismeretanyag mellett irodalmi műveket, történelmi-helytörténeti cikkeket is közöl, s ezzel a szlovéniai magyar értelmiség egyik fő publikációs fóruma.

Az újvidéki Fórum könyvkiadó a legrégibb, s az egyik legjobb a szomszéd országok magyar kiadói közül. Évente 40–170 könyvet jelentet meg, köztük 10–15 vajdasági magyar író alkotását.[101] Viszonylag sok az egyházi kiadvány – különösen népszerűek a naptárak.

A két állandó színtársulat rendszeresen tart előadást Horvátországban és Szlovéniában, de egyik sem önálló: az egyik az újvidéki, a másik szabadkai szerb (nép)színház magyar tagozata. Állandó súrlódást okoz, hogy egyik sem rendelkezik saját épülettel.

1936 óta működik Zágrábban a főként magyar egyetemistákat tömörítő Ady Endre Kör, Ljubljanában pedig a Petőfi Sándor Kör. Belgrádban a hatvanas évek elején megszűnt a József Attila magyar kulturális egyesület működése, pedig ott több magyar él, mint az előbbi két városban együttvéve.

Az újvidéki rádió egész nap öt nyelven sugároz színvonalas műsort. A nemzetiségi nyelvű adásidő kb. kétharmadát a magyar műsorok adják, napi 15 órát a középhullámon, 2 órát az URH-n. A tévében naponta 8 órán át foghatók nemzetiségi műsorok, melyeknek fele magyar. A lendvai magyar érdekközösség új helyiségében működik a *Népújság* (anyagának 60–70 százaléka helyi jellegű és népművelő célzatú; kb. 2 ezer példányban jelenik meg); és a magyar nyelvű rádióadás szerkesztősége is. (Adásideje 1978-tól heti három óra.) A ljubljanai

központi tévéállomás havonta félórás magyar nyelvű műsort sugároz, *Hidak* címmel.[102]

A magyarság-tudat és kultúra fenntartásában fontos tényező, hogy a magyarországi rádió- és tévéadások jól vehetők egész a Közép-Bácska és Bánát vonaláig.

A nyilvános könyvtárakra Jugoszlávia-szerte három dolog jellemző:
– a lakosságon belüli számarányhoz képest kevés a magyar nyelvű könyv, különösen a szakirodalom;
– a meglévő könyvállomány jelentős része elavult, 1945, sőt 1918 előtti;
– nem alkalmaznak szakképzett magyar könyvtárosokat.[103]

1944 előtt az egyházak és a társadalmi szervezetek voltak a magyar és általában a nemzetiségi kultúra hordozói. A nemzetiségi-népi kultúra továbbvivői manapság a helyi öntevékeny művészeti együttesek. Súlyos gond, hogy előadásaik zöme megreked a népszínmű és operett szintjén, alkalmazkodva a közönség ízléséhez. Néhány együttes azonban – általában lelkes pedagógusok vezetésével – hiteles ábrázolást és művészi élményt tud nyújtani a helyi folklórkincs színpadra állításával.[104]

A nemzetiségi közművelődés falu- és folklór-centrikus. Ilyenformán a városba költöző nemzetiségiek kulturálisan is talajvesztetté válnak, ami megkönnyíti beolvadásukat. A nemzetiségek ösztönös, hagyományos kultúra-megőrzése felbomlóban van, s még nem alakultak ki a közművelődés korszerű, urbánus formái – igaz a többségi népeknél sem, de azok háta mögött ott áll az állam és társadalom támogatását élvező intézményrendszer jelentős anyagi eszközökkel. A Vajdaságban és Horvátországban általános a panasz, hogy a vegyes lakosságú községekben és településeken a művelődésre szánt összegeknek csak jelképes része jut a magyar kultúra ápolására, magyar könyvek beszerzésére.[105]

A tudományos kutatás helyzete a Vajdaságban általában véve sem kielégítő. A tízezer lakosra jutó kutatók számát tekintve mélyen a jugoszláv átlag alatt van, mögötte már csak Koszovó és Crna Gora áll, sőt a foglalkoztatottakhoz viszonyítva Koszovó is messze megelőzi a Vajdaságot.[106]

Az anyanyelven végzett tudományos tevékenység Jugoszláviában sem hoz elismerést, elsősorban irodalom-központú csonkasága miatt. Igényes és színvonalas munkát végeznek az irodalomtörténészek, kritikusok, nyelvészek és néprajzosok (a közelmúltban megalakíthatták egyesületüket is); a munkásmozgalomra koncentráló történeti munkák már gyengébbek, és nagyon hiányzik a szervezett közgazdasági, szociológiai, demográfiai-statisztikai, jogi és politikai kutatás. Annak ellenére, hogy a szomszédos országok közül egyedül itt, Újvidéken működik Hungarológiai Intézet, a szorosan vett irodalmi, nyelvészeti és néprajzi vizsgálatokon (és oktatáson) kívül tevékenysége nem bővült a magyar nemzetiség helyzetének feltárásához elengedhetetlen korszerű kutatási formákkal. Nincs önálló magyar múzeum, könyvtár, levéltár, dokumentációs bázis, amelyek otthont adhatnának a magyar tudományosságnak; művelői ma a vajdasági tudósok és kutatók egy százalékát adják csupán.[107]

A jugoszláviai magyarság legrangosabb szellemi teljesítménye kétségtelenül az irodalom. Számos prózai alkotás tanúskodik az ottani magyarság tudati összeroppanásáról, szorongásáról, otthontalanságáról, menekülési vágyáról.[108]

Összegezés

A jugoszláviai magyarság helyzete a többi szocialista országban élő nemzetiségekéhez képest vitathatatlanul a legjobb, akár az alkotmányos-jogi rendezést nézzük, akár annak gyakorlati megvalósítását, de távolról sem megnyugtató. Nem csaphatjuk be magunkat téves analógiák felállításával: a Vajdaság nem Koszovó; egyértelműen és visszavonhatatlanul szerb többségű és jellegű, ahol a népesség alig 1/5-ét számláló magyarság egyre fogyó kisebbségben, sok helyütt önmagába zárkózva él. Az a körülmény, hogy döntő többségük ennek ellenére az el nem kötelezett Jugoszláviát tekinti hazájának, nemcsak egy önállósuló, „budapestitől" távolodó, autonóm vajdasági magyar nemzetiségi-nemzeti tudat kialakulását segíti elő, hanem az egyre gyorsuló beolvadást, felszívódást is. Ez a folyamat keletről-nyugatra haladva, a kétmilliós romániai magyarságtól a burgenlandi még éppen hogy létező ötezres magyar szórványig egyre erőteljesebben érvényesül. A mai Felsőőr mutatja a holnapi Lendvát, Őrihodost; s holnapután ez lesz a sorsa Szabadkának, de Zentának és Magyarkanizsának is – ezt sugallják a statisztikák száraz számsorai. „...Mindaddig, amíg határok választják el egyazon nemzet részeit, nem lehet azt mondani, hogy a nemzeti kisebbségek helyzete teljesen megoldott, eszményi ..."[109] – Ezért a szomszédos országokban élő magyarok javára is erősítenünk kell együttműködésünket ezekkel az országokkal, törekednünk kell e határok szerepének csökkentésére, a kiegyenlítődés és egymásra találás érdekében, élve nemzetiségeink összekötő, híd-szerepével. Így a kishatárforgalom, a határmenti területek, városok együttműködése nem csupán gazdasági szempontból előnyös, de javítja az ott élő magyarok létfeltételeit, hozzájárul megmaradásukhoz.[110]

[1] A török kiűzésétől a XVIII. század közepéig császári rendelet tiltotta a magyarok letelepedését a Temesi Bánságban, amelyet 1919-ben kétharmad–egyharmad arányban osztottak meg Románia és Jugoszlávia között.

[2] Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig.* Újvidék, 1979. 13. o.

[3] Baranyai háromszög, Bácska és az egykori Temesi Bánság Jugoszláviának ítélt dél-nyugati harmada – a továbbiakban Bánát.

[4] Dr. Koča Jončić: *Nationalities in Yugoslavia.* Beograd, 1982. 13–16. o.

[5] 1918 és 1921 között 39 272 magyart utasítottak ki. A szláv és német nevűek nem vallhatták magukat magyarnak, s gyermekeiket sem járathatták magyar iskolába. *Magyar sorskérdések.* Budapest, 1941. II. kötet, 5., 9. o.

[6] A Magyar Párt 1929-ig is csak vegetált, s mindössze két–három képviselőt tudott bejuttatni a belgrádi szkupstinába; a 230 magyar szövetkezetből 17 maradt meg.

[7] Az 1920. augusztus 27-i földigénylést szabályozó rendelet szerint földet csak SHS állampolgárságúak, elsősorban szláv nemzetiségűek és telepesek kaphattak. A magyarok állampolgárságát rendezetlennek tekintették, így sem földet, sem telket nem kaphattak, bár a békeszerződést Magyarország már aláírta. *Magyar sorskérdések.* Budapest, 1941. II. 9.; IV. 8. o. (A jugoszláviai magyarság helyzete.)
Ivo Oresnik: Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén. In: *Nemzetiségi politika – nemzetiségi jog.* Lendva, 1978. 48. o.
Petkovics Kálmán: *A mostoha barázda.* Újvidék, 1977. 73–77., ill. 84. o.

[8] A jugoszláv külügyminisztérium 1924-ből származó – angol fogyasztásra szánt – összeállítása szerint a félmilliós jugoszláviai németségnek 256 iskolája volt; 20 lapja jelent meg, ebből 15 a Vajdaságban (ott és akkor ugyanannyi a magyar nyelvű újságok száma), és csupán Szlovéniában 74 egyesülete működött a 40 ezres német kisebbségnek, javarészt a gazdasági életben. (1921. januári adatok.) Arhiv SSIP-a (Szövetségi Külügyi Titkárság), Belgrád Poslanstvu u Londonu 1924 F II. No 350

[9] *Nations and Nationalities of Yugoslavia.* Beograd, 1974. 47., 51. o.

[10] A. Sajti Enikő: Útkeresés – a JKP nemzetiségpolitikai koncepciójának formálódása az 1920-as években. *Századok,* 1979/3. A Kommunista Internacionálé véleményével egyezően, a JKP egyes frakcióival (Markovič) vitázva, Sztálin így írt 1925-ben: „... A jugoszláv állam jelenlegi határai, melyek háború és erőszak következményeként alakultak ki, nem képezik kiinduló pontját és törvényességi alapját a nemzeti kérdés megoldásának." Idézi: Sajti: *i. m.* 404. o.
Nations... 50. o. Sajti: *i. m.* 380., 382., 390–391., 396., 406. o.
Rehák: *i. m.* 144., 148. o.
P. Shoup: *Communizm and the Yugoslav National Question,* New York–London, 1968. 20., 26. o.

[11] Háromszázhúszezren Németországba menekültek, mintegy kétszázezren elpusztultak. Shoup: *i. m.* 103. o.

[12] 1946-ban a Vajdaság megművelhető területének 14,2 százaléka állami birtok; 33,7 százaléka a 34 holdas „maximumosoké"; 10,7 százaléka a 10 hold körüli kisgazdáké, 22,7 százaléka a 4–8 holdasoké, míg a 4 holdnál kevesebbel rendelkezők osztoztak a földterület 18,7 százalékán. E háztartásokban 110 ezer ember élt, s egy főre alig fél hold jutott. Az 1953-ban meghozott agrártörvény a földmaximumot 17 holdra csökkentette, s a földterület csaknem 1/3-a társadalmi tulajdonná vált.

[13] „... Egyesek az erőszakoskodás, durvaság, törvénytelenség, mások a meghasonlás, opportunizmus, csüggedés hínárjába esnek..." Petkovics: *i. m.* 126. o.

[14] *Nations and Nationalities...* 22. o.; *Statistički godišnjak Jugoslavije 1978.* 1979. 634–635. o.; Jončić: *i. m.* 11–12. o.

[15] Mirnics Károly: Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. *Híd,* 1970/1.
Szenes György: A mezőgazdasági munkaerő-transzfer tényezői... *Létünk,* 1979/3–4.
Martonos és Nagykanizsa lélekszámának alakulása:

	1860	1900	1971
Martonos	5 000	6 000	3 000
Kanizsa	10 000	16 500	11 200

Petkovics: *i. m.* 60., 172–173. o.
A Zombor melletti színmagyar Doroszlónak 1900-ban 2 760, 1971-ben 2 300 lakosa volt.
Herceg János: *Embersors,* Újvidék, 1977. 155. o.

[16] Mirnics: *i. m.* 83–99. o.
Herceg: *i. m.* 155., 164. o.

[17] Mirnics Károly: A jugoszláviai magyar diaszpóráról. *Üzenet*, 1971/4.

[18] Dávid Zoltán: *A szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiség demográfiai helyzete az 1970-es években, előrejelzéssel az ezredfordulóig.* (kézirat) 1980. 80. o. Megjegyzésre érdemes, hogy a jugoszláviai magyarok nemzetiségi és anyanyelvi bevallása nem mutat olyan nagy, több tízezres különbséget, mint pl. Szlovákiában: 1961-ben mintegy tízezer nem magyar anyanyelvű – közülük 8 661 szerb és horvát – magyar nemzetiségűnek tartotta magát, míg 11 ezer magyar anyanyelvű (főleg németek, zsidók és szlovákok) vallotta, hogy más nemzetiséghez tartozik. Mirnics: *Demográfiai jellegzetességek...*

[19] Az 1920-as évek közepén éves átlagban fejenként a következő összegű adókat szedték be: Vajdaságban 290 dinár, Szlovéniában 193 dinár, Horvátországban 100 dinár, Szerbiában 70 dinár. A beruházásoknál fordított volt a helyzet: 1919–1936 között például a vasútépítések 84,5 százalékát Szerbiában végezték, s mindössze 2,5 százalékát a Vajdaságban. Kővágó: *i. m.* 10–11. o.
Magyar sorskérdések... II. k. 9. o.

[20] Ezen belül 1948 és 1952 között a termelés évi átlagos csökkenése 5,7 százalékos volt, s még 1952-ben is csak az országos beruházások 2,8 százaléka jutott a Vajdaságnak.
Mezei István: A nemzeti egyenjogúság regionális gazdasági tényezői a Vajdaságban. In: *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései...* Újvidék, 1970.
Mirnics Károly: A Vajdaság sorsa a nemzetiségek sorsa. *Híd*, 1970/7–8.
Szenes György: A szabadkai község 1985-ig terjedő fejlesztési tervének kérdései. *Létünk*, 1979/1.

[21] A hatvanas évek közepén ez a jugoszláviai átlag felét sem érte el. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedési üteme a fejlett országrészekben a következő volt:

	Horvátország:	Szlovénia	Vajdaság
1947–1956:	7 %	5,1 %	1,8 %
1964–1968:	11 %	10,9 %	6,6 %

T. Bandin: A Vajdaság gazdasága és az egységes piac. *Létünk*, 1972/1. idézi Szokolay Katalin: *Jugoszlávia nemzetiségi politikája.* (kézirat) 1973. 53–54., 57–58., 60–62. o.

[22] A technikai elmaradottság mutatója az 1952-es 9 százalékról 1968-ra 18 százalékra növekedett.

[23] A 60-as évek második felében az országos beruházási keretből évente 8,7 százalék körül részesedett. A 70-es évtizedben ez a következőképpen alakult:
1970: 8,2 %
1971: 9,1 %
1972: 9,0 %
1973: 8,5 %
1974: 9,8 %
1975: 9,1 %
1976: 9,9 %
1977: 10,8 %
1978: 10,9 % (állóeszközök) (Forrás: *Statistički kalendar 1980.)*
Az ipari beruházások összege a hetvenes évek elejéig az országos 7 százaléka körül mozgott; 1974-ben lépte át a 10 százalékos határt, s 1977-ben elérte a 12,3 százalékot. A vajdasági mezőgazdaság a beruházások 20 százalékát kapta a 70-es évek átlagát tekintve, ami a korábbi időszakhoz képest 2–5 százalékos visszaesést jelent. (*Statistički godišnjak 1979.*)

[24] Más értékelések szerint Jugoszlávia összes mezőgazdasági termékének 30 százaléka innen származik, így a napraforgó 80, a cukorrépa 75, a dohány 55, a búza 40, a kukorica 35, s a marhahús 20 százaléka. Valójában még több, mert a Szerémség és a Bánát jelen-

tős részét egész a Temesig Nagy-Belgrádhoz csatolták; a BPK, a Belgrádi Mezőgazdasági Kombinát, az ország legnagyobb mezőgazdasági termelő–feldolgozó egysége is a legendásan gazdag bánáti feketeföldeken működik. (*Statistički godišnjak 1979.*)

25

	lakosok száma	magyarok	Egy főre jutó nemzeti jövedelem	beruházás
Magyarkanizsa (Kanjiža)	33 817	88,6 %	100	45
Zenta (Senta)	31 416	85,4 %	140	80
Ada (Ada)	22 611	79,0 %	106	113
Topolya (Bačka Topola)	43 508	72,2 %	130	66
Kishegyes (Mali Iđoš)	15 651	63,9 %	95	41
Óbecse (Bečej)	44 976	62,2 %	120	126
Temerin (Temerin)	19 643	52,4 %	91	24
Szabadka (Subotica)	146 773	49,5 %	126	66
Csóka (Čoka)	18 364	61,0 %	86	51
Pélmonostor (Beli Manastir)	56 322	23,9 %	121	86
Lendva (Lendava)	26 918	27,3 %	102	143

Dr. Gábriel András: A jugoszláviai magyar-lakta területek gazdasági helyzete. (kézirat) 1980. 1–2. o. A hatvanas évek közepén, amikor a Vajdaságban az egy lakosra jutó beruházási érték 900 dinár körül volt, a 9 magyar többségű körzetben jóval ez alatt maradt, így Topolya 620, Becse 503, Kishegyes 307, Kanizsa 300, Temerin mindössze 240 dinárt kapott fejenként.

Varga László: A jugoszláviai magyarság társadalmi-politikai helyzete. *Híd*, 1970/10–11.

26 A hetvenes évek közepén a parasztfiatalok 68 százaléka magántermelő volt.
Kovács Teréz: A vajdasági magyar fiatalok életmódjának felmérése 3. rész. A parasztfiatalok életmódja. *Új Symposion*, 1976. november. 391. o.

27 Jugoszláviában az utóbbi időben egyre hevesebben vitatják a harminc éve meghatározott föld-maximum ésszerűségét. A jelenlegi birtokviszonyok mellett keveset és drágán termelnek; több százezer hektárra rúg az elhagyott, megműveletlen földterület; a mezőgazdasági népesség elöregedett – a falvak aktív mezőgazdasági lakosság nélkül maradnak. Húsz év alatt, 1980-ig 24-ről 6 százalékra csökkent az élelmiszerek részaránya a jugoszláv kivitelben. A mezőgazdasági politika tehát nem megfelelő: eltérés van az optimális földterület és a birtok-maximum között – szakítani kell hát az utóbbival. A közelmúltban több javaslat is elhangzott a maximum felemelésére. J. Mencinger: Činjenice protiv zemlješnog maksimuma. *Ekonomska politika*, 1980. szeptember 1.

28 1976-ban a gazdaságok felében volt traktor, 20 százalékában személygépkocsi és minden hatodikban kombájn.

29 Magyarkanizsán és Kishegyesen a produktív népesség 65–70 százaléka a mezőgazdaság magánszektorához kötődik; Kishegyesen tíz év alatt, 1970-ig a népesség 8,8 százalékkal csökkent; a falut elhagyók fele külföldön vállalt munkát. Doroszlón 190 családnak van 2 hektárnál (3,4 hold) kevesebb földje; 152 háztartásban 65 évesnél idősebb a gazda. A magyar-lakta települések termelőterületének 10–15 százaléka magukra maradt öregek kezén van; Moravicán a földek 75 százaléka van 50 évnél idősebbek birtokában. Sepsén, Szilágyiban mind több az üres, gazdátlan ház és megműveletlen föld.
Kovács: *i. m.* 393., 395., 400. o.
Petkovics: *i. m.* 114–118., 120., 124., 138., 171., 175., 178., 224. o.
Herceg: *i. m.* 95., 126., 130. o.
Oláh Lajos: A falu lakossága. In: *Moravica monográfiája.* 1976.

31 Egyedül a rohamosan fejlődő Újvidék gép-, textil-, bőr-, gumi- és élelmiszeripari üzemei

több mint 100 ezer embert foglalkoztatnak, jelentős részük bejáró. A bácskai magyarok közül sokan dolgoznak még a Zombori Mezőgazdasági Gépgyárban, könnyűipari üzemekben, Kula és Verbász – a Vajdaság leggazdagabb körzetei – élelmiszer- és könnyűipari üzemeiben; Szabadka vegyi-, élelmiszeripari-, jármű- és villamosgépgyártása, Nagybecskerek vasútijármű-, mezőgazdasági gép-, szőnyeg- és cukorgyára kínál munkalehetőséget. A Belgrád ipari körzetéhez tartozó Pancsova rohamosan fejlődő üveg-, elektrotechnikai-, textil- és vegyipara, kőolajfeldolgozása részben a bánáti kőolaj- és földgázlelőhelyek (Elemér, Ürményháza) nyersanyagára települt. (Gábriel: *i. m.* 10–16. o.) Magyarkanizsán egyetlen ezer dolgozónál többet foglalkoztató vállalat van, a téglagyár; a többi üzem (fémipari, finomkerámiai) pár száz munkással dolgozik.

30 A munkanélküliek száma (ezer főben):

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Vajdaság	40	45	57	70	80	72	72
Szlovénia	11	9	10	12	12	11	10

A 12 ezer lakosú Magyarkanizsán 1979-ben a munkanélküliek száma hatszáz volt, s ötszázan dolgoztak külföldön – korábban kétszer ennyien. Statisticki kalendar 1980, *Magyar Szó*, 1979. augusztus 20.

32 1971-ben a magángazdálkodóknak mindössze 2,3 százaléka volt 14–27 éves, míg 19,3 százaléka 65 éven felüli. Szenes: *A mezőgazdasági...*

33 Gábriel: *i. m.* 9–14. o.
Vajdaság: tények és adatok. VSzAT Tájékoztatási Titkárság, Újvidék, 1979. 52–54. o. Kérdés, sikerül-e ezt elérni, hiszen 1965-ben a Vajdaság aktív népességének 46,2 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, s 1971-ben is 44,2 százaléka, és ezzel az európai ranglista végén helyezkedett el, csupán Görögországot, Romániát és Albániát hagyta maga mögött. Ez az adat a tartomány viszonylagos elmaradottságát is mutatja. Szenes: *A mezőgazdasági munkaerő...*

34 Rehák László: A lakosság nemzeti hovatartozás szerinti megoszlásának jellemzői a VSzAT területén. *Létünk*, 1974/1. 208. o. A vajdasági magyarok csaknem 3/4-e (72 százaléka) élt 1971-ben olyan településen, ahol részaránya az 50 százalékot meghaladta (a többi nemzetiség esetében ez 83,5 százalék).

35 Kórógy, Haraszti, Lacháza és Szentlászló református magyarságát a Dráva és a Duna mocsarai mentették meg a pusztulástól. A XVI. század óta nyelvszigetekként élik napjainkig zárt életüket – nyelvükben, szokásaikban középkori állapotot őriznek.

36 Gabriel: *i. m.* 17–18. o.

37 Jončić: *i. m.* 36–49. o.

38 *A JKSzSz alkotmánya.* 170–171., 245–247. szakasz.

39 4. szakasz: „Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban a nemzetek és nemzetiségek az élet, a munka és az alkotás valamennyi területén egyenrangúak.
A jelen alkotmány valamennyi nemzet és nemzetiség számára biztosítja nemzeti sajátosságai, nyelve, kultúrája, történelmi és más jellegzetességei szabad fejlesztését és kifejezését, és hogy ennek érdekében szervezeteket alapítson..."
5. szakasz: „Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban a szerb-horvát, illetve horvát -szerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv egyenrangú."
189. szakasz: „A nemzetek és nemzetiségek iskoláskor előtti és általános iskolai oktatását a nemzetek és a nemzetiségek nyelvén kell biztosítani.
A középfokú-, fő- és felsőiskolai oktatást és nevelést a nemzetek és a nemzetiségek nyelvén, a törvénnyel összhangban kell biztosítani.
Azokon a területeken, amelyeken több nemzet és nemzetiség él, kétnyelvű oktatású is-

kolák és tagozatok létesíthetők. Az oktatás és a nevelés a törvényben megállapított egységes iskolarendszer keretében és feltételei szerint folyik."

192. szakasz: „A tartományban a polgárok nyilvános tájékoztatási eszközök útján való tájékoztatása szerbhorvát, illetőleg horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven történik..." „A tartományban a nyilvánosság tájékoztatása céljából a nemzetek és nemzetiségek nyelvén tájékoztató és tájékoztatási eszközöket létesítenek és fejlesztik azokat."

194. szakasz: „A jelen alkotmány biztosítja a polgárnak valamely nemzethez, illetőleg nemzetiséghez való tartozása kinyilvánításának szabadságát és nemzeti kultúrája kifejezésének szabadságát, valamint anyanyelve és írása használatának szabadságát..."

237. szakasz: „... Mindenkinek a jelen alkotmányban biztosított joga, hogy a bíróság vagy más állami szerv előtti, valamint a közmegbízatásuk végzése során a polgárok jogai és kötelezettségei tárgyában határozó társult munka szervezeti és más önigazgatási szervezet és közösség előtti eljárásban a tényekről anyanyelvén szerezzen tudomást. Az állami szervek és a közmegbízatást végző szervezetek az eljárást szerbhorvát, illetőleg horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven és más nyelveken vezetik, amelyek egyenjogú használatát törvénnyel összhangban a község statutuma biztosítja. Az eljárás egy nyelven is vezethető, ha a felek ebben megállapodnak."

392. szakasz: „A tartományi közigazgatási szervekben és szervezetekben biztosítani kell szerbhorvát, illetőleg horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven:
– a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezést;
– a polgárok jogainak gyakorlásával és kötelességeinek teljesítésével kapcsolatos eljárást;
– az ülések anyagának elkészítését;
– a tartományi szervek és szervezetek hivatalos és más kiadványainak megjelentetését.
A nyelvek egyenjogú használata biztosításának módját a tartományi szervekben és szervezetekben törvény szabályozza." *A VSzAT Alkotmánya.* Novi Sad, 1977.

40 251. szakasz: „Nemzetiségi kultúrájuk, saját anyanyelvükön való nevelésük és oktatásuk, nemzetiségi sajtójuk és a nyilvános tájékoztatás más eszközeinek, valamint a könyvkiadás és az anyaországgal való kapcsolatok fejlesztése érdekében az olasz, illetve magyar nemzetiség tagjai, azokban a községekben, amelyekben a nemzetiségek élnek, művelődési és kulturális önigazgatási érdekközösségeket alakíthatnak. A község statutumával és az önigazgatási közösségek önigazgatási aktusaival határozzák meg azokat az ügyeket erről a területről, amelyekről e közösségek a községi képviselő-testület illetékes tanácsával, illetve a megfelelő önigazgatási érdekközösségekkel egyenjogúan döntenek." *A Szlovén SzK Alkotmánya.* Ljubljana, 1975. 2., 250–251. szakasz.

41 Varga László: *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az önigazgatású társadalomban.* Újvidék, 1970. 166. o.

42 Mirnics: *A Vajdaság sorsa...*
Hock Rudolf: Joggyakorlat magyarul, egyenjogúan. *Híd,* 1971/3.
Mirnics egyik cikkében kitűnően adja vissza ezt a szemléletet, amely még ma is él és hat: „... s mivel, mondjuk, a magyar nyelv »kevés« ember anyanyelve, nincs rá szükség, hogy ugyanolyan jelentőséget kapjon, mint a haza »nagyobb« népeinek a nyelve. Különben is, ma már mindnyájan értünk szerbhorvátul. Ez a tény már önmagában feleslegessé teszi a magyar nyelvű feliratokat, címtáblákat, falragaszokat magyar-lakta területeken stb.; feleslegessé teszi a magyar nyelv használatát a közigazgatásban, közhivatalokban, vagy éppen a magyarság társadalmi-politikai helyzetét közvetlenül érintő törvények hiteles kiadását »még« magyar nyelven is..." Mirnics: Autonóm nemzeti fejlődésünk új lehetőségei. *Híd,* 1969/1.

43 „...A jogszabályoknak és meghatározott önigazgatási aktusoknak a hivatalos közlönyben való közzététele tekintetében a törvény a következőket szabályozza:

– valamennyi tartományi és községi jogszabályt a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvén azonos szövegben, egyidőben kell megjelentetni;
– a szervezetek és közösségek által a közmegbízatás gyakorlásában hozott valamennyi aktust az egyenrangú nyelveken kell közzétenni;
– a Vajdasági Alkotmánybíróság határozatait és egyéb aktusait a nemzetek és nemzetiségek nyelvén kell megjelentetni és
– a dolgozók és a polgárok, valamint az önigazgatási szervezetek és közösségek jogait és kötelességeit szabályozó önigazgatási megegyezéseket, alapszabályokat és egyéb általános aktusokat a nemzetek és nemzetiségek nyelvén kell megjelentetni."
M. Boljanović: A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a tartományi törvényekben és egyéb jogszabályokban való rendezése. *Létünk*, 1980/1. 131–132. o.

44 „... Az eljárást azon a nyelven, illetve nyelveken kell vezetni, amelyeket a törvény, illetve a község statutuma egyenrangúnak irányoz elő, és amelyek használata mellett az eljárásban részvevő felek nyilatkoznak. Az eljárást vezető hivatalos személy köteles tájékoztatni a feleket arról, hogy mely nyelvek egyenrangúak az eljárásban és megkérdezni, hogy mely nyelven kívánnak az eljárásban részt venni. Az eljárás azonban, ha a felek úgy egyeznek meg, egyik nyelven is lefolytatható." *u. o.* 155–156. o.

45 „... A nyilvános pályázatot, illetve hirdetést azokon a nemzeti és nemzetiségi nyelveken kell közzétenni, amelyeket a község statutuma egyenrangúaknak állapított meg; a munkásoknak a munkaviszony szabályozásával kapcsolatos valamennyi kérdésről, a munkaviszonyból eredő jogokról, kötelességekről és felelősségről, továbbá az önigazgatási jogokról való tájékoztatása azokon a nyelveken történik, amelyek egyenrangú használatát a társultmunka-szervezet alapszabálya állapítja meg." M. Boljanović: *i. m.* 131. o.

46 Molnár-Csikós László: A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata. *Létünk*, 1980/1.
Sok hivatalban, pénztárnál kijelentik: nem beszélnek magyarul, és a szerb-horvát nyelv használatára utasítják az ügyfeleket. Egyes vállalatoknál, intézményeknél még a vezetők is kijelenthetik ezt, büntetlenül. 1980 decemberében az egyik munkahelyen egy magyar dolgozó anyanyelvén beszélgetett a szintén magyar párttitkárral. Belépve a pártirodába, az igazgató, akit csakhamar magasabb vezető pozícióba emeltek ki, rendreutasította őket: „Jelenlétemben ne beszéljenek magyarul." *Magyar Szó–Dunatáj*, 1980. december 24.

47 Boljanovic: *i. m.* 133. o.
Csak a kép teljessége kedvéért: a m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 111 861/1943. sz. rendelete kimondta: a cég megnevezésének és a cégtáblának magyar nyelvűnek kell lennie, de a fennálló jogszabályok szerint a feliratok, cégérek, vállalatjelzők stb. emellett idegen nyelvűek is lehetnek. Hock Rudolf: A többnyelvűség múltja és jelene a Vajdaság területén. *Létünk*, 1972/3–4.

48 Molnár-Csikós: *i. m.* 183. o.; Boljanović: *i. m.* 132. o.

49 Hock: *Joggyakorlat...*

50 Mindez jelentős javulás az 1968-as állapotokhoz képest, amikor a tartományi közigazgatásban dolgozók alig 9 százaléka beszélte a nemzetiségi nyelvek valamelyikét.
Kovács László: A közigazgatási szervek szerepe nemzeteink és nemzetiségeink nyelvének egyenrangú használatában. *Létünk*, 1978/5–6.

51 Molnár-Csikós: *i. m.* 184–185. o.

52 Idézi Varga László: *A jugoszláviai magyarság...* melléklet 31. o.
Pélmonostor községi szabályzatában külön fejezet taglalja a nemzetiségi jogokat. Kilenc további község (Donji-Miholjac, Djakovo, Gareŝnica, Gubiŝno Polje, Eszék, Pakrac, Verőce, Vinkovci, Vukovár) statutuma tesz még említést a magyar nemzetiség jogairól,

amelyek nem révényesülnek automatikusan. Így pl. a pélmonostori képviselőtestület hivatalos anyagai csak horvátul készülnek; nem használják ki a fordítószolgálatot, sőt a magyar nemzetiségű küldöttek sem élnek az anyanyelven való felszólalás jogával. A HMSz elnökségi ülésének megállapításai 1980. július 2-án. *Magyar Szó–Dunatáj*, 1980. február 20., illetve július 2.

53 „Az összes szervek és szervezetek kötelesek kétnyelvű ügykezelést folytatni akkor is, amikor tevékenységük a vegyes nemzetiségű területre irányul, tekintet nélkül arra, hogy székhelyük nem ezen a területen van..." „... A községi képviselőtestület és azok szervei, a helyi közösségek, a társultmunka szervezetek és más önigazgatási szervezetek kötelesek következetesen végrehajtani a szóbeli és írásbeli kétnyelvű ügykezelést a vegyes nemzetiségű területen:
– a községi képviselőtestület szerveiben;
– a helyi közösségekben és helyi hivatalokban;
– minden fokú bíróságon és más igazságügyi intézményben;
– a polgárok és a dolgozók számára külön jelentőségű tevékenységet folytató társultmunka szervezetekben (kereskedelem, posta, bank, vendéglátóipar, egészségügy stb.);
– az önigazgatási érdekközösségekben, a társultmunka szervezetekben és más önigazgatási szervezetekben és közösségekben;
– és a társadalmi-politikai szervezetekben.
A helységnévtáblák, utcatáblák, a cégek, önigazgatási szervezetek és közösségek, magániparosok, társadalmi-politikai szervezetek és közösségek, útjelzőtáblák, nemzetközi és más határátjárók feliratainak mindkét nyelven történő felirata a kétnyelvűséget hivatott tükrözni a kétnyelvű területen. E feladatokat kötelesek végrehajtani: a vegyes nemzetiségű területek községi képviselőtestületei, a Szlovén SzK Végrehajtó Tanácsa, a Köztársasági Belügyi Titkárság, a Köztársasági Közlekedési Bizottság és a Köztársasági Útközösség." „... A Szlovén SzK társultmunka szervezeteinek, a terv- és fejlesztési szolgálatoknak nagyobb felelősséggel kell angazsálódniuk a vegyes nemzetiségű területek, különösképpen pedig a kevésbé fejlett és határmenti községek gyorsabb gazdasági fejlesztése terén. Akképpen kell irányítani a fejlesztési folyamatot, hogy megőrződjön és tovább fejlődjön e terület nemzetiségi jellege." *Nemzetiségi politika...* 93., 95. o.

54 Hajós Ferenc: A nemzetiségek jogi helyzete a Szlovén SzK-ban. In: *Nemzetiségi politika...* 10. o.

55 Egy, a hetvenes évek közepén végzett felmérés szerint az alsólendvai boltokban vásárlók 63 százaléka értett és beszélt magyarul; a szlovén nemzetiségű eladók 81 százaléka nyilatkozott hasonlóképpen; a szlovén hivatalnokok és alkalmazottak 2/3-a volt képes magyar nyelvű ügyintézésre – a magyar alkalmazottak közül viszont mindenki beszélt és írt szlovénul. Hajós Ferenc–V. Klemenčič: Kétnyelvűség a Szlovén SzK-ban. In: *Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia, Békéscsaba, 1976.* (Szerk. Kósa L.–Krupa A.) 208–209. o.

56 Hock: *A többnyelvűség...* 70. o.
A szerző az idézett kitűnő összefoglalásban mutatja ki, hogy az 1923 és 1943 között hozott – és a visszacsatolt területeken 1938–44-ig érvényben lévő – magyar törvények és rendeletek – papíron – ugyanazt az egyenjogú nyelvhasználatot biztosították a nemzetiségek számára, mint a mai Jugoszlávia, sőt az oktatás terén még többet.
A többségi nép szemléletét és gyakorlatát híven tükrözi az alábbi megállapítás: „Jóllehet, ép gondolkodású ember nem vonja kétségbe, hogy soknemzetiségű közösség vagyunk, sem nem tagadja a nemzetiségi egyenjogúság, a testvériség-egység és az internacionalizmus politikájának általános elveit, a nemzeti egyenjogúság megvalósításának csaknem minden konkrét lépése és gyakorlati eljárása – akár gazdasági vagy kulturális kérdésről, akár a káderpolitika és a nemzetiségi struktúra kérdéseiről, akár a nyelvhasz-

nálatról vagy pedig a nemzeti jelképekről van szó – újólag sokkal több meg nem értést és nézetkülönbséget fed föl (a kommunisták között is), mint amikor programok, határozatok és általános elvek szóbeli elfogadásáról van szó. Ez éppen a nemzeti egyenjogúságért folytatott harc mostani szakaszára jellemző." M. Gvozdenov: *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései.* Újvidék, 1969.

57 *Magyar Szó–Dunatáj*, 1980. május 14.

58 Varga László: *A jugoszláviai magyarság...*
Kővágó László: *A jugoszláviai magyarság helyzete a felszabadulástól napjainkig.* (kézirat) Budapest, 1973. 43–44. o.

59 Az újvidéki egyetem hallgatóinak 12,8 százaléka, 1 648 fő volt magyar 1975-ben. Az első éves magyar hallgatók számának és arányának emelkedése:
1972–73: 386 fő (11,1 %)
1973–74: 452 fő (12,5 %)
1974–75: 614 fő (14 %)
Kovács: *i. m.* 2. rész: Az egyetemi hallgatók életmódja., *Új Symposion*, 1975. november–december. 375–76. o. 1977-ben az 1860 új magiszterből 14, a 687 tudományok doktora címet elért közül 7 magyar volt.
Statistički bilten-sorozat: *Diplomirani studenti 1977., 1979.* Beograd, Savezni zavod za statistiku.

60 1967-ben a vállalati igazgatók 10,5 százaléka, a műszaki igazgatóhelyettesek 13,9 százaléka, a kereskedelmi igazgatóhelyettesek 14,5, a tervosztály-vezetők 10,9, s a személyzeti vezetők csupán 5,4 százaléka volt magyar.
Mirnics: *A Vajdaság sorsa...*

61 1975-ben a magyarkanizsai néptanács öt osztályvezetője közül csak egy magyar akadt. Idézi Varga: *A jugoszláviai magyarság...* című tanulmányában. Az 1970-es évek elején a „Panonija" kombinát középiskolai képesítésű dolgozóinak 76 százaléka volt szerb, 15 százaléka egyéb nemzetiségű, s csak 9 százaléka magyar. *7 Nap*, 1972. február 18.

62 Az óbecsei magyarok 1,8 százaléka párttag, a 19 ezer, zömmel magyar földművesből mindössze húsz. Nagybecskereken a magyar párttagok aránya 6,4 százalék. A 70-es évek közepén Magyarkanizsán minden tizedik párttagot kizártak vagy kilépett.

63 *A jugoszláviai magyarság...* című tanulmányban. Lásd még: Mirnics: *A Vajdaság sorsa...*

64 A hivatalos megnyilatkozásokban következetesen kitartanak amellett, hogy „hasznos a nemzetiségi szövetségek fenntartása, nem csupán az etnikum nyelvének és kultúrájának ápolása terén kifejtett munkássága miatt, hanem egy másfajta tevékenységénél fogva is: rámutatnak a gyakorlatban megmutatkozó fogyatékosságokra és megoldásokat javasolnak", tehát a HMSz összekötő szerepet játszik a magyar nemzetiség és a kormányszervek között. *Tribina, a Horvát Szocialista Szövetség Közlönye*, 1968/5. (Idézi Varga: *A jugoszláviai magyarság...*)

65 *Új Symposion*, 1967/24–25. o.

66 *NIN*, 1973. XII. 16.

67 Rehák: *Kívánt segítség...*

68 Mirnics: *Autonóm nemzetiségi fejlődésünk...*
Mirnics: A nemzetiségi kérdés útjai és útvesztői. *Híd*, 1971/5.

69 Mirnics: *Demográfiai jellegzetességek...*, Oreśnik, *i. m.* 48. o.
A magyarok esetében ezek a számok alacsonyabbak, mert a Vajdaság többi nemzetiségei, különösen a ruszinok és a szlovákok, jóval nagyobb arányban házasodnak össze délszlávokkal, mint a magyarok és románok. M. Radovanović: *A vajdasági ruszinok etnológiai tanulmányozásának problémái...* (Előadás a II. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencián Békéscsaba, 1980. október 1.)

70 Molnár-Csikós: Nyelvhasználati felmérés a zombori község területén. *Létünk*, 1974/5–6.

[71] Kósa László: *A szlovéniai magyarok politikai és kulturális élete.* (kézirat) Budapest, 1980.

[72] A Bezdánba került déli telepesek „bigottnak" nevezték a magyarokat. A zombori községi néptanács két magyar alelnökét is leváltották, s kizárták őket a pártból a 70-es évek elején. Az egyiket azért, mert engedélyezte egy kápolna építését, a másikat, mert a lánya templomban esküdött. Herceg: *i. m.* 38–39., 44. o.

[73] D. Weinberg (ed.): *Ethnicity.* Cleveland State University, 1976. 3., 96., 185. o.
„...A nemzetiségek számára kétféle választási lehetőség adott: megtartják nemzetiségüket, ...ekkor viszont társadalmilag hátrányos helyzetbe kerülnek, vagy pedig a társadalmi munkamegosztásban, társadalmi felemelkedésben kívánnak egyenlővé válni, s ehhez asszimilálódniuk, vagy legalábbis integrálódniuk kell."
Szuhay Péter: *A magyarországi nemzetiségi kultúra változása és ennek néprajzi vizsgálata.* (kézirat) Budapest, 1980. 24. o.
„... A magukat magyarnak valló, és a hagyományokat ápoló szülők gyermekei is, mire értelmiségiekké válnak, nagymértékben asszimilálódnak, és e generációnak viszonylag csekély része őrzi meg a magyar kultúrához való kötődését – tömegeikben már elvesztik kapcsolatukat az anyaországgal." Kornis Pál: *A szocialista országokban élő magyarság kulturális ellátottsága.* (kézirat) Budapest, 1979. 4. o.

[74] Szabadka nemzetiségi összetétele az elmúlt évszázadban alig változott. Első ízben az 1971-es népszámlálás mutatta ki, hogy a magyarság részaránya néhány tizeddel az 50 százalék alá szállt.

[75] A bezdáni hajógyárból rendszeresen adnak át dolgozókat a rijekainak, a koszovói bányaüzemmel működnek együtt. Herceg: *i. m.* 13., 23., 43. o.

[76] Szenes: *A mezőgazdasági munkaerő...* Torbica: *i. m.*
Petkovics: *i. m.* 189. o.
A külföldön élő vajdasági dolgozók és családtagjaik száma az 1970 és 1973 között 350-ről 527 ezerre emelkedett, s azóta lassan bár, de állandóan csökken.
Kovács: *i. m.* 4. rész: A munkanélküli fiatalok életmódja. *Új Symposion,* 1977. december, 540. o.

[77] Magyar tannyelvű elemi–általános iskolák:

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1938/39	183	452	27 915	374
1949/50	235	794	36 533	588
1959/60	273	1546	48 382	1 767
1969/70	217	1 567	40 535	2 295
1976/77	175	1 454	34 044	2 238

Molnár Géza: Nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása... *Létünk,* 1980/2. 331., 337–38. o.

[78] A Tartományi Általános- és Szakoktatási Intézet adatai szerint az 1970-ben megvizsgált 96 területi iskolából 26-ban egy, két, sőt több tantárgyat is szerbhorvátul adtak elő a magyar tagozaton.
Varga: *A jugoszláviai magyarság...*

[79] *Új Symposion,* 1968/35.

[80] 1970-ben az 1620 elemi–általános iskola közül csak 425 épült 1945 után, a többiek szinte mind 1918 előtt.
Mirnics: *A Vajdaság sorsa...*
Adorjánban olyan régi iskola van, hogy már a ma élők dédszülei is abba jártak. Petkovics: *i. m.* 253. o.

[81] 1969-ben a szerémségi több mint ezer magyar iskoláskorú közül csak 48 részesült anyanyelvi oktatásban. Nyolc évvel később csupán egy községben, Maradékon folyt magyar nyelvoktatás, de 150 gyerek közül csak 25 vett részt azon. A két és fél ezres lélekszámú község lakóinak több mint 1/3-a magyar, de körükben erős az elszlávosodás. Kovács: *i. m.* 3. rész. 398. o.

Magyar Szó, 1971. február 2.; Mirnics: *Demográfiai jellegzetességek...*; Dávid Mária oktatási-kulturális miniszterhelyettes szóbeli közlése 1980. március 14-én.

[82] *Magyar Szó*, 1980. február 14.

A magyar kormány 1941-es és 1943-as rendeletei szerint valamennyi „délvidéki" polgári iskolában heti két órában tanítani kellett a szerb-horvát nyelvet; a magyar tannyelvű gimnáziumok valamennyi osztályában heti 2–4 órában kellett előadni a „szerb, horvát, bunyevác, vend vagy muraközi nyelvet". (58701/1941., 85000/1943 VKM) Hock: *A többnyelvűség...*

[83] A hatvanas évek első felében a magyar középiskolások száma 1/3-dal, 15 ezerről 10 ezerre csökkent, miközben a tanulói létszám a duplájára emelkedett; a tanító- és óvónőképzőkben a diákok száma megkétszereződött, mialatt a magyaroké csökkent. Rehák: *Kívánt segítség...*

[84] Gulka Géza: Az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítése tartományunk középfokú általános- és hivatás irányú oktatásában és nevelésében. *Létünk*, 1980/1. 164–166. o.

[85] Magyarcsernyén 1980-ban a magyar tannyelvű végzős osztályban 11 tantárgy közül négyet, a marxizmust, történelmet, fizikát és biológiát szerbül tanították. Zomborban a szintén 10. (2.) osztályos 101 magyar magyar tanuló közül 97 magyarul kívánt tovább tanulni, s csak négyen szerb-horvát tagozaton. Viszont nyolcvanhárman 21 különféle szakmát választottak, így csak az egészségügyi szakközépiskolába jelentkezettek érték el a magyar tannyelvű osztály indításához szükséges 15-ös létszámot. A többiek csak abban reménykedhettek, hogy a szomszédos körzetekből (Kula, Hódság, Apatin) is lesznek jelentkezők – ha nem, úgy csak szerb-horvát nyelven tanulhattak tovább. Ezt az állapotot az újság is elszomorítónak nevezte. *Magyar Szó*, 1980. április 6.

[86] Molnár-Csikós: *Nyelvhasználati felmérés...*

[87] *Magyar Szó*, 1980. május 18. és december 30.

[88] Varga: *A jugoszláviai magyarság...*

Magyar Szó, 1980. március 22.

[89] A többi tanári szak csak szerbül végezhető. Szerbiában csak egy szakos tanárképzés folyik.

[90] Váradi Tibor: Vajdaság SzAT nemzetei és nemzetiségei nyelvi egyenjogúságának érvényesítése az egyetemi szintű oktatásban. *Létünk*, 1980/1.; *Magyar Szó*, 1979. aug. 18.

[91] *Új Symposion*, 1968/35.; Varga: *A jugoszláviai magyarság...*

[92] Például Kiskőszegen (Batina), Hercegszőlősön, Szentlászlón.

[93] A tanulók létszáma tíz év alatt közel 25 százalékkal csökkent (1106–859), egyes helyeken jóval nagyobb mértékben.

[94] Nehezen érthető, hogy olyan nagy, magyarok által is lakott településen, mint Béllye, Dárda és Eszék, miért nem indítanak legalább egy-egy magyar tannyelvű osztályt évfolyamonként. Hasonló a helyzet Verőcén, ahol 83, a Daruvárhoz tartozó Dezanovácon, ahol 108, és a bjelovári Bedeniken, ahol 75 magyar gyerek csak anyanyelvápolásban részesül. *A Horvátországi Magyarok Szövetségének Évkönyve*, 1979. 97., 101. o.; *Magyar Szó*, 1980. szeptember 7.

[95] *Magyar Szó–Dunatáj*, 1980. április 16–23., június 5., július 5., szeptember 7., február 27., december 24.

[96] *u. o.* március 4., május 14.

[97] Hajós: *i. m.* 10. o.

98 *Nemzetiségi politika...* 94. o.; Hajós: *i. m.* 10–11. o.; Oresnik: *i. m.* 49–51. o.; Fehér Mária: *A kétnyelvű óvodák fejlődése,* 58–62. o.; Kercsmár Rózsa: *A muraszombati községben lévő kétnyelvű óvodák helyzetéről.* 63–65. o. In: *Nemzetiségi politika...; Az együttműködés tíz éve.* (A szombathelyi Tanárképző Főiskola és a maribori Pedagógiai Akadémia tudományos ülésszaka 1979. december 5–6.) Szombathely, 1980. 82–83. o.

99 *A kétnyelvű oktatás húsz éve.* (Szerk. Varga Sándor), Lendva, 1979. 9., 19., 61–75., 95. o.

100 *Statistički kalendar Jugoslavije 1980.*

101 *Vajdaság...* 67. o.

102 Báti-Konc Zsuzsanna: A magyar nyelvű tájékoztatásról Szlovéniában. In: *Nemzetiségi politika...* 38–46. o.; Kósa: *i. m.* 10–11. o.; *Rádió–TV Újság,* 1981/3.

103 1970-ben a szabadkai könyvtár 165 ezer műve közül 108 ezer szerb-horvát, 42 ezer magyar nyelvű volt. *7 Nap,* 1970. november 20. Baranyában minden magyarra egy magyar nyelvű könyv jut; Szlavóniában már ketten osztozhatnak egy könyvön. Enyhíti a helyzetet a 14 600 kötet az iskolai könyvtárakban. *HMSz Évkönyve, 1979.* A lendvai Népkönyvtár állománya 15 400 szlovén és 13 200 magyar nyelvű könyv. A többi településen is arányban van a magyarok számával. *Nemzetiségi politika...* 66–70. o.

104 Herceg: *i. m.* 149. o.

105 Egyes falvak helyzete kiugróan jó: Vörösmarton új iskola épült, magyarországi (pécsi) szakemberek segítségével helytörténeti múzeumot rendeztek be, felújították a művelődési otthont. Varga: A jugoszláviai magyarság... *Magyar Szó–Dunatáj,* 1980. július 2.

106 *Jugoslovenski pregled,* 1980/7–8. 272–73. o.

107 Für Lajos: *Magyarság – nemzetiség.* (kézirat) 1980. 131–141. o.

108 Domokos István: *Via Italia, A kitömött madár, Kormányeltörésben.* Burany Nándor: *Összeroppanás;* Deák F.: *Zsivány;* „... Már Odüsszeusz is azért tért haza Trója alól olyan sokára, mert nem volt ínyére az otthoni világ rendje..." Idézi: Kiss Ferenc: *A jugoszláviai magyar irodalom.* (kézirat) Budapest, 12. o.

109 E. Kardelj: *A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési iránya.* Újvidék, 1977.

110 „... Teljesebbé teszi a kapcsolatokat az a puszta tény, hogy a jugoszláv határ nyíltnak tekinthető,... s ennélfogva a jugoszláviai magyarságnak a hétköznapjaihoz tartozik, nemcsak a rokoni, baráti, szakmai és egyéb kapcsolatok ápolása, hanem a magyarországi életkörülmények és általában az ottani életmód ismerete. Ugyanakkor a jugoszláviai magyarság... az anyanemzettel kialakított sokrétű kapcsolatok révén elősegítheti a magyar nemzet kulturális javainak és általában élettörekvéseinek szélesebb körű megismerését nálunk, ami ugyancsak része a megfogalmazott híd-szerepnek."
Varga: *A jugoszláviai magyarság...* melléklet 29. o.

Für Lajos

A MAGYAR TUDOMÁNYMŰVELÉS JUGOSZLÁVIÁBAN*

Nemzeti kisebbségeink közül a jugoszláviai magyarság és magyar tudományosság helyzete mondható a legkedvezőbbnek. A lakosság számarányához mérten is a szervezettség bizonyos tudományszakokban mindenképpen jobb, mint másutt. Az igazság kedvéért mindjárt meg kell mondanunk: helyzetük távolról sem kifogástalan, csak relatíve tekinthető jobbnak. A sokat író Bori Imrét nem számítva, nemigen akadnak az átlag fölé magasodó tudósaik sem. Ám az önálló intézet, a folyóiratok s a publikációk nagy száma azt mutatja, hogy az ún. „lágy" társadalomtudományok terén jelentős eredmények születtek.

Tudjuk pedig, hogy a magyar nyelvű tudományművelésnek épp a Jugoszláviához került országrészen volt a legkisebb hagyománya. Itt a trianoni békét megelőző egy–másfél évszázadban, a modernkori tudományos haladás kibontakozásának idején nemigen jöttek létre magyar nyelvű tudományos bázisok, műhelyek. Egy-egy magányos, idevetődött vagy ittrekedt kutató (néprajzos, történész, régész) fölhalmozott „javait" nem számítva, jóformán a semmiből kellett (volna) elindítani a kisebbségbe került vajdasági magyarság tudományosságát. A királyi Jugoszlávia 20 éve alatt – épp a hagyományok hiánya miatt is – a különféle erőfeszítésekből azonban csak kevés, inkább kezdetlegesnek mondható eredmények születtek. Nincs egyetem és főiskola, a szabadkain és zomborin kívül nincsenek nagy múltú magyar középiskolák. Jobbadán a múzeumok, törékeny baráti társaságok körül csordogált valami tovább a megelőző idők tartalékaiból. A tudományművelésnek nem volt egyetlen állandó orgánuma sem, ezért az irodalmi lapok (*Kalangya, Híd*) hasábjain szorítottak helyet a tudománynak, jobban mondva: a tudományos ismeretterjesztésnek.

A *Híd* 1938-as évfolyamában pl. „a közlemények negyed része szépirodalom, s háromnegyedét értekezések, ismeretterjesztő társadalomtudományi és közgazdasági írások teszik" – állapította meg az egykori értékelés. Az értekező próza, a társadalomtudomány túlsúlya – írta a 45 éves *Híd*ra visszatekintő mostani szerkesztő – „a tudatos szerkesztés azon pontjára mutat rá, miszerint az égető társadalmi kérdések fogalmi nyelven való felvetése és megválaszolása fontosabb feladat abban az időszakban, mint a közvetettebben, áttételesebben ható szépirodalom művelése. Tudatos helyzetfelismerésből fakadt tehát a folyóirat ilyen tartalmú felépítése."[1] És persze az említett kényszerhelyzetből – tehetjük hozzá a megszépítő és egyoldalú értékeléshez.

A helybeli értelmiséget szintén a történelmi fordulatok, ahogy a vajdaságiak mondják: impériumváltások tizedelték, vagy éppen harmadolták. Az uralomvál-

tások, s az 1944-es könyörtelen visszatorlás éppúgy szedte áldozatait, mint ahogy visszavetette, befagyasztotta nemzeti kisebbségünk szellemi életét a Tájékoztató Iroda közismert közleményét követő nyomasztó időszak. A mesterségesen szított gyűlölködés, a háborús hisztéria nálunk a délszlávokat, ott a fegyvercsörtetés zónájában élő magyarságot sújtotta elsősorban.

A Vajdaság első tudományegyeteme 1954-ben létesült Újvidéken, de a magyar nyelv és irodalom csak 5 évvel később, 1959-ben kapott tanszéket. Így a megelőző években a tudományműveléshez szükséges magasabb képesítést – igen korlátozott számban – rendszerint nem anyanyelvükön szerezhették meg a magyarok. A 60-as évektől azután valósággal felgyorsult a fejlődés, szinte ugrásszerűen nőttek-javultak a feltételek. A tanszék felállítását követő első évtized végén, 1969. február 1-jén létrehozták a 45 utáni korszak első – és mindmáig egyetlen – magyarságtudományi kutatóbázisát, az újvidéki Hungarológiai Intézetet.

Az integrálódási folyamat, „a felsőoktatás és a tudományos munka egyesítése" következtében 1976. január 1-jén az intézet egyesült a tudományegyetem magyar tanszékével. Az egyesült intézmény új neve: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Az egyesítés fő célja az volt – mondotta a kar dékánja –, „hogy a tudományos intézetek legtehetségesebb szakemberei is bekapcsolódhassanak az oktatás folyamatába, illetve hogy az oktatásban foglalkoztatott tanárok is részt vehessenek a tartományi tudományügyi érdekközösség által finanszírozott kutatásokban". Az alapításkor mindössze három tudományos munkatársa volt az intézetnek, most közel 30 dolgozója, oktatója és kutatója van.

Az intézet igen tisztes helyet foglal el az egyetem bölcsészkarán, ahol „jelenleg – nyilatkozta Cemodir Popov dékán – nyolc társultmunka-alapszervezet (oktatással és tudományos kutatással foglalkozó intézet) működik"; ezeknek egyike a magyar. Az intézetekben összesen 199 tanár és tudományos munkatárs dolgozik, a kvalifikált létszámnak tehát 1/7-e esik a magyar intézményre.

A szervezeti-intézményi keretek kiszélesedésével megnőttek a publikációs lehetőségek is. A mamutvállalkozású napilapon (*Magyar Szó* és számos melléklete), a vajdasági és horvátországi hetilapokon kívül több folyóirat (három szak-, illetve tudományos jellegű: *Hungarológiai Közlemények, Létünk,* egy közoktatási, három irodalmi: *Híd, Új Symposion, Üzenet* és a *Képes Ifjúság*) áll – kisebb-nagyobb mértékben – a társadalomtudományi kutatások rendelkezésére. Elegendő tér a tudományos eredmények közléséhez éppúgy, mint a tudományok népszerűsítéséhez. Joggal írta Bányai János idézett cikkében: „A felszabadulás utáni években irodalmunk és kultúránk mindenese, a *Híd,* nemegyszer almanachszerű is, mindaddig, amíg a jugoszláviai magyar kultúra olyannyira fel nem erősödik, hogy szükségessé válik újabb irodalmi és társadalomtudományi folyóiratok, kulturális intézmények megalakítása. Ezzel megváltozik a *Híd* helyzete, bizonyos mértékig a szerepe is", par excellence irodalmi folyóirattá minősül.[2]

A magyar tanszék felállításával egyidejűleg kezdte meg tevékenységét a Fórum Könyvkiadó. Kezdetben irodalmi műveket adott ki csupán, majd fokozatosan áttért a társadalomtudományi művek publikálására is. 1978-ban pl. 25 megjelent műből már kilenc az ún. értekező próza műfajába tartozott.[3]

A Hungarológiai Intézet alapító okirat szerinti feladata az, hogy „tanulmányozza a jugoszláviai magyarság nyelvét, irodalmát és kultúráját, hogy tudományos kutatómunkájával felölelje mindazon kérdéseket, amelyek a kétnyelvűség..., általában a magyar és a délszláv kulturális, irodalmi és nyelvi kapcsolatokból erednek". Az intézeti munkáról rendszeresen közölt évi beszámolókból, s az évnegyedes folyóiratban (1976-ig: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 1976-tól: *Hungarológiai Közlemények*) publikált tanulmányokból világosan látható, hogy a tevékenység gerincét az irodalmi és nyelvészeti kutatások alkotják, de jelentős eredmények születtek a néprajz, a művelődés- és munkásmozgalom-történeti kutatások terén is. A Szeli Istvánt követő új igazgató, Bori Imre mondotta a tudományos kutatásokról: A jelenlegi tervek szerint az ún. kapcsolattörténet keretében a romantika és a felvilágosodás korának magyar–délszláv irodalmi kapcsolatait kutatják. A nyelvtudományi tervek több „kisebb projektumból" állnak – mondotta, „ide tartozik a magyar–szerbhorvát nagyszótár és a szerbhorvát–magyar frazeológiai szótár készítése; a földrajzi nevek gyűjtése, a magyar–szerbhorvát kontrasztív szótár megírása, a többnyelvűséggel kapcsolatos kutatások". A művelődéstörténeti munkálatok elsősorban a két háború közötti színház és színjátszás történetére, másfelől a művelődés szociológiai vetületének a feltárására irányulnak. „A jugoszláviai magyar irodalom történetének kutatása keretében bibliográfiai munkálatok folynak. Most kezdtük meg az előkészületeket a jugoszláviai magyar irodalom történetének megírására". Ezzel egyidejűleg „folynak sajtó- és könyvtártörténeti kutatások is", s öt év alatt „el kell készülnie a két háború közötti időszak teljes bibliográfiájának".

Az intézetben folyó tudományos tevékenység színvonala megfelel az országos átlagnak, semmivel sem alacsonyabb, mint másutt. „Nem ezt bizonyítja-e például..., hogy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak dr. Szeli István az egyik alelnöke, jómagam pedig a végrehajtó bizottság tagja". Nemkülönben az is, hogy az MTA Irodalomtudományi Intézetének „velünk van munkajellegű kapcsolata, pedig mi nem is vagyunk akadémiai intézet". (Legutóbb például a magyar szürrealista irodalomról rendeztek közös tudományos ülésszakot, s a *Hungarológiai Közlemények* 36–37. számát az elhangzott előadások közlésének szentelték. F. L.) De „a Szerb Tudományos Akadémiával is állandó kapcsolatban vagyunk, s rendszeresen közös értekezleteket tartunk a magyar és délszláv irodalmi kapcsolatok és a XX. századi magyar irodalom kérdéseiről. Úgy vélem, elégedettek lehetünk."[4]

Az irodalomtudományban elért eredmények ismertek. Szakkörökben tudják, hogy a hatvanas években a modern irodalmi irányzatok méltatása vagy ép-

pen Németh László értékelése terén a vajdasági magyar irodalomkritika milyen bátor és kezdeményező volt. Nemegyszer megelőzte, inspirálta a magyarországi szemléletet. Kezdeményező szerepét azóta elvesztette ugyan, a modernség iránti érzékenységét azonban megőrizte. Miközben mind nagyobb energiával kutatja a vajdasági magyar irodalom múltját, s tárja fel egyes fejlődési szakaszait.

Az erdélyi „csúcsok" mögött elmaradva ugyan, de tisztes teljesítményt tudhat magáénak a nyelvtudomány is. A nyelvészek főként a korszerű (strukturalista és szemiotikai) módszerek, nézőpontok alkalmazásában, a szociolingvisztika, bilingvisztika, s a környezetnyelv tudományos kutatásában és a délszláv–magyar szótárak elkészítésében jeleskednek. A témakörben mozogva vizsgálta pl. legutóbb Varga László a jugoszláv társadalmi-politikai szervezetek és a nyelvi egyenjogúság kapcsolatát, kölcsönösségét. A jugoszláv „önigazgatási rendszer fejlődésével – írta – egyre nagyobb a nyelvhasználat jelentősége, méghozzá most már nem csupán a művelődés és általában a szellemi élet terén, hanem elsősorban a közvetlen demokrácia eszközeként". Ha az ember anyanyelvén nem fejezheti ki magát, akkor minden tekintetben megrövidül. „Úgy is, mint dolgozó, akinek nem adatott meg a lehetőség, hogy kifejezze érdekeit, s úgy is, mint nemzetiségi ember (vagy csupán ember), akinek el kell hagynia a nyelvét, hogy kifejezhesse érdekeit, tulajdonképpeni önmagát." A társadalom egyenrangú tagja az lehet csak, aki anyanyelvét szabadon használhatja.[5]

Talán a magyarországinál is szervezettebb keretek közt végzik a földrajzi nevek gyűjtését. Az elmúlt másfél évtizedben a jugoszláviai magyarság egész településrendjét átfogó gyűjtőhálózatot építettek ki. A főként pedagógusok által összegyűjtött anyagot azután az intézet munkatársai rendszerezik, feldolgozzák, s az arra érdemes anyagot publikálják. (Pl. Penavin Olga nyelvész-néprajzos, Kaszás József nyelvész. *Hungarológiai Közlemények*, 1978. 30–31. sz.)

Legjobb hagyományokkal talán a néprajz rendelkezik: a Jugoszláviához került országrészen működött, még a századfordulón, a magyar néprajztudomány egyik kiválósága, Kálmány Lajos. (A múltbeli kutatásokról és a soron lévő feladatokról magyarországi kutató – Kósa László – készített összegező tanulmányt.) A néprajznak az újvidéki intézet néhány dolgozója mellett vannak művelői a vajdasági múzeumok magyar munkatársai és a pedagógusok körében is. Az átlag fölé magasodni látszó teljesítmény a már említett Penavin Olga, az egyetem egyik professzornője és a fiatalabb Jung Károly nevéhez fűződik. Az előbbi főként a szlovéniai magyarság, az utóbbi Gombos falu néprajzi anyagának korszerű feldolgozásával tűnt ki. (Penavin Olga *kórógyi szótára* – I–III. kötet. – a magyarországi Akadémiai és az újvidéki Fórum Kiadók közös kiadása; Jung Károly: *Az emberélet fordulói*, Újvidék, 1979.)

Vitathatatlan: a vajdasági magyar néprajznak is főként a folklór a kutatottabb területe. A tapasztalatok terjesztése, a gyűjtés és feldolgozás szakszerűsítése céljából időnként ún. folklórszemináriumot szervez a Hungarológiai Intézet. A legutóbbit Temerinben rendezték, ahol öt beszámoló hangzott el; „zöm-

mel a folklórkutatással foglalkozó pedagógusok számoltak be gyűjtéseik eredményeiről". A kutatásokat megpróbálják kiterjeszteni a nyelvészet (népnyelv), és a tárgyi néprajz irányába is. A temerini találkozó résztvevői például úgy döntöttek, hogy a legközelebbi szemináriumon „a vajdasági temetők és a lótartás néprajzát" vitatják meg.[6]

Fontos kiemelnünk: a jugoszláviai magyarság az egyetlen olyan nemzeti kisebbségünk, amelynek tudományos életében ún. ágazati társaságok létesülhetnek. A nyelvészek és nyelvművelők társaságán kívül a közelmúltban alapították meg a Vajdasági Folkloristák Egyesületét. Erre pedig azért volt szükség – írta a *Híd* krónikása –, mert „a Vajdaságban az utóbbi években mind szervezettebb folklórkutatás folyik, mind több tudományos kutató munkálkodik a népi hagyaték összegyűjtésén, rendezésén és feldolgozásán. Gyarapszik a néprajzi tárgyú könyvek, szakcikkek és disszertációk száma". Az interdiszciplináris egyesülés „évente szakmai vitákat és szemináriumokat szervez majd".[7]

Az újvidéki egyetem magyar tanszékének felállításakor fontos művészeti-tudományos sorozatot indított útjára Szabadka városa. A rivalizáló város *Életjel* miniatűrsorozatát, az „irodalmi élőújságot" azzal a céllal hívták életre, hogy a „közvetítő, tájékoztató és útmutató szerepét vállalja magára. Közvetít – írta a 20 éves jubileum alkalmával Kolozsi Tibor – a leírt irodalmi mű és az olvasó között, tájékoztatást ad az időszerű irodalmi eseményekről, a színházi életről, a filmről, a képzőművészetről, a zenei életről". Kezdetben egy-egy jól sikerült rendezvény (előadás, vita) anyagát jelentették meg, majd szélesült a tematika: irodalmi, irodalom- és művelődéstörténeti alkotások kerültek a népszerű sorozatba. A növekvő művészeti-tudományos tevékenység azonban egyre jobban sürgette: adjon fórumot a város a nagyobb lélegzetű, monografikus feldolgozásoknak is. Így indult meg a másik sorozat, az *Életjel Könyvtára,* amelyben a helyi múlt (főként irodalom- és művelődéstörténet) és az élő történelem egyik-másik kérdését feldolgozó munkákat jelentetik meg (pl. Szekeres László: *Szabadkai helynevek,* 1971; Pálinkás József: *Szabadka népoktatása, 1687–1918.* 1974; Györe Kornél: *Szabadka településképe,* 1976.) Az előbbiben több mint 30, az utóbbiban közel 20 kötet látott napvilágot.[8]

Fontos kiemelnünk végül az újvidéki Fórum Kiadó által nemrég indított új sorozatot is. A *Hagyományok*ban már eddig is több irodalmi jellegű kiadvány látott napvilágot (pl. a jugoszláviai magyar avantgarde költészet három kötetben).

Említettük már, hogy a fölöttébb kedvező feltételek és az imponáló eredmények ellenére a jugoszláviai magyar tudományosság helyzete sem mondható hibátlannak. A bíráló megjegyzések egyike a tudományos teljesítmény színvonalát illetheti. A publikált tanulmányok, könyvek tartalmilag igen-igen egyenetlenek, közöttük aránytalanul sok a gyenge munka. Úgy látjuk, hogy a folyóiratok (és a kiadó) esetenként módfelett szegényes, nyelvezetében pongyola dolgozatoknak, mondhatni: kutatási törmelékeknek is helyet adnak. Mintha a min-

denáron való folyamatos jelenlét, valamiféle publikálási kényszer hajtaná a kutatókat. Egyik-másik közlemény olvasásakor az a benyomásunk, hogy a szerzők nem a fontos összefüggéseket felfedő és kiérlelt mondanivalót, hanem a publikációk számának növelését tekintik a tudományos teljesítmény mércéjének. Az elmélyült és eredeti gondolkodás, látásmód bizony nem mindenkor erénye a vajdasági tudományosságnak.

A kutatómunkát anyagi gondok is nyomasztják. „Mi a szegényebb intézetek közé tartozunk" – nyilatkozta Bori Imre igazgató. Az oktatók-kutatók személyi jövedelme a bölcsészkaron alacsony, a fizetés „a hallgatók számától és a megtartott óráktól" függ. „A tudományos munkában projektumokat pénzelnek, azt is figyelembe veszik, hányan dolgoznak a projektumon". Az érdekközösség által felosztott javakból a humán tudományok aránylag kevesebb pénzt kapnak. „Így aztán megvan az adott keret, azon belül lehet táncolni." Kosztolányi hasonlatát kölcsönözve: „gúzsbakötötten táncolni".[9]

Megoldatlan a két vezető tudományág, az irodalom és nyelvtudomány tudományos utánpótlásának, képzésének a kérdése. Az ún. posztgraduális tanulmányok elvégzése iránt pedig lenne érdeklődés, az igények kielégítését azonban ma még az a téves szemlélet is gátolja, amely az erre irányuló igyekezetet „egyfajta személyes ambíciónak", azaz elvetendőnek ítéli. Holott a posztgraduális képzésben „tudományos gondolkodásunk alapvetéséről, továbbfejlesztéséről, illetve tudományos kutatásunk alapjának kiszélesítéséről van szó" – mondotta Szeli István. A törekvőbb, a tudományos ambíciókat tápláló hallgatók éveken át „Magyarországon igyekeztek megszerezni az ún. kisdoktorátust", a minősítést azonban Jugoszláviában nem fogadják el. Ezért indította be a tanszék 1973-ban a posztgraduális képzést kilenc hallgatóval. Azóta azonban újabb évfolyamot nem tudtak indítani. Az első csoport esetében még „többé-kevésbé sikerült társadalmi megoldást találni a hallgatók tandíjának fedezésére, de most a tartományi szakirányú oktatási érdekközösség nem vállalja a költségek fedezetét". Az 1979-ben tervezett újabb kurzus beindítása (mivel a képzéshez külföldi – magyarországi – szakembereket kell bevonni, s fedezni a költségeiket) csak úgy oldható meg, ha a „jelentkezők tandíjat fizetnek, vagyis saját költségükön végzik tanulmányaikat". Ha így is lenne elegendő jelentkező, akkor előbb a nyelvészeti, majd az irodalmi csoport részére szervezik meg az oktatást.[10]

Bármennyire jók a feltételek, a gond mégsem kisebb, mint Erdélyben. Tünetei ugyanazok, mint ott: kultúrájuk irodalomcentrikus, csonka kultúra tehát, s az erdélyivel egyezően csonka a tudományosságuk is. Kétszeresen is az. Egyrészt mivel csak az ún. „lágy" társadalomtudományok terén, és azoknak is csupán egynémelyik ágazatában mutathatnak fel számottevő eredményeket. Láthattuk, az irodalomtudományon belül főként a kritika és irodalomtörténet, a nyelvtudományban a sajátos nemzetiségi lét egynémelyik területe mondható kimunkáltnak. A néprajzban itt is a folklór a „favorit", az erdélyinél pedig sokkal kisebb látószögű a történettudomány: némi munkásmozgalom- és helyi jel-

legű művelődéstörténet könyvelhető el a tudomány hozadékaként. (Az utóbbira nézve – jellegzetesen – még Mirnics József munkássága is tanúbizonyságul hívható. A közelmúltban elhunyt történész négy könyvében és több tanulmányában a vajdasági munkásmozgalom és szociáldemokrácia történeti, az 1941–44-es, ahogy ők mondják: „megszállás" és a szocialista forradalom kérdéseit taglalta.[11] Az újabb korra vonatkozó művelődés-, még pontosabban: eszmetörténeti tanulmányokat ír a sűrűbben publikáló Lőrincz Péter is. (Pl.: *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején.* Újvidék, 1973.)

A Vajdaság oktatási-tudományos jövőjét tervezgető egyik dokumentum kapcsán hangoztatta a *Magyar Szó:* a jövőben „várhatóan hangsúlyt kap az (értelmiségi) szakemberképzés, főleg a nemzetiségek nyelvén". Az említett „társadalmi terv szövege" azonban, tette hozzá, mintegy „előreszaladva, már a tudományos kutatómunka ösztönzését irányozza elő, holott vannak olyan területek, mint pl. a művészettörténet, a zene, ahol még most is ott tartunk, hogy szakembereket kellene képezni először..., és csak azután lehet majd szó a tudományos munka ösztönzéséről".[12]

Itt sincs magyar anyanyelvi művelője az ún. „kemény" társadalomtudományoknak. Legfeljebb a politológia és a filozófia–pszichológia esetében beszélhetünk egy-egy igényesebb egyéni teljesítményről. A nem primér nemzetiségtudományok ösztönzője lenne a *Létünk,* színvonala azonban elmarad a hasonló jellegű és nagy múltú *Korunk* mögött. A szabályt erősítő kivételként kell megemlítenünk, hogy az újvidéki egyetemen tanít, szerkeszt a magyar nyelvterület elismerten legjelentősebb nemzetiségi politológusa: Rehák László. Negyedszázados tudományos munkássága során számos könyvben-tanulmányban foglalkozott a nemzetiség, különösen is a vajdasági magyar kisebbség kérdéseivel. (Legutóbb: Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig.* Újvidék, 1978.) Fiatalabb nemzedékhez tartozik a szociálpszichológus Hódi Sándor. Feltűnést keltő művében az öngyilkosság társadalmi-lélektani hátterét boncolta, különös figyelmet fordítva a vajdasági magyarság és az egész magyar nyelvterület egyik legsúlyosabb „népbetegségének". (Hódi Sándor: *A meghívott halál.* Újvidék, 1980.) Közelmúltban megjelent könyvében az ember és a valóság, a létélmények egymáshoz való viszonyát vizsgálta, tükröztetve egyben a vajdasági magyarság filozófiai gondolkodását is. (Hódi Sándor: *Létélmény és valóság.* Újvidék, 1978.)

Mi az tehát, ami a vajdaságiak szellemi életéből is hiányzik? Hiányzik a szervezett szociológiai, demográfiai, statisztikai, közgazdasági, jogtudományi, politológiai, pszichológiai és minden nem társadalomtudományi kutatás. Magyar nyelven sem intézményes keretek között, sem azokon kívül nem végeznek ilyen kutatásokat. Annyira nem, hogy pl. a közelmúltban viszonylag fiatalon elhunyt Bodrogvári Ferenc, a marxista filozófia egyetemi oktatójának és művelőjének – állapította meg szomorúan a nekrológíró – főbb művei közül mindmáig egy sem jelent meg az anyanyelvén.[13]

Ez a magyarság sem rendelkezik önálló múzeummal, levéltárral, dokumentációs gyűjteménnyel.[14] Mivel nem lehet hát a vajdasági magyar tudományosság sem elégedett? „Érdekes lehetne például – válaszolta Bori Imre a neki feltett kérdésre –, ha a tudomány minden területén olyan eredményt érnénk el, mint amit eddig bizonyos tudományszakokban fel tudunk mutatni."[15] Jogos a nyilatkozó kívánsága, legfeljebb az „érdekes" szót lenne érdemes – szellemi létszükségletről lévén szó – valamivel érdesebb és keményebb fogalommal helyettesíteni.

A jugoszláviai magyar tudományosság mindenképpen alárendelt – másodrendű? harmadrendű? – helyzetét sejtetik a számok is. Az elmúlt év decemberében „konstituálódott" a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia. Jugoszlávia köztársaságai és autonóm tartományai közül itt létesült utoljára, „holott – állapították meg többen is – a múltban is ez volt, a tudományos és művészeti élet szempontjából egyaránt, az ország egyik legfejlettebb vidéke". Karlócán már a XIX. század elején tudós társaságot szerveztek. Újvidéken működött – és működik ma is – az egyébként Pesten 1826-ban alapított Matica srpska.[16] Az akadémia felállítását valójában mégis az indokolta, hogy „tartományunkban jelenleg 98 tudományos vagy tudományos munkával is foglalkozó intézmény működik, a tudományos munkával foglalkozók száma pedig mintegy tízezer".[17]

A számok meglepően magasak, különösen a magyarság helyzetéhez viszonyítva. Hiszen a 98 vajdasági intézmény közül etnikumunk sajátos körülményeit anyanyelven egyetlen intézetben kutatják, azaz: az intézmények 1 százalékában mindössze! Láttuk, a Hungarológiai Intézetben közel 30 oktató-nevelő dolgozik. Ha számukat kiegészítjük az egyéb intézmények (más tanszéki oktatók, tanárok, múzeológusok és levéltárosok) anyanyelvi tudományt is művelő kutatóival, a jugoszláviai magyar tudományosság létszáma – s becslésünkben nemigen tévedhetünk – akkor sem tenne ki száznál többet. És ne feledjük: a tudományt művelők nagyobb része nem fő hivatású kutató! A tízezernek a száz ismételten csak 1 százaléka. Ennélfogva akár az intézmények, akár a tudományos kutatók számát nézzük is, a magyar tudományosság „részesedése" mindössze 1 százalék. A Vajdaság népességének viszont közel 40 százaléka magyar!

A rendkívül kedvezőtlen viszonyokhoz mérten valamivel jobbak az arányok az újonnan létesített akadémián. A most kinevezett kilenc akadémiai rendes tag között ugyan nincsen egyetlen magyar sem, a beválasztott tíz levelező tagból viszont már három is az. Egyikük, Goldmann István azonban orvos professzor, tudományos munkásságát nem anyanyelvén műveli, ennélfogva nem tekinthető a magyar tudományosság képviselőjének. A másik, Mirnics József történész pedig, a sors szomorú iróniájaként, beválasztását követő hónapban (magát éppen Budapesten gyógykezeltetve) meghalt. A magyar tudományosságot ennélfogva egyedül Szeli István irodalomtörténész képviselheti a tudományok legrangosabb vajdasági testületében; „részesedésünk" tehát ez esetben sem több 5 százaléknál![18]

Következtetések[19]

Az irodalomcentrikus kultúrák – szögeztük le fejtegetéseink elején – csonka kultúrák. Kiderült azonban, hogy a kultúra ott is irodalomcentrikus marad, ahol a kisebbségi tudományossághoz látszólag kedvezőbbek a feltételek. Hiszen a jugoszláviai magyar tudományosság, láthattuk, semmivel sem „épebb", mint az intézmények nélkül alkotásra kényszerülő erdélyi. Egyformán képtelenek a társadalomtudományok egész területét átfogni, képtelenek a tudományok valamennyi szakágát etnikai létük, önidentitásuk szolgálatába állítani. A megfogalmazás érvénye így tovább tágítható, általánosítható is. Minthogy a nemzetiségiek, nemzeti kisebbségek kultúrája – Közép-Kelet-Európában, de úgy lehet, másutt is – irodalomcentrikus, ezért a nemzetiségi-kisebbségi kultúrák szinte mindenütt: csonka kultúrák.

Az áldatlan állapotok közvetlen okairól sokszor szó esett a három legnagyobb magyar nemzeti kisebbség helyzetének elemzése során. Ismételt elősorolásukra, úgy vélem, nincs szükség. Az eddig nem említett közvetett, egyben mélyebb és átfogóbb mögöttes tényezőket azonban most kell kiemelnünk. A korszerű tudományosságról szólva, gyakran emlegettük az intézményes keretek hiányát vagy elégtelen voltát, sokszor szerepelt tehát – hiányként, jogos kívánalomként – az „intézmény" fogalma. Nem ok nélkül, mint ahogy nem ok nélküli az sem, hogy a korszerű és sokoldalú tudományos intézmények mindenütt hiányoznak. A hatékony nemzetiségtudományok műveléséhez szükséges intézményhálózat ugyanis azért hiányzik, mert hiányoznak azok a nemzeti kisebbséget, nemzetiséget átfogó intézmények is, amelyek az optimálisan működő tudományos intézeteket létrehozhatnák, s az általuk feltárt, leírt és analizált jelenségekre-bajokra a gyógymódot elrendelni, s a végrehajtást ellenőrizni tudnák. Magyarán szólva: hiányzik a nemcsak deklarált, de valóságos, s nemcsak manipulált, de hatékony és jogszerűen szabályozott önrendelkezés; hiányzik a szilárd alapzatokon nyugvó, korszerűen felépített, a gazdasági–társadalmi–kulturális–politikai szférákat átfogó intézmények rendszere, egyszóval: a tényleges etnikai–nemzetiségi autonómia. Hiányzik az a közérzet-kondicionáló „terepszakasz", amelyen a kisebbség–nemzetiség is rendszeresen gyakorolhatná az önidentitást evidens módon kifejező, reprezentáló állami lét: a szuverenitás korlátozott funkcióit, azokat, miket a kollektív önkormányzat adhat egy-egy kisebbségbe kényszerült etnikumnak.

Ám ott, ahol a társadalmi tudatformák az optimális helyett minimális hatékonysággal sem működhetnek, megromlik a közérzet, s a szólamok mögé nézve, riasztó mélysége látható a bajoknak. Nemzeti kisebbségeink tudományosságát áttekintve, a végső konklúzió bizony, szívszorító: jövőjük a mai állapotok alapján nem sok jót ígér, a lehangoló jelennél is aggasztóbb a jövő. Magukra hagyva az önterhüktől is felgyorsuló vagy éppen szándékosan felgyorsított – a Várhegyi István emlegette sorsfordító – folyamatokat, jövőjük szinte reménytelen.

Nem nehéz előre látni, hogy a csonka kultúrák előbb-utóbb elsorvadnak. A könyörtelen versengésben alulmaradnak, lehetőségeik szűkülnek, „kimúlásuk" csaknem bizonyosra vehető. Így azt sem nehéz megjósolni, mi lesz, mi lehet a kultúra nélkül maradó etnikummal. Aligha kétséges, hogy az identitást ma még kifejező, meghatározó és védelmező kultúra elsorvadásával együtt elsorvad, felszívódik a védtelenné vált etnikum; elvész tehát ő maga is.

Mégis: szükségszerű, megállíthatatlan-e a kulturálatlansághoz vezető folyamat? Élünk még, a válaszunk így csupán egy lehet: hinnünk kell abban, mit az újabb világháború esélyére szoktunk mondogatni: ez sem elkerülhetetlen, nem végzetszerű tehát. A kultúra elsorvadásának, az etnikum teljes felszívódásának talán mégsem kell szükségképpen bekövetkeznie – ha teszünk ellene valamit. Megfordítani e pillanatban nehezen tudnánk ugyan, de késleltetni mindenképpen lehetne a felgyorsulni látszó folyamatot. Ellensúlyozva némiképp a rombolás hatásfokát is. S aki időt nyer, tudjuk, az mást is nyerhet egyúttal. Hisszük, a késleltetéssel nem az agónia tartama nyúlna meg, hanem a megcsonkult kultúra „rehabilitálása" kezdődhetne el; s a lassú regenerálódástól – talán! hátha! – újra „élet- és jövőképes" lenne, lehetne a mi közösségünk is.

A legfontosabb és azonnal lehetséges tennivalóról szóltunk már. Arról, ami – akarjuk, nem akarjuk – előbb-utóbb úgyis elkerülhetetlen lesz, ami napról napra égetőbb, valóságos létszükségletként vetődik fel. Mert valóban kikerülhetetlen feladat **a magyarság- és nemzetiségtudományi kutatások intézményesítése.**

Erre köteleznek bennünket:

- az arra érdemes, mindenképpen méltánylandó tudománytörténeti hagyományok,
- a szocialista országok egynémelyikében kibontakozott széles körű nemzetiségtudományi kutatások,
- a kutatási feltételek hiánya nemzeti kisebbségeink körében; tudományosságuk és kultúrájuk csonkasága,
- késleltetése vagy megakadályozása mindannak, amit távlatilag az önidentitásra való képtelenség, a kultúranélküliség vonna maga után.

Sokat lehetne tenni:

- a tudományos képzés és továbbképzés,
- az illetékes intézetek, intézmények tudományos és cserekapcsolatai,
- ösztöndíjak adása, közös kutatási témák kidolgozása,
- különféle tudományos tanácskozások rendezése,
- publikációs lehetőségek biztosítása,
- az itthoni és ottani kutatások minden lehetséges módon való ösztönzése,
- a reális, tudományosan megalapozott ismeretek terjesztése, a józan és higgadt szemlélet kiformálása terén is.

A feladatokat külön tanulmányban lehetne és kellene kimunkálni a legjobb szakemberek, s az érintett tudományterületek, intézmények bevonásával.

Már holnap. Ha nem akarunk behozhatatlanul lemaradni. Ha ép még az etnikai–közösségi–történelmi felelősségtudatunk; ha van még erőnk a történelmi kihívásra válaszolni önmagunk és négymillió kisebbségi magyar érdekében. Megmaradásunk ügyében.

* Részlet a *Kisebbség és tudomány* című, kéziratban lévő könyvből. A könyv 1981-ben íródott, ezért nem szerepelnek benne a legfrissebb adatok.

1 Bányai János: A negyvenöt éves Híd. *Kilátó* (A Magyar Szó szombati magazinja.) 1979. november 3. Vö.: *Híd*, 1979/12.

2 *u. o.*

3 Krónika. *Híd*, 1979/2. 264. o.

4 Megelőztük az iskolareformot. Bori Imre nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1979. október 14.

5 Varga László: A jugoszláv önigazgatás és az anyanyelv használata. *Hungarológiai Közlemények*, 1978/30–31.

6 Krónika. *Híd*, 1979/1. 128. o.

7 Krónika. *Híd*, 1979/5. 690. o.

8 Kolozsi Tibor: Négy jubileum. *Üzenet*, 1978/10.

9 Megelőztük az iskolareformot. Bori Imre nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1979. október 14.

10 Őszre megkezdheti tanulmányait a második nemzedék. Bori Imre és Szeli István nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1979. május 13.

11 Bordás Győző: Búcsú Mirnics Józseftől. *Híd*, 1980/1. 132. o.

12 Hangsúlyt kap a szakemberképzés. *Magyar Szó*, 1980. május 13.

13 Bodrogvári Ferenc. 1935–1980. *7 Nap*, 1980. június 6.

14 Kulturális emlékek védelme. Szélesebb körű társadalmi összefogásra van szükség. *Magyar Szó*, 1979. augusztus 11.

15 Megelőztük az iskolareformot. Bori Imre nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1979. október 14.

16 Bordás Győző: Megalakult a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia. *Híd*, 1979/7–8.

17 Krónika. *Híd*, 1979/1. 128. o.

18 Bordás Győző: Több, mint hetven jelölt. *Híd*, 1979/12. 1555. o.

19 E részlet a könyvből természetesen nem csupán a jugoszláviai helyzetre vonatkozik. (*A szerk.*)

Balla Gyula

KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG 1918–1988

Bevezető

A „kárpátaljai magyarság" jelzős szerkezet egyértelmű, a magyar nyelvhasználatban ez a leginkább elterjedt, de a terület megnevezése, ahol a magyarok élnek, ma is szenvedélyes vitákra ad okot. Természetesen nem nyelvi vitáról van szó, történelmi, politikai, közigazgatási és ideológiai kérdések húzódnak meg mögötte. Hogy melyik megnevezést használjuk, egyben állásfoglalás is.

Az USZSZK hivatalos közigazgatási beosztásából következően ma **Kárpátontúli terület** a neve, az ottani magyar nyelvű sajtóban ez az elfogadott, bár itt is észlelhetők furcsaságok: a magyar szerkesztésű ungvári területi lap címe *Kárpáti Igaz Szó*, ez impresszuma szerint „Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátontúli Területi Bizottságának és a Népképviselők Területi Tanácsának lapja". Ugyanakkor a területi ifjúsági lap már az „egyértelmű" *Kárpátontúli Ifjúság* címet viseli. Ami az ott lakó magyarok nyelvhasználatát illeti, annyit meg kell jegyeznünk, hogy **egyszerre élnek** Kárpátalján és a Kárpátontúli területen: vagyis hivatalos felszólalásokban Kárpátontúlt, Kárpátontúli területet, természetes beszédhelyzetekben pedig Kárpátalját mondanak.

Kárpátalja. Szintén politikai alakulat, ma sokan úgy hiszik, hogy mindig is ezzel a megnevezéssel illették ezt a területet, holott a mai Kárpátalja nagyjából azonos a történelmi Magyarország négy megyéjével: Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros megyékkel. Kárpátalja (az ukrán–ruszin) „Podkarpatyija" tükörfordítása, geopolitikai fogalomként Trianon után terjedt el a magyar nyelvhasználatban mára meghonosodott, s földrajzi tájékozódásunkat sem irritálja. A múlt század végén egy kis táj megnevezéseként és egy munkácsi lap címeként már használatos volt. Elterjedéséhez az is hozzájárult, hogy az 1938-as visszacsatolástól hivatalosan is ez volt a terület neve.

A **Ruszka Krajna** megintcsak politikai alakulat is, ugyanis a Károlyi kormány a négy ún. ruszin vármegye ukránok lakta részén (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros) megalakította a Ruszka Krajna Autonóm Területet.

A Magyar Tanácsköztársaság idején Ruszin Népbiztosság alakul, de a terület neve nem változik, marad Ruszka Krajna Autonóm Terület.

Trianont követően e Csehszlovákiához csatolt területnek több elnevezése is használatos. A legismertebbek: Ruszinszkó, Podkarpatszka Rusz, Ruténföld,

Podkarpatyija, s mint említettük, ekkor terjedt el a magyar nyelvhasználatban a Kárpátalja elnevezés.

Volosin páter ukrán nacionalista állama, Kárpát-Ukrajna (ukránul Karpatszka Ukrajina) rövid életű volt, 1939. március 18-áig létezett. A szicsgárdisták gondoskodtak róla, hogy a Kárpát-Ukrajna kifejezésnek ma szintén legyen negatív politikai mellékzöngéje. Hivatalos körökben ideológiailag ezért érzik problematikusnak a Kárpát-Ukrajna megnevezést. A magyar nyelvhasználatban viszont terjedőben van, főként ama kompromisszum jegyében, hogy aki nem akarja a Kárpátontúli terület megnevezést használni, a Kárpátaljáról pedig úgy tudja, hogy esetleg az ottani hivatalosságot irritálhatja, marad Kárpát-Ukrajna mellett.

A régebben használatos Kárpát-Oroszország ma már anakronizmus, nem is fedi a mai terület határait, a Kazárföld pedig erős nacionalista, antiszemita töltete miatt nem terjedt el szélesebb körben, megmaradt Bartha Miklós hírhedt könyvcímében. (*Kazár földön.* Budapest, 1901.)

Nemcsak a földrajzi-közigazgatási egységet tartották többször keresztvíz alá, így volt az ott lakó nem magyar néppel is. Hívták őket magyar-oroszoknak, oroszoknak, ruszinoknak, rusznyákoknak, kisoroszoknak, ruténeknek, ukránoknak, kárpátukránoknak. Szemben a terület meghatározása körüli bizonytalansággal, a Kárpátalján a magyarokkal együttélő többségi nép nevének használata mára eyértelműen eldőlt: **csakis ukránokról beszélünk, az egyéb meghatározások legfeljebb történeti, nyelvészeti, néprajzi szakmunkákban bukkannak fel.**

Történeti áttekintés

Kárpátalja, mint politikai alakulat 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia, ill. a történelmi Magyarország összeomlásáig nem jelentett különálló egységet. A magyar királyság része, az északkeleti magyar felvidék volt.

Ezzel a névvel jelölték a békekötéssel Csehszlovákiához csatolt 12 656 km^2-nyi földterületet, melynek meghatározó etnikuma ekkor már a kárpátukrán (ruszin) lakosság volt, domináló nemzeti kisebbsége pedig a magyar lett.

Területének túlnyomó részét az Észak-keleti Kárpátok teszik ki, hozzá tartozik az Alföld peremével simuló Tisza-menti – egykor mocsaras – törmeléklejtő, déli részén a Szatmár-Beregi síkság húzódik.

Kárpátalja történetét a népszerű szovjet ismeretterjesztő leírások, brosúrák, történettudományi szakmunkák, az iskolai tankönyvek (a magyarok is), ukrán szempontból rendkívül sommásan intézik el. A terület az itt élő szlávokkal együtt a X–XI. században a Kijevi Ruszhoz tartozott. A XI. században elfoglalták a magyar feudális urak, s ettől kezdve kilenc évszázadon keresztül idegen elnyomás alatt sínylődött: üldözték vallását, szokásait, kultúráját, nyelvét. Ennek ellenére sohasem szűnt meg tudatukban az ukrán testvérnéphez tartozás érzése.

Részt vettek a haladó társadalmi mozgalmakban, sokan harcoltak közülük „Jurij Dózsa" seregében és az 1919-es forradalomban. A terület sorsa akkor rendeződött véglegesen, amikor a második világháború után visszatérhettek a szovjet népek családjába, az ukrán állam területéhez csatlakozhattak, vagy más fogalmazásban: újraegyesültek Szovjet-Ukrajnával.

A terület történetét tudományosan tárgyaló – vagy tárgyuk kapcsán érintő – művek álláspontja hasonló. A terület hajdani betelepülésének kérdésében Engels szavaiból indulnak ki, miszerint a honfoglaló magyarság a Kárpát-medence középső részeiről kiszorította a szláv lakosságot, elkülönítve, szétszakítva így a szerb, horvát és szlovén szlávságot az északi részek szlovákjaitól és ruszinjaitól. Ugyanakkor a peremterületek szlávságán uralkodni kezdtek a magyarok.

A fenti gondolatmenet részletes kibontását és bizonyítását hivatott szolgálni a *Boldogság felé* című tudományos-népszerűsítő monográfia, amely díszoklevelet nyert az Ismeretterjesztő Társulat országos tudományos-ismeretterjesztő irodalmi pályázatán Moszkvában, 1974-ben.

Ebből valók az alábbi idézetek.

„A XII. század nyolcvanas éveinek végén Magyarország elfoglalta a Kárpátontúlt és a Kárpátokig tolta ki a határát. Roman Msztyiszlavovics halics-volinyi fejedelem nem állt ellen a magyar királyok agresszív cselekményeinek, mert lefoglalta a kijevi fejedelmi székért folytatott harc és birtokainak kiszélesítése Litvánia rovására. A Kárpátontúlon erősödni kezdett a magyar hűbérurak hatalma.

[...] A magyar királyok az udvari arisztokráciának, a hadvezéreknek, a helytartóknak és a kolostoroknak ajándékozták az elfoglalt kárpátontúli és szlovák földeket.

[...] A mágnások és a nemesek azon igyekezetükben, hogy helyzetüket a meghódított kárpátontúli földeken megszilárdítsák, magyar köznemeseket és helyi »ruszin« nemeseket fogadtak szolgálatukba, s magyar származású függő parasztokat telepítettek oda. A helyi lakosságot minden úton-módon a hegyekbe, lakatlan vidékekre szorították.

[...] A XIII–XIV. században tehát a Kárpátontúlon uralkodókká váltak a feudális viszonyok. Maroknyi hűbérúr elnyomta és kíméletlenül kizsákmányolta a parasztokat. Ebben az időben jelentek meg az osztályharc passzív formái: a szökések.

[...] A XVII. században az elkatolizálás veszélye fenyegette a kárpátontúli lakosságot. Számos misszionárius a magyar mágnások és a pravoszláv főpapság támogatásával lázas térítő munkába kezdett. Közvetlen segítségükkel a kárpátontúli ukrán lakosságra 1649-ben rákényszerítették az egyházi uniót. A főpapság képviselői írták alá az uzshorodi várban.

[...] A középkori Kárpátontúlon igen sok monda, legenda, mese, ballada, rigmus terjedt el, amelyekben a dolgozók a jobbágyrendszer és az idegen elnyomók iránti gyűlöletüket, szabadságvágyukat és azt a vágyukat fejezték ki, hogy újraegyesüljenek Ukrajnával és Oroszországgal. A nép megvetően kigúnyolta a jezsuitákat, az unitus reakciót, az árulókat, akik behódoltak az idegen elnyomóknak.

[...] A soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia az őt benépesítő különféle nemzetiségű dolgozók hatalmas csapásai alatt 1918 októberének végén szétesett.

[...] Magyarország új koalíciós polgári kormánya, Károlyi Mihály gróffal az élen, nem oldotta meg a fő szociális-gazdasági problémákat. Nem vezettek be nyolcórás munkanapot, nem oldották meg a dolgozókat érintő agrár-, nemzetiségi és más kérdéseket. A polgári kormány csupán egyetlen célt követett: megállítani a forradalmi mozgalom kibontakozását, félúton megállítani a forradalmat. A történelmi fejlődés egész folyamata azonban a szocia-

lista forradalomhoz vezetett, amely a dolgozók valamennyi fájó problémájának megoldására hivatott.

[...] A kormány a maga részéről konkrét lépéseket tett az egyre fokozódó osztályharc megszüntetésére, s arra törekedett, hogy a nem magyar nemzetiségű népeket megtartsa a burzsoá állam kötelékében, s hogy megakadályozza Kárpátontúl újraegyesülését Ukrajnával. 1918. december 21-én a kormány jóváhagyta, majd december 25-én közzétette a 10. számú Néptörvényt a Magyarországon élő ruszinok autonómiájáról.

Ez a törvény azonban csak taktikai húzás volt a lakosság félrevezetésére. Az úgynevezett kulturális nemzeti autonómia Kárpátontúl dolgozói számára semmit nem nyújtott. A törvény ígéretet tett a ruszinoknak a közigazgatási, a közoktatási, a vallási és a nyelvi ügyekben való önrendelkezési jogukra, de politikai vonatkozásban semmiféle változtatást nem hozott és gyakorlatilag csupán az ukrán burzsoázia bizonyos részének érdekeit elégítette ki. **Jogi értelemben mindössze értéktelen papírdarab volt.** (Kiemelés: *B. Gy.*)

[...] A burzsoá Csehszlovákia csapatai, az Antant és az USA utasítására – kihasználva a magyar kormány szorongatott helyzetét (és látva, hogy szocialista forradalom érlelődik) – megszállták Kárpátontúl nyugati részét, 1919. január 12-én pedig Uzshorodot is. A bojári Románia seregei ezzel egyidejűleg Máramaros megye keleti részét szállták meg.

[...] A Magyar Tanácsköztársaság kormánya, megvalósítva a marxi–lenini nemzetiségi politikát, utasítást adott a Ruszin Népbiztotságnak, dolgozza ki Kárpátontúl alkotmánytervezetét, 1919. április 12-én ezt az alkotmánytervezetet a Ruszin Népbiztosság lapjának, a *Ruszka Pravdá*nak a hasábjain megvitatás céljából közzé is tették. Az alkotmánytervezet abból indult ki, hogy Ruszka Krajna szövetségi alapon a Magyar Tanácsköztársaság része. Kárpátontúl országrészi autonómiában részesült. Székhelyül Mukacsevót jelölték ki, ahol politikai megbízottként ott volt a ruszin népbiztos helyettese.

[...] 1919. április 16-án a bojári Románia fegyveres erői, majd április 23-án a burzsoá Csehszlovákia hadserege az Antant vezette nemzetközi imperializmus erőinek utasítására megtámadta a magyar tanácsköztársaságot. A Kárpátontúlon a román hadsereg Máramarossziget–Tyacsevo–Huszt–Szevljus irányában, a csehszlovák hadsereg pedig Uzshorod–Csap, Uzshorod–Munkacsevo irányában tört előre.

[...] 1919. május elsején a burzsoá Csehszlovákia és a bojári Románia teljes egészében megszállta Kárpátontúlt és katonai diktatúrát vezettek be.

[...] Kárpátontúl iránt az USA imperialistái kezdtek különösen érdeklődni, akik mindent latba vetettek, hogy megakadályozzák az ukrán földek egységes szovjet államban való újraegyesülését. Eduard Beneš, a burzsoá Csehszlovákia külügyminisztere később ezt írta: »A szövetséges hatalmak és Észak-Amerika, a nemzetközi politikai helyzetet figyelembe véve, már jó előre úgy döntöttek, hogy Oroszországot nem engedik át a Kárpátokon, s ezzel megakadályozzák abban, hogy Kárpátontúl révén közép-európai országgá váljon«.

[...] Az USA imperialistái saját terjeszkedési politikájuk érdekében ügyesen felhasználták a kárpátontúli emigránsok szervezeteit, többek között az amerikai magyar–ruszin néptanácsot, amelyet 1918. július 23-án alakítottak meg, s amelynek élére a saját szekértolójukat, a General Motors részvénytársaság egyik jogi tanácsadóját, a kárpátontúli származású Hrihorij Zsatkovicsot állították.

[...] A Masaryk és Zsatkovics közötti tárgyalás 1918. október 25-én zajlott le Washingtonban. Masaryk Kárpátontúlnak önkormányzatot ígért.

[...] 1919. május 8-án a csehszlovák csapatok által megszállt Uzshorodon három burzsoá-nacionalista tanács (a presovi, uzshorodi és huszti) az USA-ban megfogalmazott határozatot fogadott el, amelyet Hrihorij Zsatkovics »kormányzó« hozott magával. A határozat kimondta, hogy Kárpátontúl »csatlakozik« a burzsoá Csehszlovákiához.

[...] Az USA imperialistái és az Antant csak azért vetette oda martalékul a cseh burzsoáziának Kárpátontúlt, hogy a bolsevizmus át ne jusson a Kárpátokon. A hozzácsatolás a nép

akarata ellenére történt, »saját« burzsoáziájának árulása folytán, amely a nemzetközi imperializmus utasításai alapján járt el és annak akaratát teljesítette.

1919. szeptember 10-én a Saint-German-i békeszerződés értelmében »Podkarpatszka Rusz« néven a burzsoá Csehszlovákiához csatolták Kárpátontúli Ukrajna 12 097 km^2 területét és 572 028 lakosát. E szerződés 10–13. cikkelye értelmében meg kellett kapnia a »legszélesebb körű önkormányzatot« és szejmet, amelynek hatáskörébe nyelvi, művelődési, vallási és helyi közigazgatási ügyek tartoztak volna.

[...] Uralmának megszilárdítása céljából a cseh imperialista burzsoázia a Kárpátontúlon éppúgy, mint az egész országban, mesterségesen fenntartotta a többpártrendszert. Míg a 20-as évek elején 13 különféle burzsoá és burzsoá-nacionalista párt működött, a 30-as években ezek száma már csaknem 30-ra rúgott.

[...] A bécsi döntés alapján 1938. november 2-án a horthysta Magyarország megszállta Kárpátontúl déli részét, Uzshorod, Munkacsevo, Berehovo várossal, vagyis a területnek összesen 12,1 százalékát, több mint 173 ezer lakossal. [...] 1939. március 15-én a fasiszta Magyarország csapatai a Munkacsevo és Uzshorod térségében kiprovokált incidenseket követően megkezdték Kárpátontúl teljes bekebelezését, amihez előzetesen megkapták a hitleri Németország beleegyezését. Az úgynevezett kárpátukrajnai kormány számára nem maradt más hátra, mint az, hogy német gazdáihoz meneküljön.

A szovjet csapatok 1944. október 29-én elfoglalták Csapot és ezzel Kárpátontúl egész területét felszabadították.

[...] 1944. november 26-án Munkacsevón a városi filmszínház termében összeült Kárpátontúli Ukrajna népbiztosságainak első kongresszusa.

A kongresszus kiáltványt fogalmazott meg, amely a többi között a következő követelést tartalmazta:

»[...] Kárpátontúli Ukrajna Népbiztosságainak Tanácsa elhatározza: 1. Kárpátontúli Ukrajna újraegyesül nagy anyaföldjével – Szovjet-Ukrajnával és kilép Csehszlovákia kötelékéből. 2. Kéri az Ukrán SzSzK Legfelső tanácsát és az SzSzKSz Legfelsőbb Tanácsát, hogy vegye fel Kárpátontúli Ukrajnát az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékébe.«

1945. június 29-én a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában szerződést kötött Kárpátontúli Ukrajnára vonatkozóan.

»[...] A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1946. január 22-i rendelete értelmében megalakult a Kárpátontúli terület Uzshorod központtal. Területén az USzSzK törvényei léptek életbe.« "

Az 1945 utáni korszakra vonatkozóan inkább egyéb forrásokra támaszkodnék.

A monográfia jegyzetanyagában feltüntetett 438 forrásból alig húsz mondható magyarnak. De ebből a szempontból nem jártak jobban a cseh források sem.

* * *

Kárpátalja XX. századi történetét, magyar népének sorsfordulóit, kulturális életének, irodalmának alakulását Kovács Vilmos és Benedek András foglalták össze a szegedi *Tiszatáj* 1970. októberi és decemberi számában. Egyik magyarországi olvasójának a véleménye szerint „Magyar ember számára ez a tanulmány szinte megrázó élmény. Őszinte szembenézés a fájdalmas múlttal, és reménykedés a javuló jövőben."

Kovács Vilmos 1977-ben Budapesten elhunyt, Benedek András pedig időközben Magyarországon telepedett le, így hát kár lenne sokat időzni a megjele-

nést követő retorziók felsorolásánál. Mindketten marginális helyzetbe kerültek, kiszorultak a kárpátukrajnai magyar szellemi életből. Kovács Vilmos ugyan a *Vörös Zászló* című beregszászi lapban később **önkritikát gyakorolt**, de a visszatéréshez már ez is kevésnek bizonyult.

A Kovács–Benedek-féle tanulmány alapján a következőképpen foglalható össze a terület magyarságának története. (Az események természetesen kronológiailag egybeesnek a fentebb ismertetettekkel, csak a megközelítés szempontjai mások.)

1918-ban a Károlyi kormány a négy ún. ruszin vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros) ukránok lakta részén megalakította a Ruszka Krajna autonóm területet.

1919-ben a békeszerződés az egész Kárpátalját Csehszlovákiához csatolta. „A lecsatolás váratlanul érte a magyar lakosságot, s a megrázkódtatást csak nehezen tudta kiheverni. Az értelmiség jelentős része kivándorolt, az állami alkalmazottak ezrei – arra hivatkozva, hogy a békeszerződés még nem lépett életbe – nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt az új kormányzatnak, két évtizedig állás nélkül tengődtek, szélsőséges nemzeti pártokba tömörültek, nagyhangú irredentizmusukkal az egész kisebbség ellen kihívták a hatóságokat és gátolták a szükségszerű kibontakozást; érzékeny veszteséget jelentett az erőszakos reasszimiláció és asszimiláció, úgyszintén a zsidó lakosság különválasztása." (Az 1921-es népszámláláskor külön nemzetiségnek tüntették fel a 80 ezer kárpátaljai zsidót. Ez azért hatott súlyosan a magyar kisebbségre, mert a hatóságok csak ott ismerték el az anyanyelv használatának jogát, ahol a nemzetiség lélekszáma elérte a húsz százalékot.)

Kárpátalján a nemzetiségi kultúra alakulásának erősen sajátos gazdasági és politikai feltételei voltak a két háború között. Itt a magát történelmi igazságszolgáltatásnak álcázó nemzetiségi elnyomás még a délszlovákiai magyarságénál is súlyosabb volt, mert nemcsak a csehek és szlovákok részéről nyilvánult meg, hanem kijátszották a magyar kisebbség ellen az ukrán (ruszin) lakosság nemzeti érzelmeit is. A húszas években végrehajtott földreformból kihagyták a nincstelen magyar parasztságot; színmagyar falvakba és vidékekre hegyilakó ukrán családokat telepítettek, ingyenes földhöz, házépítési és jószágvásárlási kölcsönhöz juttatták őket, iskolákat, helyenként templomokat is építettek számukra; a magyar falvakban cseh és szlovák tannyelvű iskolákat nyitottak, amelyekbe ingyen tankönyvekkel, ruházattal és élelemmel toborozták a tanulókat, közben egész Kárpátalján egyetlen magyar középiskola volt: a Beregszászi Reálgimnázium.

A harmincas évek elejére konszolidálódott az első csehszlovák köztársaságbeli helyzet. A magyar kisebbség sokoldalú elnyomása is enyhült: liberalizálódott a velük szemben érvényesített nacionalista politika. A cseh sovinizmus és a szlovák nacionalizmus ekkortájt inkább egymással volt elfoglalva, a kárpátaljai területen pedig gondot okozott nekik az ukránság elszakadási törekvése. Bizonyos kulturális érdekvédelmi szálak szövődése kezdődött meg a szlovákiai és

kárpátaljai magyarság között Pozsonytól Nagyszöllősig. Ez persze arra is lehetőséget kínált, hogy a terület magyar értelmisége elvándoroljon Kassára, Pozsonyba, esetleg Prágába is.

1938. szeptemberében a csehszlovák kormány megadta Kárpátaljának a trianoni békeszerződésben előírt autonómiát. Megalakult a magyarbarát Bródy-kormány.

Láthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarság 1918-tól 1946-ig nem volt abban a helyzetben, hogy beavatkozzon saját sorsának alakulásába. A Csehszlovákiához tartozás első félidejében a „történelmi igazságszolgáltatás" nevében durván hátrányos megkülönböztetés volt osztályrészük. A harmincas években pedig, mire kiépülhettek volna érdekvédelmi szervei, kialakulhatott volna saját értelmisége, szellemi élete, jött az újabb rezsimváltás, s a többségi nemzethez tartozás euforikus élménye, majd a kijózanodás. „... a visszacsatolásban eltöltött évek jóval nagyobb rombolást vittek véghez, mint a kisebbségi sorsban eltöltött két évtized. A tudati törést pontosan fejezik ki a közszájon forgó korabeli szállóigék: »Nem ezeket a magyarokat vártuk! Minden drága,vissza Prága!«" – olvashatjuk a Kovács–Benedek tanulmányban.

A 38-as visszacsatoláskor megszűntek a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek. A Zakarpatszka Ukrajina korszakának politikáját a magyarsággal szemben két tényező befolyásolta: az ukrán nacionalizmus és a személyi kultusz. Ritkította a magyarságot a horthysta megtorlás (főként a kommunistákat üldözték), a háborús veszteségek és a front előli evakuálás is. Szinte ma is minden család gyászol valakit azok közül a magyar férfiak közül, akiket 1944 végén hurcoltak el kényszermunkára. Sztálinnak tulajdonítva ismétlik ma is a mondást: **a magyar kérdés elsősorban vagonkérdés.** „1944 végén átmenetileg Ukrajna belső területeire kényszerült az egész felnőtt magyar férfilakosság, ahonnan csak évek múlva térhetett haza" – fogalmaz eufemisztikusan a Kovács–Benedek tanulmány. Vagy egyáltalán nem tértek haza, pontosíthatjuk az elmondottakat. Sándor László író, a *Korunk* egykori munkatársa így emlékezik meg erről:

„1944. novemberében, 19-e után, mikor már elhurcolták a hadköteles magyar férfiakat gyűjtőtáborokba, a hírek szerint nagyon kezdetleges és primitív környezetbe kerültek ezek a magyar hadifoglyok először Szolyván, aztán Szamborban, a régi Lengyelország területén, aztán vitték őket tovább Ukrajnába, aztán az Orosz Föderációba, Grúziába, egyebüvé. [...] még a kommunistákat is elvitték."

Érthető, hogy az 1944. november 26-i nemzeti bizottsági kongresszuson a magyarság – ha volt is formális képviselete –, nem volt abban a helyzetben, hogy sorsának alakulásába beleszólhasson. A magyar lakosság hosszú éveken keresztül megfélemlítve élt, ha tudta, inkább elhallgatta magyar voltát, esetenként ukrán, orosz, szlovák, román nemzetiségűnek vallotta magát. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy a későbbiek során, a helyzet enyhülésével a hivatalos fórumok sajnálatosnak minősítették a korábbi évek túlkapásait, de a rehabilitációt, a liberálisabb politikai viszonyokat csak a Hruscsov-korszak hozta meg.)

Demográfiai viszonyok

Kárpátalja demográfiai helyzetének Dávid Zoltán tanulmánya az egyik legjobb összefoglalása, az alábbiakban az ő adataira, következtetéseire hivatkozunk.

A Csapnál dél felé forduló Tiszától a Kárpátok Alföldbe simuló hegyeinek peremeig az utolsó, községi sorokat tartalmazó, 1941. évi népszámlálás szerint a magyarok 104 községben és 3 városban voltak abszolút többségben, további tizenegyben arányuk meghaladta a 20 százalékot, a többi kárpátaljai helységben csak elvétve fordultak elő. Az 1910-es népszámlálás szerint az egész területen 173 915 magyar élt, de 1930-ban a csehszlovák népszámlálás már csak 115 805-öt mutatott ki. Az első szovjet népszámlálás 1959-ben készült, akkor 146 247 magyart írtak össze. (A Szovjetunióban ugyanekkor összesen 154 734, 1970-ben 166 000, 1979-ben 171 000 magyar nemzetiségűt mutattak ki. Ez utóbbiakból 163 134 volt magyar anyanyelvű, és mintegy 157 000 élt Kárpátalján.) A számok lassú gyarapodásról tanúskodnak, bár a növekedés üteme itt is csökkent, az 1959–1970 közötti 7.5 százalékról az utolsó évtizedben 3 százalékra esett vissza.

Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy amint korábban már jeleztük, a kárpátaljai magyarokat a II. világháború csapásai különösen súlyosan érintették. Elsősorban a magyar anyanyelvű zsidóság pusztulását kell megemlíteni, arányuk 1910-ben valamennyi városban (Ungvár 27,2; Beregszász 30,2; Munkács 42,7 százalék), sőt egyik-másik községben is jelentős volt. Tiszaújlakon például a vallási megoszlás szerint relatív többségben voltak. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás 95 008, az 1959. évi szovjet népszámlálás 12 169 zsidót mutatott ki. Nagy részük tehát elpusztult a háborúban és a koncentrációs táborokban. A megmaradtak közül sokan jöttek Magyarországra a II. világháború után átköltöző mintegy 25 000 emberrel. Az átlagosnál nagyobb veszteséget szenvedett a magyar népesség a hadifogoly- és munkatáborokban is. Nincs adatunk arról, hogy a családegyesítések és a házasságkötések az elmúlt 35 évben mennyivel apasztották a magyar anyanyelvű lakosságot, számuk azonban bizonyára nem jelentéktelen. (A Gorbacsov-korszak liberálisabb kitelepedési politikája a kárpátaljai magyarságot is jelentős mértékben érinti: meg nem erősített adatok szerint 3500–4000 áttelepedési kérelem van folyamatban, s ezek nagy része az ottani magyarok részéről érkezett a hatóságokhoz. Különösen nagy számban telepednek át az etnikailag legkompaktabb vidékről, a beregszászi járásból, illetve magából Beregszászból.)

A magyarok lélekszáma ennek ellenére sem csökken, hanem lassan növekszik. Dávid Zoltán szerint ennek oka, hogy természetes szaporodásuk a szomszédos bodrogközi és szabolcs-szatmári magyarokéhoz hasonlóan magas. További fontos tényező, hogy kétharmaduk falvakban él, ahol nemcsak a természetes szaporodás nagyobb, mint a városokban, de anyanyelvük elvesztésének is kevésbé vannak kitéve. Számukat az elvándorlások sem nagyon apasztják, mert

az iparosodó városok közel fekszenek, így a magyar lakosság lakóhelyének elhagyása nélkül is könnyen elérheti a városi munkahelyeket.

A magyar lakosságú terület az egykori Ung megyéből Csehszlovákiában maradt 16 helységhez csatlakozva északon Palló községgel kezdődik, és kelet felé haladva csaknem Ungvár városáig ér. (Előtte a vegyes lakosságú Őrdarma, Daróc és Baranya község korábbi magyar többségét már 1921-ben elveszítette.) Bereg megyénél a nyelvhatár délkeletre fordul (Munkácsot megközelíti, de nem éri el) egészen Nagyszőllősig, Királyházánál elérve a Tisza vonalát. Ezen belül Tiszasalamontól, illetve Csaptól az Ugocsa megyei Nevetlenfaluig a síkvidéki tájakat ma is benépesítik. Ezen túl csak két régi mezőváros volt magyar többségű, a Tisza völgyében elszigetelten álló Visk és Técső, valamint a Máramarosszigettel átellenben fekvő, sóbányászok leszármazottait „őrző" Aknaszlatina.

Viszonylag pontos adatok ismertek az 1981-es népszámlálásról, ahol már a **tanácsközpontú településekre** vonatkozóan közölnek adatokat. A régebbi népszámlálások adatai is erősen torzítottak, ezért a trendszámítások csak erős korrekcióval használhatók.

Miután a Szovjetunióban nemcsak a zsidók számítanak külön nemzetiségnek, hanem a cigányok is, nem feledkezhetünk meg a viszonylag nagyszámú magyar anyanyelvű cigányságról sem. Magyar többségű falvakban gyermekeik magyar iskolába járnak, s az utóbbi évtizedben szociálisan is igyekeznek felzárkózni a magyarsághoz. Számukat 20–25 ezerre tehetjük, legalábbis azokét, akik a magyar anyanyelvűek számát gyarapítják.

Kárpátalja lakossága a legfrissebb statisztikai adatok alapján 1 millió 205 ezer, s a területi anyakönyvi hivatal munkatársa szerint 99 nemzetiség képviselői lakják. Az utóbbi öt évben a lakosság száma csökkenő tendenciát mutat. A születések számát illetően a fogyatkozás leginkább a beregszászi járásban, Ungvárott és Munkácson mutatkozott. Nőtt viszont az ökörmezői (mezsgorjei), a munkácsi, a rahói, a técsői, az ungvári és a huszti járásban.

Irodalom, könyvkiadás, sajtó

A két háború közti magyar kisebbségi irodalmakról szólva nem választható külön a kárpátaljai (ruszinszkói) és a szlovákiai (szlovenszkói) magyar irodalom. Ma már leginkább csehszlovákiai magyar irodalomról beszélünk, s legfeljebb az időhatárokat jelezzük nyomatékosan. Kétségtelen, hogy a mai kárpátaljai magyar irodalom a két háború közti csehszlovákiai magyar irodalomban gyökerezik, akkor tette meg az első lépéseket a viszonylagos önállóság felé, akkor alakultak ki jellegzetes táji-regionális színei (még ha ezt egy időben egyesek meg is kérdőjelezték). A második világháború utáni kárpátaljai magyar irodalmat Kovács Vilmos és Benedek András tanulmánya három korszakra osztja: 1951–1957; 1957–1965; 1965-től. A szerzők „zéró morfémának" tekintik az 1945–

1951 közötti szakaszt. Ebben a periódusban semmilyen önálló magyar nyelvű alkotás nem jelent meg a Kárpátok alatt.

Tizenöt éve, egy tanulmányban „kétírós irodalomként" aposztrofáltam a kárpátaljai magyar irodalmat. Kovács Vilmos és Balla László kétféle irodalomesztétikai, ill. irodalompolitikai elképzelést képviselt. Balla László az irodalomszervezés érdekében felvállalta a napi politikai aktualitásokat. Kovács Vilmosnál inkább az esztétikai teljesítmény, s a regionális hagyományokhoz kötődés volt a meghatározó.

Az ötvenes évek végétől Kovács Vilmos jelenléte adta a szellemi pezsgés kovászát. Az 1963-ban megindult magyar szak hallgatói szinte természetes módon keresték vele a kapcsolatot. Szerepét meghatározta a hatvanas évek társadalmi közege, egy liberálisabb korszakban, a magyar irodalom legjobb hagyományait a szovjet új hullám költőinek emberi-költői magatartásával ötvözve, konzekvens esztétikai etikai koncepciót képviselt. Ő 1977-ben meghalt.

Jelen pillanatban Kárpátalján négy olyan író működik, akit írószövetségi tagsága révén hivatalosan is elismernek: Balla László, Balla D. Károly (Balla László fia), Szalai Borbála és Füzesi Magda.

* * *

Az 1945 májusában indult beregszászi *Munkás Újság* című hetilap tiszavirág életűnek bizonyult: ugyanez év decemberében megszűnt. Ezt követően kerek két évtizedig nem volt magyar szerkesztésű lap Kárpátalján. Az ukránból fordított *Kárpáti Igaz Szó* 1965-től vált magyar szerkesztésű napilappá, mai példányszáma megközelíti a negyvenezret, vagyis majd minden magyar családhoz eljut, és hosszú idő után végre Magyarországon is előfizethető. Emellett újabban hetilapként jelenik meg a *Kárpátontúli Ifjúság*, a területi komszomolbizottság kiadásában. Ez az ukrán nyelvű kiadás tükörfordítása, sőt 1988 tavaszáig a szépirodalmi anyagot a magyar kiadás is ukrán nyelven közölte, ahelyett, hogy magyar írásokra cserélte volna ki az ukránokat (a hatvanas évek végéig volt ilyen gyakorlat).

A két területi lapon kívül három járási lap jelenik meg magyar nyelven, ezek közül magyar szempontból a legjelentősebb a beregszászi *Vörös Zászló*, ebben ugyanis önálló magyar irodalmi alkotások is megjelennek, bár a lap maga az ukrán nyelvű kiadás mutációja. A *Kommunizmus Fényei* (Ungvár) és a *Kommunizmus Zászlaja* (Nagyszőllős) kulturális szempontból keveset ad, mindkettő az ukrán kiadás tükörfordítása.

A kárpátaljai magyar kiadványok közül ma is a legnépszerűbb a legutóbb tízezer példányban megjelenő *Kalendárium*. Helytörténeti anyaga kifejezetten színes, sokak érdeklődésére tarthat számot.

A *Kárpáti Igaz Szó* élére 1987-ben Balla László főszerkesztő nyugdíjba vonulása után Behun János került, aki hat éven át volt a budapesti Szovjet Kultúra és Tudomány Háza igazgatóhelyettese.

1987 végén szerkezeti változások is történtek. Megszűnt a két kulturális melléklet, a *Neon* és a *Lendület*, helyettük *Új Hajtás* címmel havonta 12 oldalas önálló lapszám jelenik meg, amely immár önálló fóruma lett a kárpátaljai magyar kulturális életnek. Szépirodalmi anyagát Balla D. Károly, a József Attila Alkotóközösség elnöke, egyéb közleményeit Lusztig Károly állítja össze. Áprilisi költészetnapi összeállítása az elmúlt évtizedek egyik legszínvonalasabb lírai válogatása.

Heti két alkalommal (hétfőn és csütörtökön) az ungvári tévéstúdió egy–másfél órás magyar nyelvű műsort sugároz, az ungvári rádió pedig naponta informálja magyarul hallgatóit, vasárnap pedig több órás kívánságműsort sugároz.

Miután Kárpátalja egész területén hibátlan minőségben foghatók a magyar televízió adásai, a tapasztalat szerint a magyar nemzetiségű lakosság ritkán kapcsol át egyéb csatornákra. A *Kárpáti Igaz Szó* a szovjet adók műsorán kívül rendszeresen közli a magyar és a csehszlovák televízió műsorait is.

Közművelődés, oktatás

A Kárpátontúli Területi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai szerint a terület közoktatási és művelődési helyzete a következő képet mutatja.

Kárpátalján a tanulók száma 423,3 ezer. Az általános és szakiskolai reformnak megfelelően a gyermekeket 6 éves kortól iskolázzák be. 1987-ben 19,4 ezer fiatal szerezte meg a középiskolai végzettséget.

Az óvodákban és bölcsődékben 56,1 ezer gyermek nevelkedik, azaz a megfelelő korú gyermekek 42,9 százaléka.

Az Ungvári Állami Egyetemen 1,2 ezren szereznek diplomát, a szakközépiskolák 3,6 ezer szakmunkást képeznek ki. A szakközépiskolákba való felvétel a múlt évi szinten maradt, ezekbe az iskolákba 3,7 ezer tanulót vettek fel. Az Ungvári Állami Egyetemre az előző évhez viszonyítva 2,2 százalékkal kevesebb hallgatót vettek fel, összesen 1,4 ezer diákot.

A közkönyvtárak száma 817, könyvállományuk több mint 10 millió példány. 769 kultúrház, 798 mozi, négy múzeum és három hivatásos színház működik (ezek között nincs magyar, a Beregszászi Népszínház amatőr színtársulat).

Köztudott: a kárpátaljai magyarságnak nincs önálló politikai szervezete, sem a szlovákiai magyarokéhoz hasonló kulturális képviselete (CSEMADOK). Tehát önmagát, mint közösséget sem politikai, sem regionális, sem területi-közigazgatási szinten szervezetileg nem képviselheti, eddig nem voltak meg az önszerveződés spontán lehetőségei sem (egyesületek, alapítványok stb.). Ezért örvendetesek az újabb és újabb irodalmi klubok alakulásáról tudósító hírek.

Az **Illyés Gyula Irodalmi Klub** 1984-ben alakult Beregszászban. Munkájukról a klub vezetője, Dalmay Árpád számolt be. Az Illyés Gyula Klubnak 30 állandó tagja van, köztük pedagógusok, írók, kiadói szakemberek, újságírók stb.

Feladataik között szerepel a haladó szellemi hagyományok ápolása, a Kárpátalján élő és alkotó művészek emlékének ápolása, a helyi magyar kiadványok, a kortárs magyar irodalom népszerűsítése.

Az elmúlt évben alakult Péterfalván a **Móricz Zsigmondról elnevezett irodalmi klub**, amelyet a terület egyik legjelentősebb mezőgazdasági egysége, a hat falut tömörítő Határőr kolhoz patronál. Kezdeményezésükre akció indult egy Rákóczi-szobor felállítására, amely a maga nemében páratlan esemény lenne az ott élő magyarság életében: a második világháborút követően nem avattak magyar vonatkozású köztéri szobrot Kárpátalján.

Munkácson alakult meg ugyancsak az elmúlt évben a **II. Rákóczi Ferenc Magyar Irodalmi Klub**. Vezetője Popovics Béla magyartanár.

1987. július 27-én alakult meg Ungváron a **Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre**. Az alakuló ülésen megemlékeztek a névadóról, Drávai Gizella volt beregszászi tanárnőről, akinek magyar nyelvtankönyvein a kárpátaljai magyarság nemzedékei nőttek fel, és egyéni-szellemi kisugárzása is meghatározó volt az ott élő magyarság szellemi arculatának alakulásában. A kör elnöke Balla László író, a *Kárpáti Igaz Szó* egykori főszerkesztője, ügyvezető alelnöke Hadar Piroska, a Területi Könyvtár idegen nyelvű osztályának vezetője (e szervezeti keretben működik a magyar részleg is, pontosabban a magyar részleg egyenlő az idegen nyelvű osztállyal).

Az 1971-ben alakult József Attila Irodalmi Stúdió nagykorúsítását jelzi, hogy ez év elején **József Attila Alkotóközösség** néven, immár kinőve a stúdiókamaszkorból, az Írószövetség és a Kárpáti Igaz Szó patronálásával, több mint ötven tagot számláló önálló szervezetként folytatja tevékenységét. Elnöke Balla D. Károly. Rajta kívül fontos szervezői és alkotó tevékenységet folytat Vári Fábián László, Dupka György, Debreceni Mihály, Dalmay Árpád, Horváth Sándor stb. is.

A legújabb hírek szerint alakulóban van Gáton, Kovács Vilmos szülőfalujában a Kovács Vilmos Irodalmi Kör, amelynek egyik célja, hogy népszerűsítse a kárpátaljai magyar irodalom eddigi legjelentősebb írójának életművét.

A kárpátaljai magyarság színházi életével kapcsolatban már említettük a Beregszászi Népszínházat is. Az amatőr színtársulat vezetője Schóber Ottó. Évente egy-két darabot mutatnak be, ötven–nyolcvan előadást tartanak. Tizet–tizenötöt Beregszászban, a többit a terület magyar falvaiban.

1988-ban adták át az Ung partján az új Ungvári Drámai Színház épületét, amelyről az a hír járja, hogy lesz magyar stúdiószínháza is.

A Nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház a megyék közötti kulturális kapcsolatok keretében hat előadást tart Kárpátalján. Együttműködés eddig is létezett: képzőművészek cseréje folyt, költők kaptak meghívást, tánccsoportok, amatőr együttesek utaztak Kárpátaljáról Szabolcs-Szatmárba, s viszont.

* * *

1944 után a terület magyar közoktatásának újjászervezése csak fokozatosan indult meg. Az iskolák megnyitásának legfőbb akadálya a nyomasztó káderhiány volt. Zavaróan hatott a magyar kisebbség tisztázatlan társadalmi-közjogi helyzete is. Először az elemi iskolák megnyitására került sor. Az 1945–46-os tanévben Beregszászban ukrán tannyelvű közép, ugyancsak ukrán tannyelvű 7 osztályos és két elemi iskola létesült, ezek közül az egyik magyar tannyelvű volt. Magyar oktatási nyelvű elemi iskolák nyíltak a Tiszahát legtöbb községében is. Az első időszakban a magyar iskolákban magyarul tudó ukrán tanítókat alkalmaztak. 1947-ben magyar tagozat indult a huszti, majd 1948-ban az ungvári és a munkácsi tanítóképzőkben. Az első magyar tannyelvű középiskola 1953-ban nyílt meg Nagy-Dobronyban, majd a rákövetkező években Nagy-Beregben és Beregszászban is megindult a gimnáziumi szintű oktatás. A teljes iskolahálózat az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére alakult ki. Az 1968–69-es tanévben a területen 93 magyar iskola működött. (Ebből 18 közép-, 58 nyolcosztályos és 17 volt az elemi iskola.) A tanulók összlétszáma ekkor 22 807 volt.

Az általános középfokú oktatásra való áttéréssel párhuzamosan 1974-re a középiskolák száma 58-ra emelkedett, az elemi iskolák pedig beolvadtak az általános iskolákba. 1979 szeptemberében már csak 31 magyar középiskola működött a terület magyar településein.

A legfrissebb adatok szerint 86 magyar oktatási nyelvű iskola biztosítja az anyanyelven való képzést a terület iskoláiban, ebből 29 a középiskola. Az oktatás sajátos gondjaival kapcsolatos észrevételeket a kárpátaljai magyarság három képviselőjének írásából részletesen megismerhetjük.

Vallási élet, egyházak

A kárpátaljai magyarok 70–75 százaléka református (a vallásosság mértékét természetesen ez nem jelzi, s különösen arra nincs adatunk, hogy közülük hányan vállalják nyíltan hitüket).

A Kárpátalján élő reformátusok egyháza hivatalos nevén: **Kárpátontúli Református Egyház.** Ez – ha más egyházszervezeti keretben is – a reformáció kezdetétől működik, az egyházi krónikák számontartják, hogy 1552-ben Beregszászban zsinat volt.

Az egyház 81 gyülekezetében 20 lelkipásztor gondozza a mintegy 70 ezer lelket számláló magyar reformátusságot. Az egyház súlyos gondja a lelkészutánpótlás kérdése. Már a hatvanas évek elején tárgyalások folytak református lelkészek magyarországi képzéséről (a budapesti rabbiképzőben ugyanis képeznek rabbikat a szovjet izraelita egyház számára). Személyes információm szerint ez év őszétől két kárpátaljai teológusnövendéke lesz a Ráday kollégiumnak.

Ma a legkülönbözőbb korú és felkészültségű személyek „egyéni-levelező" oktatása folyik, melyet a legtekintélyesebb, legtapasztaltabb lelkészek látnak el. Számosan felszentelés nélkül végeznek teljes körü lelkészi szolgálatot.

1944–1977 között Gencsi Béla volt a püspök, őt dr. Forgon Pál követte, aki emellett továbbra is ellátja beregszászi lelkészi teendőit, és még két Beregszász melletti falu református lakosságának lelki gondozását is vállalja, hogy könnyítsen lelkésztársai munkáján.

Említettük: a lelkészképzés tanfolyam formájában zajlik, a résztvevők hat év után kapnak lelkészi diplomát. (Személyes tapasztalataim szerint volt református lelkészek gyerekei, leszármazottai vállalják újra ezt a hivatást. Pl. Horkay László és Czirók Béla, akik polgári foglalkozásukat cserélték fel a papi hivatásra, s jelenleg mindketten hat–hat református gyülekezetben szolgálnak.) Ők tehát már az újabb nemzedék tagjai, akik nem végeztek teológiát, csak tanfolyamot. A református lelkészek korösszetételéről sokat elárul Forgon püspök egyik előadása. „Nyolcvanegy gyülekezet – természetes dolog 81 templommal –, de csak 21 lelkipásztorral. A 21 úgy osztódik meg, hogy **70 éven felül tízen vagyunk.** A többiek 30 évtől 54 évig, egy 62 esztendős, s ők már a mi neveltjeink, összesen tizenegyen. Mellettük van most kettő gyakorlaton mint elsőéves hittan-hallgató. Azt mondhatom róluk, hogy buzgók... mert ma érdekből senki nem jön lelkipásztornak."

A Kárpátontúli Református Egyház és a Magyarországi Református Egyház közötti kapcsolat mélységét mutatja, hogy az utóbbi 1977-ben és 1983-ban több ezer magyar nyelvű teljes bibliát és énekeskönyvet juttatott el ajándékként a kárpátaljai gyülekezethez.

A két egyház testvéri kapcsolata kölcsönös látogatásokban is megnyilvánul. Dr. Tóth Károly püspök 1976 májusában, majd 1977 októberében járt Kárpátalján, majd 1978. május 21-én Beregszászon részt vett Forgon Pál püspökké szentelésében.

Forgon Pál püspököt a budapesti Teológiai Akadémia 1979-ben tiszteletbeli doktorrá avatta, díszdoktori székfoglalóját 1982-ben tartotta meg. A református egyház állami támogatás nélkül, kizárólag a hívek adományából az elmúlt tíz évben 44 felújított templomot szentelt fel, ebből 1987-ben hetet. Az egyház befolyását illetően Forgon Pál egy érdekes adatot említ: Beregszászban évente 400–420 ember hal meg, ők 140-et temetnek el.

Jóval kevesebb információval rendelkezünk a **Kárpátontúli Katolikus Egyházról.** Az *Új Ember* információi szerint: Kárpátalján 41 római katolikus plébánia közül 31 működik. A lelkipásztori munkát tíz idősebb, 70. életéve körül járó pap látja el. Pontosabban tizenegy. Péter atya ugyanis a régi szemináriumból került ide, lengyel anyanyelvű, ő az új szerednyei plébános. A 28 éves fiatalember most tanul magyarul, az első magyar nyelvű prédikációját a munkácsi templomban olvasta fel. Ezt megelőzően az utolsó katolikus pap 1944-ben érkezett a területre.

A történelmi egyházakról még csak csordogálnak az információk, de a kárpátaljai magyar adventistákról eddig szinte semmit nem hallottunk. A magyarországi Adventista Egyház egyik legutóbbi tájékoztatójából megtudhattuk, hogy a magyarországi adventisták képviseletében Kárpátalján járt Koroknai György József, és az ottaniak kérésére, **magyar nyelven** szolgálatot végzett több gyülekezetben (Munkácson, Beregszászban, Iloncán).

A Lelkésztájékoztató adatai szerint a Kárpátalján lévő adventista gyülekezetek eredményesen fejlődnek. A legjobb példa erre a beregszászi újonnan épülő imaház, amely már majdnem kész van. Pircsák Illés irányításával folyik a munka, s a társadalmi munka is jelentős. Negyven évvel ezelőtt az iloncai gyülekezetnek 120 tagja volt, ma 280, Munkácson 35 tag volt, most 220, Beregszászban 24, ma 168.

A magyar etnikum vallási megoszlását még tovább színezi, hogy működnek baptista gyülekezetek is, ahol szintén képviselve vannak, a szekták közül pedig – tapasztalataink szerint – a Jehova tanúi hódítanak el egyre több hívet főként a reformátusok közül.

Felhasznált irodalom

Bevezető

A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Uzshorod, 1975.

Életút-interjú Sándor Lászlóval. Készült az Oral History Archívum megbízásából (Soros Alapítvány) 1987-ben Budapesten. Készítette: Bekéné Nádor Orsolya. 111 pl. MKCS Archívum. Lsz: 546/1987.

Kovács Vilmos–Benedek András: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. *Tiszatáj*, 1970. 10. 961–966. o.; 12. 1144–1150. o.

Faragó Tamás: *Kárpát-Ukrajna társadalma a harmincas évek derekán.* (Kézirat). Bp. 1970. MKCS Archívum. Lsz: 206/1986/1.

Sebestyén Árpád: *A kárpátukrajnai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv fejlődésének főbb kérdései a területen.* MKCS Archívum. Lsz: 99/1986.

Demográfiai viszonyok

Dávid Zoltán: Magyarok határaink mentén. *Mozgó Világ*, 1982/7.

Rugyenszkij, Nyikolaj: A magyarság számszerű és területi megoszlása Európában, Magyarország határain túl. *Szovjet Irodalom*, 1985/12.

Ruszenko, Tatjana: Demográfia, család – a számok tükrében. *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. márc. 12.

Sebők László: *Csehszlovákia, Jugoszlávia és Szovjetunió magyar lakossága.* (Kézirat) Bp. 1986. Magyarságkutató Csoport Archívuma. Lsz: 236/1986. – Sebők László tanulmánya tartalmazza – az általunk ismert demográfiai írások közül – a legrészletesebb adatokat a kárpátaljai magyarság demográfiai viszonyairól. A demográfiai adatokat az ő tanulmányából vettük.

Alekszejev, A.: A Népszámlálás 1989 januárjában. *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. jan. 22. – A következő népszámlálás 1989. január 12–19. között lesz a Szovjetunióban. A tájékoztató

szerint a kérdőívre a megkérdezettek által a megnevezett anyanyelvet és nemzetiséget jegyzik fel, tehát nem a személyi igazolvány lesz a döntő a nemzetiségi hovatartozást illetően.

Irodalom, könyvkiadás, sajtó

Benedek András: Magyar irodalom Kárpátontúlon a két világháború között. *Kárpáti Kalendárium irodalmi melléklete.* Uzshorod, 1971.
Balla Gyula: Fejezetek a kárpátukrajnai magyar irodalom történetéből. *Üzenet,* 1974/1.
Csanda Sándor: *Első nemzedék.* Bratislava, 1968.
Beszélgetés Balla Gyula irodalomtörténésszel. Az interjút készítette Filep Tamás. *ef-lapok,* 1986/11–12.
„Így válunk egyre felnőttebbé". Beszélgetés Dupka Györggyel, a Kárpáti Kiadó szerkesztőjével. *ef-lapok,* 1987/10–11.
Várdy Béla: Kárpátalja magyarsága a csehszlovák és a szovjet uralom alatt. In: *A XXII. Magyar Találkozó krónikája.* Cleveland 1954. 78–84. o.
Skultéty Csaba: A kárpátaljai magyarság szellemi élete. In: *Magyar Mérleg III. A kisebbségben élő magyarság kulturális élete a II. világháború után.* Zürich, 1980. 121–142. p.
Görömbei András: A kárpátukrajnai magyar írók. *Alföld,* 1981/11.
Wintermantel István: A megújulás ellentmondásos pillanata. *Mozgó Világ,* 1987/11.
(sályi): Ukrajnai magyar alkotók közössége. *Magyar Nemzet,* 1988. február 15.
Dobos László Gábor: Magyarok a Kárpátok alján. A Múltunk és jelenünk c. riportkötetről. *Magyar Nemzet,* 1987. június 17.
Dupka György–Horváth Sándor: *Múltunk és jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon.* Uzsgorod, 1987.
Évgyűrűk. A József Attila Alkotóközösség almanachja. Uzshorod, 1987.
Új Hajtás. A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete. Sajtó alá rendezte: Balla D. Károly és Lusztig Károly.

Közművelődés, oktatás

A Kárpátontúli terület 1987. évi gazdasági és szociális fejlesztési állami terve teljesítésének eredményeiről. *Kárpáti Igaz Szó,* 1988. február 2.
Dalmay Árpád: Névadónk szellemében. Az Illyés Gyula Körről. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. szeptember 5.
–kovács–: A II. Rákóczi Ferenc Irodalmi Klub összejövetelén. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. november 28.
Megalakult a Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. július 29.
Halász György: Magyar kultúra Kárpátalján. *Magyar Hírek,* 1988/2.
Ablonczy László: Kárpátaljai tűnődések – színházról. *Film, Színház, Muzsika,* 1988. január 16.
Lizanec, Petro: Az SZKP lenini nemzetiségi politikájának győzelme Kárpátontúlon. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. február 19.
Lizanec, Petro–Horváth Katalin: Közös gondunk és felelősségünk. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. március 6.
Balla D. Károly: Internacionalizmus és nemzeti önismeret. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. július 18.
Horváth Sándor: A lényege: maga a munka. Interjú Lizanec professzorral. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. augusztus 8.
Wittlinger Ákos hozzászólása. *Kárpáti Igaz Szó,* 1987. október 21.

Molnár János: Vállalni kell a magyar történelmet. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 10.
Jőröss Béla: Kötődés a szülőföldhöz. *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. január 6.
A magyar helységnevek használatáról. *Népszava*, 1988. március 9.
(t. e.): Merre jár a nyíregyházi színtársulat? *Magyar Nemzet*, 1988. április 20.

Vallási élet, egyházak

Szikszai Aladár: *A haladás leple alatt.* Uzshorod, 1972.
Szikszai Aladár: *Igazság a református egyházról.* Uzshorod, 1962.
Szikszai Aladár: *A kálvinizmus szépítés nélkül.* Uzshorod, 1978.
Szikszai Aladár: *A reverenda mögül.* Uzshorod, 1976.
Forgon Pál: Kárpátontúli Református Egyház. A *Református Egyház* című lap márciusi számának melléklete.
Dobos László Gábor: A szomszédos államok magyarságának református egyházi életéből. *Confessio*, 1986/3.
––ry: Kárpátaljai mozaik. *Új Ember*, 1987. szeptember 13.
K. A. P.: Bibliák és énekeskönyvek Kárpátaljának. *Reformátusok Lapja*, 1987. május 24.
Beszélgetés Koroknai testvérrel. Az interjút készítette: Erdélyi László. *Lelkésztájékoztató*, H. N. Adventista egyház, 1987/4.
Halász György: Magyar kultúra Kárpátalján. *Magyar Hírek*, 1988/2.
Forgon püspök kettős jubileuma. Hírek Kárpátaljáról. *Reformátusok Lapja*, 1987. december 20–27.

1. táblázat

A Kárpátontúli terület járásainak lakossága

	1910			1930			1941			1981	
	összes	magyar	magyar*	összes	magyar	zsidó	összes	magyar	zsidó	összes	magyar
1. Beregovszkij r. Beregszászi j.	49 656	47 349	38 999	60 138	40 437	5 696	63 238	57 935	1 388	83 300	52 000
2. Mukacsevszkij r. Munkácsi j.	85 871	25 779	20 354	108 526	15 980	14 856	126 183	41 749	9 094	178 300	28 000
Munkács város	23 406	13 880	9 059	34 267	6 227	10 251	39 702	25 398	5 018	75 200	13 000
járás	62 465	11 899	11 295	74 259	9 753	4 605	86 481	16 351	4 076	103 100	15 000
3. Uzsgorodszkij r. Ungvári j.	67 895	25 847	23 306	85 470	26 414	10 075	91 651	58 578	4 686	166 800	51 000
Ungvár város	23 520	15 911	11 385	37 088	5 842	6 637	38 660	29 610	2 573	96 300	22 000
járás	44 375	25 847	23 306	48 362	20 572	3 438	52 991	28 968	2 113	70 500	29 000
4. Szvaljavszkij r. Szolyvai j.	22 546	1 346	1 209	29 916	665	3 674	35 637	4 150	3 346	51 900	1 000
5. Perecsinszkij r. Perecsényi j.	21 379	1 656	1 207	24 399	263	981	27 853	2 122	664	32 400	600
6. Volovecskij r. Vóloci j.	17 088	925	704	19 295	135	2 209	21 640	1 293	2 048	26 300	400
7. Velikobereznyanszkij r. Nagybereznai j.	25 273	1 295	1 049	29 197	110	2 120	33 948	6 765	1 848	31 700	700
8. Irsavszkij r. Ilosvai j.	54 721	8 546	3 715	64 213	291	7 851	74 042	2 419	7 918	98 600	500
9. Vinogradovszkij r. Nagyszőllősi j.	54 393	31 614	26 255	64 218	18 289	7 441	86 427	41 019	4 991	107 300	28 000
10. Mezsgorszkij r. Ökörmezői j.	31 704	673	568	35 226	101	4 911	42 502	1 855	4 901	49 900	300
11. Husztszkij r. Huszti j.	57 556	8 672	7 117	74 324	4 759	11 008	89 819	11 489	11 731	119 600	4 500
12. Tyacsevszkij r. Técsői j.	66 729	9 243	8 237	86 897	5 220	14 311	105 991	17 488	14 134	147 700	5 800
13. Rahovszkij r. Rahói j.	47 042	6 288	5 916	53 384	3 777	6 716	65 880	12 170	6 295	82 500	4 200
Összesen:	600 316	183 623	150 021	735 203	116 441	91 849	864 811	259 032	73 044	1 171 600	160 509
											(177 000)*

2. táblázat

A nagyobb városok lakossága

	1910			1930			1941			1981	
	összes	magyar	magyar*	összes	magyar	zsidó	összes	magyar	zsidó	összes	magyar
Beregovo / Beregszász	12 933	12 432	8 663	19 007	9 190	3 759	19 373	17 809	839	29 116	12 000
Mukacsevo / Munkács	17 275	12 686	8 089	26 102	5 561	8 869	31 602	22 315	4 455	75 200	13 000
Uzsgorod / Ungvár	16 919	13 590	9 436	26 675	4 499	5 897	35 251	28 640	2 500	96 300	22 000
Velikaja Dobrony / Nagydobrony	3 033	3 027	2 847	3 533	3 200	224	4 007	3 977	10	5 187	5 083
Vinogradov / Nagyszőllős	7 811	5 943	4 246	11 054	2 630	2 954	13 331	7 831	1 826	23 144	4 000
Huszt / Huszt	10 292	3 505	2 669	17 833	1 383	4 537	21 118	5 743	4 354	28 300	2 000
Viskovo / Visk	4 839	3 871	3 606	6 127	3 257	459	7 647	4 630	376	7 600	2 187
Tyacsev / Técső	5 910	4 482	4 042	7 417	2 335	1 431	10 731	6 101	1 159	9 200	2 800
Rahov / Rahó	6 577	1 177	1 177	8 893	1 015	1 081	12 455	4 425	1 001	16 089	1 200

* Sebők László becslése

Függelék

*Beadvány az SZKP Politikai Bizottságához és az SzSzKSz Legfelsőbb Tanácsa és Elnökségéhez**

Amikor az egész szovjet nép a lenini nemzetiségi politika diadalának jubileumára készül, sajnálattal kell leszögeznünk, hogy területi szerveinek egyes vezetőinek magyarellenes beállítottsága eredményeképpen a Kárpátontúli terület magyar nemzetiségű lakosságával szemben nem érvényesülnek a párt politikájának lenini elvei.

Főbb problémáink: területünkön nincs magyar óvoda, sok magyarlakta községben nincs magyar iskola (Újhely, Csepe stb.), a magyar iskolákban sok olyan tanár tanít, aki nem tud magyarul, nem tanítják a magyar történelmet, nincs magyar technikum és zeneiskola, a magyar iskolák végzősei megkülönböztetésben részesülnek a felvételi vizsgákon, mivel se az egyetemre, se a technikumokba nem lehet magyarul vizsgázni, nincsenek magyar nyelvű feliratok, az ügyintézés mindenütt ukránul folyik, nincs képviseletünk a járási és területi szerveknél, nincsenek magyar funkcionáriusok, nincs magyar színház, korlátozzák a magyarországi lapok és folyóiratok előfizetését, megváltoztatták a városok és falvak neveit, a városokban eltörölték a magyar utcaneveket stb.

Kérjük: a felvázolt problémák kivizsgálását és orvoslását. Ennek ellenőrzésére egy magas szintű különbizottság létrehozását (a pártközpont és a legfelsőbb tanács képviselőiből), amelyik a helyszínen tanulmányozná panaszainkat és ellenőrizné azok orvoslásának gyakorlati megvalósítását.

[...]

Nem akarjuk a múltat szépíteni, de határozottan visszautasítunk minden olyan felfogást, amely jogosnak ítéli a bűnös politikusok vétkeiért ártatlan utódok ezreit büntetni. Nem vagyunk felelősek a magyar uralkodó körök bűneiért és az ukránokat ért atrocitásokért, mint ahogyan az 1848–49-es magyar szabadságharc vérbefojtásáért sem az orosz nép, hanem a cári rendszer a felelős. Ugyanakkor szeretnénk leszögezni, hogy területünk magyar dolgozó népe sosem táplált és ma sem táplál ellenséges érzelmeket ukrán testvérei iránt. Évszázadokon keresztül vállvetve harcoltunk a haladásért, népeink szabadságáért, együtt harcoltunk a Rákóczi-szabadságharcban és 1848–49-es forradalomban, együtt védelmeztük 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaságot, és a fasizmus elleni harcban Ivan Borkanyuk partizánegységei mellett ott harcoltak Pataki Ferenc és Uszta Gyula magyar partizánegységei is. A mai viszonyok között mi, Kárpátontúl magyar nemzetiségű lakosai az összekötő kapocs, a híd szerepét szeretnénk betölteni a testvéri magyar és ukrán nép között. Sajnos, ez a törekvésünk nem talál megértésre. Bizonyos erők megakadályoznak minden próbálkozást a közeledésre. Sőt, ezek az erők rossz szemmel néznek minden olyan közeledési szándékot, amely ukrán részről irányul felénk. S még riasztóbb az a tény, hogy ez az ukrán sovinizmus nemhogy gyengülne, hanem egyre erősödik, befolyása alá vonva területünk különböző vezető szerveit egyenesen a magyar lakosság etnikai integritására, elnemzetietlenítésére tör. Ezért nem lehet csodálkozni azon, ha a magyar lakosságunk körében is találkozunk nacionalista megnyilvánulásokkal. Persze, távol áll tőlünk a nacionalista megnyilvánulások védelme. A nacionalizmus bárhol és bármilyen formában káros, éppen ezért internacionalista felelősségtudattal küzdenünk kell és küzdeni fogunk ellene, bárhol is nyilvánuljon meg.

Sérelmeink gyökere abban rejlik, hogy az alkotmányunk által biztosított egyenlő jogok mellett nincsenek egyenlő lehetőségeink, mivel azok korlátozva vannak az élet számos területén. Alkotmányos jogaink tudatos megsértéséből és lehetőségeink nyílt korlátozásából adódó problémák súlyosak, de nem megoldhatatlanok.

Nézzünk hát szembe velük most tisztességgel, közös felelősségtudattal és jóakarattal, mert csak így képzelhető el azok teljes felszámolása és a nemzetiségi politika lenini elveinek teljes megvalósítása területünk magyar nemzetiségű lakosságával szemben is.

I.

A legsúlyosabb gond számunkra az anyanyelvi oktatás megoldatlansága. Alkotmányunk az ország valamennyi nemzetisége számára biztosítja az anyanyelven való tanulás jogát. Ennek ellenére területünk magyar nemzetiségű lakosaival szemben egy egész sor diszkriminációs intézkedés és szabály van érvényben, melyek sértik az anyanyelvi oktatás jogát és gátolják ennek érvényesítését az oktatás valamennyi szintjén.

1. Területünkön nincs hivatalosan magyar tannyelvű óvoda. Itt a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a magyar ajkú gyermek nem anyanyelvén ismerkedik a legalapvetőbb fogalmakkal, ami olyan fogalom- és tudatzavart okoz, melyből később az iskolában behozhatatlan hátránya származik. Különösen súlyos ez a probléma ma, amikor a gyermekeket már az óvodában meg kell tanítani írni, olvasni. A magyar tannyelvű óvodák hiánya viszont lehetetlenné teszi, hogy a magyar ajkú gyermekek anyanyelvükön tanulják meg az írást–olvasást. Mi akarjuk, hogy gyermekeink már az óvodában megtanuljanak ukránul és oroszul, feltéve, ha ez nem az anyanyelv rovására történik, de a jelenlegi gyakorlatot károsnak tartjuk, mivel az anyanyelv megfelelő ismerete nélkül nem lehet hatásos az orosz, illetve ukrán nyelv oktatása sem; káros ez azért is, mert a gyermekek nem ismerkedhetnek meg zenei anyanyelvükkel sem.

2. Nem kevésbé nehéz és egyre bonyolultabbá váló probléma: nemzeti iskoláink helyzete. Területi szerveink hosszú éveken keresztül szabotálták a magyar anyanyelvi oktatás megvalósítását területünk magyarlakta községeiben és városaiban. A magyar középiskolák megnyitására majdnem egy évtizedet kellett várni, illetve nem várni, hanem harcolni értük, évekig járni a köztársasági és országos minisztériumokat, míg végül azok elrendelték megnyitásukat, mégpedig területi szerveink vezetőinek szándéka és akarata ellenére, akik nemcsak hogy nem támogatták, de minden eszközzel gátolták és akadályozták a magyar tannyelvű középiskolák megnyitását. Ezért történhetett meg, hogy Beregszásznak (Berehovo), ennek a 80–85 százalékban ma is magyar lakosságú városnak tíz évvel előbb volt ukrán és orosz középiskolája, mint magyar. De ha az iskolák mai állapotát vizsgáljuk meg, akkor is egy sor olyan riasztó jelenséget tapasztalhatunk, amelyek komoly aggodalomra adnak okot.

Az utóbbi időben a magyar iskolák felszámolásának egy új, rafinált módszerével kísérleteznek területszerte, melynek lényege abban rejlik, hogy az önálló magyar tannyelvű iskolákat vegyes tannyelvű iskolákká szervezik át. Ilyen manipuláció segítségével próbálják jelenleg megszüntetni a Szöllősi (Vinohradovo) magyar középiskolát. Erre van ítélve a tudomásunk szerint a viski magyar tannyelvű középiskola is. A példákat tovább is sorolhatnánk. A lenini nemzetiségi politika alapelveinek súlyos megsértését jelenti az is, hogy területünk számos magyar, illetve vegyes lakosságú falujában nincsen magyar iskola, vagy csak az alsó három osztály magyar tannyelvű, a többi ukrán. Kirívó példaként megemlíthetjük Tiszaújhelyet (Novo Szelo), ahol a lakosság 80 százaléka magyar anyanyelvű, de nincs magyar iskola. Hasonló a helyzet számos más faluban is: Karácsfalva (Karacsin), Mátyfalva (Matyijevo), Királyháza (Korolevo), Tekeháza (Tekovo), Csepe (Csepa), Gődényháza (Gugya), – szöllősi járás; Kerekhegy (Okrugla) – técsői járás; Bakos (Szvoboda) – beregszászi járás stb.

Még tűrhetetlenebb a helyzet ott, ahol a magyarság kisebbségben vagy szórványokban él. Például: Huszton, Szoljván (Szvaljava), Rahón (Rahovo), Bustyaházán (Bustino), Gyertyánligeten (Kobiljanszka Poljana), Bocskán (Bicskiv), Királymezőn (Uszty-Csorna), Kőrösmezőn (Jaszinya) stb.

Az illetékes szerveink természetesnek tartják a szórványokban élő magyarságnak az anyanyelvi oktatás jogától való megfosztását, annak ellenére, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban V. I. Lenin egyértelműen kimondta, hogy még egy-két gyermeknek is joga van tanulni az anyanyelvét és népének történelmét.

Jellemző azonban, hogy sok 90–95 százalékban magyar lakosságú községben is van ukrán iskola, amelyekben a tanulók száma sok esetben még a tizet sem éri el. Pl. a haranglábi ukrán tannyelvű elemi iskolának 7, a bátyuinak 4, a botrágyinak 9 tanulója van. Ezzel szemben Rahón, ahol majdnem másfélezer magyar nemzetiségű lakos él, ami a város lakosságának kb. 10 százaléka (ebből 300 iskolás korú gyerek), nincs magyar iskola. A rahói magyar szülők minden erre vonatkozó kérelmét, illetve panaszát visszautasították. Teljesen felfoghatatlan és semmivel sem magyarázható, hogy lehetséges társadalmunkban ilyen megalázó különbséget tenni a 2–300 rahói magyar s egynéhány haranglábi, bátyui, botrágyi stb. ukrán és orosz gyermek között?

3. Súlyos problémát jelent területünk magyar tannyelvű iskolái számára a megfelelő pedagóguskáderek utánpótlása. Magyar nyelv- és irodalom szakos tanárokon kívül szaktanárok képzése a magyar tannyelvű iskolák számára nem folyik, ezzel senki sem törődik, és nem is foglalkozik, annak ellenére, hogy az Ungvári Állami Egyetem különböző karain ehhez megvolna minden feltétel. A Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatán a képzés évek óta szünetel. Ez az egyik oka annak is, hogy területünk magyar tannyelvű iskoláiban számos olyan tanár van, aki alig vagy egyáltalán nem tud magyarul. Kirívó példaként idézhetünk a viski, técsői, szlatinai, ungvári, munkácsi, szőllősi, beregszászi 4-es számú, a csomai nyolcosztályos iskolából stb.

Ez a tűrhetetlen állapot felbecsülhetetlen kárt okoz tanulóink anyanyelvi kultúrájának és az oktatás színvonalának szempontjából. Nem kevésbé súlyos problémát okoz az is, hogy a magyar iskolák pedagógusainak jelentős része, még elementáris szinten sem rendelkezik magyar műveltséggel. Nem ismeri a magyar kultúrát, irodalmat, történelmet, és még írni sem tud helyesen magyarul. Ilyen körülmények között megvalósíthatatlan a megfelelő színvonalú nevelőmunka a magyar iskolákban. Ez a siralmas helyzet az illetékes szervek tudatos magyarellenes beállítottságú káderpolitikájának az eredménye, melynek célja a magyar tannyelvű iskolák színvonalának lerontása.

4. Területünkön nincsen magyar szakközépiskola, nincs egyetlenegy magyar tannyelvű zeneiskola. Még a majdnem tisztán magyar lakosságú beregszászi szakiskolák (egészségügyi, mezőgazdasági, ipari szakközépiskolák is) mind ukrán tannyelvűek. Mi több, ezekben a tanintézetekben nincs magyar nyelvű tagozat sem. Még kultúrfelvilágosító intézményeink (klubok, könyvtárak) szakkáder képzése is ukrán nyelven folyik. Ezt a tarthatatlan helyzetet még szakoktatók hiányával sem lehet indokolni, hiszen magyar anyanyelvű szaktanárokkal bőven el vagyunk látva (pl. a beregszászi zeneiskola előadóinak és tanulóinak 90 százaléka magyar anyanyelvű, ennek ellenére az oktatás ukrán nyelven folyik).

5. Egy sor súlyos visszaélést találhatunk a továbbtanulás területén is. A továbbtanulás lehetőségei különböző megkülönböztetések és manipulációk eredményeképpen a magyar tannyelvű iskolák végzősei számára erősen korlátozottak. Ez ellentmond alkotmányunk 123. cikkelyének, amely kimondja, hogy az emberi jogok korlátozása vagy különböző előnyök biztosítása nemzetiségi vagy faji hovatartozástól függően, törvényellenes cselekedet.

A továbbtanulás legnagyobb akadálya az a megkülönböztetés, amelyben a magyar tannyelvű iskolák végzősei részesülnek területünk különböző szakközépiskoláiba és az Ungvári Állami Egyetemre való felvételek során. Területünk egyetlen szakközépiskolájába sem lehet magyarul felvételizni, annak ellenére, hogy területünkön csaknem 100 magyar tannyelvű iskola működik. Ugyanez volt a helyzet hosszú éveken keresztül az Ungvári Állami Egyetem különböző fakultásain is. Néhány évvel ezelőtt úgy látszott, felenged ez a merev magyarellenes magatartás. Az Ungvári Állami Egyetemen ugyanis engedélyezték a magyar

tannyelvű iskolák végzősei számára a magyar nyelvű vizsgázást. Azonban ez a „kedvezmény" rövid életűnek bizonyult. 1970. július 30-án rektori parancs jelent meg, amely ismét orosz, illetve ukrán nyelv- és irodalom vizsgára kötelezett minden magyar iskolából jelentkezőt. Szinte hihetetlen, hogy egy ilyen intézkedés életbe léphetett. A helyzet ugyanis a következő: a rendelet megjelenése előtt maga az egyetem nyolc hónapos fizetett előkészítő tanfolyamot rendezett, amelyen a jelentkezőket magyar nyelvi és irodalmi vizsgára (szóbeli és írásbeli) készítették elő, az egyetem bármely karára is jelentkeztek; a területi magyar nyelvű pártlap (*Kárpáti Igaz Szó*) hasábjain néhány hónappal a felvételi vizsgák előtt megjelent egy közlemény, amely megerősítette azt az információt, hogy minden karra lehet magyarul felvételizni; már a vizsgarend is ki volt függesztve és mindezek ellenére megszületett az a rektori rendelet, amely megtiltotta a magyar nyelven való vizsgázást, két nappal a felvételi vizsgák előtt. Ezen bűnös önkényeskedésen az sem segített, hogy a szülők panaszára az Összszövetségi Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztérium elrendelte a magyar tannyelvű iskolák végzősei számára a magyar nyelven való vizsgáztatást az egyetem minden karán. A helyzet azóta sem javult, sőt rosszabbodott. Ebben az évben még az eddig engedélyezett írásbeli anyanyelvi (magyar) vizsgázást is betiltotta. Ráadásul minden egyetemre jelentkező magyar iskolát végzett tanulót arra kényszerítenek, hogy „önként" kérvényezze az orosz nyelvű vizsgázást. Itt ismét kihangsúlyozzuk, hogy mi azt akarjuk, hogy gyerekeink megtanulják az ukrán és az orosz nyelvet. A tapasztalat is azt mutatja, hogy a magyar tannyelvű iskolák végzősei, akik e súlyos diszkriminációk ellenére továbbtanulhatnak, egyetemi, illetve szakközépiskolai tanulmányaik során tökéletesen elsajátítják mind az orosz, mind az ukrán nyelvet. Meggyőződésünk azonban az is, hogy a lenini nemzetiségi politikából adódó egyenlő jogaink értelmében nem lehet kritérium a felvételi vizsgákon a tökéletes orosz, illetve ukrán nyelvtudás. Hiszen teljesen nyilvánvaló, hogy egy magyar anyanyelvű, tíz éven át magyar tannyelvű iskolában tanuló felvételiző nem versenyképes az orosz, illetve ukrán nyelvtudásban azokkal, akiknek az orosz vagy ukrán nyelv anyanyelvük, és középiskolai tanulmányaikat is anyanyelvükön végezték. Ez nemcsak az anyanyelvi vizsgákra vonatkozik, hanem minden más szakvizsgára is, mivel vizsgázáskor a magyar anyanyelvűek nem azt mondják el, amit az illető tárgykörből tudnak, hanem azt, amit arról ukránul, illetve oroszul el tudnak mondani. Ez a hátrányos helyzet azt eredményezi, hogy felvételizőink tudásukhoz mérten sokkal alacsonyabb osztályzatot kapnak, ami csökkenti, sőt egyes esetekben lehetetlenné teszi a különböző tanintézetekbe való bejutás lehetőségét, még az egyébként tehetséges tanulók számára is.

6. Teljesen érthetetlen és semmivel sem magyarázható, hogy területünk magyar tannyelvű iskoláiban és az Ungvári Állami Egyetem magyar tagozatán nem tanítják a magyar történelmet. Ennek következtében az a paradox helyzet állt elő, hogy a magyar nemzetiségű gyermekek programszerűen tanulják és tudják, ki Sztyepan Razin, Bohdan Hmelnickij és Jeanne d'Arc, de fogalmuk sincs Dózsa Györgyről, Rákócziról vagy Kossuthról. Ismerik I. Péter cár tevékenységét, de nem tudnak semmit Mátyás királyról. Részletesen ismerik a nagy francia forradalmat, de teljesen tájékozatlanok az 1919-es magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatosan stb. Azonkívül, hogy ez ellenkezik V. I. Lenin meghagyásával, aki kimondta, hogy minden nemzetiségű gyermeknek (még egy-kettőnek is) joga van népe történelmének elsajátításához, ez a gyakorlat ellenkezik a marxizmus egész szellemével, mivel elszakítja az irodalomtörténet folyamatát a társadalomtörténet folyamatától. A magyar irodalomtörténet oktatása napjainkban a levegőben lebeg, hiányzik alóla a talaj: az irodalmat tápláló történelmi folyamat ismerete. A magyar történelem oktatásának hiánya nem véletlen, hanem tudatos magyarellenes megnyilvánulás. Ezt bizonyítja az is, hogy az egyetem magyar tagozatán a diákok többszöri kérése ellenére a mai napig nem engedélyezték előadását, ugyanakkor a francia, angol, német szakokon kötelező tárgyként szerepel Franciország, Anglia, Németország története. Az illetékes szervek még azt is megtiltották, hogy

egyes iskolákban a történelmi szakkör keretén belül fakultatív alapon, a tanárok kezdeményezésére bevezessék a magyar történelem oktatását.

II.

Súlyos gondokkal küzd területünk magyar társadalma kulturális téren is. Ezek a gondok abból adódnak, hogy területünkön nincs egyetlen olyan orgánum, mely népi kultúránkat és hagyományainkat ápolná és egyúttal gondoskodna a kárpátontúli magyarság kulturális igényeinek kielégítéséről is.

1. Nincs magyar színház, vagy más hivatalos kultúrlétesítmény. Nyilvánvaló, hogy ezek hiányát nem pótolhatja sem a műkedvelő alapon tevékenykedő Beregszászi Népszínház, sem a Területi Filharmónia keretein belül működő Magyar Melódiáknak nevezett együttes, melynek semmi köze a magyar kultúrához, és működését az illetékes szervek csak kommerciós meggondolásokból engedélyezték.

2. A magyarlakta falvak klubjainak és könyvtárainak vezetői zömükben szakképzetlenek, illetve ukrán szakközépiskolát végeztek, de számos helyen nem is magyar anyanyelvűek, sőt magyarul alig, vagy egyáltalán nem is tudnak. Népművelési szakemberek képzése magyar nyelven nem is folyik, ezért nem valósítható meg kellő szinten a politikai és kulturális nevelőmunka a magyarajkú lakosság körében.

3. Nincsenek megteremtve a megfelelő feltételek a magyar nyelvű irodalom kibontakoztatásához. Nincs magyar nyelvű irodalmi folyóiratunk. Területünk magyar íróinak zöme évtizedek óta hiába harcol nem is irodalmi folyóirat, hanem mindössze egy almanach kiadásáért. A Kárpáti Könyvkiadó magyar osztálya önálló magyar kiadványainak a száma átlagosan még az egyet sem teszi ki. Területünk magyar lakosságának szellemi igényét nem tudja kielégíteni az egyetlen magyar nyelvű napilap: a *Kárpáti Igaz Szó*. Nincs önálló magyar ifjúsági és gyermeklapunk, és nincs egyetlen egy magyar nyelvű szaklapunk sem. Ezeknek hiányát kénytelenek vagyunk magyarországi lapok előfizetésével pótolni. Az utóbbi időben viszont területi szerveink indokolatlanul korlátozzák az előfizethető magyarországi lapok számát, és különböző ukrán nyelvű lapok előfizetésére kényszerítik azokat is, akik egy szót sem tudnak ukránul.

4. Nyilvánvaló, hogy a területi rádióstúdió magyar osztályának napi 5–10 percnyi terjedelmű önálló adása a TÉ-stúdió havi egyszeri kommentárja sem elégíti ki a szellemi igényeket.

III.

Mindmáig megoldatlan az egyenjogú nyelvhasználat kérdése. Annak ellenére, hogy államunkban nincs hivatalos államnyelv, minden nyelv egyenjogú tehát, területünk vezetői természetesnek tartják a magyar nyelv teljes kirekesztését a közéletből és az ukrán nyelv kötelező használatát minden szinten.

1. Az adminisztráció ukrán nyelvű még a színmagyar községekben, sőt még a magyar tannyelvű iskolákban is. Jellemző erre a jogellenes gyakorlatra, hogy a magyar tannyelvű iskolák zömében még az órarendet sem szabad magyar nyelven kifüggeszteni. A tanulóknak sok helyütt nem szabad magyarul köszönni, és tanáraikat utó- és apai nevükön (pl.: ha egy tanár Sándor, apja János, azt Alekszandr Ivanovicsnak) kell szólítani, ami teljesen idegen a magyar nyelvszokástól.

Területünk magyar lakossága meg van fosztva attól a jogától, hogy anyanyelvét használhassa a közéletben, mivel területi és járási párt- és tanácsi szerveinek túlnyomó többségénél még magyarul tudó egyének sincsenek.

2. Jogellenes, az egyenjogúság lenini elvével összeegyeztethetetlen a helységnevek használatának gyakorlata is. A helységneveket ugyanis még 1946-ban brutálisan megváltoztatták. Így lett Beregszász Berehovo, Gut Garazgyivka, a színmagyar Bene Dobroszilja, Harangláb Dzvinkove. Ezeknek a torzszülött neveknek a használata kötelező még a magyar nyelvű érintkezésben is.

3. Városainkból száműzték a magyar utcaneveket. Még a nagy magyar forradalmár-költőről, Petőfi Sándorról elnevezett utcák nevét is megváltoztatták, így lett a Petőfi Sándor utcából Sztefanik utca Beregszászban, Duchnovics utca Munkácson stb. Ezért alakulhatott ki az a paradox helyzet, hogy a zömmel magyar lakosságú Beregszászban (lakosainak 80–85 százaléka magyar), alig akad két-három magyar vonatkozású utcanév. Nem őrzi utcanév a világhírű magyar zeneszerző, Bartók Béla nevét, aki éveken keresztül élt Szőllősön, és itt adta elő sikeres hangversenyét, a munkácsi vár legendás hírű hősének, Zrínyi Ilonának nevét stb. Ezek lényegtelen dolgoknak tetszenek, de sértik önérzetünket, az anyanyelv szokásait, bántják a történelmi emlékezetet.

4. Semmivel sem indokolható és sérelmes számunkra az is, hogy területünkön hiányoznak a magyar nyelvű feliratok középületekről, intézményekről és üzlethelyiségekről, még azokban a helységekben is, ahol a magyarok többségben élnek.

IV.

Meglévő problémáink túlnyomórészt abból erednek, hogy nincs megfelelő képviseletünk. Nincs olyan szerv, amely képviselné érdekeinket, védené jogainkat, biztosítaná az egyenlő jogok mellett az egyenlő lehetőségeket. A párt- és állami szerveknél sem vagyunk képviselve. A területi pártbizottságnak és a területi tanács VB-nek, a területi szakszervezeti tanácsnak, a területi bíróságnak, a területi ügyészségnek és a rendőri szerveknek egyetlen felelős magyar nemzetiségű funkcionáriusa sincs. Nincsenek magyar funkcionáriusaink a párt- és tanácsi apparátusban, bíróságokban, ügyészségekben, rendőrségeken még azokban a járásokban és városokban sem, ahol a magyarok kisebb vagy nagyobb számban, de tömegesen élnek (ungvári, munkácsi, szőllősi, huszti és técsői járások). Ha ebből a szempontból vesszük figyelembe a 80–85 százalékban magyar lakosságú beregszászi járás vezető párt-, tanácsi- és gazdasági vezetőinek nemzetiségi összetételét, a lenini nemzetiségi politika megsértésével találjuk szemben magunkat. A járási pártbizottság plénumának 74 tagjából csak 11 magyar nemzetiségű; a pártbizottság 3 titkára közül egy magyar (jellemző, hogy az első titkár sohasem volt magyar); a járási pártapparátus 22 felelős munkatársa közül csak 3 magyar nemzetiségű, a többi 19 közül sokan nem is tudnak magyarul, sőt hajlandóságot sem mutatnak arra, hogy megtanulják a járás túlnyomó többségének nyelvét; a járási népoktatási hivatalnak egyetlen vezető beosztású magyar nemzetiségű munkatársa sincs; Beregszász 27 ipari üzeme közül egynek, a járás mezőgazdasági nagyüzemei közül háromnak van magyar igazgatója, illetve elnöke. A helyzet még sokkal súlyosabb azokban a járásokban, ahol a magyarság kisebbségben van.

A felsorolt tények meggyőzően bizonyítják helyzetünk tarthatatlanságát és problémáink haladéktalan megoldásának égető szükségességét. Sérelmeink orvoslása és a lenini nemzetiségi politika következetes megvalósítása érdekében

k é r j ü k

I.

1. a) A magyar tannyelvű óvodák megnyitását minden magyarlakta községben, illetve az óvodák kétnyelvűvé való nyilvánítását a vegyes lakosságú községekben;

b) új óvodai programok kidolgozását;

c) az óvónőképzés megszervezését a magyar tannyelvű óvodák számára;

2. a) minden magyarul nem tudó, de magyar tannyelvű iskolában tanító tanár áthelyezését, illetve felmentését;

b) a magyar tannyelvű iskolák pedagógusai magyar nyelvtudásának rendszeres ellenőrzését;

c) a tanárok magyar nyelven való köszöntésének megszólításának bevezetését a magyar tannyelvű iskolákban;

d) a magyar tannyelvű iskolák vegyes tannyelvűvé való átszervezésének azonnali leállítását;

e) a magyar tannyelvű oktatás megszervezését minden olyan magyarlakta községben, ahol nincs magyar iskola, illetve csak az 1–3. osztálya magyar tannyelvű (Újhely, Csepe, Karácsfalva, Mátyfalva, Királyháza, Tekeháza, Gődényháza, Kerekhegy, Rahó, Gyertyánliget stb.);

f) megszervezni a magyar nyelv- és irodalom oktatását azokban a községekben, ahol a magyarság csak szórványokban él, és nincs lehetőség magyar tannyelvű iskolák megnyitására (Huszt, Bustyaháza, Szolyva, Bocskó, Kőrösmező stb.);

3. a) területünk minden szakközépiskolájának és az Ungvári Állami Egyetemnek a kétnyelvűvé való nyilvánítását;

b) párhuzamos magyar tannyelvű tagozatok indítását területünk minden szakközép- és zeneiskolájában;

c) a tanárképzés megszervezését magyar tannyelvű iskolák számára az Ungvári Állami Egyetem minden pedagógiai jellegű karán. Addig is, míg ez az intézkedés életbe léphet, kérjük azonnali hatállyal utasítani területünk minden tanintézetének a vezetőségét – elsősorban az Ungvári Állami Egyetem rektorát –, hogy biztosítsák a magyar nyelven való vizsgázás jogát minden szakon és minden egyes tantárgyból;

4. A magyar történelemoktatás bevezetését területünk minden magyar tannyelvű iskolájában és az egyetem magyar tagozatán (az oktatás alapjául szolgálhat az *Isztyorija Vengrii* című kiadvány első két kötete, mely nemrég jelent meg Moszkvában).

II.

1. Beregszász székhellyel létrehozni egy 40–50 tagú állami magyar népi dal- és táncegyüttest, amely egyúttal felkarolná és támogatná területünk magyar műkedvelő együtteseit is, kellőképpen ápolva ezáltal népi kultúránkat és hagyományainkat;

2. Megszervezni kultúrfelvilágosító és népművelő szakemberek magyar nyelven való képzését;

3. a) engedélyezni a magyar nyelvű irodalmi folyóirat, illetve almanach kiadását;

b) megszüntetni a magyarországi lapok és folyóiratok előfizetésének a korlátozását;

4. bővíteni a területi rádió és televízió magyar nyelvű adásait.

III.

1. minden olyan községnek, illetve városnak, ahol magyarok is élnek, kétnyelvűvé való nyilvánítását (V. I. Lenin szerint kétnyelvű minden olyan terület, ahol a lakosság öt százaléka nemzetiségi);

2. a kétnyelvűvé nyilvánított területen (a területi székhelyet is beleértve) kötelezően elrendelni a párhuzamos magyar nyelvű feliratok kifüggesztését minden középületen, illetve üzlethelyiségen;

3. bevezetni a magyar nyelvű adminisztrációt minden magyarlakta községben, illetve a kétnyelvű adminisztrációt a vegyes lakosságú helységekben;

4. biztosítani, hogy a magyar nemzetiségű polgárok a területi, járási, illetve községi párt- és tanácsi szervek, bíróságok előtti eljárásban anyanyelvüket használhassák, biztosítani annak lehetőségét, hogy a polgárok az említett szervekhez intézett beadványaikat magyarul írhassák és ezektől a szervektől anyanyelvükön kapjanak választ, bizonyítványt, bizonylatot, végzést és más határozatot;

5. minden indokolatlanul megváltoztatott helység, illetve utcanév visszaállítását;

6. biztosítani a helységek magyar nevének szabad használatát a magyar nyelvű érintkezésben, sőt a sajtóban is, ha a helységnek párhuzamos magyar–ukrán neve van (Uzsgorod–Ungvár stb.).

IV.

1. a magyar nemzeti kisebbség kollektív jogainak elismerését.

Nem elég az egyéni állampolgári jogok szavatolása. Területünk magyar lakosságát, mint kompakt egységet, közösséget is el kell ismerni. Meg kell teremteni a lehetőséget a nemzetiségi képviseletnek, nemzeti szervek létrehozásának az állami élet különböző területein és szintjén. Meg kell teremteni a magyarság számarányának megfelelő képviseletet minden párt- és tanácsi szervekben olyan formában, hogy a magyar kisebbség képviselői a különböző szervekben nemcsak a maguk nevében nyilatkozhassanak, hanem területük magyar lakosságát mint kompakt közösséget képviselhessék. Elengedhetetlenül szükséges azonkívül a lenini normáknak és V. I. Lenin személyes utasításainak megfelelően a kisebbségi jogaink részletes kidolgozása, azok kodifikálása és garantálása.

2. a megfelelő magyar nemzetiségű szakemberek képzésének megszervezését a párt- és tanácsi szervek, bíróságok, az ügyészségek és a rendőri szervek részére.

Addig is, amíg ezek az intézkedések életbe léphetnek, részmegoldásként szükséges, hogy az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának egyik titkára, a Területi Tanács VB elnökének egyik helyettese, a Területi PB és VB minden osztályának egy-egy felelős munkatársa magyar nemzetiségű legyen. Szükséges továbbá a járási szervek magyar nemzetiségű káderekkel való kiegészítése minden olyan járásban, ahol magyarok is élnek.

Befejezésül kérjük egy magas szintű különbizottság létrehozását valamennyi felvetett probléma kivizsgálása, gondos tanulmányozása és orvoslásuk gyakorlati megvalósításának ellenőrzése céljából.

Meggyőződésünk, hogy kéréseink teljesítésének nincs akadálya. Nem lehet akadálya a magyar lakosság alacsony lélekszáma sem, hisz területünkön a hivatalos népszámlálási adatok alapján több mint 160 000 magyar nemzetiségű, illetve magyarajkú lakos él, vagyis két–háromszor annyi, mint némely szovjet autonóm köztársaság, illetve terület fő nemzetiségének lélekszáma (pl. a Kalmük ASzSzK-nak 64 882 kalmük, az Abház ASzSzK-nak 61 195 abház, a Hakasz AT-nek 48 512 hakasz, az Adige AT-nak 65 908 adige, a Magas Altáji AT-nek 38 019 altáji, a Zsidó AT-nak 14 269 zsidó nemzetiségű lakosa van). (Az adatokat az *Itogi vszeszojuznoj perepici haszelenija 1959 goda SzSzSzR* kiadványból vettük.)

Hisszük, hogy az Elvtársak megértik jó szándékunkat és azon törekvéseinket, hogy közös jóakarattal és erőfeszítéssel megoldjuk meglévő problémáinkat, ezáltal is erősítve soknemzetiségű hazánk politikai alapját, a népek barátságát és elősegítve az SZKP lenini nemzetiségi politikájának diadalát.

(Ungvár, 1972.)

* Az itt kivonatosan közölt Beadvány a kárpáaljai magyar értelmiség legjobbjainak kezdeményezésére készült, s több mint 1000 aláírás szerepelt rajta. A felvetett problémák a Brezsnyev-korszakban megoldatlanok maradtak, az elmúlt két évben azonban a politikai viszonyok változása eredményeképpen sok minden megoldást nyert. Újra engedélyezték az ungvári egyetem minden szakán a magyar középiskolát végzettek számára a magyarul felvételizést, a magyar többségű települések nevét a magyar sajtóban hagyományos nevükön használhatják. A legfrissebb információk szerint pedig magyar óvodák megnyitását tervezik pl. a területi székvárosban, Ungvárott stb.

A Medvetáncban eddig megjelent írások

1981/1.

Balogh Zoltán: Polányi Károly – Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet • Szilágyi Ákos: A lázadás esztétikája (vázlat az orosz futurizmusról) • Karácsony András: Egy dilemma 1918–19-ben (Lukács György és Sinkó Ervin) • Bajomi Iván: A pályázati rendszerről • Kozák Gyula: Kornai János: A hiány • Szabó Miklós: Az aranytojást tojó tyúk történetéhez • Lengyel György: Irányított gazdaság és tervgazdaság

1981/2–3.

Orthmayr Imre: A kereskedőtőke szerepe az eredeti felhalmozás folyamatában • Tallár Ferenc: A XIX. századi orosz nemesi értelmiség ideológiái • Krausz Tamás: Szocializmus egy országban (Megjegyzések egy történelmi vitához) • Elekes Zsuzsa–Pázmándy Györgyi: Társadalmi egyenlőtlenségek az egyetemi felvételin • Szakolczay Árpád: Mobilitás és értékrendszerek • Gyürei Vera: A fanatikus optimista (József Attila a tankönyvek tükrében) • Soós Károly Attila: Gazdasági reformok bevezetése és részleges visszavonása: a jugoszláv példa • Mizsei Kálmán: Az 1980-as lengyel válság gazdasági okai • Gyurgyák János: Polányi Károly a Bécsi Magyar Újságnál • Polányi Károly cikkei a Bécsi Magyar Újságban (1921–23)

1982/1.

Balogh Zoltán: Tanulmánytöredék a népességrobbanásról • Orosz István: A luciferi mű és a szférikus Lukács • Nagy Mária: Teóriák az oktatás megújításáról • Antal László: Gondolatok gazdasági mechanizmusunk reformjáról • Nagy Gyula: A munkaerő vállalatok közötti elosztása egy megyében (Egy szabályozási kísérlet és tapasztalatai) • Juhász Pál: Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem (Agrárszociológiai tanulmányok) • Anatole Kopp: Szovjet életmódkísérletek a húszas években • Szvák Gyula: Marx és a középkori Oroszország • Karl Marx: A XVIII. századi titkos diplomácia története

1982/2–3.

Balogh Zoltán: Utópia és sci-fi ● Szelényi Iván: Az állam viszonylagos autonómiája vagy az állami termelőmód ● Szvák Gyula: A cári autokrácia történelmi társadalmi alapjai ● Tallár Ferenc: Az orosz történelmi fejlődés sajátossága, a 30-as évek ● Miklós Tamás: Luxemburg oroszlánkörmei (Egy 1918-as cikk hátteréhez) ● Miszlivetz Ferenc: Paul Levi. Kiútkeresés a német munkásmozgalomban 1918–21 ● Kronstein Gábor: Szülőpolitika, szülői érdekérvényesítés ● Havas Gábor: A kulturális hátrányos helyzetről ● Csákó Mihály–Liskó Ilona: A magyar szakmunkásképzés rendszere és társadalmi meghatározói ● Bauer Tamás: A kelet-európai tervgazdálkodás politökonómiai értelmezéséhez ● Réti Tamás: A csehszlovák tervgazdaság kialakulása 1945–1953 ● Kovács János Mátyás: Az elfelejtett konszenzus (A Preobrazsenszkij–Buharin vita újraértékeléséhez) ● Egy régi vita az „új gazdaságról" (Válogatás E. Preobrazsenszkij–N. Buharin írásaiból) ● Lakatos László: Az íráskultúra és a kapitalizmus szelleme ● Lakatos László: Az íráskultúra és a kapitalizmus szelleme ● Hajnal István: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés

1982/4–1983/1.

Hankiss Elemér: Kényszerpályán? ● Szabó Miklós: Szabó Dezső a politikai gondolkodó ● Szilágyi Ákos: Aufklérizmus és terror ● Radnóti Sándor: Néma játék (Spiró György: Az Ikszek) ● Mészáros József–Templom Katalin–Vajda Júlia: Determinált viselkedéstípusok a bölcsészkaron ● Kardos László: Orvostanhallgatók és a KISZ ● Győri Péter: Budapesti városrészek társadalma ● Makkai László: Uradalom és parasztgazdaság a feudális Európában ● Komló László: Hogyan iparosodik mezőgazdaságunk ● Donáth Ferenc: Tulajdon és hatékonyság ● Juhász Pál: Az agrárértelmiség szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek ● Magyar Bálint: A szövetkezetek és az állami szektor a lengyel mezőgazdaságban ● Max Weber: A szocializmusról ● Litván György–Varga János: Az emigráns Jászi Oszkár levelezéséből ● Jászi Oszkár: Levelek

1983/2–3.

Madarász Aladár: Sehonnai szakácskönyvek, avagy néhány szempont a XIX. század végi utópiák és a német munkásmozgalom kapcsolatának kutatásához ●

Tallár Ferenc: Értékválság és prózaforma ● Szegő Andrea: Gazdaság és politika – érdek és struktúra ● Antal László: Koncepciózus vádirat bizonyítás nélkül (Hozzászólás Szegő Andrea tanulmányához) ● Mesterházi Miklós: Ernst Blochról ● Ernst Bloch: Tanulmányok a Jób könyvéről ● Erős Ferenc: Wilhelm Reich ● Wilhelm Reich: Válogatott írások

1983/4–1984/1.

Ancsel Éva: A történelmi hallgatagságról ● Tordai Zádor: Messianizmus, baloldaliság, zsidóság ● Karádi Éva: Fogarasi Béla – értelmiségi életpálya a XX. században ● Darvas Péter: Oktatás és tervgazdálkodás (1949–1953) ● Bruszt László: Érdekszervezetek a politikai rendszerben. Korporatizmus elméletek ● Lengyel László: Korporatív vállalat korporatív államban. Az olasz korporatív irányítás ● Papp Zsolt: A „jóléti állam" problémái – szociológiai nézőpontból ● Az állami termelési módról (Interjú Szelényi Ivánnal) ● Hegedűs József–Tosics Iván: Lakásreform a nyolcvanas években ● Pető Iván–Szakács Sándor: A gazdasági intézményrendszer átalakítása 1948–49-ben ● Szilágyi Ákos: Bengt Jangfeldt tanulmánya elé ● Bengt Jangfeldt: Adalékok V. V. Majakovszkij és L. J. Brik szerelmének történetéhez

1984/2–3.

Balogh Zoltán: Egy marxista öltözködésszociológia vázlata ● Nyiri Kristóf: Az osztrák emberkép (Konzervatív elmélet Hofbauertől Hayekig) ● Hanák Péter: 1898 (A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában) ● Halász Gábor: Az oktatáspolitika szerkezete a hatvanas–hetvenes években ● Rév István: Kaktusz-sziget (Egy pedagógiai kísérlet) ● Lengyel György: A jobboldali gazdaságideológiák magyar formaváltozatáról ● Závada Pál: Teljes erővel (Agrárpolitika 1949–1953) ● Szabó Károly–Virágh László: A begyűjtés „klasszikus" formája Magyarországon (1950–53) ● Juhász Pál–Magyar Bálint: Néhány megjegyzés a lengyel és a magyar mezőgazdasági kistermelő helyzetéről a hetvenes években ● Havas Gábor: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben ● Soós Károly Attila: Béralku és „sérelmi politika" (Adalékok a mechanizmusreform 1969. évi első megtorpanásának magyarázatához) ● Nyers Rezső: Péter György, a kommunista és a reformer ● Péter György mű-

veinek bibliográfiája ● Péter György: A népgazdaság központi, tervszerű irányításáról

1984/4–1985/1.

Szilágyi Ákos: 1984-en innen és túl ● Hajdú Tibor: 1918–19. Két forradalom utóélete ● Szabó Miklós: Magyar nemzettudat problémák a huszadik század második felében ● Bán Zoltán–Szemere Anna: Állami Áruház (Operett az 50-es években) ● Nagy Mária: Ki építhet tantermeket? Helyi törekvések és oktatásfejlesztés ● Szalai Júlia: A szociálpolitika nyelve – amit kifejez és amit eltakar ● Ferge Zsuzsa: A szociálpolitikai fejlesztés kérdései ● Győri Péter: A szociálpolitikai irányítás szervezeti rendszerének reformjáról ● Tellér Gyula: Ómechanizmus, új mechanizmus, ipari szövetkezetek ● Berényi Gábor: Eduard Bernstein és a modern kapitalizmus ● Egy liberális szocialista (Eduard Bernstein írásai elé) ● Eduard Bernstein: A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai (részletek) ● Eduard Bernstein: Hogyan lehetséges tudományos szocializmus? (részletek)

1984/4–1985/1. szám melléklete

Tengelyi László: Autonómia és világrend (Kant az etika fundamentumáról)

1985/2–3.

Németh G. Béla: A budapesti Tudományegyetem 250. évfordulójára ● Köbli József: Az elkanyarodás kihívása ● Karády Viktor: A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején ● Kovács M. Mária: Ügyvédek az árral szemben (Antiszemitizmus és liberális ellenállás a Horthy-korszakban) ● Váradi László: Külföldi diplomáciai mentési kísérletek a budapesti zsidóságért ● Schmidt Mária: Mentés vagy árulás? (Magyar zsidó önmentési kísérletek a második világháború alatt) ● Erős Ferenc–Kovács András–Lévai Katain: „Ho-

gyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?" (Interjúk) ● *Köves Erzsébet: Csaadajev és az orosz történelem* ● *Szilárd Léna: Jung előfutára? (Dosztojevszkij a bálványteremtésről)* ● *Hetényi Zsuzsa: Messianisztikus forradalomfelfogás a század eleji orosz irodalomban* ● *Hetényi Zsuzsa–Korompai Eszter: Iszaak Babel műveinek bibliográfiája* ● *Szabó Ildikó: Az érvényesülés konfliktusai (Egy empirikus vizsgálat néhány tapasztalata)* ● *Saád József: Építészek az újjáépítés szolgálatában* ● *Gyekiczky Tamás: A munkafegyelem szabályozásának társadalmi feltételeiről* ● *Körösényi András–Türei Sándor: Liberális hatások a „szocialista vállalkozás" elméletére (Beszélgetés Liska Tiborral)* ● *Nagy Endre: Bevezetés Horváth Barna: Demokrácia és jog című tanulmányához* ● *Horváth Barna: Demokrácia és jog*

1985/4–1986/1.

Bacsó Béla: Rembrandt: A három kereszt (Egy rézkarc változatairól) ● *Tallár Ferenc: Levelek Okudzsaváról* ● *Tengelyi László: Descartes és Kant a bűn eredetéről* ● *Miklós Tamás: Paul Feyerabendről* ● *Paul Feyerabend: Tézisek az anarchizmusról* ● *Paul Feyerabend: A relativizmus elemei* ● *Zürichi beszélgetés Paul Feyerabenddel* ● *Miklós Tamás: Fekete-e az ördög?* ● *Nyiri Kristóf: Hagyomány és gyakorlati tudás* ● *Komoróczy Géza: Nabu-zuqup-kéna, Adad-sum uszur, Már-Istar (Az értelmiség helyzete és lehetőségei a birodalmi Asszíriában)* ● *Pőcze Gábor–Révész Sándor–Varga Viktor: Tancsapda* ● *Szapor Judit: Egy szabad egyetemért (A Társadalomtudományok Szabad Iskolája)* ● *Gombár Csaba: Jövőképek – képek az ország jövőjéről* ● *Lengyel László: Politikai magatartás és gazdasági viselkedés egy kis ország jövőképében (Gombár Csaba írásához)* ● *Szabó Máté: Új társadalmi mozgalmak – a társadalmi mozgalmak új típusai?* ● *Sólyom László: A társadalom részvétele a környezetvédelemben* ● *Neumann László: A munkaszervezeti megújulás lehetőségei a vállalati gazdasági munkaközösségekben* ● *Csanádi Mária: Beépülési törekvések – szelektív „befogadás" (Vállalati esélyek és a döntési mechanizmus)* ● *Rácz Margit: A vállalatok részvétele a KGST-n belüli együttműködésben* ● *Mohácsi Kálmán: Az agrárexport dilemmái*

1985/4–1986/1. szám melléklete:

Szilágyi Ákos–Kovács András Bálint: Tarkovszkij, az orosz film Stalkere

1986/2–3.

Bacsó Béla: A hermeneutikai hagyomány és a hermeneutikai kérdésfeltevés aktualitása (Karl Rudolf Bultmannról) ● *Karl Rudolf Bultmann: A hermeneutika problémája* ● *Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes: A nyilvánosság belső korlátai (Mit olvas ki az olvasó a sajtószövegekből)* ● *Manchin Róbert–Szelényi Iván: Szociálpolitika az államszocializmusban (Piac, redisztribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a kelet-európai szocialista társadalmakban)* ● *Ferge Zsuzsa: Zsörtölődő megjegyzések Szelényi Iván és Manchin Róbert tanulmányához* ● *Hegedűs József: Állam és piac a lakáspolitikában* ● *Tosics Iván: A magánkézbe adott lakásépítés Nyugaton és Magyarországon* ● *Laczkó Mihály: Kossuth zempléni válsága* ● *Gerő András: Mamelukok és zoltánok (Népképviselők a Monarchia Magyarországán)* ● *Lengyel György: A magyar gazdasági elit rekrutációja és képzettsége a XIX. században és a XX. század első felében* ● *Standeisky Éva: Kassák Lajos és Szabó Dezső (Egy kapcsolat története)* ● *Miklós Tamás: A Szép Szóról (Fejtő Ferenc cikke elé)* ● *Fejtő Ferenc: A Szép Szóról a Medvetáncnak* ● *Varga János: A miskolci népítélet*

1986/4–1987/1.

Miklós Tamás: József Attila tanulmányok szövegének és keletkezési idejének helyreállítása ● *Antal Z. László: Beteg-utak (Az érszűkületes betegek ellátásának vizsgálata)* ● *Juhász Pál: Mai képünk a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről* ● *Kopátsy Sándor: Agrárpolitikánk történelmi mozgástere* ● *Hunya Gábor: Feszültségi pontok a román mezőgazdaság szervezeti és irányítási rendszerében* ● *Liskó Ilona: Kudarcok középfokon* ● *Fehér M. István: Ráció, racionalitás, racionalizmus: Lukács és a jelenkori filozófia* ● *Hegedűs B. András–Kozák Gyula–Szabóné Dér Ilona: Interjú Jánossy Ferenccel* ● *Pető Iván: A gazdaságirányítási mechanizmus megítélésének változásai*

1987/2.

Gerő András: Az ezredévi emlékmű ● *Sinkó Katalin: A millenniumi emlékmű, mint kultuszhely* ● *Halmai Gábor: Az országgyűlés szerepének módosulása az ügyrendek tükrében* ● *Révész Sándor: A KISZ XI. kongresszusának sajtója* ● *Bajomi Iván: Egy társadalmi vita anatómiája* ● *Mizsei Kálmán: Vázlat Lengyel-*

ország politikatörténetéhez 1943–1957 ● *Réti Tamás: Román–szovjet integrációs formák 1944–1956 (A román tervgazdaság kialakulása)* ● *Csaba László: A szovjet gazdaság átépítése* ● *Körkérdés a posztmodernről* ● *Radnóti Sándor: Az embivalens műbírálat (Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba című könyvéről)* ● *Bozóki András–Sükösd Miklós: Agrárszocializmus és ideális anarchizmus (Schmitt Jenő Henrik és magyarországi hatása)* ● *Schmitt Jenő Henrik írásaiból* ● *Talált látványok (Ráth László fotóiból)*

1987/2. szám melléklete: Fordulat és reform

Fordulat és reform 1987. ● *Háttértanulmányok: I. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években. II. Az infrastruktúra, a szolgáltatás és a reform. III. A gazdasági és a társadalmi reformok összefüggései. IV. Javaslat a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjára* ● *Lengyel László: Adalékok a Fordulat és Reform történetéhez* ● *Bihari Mihály: Reform és demokrácia* ● *Vági Gábor: A tanácsi gazdálkodásról* ● *Juhász Pál: Gondolatok a gazdasági reform intézményi megalapozásáról* ● *Köves András: A KGST-együttműködés lehetőségei a szovjet reformok tükrében* ● *Lányi András: Hagyomány, szerep, azonosság (Kihez fordul a reform?)* ● *Szalai Júlia: Társadalmi válság és reformalternatívák*

1987/3–4.

Tallár Ferenc: Kultúra és modernizáció ● *Kontler László: A konzervativizmus útján (Politikaelmélet és politizálás Angliában a XVII. század második felében)* ● *Petőcz György: Bizonytalanság és harmónia (James Harrington Oceanaja és a liberális kihívás)* ● *Faragó Béla: Az alkotmányteremtés nehézségei* ● *Kerekes Zsuzsa: Választúton az Országgyűlés* ● *Kukorelli István: Változások az Országgyűlés összetételében az 1985-ös választások nyomán* ● *Halmai Gábor: Az egyesületek és az állam* ● *Rév István: A Nagy Hisztéria, avagy az önmagát beteljesítő jóslat* ● *Mizsei Kálmán: Vázlat Lengyelország politikatörténetéhez 1957–1987* ● *Inotai András: Irányzatok az európai KGST-országok ipari exportjának nemzetközi versenyképességében* ● *Pártos Gyula: A magyar híradástechnika dilemmái* ● *Rácz Margit: Az informatikai világpiac sajátosságai a nyolcvanas években* ● *Gyurgyák János–Litván György: Válogatás Jászi Oszkár és Polányi Károly levelezéséből*

1988/1.

Bacsó Béla: A művészet szemlélete és a művészettörténet (Az esztétikai tapasztalat rehabilitációja két kép példáján) ● Vajda Mihály: A phűzisz fogalma, amely Heidegger „Lét és idő"-jéből még hiányzik ● Balassa Péter: Az ördögregény két huszadik századi változata (A „Doktor Faustus" és „A Mester és Margarita" példáján) ● Kiss Ilona: Szabadság és nyugalom (Etika és poétika „A Mester és Margaritá"-ban) ● Borisz M. Gaszparov: „A Mester és Margarita motívumszerkezetéről ● Sáska Géza: Felnőttoktatás a negyvenes és az ötvenes években ● Horváth Ágota: Elkülönítve (Szegregációs jelenségek a szociális otthonokban) ● Szabó Miklós: A legitimáció történeti alakváltozásai ● Bruszt László: A centralizáció csapdája és a politikai rendszer reformalternatívái ● Juhász Pál: Zsákutcában van-e a magyar mezőgazdaság? ● Laki Mihály: A területi párt- és állami szervek szerepe a magyar ipar centralizálásában ● B. Molnár Béla: Vállalati szakítópróba (Demokratizálás és önállósodási törekvések) ● Böszörményi Géza–Gyarmathy Lívia: Beszélgetés Faludy Györggyel ● Fejős Zoltán: Harc a háború ellen és az új demokratikus Magyarországért (Szemelvények egy New York-i magyar hetilap cikkeiből) ● Válogatás a „Harc" 1944-45-ös cikkeiből

Melléklet: Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről

Mészöly Miklós: Egyetemes magyar felelősségtudat ● Tamás Gáspár Miklós: Liberalizmus és nacionalizmus ● Bibó István levele Szalai Pálhoz ● Molnár Gusztáv: Limes ● Ara Kovács Attila–Dávid György–Joó Rudolf–Kőszegi László–Nagy József–Tóth Károly Antal–Vásárhelyi Judit: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről ● R. Süle Andrea: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentációk tükrében ● Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal első jelentése a Magyarországra települő külföldi állampolgárok munkába állását segítő tanácsi tevékenységről és a további munkalehetőségekről ● Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal második jelentése a román állampolgárok magyarországi elhelyezkedési tapasztalatairól ● Regényi Emil–Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon, 1988 ● A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának munkaközössége: A magyar kisebbség Csehszlovákiában ● Fényi Tibor: A csehszlovákiai magyar kisebbség történetének kronológiája 1944–1988 ● Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981) ● Für Lajos: A magyar tudományművelés Jugoszláviában ● Balla Gyula: Kárpátaljai magyarság 1918–1988

Medvetánc

A MAGYAR TÁRSADALOMKUTATÁS ÚJ HULLÁMÁNAK LAPJA

Kedves Olvasónk!

Szeretnénk, ha megtisztelné bizalmával folyóiratunkat és a jövőben Ön is előfizetőink közé tartozna.
A Medvetánc évente négyszer megjelenő interdiszciplináris társadalomelméleti folyóirat. Időről időre tematikus különszámok megjelentésére is vállalkozik, amelyek egyikét Ön most a kezében tartja.
A folyóirat előfizetési díja egy évre (négy számra) 208.- Ft (számonként 40.- Ft + 12.- Ft postaköltség).
A mellékletek (különszámok) nem képezik az előfizetés részét, az előre kiszámíthatatlan megjelenési terminus és a változó árak miatt. Előfizetőink számára azonban ezekből is elküldünk egy példányt az utánrendelés lehetőségével, az utólagos befizetés reményében.
Amennyiben Ön úgy dönt, hogy szívesen lenne előfizetőnk, kérjük, küldje el ezt a megrendelést a szerkesztőség címére (1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, ELTE Medvetánc), visszaigazolásképpen pedig postázzuk Önnek a közeljövőben megjelenő 1988/1-es számunkat, mint a teljesítés első példányát, az előfizetési csekkel egyetemben.
Néhány korábbi számmal is készséggel állunk rendelkezésére.

Megrendelem a Medvetánc társadalomelméleti folyóiratot az 1988/1-es számtól, ... példányban.

.....
név, lakcím (postacím)

.....
dátum, aláírás

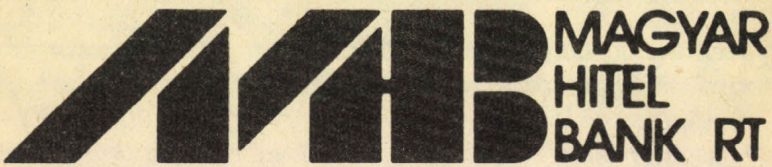

BUDAPEST

1853 SZABADSÁG TÉR 5–6.

BUDAPEST
BANK RT.

ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ

Megfelelő anyagi háttérrel aktívan élhetünk nyugdíjas korunkban is. Az Állami Biztosító a CSÉB biztosítással rendelkező ügyfeleinek most olyan új biztosítási formát ajánl, amely megőrzi nyugdíjas éveinek anyagi biztonságát.

Az ÉVGYŰRŰ nyugdíjkiegészítő biztosítást bárki megkötheti, ha rendelkezik valamilyen CSÉB biztosítással. Az új biztosítás havi díját fizetésének meghatározott százalékában maga az ügyfél állapíthatja meg.

Cserébe az Állami Biztosító nyugdíjba menetelkor ügyfelének a következő adómentes szolgáltatásokat nyújtja:

- **a tőke értékének (amely a befizetett díjakkal és ezek kamataival azonos) megfelelő *életjáradékot*, vagy**
- **a tőke értékét *egy összegben*,**
- **kívánság szerint az előző kettő kombinációját.**
- **Mindezek mellett a tőkeérték szolgálhat kórházi ápolás, temetési segély, vagy egyéb szolgáltatás fedezetéül is, külön megállapodás szerint.**

Az *ÉVGYŰRŰ* biztosítás jellemzői tehát, hogy

- **MINDENKI SZÁMÁRA LEHETŐSÉGET NYÚJT NYUGDÍJA KIEGÉSZÍTÉSÉHEZ.**
- **RUGALMASAN IGAZODIK AZ ÖN MINDENKORI JÖVEDELMÉHEZ.**
- **A BEFIZETETT DÍJ 20 SZÁZALÉKA AZ ÉVES JÖVEDELEMADÓBÓL LEVONHATÓ.**
- **NYUGDÍJBA MENETELKOR VAGY VÉGLEGES MUNKAKÉPTELENSÉG ESETÉN ÖN ÉLETE VÉGÉIG JÁRADÉKOT KAP, ILLETVE EZT EGY ÖSSZEGBEN IS KÉRHETI.**

Engedje meg, hogy néhány példával bemutassuk az ÉVGYŰRŰ nyugdíjkiegészítő biztosítás jellemzőit. A példák kidolgozásánál az alábbiakat feltételeztük:

- az éves kamat mértéke 9 százalék,
- a fizetése emelkedésének éves mértéke 5 százalék,
- a díj a fizetés 10 százaléka.

1. példa
40 éves nő 8000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítást fizetni. 55 éves korában 327 000 Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 2900.- Ft havi járadékot kap.

2. példa
45 éves férfi 15 000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítását fizetni. 60 éves korában 1 158 000 Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 11 680 Ft havi járadékot kap.

3. példa
Ha ugyanez a férfi fizetésének nem 10 százalékát, hanem csak 3 százalékát teszi ÉVGYŰRŰ biztosításba, akkor 60 éves korában 435 000.- Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig havi 3 500.- Ft járadékot kap.

A következő két példa fiatalabb szereplői lakásra gyűjtenek, ezért csak havi 4, illetve 5 százalékot tudnak megtakarítani a nyugdíjkiegészítő biztosításra.

4. példa
25 éves nő 5 000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítást fizetni. 55 éves korában 482 400.- Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 4 150.- Ft havi járadékot kap.

5. példa
30 éves férfi 7 000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítást fizetni. Nyugdíjba menetelkor 844 300.- Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 8 260.- Ft havi járadékot kap.

Reméljük, e néhány példán többféleképpen is sikerült bemutatnunk az új nyugdíjkiegészítő biztosítás előnyeit. További részletes információkkal munkatársaink örömmel állnak rendelkezésére.

Állami Biztosító

88. 810070 Petőfi Nyomda, Kecskemét
Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató
MEDVETÁNC I.

AZ ELTE ÉS AZ MKKE TÁRSADALOMELMÉLETI FOLYÓIRATÁNAK
MELLÉKLETE

Felelős kiadó: Poszler György

Szerkesztőbizottság

Bihari Mihály	társelnökök
Palánkai Tibor	
Ancsel Éva	
Hankiss Elemér	
Miklós Tamás	felelős szerkesztő

Szerkesztők

Bajomi Iván	
Bruszt László	
Magyar Bálint	sorozatszerkesztő
Sasfi Csaba	
Tallár Ferenc	
Tengelyi László	

Szerkesztőség: Budapest, V., Egyetem tér 1–3. 1053
Előfizetés a tőlünk igényelt csekken vagy egyébként
az alábbi számlára való átutalással
MNB 218–98055
OTP 6017 ELTE-Medvetánc
OTP V., Deák Ferenc u. 7–9.

Egy év (négy szám) előfizetési díja postaköltséggel: 208 Ft

A folyóirat előállításának költségeihez hozzájárult
az MTA-Soros alapítvány.
ISSN 0230–3361

A MEDVETÁNC EDDIG MEGJELENT MELLÉKLETEI:

TENGELYI LÁSZLÓ: AUTONÓMIA ÉS VILÁGREND
(KANT AZ ETIKA FUNDAMENTUMÁRÓL)
KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT–SZILÁGYI ÁKOS:
TARKOVSZKIJ, AZ OROSZ FILM STALKERE
FORDULAT ÉS REFORM

ÁRA: 98.- Ft